

νομός Ιωαννίνων
σύγχρονη
πολιτισμική γεωγραφία

γενική επιμέλεια
Βασίλης Νιτσιάκος

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1998



ΔΗΜ. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
51522
18/2/2008
ΑΓ. ΕΙΣΑΓ. ΑΡΙΘ.
ΗΜΕΡ. ΕΙΣ.
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘ.

Κωδ. Εργαλείου 6594

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Γενική επιμέλεια
ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

Έρευνα - κείμενα
ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ
ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΓΙΑΝΝΙΝΑ 1998



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

© Β. Νιτσιάκος - Μ. Αράπογλου - Κ. Καρανάτσης - Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων

I.S.B.N. 960-86084-1-4

Πρόλογος Νομάρχη

Ο δεσμός της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης κάνει τώρα στη χώρα μας τα πρώτα βήματα. Πολύ δύσκολα. Μέσα από συμπληγάδες που τον απειλούν. Και είναι χρέος δικό μας, που υπηρετούμε το δεσμό, να βάλουμε γερά τα θεμέλιά του.

Καρπός αυτής της αντίληψης είναι και η εκπόνηση του «πολιτισμικού άτλαντα» που κρατάτε στα χέρια σας.

Δεν επιθυμούμε η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση να περιορισθεί στη χρηματοδότηση πολιτιστικών εκδηλώσεων ή στην καλύτερη περίπτωση απλώς να συμβάλει στη δημιουργία υποδομών.

Εξάλλου σ' αυτούς τους τομείς έχουν δραστηριοποιηθεί με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία οι Δήμοι και οι Κοινότητες της περιοχής μας.

Είμαι όμως βέβαιος ότι, εάν γίνει ένας απολογισμός, με λύπη θα διαπιστώσει κανείς ότι το αποτέλεσμα αυτών των παρεμβάσεων ήταν κατά πολύ υποδεέστερο των χρημάτων που δαπανήθηκαν.

Ημιτελή πνευματικά κέντρα σε απίθανες τοποθεσίες, κλειστά λαογραφικά μουσεία, πολιτιστικές εκδηλώσεις που εκφράζουν μια αντίληψη κατά κανόνα φολκλορική.

Δεν λείπουν και οι εξαιρέσεις σοβαρών εγχειρημάτων αλλά μάλλον είναι ελάχιστες.

Κατά τις επισκέψεις μου στα αποψιλωμένα χωριά του νομού μας —και ιδίως εκείνα του ορεινού χώρου— πλάι στα μικρά και μεγάλα προβλήματα, συνάντησα τον πλούτο των ιδιομορφιών, την αντοχή και αντίσταση στην αφομοίωση την —έστω και συγκεχυμένη— επιστροφή στην τοπικότητα. Είδα τον πλούτο της περιοχής —«θησαυροφυλάκιο».

Αυτή η κινητικότητα από μόνη της δεν αρκεί.

Είναι ανάγκη να πατήσει στο στέρεο έδαφος της γνώσης του παρελθόντος. Γιατί το παρελθόν δεν έφυγε ανεπιστρεπτί, αλλά ενυπάρχει, διαλέγεται με το παρόν, θα το συναντήσουμε και στο μέλλον.

Η παρούσα έκδοση είναι, πιστεύω, μια σημαντική παρέμβαση στα τοπικά πολιτιστικά πράγματα.

Φιλοδοξεί, δια της ερμηνείας των εξελίξεων, να καταστεί εργαλείο για μια καινούργια πολιτιστική πρακτική.

Είμαι βέβαιος ότι πολλοί πολίτες αλλά και συλλογικές οργανώσεις θα δουν με «διαφορετικά μάτια» πλέον τον ευλογημένο τόπο μας.

Χάρηκα ιδιαίτερα που η εκπόνηση της έρευνας και η συγγραφή του βιβλίου έγινε από συνεργάτες με γνώση και μεράκι, επιστήμονες με τους οποίους είχα την ευκαιρία να συνεργασθώ και στο παρελθόν, στο Δήμο Ιωαννιτών, με πλούσιους καρπούς. Απ' εκείνη τη συνεργασία διατηρώ τις καλύτερες αναμνήσεις.

Τέλος θέλω να ευχαριστήσω τον π. Υπουργό Πολιτισμού κ. Σταύρο Μπένο, ο οποίος με την αποδεδειγμένη ευαισθησία του κατενόησε την αξία του εγχειρήματος και στάθηκε αποφασιστικά στο πλευρό μας.

Νικόλαος Χρ. Ζαρμπαλάς

Νομάρχης Ιωαννίνων

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

«Κλινικά, είπαν πώς είναι ήπειρώτης»

Γ. Ζαρκάδης

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Εισαγωγή

Η αποσύνθεση του κοινωνικού ιστού, βασικό χαρακτηριστικό των κοινωνικών εξελίξεων στην περιφέρεια κατά τη μεταπολεμική περίοδο, δεν αποτέλεσε απλά ένα αρνητικό κοινωνιο-δημογραφικό φαινόμενο με ευρύτερες οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις: ανέτρεψε ουσιαστικά τις δομές εκείνες πάνω στις οποίες, σε μια μακρά διάρκεια, λειτούργησε ένας πολιτισμός με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και με μια ορισμένη δυναμική, με βάση την οποία και εξελίχθηκε μέσα στο χρόνο και το χώρο.

Η δημογραφική αποψίλωση της περιφέρειας και ιδίως του ορεινού χώρου συνδυάστηκε με μια πρωτόγνωρη κυριαρχία των αστικών προτύπων κοινωνικής οργάνωσης και συμπεριφοράς, με αποτέλεσμα όχι απλά τη γνωστή αστυφιλία και την απαξίωση του αγροτοποιμενικού πολιτισμικού προτύπου, αλλά μια γενικότερη ιδεολογική αλλοτρίωση και μια ρήξη στη σφαίρα των συλλογικών νοοτροπιών, φαινόμενα που οδήγησαν σε μια συνολική πολιτισμική σύγχυση και βεβαίως σ' αυτό που γενικά ονομάζουμε «κρίση ταυτότητας».

Το πρόβλημα, προφανώς, δεν αφορά μόνο τις διεργασίες που έλαβαν χώρα στην ύπαιθρο, αλλά επίσης και τον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκαν τα σύγχρονα αστικά κέντρα. Η εσωτερική μεταμόρφωση που προσέλαβε μαζική μορφή κατά τις δεκαετίες του '60 και '70, πέρα από τις γνωτές συνέπειες του υδροκεφαλισμού, της άναρχης δόμησης, της διόγκωσης των μικροαστικών στρωμάτων, της υποβάθμισης της πόλης κ.λπ. οδήγησε και σε μια νέα σχέση του αστικού κέντρου με το χωριό. Το χωριό, αποδυναμωμένο και συμβολικά υποτιμημένο στον αξιακό προσανατολισμό της συνολικής κοινωνίας, στο βαθμό που εξακολουθεί να υφίσταται ως ζωντανός και ενεργητικός οργανισμός, εξαναγκάζεται σε «αστικοποίηση», που σιγά σιγά αποσυνθέτει τα πολιτισμικά του θεμέλια, μετασχηματίζοντας δομές και παράγοντας καινούργιες νοοτροπίες¹.

Το χωριό, που επί αιώνες υπήρξε πυρήνας οικονομικής δραστηριότητας, κοινωνικής οργάνωσης, πολιτικής και πολιτισμικής έκφρασης, οδηγείται σε μια υποταγή στην πολιτισμική ηγεμονία του αστικού κέντρου. Έτσι διαμορφώνεται άρδην ένα κλίμα παρακμής του παραδοσιακού πολιτισμού αυτού καθαυτού, που οδηγεί σε καταστάσεις επιβιώσεων και αργότερα, όταν προκύπτει το αίτημα «επιστροφή στις ρίζες», αναβιώσεων².

Η πόλη, από την άλλη πλευρά, συγκροτείται τώρα πια πάνω στις βάσεις ενός διογκούμενου δημόσιου τομέα και ενός ιδιότυπου μεταπρατισμού, έτσι ώστε εξελίσσεται σ' ένα μόρφωμα δίχως τις ιστορικές και κοινωνικές προϋποθέσεις που θα μπορούσαν να της εξασφαλίσουν κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική αυτονομία. Απόδειξη, η ομοιομορφία, η ισοπέδωση, ο απρόσωπος γενικά χαρακτήρας που εμπεδώνεται συν τω χρόνω και βέβαια τα σημάδια της αλλοτρίωσης και της διάβρωσης των κοινωνικών σχέσεων. Ο οικιστικός ιστός της σύγχρονης πόλης, στο βαθμό που δεν διατηρείται ο «ιστορικός» της πυρήνας, αντανακλά όλα αυτά τα φαινόμενα.

Η προ-βιομηχανική πόλη, κέντρο βιοτεχνικό και εμπορικό, συγκροτήθηκε και αναπτύχθηκε φυσικά σε σχέση με μια αγροτοποικμενική ενδοχώρα που την τροφοδοτούσε με πρώτες ύλες και αγροτικά προϊόντα, σε σχέση μ' ένα χωριό που αποτελούσε έναν υγιή οργανισμό. Η πόλη έτσι κι αλλιώς δεν υπάρχει χωρίς το χωριό, αλλά το κρίσιμο ερώτημα αφορά τη σχέση ανάμεσα στις δύο αυτές ιστορικές πραγματικότητες. Φαίνεται ότι στην προ-βιομηχανική εποχή υπήρχε μια τέτοια ισορροπία που εξασφάλιζε και στους δύο πόλους συνθήκες παραγωγής και αναπαραγωγής μιας σχετικής πολιτισμικής αυτονομίας, στο πλαίσιο πάντοτε ευρύτερων εντάξεων αλλά και της ίδιας της «αγροτο-αστικής αλληλεπίδρασης». Αυτή η αλληλεπίδραση βεβαίως προσλαμβάνει διαφορετικά χαρακτηριστικά καθώς το πλαίσιο αλλάζει με τη μετάβαση στις νέες συνθήκες, με αποτέλεσμα, παράλληλα με την αστυφιλία, την αστικοποίηση και τη γενική στρόφιξη, μια ιδιότυπη διαδικασία ανάπτυξης, να εμφανιστούν έντονα φαινόμενα υπανάπτυξης και στον αστικό χώρο, που οφείλονται, εκτός των άλλων, και στον ίδιο το χαρακτήρα των δημογραφικών ανακατατάξεων: προφανώς η μαζική και επιτομή μετακίνηση αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις απέκλεισε μια διαδικασία «ομαλής» αφομοίωσης, με αποτέλεσμα την αναπαραγωγή αγροτικών συλλογικών συμπεριφορών στον αστικό χώρο, μ' άλλα λόγια μιαν αξιοσημείωτη «αγροτοποίησή» του.

Η διαμόρφωση ολόκληρων αστικών συνοικιών με βάση την κοινή γεωγραφική προέλευση, η αναπαραγωγή μιας αγροτοποικμενικής κοινωνικότητας σ' αυτό το πλαίσιο, η δημιουργία αδελφοτήτων, συλλόγων κ.λπ. με βάση την κοινή καταγωγή, αποτελούν στοιχεία ενδεικτικά της άλλης όψης του νομίσματος της αστικοποίησης. Είναι γεγονός ότι, ενώ από τη μία πλευρά αυτές οι κοινωνικές ομάδες που συνωστίζονται στα αστικά κέντρα πασχίζουν να ενταχθούν κοινωνικά, να αποκατασταθούν οικονομικά και να προσαρμοστούν πολιτισμικά, από την άλλη εκδηλώνουν μιαν αναδίπλωση, που συχνά παίρνει και τη μορφή της περιχαράκωσης. Αυτό είναι επιφανόμενο του ίδιου του χαρακτήρα της μετανάστευσης, της δυσκολίας ενσωμάτωσης σ'

έναν κοινωνικό χώρο που όχι μόνο αντιμετωπίζει δομικές και λειτουργικές δυσκολίες ως προς την ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό του, αλλά επιπλέον συγκροτείται στη βάση μιας ετερόκλητης πληθυσμιακής συγκέντρωσης ομάδων με καθοριστικές τις αναφορές τους στην εντοπιότητα και την πολιτισμική ετερότητα. Είναι χαρακτηριστική η αναπαραγωγή μιας συνείδησης ιδιαιτερότητας δια μέσου των γενεών, γεγονός που δηλώνει τις αντιστάσεις των ομάδων στις ισοπεδωτικές επενέργειες του σύγχρονου αστικού κέντρου, αλλά και την αντοχή ενός πολιτισμικού μοντέλου με διαφορετικά ιστορικά συμφραζόμενα³.

Αυτή η ιστορική εξέλιξη, που ουσιαστικά μπορεί να ταυτιστεί με τη μετάβαση από την «παραδοσιακή» στη «σύγχρονη» κοινωνία, με τυπικές διαφοροποιήσεις και με άξονα αναφοράς την πρωτεύουσα της χώρας, χαρακτήρισε την πορεία της Ελλάδας από το προπολεμικό παρελθόν στο μεταπολεμικό παρόν και αποτελεί ακόμα τον καμβά πάνω στον οποίο διαμορφώνεται η σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Όσο για τις τοπικές διαφοροποιήσεις, διαμορφώνονται ιστορικά με βάση τόσο εξωγενείς όσο και ενδογενείς παράγοντες. Στους εξωγενείς θα μπορούσαμε να κατατάξουμε τον τρόπο ένταξης σε ευρύτερα γεωπολιτικά σύνολα, τις επικοινωνίες κ.λπ., ενώ στους ενδογενείς τα ίδια τα εσωτερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας ανθρωπογεωγραφικής ενότητας, εκείνα που ουσιαστικά προσδιορίζουν και την τοπικότητα. Φυσικά η τοπικότητα εξ ορισμού προκύπτει μέσα από ένα πλαίσιο ένταξης σε μια ευρύτερη ολότητα, με την οποία διαμορφώνει μια διαλεκτική σχέση, σχέση που συνιστά και έναν βασικό μοχλό για την ιστορική της εξέλιξη.

Στη χώρα μας ο χαρακτήρας και ο ρόλος της τοπικότητας καθορίσθηκε σε μεγάλο βαθμό από την ίδια τη διαδικασία της ένταξης του τοπικού στο εθνικό, από την ίδια τη διαδικασία συγκρότησης του εθνικού κράτους. Αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε προσέγγισή της θα πρέπει να αφορμάται από την οπτική αυτής της ιστορικής δυναμικής, που αναπτύσσεται στη σχέση ανάμεσα στην τοπική και την εθνική κλίμακα.

Κατά κανόνα, η τοπικότητα παρουσιάζεται ως μια κατάσταση πρότερη εκείνης της συγκρότησης του ενιαίου και ομοιογενούς έθνους-κράτους, που φυσικά ατονεί όσο αυτό εμπεδώνει τους αφομοιωτικούς μηχανισμούς του. Σύμφωνα με μια τέτοια αντίληψη η εξάλειψη των τοπικών ιδιαιτεροτήτων σε όφελος της εθνικής ομοιογένειας και συνοχής είναι μια «φυσιολογική» κατάληξη.

Μια προσέγγιση σαν κι αυτή είναι πολύ απλουστευτική και πάντως παραβλέπει, εξαιτίας της γραμμικής σύλληψης του ιστορικού γίγνεσθαι, τη δυναμική που αναπτύσσεται όσον αφορά τη σχέση μεταξύ τοπικής κοινωνίας και εθνικού κράτους. Είναι γνωστό ιστορικά ότι τα στοιχεία της τοπικής ταυτότητας και συνείδησης μπο-

ρούν αφενός να χρησιμοποιηθούν στο πλαίσιο συγκρότησής της εθνικής ταυτότητας και αφετέρου να αποτελέσουν πυρήνες αντίστασης σε περιπτώσεις που η ενσωμάτωση τείνει να παίρνει τη μορφή μονόλευρης αφομοίωσης. Είναι γνωστό γενικά ότι η τοπικότητα χρησιμοποιείται ως όχημα ένταξης και ενσωμάτωσης στον εθνικό κορμό, τρανό παράδειγμα ο «ηπειρωτισμός» στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, αλλά και ως μέσο διεκδίκησης και συμβολικής κατασκευής ιδιαίτερης ταυτότητας σε φάσεις όπου οι αφομοιωτικές διαδικασίες θέτουν σε κίνδυνο την ίδια την υπόσταση των τοπικών πολιτισμών, όπως στις μέρες μας⁴.

Η σύγχρονη «ανακάλυψη» της τοπικότητας αποτελεί προέκταση τρόπον τινά της μαζικής «επιστροφής στις ρίζες», που ήταν, όπως είπαμε, υποπροϊόν της αστικοποίησης, αλλά συνδέεται επίσης με νέες ανάγκες επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, και επανεξέτασης του ζητήματος της εθνικής αυτογνωσίας στο πλαίσιο μιας νέας υπερεθνικής πολιτικής πραγματικότητας, εκείνης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η επιστροφή στην πολιτισμική ιθαγένεια προκύπτει τώρα πια ως ανάγκη αυτοπροσδιορισμού σε μια «συνάντηση» με τους άλλους ευρωπαϊκούς λαούς και βεβαίως ως ένα αίτημα που αφορά την ίδια την πολιτισμική επιβίωση του έθνους⁵. Σ' αυτό το πλαίσιο η τοπικότητα καλείται να παίξει έναν καινούργιο ρόλο.

Αν η τοπικότητα νοηθεί ως ένα πλαίσιο κοινωνικής αναφοράς και ταύτισης, ως μια συμβολική οντότητα μικρής γεωγραφικής κλίμακας, ως μια «φαντασιακή κοινότητα»⁶, γίνεται αμέσως αντιληπτή η σημασία της στη συγκρότηση μιας ευρύτερης ολότητας, που κι αυτή παρουσιάζει το χαρακτήρα «φαντασιακής κοινότητας», της οντότητας του έθνους. Η έννοια της τοπικότητας παραπέμπει θεμελιωδώς στην ιδέα της πατρίδας. Ως τέτοια λοιπόν είναι λογικό να χρησιμοποιείται συμβολικά όσον αφορά τον προσδιορισμό, την προστασία κ.λπ. της εθνικής ταυτότητας.

Ωστόσο, η υπόθεση αυτή δεν είναι τόσο απλή, όσο ενδεχομένως φαίνεται. Διότι η στρόφη στην τοπικότητα αναδεικνύει εκ των πραγμάτων τοπικές-περιφερειακές ιδιαιτερότητες και είναι δυνατόν να φέρει στην επιφάνεια αντινομίες και αντιφάσεις ως προς τη συγκρότηση μιας ολότητας σε εθνικό επίπεδο και, επιπλέον, σε κάποιες περιπτώσεις με συσσωρευμένη ιστορική εμπειρία αποκλεισμών και διακρίσεων, να οδηγήσει ακόμα και σε αποσχιστικές τάσεις· τέτοια φαινόμενα παρατηρούνται σε διάφορες περιφέρειες ευρωπαϊκών κρατών τις τελευταίες δεκαετίες.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει εκφράσει —και βεβαίως εφαρμόζει διάφορα μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση— μια ενδιαφέρουσα άποψη για τις περιφέρειες, σύμφωνα με την οποία ο πλούτος και η δύναμη του «ευρωπαϊκού πολιτισμού» βρίσκεται σ' αυτή την

ποικιλομορφία των τοπικών-περιφερειακών πολιτισμικών συστημάτων, η εξάλειψη των οποίων θα σημάνει την παρακμή του. Αυτή η θέση έχει ερμηνευτεί από κάποιους διανοητές που αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό αυτές τις εξελίξεις ως διάθεση αποδυνάμωσης των εθνικών συνόρων για μια ευκολότερη υπερεθνική ενοποίηση, αλλά σε κάθε περίπτωση είναι ενδεικτική ως προς τη σημασία της τοπικότητας για τη συγκρότηση μιας οποιασδήποτε ευρύτερης πολιτισμικής ταυτότητας.

Ανεξάρτητα, πάντως, από οποιαδήποτε άποψη υιοθετήσει κανείς επί του ζητήματος, είναι γεγονός ότι η στροφή προς την τοπικότητα υπαγορεύεται τα τελευταία χρόνια από πολλούς παράγοντες, εξωτερικούς και εσωτερικούς, αντικειμενικούς και υποκειμενικούς. Είναι επίσης γεγονός ότι έχει καταστεί αντικείμενο επιστημονικής συζήτησης αλλά και αντικείμενο πολλαπλών χρήσεων. Σε ιδεολογικό επίπεδο φουντώνει η συζήτηση για το «μικρό», το «τοπικό», το «κοινοτικό» σε αντιπαράθεση με το «μεγάλο», το «αχανές», το «απρόσωπο» σε πολιτικό επίπεδο έχουν αναζωπυρωθεί οι διεκδικήσεις όσον αφορά την τοπική αυτοδιοίκηση και επανέρχονται τα ιδεώδη του κοινοτισμού κάτω από νέους όρους και συνθήκες· σε οικονομικό επίπεδο εφαρμόζονται όλο και περισσότερα προγράμματα αγρο-οικιστουρισμού, παραγωγής «τοπικών προϊόντων ταυτότητας» κ.λπ.: σε πολιτιστικό επίπεδο ο φολκλορισμός αποκτά μια καινούργια διάσταση...

Το κρίσιμο ερώτημα, κατά την άποψή μας, είναι κατά πόσον όλη αυτή η «κινητικότητα» γύρω από την περιφερειακή ανάπτυξη και τις τοπικές κοινωνίες εκφράζει τις ανάγκες και τις επιλογές των ίδιων των τοπικών κοινωνιών ή απλώς εκπορεύεται από κάποια εξωτερικά κέντρα εξουσίας και επιβάλλεται ή υιοθετείται σε τοπικό επίπεδο μέσω διαφόρων μηχανισμών, που λειτουργούν με γνώμονα όχι έναν ευρύτερο και μακροπρόθεσμο σχεδιασμό αλλά στη βάση ευκαιριακών επιλογών και πρόσκαιρων συμφερόντων και σκοπιμοτήτων.

Το παραπάνω ερώτημα, που θέτει έμμεσα και το ζήτημα της ιστορικότητας των προβλημάτων, συνδέεται άμεσα με τον αρχικό μας προβληματισμό γύρω από τη σημερινή κατάσταση της υπαίθρου χώρας και ιδίως της ορεινής και τη σχέση της με κέντρα οικονομικής, κοινωνικής, πολιτισμικής και πολιτικής εξουσίας, όπως έχει διαμορφωθεί μέχρι σήμερα. Πράγματι, η συνολική αποδυνάμωση της περιφέρειας και ιδίως η ουσιαστική απονέκρωση των κοινοτήτων που άκμασαν στο πρόσφατο παρελθόν, αφήνει μικρά περιθώρια για μια ουσιαστική συμμετοχή στη διαμόρφωση και υλοποίηση προτάσεων για την ανασυγκρότηση και ανάπτυξη αυτού του χώρου, παρά το γεγονός ότι κάτι τέτοιο θεωρητικά επιζητείται και πολλές φορές πολιτικά επιβάλλεται.

Αποτέλεσμα, μια γενική κρίση στον πολιτικό λόγο, συνεχείς παλινδρομήσεις και

αντιφάσεις στην πολιτική πρακτική, ασυδοσία στις μελέτες και τις εφαρμογές, ένα κλίμα που έχει αναγάγει σε αυτοσκοπό την απορρόφηση κονδυλίων.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από την «ιστορία της ανάπτυξης» στην Ήπειρο είναι αρκετό για να δώσει το στίγμα της. Σε μια «δράση» ενός μεγάλου προγράμματος για την ανάπτυξη του ορεινού χώρου δόθηκε σε κάθε κτηνοτρόφο μια ποσότητα ασβέστη για να ασβεστώσουν τους στάβλους στο όνομα της βελτίωσης των συνθηκών παραγωγής· όταν πήγαν λοιπόν οι υπεύθυνοι του προγράμματος κάποια στιγμή να κάνουν τον σχετικό έλεγχο, διαπίστωσαν κατάπληκτοι ότι οι χωρικοί είχαν ασβεστώσει τους τοίχους των σπιτιών τους αντί των στάβλων...

Στο παρόν εγχείρημα εκπόνησης ενός «πολιτισμικού άτλαντα» μας ενδιαφέρει βεβαίως μία από τις διαστάσεις της ανάπτυξης, η «πολιτιστική». Να δούμε όμως τι σημαίνει αυτό: Πρώτα απ' όλα, η ίδια η ορολογία θέτει από μόνη της ένα δεμελιώδες πρόβλημα οπτικής και άποψης περί πολιτισμού. Ο κυρίαρχος λόγος περί πολιτισμού και «πολιτιστικής ανάπτυξης» αναφέρεται κατά κανόνα στο κέλυφος, στη μορφή της πολιτισμικής έκφρασης και ιδίως στις πλέον γραφικές και εντυπωσιακές εκδηλώσεις. Η πολιτιστική πράξη ταυτίζεται εν πολλοίς με αυτό που ονομάζουμε «πολιτιστικές εκδηλώσεις», που συνήθως δεν είναι παρά παρουσιάσεις κάποιων παραγωγών συγκεκριμένων φορέων σ' ένα ευρύ κοινό «καταναλωτών». Ακόμα και στις εξαιρετικές περιπτώσεις που η εκδήλωση προϋποθέτει και συνεπάγεται δημιουργική συμμετοχή, εξαντλείται συνήθως στο επίπεδο του λεγόμενου «εποικοδομήματος», το πολύ έμμεσα να θέτει το ζήτημα της κοινωνικής λειτουργίας της τέχνης και του πολιτισμού. Ο πολιτισμός, ωστόσο, κατά την άποψή μας, δεν είναι μόνον οι ποικίλες μορφές της πνευματικής έκφρασης, το «εποικοδόμημα»· είναι ένα ολικό φαινόμενο που εμπεριέχει και τις πιο υλικές πλευρές του ανθρώπινου βίου· η οικονομική λογική λόγου χάριν μιας κοινωνίας είναι βασική διάσταση του πολιτισμού της.

Δεν είναι του παρόντος να προβούμε σε μια αναλυτική θεωρητική πραγμάτευση του θέματος· απλώς το δίγουμε για να προσδιορίσουμε εννοιολογικά τους όρους που χρησιμοποιούμε και παράλληλα να δώσουμε και το στίγμα της προσέγγισης, της οπτικής γωνίας που υιοθετούμε. Η χρήση λοιπόν του όρου «πολιτισμική γεωγραφία» και όχι «πολιτιστική» προέκυψε από την ανάγκη διαφοροποίησης ανάμεσα σε μια άποψη που θεωρεί τον πολιτισμό ως μια σειρά εκδηλώσεων, ένα σύνολο προϊόντων-επιτευγμάτων του ανθρώπινου πνεύματος και σε μια άλλη που τον εκλαμβάνει ως ολικό φαινόμενο, που όχι απλώς αφορά και τη δομή - λειτουργία - διαδικασία της πνευματικής δημιουργίας αλλά, κυρίως, εμπεριέχει συνθετικά το σύνολο των μορφών της ανθρώπινης συμπεριφοράς κοινωνικά και ιστορικά προσδιορισμένης.

Αυτή η εννοιολογική διαφοροποίηση αποσκοπεί φυσικά στο να προτείνει μια άλλη «πολιτιστική πολιτική», μια άλλη παρέμβαση. Προς το παρόν η πολιτιστική πολιτική σε τοπικό επίπεδο εξαντλείται στη διαχείριση των γλίσχρων οικονομικών πόρων για τη στήριξη μέσω χρηματοδότησης πολιτιστικών εκδηλώσεων ή, στην καλύτερη περίπτωση, προβαίνει στη δημιουργία της απαιτούμενης υποδομής για πολιτιστικές εκδηλώσεις, όπως αυτές νοούνται (πολιτιστικά κέντρα, υπαίθρια θέατρα, μουσεία κ.λπ.). Τις περισσότερες φορές μάλιστα οι πρωτοβουλίες αυτές δεν ξεκινούν καν από τις τοπικές κοινωνίες· προκύπτουν είτε από την ίδια την πολιτική της κεντρικής εξουσίας ή από την παρέμβαση συλλόγων που έχουν την έδρα τους σε κάποιο αστικό κέντρο και που εκφράζουν φυσικά μιαν αντίληψη κατά κανόνα φολκλορική, δηλ. αποσκοπούν με βάση τη νοσταλγία του παρελθόντος και την αναζήτηση των «ριζών» να αναβιώσουν, με μουσειακή μάλλον και πολλές φορές τουριστική προσέγγιση, μορφές έκφρασης, κυρίως παραστασιακού χαρακτήρα (λαϊκά θρώμενα, γαμήλιες τελετές, χορούς κ.λπ.), τα οποία όχι απλώς δεν έχουν πια οργανική σχέση με την κοινωνία που τα «παρήγαγε» αλλά αυτή η σχέση δεν ενδιαφέρει ούτε και ως ερμηνευτικό και σκηνικό πλαίσιο των αναπαραστάσεων.

Η χρήση στον τίτλο του επιθετικού προσδιορισμού «σύγχρονη» δεν γίνεται, επίσης, χωρίς λόγο. Εκφράζει την επιθυμία για μια υπέρβαση τόσο της γραμμικής αντίληψης του ιστορικού γίνεσθαι που γραφικά εκφράζεται συνήθως με τη γνωστή φράση «από αρχαιοτάτων χρόνων», όσο και της φορμαλιστικής αρχαιολατρίας, που όχι μόνον προκαλεί συνθήκες ασφυξίας στο παρόν αλλά και δεν επιτρέπει μιαν άλλη προσέγγιση εκτός από τη μνημειακή. Είναι προφανές ότι δεν έχουμε την πρόθεση να κάνουμε ακόμα έναν οδηγό για τα μνημεία της περιοχής, ούτε να αναχθούμε για μια ακόμα φορά στους Σελλούς ή Ελλούς. Επιδιώξή μας είναι μέσα από μια σύγχρονη προσέγγιση να ανιχνεύσουμε το χώρο με όρους δυναμικής του πολιτισμού, θέτοντας πάνω από τα μνημεία, τα απολιθώματα και τις επιβιώσεις το σύγχρονο άνθρωπο με τις σύγχρονες ανάγκες του.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει σε καμιά περίπτωση παραγνώριση των συνεχειών, παραγνώριση της διαχρονικότητας των φαινομένων. Αντίθετα, η αναζήτηση της δυναμικής, όπως την εννοούμε, παραπέμπει ουσιαστικά στην ιστορικότητα. Και μια ουσιαστική ανίχνευση της ιστορικότητας μαζί με τις συνέχειες αναδεικνύει και τις ρήξεις, μαζί με τη σταθερότητα και την αλλαγή, μαζί με το παλιό και το καινούργιο.

Ο χρόνος σε μια τέτοια προσέγγιση δεν γίνεται αντιληπτός ως μία ευθεία γραμμή. Δεν νοηματοδοτείται από την ακολουθία των γεγονότων αυτών καθεαυτών, ούτε προσδιορίζεται ημερολογιακά. Αυτός ο χρόνος είναι ο δομικός χρόνος, ο χρόνος του

δομικού γίνεσθαι των «υπογείων διεργασιών» μακρόσυρτων και μη, που βρίσκονται πίσω από τα γεγονότα, μεγάλα και μικρά. Εκεί, πίσω από τα γεγονότα, στους κρυφούς νόμους (και τις αντινομίες) που τα καθορίζουν, εκεί, στο βάθος των πραγμάτων, πρέπει να αναζητείται και η ερμηνεία τους.

Στο μέτρο που η παρούσα έκδοση συνιστά παρέμβαση στα τοπικά πολιτιστικά πράγματα, αυτή νοείται ως μια πρόσκληση για ένα διαφορετικό «κοίταγμα» της τοπικής παράδοσης, της παράδοσης που δεν ταυτίζεται μ' ένα παρελθόν που έφυγε ανεπιστρεπτί αλλά που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ενυπάρχει ή διαλέγεται με το παρόν. Νοείται ως μια επιστροφή όχι στις «ρίζες» αλλά στη ρίζα του προβλήματος της πολιτικής περιθωριοποίησης και της πολιτισμικής αιχμαλωσίας της περιφέρειας. Νοείται ως προσπάθεια ερμηνείας των εξελίξεων, μιας ερμηνείας που μπορεί να καταστεί εργαλείο για μια καινούργια πολιτιστική πρακτική· μια πρακτική που θα την χαρακτηρίζει η ενεργοποίηση στοιχείων της τοπικής πολιτισμικής κληρονομιάς που για διάφορους λόγους «τελούν εν υπνώσει», απορρίπτοντας τις αναδιώσεις μουσειακού χαρακτήρα, που συνήθως μουμιοποιούν αυτό που λέμε «παράδοση».

Τα τελευταία πενήντα σχεδόν χρόνια, από τον καιρό που ο παραδοσιακός πολιτισμός μπήκε σε μια τροχιά παρακμής, άρχισε μια έντονη ιδεολογική χρήση του με έμφαση τώρα στην κοινωνική διάσταση, γεγονός που κορύφωσε τη μυθοποίησή του, μυθοποίηση βέβαια που πολύ πριν είχε υπαγορεύσει η εθνική ιδεολογία αυτή καθεαυτή. Προτείνουμε λοιπόν ν' αφήσουμε τα μνημόλογια και τις γνωστές συναισθηματικές εξάρσεις και να σκύψουμε πάνω στα πράγματα με διάθεση ουσιαστικής γνώσης. Προτείνουμε μια εξέταση του λαϊκού πολιτισμού στην τοπική κλίμακα, εντάσσοντας τη συγκεκριμένη κοινωνία στο ευρύτερο φυσικό και γεωπολιτικό της χώρο μέσα από μια ιστορική οπτική, που είναι δυνατόν να αναδείξει την εσωτερική δυναμική, τους μετασχηματισμούς αλλά και τις μελλοντικές προοπτικές του. Προτείνουμε μια ολική θεώρηση με στόχο την ανάδειξη της ιστορικής φυσιογνωμίας του τοπικού πολιτισμού, των μετασχηματισμών στο χρόνο και των διαφοροποιήσεων στο χώρο, έτσι ώστε μια ενεργοποίηση στο παρόν και το μέλλον να στηριχτεί στην ιστορική δυναμική και να σεβαστεί τη γεωγραφική πολυμορφία, χαρακτηριστικά που γίνονται όλο και πιο δυσδιάκριτα με την επιβολή της λεγόμενης «μαζικής κουλτούρας» και την «παγκοσμιοποίηση».

Τη γενική επιμέλεια της έκδοσης είχε ο Β. Νιτσιάκος. Ο ίδιος συνέγραψε την Εισαγωγή, το κεφάλαιο «Η κοινωνία μέσα στο χρόνο» και, σε συνεργασία με τον Μ. Αράπογλου, το μέρος που αφορά τις πολιτισμικές ενότητες. Ο Μ. Αράπογλου συνέγραψε το κεφάλαιο «Ο χώρος και ο άνθρωπος» και έκανε όλους τους χάρτες.

Στους Β. Νιτσιάκο και Μ. Αράπογλου ανήκουν και οι φωτογραφίες (εκτός από τις λίγες περιπτώσεις που διαφορετικά αναφέρεται). Το κεφάλαιο «Το οικονομικό υπόβαθρο» έγραψε ο Κ. Καρανάτσης, ο οποίος ετοίμασε και τους στατιστικούς πίνακες και συνεργάστηκε στην καταγραφή των πολιτιστικών στοιχείων.

Η παράθεση των «μνημείων» στους πίνακες με τα πολιτιστικά στοιχεία είναι μάλλον ενδεικτική (άλλωστε δεν ήταν στις προθέσεις μας να κάνουμε έναν «αρχαιολογικό οδηγό»). Υπάρχουν επίσης παραλείψεις και κενά σε ό,τι αφορά τους πολιτιστικούς φορείς, που οφείλονται σε ανυπέβλητες δυσκολίες που συνάντησε ο ερευνητής κατά την καταγραφή. Παρόλα αυτά, θεωρούμε ότι δίνεται μια γενική αντιπροσωπευτική εικόνα των «πολιτιστικών» του νομού. Ο κύριος στόχος μας, εξάλλου, δεν ήταν ποσοτικός αλλά ποιοτικός· είχε δηλαδή να κάνει με μια συνολική παρουσίαση της δυναμικής του σύγχρονου τοπικού πολιτισμού.

Ευχαριστούμε όλους εκείνους που βοήθησαν στην ολοκλήρωση του πράγματι δύσκολου αυτού έργου. Ιδιαίτερα το Νομάρχη Νίκο Ζαρμπαλά για την εμπιστοσύνη του, την 6η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων και την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων για τη βοήθειά τους, καθώς και τους ανθρώπους στα τυπογραφεία Δούβαλη-Αποστόλου για την άριστη συνεργασία.

1. Βλ. ενδεικτικά Στάθης Δαμιανάκος (εισ.-επιμ.), *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1987.

2. Βλ. Μ. Γ. Μερακλής, «Τι είναι ο Folklorismus», *Λαογραφικά Ζητήματα*, Αθήνα, Χ. Μπούρας, 1989, σελ. 109-125.

3. Βλ. ενδεικτικά Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, «Η κοινότητα στον αστικό χώρο: Αντιστάσεις και λειτουργίες. Το παράδειγμα των Συρρακιωτών της Πρέβεζας», *Ομάδα Διεπιστημονικής Συνεργασίας, Η ελληνική κοινότητα*, Ιωάννινα 1992, σελ. 49-70.

4. Βλ. Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο μεσοπόλεμο: Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1993.

5. Βασίλης Γ. Νιτσιάκος, «Ευρωπαϊκή ενοποίηση και λαϊκός πολιτισμός», *Λαογραφικά ετερόκλητα*, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1997, σελ. 35-41.

6. Για τον όρο «φαντασιακή κοινότητα» βλ. Β. Anderson, *Imagined communities*, London, Verso, 1983 (τώρα και σε ελληνική μετάφραση).



1. Γεωφυσικός χάρτης της Ηπείρου

(Παγκόσμιος Γεωγραφικός ΑΤΛΑΣ με ειδικό αφιέρωμα στην Ελλάδα, ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ Παιδεία, 1998)

Ο χώρος και ο άνθρωπος

Στη συνείδηση των πολλών η περιοχή της Ηπείρου δεν είναι παρά ένας άγονος, απομακρυσμένος και απρόσιτος ορεινός όγκος, που μάλιστα χωρίζει τις ανατολικές από τις δυτικές ακτές της Ελλάδας. Μια τέτοια αντίληψη έχει τις ρίζες της σε σχετικά πρόσφατα ιστορικά γεγονότα και σε συγκεκριμένες πολιτικές και διοικητικές επιλογές συνυφασμένες με ανάλογες κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις, που καθόρισαν το αναπτυξιακό πρότυπο της σύγχρονης Ελλάδας.

Η δημιουργία των σύγχρονων βαλκανικών κρατών, που συνοδεύτηκε από το κλείσιμο των συνόρων μεταξύ τους, από τη μια, και από την άλλη ο ίδιος ο σχεδιασμός της ανάπτυξης στο εσωτερικό της χώρας μας με τη γνωστή εμφύση στον άξονα «Θεσσαλονίκη - Αθήνα - Πάτρα» κατά τη μεταπολεμική περίοδο, είχαν ως αποτέλεσμα τη γεωγραφική απομόνωση της Ηπείρου. Πράγματι, η Ήπειρος παραμένει ακόμα και σήμερα μια περιοχή χωρίς μεγάλο ενδιαφέρον για το ελληνικό κράτος.

Η ιστορική πραγματικότητα, ωστόσο, δείχνει ότι η Ήπειρος υπήρξε πάντοτε ένας σημαντικός κόμβος επικοινωνίας, ένα σημαντικό πέρασμα, για όλες τις παράκτιες περιοχές και χώρες της βορειοανατολικής λεκάνης της Μεσογείου. Στην ουσία, η περιοχή της Ηπείρου ενώνει τα δύο ελληνικά πελάγη, το Ιόνιο με το Αιγαίο, αποτελώντας ταυτοχρόνως τον κορμό στον οποίο στηρίζεται η ηπειρωτική Ελλάδα. Αυτή η διαπίστωση προβάλλει ακόμα πιο ασφαλώς, εάν εξετάσει κανείς εμπειριστατωμένα την ιστορική της γεωγραφία. Οι καθοριστικοί γεωγραφικοί παράγοντες του φυσικού χώρου της

Ηπειρού, οι δημογραφικές μετακινήσεις και ανακατατάξεις μέσα στην ιστορία, οι εκάστοτε μορφές της οικονομίας, οι οδικές επικοινωνίες, οι πολιτικές, θρησκευτικές και πολιτισμικές επιρροές αποδεικνύουν ότι η περιοχή κατέχει μια στρατηγική θέση στη γεωγραφία της ανατολικής Μεσογείου.

Εκ πρώτης όψεως, βέβαια, φαίνεται ότι ο χώρος της Ηπειρού δεν ευνοήθηκε αρκετά από τη φύση. Σ' αυτό συνέβαλαν το έντονο ανάγλυφο του εδάφους, οι δυσκολίες πρόσβασης και οι ξεχωριστές κλιματολογικές συνθήκες. Ωστόσο, μια πιο σε βάθος ανθρωπογεωγραφική ανάγνωση του χώρου της μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές εκτιμήσεις για την περιοχή. Κατ' αρχήν ο ηπειρωτικός φυσικός γεωγραφικός χώρος ούτε τόσο εχθρικός υπήρξε προς τον άνθρωπο ποτέ ούτε βέβαια και μη παραγωγικός είναι (εξαρτάται απ' το τι εννοούμε με τον όρο παραγωγή), αλλά ούτε και στερείται επικοινωνιών με όμορες γεωγραφικές περιφέρειες.

Η Ήπειρος ιστορικά και παραγωγική υπήρξε και επικοινωνούσε με όμορες και μακρινές γεωγραφικές περιοχές και εμπόριο μακρινών αποστάσεων ασκούσε. Απλώς σήμερα υπάρχει ένας συγκεκριμένος προσανατολισμός και μια αντίληψη που ταξινομεί το ορεινό στην κατηγορία «άγονο» και συνεπώς «εχθρικό» για έναν παραγωγικό άνθρωπο και που ταυτίζει επιπλέον το αγροτικό με το γεωργικό (το γεωργικό με το πεδινό), μια γεωγραφική αντίληψη προϊόν του αιώνα μας, που έχει καταδικάσει σε παρακμή τον ορεινό χώρο· τον ορεινό χώρο που κάποιους αιώνες πριν είχε δείξει ποικιλοτρόπως τις δυνατότητές του, αναπτύσσοντας μάλιστα «δακτυλοδεικτούμενους» πολιτισμούς.

Ο φυσικός γεωγραφικός χώρος της Ηπειρού καταλαμβάνει όλη την έκταση της βόρειας Πίνδου, αποτελεί

το βορειοδυτικό τμήμα του ελληνικού εδάφους και κατέχει εκείνη τη γεωγραφική θέση της Μεσογείου, η οποία περιβάλλεται από τα Ιόνια Νησιά, τη Στερεά Ελλάδα, τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία, την Αλβανία και την Ιταλία.

Το σύνολο του εδάφους της συγκροτείται από ορεινούς όγκους και συμπλέγματα, στενές κοιλάδες και χαράδρες, πεδινές κοιλότητες και μικρά οροπέδια, λεκανοπέδια σε υψόμετρο και ποικιλόμορφες δολίνες, που έχουν, κατά κανόνα, διάταξη βόρεια - βορειοδυτική, νότια - νοτιοανατολική. Οι ηπειρωτικοί ποταμοί που εκβάλλουν στο Ιόνιο πέλαγος, κυρίως όμως η πρόσφατη διευθέτηση της εκβολής του ρου τους στη θάλασσα, καθώς και τα σύγχρονα αποστραγγιστικά έργα διεύρυναν

1. Ορεινό τοπίο



τις μικρές παράκτιες πεδινές εκτάσεις χωρίς να αλλάξουν, σημαντικά, την ορεινή μορφή της. Οι ακτές της Ηπείρου στο Ιόνιο πέλαγος διαμορφώνουν κλειστούς κόλπους (Ηγουμενίτσα, Πλαταριά, Πάργα), εκτός από τον Αμβρακικό που είναι μια από τις μεγαλύτερες λιμνοθάλασσες της Ελλάδας.

Από τις δυτικές ακτές της Ηπείρου στο Ιόνιο πέλαγος αρχίζουν να υψώνονται, αρκετά απότομα, οι ορεινοί όγκοι της, που συγκροτούν ουσιαστικά το βόρειο τμήμα της Πίνδου. Ο ορεινός σχηματισμός της Πίνδου επεκτείνεται βορείως μέχρι μέσα στην Αλβανία, απλώνεται ανατολικά, μέχρι τα όρια της Ηπείρου με την Μακεδονία και Θεσσαλία και καταλήγει νότια μέχρι τη Στερεά Ελλάδα. Οι πολύκλωνοι και ογκώδεις ορεινοί σχηματισμοί του ηπειρωτικού εδάφους διαδέχονται πτυχωτά ο ένας τον άλλον και σχηματίζουν διαδοχικά αλληπαλλήλους ορίζοντες ορέων και κορυφογραμμών. Ανάμεσα στις οροσειρές αυτές διαμορφώνονται μικρές και μεγάλες πεδινές λεκάνες, σε υψόμετρο, υψιπεδα μικρής έκτασης, στενές κοιλάδες και κρημνώδεις χαράδρες. Αυτή η μορφή του εδάφους επαναλαμβάνεται σ' όλη την έκταση της Ηπείρου. Η επανάληψη των γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών προσδίδει στην Ήπειρο τη γεωγραφική μορφή της ομοιογενούς περιοχής ή περιφέρειας. Η Ήπειρος είναι ο κατ' εξοχήν συμπαγής ορεινός χώρος της Ελλάδας, που, φυσικά, δεν είναι παρά ο ορεινός όγκος που ενώνει το Ιόνιο με το Αιγαίο πέλαγος. Η γεωγραφική αυτή συνθήκη την καθιστά μια περιοχή με σαφή φυσικά όρια.

Το έδαφος δεν είναι παρά ο φυσικός σχηματισμός της γήινης επιφάνειας. Η δομή του είναι κινητή, το πάχος του κυμαινόμενο και δημιουργείται από τα υποκείμενα αρχικά πετρώματα κάτω από την επίδραση διαφόρων



2. Λεκανοπέδιο

φυσικών, χημικών και βιολογικών διαδικασιών. Το έδαφος συγκροτείται από ορυκτά και οργανικά στοιχεία και αποτελεί, κατ' αρχήν, το υπέρεισμα της βλάστησης. Ωστόσο, ονομάζουμε αγροτικό έδαφος εκείνο που παρουσιάζει την όψη των αροσίμων γαιών. Αυτός ο ορισμός του εδάφους είναι, συνήθως, περισσότερο σαφής σ' εκείνες τις περιοχές όπου αναπτύσσονται οι σύγχρονες εντατικές καλλιέργειες. Αντίθετα, ο ορισμός χάνει πολύ από την θεμελιώδη και πραγματική αξία του στις ορεινές περιοχές, όπου, κατά κανόνα, επικρατούν οι εκτατικές οικονομίες. Κι αυτό φυσικά, συμβαίνει στις ορεινές περιοχές, γιατί ένα μεγάλο μέρος του εδάφους καλύπτεται από τους εκτεταμένους βοσκοτόπους και τους πυκνόφυτους δρυμώνες. Το ποσοστό (8%) της γεωργικής γης στην Ήπειρο είναι εξαιρετικά μικρό σε σχέση με τη συνολική επιφάνειά της. Οι καλλιεργήσιμες γαίες μη-

δενίζονται στα χωριά που βρίσκονται σε υψόμετρο πάνω από 1.100 μ., όπου μόνο μερικά εαρινά και θερινά κηπευτικά καλλιεργούνται.

Ανάλογα με τη χρήση το ηπειρωτικό έδαφος παρουσιάζει μια αξιοσημείωτη δυσαναλογία μεταξύ της γεωργικής γης, των βοσκοτόπων και των δασών. Με δυο λόγια, το σύνολο της έκτασης των αγρών είναι δυσανάλογα μικρότερο από το αντίστοιχο σύνολο της έκτασης των βοσκοτόπων και των δασών. Αυτή η σχέση είναι γνωστή στους γεωγράφους¹ ως «ager» (συνολική έκταση αροσίμων γαιών) και «saltus» (συνολική έκταση βοσκοτόπων και δασών), που καθορίζει τη μορφή του αγροτικού συστήματος και του τοπίου της Ηπείρου.

Εκτός από την αγροτοδασοποιημένη ισορροπία, η γεωμετρική μορφή, δηλαδή το σχήμα των ορεινών κοιλάδων της Ηπείρου, καθορίζει και τη μορφή του τοπίου και των καλλιεργουμένων αγρών. Πράγματι, τα κοιλάματα του ηπειρωτικού χώρου έχουν σχήμα στενό και επίμηκες, που, συνήθως, διατρέχεται από ένα ποταμό ή χείμαρρο. Η διάταξη των κοιλάδων είναι βόρειο - βορειοδυτική με κατεύθυνση νότιο - νοτιοανατολική, όμοια με εκείνη των ορεινών και των ορεινών λεκανοπεδίων. Οι πλαγιές των κοιλάδων της Ηπείρου παρουσιάζουν έντονες κλίσεις, καταλήγουν, απότομα, στις κοίτες των ποταμών και συγχέονται με τις γραμμές ροής των υδάτων. Μάλιστα, αρκετές ηπειρωτικές κοιλάδες που οι απότομες πλαγιές τους αποτελούνται από ασβεστολιδικά πετρώματα, στενεύουν τόσο πολύ, ώστε σχηματίζουν χαώδη φαράγγια και επιμήκεις χαράδρες. Αυτή η μορφή των κοιλάδων έχει ως φυσικό αποτέλεσμα την στενότητα των αροσίμων γαιών στον ηπειρωτικό χώρο. Είναι μια φυσική συνθήκη που υποχρεώνει τους κατοίκους στην κατασκευή καλλιεργήσιμων αγρών σε αναβαθμίδες.

Η όψη, γενικότερα, των ηπειρωτικών κοιλάδων δεν επιτρέπει εύκολα τον διαχωρισμό των κλιμακούψων εδαφικών διατάξεών τους. Η δημιουργία τους οφείλεται σε ποικίλα γενεσιουργά αίτια. Οι κλιμακούψεις εδαφικές διατάξεις αλλού προέρχονται από τη συνεχή καθίζηση της κοίτης των ποταμών και αλλού από τις κατακρημνίσεις εδαφών πάνω σε κυρτές ζώνες κοιλοτήτων.

Η διευθέτηση των κλιτειών που έχουν μεγάλες κλίσεις σε καλλιεργήσιμα εδάφη καταδεικνύει την απαιτούμενη κοπιώδη εργασία της εντατικής γεωργίας και γενικά των ευαίσθητων καλλιεργειών. Η σύγχρονη εικόνα αυτών των κατασκευασμένων αγρών αποκαλύπτει την εγκατάλειψη των ευαίσθητων καλλιεργειών, όπως τα αμπέλια, τα οπωροφόρα δέντρα και σε μεγάλο βαθμό τα κηπευτικά. Τα τελευταία έχουν περιορισθεί σε λίγους αγρούς που βρίσκονται, κατά κανόνα, στην περιφερειακή ζώνη και μέσα στους οικισμούς. Η εγκατάλειψη της γεωργίας στους κατασκευασμένους αγρούς έχει ως αποτέλεσμα την μη συντήρηση των τοίχων των αναβαθμίδων. Την εγκατάλειψη ακολουθεί η διάβρωση και το πολύτιμο έδαφος των κατασκευασμένων αγρών χάνεται αργά, υποδηκεύοντας τις δυνατότητες μιας μελλοντικής γεωργικής ανάπτυξης της περιοχής. Ανεξάρτητα απ' αυτό, πάντως, οι κατασκευασμένοι αγροί με ξερολιδιές και φυτικούς όχθους αποτελούν ένα θεμελιώδες στοιχείο και μια σημαντική αξία της ηπειρωτικής πολιτισμικής ταυτότητας.

Η θέση της Ηπείρου στη Μεσόγειο θάλασσα δεν δικαιολογεί το κλίμα² της. Ο ηπειρωτικός φυσικός γεωγραφικός χώρος, ενώ είναι μεσογειακός, ως προς το κλίμα συνδυάζει τόσο τα χαρακτηριστικά της Κεντρικής Ευρώπης όσο και εκείνα της ανατολικής λεκάνης της

Μεσογείου. Οι ετήσιες βροχοπτώσεις είναι υψηλές και οι κρύοι παρατεταμένοι χειμώνες καθιστούν το ηπειρωτικό κλίμα διαφορετικό από εκείνο της υπόλοιπης Ελλάδας. Πάντως, αυτές οι εξαιρετικές κλιματικές συνθήκες, καθώς και το ανάγλυφο έδαφος, ευνοούν την ανάπτυξη μιας πλούσιας, σπάνιας ενδημικής και μη χλωρίδας και πανίδας. Τόσο η βλάστηση όσο και η πανίδα προσθέτουν με τη σειρά τους στην ομοιογένεια της γεωγραφικής περιοχής. Η συγγένεια των χαρακτηριστικών του φυσικού χώρου της Ηπείρου τόσο σε γεωλογικό και γεωμορφολογικό όσο και φυτικό επίπεδο αποτυπώνεται στη μορφή του τοπίου και αναγνωρίζεται με ευκολία μόλις προσεγγίζει κανείς τις φυσικές προσβάσεις της περιοχής.

Στην περιοχή της Ηπείρου ο χειμώνας παρουσιάζεται παρατεταμένος, ψυχρός και με άφθονες βροχές και χιόνια. Το ηπειρωτικό θέρος είναι βραχύ και ζεστό αλλά με αρκετές τοπικές βροχές και καταιγίδες. Οι ενδιάμεσες εποχές της άνοιξης και του φθινοπώρου είναι πολύ σύντομες. Το πέρασμα από το καλοκαίρι στο χειμώνα και αντίστροφα γίνεται σχεδόν απαρατήρητα. Ανάλογα με τη χρονιά οι βροχοπτώσεις κυμαίνονται από 1.000 χιλ./έτος μέχρι και 2.500 χιλ./έτος κατά τόπους. Χωρίς αμφιβολία η περιοχή της Ηπείρου διαθέτει τον υψηλότερο ετήσιο δείκτη βροχοπτώσεων της Ελλάδας και έναν από τους μεγαλύτερους της Ευρώπης.

Ως προς το υψόμετρο, η ορεινή μάζα της Ηπείρου κατατάσσεται στα μεσαία και συνήδη βουνά. Τα ηπειρωτικά όρη είναι χωρίς αλπικές κορυφές και τα χιόνια σ' αυτά δεν διατηρούνται κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού. Οι δομές των παγετώνων που έχουν κληρονομηθεί στην περιοχή δύσκολα διακρίνονται στις μορφές της επιφάνειάς του εδάφους της. Σ' αυτά τα βουνά το κλίμα χαρα-

«Όσα βουνά θε να διαβώ
όλα τα παραγγέλνω
βουνά να μη χιονίσετε...»

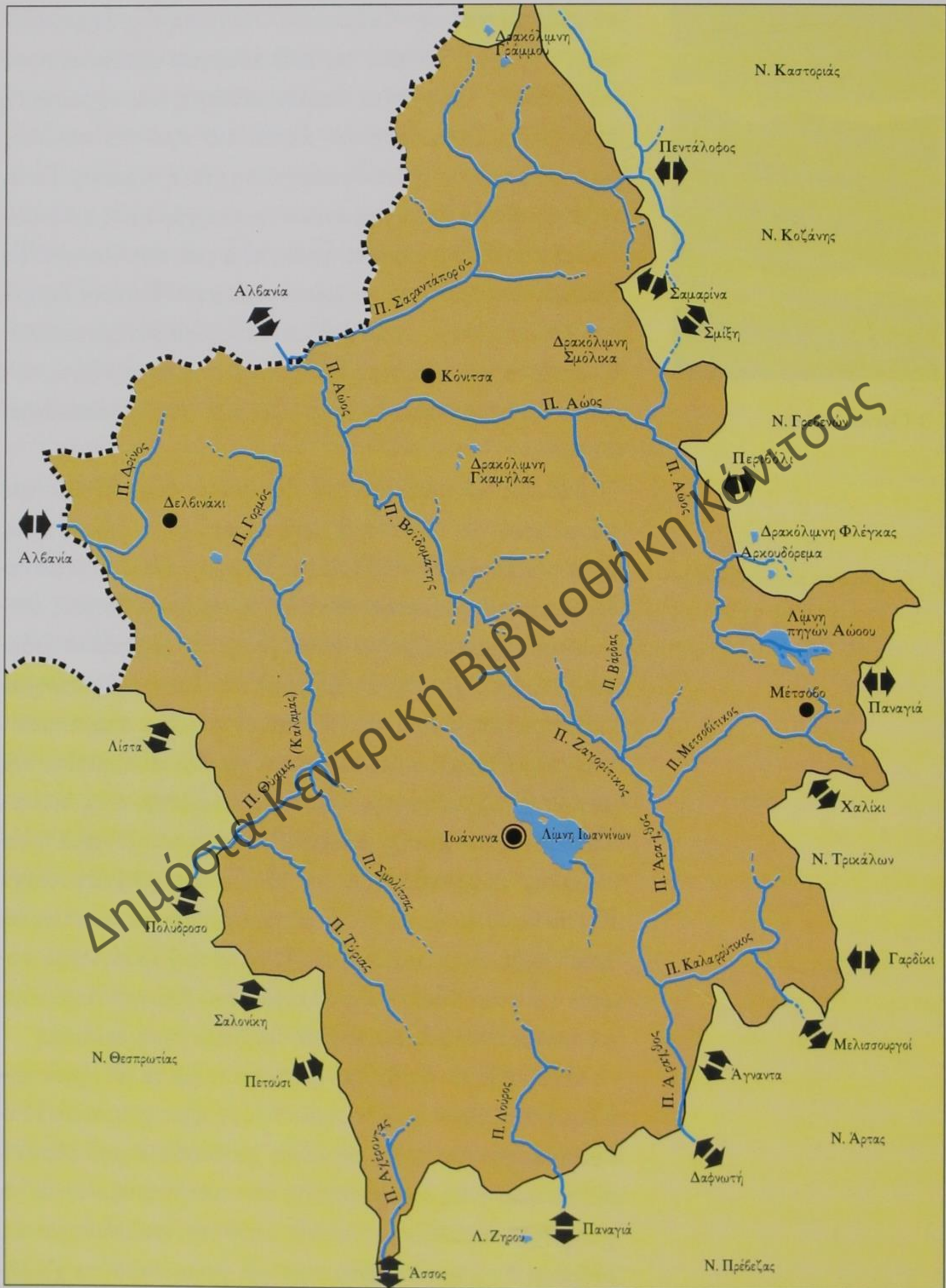


3. Ορεινή λίμνη

κτηρίζεται από την βαθμιαία ελλάτωση της θερμοκρασίας, που ξεκινάει από τις κοιλάδες και ανεβαίνει προς τις κορυφές τους. Μια θερμοκρασιακή και υγρασιακή αναστροφή δημιουργείται κατά τις πρώτες πρωινές ώρες της ημέρας ή όταν υπάρχει σχετική νέφωση. Τότε, η θερμοκρασία και η υγρασία είναι πιο χαμηλές στις κοιλάδες παρά στις κορυφές ή στις πλαγιές των βουνών. Το φαινόμενο παρατηρείται ειδικότερα στον Εθνικό Δρυμό της Πίνδου, όπου τα ψυχρόβια κωνοφόρα δέντρα εμφανίζονται στη χαμηλότερη ζώνη³, δηλαδή κατά μήκος των κοιλάδων της «Βάλια Κάλντα» και του «Αρκαυδορέματος».

Με τα κλιματολογικά δεδομένα που διαθέτουμε αδυνατούμε να υποστηρίξουμε με απόλυτη βεβαιότητα, ότι στην περιοχή της Ηπείρου επικρατεί ένας και μοναδικός τύπος κλίματος. Αντίθετα, τα κατά τόπους διαφορετικά γεωγραφικά και φυσικά γεωγραφικά δεδομένα πείθουν για την ύπαρξη πολυάριθμων μικροκλιμάτων που ποικίλλουν και κυμαίνονται μέσα στο πλαίσιο του γενικότερου κλίματος. Αυτό συμβαίνει εξ αιτίας της μεγάλης υψομετρικής διαφοράς ανάμεσα στις κοίτες των ποταμών και χειμάρρων και στα υψηλότερα ευρισκόμενα κράσπεδα των κοιλάδων και χαραδρώσεων. Κατά κανόνα, αυτή η υψομετρική διαφορά κυμαίνεται από 600 μ. έως και 1.300 μ.. Έτσι, στα χαμηλότερα σημεία των κοιλάδων και χαραδρώσεων ένα ηπιότερο κλίμα επικρατεί κυρίως κατά τη διάρκεια του χειμώνα.

Οι τόποι αυτοί, δηλαδή τα κοιλώματα με ηπιότερο κλίμα τον χειμώνα, χρησιμοποιούνται ως χειμαδιά. Παλιότερα, όταν κάποιος αιφνίδιος χειμώνας «προλάβαινε» τις ημερομηνίες αναχώρησης των κτηνοτρόφων για τα χειμαδιά, τότε βραχосκεπείς σπηλιές, κοιλώματα του εδάφους σε χαμηλό υψόμετρο και γενικότερα τα χαμη-



2. Τα ποτάμια του Ν. Ιωαννίνων

λά μέρη των χαραδρώσεων εξυπηρετούσαν το αναγκαίο ξεχειμώνιασμα των κοπαδιών. Στις μέρες μας βέβαια, οι μετακινήσεις των κοπαδιών γίνονται με μηχανοκίνητα μέσα και οι ρίψεις ζωοτροφών σε αποκλεισμένα κοπάδια πραγματοποιούνται από αεροπλάνα και ελικόπτερα. Ωστόσο, η διαχείμαση σε τέτοιους τόπους παραμένει ως μια δυνατότητα του χώρου για τη οικόσιτη κτηνοτροφία.

Ο ηπειρωτικός χειμώνας είναι ηπιότερος στις ακτές του Ιονίου απ' ό,τι στο εσωτερικό της περιοχής. Το χαμηλό υψόμετρο, η γειτνίαση με τη θάλασσα και οι ζεστοί και υγροί νότιοι άνεμοι μετριάζουν τις χαμηλές θερμοκρασίες του χειμώνα. Αυτές οι κλιματικές συνθήκες σχηματίζουν μια παραλιακή εύκρατο μεσογειακή ζώνη, στην οποία ευδοκιμεί η ελιά και ευνοείται η διαχείμαση των κοπαδιών. Οι μετακινήσεις της ημινομαδικής κτηνοτροφίας καθορίζονται και στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό απ' αυτά τα γεωγραφικά δεδομένα, αφού τον χειμώνα οι ορεινοί βοσκότοποι καλύπτονται από τα χιόνια. Το φαινόμενο εξηγεί την προσαρμογή του ανθρώπου στο φυσικό χώρο, καταδεικνύει την αξιοποίηση από τον άνθρωπο των παραγωγικών δυνατοτήτων του τόπου και φανερώνει τη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερου τρόπου ζωής.

Η υδρογραφία της Ηπείρου παρουσιάζει ένα εξαιρετικό ενδιαφέρον για τα ελληνικά δεδομένα και όχι μόνο. Το μεγαλύτερο μέρος του υδάτινου δυναμικού της χώρας έχει ως αφετηρία τις υψηλές κορυφές της βόρειας Πίνδου, δηλαδή της Ηπείρου. Στο βόρειο τμήμα της, οι ορεινοί όγκοι του Γράμμου, του Σμόλικα, της Βασιλίτσας, της Τύμφης, του Μαυροβουνίου Μετσόβου και του Περιστερίου αναπτύσσουν μια εκτεταμένη επιφάνεια εδάφους, που συλλέγει και τροφοδοτεί με άφθονα όμβρια και πηγαία ύδατα τους εξής ποταμούς: τον Αώο και

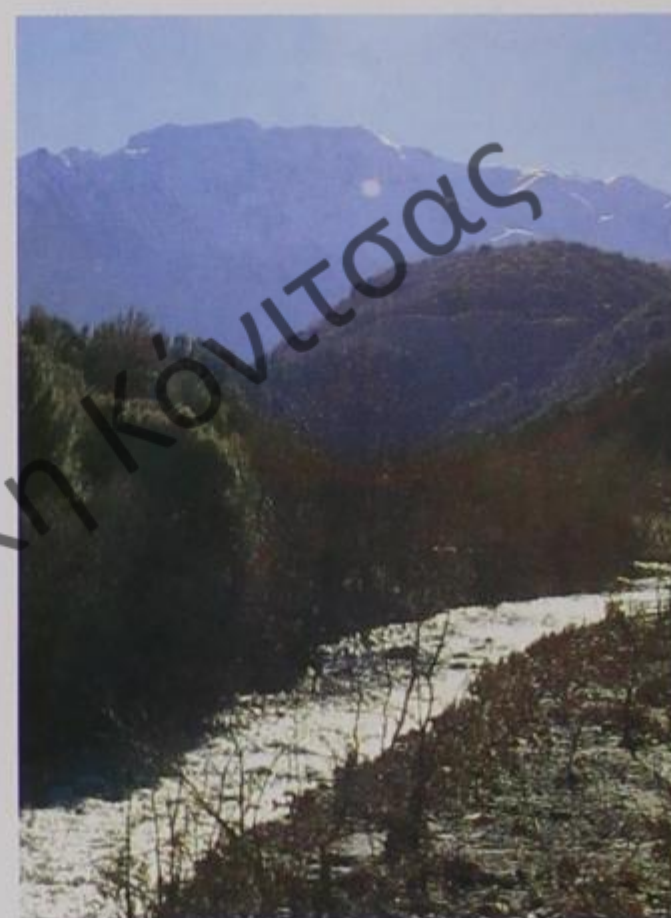
τους παραποτάμους του Σαραντάπορο και Βοΐδομάτη, το Βενέτικο, παραπόταμο του Αλιάκμονα, τον Πηνειό και τον Άραχθο με τους παραποτάμους του Βάρδα, Ζαγορίτικο, Μετσοβίτικο και Καλαρρύτικο.

Στα νότια γεωγραφικά διαμερίσματα της Ηπείρου απλώνονται δαιδαλωδώς, τα χαμηλότερα σε υψόμετρο ορεινά συγκροτήματα του Μιτσηκελίου, του Τομάρου, του Ξηροβουνίου, του Σουλίου, της Παραμυθιάς, του Τσαμαντά, των Κουρέντων και του Κασιδιάρη, που εξασφαλίζουν ικανοποιητικές ποσότητες πηγαίων και ομβρίων υδάτων στους κατ' εξοχήν ηπειρωτικούς ποταμούς: Λούρο, Αχέροντα και Καλαμά. Ένας άπειρος αριθμός πηγών, ορεινών λιμνών, ρυακίων, χειμάρρων και παραποτάμων αναπτύσσεται στο ηπειρωτικό έδαφος, συμπληρώνοντας την υδρογραφική εικόνα του.

Αρχίζοντας από τα χαμηλότερα υψόμετρα οι λίμνες της Ηπείρου είναι: του Ζηρού, κοντά στη Φιλιππιάδα Πρέβεζας, της Παμβώτιδας ή των Ιωαννίνων στο ομώνυμο λεκανοπέδιο και της Ζαράδας στην περιοχή Πωγωνίου. Επίσης, σημαντικός είναι ο αριθμός των «δρακόλιμνων», που βρίσκονται πάνω στους μεγάλους ορεινούς όγκους, σε υψόμετρο πάνω από 2.000 μ. Αυτές οι λίμνες είναι οι παρακάτω: της Φλέγκας στο Μαυροβούνι Μετσόβου, του Σμόλικα στην περιοχή της Κόνιτσας, της Τύμφης στην περιοχή Ζαγορίου και του Γράμμου στα όρια των Νομών Ιωαννίνων και Καστοριάς. Ακόμη, θα πρέπει να σημειώσουμε τις τεχνητές λίμνες των υδροηλεκτρικών φραγμάτων της περιοχής που αρχίζοντας από τα βόρεια, είναι: των «Πηγών Αώου» στη θέση «Πολτσιές» Μετσόβου, του Λούρου, κοντά στις πηγές του Αγίου Γεωργίου και του ομώνυμου χωριού και οι δύο του Άραχθου, βόρεια της Άρτας.

Οι κοίτες των ποταμών ή των χειμάρρων του ηπει-

«Άως, Άραχθος,
Άχέροντας Καλαμάς
και Λούρος
Διανυκτερεύοντα Φαρμακεία
τῆς Πατρίδας.»
Γ. Ζαρκάδης, Άχερουσία
μνήμη, 1991.



4. Ποτάμι

«... Άνθρωπο στρατοκόπο, γυναίκα διαβατική, καρβάνι νυχτωμένο στο δρόμο δὲν ἀκούστηκε ποτέσ του νὰ πειράξει ὁ Δράκος τοῦ Σμόλικα. Κάθεται κεῖ, ἀπὸ τότεσ ποὺ γίνηκε ὁ κόσμος καὶ φυλάει τὸ βουνό...»

Δημήτρης Χατζής,
Θητεία, 1979.

«...Ὁ Λοῦρος τώρα σὲ διατομές. Κυλᾶ μὲ τὰ χωριὰ καὶ τοὺς συνοικισμοὺς του... Ἀπάνω-ἀπάνω περάσματα γιὰ τὸν Τζουμερκιώτη καὶ τὸν Λακκιώτη, ἀρχὴ ἀπ' τὴ γέφυρα τοῦ Ζήτα. Ἀκόμη σὲ κοντακιανὰ ὁροπέδια καὶ παρυφές κοιλάδων βλέπεις τὶς βουνίσσιες ξερολιθιές γύρω σὲ γρασίδια μ' ἐλιές κι ὀπωροφόρα...».

Γ. Δάλλας, *Στὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ*, 1986.

ρωτικού φυσικοῦ γεωγραφικοῦ χώρου αποτελοῦν στὴν οὐσία τὸ δομικὸ δίκτυο πάνω στο ὁποῖο στηρίζονται: τὸ οδικὸ δίκτυο τῆς περιοχῆς καὶ γενικότερα οἱ ἐπικοινωνίες, οἱ παραγωγικὲς δραστηριότητες καὶ ἐξειδικεύσεις καὶ ἡ διαμόρφωση τοπικῶν πολιτισμικῶν οντοτήτων.

Μέχρι τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα, οἱ τοπικὲς κοινωνίες τῆς Ἠπείρου εἶχαν ἐνσωματωμένο αὐτὸ τὸ οργανικὸ δίκτυο τοῦ φυσικοῦ γεωγραφικοῦ χώρου στὶς κοινωνικὲς, οικονομικὲς, διοικητικὲς, πολιτικὲς καὶ πολιτισμικὲς δομές τους. Οἱ κοινότητές τῆς στήριξαν τὴν ἀνάπτυξή τους σὲ μια οὐσιαστικὴ γνώση τοῦ τόπου, γι' αὐτὸ καὶ ἐξελίχθηκαν μ' ἓνα θαυμάσιο τρόπο στὴν ἱστορία.

Ἡ υδρογραφία τῆς Ἠπείρου εἶναι ἀξία προσεκτικότερης ἀνθρωπογεωγραφικῆς παρατήρησης καὶ προσέγγισης. Ἐκτός ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον που παρουσιάζει ὡς ἀξιοποιήσιμο υδάτινο δυναμικὸ, ἀναδεικνύει ὅλα τὰ ἀνθρωπογεωγραφικὰ στοιχεῖα¹ που σχετίζονται με τὶς ἀνθρώπινες ἐγκαταστάσεις καὶ δραστηριότητες στὸν χώρο. Τὸ νερό, υπῆρξε πάντοτε «οδηγός» γιὰ τὴν κατοίκηση ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν εποχιακὴ μετακίνηση. Ὅλοι οἱ ἰδρυτικοὶ μύθοι τῶν χωριῶν ἔχουν νὰ κάνουν με κάποια πηγὴ, ὅπως καὶ ὅλες οἱ μετακινήσεις τῶν νομάδων ἀκολουθοῦν τὸν ροὺ κάποιου ποταμοῦ.

Τὰ φυσικὰ ὅρια τοῦ ἠπειρωτικοῦ γεωγραφικοῦ χώρου θὰ μπορούσε νὰ πει κανεὶς ὅτι ἐγγράφουν ἓνα κύκλο στὸ ἐδάφος. Οἱ προσβάσεις ὅμως σ' αὐτὴ τὴν κυκλικὴ γεωγραφικὴ περιοχὴ εἶναι δύσκολες λόγω τῆς ἀνάγλυφης μορφῆς τοῦ ἐδάφους τῆς. Ἀντίθετα, ἡ δυσκολία συμβάλλει στὸν ευκολότερο καὶ χωρὶς ἀμφιβολίες καθορισμὸ τῶν φυσικῶν ορίων τῆς. Σὲ γενικὲς γραμμές, ἡ γεωγραφικὴ περιοχὴ τῆς Ἠπείρου διασχίζεται ἀπὸ δύο βασικοὺς ἀξόνες ἐπικοινωνίας που εἶναι προσανατολισμέ-



3. Οι κυριότεροι αυχένες και διαβάσεις του Ν. Ιωαννίνων

1. Επταχωρίου - Πενταλόφου
2. Φούρκας - Σμίξης
3. Βωβούσας - Περιβολίου
4. Μηλιάς - Κηπουριού
5. Μετσόβου - Παναγιάς
6. Ματσουκίου - Γαρδικίου
7. Πλατανούσας - Δαφνωτής
8. Κλεισούρας - Παναγιάς
9. Θεσπρωτικού - Δερβιζιάνων
10. Σερζιανών - Τρικάστρου
11. Παρδαλίτσας - Πετουσιού
12. Βροσύνας - Πολυδρόσου
13. Λάβδανης - Λίστας
14. Κακαβιάς
15. Μέρτζανης

«... Αἰῶνες τώρα γυμνά πέλματα, ὄπλές καὶ ρόδες περνᾶνε πάνω ἀπὸ τὸ γεφύρι μὲ τὸ παραμῦθι, σὰ νὰ τὰ ἔστειλε ἡ μοῖρα νὰ τὸ σβήσουν. Περισσότερα, ἀκόμα καὶ στὶς μέρες μας, τὰ πέλματα...

... Σιμά σ' ἓνα παλιό γεφύρι τοῦ Καλόγερου, τὸ λένε, καὶ μιλάνε γιὰ κάποιον καλόγερο ποὺ ἄφησε τὴν ἡσυχία τοῦ μοναστηριοῦ γιὰ νὰ νικήσει σὰν τὸν Πρωτομάστορα τῆς Ἄρτας κι' αὐτὸς ἔν' ἄλλο ποτάμι, τὸ Λούρο— βρήκαμε τρία αὐτοκίνητα γεμάτα ξένους στρατιῶτες...»

Στ. Σταμάτης, Ἄρτα, 1962.

νοι στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Παρά την ανάγλυφη φύση του ηπειρωτικού εδάφους, οι δύο βασικοί άξονες επικοινωνίας, βορρά - νότου και ανατολής - δύσης, διαιρούν τον ηπειρωτικό φυσικό χώρο σε τέσσερα διαμερίσματα, στα εξωτερικά όρια των οποίων είναι διαμορφωμένες οι τέσσερις κυρίαρχες προσβάσεις του. Σχηματικά, η περιοχή της Ηπείρου εγγράφει κύκλο στο έδαφος, ο οποίος έχει ως γεωμετρικό κέντρο την πόλη των Ιωαννίνων και ακτίνα περιφέρειας περίπου εκατό χιλιομέτρων. Ο κύκλος τέμνεται από δύο διαμέτρους με διάταξη βορρά - νότο και ανατολή - δύση, που δεν είναι παρά οι δύο βασικοί άξονες επικοινωνίας.

Από το νότο, διασχίζοντας κανείς τα χαμηλά σε υψόμετρο βουνά του Μαυρονόσου, φθάνει στις πεδινές εκτάσεις της Ἄρτας. Αφού διαβεί τον Ἄραχθο ποταμό προχωρά δυτικά μέχρι το ύψος της Καμπής Ἄρτας. Από εκεί εισέρχεται στην κοιλάδα του ποταμού Λούρου, ακολουθεί τον ποταμό μέχρι τις πηγές του, διαβαίνει τον χαμηλό αυχένα της Κανέτας και φθάνει στο νότιο τμήμα του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων. Ένας παλιότερος δρόμος, παράλληλος στην κοιλάδα του Λούρου και με λιγότερη χρήση σήμερα, ξεκινά από την Καμπή Ἄρτας και μέσω του Γοργόμυλου και της διάβασης των Πέντε Πηγαδιών καταλήγει στην στενή και επιμήκη λεκάνη της Σκλίβανης - Πεστάς, ακολουθεί τις δυτικές πλαγιές του Ξηροβουνίου και φθάνει στον αυχένα της Κανέτας. Η κοιλάδα του Ἄραχθου αποτελεί επίσης μια ακόμη δυνατότητα προσπέλασης του χώρου από το νότο. Μετά την Ἄρτα, κατευθυνόμενος κανείς βόρεια, εισέρχεται στην κοιλάδα του Ἄραχθου, ακολουθεί τον ποταμό μέχρι το υδροηλεκτρικό φράγμα του Πουρναρίου, προσπερνά τη Ράμια Ἄρτας και φθάνει στη θέση Πλάκα, κοντά στο ομώνυμο πέτρινο γεφύρι. Αφού δια-

βεί τα υψώματα των στενών του Άραχθου, διασχίζει το λεκανοπέδιο Καλεντζίου - Πλαισιών, φθάνει στο χωριό Ελληνικό, διαβαίνει τον ομώνυμο χαμηλό αυχένα και καταλήγει στο ανατολικό τμήμα του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων. Από το νότο επίσης, αφήνοντας κανείς πίσω του τους ελαιώνες και τους χειμερινούς βοσκότοπους της Πρέβεζας, στη Στεφάνη, λίγο πριν το κάστρο των Ρωγών, κατευθύνεται βόρεια και φθάνει στο Θεσπρωτικό. Από εκεί, έχει δύο επιλογές για να φθάσει στα Ιωάννινα: μέσω Ράμιας - Φιλιππιάδας και Δερβιζιάνων - Κοπάνης - Κανέτας.

Από το βορρά, διασχίζοντας κανείς τα δάση δρυός στο δυτικό τμήμα του οροπεδίου Κοζάνης, διαβαίνει τον υψηλό αυχένα του Πενταλόφου, κατέρχεται οφιοειδώς προς το Επταχώρι και εισέρχεται στην κοιλάδα του Σαραντάπορου. Ακολουθώντας τον ρου του Σαραντάπορου, παραπόταμου του Αώου, διαβαίνει τον αυχένα στη θέση Βίγλα της Κόνιτσας και φθάνει στην πόλη της Κόνιτσας. Συνεχίζοντας νοτιοανατολικά, διασχίζει το λεκανοπέδιο της Κόνιτσας, περνά τον Βοϊδομάτη στο ύψος της Κλειδωνιάς και δυτικά του πέτρινου γεφυριού, διαβαίνει τον ομώνυμο αυχένα, διασχίζει τις βόρειες παρυφές της λεκάνης του Παρακάλαμου και εισέρχεται τελικά στο δυτικό τμήμα του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων. Βορειοανατολικά, στα όρια της Ηπείρου με τη Μακεδονία υπάρχουν πολλές διαβάσεις μικρότερης σημασίας ως προς τη χρήση τους σήμερα. Ακολουθώντας κανείς την κοιλάδα του Βενέτικου ποταμού, σημαντικού παραπόταμου του Αλιάκμονα, αφού διασχίσει την περιοχή των Κουπατσαράικων, έχει να επιλέξει ανάμεσα στους υψηλούς αυχένες της Φούρκας, της Σμίξης, του Περιβολίου και της Μηλιάς για το πέρασμά του από τη δυτική Μακεδονία στην Ήπειρο και αντίστροφα. Οι αυχένες

«...Πρό τῆς κατασκευῆς αὐτῆς, μόνον δύσβατοι ἀτραποὶ ἤνωνον τὰ χωρία τῆς Λάκκας μὲ τὸ κέντρον αὐτῆς Λέλοβα. Δι' ἐκείνων ἢ διακίνησις τῶν κατοίκων καὶ τῶν γεωργοκτηνοτροφικῶν προϊόντων τῶν χωρίων μέχρι Λελόβων (εἴτε πεζῇ εἴτε δι' ὑποζυγίων ἐγένετο), ἦτο, πράγματι, κατὰ τὸν χειμῶνα κυρίως, ἐπικὸν κατόρθωμα...»

Ὁδ. Μπέτσος,
Λέλοβα, 1975.

της Φούρκας και της Σμίξης εξυπηρετούν την περιοχή της Κόνιτσας. Αντίθετα, ο αυχένος της Τίζας Περιβολίου εξυπηρετεί την περιοχή Ζαγορίου και τέλος, ο αυχένος της Μηλιάς την περιοχή Μετσόβου.

Από την ανατολή, αφήνοντας πίσω του κανείς τους ανοικτούς αγρούς της δεσσαλικής πεδιάδας, στο ύψος των Μετεώρων, περνά τον Πηνειό στη θέση Μουργκά-νι. Από εκεί, ανεβαίνει βαθμηδόν την κοιλάδα του άνω ρου Πηνειού, για να φθάσει μέσω εκτεταμένης περιοχής πευκοδάσους στη θέση Κατάρα, τον υψηλότερο οδικό αυχένα της περιοχής. Συνεχίζοντας νοτιοδυτικά, διασχίζει την περιοχή Πολτσιές Μετσόβου και από το ύψος του οικισμού μπαίνει κατερχόμενος στην κοιλάδα του Μετσοβίτικου, παραπόταμου του Άραχθου. Αφού περάσει τον Άραχθο στη θέση Μπαλντούμα, διαβαίνει τον αυχένα της Μάζιας, από όπου είναι πλέον ορατό το λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων. Τέλος, κατεβαίνοντας ομαλά τις νότιες πλαγιές του Μιτσικελίου, φθάνει σύντομα στην πρωτεύουσα της Ηπείρου.

«...Άλλα και καλά δέν είναι κάμπος. Ούτε καν κοιλάδα για τόν Καναδέζο ή και για τὸ δικό μας τὸν «Θετταλό». Ὅμως για τὸν «ντόπιο» εἶναι κάμπος κι ὄχι κάμπος ἀλλὰ κάμποι: ὁ κάμπος τοῦ Μαργαριτίου, ὁ κάμπος τῆς Μάζαρακιᾶς, ὁ κάμπος τοῦ Παλαιοκάστρου...»

Ἄχ. Λεοντάρης, Ἡ περιοχή τοῦ Μαργαριτίου, 1963.

Από τη δύση, μετά τις παραθαλάσσιες ηπειρωτικές ακτές στο Ιόνιο και ειδικά το λιμάνι της Ηγουμενίτσας, που αφήνει κανείς πολύ γρήγορα πίσω του, εισχωρεί στην κοιλάδα του Καλαμά και ακολουθεί τον ποταμό μέχρι τη Νεράιδα Θεσπρωτίας. Από το σημείο αυτό ο δρόμος διακλαδίζεται. Ανατολικά οδηγεί στην Παραμυθιά και βόρεια συνεχίζει για τα Γιάννινα. Μετά τη Νεράιδα, αφού ανέβει κανείς τις οφιοειδείς στροφές της Πλακωτής, φθάνει στον αυχένα του Πολύδροσου, στα όρια των νομών Θεσπρωτίας - Ιωαννίνων. Από εκεί, κατέρχεται τις κλειστές στροφές της Βροσίνας, συναντά εκ νέου τον Καλαμά, διασχίζει εναλλασσόμενες εκτάσεις καλλιεργειών, βοσκοτόπων και δασών δρυός και πρίνου, για να φθάσει στην περιοχή της μονής Παλιου-

ρής. Τέλος, διαβαίνοντας τον χαμηλό αυχένα της Κληματιάς, φθάνει στο νοτιοδυτικό τμήμα του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων.

Από τα βορειοδυτικά, στα σημερινά εθνικά σύνορα της Ελλάδας με την Αλβανία, δύο κεντρικοί άξονες οδικής επικοινωνίας εξυπηρετούσαν τον άλλοτε ενιαίο γεωγραφικό χώρο. Οι δρόμοι αυτοί ακολουθούν τις κοιλάδες, τις κλεισούρες και τα στενά περάσματα των ποταμών Αώου και Δρίνου. Το πέρασμα του Αώου στο ύψος της Μέρτζανης εξυπηρετούσε την επικοινωνία των περιοχών Κόνιτσας - Λεσκοβικίου και από εκεί προς το Αργυρόκαστρο και βορειότερα προς την Κορυτσά και ανατολικότερα. Το πέρασμα του Δρίνου, μετά την Κακαβιά (σημερινά Ελληνοαλβανικά σύνορα) εξυπηρετούσε τις περιοχές Πωγωνίου - Αγίων Σαράντα - Αργυρόκαστρο και σήμερα τις δύο χώρες. Βέβαια, όσο και όταν ο φυσικός χώρος της Ηπείρου λειτουργούσε ως ενιαία γεωγραφική περιοχή, μια πληθώρα διαβάσεων αυχένων και κοιλάδων επέτρεπε και εξυπηρετούσε τις επικοινωνίες ανάμεσα στις περιοχές Κόνιτσας, Πωγωνίου, Κολώνας, Ζαγοριάς Αλβανίας κ.λπ., πριν φυσικά, κλείσουν τα σύνορα Ελλάδας - Αλβανίας.

Στο εσωτερικό της Ηπείρου, οι προσβάσεις από περιοχή σε περιοχή και οι διαβάσεις γενικότερα είναι δύσκολες. Ωστόσο, οι σύγχρονοι αμαξιτοί δρόμοι ακολουθούν τα ίχνη και διαβαίνουν τους αυχένες των παραδοσιακών οδών επικοινωνίας. Η Εθνική οδός, που διασχίζει τις παράκτιες περιοχές της Ηπείρου, αποτελεί την εξαίρεση αυτής της πολύχρονης πρακτικής. Εξάλλου, η κατασκευή του μεγάλου οδικού άξονα Ηγουμενίτσας - Ιωαννίνων - Μετσόβου, που συνδέει την Ήπειρο με τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, προδιαγράφει σημαντικές αλλαγές στις οδικές επικοινωνίες τόσο στο εσωτερικό

«...Ποιός είπε και βάλαν
τά σύνορα ἐδῶ;

Θὰ νόμιζε κανείς πῶς οἱ
ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔχουν στὸ
αἷμα τοῦ τὴν παρανομία, μιὰ
καὶ κάθε ἔξη μῆνες ἀλλάζουν
πατρίδα. Ἀπ' ἐδῶ ἢ Ἑλλά-
δα, ἀπ' ἐκεῖ ἢ Αλβανία.
Ὅταν λαλοῦν τὰ κοκῶρια
τοὺς ἀκούγονται...»

Ν. Λώλης,

Ἄνω Δερόπολη, 1962.

της Ηπείρου όσο και στη σύνδεσή της με τις γειτονικές περιοχές. Ήδη, η σήραγγα Ανηλίου - Μαλακασίου αυτού του οδικού άξονα παρακάμπτει την Κατάρα, τον υψηλότερο αυχένα της περιοχής και καταργεί, συν τοις άλλοις, και τη σημειολογική λειτουργία του ονόματός του...

Η περιοχή της Ηπείρου διαθέτει όλη την ποικιλία του μεσογειακού τοπίου, αλλά και προβάλλει κατά τόπους πολλές μορφές του κεντροευρωπαϊκού τοπίου. Από τις παραθαλάσσιες ακτές της Ηπείρου στο Ιόνιο πέλαγος και τις πεδινές εκτάσεις της Άρτας και της Πρέβεζας μέχρι τις υψηλές κορυφές των βουνών και τις ορεινές κοιλάδες της Πίνδου απλώνονται πολλές και ποικίλες μορφές τοπίου. Χαρακτηριστικές δε είναι οι απότομες εναλλαγές του που προσδίδουν στο χώρο μια ξεχωριστή γοητεία.

5. Αλπικό τοπίο



Οι αλπικοί βοσκότοποι, τα φυλλοβόλα δάση οξυάς, οι δασοσκεπείς περιοχές πεύκου και έλατου, τα εκτεταμένα δάση δρυός, τα ορμητικά ποτάμια, τα ψηλά βουνά, οι λίμνες, τα λεκανοπέδια, τα φαράγγια και οι στενές κοιλάδες συνθέτουν την εικόνα του φυσικού ηπειρωτικού τοπίου. Παράλληλα, οι περιφραγμένοι με φυσική βλάστηση αγροί στις μικρές ορεινές λεκάνες και οι κατασκευασμένες με ξερολιθιές γεωργικές γαίες προσθέτουν κατά τόπους μια μοναδικότητα στο ηπειρωτικό τοπίο⁴. Πρόκειται στην ουσία, για ένα κλειστό ή περίφρακτο ή αλσώδες τοπίο, που εκφράζει και τον συγκεκριμένο αγροτοποιομενικό πολιτισμό. Τα χαρακτηριστικά αυτά εντάσσουν το ηπειρωτικό τοπίο στον ορεινό μεσογειακό τύπο, δηλαδή σ' εκείνη τη μορφή τοπίου που καταμαρτυρεί την ανθρώπινη παρουσία και δράση στην περιοχή από τους παλαιότερους ιστορικούς χρόνους. Το ηπειρωτικό φυσικό τοπίο, αποκαλύπτει εν ολίγοις, τον άρρηκτο δεσμό του ανθρώπου με τον χώρο, ο οποίος υπάρχει κάτω από μια μακρά, διαρκή και εξελισσόμενη διαλεκτική σχέση.

Η φυσική κατά τη βάση του ηπειρωτικού γεωγραφικού χώρου επαναλαμβάνεται σ' όλη την έκτασή του. Το κάθε τμήμα του ηπειρωτικού εδάφους παρουσιάζει ομοιογενή χαρακτηριστικά. Αυτή η κατάσταση περιέχει και αναδεικνύει μια κυρίαρχη οργανική τάξη, η οποία επικρατεί στο φυσικό χώρο. Πράγματι, ο φυσικός χώρος της Ηπείρου είναι δομημένος σύμφωνα με μια οργανική⁵ τάξη πραγμάτων, η οποία στηρίζεται στο συνδυασμό υψομετρικών, γεωφυσικών, κλιματικών και ανθρωπογεωγραφικών δεδομένων και σχέσεων. Επίσης, η πλούσια χλωρίδα της περιοχής ακολουθεί τις ισούψείς καμπύλες του εδάφους, διαμορφώνοντας ομοιογενείς ζώνες φυτικών ειδών.

Στις παραθαλάσσιες περιοχές της Ηπείρου αναπτύσσεται η ζώνη της μεσογειακής βλάστησης, γνωστή και ως μακία. Χαρακτηριστικό και σημαντικό οικολογικό στοιχείο αποτελούν οι αμμόλοφοι της λεπτής λωρίδας του αιγιαλού και η βλάστησή τους. Σ' αυτή τη ζώνη επίσης, οι ηπειρωτικοί ποταμοί διαμορφώνουν στις εκβολές τους εκτεταμένες λιμνοθάλασσες που το τοπίο τους είναι σχετικά επίπεδο με χαμηλούς αμμώδεις γηλόφους. Στη συνέχεια, ακολουθώντας το ραγδαίως κλιμακούμενο υψόμετρο, απλώνεται εκτενώς η χαρακτηριστική ηπειρωτική ζώνη της δρυός. Το τοπίο ξεχωρίζει από την άφθονη παρουσία πολλών ειδών δρυός. Το δέντρο αυτό καθορίζει σημαντικά την οικονομία της περιοχής, «συμμετέχει» ενεργά στην κοινωνική ζωή των ορεινών κοινοτήτων, συνδέεται με τη θρησκευτική έκφραση των κοινωνικών ομάδων, συμβάλλει στη διαμόρ-

6. Ζώνες βλάστησης

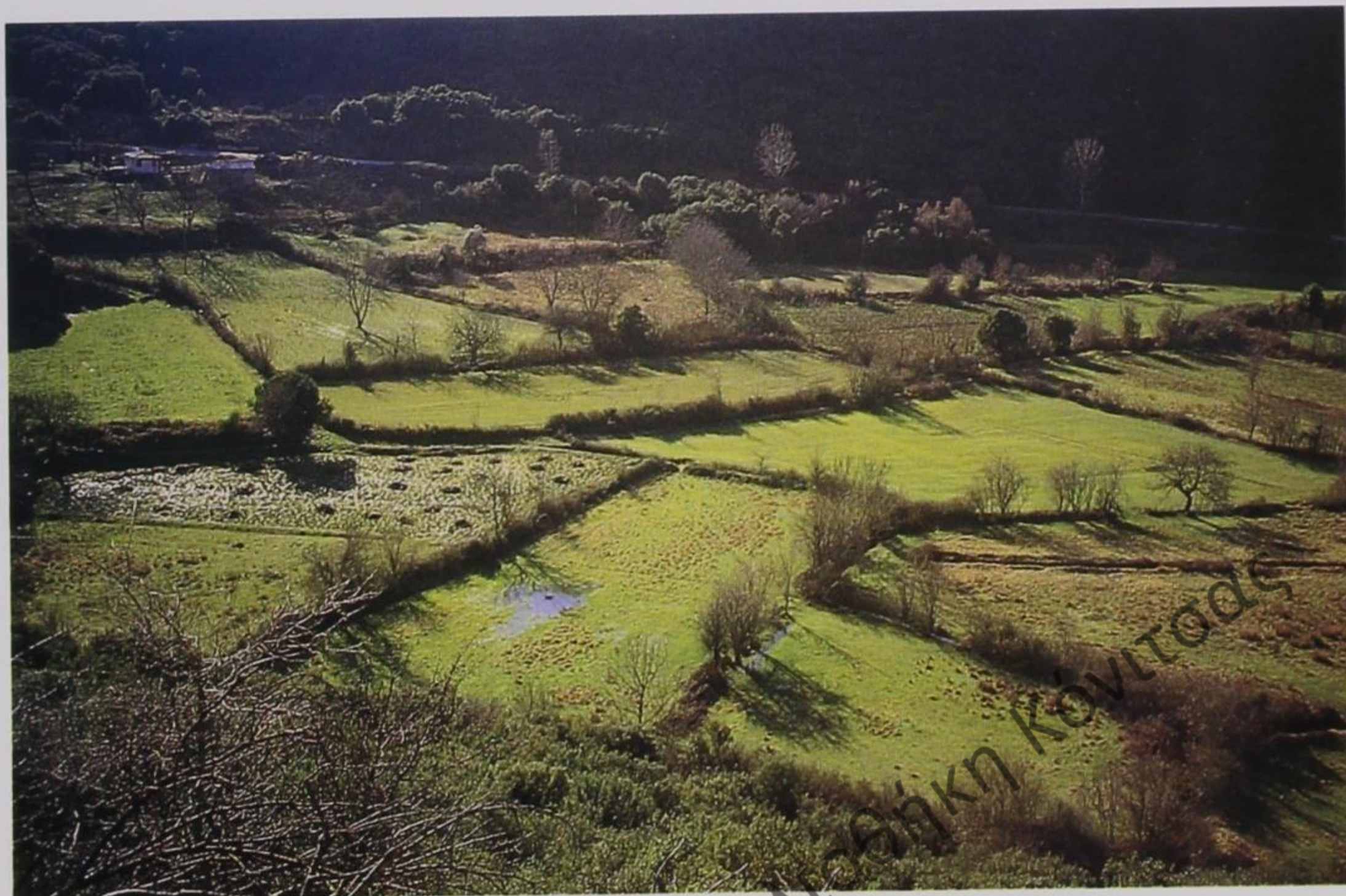


φωση της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας του ορεινού χώρου.

Ψηλότερα, η ζώνη του πεύκου και έλατου ξεδιπλώνεται σε μορφή μεγάλων δασικών συμπλεγμάτων, που αναπτύσσονται κυρίως στις βόρειες πλαγιές των βουνών. Στα περισσότερα απ' αυτά τα δάση η αναγέννηση είναι φυσική και διακρίνει κανείς εύκολα στο έδαφος τα νεαρά άτομά τους. Οι υψηλές βροχοπτώσεις της περιοχής και η ανήλια έκθεση των βορεινών πλαγιών των βουνών ευνοούν ιδιαίτερα την ανάπτυξη των δασών αυτών. Ακόμη ψηλότερα, η ζώνη της οξυάς, σε μορφή μεγάλων συστάδων, αγγίζει και πολλές φορές εισβάλλει μέσα στην εξωδασική ή αλπική ή ζώνη της ποώδους βλάστησης. Το φυσικό τοπίο σ' αυτή τη ζώνη βλάστησης αναγγέλλει τους ορεινούς βοσκότοπους ή καλύτερα την ημινομαδική κτηνοτροφία. Όλες οι οριζόντιες ζώνες βλάστησης συνδυάζονται με τις μικρές γεωργικές καλλιέργειες, τους εκτεταμένους βοσκότοπους, τα δάση και τη διάταξη των οικισμών στο φυσικό χώρο.

Στην Ήπειρο, τόσο η γεωργική όσο και η κτηνοτροφική και σε πολλές περιπτώσεις η δασική δραστηριότητα αναπτύσσονται σ' όλες τις οριζόντιες ζώνες βλάστησης, γεγονός που όχι μόνο την κατατάσσει στις ομοιογενείς γεωγραφικές περιοχές, αλλά και της προσδίδει τον αγροτοδασοποιμενικό χαρακτήρα της. Η παρουσία του ανθρώπου σημειώνεται σ' όλες τις οριζόντιες ζώνες βλάστησης, γεγονός που αποκαλύπτει και την ανθρωπογενή μορφή του ηπειρωτικού φυσικού τοπίου.

Ως προς το υψόμετρο, ο φυσικός γεωγραφικός χώρος της Ηπείρου καλύπτει μια ευρεία κλίμακα οριζοντίων ζωνών ανθρωπίνων δραστηριοτήτων. Η χαμηλότερη σε υψόμετρο οριζόντια ζώνη δραστηριοτήτων είναι μια στενή λωρίδα εδάφους στις παράκτιες περιοχές που περι-



7. Γεωργικό τοπίο

λαμβάνει όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες και εκτείνεται από τη θάλασσα μέχρι την ισούψη καμπύλη των 300 μ.Χ. Ακολουθεί η οριζόντια ζώνη των οικήσεων, η οποία απλώνεται από το 300 μ. μέχρι το 1.100 μ. υψόμετρο, στην οποία βρίσκονται οι περισσότεροι οικισμοί και στην οποία κυριαρχούν γεωργικές, κτηνοτροφικές και δασικές δραστηριότητες. Από το 1.100 μ. μέχρι το 2.574 μ. υψόμετρο, τέλος, εκτείνεται η οριζόντια ζώνη της μετακινούμενης κτηνοτροφίας, η οποία χρησιμοποιείται το καλοκαίρι και στην οποία αναπτύσσονται οικιστικά τα βλαχοχώρια.

Η μεγάλη ποικιλία οριζοντίων ζωνών εκθέτει πολλαπλές γραμμές οριζόντων στη θέα του παρατηρητή. Κατά έναν εξαιρετο τρόπο, η περίσσεια βλάστηση που παραδέτουν οι αλληπάλληλες σειρές των αναβαθμίδων, τροφοδοτεί και εμπλουτίζει την αλληλουχία των γραμμών του ηπειρωτικού τοπίου. Οι γεωργικές καλλιέργει-

ες βρίσκονται διάσπαρτες στο χώρο. Οι αγροί είναι ολιγάριθμοι και μικροί σε μέγεθος. Το σχήμα τους είναι ακανόνιστο και ακολουθεί τις εδαφικές δυνατότητες. Συνήθως αναπτύσσονται σε μικρές εδαφικές εκτάσεις, σε μορφή γεωργικών ενοτήτων, ανάμεσα στα κενά διαστήματα που αφήνουν ελεύθερα τα εκτεταμένα φυλλοβόλα δρυοδάση. Η ακροφυής βλάστηση στους όχθους των αγρών χρησιμοποιείται ως περίφραξη για την προστασία τους από την οικόσιτη κτηνοτροφία. Παλαιότερα, μετά τη συγκομιδή, οι αγροί λειτουργούσαν και ως κλειστές ποιμνιοβοσκές. Μ' αυτόν τον τρόπο, τα κοπάδια ήταν υπό έλεγχο και η λίπανση του αγρού γίνονταν με φυσικό τρόπο. Αυτή η συνήθεια παραπέμπει και στην αρμονική συνύπαρξη της γεωργίας με την κτηνοτροφία στο πλαίσιο μιας συμπληρωματικής οικονομικής δραστηριότητας.

8. Ορεινός οικισμός



Η περιοχή της Ηπείρου αναπτύχθηκε με ένα σύστημα διάσπαρτων οικήσεων, οικισμών και οικιστικών ενότητων. Ο άνθρωπος ακολούθησε τις οριζόντιες ζώνες βλάστησης, εκμεταλλευόμενος με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις παραγωγικές δυνατότητες του φυσικού χώρου. Οι κοιλάδες των ποταμών και οι μεγάλες ορεινές λεκάνες απετέλεσαν τη χωρική βάση, πάνω στην οποία αναπτύχθηκαν οι διάσπαρτες οικήσεις, οι συνεκτικοί οικισμοί και οι οικιστικές ενότητες. Αυτό το ξεχωριστό οικιστικό σύστημα στηρίχθηκε στην τοπική φυσική γεωγραφία, ενδυναμώθηκε ιστορικά και σταθεροποιήθηκε ακόμη περισσότερο πολιτισμικά. Με δυο λόγια, οι οικιστικές και γεωγραφικές ενότητες της Ηπείρου στο χρονικό διάστημα των προεπαναστατικών και νεότερων ιστορικών χρόνων εξελίχθηκαν και σταθεροποιήθηκαν ως ιστορικές και πολιτισμικές οντότητες.

Η πόλη⁶ των Ιωαννίνων συγκροτήθηκε οικιστικά στηριζόμενη στο ίδιο πρότυπο των γεωγραφικών ενότητων. Οι συνοικίες της συγκέντρωσαν πληθυσμό προερχόμενο από την ίδια γεωγραφική ενότητα. Σ' έναν αρχικό οικιστικό πυρήνα, που τώρα είναι η συνοικία του Κάστρου, προστέθηκαν συνοικίες που η κοινωνική και πολιτισμική σύνθεσή τους παρουσίαζε ομοιογένεια. Η πόλη, ο αστικός χώρος, αναπτύχθηκε στους ελεύθερους χώρους που αφήνουν η λίμνη και οι γύρω απ' αυτή λόφοι. Η πόλη των Ιωαννίνων ανέπτυξε ένα πολυκυτταρικό αστικό σύστημα, που κύτταρό του είναι κυρίως, η «εθνοτική» συνοικία. Ο ναός και το καμπαναριό του σηματοδοτούσε την συνοικία των χριστιανών, το τέμενος και ο μιναρές του την μουσουλμανική συνοικία και η συναγωγή την εβραϊκή συνοικία. Οι διάφορες θρησκευτικές κοινότητες, σε αντίθεση με τον αγροτικό χώρο, συνυπάρχουν στον αστικό χώρο

και συμβολίζουν τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα του.

Η κάθε συνοικία της πόλης έχει το δικό της όνομα. Οι πλατείες, οι βρύσες, τα νεκροταφεία και κάθε τι άλλο που προσδιορίζει τον άνθρωπο και το χώρο διαθέτει και τη δική του ξεχωριστή ονομασία. Οι κατοικίες, τα διοικητικά κτίρια, οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις, τα εργαστήρια των συντεχνιών, τα εμπορικά καταστήματα, τα πανδοχεία, τα ιερατικά σχολεία, τα θρησκευτικά κτίρια, τα κοιμητήρια, τα πάντα βρίσκονται οργανωμένα στο χώρο. Μεμονωμένα οικοδομήματα και σύνολα κτιρίων, δρόμοι και στοές, πλατείες και συνοικίες, δομικά υλικά ακόμη και χρώματα, καθορίζουν, σηματοδοτούν και συμβολίζουν με αρμονικό και αισθητικά άρτιο τρόπο το ποικιλότατο του χώρου και την πολιτισμική πολυμορφία της κοινωνίας.

Στον αγροτικό χώρο, οι γεωγραφικές - ιστορικές - πολιτισμικές ενότητες επικεντρώνονται σ' έναν ή περισσότερους μεγαλύτερους σε πληθυσμό οικισμούς, τα κεφαλοχώρια. Αυτά με τη σειρά τους συνδέονται οργανικά με τα εμπορικά - οικονομικά - διοικητικά κέντρα της μικροπεριοχής τους. Η πόλη των Ιωαννίνων διαδραματίζει το ρόλο της περιφερειακής πρωτεύουσας ή καλύτερα αποτελεί το μεγάλο πολιτικό, διοικητικό, οικονομικό, εμπορικό, τεχνικό και πολιτισμικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου. Την εποχή της ακμής των Ιωαννίνων έπρεπε κανείς να βγει από τα γεωγραφικά όρια



9. Δρόμος στην πόλη

της Ηπείρου για να συναντήσει κάποιο άλλο περιφερειακό, μεγάλο και σημαντικό, οικονομικό - εμπορικό κέντρο.

Ο φυσικός γεωγραφικός χώρος της Ηπείρου οργανώνεται στη βάση των ομοιογενών, συνεκτικών και συγκροτημένων οικιστικών ενοτήτων που έχουν ως περιφερειακό χωροταξικό κέντρο τα Γιάννινα. Παράλληλα, στην περίμετρο της Ηπείρου, σ' αυτήν την νοητή περιφέρεια της γεωγραφικής περιοχής, αναπτύσσονται οικονομικά - εμπορικά κέντρα μικρότερης σημασίας. Αυτή η οργανική ιεράρχηση των οικήσεων, η οποία στηρίζεται στα φυσικά δεδομένα του χώρου, εκμεταλλεύεται τις παραγωγικές δυνατότητες του τόπου και συγκροτείται στη βάση της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας και αποδίδει με εξαιρετικό τρόπο τα καλύτερα αποτελέσματα. Τα εμπόδια της φυσικής γεωγραφίας υπερπηδούνται με σχετική ευκολία, οι ορεινές κοινωνίες αναπτύσσονται οικονομικά και ο τοπικός πολιτισμός ακτινοβολεί πέρα από τα όρια της Ηπείρου.

Σ' αυτούς τους χρόνους ένας συνδυασμός πραγμάτων συντελείται στην Ήπειρο και την ευρύτερη περιοχή της. Η οργανική τάξη του χώρου σχετίζεται στενά με το παραγωγικό σύστημα της περιοχής. Η ομοιογενής συγκρότηση των επιμέρους γεωγραφικών ενοτήτων συνδέεται επιτυχώς με την εξειδίκευση της απασχόλησης. Το εκτεταμένο και ασφαλές οδικό δίκτυο της περιοχής συνδέεται αρμονικά με την οργανική ιεράρχηση των οικήσεων. Η ιεράρχηση της κοινωνίας εναρμονίζεται με την παραγωγικότητα της οικονομίας. Η αυτοδιαχείριση στο εσωτερικό των κοινωνικών ομάδων συνδέεται ποικιλοτρόπως με την αλληλεγγύη των μελών της τοπικής κοινωνίας. Η αποδοχή του διοικητικού συστήματος της εποχής μετατρέπεται συμβατικά σε σεβασμό των διαφο-

ρετικών κοινωνικών ομάδων της ευρύτερης περιοχής. Ο γεωγραφικός προσδιορισμός συνδυάζεται με την ιστορική αναφορά της κοινωνικής ομάδας. Ο τοπικός πολιτισμός διαφοροποιείται ανάλογα με την κοινωνική ομάδα. Το ευρύτερο πολιτισμικό πρότυπο της περιοχής συντίθεται μέσα από εθνοτικές και πολιτισμικές διαφορές. Όλα μαζί, τέλος, οργανική τάξη του χώρου, χωροταξική ιεράρχηση των οικισμών, ανεπτυγμένο οδικό δίκτυο, απαραίτητες υποδομές, ιεραρχία του κοινωνικού ιστού, οργανωμένες συντεχνίες, εξειδίκευση της απασχόλησης, τοπικό σύστημα παραγωγής, παραγωγικότητα, αλληλεγγύη της κοινωνίας, σεβασμός των κοινωνικών ομάδων, αποδοχή της διαφορετικής κοινωνικής ομάδας, γεωγραφικός προσδιορισμός, ιστορική αναφορά, εθνική καταγωγή, εθνοτική διαφορά, θρησκευτική ιδιαιτερότητα, γλώσσα και ιδιώματα, συναρμολογούνται πολλαπλώς με τις επιμέρους συνήθειες, ήθη και έθιμα, παραδόσεις, εν ολίγοις, με ένα ολικό και καθημερινό γίγνεσθαι.

Ήδη από τον 16ο αιώνα και μετά, οι γεωγραφικές - ιστορικές - πολιτισμικές και οικιστικές ενότητες της Ηπείρου παρουσιάζουν τη σημερινή χωροταξική θέση, διάταξη και οργανωσή τους. Οι οικονομικές δραστηριότητες συνδυάζονται με την οργανική τάξη των πραγμάτων που επικρατεί στο φυσικό χώρο. Μια σημαντική παράμετρος, αυτή των τοπικών ορεινών κοινωνικών ομάδων, υπεισέρχεται στο οικιστικό σύστημα του ηπειρωτικού χώρου. Με τον τρόπο αυτό, οι οικιστικές ενότητες διαφοροποιούνται ως προς την σύνθεση του πληθυσμού τους και αποκτούν την τελική μορφή τους, δηλαδή εκείνη των τοπικών πολιτισμικών οντοτήτων. Ο αγροτοποιομενικός χαρακτήρας της περιοχής εμβολιάζεται και εμπλουτίζεται με νέες οικονομικές - πολιτισμικές

δραστηριότητες και μορφές, αναπτύσσεται και ανθίζει και, τέλος, αποτυπώνεται στο οικιστικό σύστημα, τους οικισμούς, τις υποδομές, την αρχιτεκτονική και τις τέχνες γενικότερα. Εν ολίγοις, το φυσικό περιβάλλον γίνεται ένα με το ανθρωπογενές και κατά κάποιον τρόπο καθιστά αδύνατο τον διαχωρισμό τους.

Στις πλατείες των ηπειρωτικών χωριών τα πυκνόφυλλα και αιωνόβια πλατάνια συναγωνίζονται σε ύψος τα πέτρινα καμπαναριά των λιθόκτιστων εκκλησιών. Το πυκνό φύλλωμα και τα κλαδιά τους σηματοδοτούν και αναδεικνύουν τη θέση της συνεκτικής δόμησης στον ελεύθερο φυσικό χώρο. Συνήθως γύρω από τους οικισμούς, τις διάφορες ανθρωπινες εγκαταστάσεις, τα μοναστήρια και τα ξωκλήσια, τους υδρόμυλους και τα γεφύρια αναπτύσσεται μια «ήμερη» βλάστηση. Οπωροφό-

10. Οικισμός και καλλιέργειες



ρα δέντρα και κηπευτικές καλλιέργειες συμπληρώνουν και συνθέτουν αυτά τα τοπία. Η αισθητική τους, επίσης, διαφέρει. Τα οπωροφόρα δέντρα ξεπροβάλλουν από τους αγρόκηπους με τον όγκο του φυλλώματός τους. Παρακολουθούν τις εποχές του έτους και δίνουν στο φύλλωμά τους το αντίστοιχο χρώμα.

Σήμερα οι περισσότεροι απ' αυτούς τους τόπους είναι ερημωμένοι. Κάποιες μεμονωμένες καρυδιές, φουντουκιές, μηλιές, κερασιές, αχλαδιές και κυδωνιές διακρίνονται διάσπαρτα στο τοπίο. Οι αποψιλωμένοι από οπωροφόρα δέντρα και καλλιέργειες τόποι καταλαμβάνονται από δασικά είδη δέντρων. Τα χρώματα των φυλλωμάτων φθίνουν και μαζί τους μειώνονται οι απαραίτητοι για τη διατροφή ανθρώπων και ζώων καρποί των δέντρων. Η «αναδάσωση» αυτού του πολύμορφου τοπίου είναι δείκτης της υποχώρησης του ανθρώπινου πολιτισμού σ' αυτά τα μέρη.

Σε ορισμένα ηπειρωτικά χωριά πάνω από τη συνεκτική δόμηση δεσπόζει ένα μικρό άλσος. Ξεχωρίζει από τα ψηλά, γέρικα και πυκνά δέντρα του. Η κατακράτηση των φρεάτιων υδάτων και η συγκράτηση του εδάφους από κατολισθήσεις αποτελούν τους βασικότερους στόχους του. Τα δάση αυτά θεωρούνται ιερά και απαγορεύεται η υλοτομήσή τους. Η τοπική κοινότητα επιβάλλει την απαγόρευση υλοτόμησης μέσα από εσωτερικές διαδικασίες και αποφάσεις που γίνονται σεβαστές απ' όλα τα μέλη της. Οι εθιμικοί κώδικες της τοπικής κοινότητας, ενισχυμένοι με μεταφυσικές δοξασίες, πλαισιώνουν συγκεκριμένες οικολογικές, και όχι μόνο, επιλογές. Είναι τα «βακούφικα» δάση που, αφιερωμένα σ' έναν άγιο, προστατεύονται από οποιαδήποτε επέμβαση.

Αντίθετα με τα βακούφικα δάση, σε εδάφη που βρίσκονται σε χαμηλότερα υψόμετρα από τη συνεκτική δό-

«...συναισθανόμενοι τὸ ὠφέλιμον καὶ τὴν χρησιμότητα αὐτοῦ διάτε τὰ νερά, τὴν συγκράτησιν τοῦ ἐπικλινοῦς ἐδάφους, καὶ τὴν μὴ ἀποψίλωσίν του ἐκ τῶν δένδρων, εἶχον προσυμφωνήσει ὅλοι ὅπως ἀπαγορευθεῖ ἐντελῶς ἢ ἐν αὐτῷ ξύλευσις καὶ κλαδονομή...».

Β. Αὐδῆς, *Τὸ χωρίον Λιασκοβέτσι*, 1953.

μηση διατάσσονται οι φυσικοί αγροί και οι κατασκευασμένοι σε αναβαθμίδες. Στην Ήπειρο, η κατασκευή των αναβαθμίδων για τις καλλιέργειες παρουσιάζει μια τοπική ιδιαιτερότητα. Τις περισσότερες φορές οι αναβαθμίδες συνδυάζουν τοιχάρια ξερολιθιάς και θαμνώδη βλάστηση. Κατά μήκος του όχθου, εκτός από την αυτοφυή θαμνώδη βλάστηση καλλιεργούνται και αρκετά οπωροφόρα δέντρα.

Οι βελανιδιές που αναπτύσσονται στους όχθους των αγρών αποκαλούνται «κλαδερά» και κάθε καλοκαίρι τα



11. Κλαδερό

νέα κλωνάρια τους κλαδεύονται και αποξηραίνονται πάνω στους κορμούς. Τον χειμώνα αυτά τα φύλλα θα χρησιμοποιηθούν ως τροφή για τα ζώα. Αυτή η συστηματική πρακτική έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ιδιαίτερης τοπικής αισθητικής εικόνας του όχθου και της ευρύτερης περιοχής των

αγρών. Τα κλαδερά, δέντρα πλαγιασμένα από τις μηχανικές ωθήσεις του εδάφους, έχοντας γέρικους κορμούς και φουντωμένες κορυφές με νεαρά κλωνάρια, ξεπροβάλλουν στο ηπειρωτικό τοπίο ως γλυπτά μνημεία της φύσης. Φαίνεται εδώ καθαρά πως συγκεκριμένες παραγωγικές πρακτικές συμβάλλουν στην αισθητική διαμόρφωση του τοπίου.

Τα ηπειρώτικα χωριά είναι χτισμένα συνήθως στην υψομετρική ζώνη που ορίζεται από τις ισούψείς καμπύλες μεταξύ 800 μ. και 1.100 μ. πάνω από τη θάλασσα. Σε μεγαλύτερο υψόμετρο από την οριζόντια ζώνη της

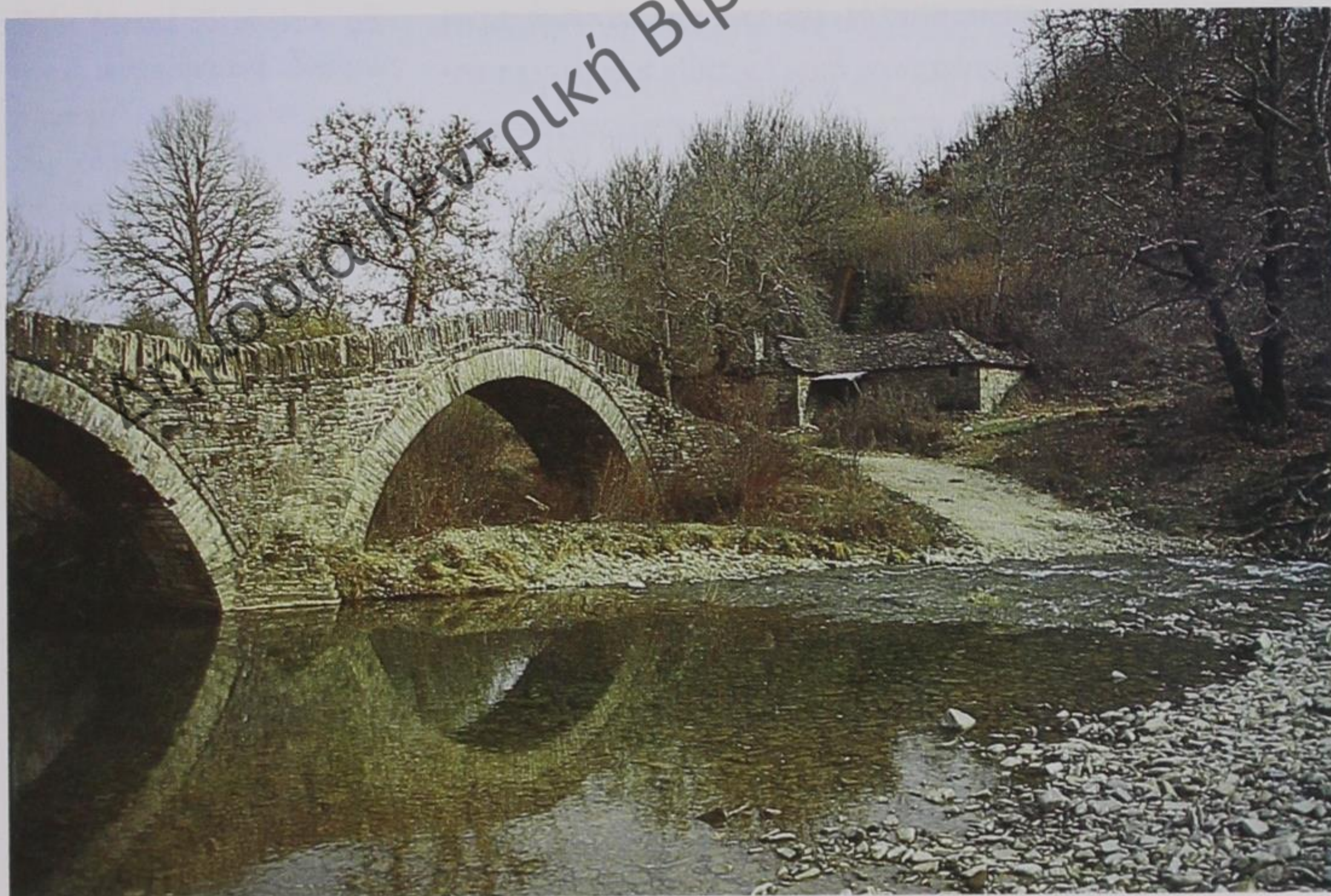
δόμησης εκτείνονται τα δάση του πεύκου, του έλατου και της οξυάς, καθώς και οι θερινοί βοσκότοποι. Σήμερα, εκεί όπου η διαχείριση του δάσους δεν είναι «υπηρεσιακή» και κατά συνέπεια λιγότερο «επιστημονική», εκεί ακριβώς η ποικιλία των φυτικών ειδών είναι ακόμη μεγαλύτερη. Στους τόπους αυτούς, η αναγέννηση του δάσους είναι φυσική και μπορεί να διακρίνει κανείς τη δομή και τους ορόφους της βλάστησής του. Η αισθητική εικόνα των φυσικά αναγεννημένων δασών ξεχωρίζει στο ηπειρωτικό τοπίο από την ποικιλία των ειδών τους και τη μορφολογία τους. Αντίθετα, τα σύγχρονα «βιομηχανικά δάση» της Ηπείρου παρουσιάζουν την επίπεδη εικόνα της ομοιογένειας των ειδών τους. Ωστόσο, η σύγχρονη εκμετάλλευση του δάσους δεν περιορίζεται μόνο στην αισθητική εικόνα, αλλά περιέχει και την επιστημονική ή τεχνική αντίληψη για το δάσος, η οποία συνοψίζεται σε τρεις έννοιες: της υποδομής, της άμεσης απόδοσης και του μεγάλου κέρδους. Τα αποτελέσματα αυτής της διαχείρισης έχουν αποτύχει και στις τρεις. Το δάσος και γενικότερα η ξυλεία στην παραδοσιακή κοινωνία είναι σημαντικά στοιχεία για τον καθορισμό της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας. Πέρα από την αισθητική και υγιεινή, το δάσος είναι ενέργεια, τροφή για τα ζώα, δομική ξυλεία και γενικότερα πρώτη ύλη για πολλά χρηστικά σκεύη και αντικείμενα. Μέσα στο δάσος, κοντά στην πρώτη ύλη, δηλαδή τους κορμούς των δέντρων, είναι εγκατεστημένα τα πριστήρια της ξυλείας. Παρά την εγκατάλειψη των πριστηρίων, οι τοποθεσίες αυτές ονομάζονται «Πριόνια», τοπωνύμια που παραμένουν για να σηματοδοτούν τη σημασία που είχαν κάποτε αυτοί οι τόποι.

Σε περισσότερο απομακρυσμένες περιοχές από τα χωριά, σε προσήλιες πλαγιές λόφων, εκεί όπου το υψό-

μετρο είναι χαμηλότερο και το κλίμα ηπιότερο, εκτείνονται οι ευαίσθητες καλλιέργειες και κυρίως τα αμπέλια. Οι γεωργικές εργασίες γι' αυτές τις καλλιέργειες απαιτούν πολύ κόπο, χρόνο και φυσικά κατάλληλα εργαλεία. Η παρατεταμένη παραμονή στους αγρούς αναγκάζει τους κατοίκους των χωριών να κτίσουν σ' αυτούς τους σχετικά μακρινούς τόπους καλύβες ή αποθήκες για την παραμονή τους και τα εργαλεία τους. Οι τοποθεσίες αυτές έχουν το όνομα «Καλύβια» και παρόλο που τα περισσότερα κτίσματα έχουν, πλέον, καταρρεύσει, τα ίχνη τους μαρτυρούν αυτές τις γεωργικές δραστηριότητες.

Στη γεωργική έκταση της κοινότητας, όπου υπήρχε ποτάμι ή χείμαρρος, είναι κατασκευασμένοι και οι υδρόμυλοι του χωριού. Ωστόσο, ποτάμι ή χείμαρρος σημαίνει και γεφύρι και ο συνδυασμός της πέτρινης γέφυρας, του

12. Γεφύρι και μύλος



υδρόμυλου και αρκετές φορές της καλύβας, της αποθήκης και της νεροτριβής παρουσιάζει ένα αρχιτεκτονικό σύνολο μεγάλου πολιτισμικού ενδιαφέροντος. Είναι ένας τόπος συναντήσεων. Η έντονη δραστηριότητα στους τόπους αυτούς, όχι μόνο των κατοίκων της κοινότητας αλλά και των ξένων, τους καθιστά πολυσύχναστους. Πολλοί έρχονται για να αλέσουν σιτηρά και άλλοι για να πλύνουν μάλλινα και υφαντά. Έρχονται επίσης για να ανταλλάξουν νέα, να πληροφορηθούν τα γεγονότα, να συναλλαγούν, ακόμα και για συνοικέσια.

Η κοινοτική έκταση κυκλώνεται, κατά κάποιο τρόπο, από διάφορες αρχιτεκτονικές κατασκευές, από εξαιρετικά φυσικά στοιχεία, όπως μεγάλες πέτρες, γέρικα φουντωτά δέντρα, καθώς και σημεία ιστορικά φορτισμένα. Η έκταση του φυσικού γεωγραφικού χώρου, πάνω απ' όλα, είναι ιδιοκτησία της τοπικής κοινωνίας, της οποίας η επιβίωση εξαρτάται απ' αυτήν. Η κοινοτική έκταση καθαγιάζεται, επίσης, με την κατασκευή στην περιφέρειά της εικονισμάτων, ξωκλησιών και μοναστηριών και προστατεύεται έτσι από έναν νοητό αποτρεπτικό κύκλο. Εν ολίγοις, τόπος και άνθρωπος, δηλαδή φυσικός γεωγραφικός χώρος, ιστορία, κοινωνία, οικονομία, θρησκεία, ήθη, έθιμα, δοξασίες, κ.λπ., συνυφαίνονται σ' ένα άρτιο σύνολο πολιτισμικής έκφρασης.

Ήδη από τον 16ο αιώνα, όπως είδαμε παρά πάνω, οι διάσπαρτες οικήσεις του ηπειρωτικού χώρου έχουν συγκροτηθεί σε ολοκληρωμένους οικισμούς, των οποίων η χωροταξική διάταξη είναι περίπου η σημερινή. Την εποχή αυτή στην ουσία οι οικήσεις του χώρου αποκτούν τη στοιχειώδη υποδομή, δηλαδή κοινοτικά και κοινόχρηστα, κοσμικά και εκκλησιαστικά κτίρια, καθώς και ανοικτούς ελεύθερους κοινοτικούς και κοινόχρηστους

«Ο δὲ σκοπὸς τῆς κτίσεως τοῦ ἦν διπλοῦς. Ἀφ' ἑνὸς ἡ χριστιανὴ αὕτη ἠθέλησε νὰ κάμῃ αὐτὸ τὸ θεάρεστον ἔργον ὡς μνημόσυνον τοῦ μακαρίτου συζύγου τῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπειδὴ αἱ δύο ὡς ἄνω ἀναφερόμεναι Κοινότητες παρεβίαζον τὸ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο σύνορόν μας, ἐγείροντες καὶ ἀξιώσεις κατοχῆς...»

Β. Αύδης, *Τὸ χωρίον Λιασκοβέτσι*, 1953.

χώρους. Το πληθυσμιακό μέγεθός τους και η ποικιλία των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων στοιχειοθετούν και επιτρέπουν την ανάπτυξη ενός οικιστικού κυττάρου, το οποίο παίρνει τη δομή και τη μορφή του χωριού. Οι ηπειρωτικές οικήσεις διαθέτουν, πλέον, την απαραίτητη υποδομή, που τις χαρακτηρίζει και τις κατατάσσει γεωγραφικά στον τύπο των αγροτικών οικισμών, δηλαδή τα χωριά.

«Οί συνοικισμοί αυτοί, απαρτίζονταν από τις φάρες και τὰ σόγια, που από οικογένειες στην αρχή γίνανε ολόκληρος συνοικισμός, αλλά τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἔφερε και μεταβολές και ἀλλαγές με συνοικέσια και γαμβρούς στα σπιτικά τῶν νυφάδων...»

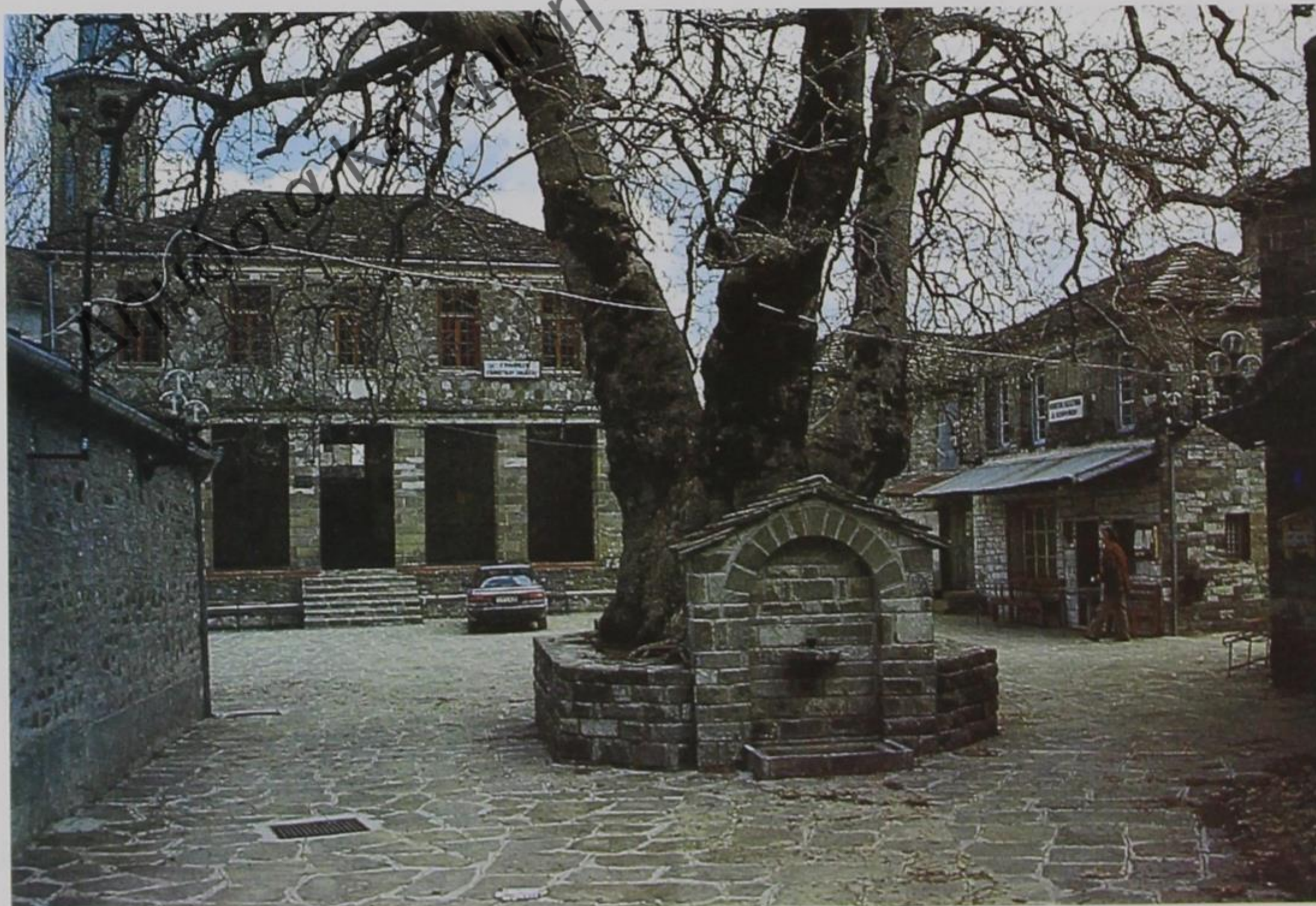
Γεώργιος Μ. Σκάγιας
Ἀφηγηματικὴ ἱστορία
Πλεσιβίτσας Ἡπείρου,
1979.

Τα ηπειρωτικά χωριά συγκροτούνται γύρω από έναν κοινοτικό, ελεύθερο, ανοικτό και κοινόχρηστο χώρο, που είναι η κεντρική πλατεία, το γνωστό μας μεσοχώρι. Συνήθως, τρεις συνοικίες, η πάνω, το μεσοχώρι και η κάτω, συναρδρώνονται μεταξύ τους, για να συγκροτήσουν την έκταση της συνεκτικής δόμησης ή κατοικίας. Ο αριθμός των συνοικιών κυμαίνεται ανάλογα με το πληθυσμιακό μέγεθος του χωριού, χωρίς να αλλάζει σημαντικά η οργάνωσή της δόμησής τους. Η κάθε συνοικία φέρει τη δική της ονομασία, που προέρχεται, κατά κανόνα, είτε από την αρχική οικογένεια που την ίδρυσε, είτε από την πληθυσμιακή σύνθεσή της, είτε από τα φυσικά χαρακτηριστικά της τοποθεσίας, είτε ακόμη, από τον δικό της ιερό ναό ή ξωκλήσι. Η κάθε συνοικία ακολουθεί την οικιστική οργάνωση του χωριού ως προς τον ελεύθερο, ανοικτό και κοινόχρηστο χώρο. Διαθέτει, εν ολίγοις, τη δική της πλατεία και φυσικά πολλά από τα κτίρια και τις εξυπηρετήσεις της κεντρικής πλατείας του χωριού. Σε πολλές μικρογεωγραφικές περιοχές της Ηπείρου, όπως π.χ. στις περιοχές Σουλίου, Λάκκας Σουλίου, Ξηροβουνίου, κ.λπ., χωρίς να είναι γενικός κανόνας, οι συνοικίες ενός χωριού ανέρχονται στον αριθμό των 20-25 και βρίσκονται διάσπαρτες στο χώρο και σε μεγάλη απόσταση μεταξύ τους. Τέτοιες περιπτώσεις οικιστικής διάρθρωσης του χώρου δηλώνουν, μεταξύ άλλ-

λων, οικογενειακές και κοινωνικές δομές, το σύστημα παραγωγής και την οικονομία γενικότερα, η οποία επικεντρώνεται στη γεωργία και την κτηνοτροφία. Δηλώνουν, επίσης, την προσαρμογή της κοινωνίας στις παραγωγικές δυνατότητες του ηπειρωτικού φυσικού γεωγραφικού χώρου και παράλληλα εκφράζουν τον καθημερινό τρόπο ζωής, ένα σημαντικό κομμάτι του τοπικού πολιτισμού.

Η κεντρική πλατεία⁸ του ηπειρωτικού χωριού συγκεντρώνει όλη την κοινοτική δραστηριότητα και αποτελεί το γεωγραφικό σύμβολο της τοπικής κοινωνίας. Είναι ένα σημαντικό «σημείο» του χώρου για την ίδια την υπόσταση της κοινότητας. Χωρίς την πλατεία η κοινότητα ουσιαστικά δεν υπάρχει ως συγκροτημένο σύνολο. Τις περισσότερες φορές, παρά το έντονο ανάγλυφο του ορεινού χώρου, η κεντρική πλατεία αποτελεί και το γε-

13. Πλατεία χωριού



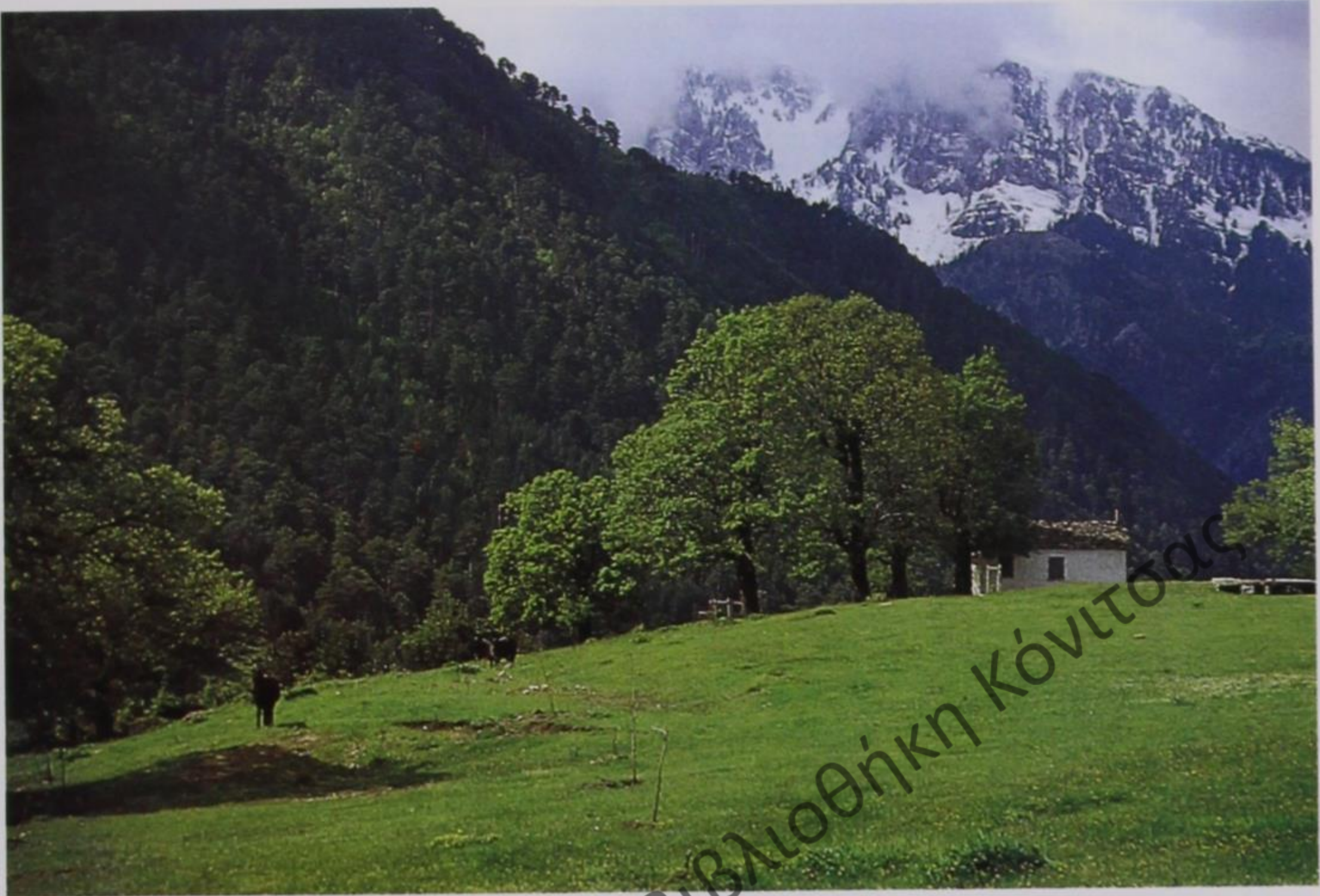
ωμετρικό κέντρο του χωριού, γεγονός που ενισχύει τη σημασία και τη λειτουργία της. Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο, ότι όλες οι υποδομές συγκεντρώνονται σ' αυτόν τον ελεύθερο και ανοικτό χώρο και ότι όλες οι κοινοτικές δραστηριότητες λαβαίνουν χώρα σ' αυτόν. Με δυο λόγια, η κεντρική πλατεία του χωριού ταυτίζεται με την κοινωνική, θρησκευτική, οικονομική και πολιτισμική οντότητα της τοπικής κοινότητας. Έτσι, το σημείο αυτό του χώρου εκφράζει και αναδεικνύει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ταυτότητα της τοπικής κοινότητας.

Ο κεντρικός ιερός ναός αποτελεί το πρωταρχικό κύτταρο γύρω από το οποίο αναπτύσσεται η συνεκτική δόμηση. Πολλοί θεωρούν, χωρίς να είναι βέβαιο, ότι ο κεντρικός ναός ταυτίζεται με την ίδρυση των οικισμών. Ανεξάρτητα όμως από τις όποιες θεωρήσεις, βέβαιο είναι, ότι τα πρώτα κοινοτικά και κοινόχρηστα κτίρια είναι τα θρησκευτικά. Αντίθετα, τα κοσμικά, κοινοτικά και κοινόχρηστα κτίρια, εμφανίζονται αργότερα, όταν φυσικά τα ηπειρωτικά χωριά αποκτούν τις απαραίτητες υποδομές. Συνήθως ο κεντρικός ιερός ναός βρίσκεται στο γεωμετρικό κέντρο της συνεκτικής δόμησης, όπως και η κεντρική πλατεία, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι είναι και το παλιότερο σε ηλικία οικοδόμημα του χωριού. Τις περισσότερες φορές, η χρήση και η λειτουργία της πλατείας και της εκκλησίας ταυτίζονται, γι' αυτό και συνδέονται οργανικά. Οι στεγασμένοι και οι ανοικτοί χώροι τους εισχωρούν ο ένας στον άλλον, συνδέονται και συγχέονται, σε σημείο που είναι δύσκολο να τους ξεχωρίσει κανείς. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει την ταύτιση του κοσμικού και θρησκευτικού βίου που είναι μια άλλη όψη της καθημερινής ζωής και ένα άλλο στοιχείο της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας.

Η υποδομή του ηπειρωτικού χωριού αναπτύσσεται

στην περιφέρεια του κοινοτικού, ελεύθερου και κοινόχρηστου χώρου, δηλαδή της κεντρικής πλατείας. Οι βρύσες, οι στέρνες, τα πηγάδια, οι υδρόμυλοι, τα λιθόστρωτα και τα γεφύρια, ίσως, είναι οι πρώτες κοινοτικές και κοινόχρηστες υποδομές της συνεκτικής δόμησης. Αργότερα, την εποχή της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής άνθησης, το αμελικό, το χάνι, το σχολείο, το αρρεναγωγείο, το παρθεναγωγείο και το εμπορικό συμπληρώνουν, ακόμη καλύτερα, τις κοινοτικές υποδομές του χωριού. Στους νεότερους χρόνους, μετά την προσάρτηση της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος, το κοινοτικό κατάστημα και άλλες σύγχρονες υπηρεσίες, οι οποίες ουσιαστικά εκφράζουν και δηλώνουν την κρατική παρουσία στο χώρο, προστίθενται στην υπάρχουσα παραδοσιακή υποδομή των χωριών. Τα περισσότερα από τα κτίρια της σύγχρονης υποδομής κτίζονται ή στεγάζονται γύρω από τον ανοικτό χώρο της κεντρικής πλατείας, φυσικά όπου και όταν υπάρχουν οι απαιτούμενοι ελεύθεροι χώροι ή τα κτίρια.

Ο χώρος της συνεκτικής δόμησης του ηπειρωτικού χωριού κυκλώνεται, κατά κανόνα, με διάφορες εκκλησιαστικές και κοσμικές κατασκευές. Εικονίσματα, ξωκλήσια και αρκετές φορές μοναστήρια, αλλά και υδρόμυλοι, χάνια, καλύβες, αποθήκες, βρύσες και γεφύρια οριοθετούν την οικιστική έκταση, διαγράφοντας στον ανάγλυφο φυσικό χώρο μια νοητή περιφέρεια, δηλαδή έναν κύκλο, ο οποίος έχει ως γεωμετρικό κέντρο την πλατεία. Ανεξάρτητα από τον αριθμό των εικονισμάτων ή των ξωκλησιών που διαθέτει κάθε ηπειρωτικό χωριό, τέσσερα απ' αυτά κτίζονται, οπωσδήποτε, στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα και ειδικά πάνω στους δύο βασικούς οδικούς άξονες που διασχίζουν, από βορρά - νότο και ανατολή - δύση, την κοινοτική έκταση. Η σημα-



14. Ξωκλήσι

σία αυτών των «σημείων» του χώρου έχει πολλαπλές διαστάσεις. Ο χώρος της συνεκτικής δόμησης καθαγιάζεται, οριοθετείται με σαφήνεια, χρησιμοποιείται και λειτουργεί οργανικά και αποτελεσματικά, καθορίζονται οι ατομικές, κοινοτικές και εκκλησιαστικές ιδιοκτησίες και τέλος, συναρδρώνονται σ' ένα ενιαίο σύνολο όλες οι εκφράσεις της καθημερινής ζωής.

Η κεντρική πλατεία του ηπειρωτικού χωριού συγκεντρώνει το μεγαλύτερο μέρος και πολλές φορές το σύνολο της κοινοτικής υποδομής και με τον τρόπο αυτό καθίσταται το σημείο εκείνο του χώρου, που συνδυάζει και εκφράζει όλες τις μορφές της τοπικής εξουσίας. Το γεγονός αυτό είναι ένα ακόμη χαρακτηριστικό στοιχείο του τοπικού πολιτισμικού προτύπου, που δηλώνει, συν τοις άλλοις, τη σημασία των κοινωνικών δομών και της ιεραρχίας στις ορεινές κοινότητες της Ηπείρου. Η κοι-

νωνική συγκρότηση, ο τύπος της παραγωγής και της οικονομίας, οι μορφές της εξουσίας, η θρησκευτική συνείδηση, η εθνοτική καταγωγή και η πολιτισμική έκφραση της τοπικής κοινωνίας, όλα βρίσκονται ενσωματωμένα και αποτυπωμένα στον ελεύθερο και ανοικτό κοινοτικό και κοινόχρηστο χώρο της συνεκτικής δόμησης. Με δυο λόγια, η πλατεία συμπυκνώνει τη γεωγραφική υπόσταση της κοινότητας, την ύπαρξη της τοπικής κοινωνίας, δηλαδή την οντότητά της στο χώρο. Οι έννοιες κοινωνία, οικονομία, πολιτική, θρησκεία, εκπαίδευση, ιστορία, ήθη, έθιμα, συνήθειες και παραδόσεις συνυφαίνονται στον δομικό ιστό της κεντρικής πλατείας και της συνεκτικής δόμησης, ταυτίζονται μ' αυτήν και αποδίδονται με έναν ιδιαίτερο αισθητικό τρόπο, την τοπική αρχιτεκτονική.

Η ηπειρωτική αρχιτεκτονική⁹ εντάσσεται στο ευρύτερο βαλκανικό γεωγραφικό πλαίσιο. Είναι η ανθρώπινη προέκταση του φυσικού χώρου, αφού προσαρμόζεται οργανικά, λειτουργικά και αισθητικά στα ιδιαίτερα γεωγραφικά, γεωμορφολογικά και κλιματολογικά δεδομένα του. Συνήθως εκφράζεται μέσα από την κατοικία, δεν υστερεί ωστόσο καθόλου στα δημόσια, μικρά ή μεγάλα, κοσμικά, στρατιωτικά, διοικητικά, εκκλησιαστικά και έργα υποδομής γενικότερα. Οι μορφολογικές ιδιαιτερότητες της ηπειρωτικής αρχιτεκτονικής είναι προϊόντα τόπου και χρόνου και καθορίζονται από τα κατά τόπους δομικά υλικά,



15. Είσοδος μοναστηριού

«...Ὁ μάστορας δημι-
ουργοῦσε ἀπλά και ἀθύρματα,
στή βάση τῶν πραγματικῶν
ἀναγκῶν...»

Ἀρμολοῖ, 1976.

το φυσικό περιβάλλον, τις τεχνολογικές δυνατότητες και την αισθητική της εποχής.

Τα κατά τόπους δομικά υλικά, η σύνδεση των επιφανειῶν, η οργάνωση των ὀγκῶν, η λειτουργία των χώρων και η χρήση των κοσμητικῶν και ἄλλων κτιρίων δεν διαφέρουν σημαντικά ἀπό τόπο σε τόπο. Εντάσσονται στο γενικότερο ιστορικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο της ευρύτερης βαλκανικῆς χερσονήσου και της βορειοανατολικῆς λεκάνης της Μεσογείου. Παρά τα κοινά γνωρίσματα, ωστόσο, η αρχιτεκτονική της Ηπείρου φαίνεται να διαφοροποιεῖται αισθητικά και να ξεχωρίζει σε μεγάλο βαθμό ἀπό τις ἄλλες τοπικές, και σήμερα εθνικές, αρχιτεκτονικές. Αυτό επιτυγχάνεται ἀπό τον αισθητικό και τεχνικό συνδυασμό των τοπικῶν δομικῶν υλικῶν, τις ἐξυπνες τεχνικές λύσεις και κυρίως τη γνώση του φυσικοῦ χώρου, την ευσυνειδησία και λεπτότητα στην ἐργασία των τοπικῶν μαστόρων. Ἐτσι, ὅσο μικρή και ἂν εἶναι η κατασκευή, ο ἠπειρώτης μάστορας βρίσκει πάντοτε μια λύση στα προβλήματα που θέτουν οι καθημερινές συνθήκες της ζωῆς. Επιλέγει τη λύση μελετώντας τα σχήματα και τις αναλογίες του ἔργου. Ἐπίσης, λαμβάνει υπόψη του τη θέση, καθώς και τον περιβάλλοντα χώρο, ὡστε να προσαρμόσει το ἔργο σ' αυτόν.

Η τοπική αρχιτεκτονική της Ηπείρου προσδιορίζεται κατ' ἐξοχήν ἀπό την τοπική πέτρα, η οποία χρησιμοποιεῖται χωρίς κανένα συνδετικό κονίαμα. Τα υλικά, τα σχήματα, οι ὀγκοί, οι συνδέσεις, ὅλα εἶναι γεωμετρικά και λιτά. Βέβαια, ὅπου και ὅταν χρειάζεται, η πέτρα, αυτό το μοναδικό δομικό υλικό, πλαισιώνεται τεχνικά και αισθητικά ἀπό το ξύλο, τη σχιστόπλακα, το κεραμίδι, τα επιχρίσματα και το σίδερο. Πρόκειται στην ουσία, για την αρχιτεκτονική της πέτρας ἢ της ξερολιθιάς, η

«... Ἐμεῖς ἐδῶ πάνω,
ἐλέπεις, ἀπό τὴν πέτρα γεν-
νηθήκαμε... Μὲ τὴν πέτρα
πορευτήκαμε... καὶ τὴν πέ-
τρα ἀξιῶσαμε...»

Γ. Λυμπερόπουλος,
Ὀρεινοὶ καὶ μεθόριοι, 1972.

οποία εμπλουτίζεται με το μεγάλο αριθμό των συνθέσεων, την αριστοτεχνική αναλογία των ανοιγμάτων, το πλήθος των απλών γεωμετρικών στεγών, τα πολυάριθμα αρχιτεκτονικά μέλη και τις μορφολογικές λεπτομέρειες. Οι τελευταίες είναι εκείνες που διαφοροποιούν την αισθητική της αρχιτεκτονικής των επιμέρους οικιστικών ενοτήτων και πολιτισμικών οντοτήτων της Ηπείρου. Έτσι, οι οικιστικές ενότητες ξεχωρίζουν ως προς την αρχιτεκτονική τους, ανεξάρτητα από το αν τα χωριά που τις συγκροτούν ανήκουν σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές. Τέτοιες αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες για παράδειγμα είναι οι λαξευμένες και μη πέτρες, οι χοντροπελεκητές ή λαξευμένες με βελόνι, οι αργολιθοδομές ή οι αράδες, οι γεωμετρικές απλές στέγες, οι αραδιασμένες σχιστόπλακες, οι υψίκορμες καμινάδες, τα πέτρινα ή ξύλινα γεισώματα, οι ευθυγραμμισμένες γρηπίδες, τα ορατά ξύλινα δεσίματα των τοίχων, τα τοξωτά υπέρθυρα, τα λαξευμένα με βελόνι αγκωνάρια, οι τετράγωνες ή κυκλικές λίθινες κολώνες, οι πέτρινες δολωτές κατασκευές, οι πλακοστρώσεις με καπάκια, οι κτητορικές πλάκες και άλλα πολυθεματικά λιθανάγλυφα εμπνευσμένα από την παράδοση.

Η ηπειρωτική αρχιτεκτονική, μεταξύ άλλων, αγγίζει την καθημερινή ζωή του τόπου, όποιος και όσο μικρός κι αν είναι αυτός. Μας οδηγεί με τέτοιο τρόπο που αντιλαμβανόμαστε, κατανοούμε και εκτιμούμε καλύτερα την εποχή, την κοινωνία, τον πολιτισμό και, κυρίως, την τεχνική, την τέχνη και το επάγγελμα των μαστόρων. Οι μαστόροι¹⁰ της Κόνιτσας, από τα φημισμένα Μαστοροχώρια, αλλά και εκείνοι των Τζουμέρκων, όπως βέβαια κι άλλων γειτονικών περιοχών της Ηπείρου π.χ. της Κολώνιας στην Αλβανία και του Βοΐου στη δυτική Μακεδονία, επιδιώκουν, πάνω απ' όλα, την

«... Πολλά τῶν οἰκιμάτων αὐτῶν εἶνε μεγαλοπρεπῆ καὶ ἐν εἴδει ἐξοχικῶν πύργων περιφραττόμενα ὑπὸ λιθίνων περιβόλων, ἐγκλειόντων πλὴν τῆς οἰκίας αὐλὰς εὐρυχώρους, κήπους μικροὺς καὶ ὄμβροδέκτας, ὡς παραρτήματα οἰκιῶν ὑποχθόνια...»

Ἰωάννης Λαμπρίδης,
Ἡπειρωτικά Μελετήματα,
1889.

«...Οἱ ἄρμοι ἀκόμα φέρνουν τ' ἀχνάρια τοῦ μάστορα πού τις ἔπλασε μέ τὰ χέρια του, σά πηλό... τ' ἀγκωνάρια. Ὅλα στό μέτρο. Οὔτε παραπάνω, οὔτε παρακάτω...»

Γ. Λυμπερόπουλος,
Ὅρεινοί και μεθόριοι, 1971.

αρμονία στις κατασκευές τους, δηλαδή το μέτρο μεταξύ των διαφόρων στοιχείων του έργου. Κάθε διάσταση της οικοδομής βρίσκεται στην πρέπουσα αναλογία, από την συμφωνία του ύψους με το πλάτος ή του πλάτους με το βάθος. Ὅλα τα μέρη του έργου βρίσκουν τη θέση τους μέσα στην συνολική συμμετρία του και φυσικά, με τον τρόπο αυτό, επιτυγχάνεται η ευρυθμία του. Στην ηπειρωτική αρχιτεκτονική κυριαρχεί η αίσθηση όλων των ειδικοτήτων της οικοδομικής τέχνης. Ἐτσι, με την ευγενική τάξη που την διακρίνει και την αισθητική απόλαυση που προσφέρει, μας αποκαλύπτει τις βαθύτερες πτυχές του καθημερινού βίου των τοπικών κοινωνιών.

Ἡ βαθύτερη παρατήρηση των κατασκευών αποκαλύπτει στα μάτια μας την εξειδίκευση της εργασίας ορισμένων περιοχών ή χωριών ή, ακόμη, κάποιων κοινωνικών ομάδων. Στην αρχιτεκτονική της Ἠπείρου ἔχουν ενσωματωθεῖ πολλές και διάφορες τοπικές παραδόσεις, ὅμως αυτές που διακρίνονται ευκολότερα εἶναι εκείνες που συνδέονται με την ἴδια την οικοδομή, του πελεκάνου, του ταλιαδούρου, του στεγά, του τζακά, του σιδηρουργού, του ζωγράφου και άλλων. Παρατηρώντας κανείς τα κτίρια, για παράδειγμα, ανακαλύπτει τους μαστόρους της Κόνιτσας και των Τζουμέρκων, τους ζωγράφους των Χιονιάδων, του Καπεσόβου και της Σαμαρίνας, τους ταλιαδούρους του Μετσόβου και των γύρω χωριών, καθώς και τους σιδηρουργούς σχεδόν του κάθε ηπειρωτικού χωριού. Ἡ κάθε κατασκευή, ὅσο μικρή κι αν εἶναι αυτή, διαθέτει μια πληθώρα στοιχείων που διακρίνονται, «διαβάζονται» και οδηγούν, σχετικά εύκολα, στο πολυδιάστατο, πολύμορφο, συγκροτημένο και ολοκληρωμένο πολιτισμικό πρότυπο της Ἠπείρου.

Τα εργαλεία του μάστορα εἶναι λιγοστά, ὄχι ὅμως και κατώτερα ἀπ' αυτά που διαθέτει η σημερινή τέχνη

της δομικής. Το τσοκάνι, το ζύγι, το καλέμι, το αλφάδι, το ράμμα, καθώς και άλλα, όπως ο διαβήτης, το τρίγωνο, το πριόνι, το αμόνι και το πινέλο βρίσκονται στα χέρια και στην υπηρεσία του ηπειρώτη μάστορα. Το αποτέλεσμα είναι η αίσθηση μιας επιθυμητής φροντίδας και μιας διακριτικής υπερηφάνειας. Είναι ακριβώς η ίδια αίσθηση που αναδύει ο φυσικός χώρος της Ηπείρου. Ωστόσο, εκείνο που ξεχωρίζει περισσότερο σ' αυτήν την αρχιτεκτονική της πέτρας ή της ξερολιθιάς είναι η τέχνη των τοξωτών κατασκευών, δηλαδή το πέτρινο τόξο που η χρήση του βρίσκει τις ρίζες της σε πολύ παλιότερες εποχές. Τα πέτρινα τόξα στις ηπειρωτικές κατασκευές αποτελούν το τεχνικό, λειτουργικό και αισθητικό επίτευγμα των ηπειρωτών μαστόρων και την αισθητική κορύφωση της αρχιτεκτονικής. Το πέτρινο τόξο, χωρίς κανένα συνδετικό κονίαμα, χρησιμοποιείται σχεδόν σ' όλες τις κατασκευές. Η χρήση του απαντάται σε κατασκευές όπως: υπόγεια και ισόγεια κατοικιών, μπίμπτσες και αποθήκες, υπέρθυρα, παράθυρα, τζάκια, φούρνοι, σκάλες, πρόστσα, τεμένη, συναγωγές, ιερατικά σχολεία, στρατιωτικά κτίρια, φρούρια και οχυρώσεις, εκκλησίες, μοναστήρια, ξωκλήσια, καμπαναριά, εικονίσματα, γεφύρια, θρύσσες, στέρνες, αποχετεύσεις, στέγες, υδρόμυλους, κ.λπ.

Η τοπική αρχιτεκτονική της Ηπείρου δεν αναζητά μόνο τις μορφές, αλλά εκφράζει και τις γεωγραφικές, κοινωνικές, οικονομικές, θρησκευτικές και πολιτικές δομές των κοινοτήτων. Αυτή η αρχιτεκτονική της ξερολιθιάς προβάλλεται στην εποχή μας μ' ένα μεγάλο ιστορικό βάθος και, όπως το πολιτισμικό σύστημα της Ηπείρου συνθέτει τις τοπικές ιδιαιτερότητες, έτσι κι αυτή περιέχει και αναδεικνύει όλες τις κατά τόπους διαφορές. Στην ουσία, η αρχιτεκτονική της πέτρας είναι εκεί-

«...Γνωρίζει καλά ο Ήπειρώτης τεχνίτης τις κατασκευές με καμάρες και με τόξα ήμικύκλια ή τεταρτοκύκλια, γνωρίζει να τοποθετή τον κατακόρυφο άξονα και να δίνει απόλυτη συμμετρία στην κατασκευή του, να δίνει την ίδια του την καλλιτεχνική ψυχή...»

Άλεξ. Χ. Μαμμόπουλου,
Λαϊκή Αρχιτεκτονική, 1973.

«... Μετά την καταστροφήν αὐτήν τὰ Ἰωάννινα φθίνουν, ἢ λαμπρότης των ἔδυσσε καὶ τὰ περίφημα αὐτῶν οἰκοδομήματα ἐξέλιπον διὰ παντός ...»

Ἀριστοτέλης Ζάχος,
Ἰωάννινα, 1928.

νη που ενσωματώνει, αποτυπώνει, και εκφράζει με έναν άρτιο τρόπο το σύνολο των εκφάνσεων του τοπικού πολιτισμού.

Στις αρχές του αιώνα μας η αρχιτεκτονική της Ηπείρου ακολουθεί τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αλλαγές. Δέχεται τις επιρροές ενός εθνικού προτύπου που κυριαρχεί σ' όλη την έκταση του ελληνικού κράτους και που εκφράζεται μέσα από τα λεγόμενα νεοκλασσικά κτίρια. Μέχρι το τέλος του εμφυλίου πολέμου κατορθώνει να διατηρήσει το ύφος και την αισθητική της. Τις αμέσως επόμενες δεκαετίες, ωστόσο, τα νέα δομικά υλικά, οι νέες τεχνικές και οι σύγχρονες κοινωνικές αντιλήψεις και πρακτικές αλλοιώνουν σημαντικά και προκαλούν μια βαθιά ρήξη στα παραδοσιακά πρότυπα. Οι περισσότεροι μαστόροι της περιοχής μετακινούνται στα νέα επαγγέλματα της οικοδόμησης καθώς και σε διάφορες

16. Σύγχρονο γεωργικό τοπίο



άλλες απασχολήσεις. Τα δομικά υλικά της σύγχρονης ελληνικής οικονομίας εισβάλλουν στο χώρο. Η τεχνολογία της εποχής εξυπηρετεί άλλες ανάγκες και χρήσεις. Η ιδεολογική θεώρηση των πραγμάτων αλλάζει και μαζί της και το περιεχόμενο της αρχιτεκτονικής. Ο άνθρωπος αισθάνεται περισσότερο δυνατός και τα αρχιτεκτονικά έργα από προέκταση του χώρου μεταβάλλονται σε ανθρώπινες προσθήκες ή επιβολές σ' αυτόν. Η διακριτική ευγένεια της τοπικής αρχιτεκτονικής μετατρέπεται σε προκλητική επίδειξη της σύγχρονης μηχανικής δύναμης. Η ιδεολογική σύγχυση του νέου πολιτισμικού προτύπου που επικρατεί μεταφέρεται και αποτυπώνεται και στην σύγχρονη αρχιτεκτονική έκφρασή του.

Μέχρι τα μέσα τούτου του αιώνα οι περισσότερες πεδινές εκτάσεις της Ηπείρου καλύπτονταν από εκτεταμένα έλη. Οι κατεξοχήν ηπειρωτικοί ποταμοί Άραχθος, Λούρος, Καλαμάς και Αχέροντας, που εκβάλλουν στις ακτές του Ιονίου πελάγους, σχημάτιζαν στο δέλτα τους μεγάλες ελώδεις εκτάσεις. Τα ίδια φαινόμενα παρουσίαζαν και οι ορεινές λεκάνες της Ηπείρου. Τα λεκανοπέδια της Παραμυθιάς, των Ιωαννίνων, του Παρακαλάμου, της Κόνιτσας και άλλα μικρότερα καθίσταντο, ιδίως την εποχή της ξηρασίας, εστίες ελονοσίας. Μετά τα αποστραγγιστικά έργα και τους αναδασμούς, που άρχισαν στα μέσα του αιώνα, οι περισσότερες ελώδεις περιοχές μετατράπηκαν σε εύφορους γεωργικούς κάμπους. Έτσι, αυτή η αλλαγή, μαζί με τα τεχνικά έργα και τις ρυθμίσεις του αναδασμού, σιγά σιγά μεταμορφώνουν το συγκεκριμένο τοπίο.

Τα φράγματα των υδροηλεκτρικών σταθμών, οι βιομηχανικές ζώνες, το Πανεπιστήμιο, τα Νοσοκομεία, οι διάφορες αθλητικές εγκαταστάσεις, τα αεροδρόμια, τα λιμάνια, οι υψηλές πολυκατοικίες, τα μεγάλα ξενοδο-

«... Η πόλη είναι πλάσμα οργανικό. Τήν γέννησαν οι ανάγκες του ανθρώπου. Γι' αυτό, ως τὰ τέλη περίπου του 18ου αιώνα, μεγάλωνε με μιὰ διαδικασία αργή, μὰ σίγουρη...»

Άρσενης Γεροντικός
Ο οικισμός και ο άνθρωπος,
1966.

χεία, τελευταία οι μεγάλες υπεραγορές και άλλα έργα υποδομής έχουν πια μετασχηματίσει αρκετά το ανθρωπογενές περιβάλλον, μετατρέποντάς το όλο και περισσότερο σ' ένα μάλλον ουδέτερο «τεχνοκρατικό» τοπίο, ιδιαίτερα στις λεγόμενες βιομηχανικές περιοχές. Το τοπίο της Ηπείρου γίνεται πιο επίπεδο, χάνει το βάθος του, δηλαδή την ιστορία του, την αισθητική του, τα χαρακτηριστικά στοιχεία του, την αρχιτεκτονική του και κατά συνέπεια ένα μεγάλο κομμάτι από τον πολιτισμό του.

Ακόμα και στον πρωτογενή τομέα παρατηρούνται τις τελευταίες δεκαετίες σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές που καταγράφονται στο αγροτικό τοπίο. Η ανάπτυξη της πτηνοτροφίας στην ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Στον ορεινό χώρο οι αλλαγές είναι λιγότερες λόγω της εγκατάλειψής του. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια οι παρεμβάσεις στην ορεινή κτηνοτροφία για τη βελτίωση των υποδομών (ορόμοι, στάβλοι, ποτίστρες, κ.λπ.), η διαχείριση των δασών από τις κεντρικές υπηρεσίες και η ανάπτυξη του τουρισμού αρχίζουν να επηρεάζουν σημαντικά και αυτόν τον χώρο.

Σε μια μικρότερη κλίμακα θα μπορούσε κανείς να αναφερθεί στις μικρές, αλλά σημαντικές από αισθητική άποψη, επεμβάσεις στο τοπίο, που προέρχονται συνήθως από εξωραϊστικούς ή άλλους συλλόγους. Πρόκειται συνήθως για κακόγουστες κατασκευές (όπως μνημεία πεσόντων, νέα εικονοστάσια, κ.λπ.), άσχετες προσθήκες σε παραδοσιακά κτίρια (καμπαναριά από μπετόν, μπαλκόνια, κ.λπ.) ή καλλιέργειες καλλωπιστικών φυτών και δέντρων άσχετων προς το τοπικό περιβάλλον, που αλλοιώνουν αρκετά την παραδοσιακή αισθητική του τοπίου, αλλά κυρίως δηλώνουν μια μεγάλη κοινωνική και ιδεολογική σύγχυση των μικροαστικών

στρωμάτων, σύγχυση που επιβάλλεται στα έτσι κι αλλιώς αποδυναμωμένα χωριά της περιοχής.

Αν όλα αυτά προστεθούν στην εικόνα της εγκατάλειψης και ερήμωσης πολλών ορεινών χωριών σε σχέση με τη διόγκωση του μεγάλου αστικού κέντρου της περιοχής των Ιωαννίνων¹², ενός αστικού κέντρου που παρά τις αντιστάσεις του αρχίζει να προσεγγίζει το πρότυπο του νεοελληνικού αστικού κέντρου από πολλές απόψεις, προκύπτει η σύγχρονη εικόνα του χώρου.

1. Pierre George, *Dictionnaire de la Geographie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1974.

2. Νίκος Β. Σούλης, *Το κλίμα της Ηπείρου*, Ιωάννινα, 1994.

3. Σπύρος Ντάφης, «Διαμόρφωση ζωνών προστασίας των φυσικών οικοσυστημάτων». *Μελέτη οικολογική-χωροταξική χαρακτηριστικών οικοσυστημάτων ορεινών όγκων βόρειας Πίνδου*, Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Αθήνα, 1992.

4. Max Derruau, *Ανθρωπογεωγραφία*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1987.

6. Henri Lefebvre, *La production de l'espace*, Paris, Anthropos, 1974.

7. Henri Lefebvre, *Du rural à l'urbain*, Paris, Anthropos, 1970.

8. Κων/νος Βλαχοχρήστος, *Τα βιομηχανικά δάση στην Ήπειρο*, Ιωάννινα, Υπουργείο Συντονισμού - Υπηρεσία Περιφερειακής Ανάπτυξης Ηπείρου, 1977.

9. Μιχάλης Η. Αράπογλου, «Η πλατεία στο ηπειρωτικό χωριό. Δομή και λειτουργίες», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμος 32, (1997), σελ. 373-398.

10. *Βαλκανική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, Αθήνα, Μέλισσα, 1993.

11. Adre Meynier, *Les paysages agraires*, Paris, A. Colin, 1958.

12. Νικόλαος Μουτσόπουλος, *Κουδαραίοι-Μακεδόνες και Ηπειρώτες Μαΐστορες, Οι Πρόδρομοι των πρώτων Ελλήνων, Τεχνικών Επιστημόνων*, ανάτυπο από το λεύκωμα του ΤΕΕ πρώτοι Έλληνες τεχνικοί επιστήμονες περιόδου Απελευθερώσεως, Αθήνα, 1976.

13. Bernard Kayser, *Ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδος*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1968.



4. Η διοικητική διαίρεση του Ν. Ιωαννίνων κατά την οθωμανική περίοδο, σύμφωνα με τους πίνακες του Π. Αραβαντινού.



5. Η σύγχρονη διοικητική διαίρεση του Ν. Ιωαννίνων

Η κοινωνία μέσα στο χρόνο

Η Ήπειρος ως ανθρωπογεωγραφική και πολιτισμική ενότητα, έχει μια διαχρονική παρουσία στον ελλαδικό χώρο, με έντονα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που την καθιστούν «περιφέρεια» με ένα ιδιάζον «χρώμα». Παρά τις όποιες ρήξεις στον ιστορικό χρόνο αυτού του τόπου, υπάρχουν διάρκειες που επιμένουν, σε συνάρτηση με φαινόμενα του ευρύτερου ιστορικού πλαισίου, να διαμορφώνουν μια ιστορική δυναμική που συντηρεί και αναπαράγει αιώνες τώρα μιαν ανάλογη κοινωνική συνείδηση και μιαν ανάλογη πολιτισμική έκφραση. Ο «ηπειρωτισμός», ως αίσθηση ιδιαίτερης καταγωγής και ιστορικής πολιτισμικής ένταξης, επιβιώνει στις μέρες μας ακόμα και σε τόπους μακρινούς —ίσως εκεί πιο έντονα—, στους τόπους της διασποράς των ηπειρωτών, που σε διάφορες χρονικές στιγμές διαβήκαν το δρόμο της ξενιτιάς.

Πρόκειται για μιαν εκδήλωση της συλλογικής συνείδησης, πρόκειται για τη συνείδηση μιας κοινότητας που διαμορφώθηκε σ' αυτό τον τόπο μέσα στο χρόνο, μιας κοινότητας που συμβολοποιήθηκε έτσι, ώστε να αναπαράγεται και έξω από το χωρικό της πλαίσιο, μακριά από τον γενέθλιο τόπο της. Πράγματι, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις στο χρόνο και το χώρο, παρά τις αλλαγές, τις μετακινήσεις και τους μετασχηματισμούς, η Ήπειρος παραμένει συμβολικά το σημείο συλλογικής αναφοράς και ταύτισης όχι με την απλή γεωγραφική έννοια, αλλά με εκείνη του πνεύματος μιας πολιτισμικής κοινότητας.

Πολλοί από εκείνους που προσπάθησαν να ερμηνεύσουν το φαινόμενο αυτό προσανατολίστηκαν στη γεω-

γραφική απομόνωση της περιοχής. Αυτή είναι μια επιφανειακή και απλουστευτική ερμηνεία, αφού και η ίδια η ιδέα της απομόνωσης είναι αμφισβητήσιμη, εάν, υπερβαίνοντας τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, προσεγγίσουμε τις σχέσεις της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας με το ευρύτερο γεωγραφικό της πλαίσιο: οικονομικές αλληλεξαρτήσεις, συστήματα μεταφορών και επικοινωνιών, εμπόριο, μετανάστευση, εποχιακές μετακινήσεις παραγωγικών και τεχνικών ομάδων κ.λπ., συνιστούν ένα πεδίο συνεχούς πολιτισμικού διαλόγου του τοπικού με το υπερ-τοπικό, της μικρής με τη μεγάλη κλίμακα. Νομάδες κτηνοτρόφοι, αγωγιάτες και έμποροι, τεχνίτες κάθε είδους, αναπτύσσουν μια συγκεκριμένη γεωγραφική κινητικότητα με σημαντικές επιπτώσεις στο πεδίο του πολιτισμού.

Ιδιαίτερα το φαινόμενο του «ταξιδιωτισμού» ενός μεγάλου μέρους του ανδρικού πληθυσμού υπήρξε βασικό χαρακτηριστικό της ηπειρωτικής κοινωνίας σε μια μεγάλη διάρκεια και άφησε έντονη τη σφραγίδα του, τόσο στην οικονομική της ανάπτυξη, όσο και στις κοινωνικές σχέσεις και τον πολιτισμό. Με ορμητήριο το χωριό ή την πόλη και βάση τη διευρυμένη οικογένεια ο άνδρας-Ερμής αναπτύσσει μια σημαντική εμπορική δραστηριότητα σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα, ενώ η γυναίκα-Εστία παραμένει στατική για να εκφράσει την ακινησία και τη συντήρηση. Με βάση αυτό το σχήμα αναπαράγεται κοινωνικά και ιδεολογικά η τοπική κοινωνία, όχι απομονωμένη αλλά αρκετά εσωστρεφής ως προς την κοινωνική της συγκρότηση και τον αξιακό της προσανατολισμό. Να πως περιγράφει, παραδείγματος χάριν, ο Κ. Κρυστάλλης την κοινωνία της γενέτειράς του, του Συρράκου αλλά και των Καλαρρυτών: «...Τὰ ἔθιμα αὐτῶν ἦσαν αὐστηρότατα... Ἡ οἰκονομία, ἀρχὴ τοῦ

«...η ξενιτιά με πλάνεψε,
τα έρημα τα ξένα,
και κάνω χρόνια δεκαοχτώ
και μήνες δεκαπέντε...»

πλούτου, και ἡ δραστηριότης συνεκράτησαν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐλπίδι αἰσιωτέρου μέλλοντος. Μεθ' ὅλην τὴν ἐν Εὐρώπῃ ἐπὶ ἔτη διαμονὴν των, μεθ' ὅλον τὸ ἐμπόριον καὶ τὸν πλοῦτον αὐτόν, ὄντες ὅμως ἄρκετὰ φιλοπάτριδες, ὥστε να μὴ μεταχειρίζωνται εἰμὴ ἐλάχιστα εἶδη ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἰς τὰ ἐργαστάσια τῶν κωμοπόλεων των κατεσκευάζον τοὺς σοφάδες καὶ τοὺς τάπητας, τοὺς ἀποτελοῦντας τὰ κυριώτερα σκεύη τοῦ οἴκου των. Αἱ γυναῖκες αὐτῶν ὑπέικουσαι εἰς προαιωνίους ἀπαραβάτους νόμους κατὰ τῆς πολυτελείας ὤφειλον νὰ φορῶσιν ἐνδύματα ἐγχωρίου ἐργασίας, ἅτινα αὐταὶ αὐταί, ἰδίαις χερσίν, εἰς τοὺς ἀργαλειούς των κατεσκευάζον... Οἱ ἐπιτρέποντες εἰς τὰς συζύγους των περισσὰ κοσμήματα ἐθεωροῦντο ἀτιμασθέντες. Ἄν δέ τις ἐνεδύετο τὸ χρυσοκέντητον καὶ πολυέξοδον ἄλβανικὸν ἐνδύμα, ἂν παρεξέτρεπετο τῆς οἰκογενειακῆς αὐταρκειᾶς, ἐθεωρεῖτο ὡς ἀμφιβόλου διαγωγῆς καὶ ἔχανε τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν συμπολιτῶν του...»¹.

Ἡ προσήλωσις λοιπὸν σ' ἓνα παραδοσιακὸ ἀξιακὸ μοντέλο, στὸ ὁποῖο ἐντάσσεται καὶ ἡ ἴδια ἡ σχέση με τὸν γενεθλιοτόπο που παράγει τὸ πνεῦμα τοῦ ηπειρωτισμοῦ, δὲν μπορεῖ να ἐξηγηθεῖ με ὅρους γεωγραφικῆς απομόνωσης ἀλλὰ με τοὺς ὅρους μίας συγκεκριμένης νοοτροπίας που ἀντιστοιχεῖ σ' ἓναν τρόπο ζωῆς.

Οἱ γεωμορφολογικῆς συνθήκες, τὸ οικιστικὸ μοντέλο καὶ ἡ κοινωνικὴ συγκρότηση ἐπιτρέπουν να μιλάμε για σχετικὰ δυσπρόσιτους οικισμοὺς καὶ «κλειστὲς» κοινότητες, ὅμως σε καμιά περίπτωση για ἱστορικὴ απομόνωση με τὴν ἐννοία ὅτι στεροῦνται ἐπικοινωνίας με τὸν υπόλοιπο κόσμον. Ὑπάρχει πράγματι μίαν γεωγραφικὴν ἀπομάκρυνση, που οφείλεται τόσο στα φυσικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τόπου ὅσο καὶ σε ἱστορικὰ συγκυρίες (π.χ. μετατόπιση στα ορεινά λόγω τῆς οθωμανικῆς κατάκτησης), ἀλλὰ αὐτὸ δὲν συνιστᾷ ἀπομόνωση.

Από τη μια πλευρά λοιπόν έχουμε τη γεωγραφική απομάκρυνση και τον κλειστό χαρακτήρα της οικιστικής μονάδας, που αποτελεί τον κυρίαρχο τύπο κοινωνικής συγκρότησης, της κοινότητας, κατά βάση ορεινής και αγροτοποιομενικής, και από την άλλη μια σημαντική κινητικότητα μακρινών αποστάσεων, η οποία έχει ως αφετηρία τα ταξίδια των караβανιών, των εμπόρων και των πλανόδιων τεχνιτών, για να προσλάβει αργότερα τη μορφή της μετανάστευσης όπως τη γνωρίζουμε σ' αυτόν τον αιώνα. Έτσι διαμορφώνεται μια φαινομενικά αντιφατική πραγματικότητα: «κλειστές» τοπικές κοινότητες σε «αμυντικά» οικιστικά σχήματα, περιχαρακωμένες μικροκοινωνίες με αξιοπρόσεκτη εσωτερική κοινωνική συνοχή, σύνολα με αρχαϊκές δομές και πειθαρχίες από τη μια και από την άλλη ταξίδια, επικοινωνίες, επαφές με χώρες και τόπους μακρινούς. Εδώ ακριβώς σ' αυτή την «αντίφαση» —και τη διαλεκτική που παράγει— κρύβονται πολλά από τα μυστικά της πολιτισμικής δυναμικής που αναπτύχθηκε ιστορικά στην Ήπειρο.

Ας δούμε όμως πιο αναλυτικά πως προέκυψε ιστορικά μέσα από μια κοινωνία κατά βάση αγροτοποιομενική η συγκεκριμένη κινητικότητα, που βεβαίως συνιστά και μια κοινωνικοοικονομική διαφοροποίηση με πολύ σημαντικές συνέπειες για την πολιτισμική εξέλιξη.

Είναι γνωστό, ότι η τυπική αγροτική κοινότητα πριν τη διαφοροποίησή της μέσω της βιοτεχνικής ανάπτυξης και του εμπορίου, στηρίζεται σ' αυτό που αποκαλούμε πρωταρχική προσαρμογή στο οικολογικό της περιβάλλον και χαρακτηρίζεται κατά κανόνα από ένα συνδυασμό γεωργίας και κτηνοτροφίας με παράλληλη εκμετάλλευση των δασικών εκτάσεων, όπου αυτές υπάρχουν. Με βασική παραγωγική μονάδα την εστιακή ομάδα (που διαφοροποιείται κατά περιόδους ως προς τη δο-

«...Φτωχὰ χωράφια
βολεμένα σὲ πεζούλια
καὶ γίδες πὸ κρεμιούνται
πάνω σὲ γκρεμούς,
ἐτούτ' εἶναι ἡ πατρίδα μας
μὰ ἡ πούλια
δὲ φέγγει πὸ καθάρια
σ' ἄλλους οὐρανοὺς...»

Γ. Κοτζιούλας,
Ἑπειρωτικὰ 1954.

μή και το μέγεθός της) συγκροτούνται ευρύτερες κοινότητες, που κι αυτές διαφοροποιούνται στο χώρο και το χρόνο ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες. Η οικολογική προσαρμογή της εστιακής ομάδας και της κοινότητας αποτυπώνεται στον υλικό πολιτισμό της αλλά και στο ίδιο το τοπίο που φέρει τη σφραγίδα του. Η έλλειψη καλλιεργήσιμης γης, παραδείγματος χάριν, οδηγεί σε τεχνικές αποχέρσωσης δασών (ρόγγια) με τη γνωστή μέθοδο της φωτιάς και της καλλιέργειας πάνω στις στάχτες ή στην κατασκευή χωραφιών σε επικλινή εδάφη με την τεχνική της αναβαθμίδας (πεζούλες). Έτσι, οι παρεμβάσεις δημιουργούν ένα τοπίο με συγκεκριμένη αισθητική, που ενσωματώνει τους τρόπους και τις τεχνικές, δηλαδή την ίδια την πρωτογενή έκφραση της ομάδας στην προσπάθειά της να εξημερώσει και οικειοποιηθεί το φυσικό της περιβάλλον. Κοινότητες, επίσης,

17. Όργωμα



που εξειδικεύονται στην κτηνοτροφία, καθώς καταλαμβάνουν οικολογικές ζώνες κατάλληλες γι' αυτή τη δραστηριότητα, διαμορφώνουν τους δικούς τους τρόπους και δεσμοθετούν εθιμικά τους δικούς τους κανόνες διαχείρισης και νομής των κοινοτικών βοσκοτόπων, αναπτύσσοντας μιαν ιδιότυπη κοινωνική οργάνωση (σμίχτες, τσελιγκάτα κ.λπ.) και φυσικά έναν ιδιότυπο πολιτισμό.

Οι ανάγκες που καθορίζουν την οργάνωση και την έκφραση της κοινωνικής ομάδας δεν είναι, ωστόσο, μόνον υλικές. Εξίσου σημαντικές αλλά και συνυφασμένες μ' αυτές είναι και οι συμβολικές ανάγκες. Οι ανάγκες της πνευματικής, καλλιτεχνικής και μεταφυσικής έκφρασης· οι ανάγκες επικοινωνίας με το φυσικό και υπερφυσικό κόσμο, με τις δυνάμεις έξω από την κοινωνία και πέρα από τον άνθρωπο. Δίπλα λοιπόν στους παραγωγικούς ή τους καθημερινούς και βέβηλους τόπους υπάρχουν οι ιεροί τόποι (δίπλα στα χωράφια, τα δακούφικα των αγίων, δίπλα στα παραγωγικά κτίρια τα ιερά κτίσματα, δίπλα στους μύλους τα ξωκλήσια), δίπλα στο φυσικό το μεταφυσικό (δίπλα στη ρεματιά η νεραϊδόβρυση), δίπλα στο σύνορο που χωρίζει το εικονοστάσι που ενώνει κ.ο.κ. Όλα αυτά σε άμεση συνάφεια προς τις πραγματικές ανάγκες παραγωγής και αναπαραγωγής της κοινότητας συγκροτούν ένα ολικό πλαίσιο πολιτισμικής έκφρασης, που είναι το μοντέλο της αγροτοποιημένης κοινωνίας της αυτάρκειας.

Απ' αυτή την κοινωνία, εξαιτίας τόσο ενδογενών όσο και εξωγενών παραγόντων, προκύπτουν μορφές τεχνικής ειδίκευσης, βιοτεχνικής ανάπτυξης και εμπορικής δραστηριότητας, φαινόμενα που μετασχηματίζουν μια πληθώρα κοινοτήτων και οδηγούν σε μια οικονομική απογείωση και μια πολιτισμική μεταλλαγή.

Στους εξωγενείς παράγοντες συμπεριλαμβάνονται

όλες εκείνες οι πολιτικές, οικονομικές και διοικητικές παράμετροι, που έχουν να κάνουν με την οθωμανική κατάκτηση και τη λειτουργία του συγκεκριμένου συστήματος αλλά, αργότερα, και με τη σχέση αυτού του συστήματος με τον βιομηχανικά αναπτυσσόμενο κόσμο



της Ευρώπης. Είναι αλήθεια ότι οι νέες μορφές οικονομικής δραστηριότητας ευδοκιμούν στις ρωγμές του υπό κρίσιν οθωμανικού συστήματος, σε σχέση πάντοτε με την επιρροή αλλά και τη διείσδυση της ακμάζουσας και επεκτεινόμενης δυτικής κεφαλαιοκρατίας.

Ως προς τους ενδογενείς παράγοντες, βασική συνιστώσα είναι η ίδια η δημογραφική ανάπτυξη, που οδηγεί σε οικονομική στενότητα, δηλ. στην έλλειψη επαρκών φυσικών πόρων για τη συντήρηση της ομάδας. Σ' αυτό το πρόβλημα διαφορετικές κοινότητες απαντούν με διαφορετικούς

18. Οικογένεια

τρόπους, ανάλογα με τα οικολογικά δεδομένα και το ιστορικό και πολιτισμικό υπόβαθρό τους. Η κοινωνική οργάνωση (διευρυμένοι και στενοί οικογενειακοί και συγγενειακοί δεσμοί, ευρύτερα δίκτυα κοινωνικών σχέ-

σεων κ.λπ.), καθώς και οι επικρατούσες νοοτροπίες, αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες αλλά ταυτόχρονα παρέχουν ένα ισχυρό πλεονέκτημα όσον αφορά τη στήριξη των μελών από τις ευρύτερες ομάδες, τη γενική αλληλεγγύη αλλά και την ίδια τη διαμόρφωση δικτύων οικονομικής δραστηριότητας με βάση τις συγγενειακές ή άλλες μορφές ηθικά επικυρωμένων σχέσεων. Δεν είναι τυχαίο ότι τόσο τα μπουλούκια των μετακινούμενων τεχνιτών, όσο και οι εμπορικοί οίκοι, συγκροτούνται κατά κανόνα με βάση τη συγγένεια.

Ας δούμε όμως πιο συγκεκριμένα ορισμένες βασικές κατηγορίες πληθυσμών που γνωρίζουν τέτοιου είδους αλλαγές τους τελευταίους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης (κυρίως το 18ο και 19ο αιώνα).

Μια πληθώρα χωριών που τα χαρακτηρίζει οικονομικά ένας συνδυασμός γεωργίας με μικρή συμπληρωματική κτηνοτροφία και καταλαμβάνουν βασικά τη χαμηλότερη ορεινή ζώνη (τη γνωστή ως ζώνη όρυός) απαντούν στη δημογραφική και οικονομική στενότητα κυρίως με την τεχνική ειδίκευση. Ένα μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού εξειδικεύεται κατά χωριό ή κατά συστάδα χωριών στην άσκηση μιας τεχνικής δραστηριότητας, που προϋποθέτει και περιοδική μετακίνηση σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα. Μαστόροι της πέτρας, ταλιαδούροι (ξυλογλύπτες), ζωγράφοι-αγιογράφοι, βαρελάδες, καλατζήδες κ.λπ. ασκούν την τέχνη τους ταξιδεύοντας από τις Απόκριες ως τα Χριστούγεννα στον ελλαδικό αλλά και τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Είναι ένα φαινόμενο που, πέρα απ' το γεγονός ότι έχει καταγραφεί ως σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη της ελληνικής λαϊκής τέχνης, έχει σφραγίσει την κοινωνική ζωή και τη γενικότερη πολιτισμική έκφραση των κοινοτήτων που το βίωσαν. Τα μαστοροχώρια της Κόνι-

«... Όμως τὸ “ἔχος” δὲν ἔφτανε... ἐμένα κι ὁ πατέρας μου κι ὁ πάπος μου κι ὁ πάπος τοῦ πατέρα μ' ἀπότι ἔλεγαν, ἦταν μαστόροι... Ἡ μαστορική εἶχε ψωμί τότενις...»

Γ. Λυμπερόπουλος,
Ὅρειοι καὶ μεθόριοι,
1972.

τσας και των Τζουμέρκων είναι τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Μια άλλη κατηγορία χωριών, μέσα από την μεταποίηση των προϊόντων που παράγουν σε συνδυασμό με την μεταγωγική λειτουργία (κτηνοτροφικές κοινότητες), ή ακόμα μέσα από συγκεκριμένες λειτουργίες και διασυνδέσεις με το οθωμανικό σύστημα, εισέρχονται στη σφαίρα του εμπορίου, που κι αυτό βεβαίως προϋποθέτει «ταξίδι» και συνεπάγεται μια δικτύωση ανάμεσα σε διάφορα εμπορικά κέντρα της Ευρώπης και της οθωμανικής αυτοκρατορίας, γεγονός που διαμορφώνει και ένα νέο πνεύμα, που, με το χρόνο, δρα καταλυτικά σε πολλά επίπεδα.

«...Μάνα μὲ τὸς ἐννιά σου
γιούς καὶ μὲ τὴ μιά σου κό-
ρη
βαπόρι σ' ἄφησε πικρὸ σὲ τοῦτα
τὰ βουνά,
πεινᾶ ἢ καρδιά σου νηστική καὶ
τοῦ καημοῦ ἀποφόρι
φύγαν οἱ ἀνθρώποι γιὰ παντοῦ,
στραγγίζαν τὰ νερά...»

Μ. Γκανᾶς, Μαῦρα λιθάρα,
1980.

Όλα αυτά θα τα δούμε πιο αναλυτικά και πιο συγκεκριμένα στην παρουσίαση των επόμενων πολιτισμικών ενοτήτων. Σ' αυτό το σημείο θα άξιζε, πάντως, να κά-
νουμε ένα σχόλιο γι' αυτό το φαινόμενο του ηπειρωτικού ταξιδιωτισμού, που άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια του τό-
σο στο λαϊκό πολιτισμό όσο και στην ίδια την ψυχολο-
γία των ηπειρωτών. Θα ήταν κοινοτυπία να αναφερθού-
με στο τραγούδι της ξενιτιάς, που έχει γίνει σχεδόν συ-
νώνυμο με το ηπειρώτικο δημοτικό τραγούδι. Μπορούμε
όμως να αναφερθούμε στα σημάδια του τόπου, στα το-
πωνύμια που έχουν αποτυπώσει τραγικά τον τρόπο με
τον οποίο βίωσαν οι ίδιοι οι άνθρωποι το γεγονός του
αποχωρισμού, την ξενιτιά. Σε πάρα πολλά χωριά υπάρ-
χει ένας τόπος σε καίριο σημείο της οργάνωσης του χώ-
ρου, —εκεί απ' όπου βλέπει κανείς για τελευταία φορά το
χωριό φεύγοντας ή το πρωταντικρύζει επιστρέφοντας—
που εκφράζει συμβολικά και συμπυκνώνει τοπωνυμικά
την κοινωνική και ψυχολογική διάσταση του φαινομέ-
νου της ξενιτιάς. «Κλαψοχώραφο», «Πικροκέρατος»,
«Ανάθεμα», «Ντέρτι» είναι μερικά από τα πιο χαρα-



κτηριστικά τοπωνύμια που μαρτυρούν τη βίωση «από μέσα» ενός ιστορικού γεγονότος που έχει σχολιασθεί ποικιλοτρόπως από επιστημονική άποψη.

Παράλληλα μ' αυτή την κινητικότητα τεχνιτών και εμπόρων, συνεχίζει να σημαδεύει την οργάνωση του χώρου και του χρόνου μια άλλη πανάρχαια, εκείνη των νομάδων, κτηνοτρόφων, Βλάχων και Σαρακατσαναίων. Με κοινωνική βάση το «φαλκάρυ» ή το «τσελιγκάτο» ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού της Ηπείρου, ακολουθώντας τον ρου των ποταμών που πηγάζουν από τα βουνά της, μετακινούνται από τους θεινούς βοσκότοπους της αλπικής ζώνης στα πεδινά και παράλια της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας ακόμα και της Αλβανίας, άνοιξη-φθινόπωρο. Κοινωνίες πατριαρχικού τύπου με αυστηρές ιεραρχίες και λιτό τρόπο ζωής, εκτός από πολιτισμικοί διαμεσολαβητές ανάμεσα στο

19. Γλέντι αποχωρισμού

«... Ήταν το γεγονός. Ήταν αυτό που συνόψιζε. Ήταν η δύναμη και το μυστήριο που προσέδιδε στη γεύση του μια ολόκληρη ιστορία. Η ιστορία των περιοδικών διαβάσεων. Αυτό το αιώνιο “διάβα” στα οροπέδια που δεν απόκτησαν ποτέ σταθερή μορφή. Στα οροπέδια με τις ανήσυχες γραμμές και τους φευγαλέους χρωματισμούς...»

Β. Νιτσιάκος, Ωλέλε, 1993,

«...”Αξιόν δὲ καὶ κύριον ἀσχόλημα τὴν κτηνοτροφίαν καὶ ἀρπαγὴν ἐθεώρουν...»

Ι. Λαμπρόδης, Ἡπειρωτικά Μελετήματα, 1890.

βουνό και τον κάμπο, αποτελούν τους πυρήνες εκείνους όπου ανθεί το φαινόμενο της κλεφτουριάς και της κοινωνικής ανταρσίας γενικότερα, χάρη τόσο στην ίδια την κινητικότητα που προσδίδει έναν χαρακτήρα ελευθερίας στο βίο τους όσο και στα γνωστά «πολεμικά» τους χαρακτηριστικά. Οι Βλάχοι έχουν κατά κανόνα τα δικά τους χωριά στην Πίνδο που τα θεωρούν και πατρίδα τους, ενώ οι Σαρακατσάνοι ξεκαλοκαιριάζουν στα κονάκια τους σε βοσκότοπους που ανήκουν σε άλλα χωριά, κυρίως στο Ζαγόρι.

Μια άλλη ομάδα ορεσίβιων αναπτύσσεται σε ένα ιδιότυπο οικιστικό και κοινωνικό σύστημα στα δυσπρόσιτα βουνά του Σουλίου ελέγχοντας την ευρύτερη περιοχή με ένα σύστημα δεσμοδετημένης απόσπασης μέρους της παραγωγής και προσφοράς στρατιωτικής προστασίας. Πρόκειται για «ληστρικές» κοινωνικές ομάδες οργανωμένες κατά φάρες σε αμυντικούς οικιστικούς πυρήνες, που λειτουργούν τόσο στις εσωτερικές όσο και στις εξωτερικές τους σχέσεις με ιδιαίτερα αυστηρούς κώδικες συμπεριφοράς με προεξάρχουσα την αξία της «μπέσας». Είναι οι Σουλιώτες, που έμελλε να αναχθούν σε ηρωικό εθνικό πρότυπο, κυρίως χάρη στους αγώνες τους εναντίον του Αλή-Πασά, αγώνες που σφραγίστηκαν από μια χαρακτηριστική αίσθηση της τιμής και του δικαίου, η οποία υπαγόρευε την προσωπική και συλλογική αυτοθυσία έναντι της ατίμωσης. Η κοινωνία και ο πολιτισμός των Σουλιωτών δεν έχουν μελετηθεί σε βάθος, ίσως επειδή χρησιμοποιήθηκαν από την εθνική ιστοριογραφία ως πρότυπα εθνικής συμπεριφοράς και ως εκ τούτου μυθοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό.

Οι πληθυσμιακές ομάδες που αναφέρθηκαν πιο πάνω, συγκροτούν εν πολλοίς τον ορεινό χώρο, που κατά γενική ομολογία αποτελεί το πεδίο όπου συντηρείται

και αναπαράγεται ο ελληνισμός κατά την εποχή της τουρκοκρατίας. Οι πεδινές και ημιορεινές εκτάσεις εντάσσονται κατά κανόνα στο οθωμανικό γαιοκτητικό σύστημα, με αποτέλεσμα τα χωριά και οι πληθυσμοί που παραμένουν σ' αυτούς τους χώρους να μετατραπούν σε κολλήγους, αποτελώντας εφ' όρου ζωής μέρος αυτών των γαιοκτησιών. Αυτοί οι πληθυσμοί ζουν κάτω από τις πιο σκληρές συνθήκες, στα όρια της επιβίωσης, και εκφράζουν ως κοινωνική κατηγορία την πιο απεχθή μορφή της τουρκικής κατάκτησης. Αυτό είναι ένα κομμάτι του ηπειρώτικου πληθυσμού με τον δικό του πολιτισμό, που πραγματικά «σέρνεται» στη σκιά μιας σκληρής κατακτητικής παρουσίας. Οι εκτάσεις αυτές στο μεγαλύτερο μέρος τους θα εξαγορασθούν από τους κατοίκους των χωριών ή θα διανεμηθούν από το ίδιο το ελληνικό κράτος μετά την απελευθέρωση, ενώ ένα μικρό μέρος, κυρίως στα νότια, θα περάσει σε χέρια Ελλήνων ιδιοκτητών. Μπορούμε να πούμε γενικά ότι αυτή η κατηγορία του πληθυσμού ένιωσε περισσότερο από κάθε άλλη «στο πετσί» της την τουρκική κατάκτηση επιδεικνύοντας μάλιστα μιαν αξιοσημείωτη αντοχή.

Μια κοινωνία που έχει ως βάση την πρωτογενή παραγωγή αλλά ξανσίγεται σε διάφορες τεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες συν τω χρόνω, μια κοινωνία που αναπτύσσει μιαν ενδιαφέρουσα διαλεκτική ανάμεσα στη σταθερότητα και την κίνηση, στην παράδοση και την εξέλιξη, χαρακτηρίζει την ηπειρωτική ενδοχώρα και συνιστά το πεδίο ανάπτυξης και ιδιαίτερου πολιτισμού. Πρόκειται για μια κατάσταση που διαρκεί αιώνες και που ουσιαστικά δέχεται τη χαριστική βολή στον τελευταίο πόλεμο. Όσα επακολούθησαν δρομολόγησαν μια νέα πορεία μεγάλων αλλαγών, που μέσα σε λίγες δεκαετίες θα οδηγήσουν σε μια ριζική μετατροπή του σκηηνικού.

Αγροτική ενδοχώρα, ωστόσο, δεν νοείται παρά σε σχέση με την παρουσία πόλεων, των εμποροβιοτεχνικών και διοικητικών εκείνων κέντρων που αναπτύσσουν βαθμιαία μορφές αστικού βίου. Από την οθωμανική περίοδο η οργάνωση του χώρου βασίζεται σ' ένα σύστημα ιεράρχησης τέτοιων κέντρων, γύρω από τα οποία οργανώνεται ανάλογα ο αγροτικός κόσμος. Πρόκειται για οικιστικά σύνολα μεγάλου πληθυσμιακού μεγέθους, που συγκροτούνται ή συνιστούν καιρία σημεία του συστήματος μεταφορών, επικοινωνιών, εμπορίου και διοίκησης και αναπτύσσουν ιδιαίτερες μορφές κοινωνικής ζωής και πολιτισμικής έκφρασης, διαφορετικές από εκείνες του αγροτικού πληθυσμού. Είναι οι χώροι όπου αναπτύσσεται και εξελίσσεται ο δεσμός του παζαριού, μόνιμου και περιοδικού, που συνδυάζει την εμπορική συναλλαγή με την κοινωνική συνένωση και τη διαπολιτισμική επικοινωνία. Στο παζάρι συρρέουν άνθρωποι και προϊόντα από την περιφέρεια επιρροής του, διαμορφώνοντας ένα σημαντικό πεδίο πολιτισμικής όσμωσης, ένα πεδίο ευρύτερων ζυμώσεων, όπως το περιγράφουν χαρακτηριστικά αρκετοί Έλληνες συγγραφείς και ξένοι περιηγητές. Η ίδια η οικιστική δομή της πόλης επηρεάζεται σημαντικά από την παρουσία και τη λειτουργία του παζαριού, το οποίο εκ των πραγμάτων καθίσταται το κέντρο όχι μόνο της εμπορικής αλλά και της κοινωνικής ζωής της. Επιπλέον, η οικονομική λειτουργία του παζαριού διαμορφώνει και μια συγκεκριμένη κοινωνική διαστρωμάτωση και συνεπώς μια πολιτισμική πολυμορφία. Οι συντεχνίες, οι επαγγελματικές αυτές συσσωματώσεις των πόλεων δεν είναι απλά ομάδες συμφερόντων αλλά βασικοί συντελεστές της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής της προβιομηχανικής πόλης.

Με βάση λοιπόν τα αναπτυσσόμενα εμποροβιοτεχνι-

«...Στο παλιό Παζάρι, ήταν τὰ μαγαζιά ανάκατα. Ἀνάμεσα στ' ἀργαστήρια καὶ στὰ χάνια... βρίσκονταν τὰ ἐμπορικὰ καὶ τὰ σαράφικα... κι ὅσο τὰ μαγαζιά ἐναλλάσσονταν στὴν ἀγορὰ χωρὶς διαφορισμό, τόσο ἀνάμεσα στοὺς Κονιτσιῶτες κρατοῦσε χρόνια καὶ χρόνια, μιὰν αὐστηρὴ κοινωνικὴ ἱεράρχηση...»

Γ. Λυμπερόπουλος,
Παζαριῶ ἀνατολή, 1971.

κά κέντρα, ανάμεσα στα οποία διαμορφώνεται και μια ιεραρχία ως προς τη λειτουργία τους, συγκροτείται ένα ολοκληρωμένο τοπικό σύστημα συναλλαγών και επικοινωνιών, που συνδέεται μέσω των μεγάλων διατοπικών οδικών αρτηριών με αγορές και εμπορικά κέντρα σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα. Στο πλαίσιο αυτό, τοπικό και υπερ-τοπικό, κινούνται άνθρωποι και εμπορεύματα, υλικά και πνευματικά αγαθά, με συγκεκριμένα δρομολόγια και μεταφορικά μέσα, που υπαγορεύουν συγκεκριμένους ρυθμούς αλλά και σχέσεις.

Έτσι αναπτύσσονται και τα γνωστά «χάνια», που είναι κατά βάση καταλύματα και χώροι παροχής υπηρεσιών στα καραβάνια, αλλά εξελίσσονται και σε σημαντικούς τόπους κοινωνικής συναναστροφής, πολιτικών ζυμώσεων και πολιτισμικών επαφών. Τοποθετημένα κατά μήκος των εμπορικών δρόμων και στις εισόδους ή κοντά στις αγορές των πόλεων, τα χάνια παίζουν σημαντικό ρόλο στο όλο σύστημα, αλλά και αναγόνται σε θεσμό με ιδιαίτερη σημασία ως προς τις κοινωνικές επαφές και κυρίως τις πολιτισμικές ανταλλαγές και τη διάδοση στοιχείων των παραδόσεων των διαφόρων ομάδων. Για παράδειγμα, μελετητές του δημοτικού τραγουδιού έχουν τονίσει τη σημασία του χανιού ως τόπου συνάντησης αγωγιαντών καιπραματευτάδων από διαφορετικά μέρη, οι οποίοι επικοινωνούσαν, συναναστρέφονταν (ιδίως όταν διανυκτέρευαν εκεί) και έτσι διαδίδονταν τα τραγούδια από τον ένα στον άλλον, ακολουθώντας φυσικά τους δρόμους και τις επικοινωνίες που αναπτύσσονταν μεταξύ τους. Στα Γιάννινα σώζονται ακόμα και σήμερα κάποια απ' αυτά τα χάνια, μάρτυρες μιας άλλης εποχής, αλλά και —στην κατάσταση που βρίσκονται— δείκτες του τέλους της.

Αγροτοποιομενικοί ορεινοί κατά βάση πληθυσμιακοί

«...Επί τρεις ολάκερες νύχτες σχεδόν δυο βλάχοι αγωγιάτες είχαν συγκεντρώσει γύρω από τη φωτιά τους όλους τους χριστιανούς που ήσαν στο χάνι· ήξεραν τόσα τραγούδια και τραγουδούσαν τόσο καλά με τη μύτη...»

V. Berard, Τουρκία και ελληνισμός, 1892.

πυρήνες, λοιπόν, με χαρακτηριστικά αυτοτελών κοινοτήτων, οργανώνονται στην ακτίνα επιρροής μικρών και μεγάλων εμποροβιοτεχνικών και διοικητικών κέντρων σ' ένα σύστημα αλληλοτροφοδότησης, μέσα στο οποίο το χωριό διατηρεί και αναπαράγει την αυτονομία του αλλά και την πολιτισμική του υπόσταση. Όλο αυτό το σύστημα, όπως ήδη σημειώσαμε, δεν είναι απομονωμένο αλλά τονώνεται ποικιλοτρόπως από τις εξωτερικές του σχέσεις. Οι τοπικές κοινωνίες με τα χαρακτηριστικά που περιγράψαμε έχουν τη δυνατότητα, μέσω κοινωνικών και ιδεολογικών μηχανισμών, να αντιμετωπίζουν τα μηνύματα που έρχονται από έξω μ' έναν ενεργητικό και δημιουργικό τρόπο και όχι με όρους υποταγής και παθητικής μίμησης. Ό,τι φέρνουν πίσω οι έμποροι ταξιδευτές ελέγχεται από κάποιους θα λέγαμε αυτοματισμούς της συλλογικότητας και της παράδοσης και, στις περιπτώσεις που γίνεται αποδεκτό, αφομοιώνεται και μεταπλάθεται με τα κριτήρια του τοπικού πολιτισμού.

Αυτή η κατάσταση χαρακτήρισε την Ήπειρο για μια μεγάλη χρονική διάρκεια. Μπορούμε να πούμε ότι ουσιαστικά άρχισε να αλλάζει τις τελευταίες δεκαετίες της οθωμανικής κυριαρχίας, δηλ. στο γύρισμα του αιώνα, όταν το όλο σύστημα γνωρίζει μια βαθιά αποσύνδεση και τα απελευθερωτικά εθνικά κινήματα στη Βαλκανική κορυφώνονται με συνέπεια μια γενική κρίση, που οδηγεί τελικά σε μια ιστορική μετάβαση, από το θάνατο του οθωμανικού φεουδαλικού συστήματος στη γένεση των σύγχρονων εθνών-κρατών.

Στο γύρισμα λοιπόν του αιώνα και εξαιτίας μιας προϊούσας κρίσης με ποικίλες συνέπειες στις κατά τόπους κοινωνίες παρατηρείται και στην Ήπειρο μια νέα μορφή μετανάστευσης, τόσο ως προς τα γεωγραφικά όσο και ως προς τα κοινωνικά και οικονομικά της χαρα-

«...Ανάθεμά σε Αμερική,
μαγκούφα και ρημαδιακή
μας επήρες τα παιδιά μας και
ρημάξαν τα χωριά μας...»

κτηριστικά. Είναι η υπερπόντια μετανάστευση, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, μια μετανάστευση που ξεκινά ως προσωρινή αναζήτηση οικονομικών πόρων αλλά καταλήγει σε μόνιμη εγκατάσταση και οριστικό ξενιτεμό, αφού οι άνδρες που φεύγουν κατά κανόνα μόνοι, λίγο αργότερα «τραβούν» συνήθως και τις οικογένειές τους ή ακόμα και άλλα μέλη της ευρύτερης συγγενειακής τους ομάδας. Έτσι η παλαιότερη περιοδική μετακίνηση και μετανάστευση κατά κανόνα μεμονωμένων ανδρών δίνει τη θέση της σε μια πιο γενικευμένη έξοδο, που συνεπάγεται την αρχή μιας δημογραφικής αποψίλωσης, η οποία θα προσλάβει διαστάσεις εγκατάλειψης μετά από κάμποσες δεκαετίες, όπως θα δούμε παρακάτω. Οι παράγοντες που οδήγησαν στη νέα τούτη έξοδο διάφοροι, από τη γενική οικονομική κρίση που ταλανίζει αυτή την περίοδο τον αγροτικό πληθυσμό μέχρι τις συχνές επιστρατεύσεις λόγω της έντονης πολεμικής δραστηριότητας.

Το γύρισμα όμως του αιώνα, με τις μεγάλες αναστατώσεις και ανακατατάξεις, σήμανε την οριστική μετάβαση σε μια νέα εποχή. Με τους Βαλκανικούς Πολέμους τελειώνει ουσιαστικά η εποχή της πολυεθνικής οθωμανικής αυτοκρατορίας και αρχίζει εκείνη των ανεξάρτητων εθνικών κρατών. Η Ήπειρος απελευθερώνεται τότε (1913), για να ενσωματωθεί στη συνέχεια στο ελληνικό κράτος. Η εξέλιξη αυτή σημαίνει μεταξύ των άλλων δύο θεμελιώδους σημασίας αλλαγές: πρώτον, τη διάσπαση του ενιαίου χώρου της Βαλκανικής με τη χάραξη των εθνικών συνόρων και δεύτερον, την ένταξη των τοπικών κοινοτήτων σ' ένα νέο σύστημα διοίκησης, σ' ένα νέο σύστημα σχέσεων με την κεντρική εξουσία. Και οι δύο αυτές αλλαγές επηρέασαν καθοριστικά την τύχη πολλών τοπικών κοινοτήτων, οι οποίες, όπως εί-



20. Ζευγάρι ξενιτεμένων

παμε, είχαν αναπτύξει μιαν έντονη κινητικότητα στον πρώην ενιαίο χώρο και βεβαίως είχαν αναπτύξει ένα σπουδαίο σύστημα αυτοδιοίκησης στο πλαίσιο της προηγούμενης σχετικής αυτονομίας.

Ως προς την πρώτη αλλαγή, πάντως, πρέπει να σημειωθεί, ότι, παρά τη διάσπαση της ενότητας του χώρου με τη χάραξη των συνόρων, η κινητικότητα υποχωρεί αλλά δεν παύει να υπάρχει. Η χαριστική βολή θα έλθει λίγο αργότερα, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, όταν στα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη επικράτησαν τα κομμουνιστικά καθεστώτα, τα οποία έκλεισαν ερμητικά τα σύνορά τους.

Η δυσχέρεια και ο τελικός αποκλεισμός της επικοινωνίας με το βορρά οδηγεί φυσικά τον τοπικό πληθυσμό σε νέους προσανατολισμούς. Ωστόσο, το καίριο πλήγμα στην υπόσταση των κοινοτήτων, που μέχρι τότε ευημερούσαν, θα επιφέρει κατά ένα τραγικό τρόπο η ίδια η ένταξή τους στο ελληνικό κράτος, μια ένταξη που τις αποδυναμώνει πολιτικά και σε συνδυασμό με άλλους παραγοντες τις οδηγεί στην παρακμή. Αποτελεί πράγματι μια μεγάλη και τραγική αντίφαση στην ιστορία μας, το γεγονός ότι η πολυπόθητη απελευθέρωση σήμανε ουσιαστικά την αρχή μιας πορείας προς την παρακμή των άλλοτε ανθηρών κοινοτήτων. Βεβαίως, σημαντικοί παράγοντες, όπως η υποχώρηση της εμπορικής δραστηριότητας, η παρακμή της βιοτεχνίας, η προϊούσα δημογραφική αποψίλωση συνέβαλαν αρκετά στη διαμόρφωση της νέας κατάστασης, αλλά το πολιτικό πλαίσιο και οι ευρύτεροι προσανατολισμοί του ελληνικού κράτους υπήρξαν καταλυτικά για τη συνολική τύχη αυτού του κόσμου.

Να τι γράφει δώδεκα χρόνια μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου η εφημερίδα «Ήπειρωτική Ήχώ»:

«...Να ξαναγίνει η κοινότητα όργανο όλων των χωριανών. Όπως ν' είχαμε στο Ζαγόρ κι σ' όλα τα κεφαλοχώρια στην Τουρκιά... Σήμερα τα περισσότερα χωριά δεν ξέρουν οι χωριανοί τι γίνεται στο χωριό τους. Τι παίρνουν; Τι δίνουν; Πού παν τα έξοδα; Τι μέρασαν; Τι είναι χρεωμένοι; Σε τίποτας δε δίνουν λόγο οι χ'λιάρες...»

Β. Φανίτσιος, Βουνίσια χαμπέρια, 1964.

«...Καὶ ἐνῶ ἡ Ἑπιείρος μας μαραίνεται οἰκονομικῶς. Καὶ ἐνῶ ἡ παιδεία μας, ἡ πατροπαράδοτος Ἑπιείρωτικὴ παιδεία, ποὺ ἐφώτιζε τὸ Πανελλήνιον εἰς ἐποχὰς σκληρὰς δουλείας μὲ τοὺς φωτοβόλους πυρσοὺς τῆς ἀπειλεῖται. Καὶ ἐνῶ τὰ οἰκογενειακά μας καὶ κοινωνικά μας ἦθη κατατρώγει ὁ σάρακας τῆς διαφθορᾶς. Καὶ ἐνῶ αἱ ὑπάρχουσαι συγκοινωνίαι μας καταστρέφονται, χωρὶς νέαι νὰ δημιουργηθῶσι. Καὶ ἐνῶ ἤρχισαν κοινωνικαὶ βδέλλαι, τὰς ὁποίας ἐγέννησεν καὶ ἀνέθρεψεν ὁ Βαλκανικὸς καὶ Παγκόσμιος πόλεμος, νὰ ἀπορροφῶσι τὸ τίμιον καὶ ἀγνὸν αἷμα τοῦ Ἑπιείρωτικοῦ λαοῦ. Καὶ ἐνῶ τέλος βαδίζομεν πρὸς τὴν καταστροφὴν μοιρολατρικῶς, ὅλοι μας περιμένομεν νὰ ἴδωμεν τὸ μοιραῖον τέλος μας...»².

Ἡ Ἑπιείρος τοῦ μεσοπολέμου, μιὰ Ἑπιείρος ποὺ αγωνίζεται νὰ ενσωματωθεῖ ἰσότημα στο ελληρικὸ ἔθνος-κράτος, ταλανίζεται ἀπὸ μεγάλα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικά προβλήματα, προσπαθώντας παράλληλα νὰ ἐκσυγχρονισθεῖ μέσα ἀπὸ μιὰ σειρά ἐντόνων ἀντιφάσεων.

Τὸ αγροτικὸ ζήτημα προσβάλλει ὡς ἓνα μεγάλο ἐμπόδιο στὴν ἀνάπτυξή της, ἐνῶ ἀποτελεῖ συγχρόνως πεδίο κοινωνικῆς ἐντάσης. Ἡ ἀπαλλοτρίωση τῆς γῆς καὶ ἡ διανομὴ κλήρων στους καλλιεργητὲς, ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στους μεγαλοκτηνοτρόφους, ποὺ χρησιμοποιοῦν μεγάλες καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις ὡς βοσκοτόπους, μὲ τους γεωργούς καὶ ο ἐρχομὸς στὴ συνέχεια τῶν προσφύγων, ποὺ πρέπει νὰ ἀποκατασταθοῦν, συνιστοῦν τους βασικοὺς ἀξονες τοῦ ζητήματος ποὺ ζητᾶ ἐπείγῳ-ντως λύση.

Ἡ ληστεία ἀποτελεῖ ἓνα ἄλλο σημαντικό κοινωνικὸ πρόβλημα, ἀλλὰ καὶ «ζήτημα τιμῆς» γιὰ τὴν «εὐάνδρον Ἑπιείρον», καθόσον τῶρα παρουσιάζεται ὡς «ληστοτρόφος». Ἡ ἐξάλειψη τοῦ φαινομένου αὐτοῦ συνδέθηκε

«... Ὅταν ἔσυραν τὸ χορὸ, τὰ ὄργανα ὄρθια (αὐτὸ γινόταν ὅταν χόρευαν ἐπίσημοι ἢ παραληῖδες, οἱ Ρετζαῖοι ἐκπροσωποῦσαν καὶ τοὺς δύο, μὲ ἐπιπλέον προσὸν τὸ ὅτι ἡ παρουσία τους ἔστω κι ἀμνηστευμένων, σκορποῦσε ἀκόμα τὸν τρόμο στὸν κόσμον), ἐξαντλοῦσαν σὲ σκοποὺς καὶ τραγούδια, μ' ἐπικεφαλῆς τὸν περίφημο κλαρινίστα Νίνο...»

²Ι. Νικολαΐδης, *Τὰ Γιάννινα τοῦ μεσοπολέμου*, τ. Ε', 1993.

και με την τύχη της νομαδικής κτηνοτροφίας, η οποία είχε στιγματισθεί, εκτός των άλλων, και για το γεγονός ότι «υπέθαλπε» τους ληστές.

Αν προσθέσουμε στα παραπάνω το υπαρκτό πρόβλημα του ρόλου και της οργάνωσης των κοινοτήτων που, όπως είπαμε, οδηγούνται σε πλήρη υποταγή στο συγκεντρωτικό κράτος και απώλεια πολλών δικαιωμάτων αυτοδιοίκησης, όπως επίσης την παρακμή της βιοτεχνίας και τη συνακόλουθη ανάπτυξη του μεταπρατισμού αλλά και το τελικό κλείσιμο των συνόρων με την απώλεια της Βορείου Ηπείρου, που αποτελούσε ιστορικά ενδοχώρα για το εμπόριο των Ιωαννίνων, έχουμε την εικόνα μιας περιφέρειας που αναζητεί διεξοδο και καινούργιες ισορροπίες. Από την άλλη πλευρά, στην άλλη όψη του νομίσματος, παρατηρείται μια διαδικασία εκσυγχρονισμού βασικά στην πόλη, όχι τόσο στην κατεύθυνση μιας βιομηχανικής ανάπτυξης (κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει), αλλά κυρίως ως προς την εισαγωγή της τεχνολογίας (ηλεκτρισμός, τηλεφωνία, αυτοκίνηση κ.λ.π.) και την εμφάνιση νέων ηθών στην κοινωνική ζωή.

Οι νέες τάσεις αποτυπώνονται στην ψυχαγωγία, την ένδυση, την εμφάνιση γενικότερα, τις διαπροσωπικές σχέσεις, τις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων, τις συμπεριφορές, ατομικές και συλλογικές. Τα Γιάννινα αποτελούν το κατεξοχήν πεδίο έκφρασης των νέων εξελίξεων αλλά και χώρο συνάντησης του παλιού με το καινούριο και ως τέτοιος χώρος φιλοξενεί και όλες τις αντιφάσεις και τις συγκρούσεις μιας μεταβατικής κατάστασης. Να πως περιγράφει ξανά ο χρονογράφος της εφημερίδας «Ηπειρωτική Ηχώ» (1926) την ατμόσφαιρα: «Τὰ Γιάννινα σιγὰ σιγὰ χάνουν τὴν μακαρίαν τῶν ἀρχαίων χρόνων ὄψιν, ἐνῶ ὁ πλάτανος διατηρεῖται, ὅπως τὸν ἀφῆκαν οἱ

προπάτορες ἡμῶν. Πῆγα λοιπὸν κι ἐγὼ ἐκεῖ τῆ χριστου-
γεννιάτικη παραμονή κι εἶδα κόσμο καὶ κοσμάκη ἀπὸ
χωριά καὶ ἀπὸ περίχωρα, γυναῖκες, ἀντρογυναῖκες, γυ-
ναῖκες μισές, κορίτσια, ἄντρες, γριουῖλες, ὄλους μαζί ἀνα-
κατεμένους, ἀπὸ τὸ Πωγώνι καὶ ἀπὸ τὸ Ζαγόρι κι ἀπὸ τὰ
καμποχώρια ψώνιζαν καὶ δὲν τελείωναν. Ἐδῶ χασάπη-
δες, ἀντάμηδες, γεννήματα τῆς ἀκραιφνοῦς Γιαννιώτι-
κης καταγωγῆς ἐστέκοντο βλοσυροὶ σὰν οἱ τέως ὑποψή-
φιοι Γερουσιασταί μας καὶ ἠτένιζον τὸν χύδην ὄχλον ποὺ
δὲν τολμοῦσε νὰ πλησιάσῃ τὰ τσιγγέλια των... Κάπου
κάπου ἀνάμεσα ἀπὸ τῆ βρώμικη αὐτὴ ἀγορὰ διακρίνει
κανεὶς καὶ ζεῦγος γαμπῶν μὲ τεζαρισμένη μεταξωτὴ
κάλτσα καὶ λουστρινάκια, που προσέχουν τὲς λάσπες καὶ
τὰ νερά. Καὶ ἐνῶ τὰ τακουνάκια λικνίζουν ρυθμικὰ τὰς
ἄνωθεν καμπυλότητας, τὰ μαχαίρια τῶν χασάπηδων
σταματοῦν ἀποτόμως, ζεύγη παχυτάτων καὶ κρεμασμέ-
νων μουστακιῶν προβάλλουν ἀπὸ τὰς προθήκας τῶν ἐδε-
σμάτων τῶν χανίων, ἐνῶ οἱ γαβριάδες καὶ οἱ χαμάληδες
ὀλολύζουν σὰν νὰ περνᾷ ἐκεῖνη τῆ στιγμὴ ὁ κομήτης τοῦ
Χάλλεϋ. Ἐκεῖ κοντὰ ὀργιὰ ἢ κίνησις τῆς δι' αὐτοκινήτου
συγκοινωνίας»³.

Μια δεκαετία πρὶν σε χρονογράφημά του με τίτλο
«Νέα δαιμόνια» ὁ γνωστὸς Γ. Χατζῆς ἐγγραφει: «Κάποια
πορτοπούλα μικρὴ ἔχει μείνει κάποτε κατὰ λάθος ἀνοι-
χτὴ κι ἓνα βράδι τρύπωσαν στὴν πόλη ἓνα πλῆθος πράγ-
ματα ποὺ ὁ παλιὸς ἀέρας δὲν τὰ χωνεύει, δὲν μπορεῖ νὰ τὰ
κρατήσῃ, στενοχωριέται μ' αὐτά. Ὁ γαῖδαρος τοῦ μπο-
σταντζῆ ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ μπρὸς στὸ ἀλλό-
φρον, «τὸ δαιμονιῶδες, τὸ φρυάζον» αὐτοκίνητο κι ὁ ἴδιος
ὁ μποσταντζῆς τὰ ἔχει χαμένα, ὅταν ἀκούει τὸ ρολόγι
τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης νὰ χτυπάει δώδεκα μέρα μεσημέ-
ρι. «Βράδι εἶναι;» (ἐπὶ τουρκοκρατίας ὅταν ἡ ὥρα χτυ-
ποῦσε 12 ἦταν βράδυ), ρώτησε ἓνα διαβάτη. «Ὁχι με-

σημέρι», τοῦ ἀπάντησε ὁ ἄλλος. — «Ἄλλα τότε πῶς γίνεται καὶ τὸ ρολόγι βαρεῖ δώδεκα;» ἀπόρεσε πάλι ὁ μποστανζής. — «Εἶναι ἀλά φράγκα», τοῦ ἐξήγησε ὁ ἄλλος. Ὁ περιβολάρης ἔξυσε τὸ κεφάλι του, ἔκαμε ἓνα μορφασμὸ καὶ μουρμούρισε συνεχίζοντας τὸ δρόμο του. — «Διάβολοι ντέ κι αὐτὸ τὸ ἀλά φράγκα. Ἐγὼ εἶπα πῶς νύχτωσε...»¹.

Το αγροτικὸ πρόβλημα ξεπεράστηκε με τὴν ἀπαλλοτριώση καὶ τὴ διανομὴ τῆς γῆς στους καλλιεργητές, ἡ πληγὴ τῆς ληστείας ἐπίσης ἐπουλώθηκε με τὴν ἐξόντωση τῶν τελευταίων ἐκπροσώπων τῆς, ἡ νομαδικὴ κτηνοτροφία περιορίσθηκε ἀρκετὰ καὶ τὰ μεγάλα τσελιγκάτα ἐξέλιπαν, ὁμως οὔτε οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη σε σύγχρονες βάσεις ἐπιτεύχθηκε, οὔτε οἱ κοινότητες ἐνισχύθηκαν, οὔτε ἡ μετανάστευση σταμάτησε. Ὁ ορεινὸς χώρος παρακμάζει, οἱ διέξοδοι ὄλο καὶ λιγοστεύουν, οἱ πόλεις δέχονται μὴ δημογραφικὴ πίεση χωρὶς νὰ ἀναπτύσσουν τις ἀπαραίτητες υποδομὲς γιὰ τὴν ομαλὴ ἐνταξὴ τῶν ἐσωτερικῶν μεταναστῶν. Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, καθὼς κλείνουν σιγά-σιγά οἱ δρόμοι πρὸς τις χώρες που παραδοσιακὰ «ταξίδευαν» οἱ ἠπειρώτες, ἀνοίγει ὁ δρόμος γιὰ τὴν πρωτεύουσα τὴν Ἀθήνα...

Ἔτσι, ουσιαστικὰ ἡ περίοδος τοῦ μεσοπολέμου καταγράφεται στὴν ἱστορία τῆς Ἠπείρου ὡς περίοδος μετάβασης με σημαντικὲς κοινωνικὲς, οἰκονομικὲς καὶ πολιτισμικὲς ἀνακατατάξεις, με μὴ μεγάλη ρευστότητα καὶ κυρίως με ἐντονὲς ἀντιφάσεις.

Ὅλα αὐτὰ συνδέονται βεβαίως με τὰ ὅσα συμβαίνουν στὴν «ἐθνικὴ σκηνή», ὅπου παρατηροῦνται καταστάσεις πολιτικῆς «ἀνωμαλίας» με συνέπειες τόσο στο ἐσωτερικὸ ὅσο καὶ στο ἐξωτερικὸ μέτωπο (ἐθνικὸς διχασμὸς, δικτατορίες, μικρασιατικὴ καταστροφὴ).

Σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ θέτει τέλος ὁ δεύτερος παγκό-

σμιοσ πόλεμοσ και ο εμφύλιοσ που ακολούθησε. Την επαύριο του εμφυλίου ανατέλλει μια νέα περίοδοσ, στα χνάρια της οποίας βαδίζουμε και σήμερα.

Όσον αφορά την Ήπειρο, καταρχήν πρέπει να πούμε ότι, τόσο στον ελληνοϊταλικό πόλεμο όσο και στον εμφύλιο, αποτέλεσε το κατεξοχήν γεωγραφικό πεδίο του πολέμου. Τα πιο καθοριστικά γεγονότα έλαβαν μάλιστα χώρα στα όρια του νομού Ιωαννίνων· οι Ιταλοί αναχαιτίσθηκαν στο Καλπάκι, ενώ οι τελευταίες καθοριστικές συγκρούσεις του Εμφυλίου έγιναν στην περιοχή της Κόνιτσας. Από τη μια πλευρά λοιπόν η ταύτιση του μεθοριακού αυτού χώρου με την αντίσταση των Ελλήνων εναντίον του ξένου εισβολέα εξύψωσε ακόμα περισσότερο την Ήπειρο στη σφαίρα των εθνικών συμβόλων, από την άλλη ο πόλεμοσ επέφερε καθοριστικό πλήγμα πάνω της. Όσο για τον εμφύλιο, άφησε πίσω του ματωμένες μνήμες και χαλάσματα, έναν δίχως προηγούμενο διχασμό και κυρίως, μ' όσα ακολούθησαν δόθηκε η χαρακτηριστική βολή στις άλλοτε ακμαζούσες ορεινές κοινότητες.

Θάνατοσ, προσφυγιά, καταστροφή, ερήμωση είναι τα αποτελέσματα των φρικτών γεγονότων του εμφυλίου. Πολιτικοί προσφυγεσ, «ανταρτόπληκτοι», ορφανά, πολιτικοί κρατούμενοι, νικητέσ και ηττημένοι, φόβοσ και φανατισμός, και μια χώρα ματωμένη ξεκινά μια νέα πορεία, καταρχήν αποκατάστασης και ανασυγκρότησης και ύστερα ανάπτυξης.

Η φυγή, η έξοδοσ του πληθυσμού από την ύπαιθρο και ιδιαίτερα από τις περιοχές που είχαν το θλιβερό πρόνομιο να βρίσκονται στο επίκεντρο των γεγονότων, όπως η Ήπειροσ, δεν ήταν αποτέλεσμα μόνον της καταστροφής αλλά και του φόβου. Οι πόλεις συγκεντρώνουν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού των χωριών, που μέσα σε

«...μαῦρο ἀρνὶ στὸ μνημα σου
θα βόσκει
κλειστὸ τὸ σπίτι γιὰ καιρὸ
τὰ δυὸ σκυλιὰ θὰ τὰ ταΐζουν οἱ
γειτόνοι.
Ξένο ψωμὶ θὰ τρῶνε τὰ σκυλιὰ
μασ...»

Μ. Γκανᾶσ, Μαύρα λιθάρια,

1980.

«...Σὰ ν' ἄρπαξε φωτιά
 ἢ ἐλπίδα του
 τώρα γυρίζει σ' ἄγωνα γραμμὴ
 σ' ἓνα στερῶμα ποὺ ἀδειάζει,
 τ' ἄγρια φωνήεντα τῶν κε-
 ραυνῶν
 ἀδειάζει τὸν ἡμεροδείχτη του,
 κι αὐτὸς στὴ στάχτη τοῦ και-
 ροῦ
 — λαγῆνι ποὺ ξεράθηκε—
 μὲ μιὰ γυναίκα ἐρεθισμένη,
 σκλάβα στὸ κατώφλι,
 σὰ νὰ τῆς ἔκλεψε τὰ στήθη
 ὁ περαστικὸς
 μὲ τίςπραμάτειες...»
 Γ. Δάλλας, Μετανάστης,



21. Αποχαιρετισμὸς ξενιτεμένων

ἀθλίες συνθήκες προσπαθοῦν να επιβιώσουν ἀλλὰ και να αποφύγουν τα επακόλουθα του πολιτικού στιγματισμοῦ.

Οι δυσκολίες που υπάρχουν ὅσον ἀφορὰ την οικονομική επιβίωση γενικά ἀλλὰ και οι διακρίσεις που γίνονται σε μια κοινωνία διαιρεμένη καθιστοῦν την ἐξωτερική μετανάστευση μια σημαντική διέξοδο. Η ἀνάγκη εργατικών χεριῶν στις βιομηχανικές χώρες της Δ. Ευρώπης ἀλλὰ και αλλοῦ (π.χ. Αυστραλία) ἐκείνη την εποχὴ σήμανε μια μαζικὴ μετακίνηση πληθυσμῶν ἀπὸ τις υπανάπτυκτες χώρες του νότου, και η Ελλάδα, ιδιαίτερα οι φτωχὲς της περιφέρειες, ὅπως η Ἡπειρος, γνωρίζουν μια διαφορετικὴ ὡς προς τα ποιοτικὰ χαρακτηριστικὰ ἐξωτερική μετανάστευση. Οι νέοι μετανάστες δεν εἶναι πια ἐμπόροι και πρᾶματευτάδες παρά εἶναι βιομηχανικοί εργάτες στις φάμπρικες της Γερμανίας, στα ἀνθρακωρυχεῖα του Βελγίου κ.λπ. Αυτό συνιστᾶ μια ριζικὴ ἀλλαγὴ, τόσο στην ἐμπειρία της μετανάστευσης ὅσο

και στην εικόνα του μετανάστη. Ο μετανάστης της Γερμανίας δεν ἔχει καμία σχέση, ἀς πούμε, με το γνωστὸ τύπο του «θείου ἀπὸ την Αμερική», ὅπως βεβαίως δεν ἔχει περισσότερο σχέση με τον ἐμπορο της Βλαχιάς...

Ἐνα μεγάλο λοιπὸν κομμάτι του πληθυσμοῦ ἀναγκάζεται να διαβεί το δρόμο

της ξενιτιάς, για μια ἀκόμη φορά στην πολυκύμαντη ἱστορία της Ἡπείρου, ὄχι βεβαίως ικανοποιώντας κάποια ἀταβιστικὴ τάση ἢ με διάθεση να μιμηθεῖ το ἀρχέτυπο του Οδυσσέα-ταξιδευτῆ, ἀλλὰ ἀπλὰ δίνοντας διέ-

ξοδο στα οικονομικά και κοινωνικά του αδιέξοδα. Μπροστά σ' αυτά τα αδιέξοδα και ομολογώντας την αδυναμία τους να δώσουν λύση, οι πολιτικοί βάφτισαν τη μετανάστευση «ευλογία». Η γνήσια, ωστόσο, αποτύπωση του λαϊκού συναισθήματος βρίσκεται στις διάφορες μορφές έκφρασης του ίδιου του λαού, όπως σ' εκείνη του λαϊκού τραγουδιού της ξενιτιάς «πικρό σαν δηλητήριο είναι το διαβατήριο...».

Κι ενώ όσοι ξενιτεύονται αναζητούν την τύχη τους σε τόπους μακρινούς, αυτοί που μένουν συνεχίζουν τη ζωή τους σε καινούργιες τώρα πια συνθήκες. Σχέδιο Marshall, προγράμματα ανασυγκρότησης και ανάπτυξης, μεγάλα έργα, οδικοί άξονες, ανοικοδόμηση κ.λπ. αποτελούν το νέο μαγικό λεξιλόγιο της νέας εποχής, που παραπέμπει σε νέα πράγματα κι αφήνει νέα σημάδια στον τόπο. Στην Ήπειρο, ωστόσο, η αιμορραγία συνεχίζεται. Οι αμερικάνικες μηλιές, που φυτεύονται με το σχέδιο Marshall στα κηπάρια και τα χωράφια των χωριών της, «ταΐζουν» τις αρκούδες με τα μήλα τους και στοιχειωμένες, ύστερα, μένουν για να θυμίζουν το τότε... Το ορεινό κορμί της Ηπείρου συνεχίζει να αιμορραγεί.

Η γενικευμένη μετατόπιση του κέντρου βάρους από τα ορεινά στα πεδινά, που ολοκληρώνεται αυτή την περίοδο, και η ενίσχυση της γεωργίας σε βάρος της κτηνοτροφίας, στην Ήπειρο δεν θα μπορούσε παρά να μεταφραστεί σε μια γενικευμένη ερήμωση, αφού το κύριο σώμα της είναι ορεινό και οι πεδινές εκτάσεις αρκετά περιο-



22. Το «ζαλίκωμα»

«...Και τότες ό Σκουρογιάννης γυρίζοντας στο Ντομπρίνοβο που 'χε έρημώσει μπορούσε πιά νά τό ξέρει πώς ό τόπος αυτός εΐταν ό τόπος τής τελευταίας, τής τελειωτικής έρημίας. Άνύπαρκτος τόπος. Πώς εΐκοσι χρόνια παιδεύτηκε, όνειρεύτηκε, σ' αυτόν τόν άνύπαρκτο τόπο νά φτάσει...»

Δ. Χατζής, Ή τελευταία αρκούδα του Πίνδου, 1976.

«...Καὶ σκούζουν καὶ φωνάζουν κατόπι γιὰ τὴν “ἀστυφιλία”. Ἄμ’ πῶς νὰ κάτση ὁ καψχωριάτης στὸν τόπο τοῦ ἀφοῦ τοῦ θάνουν τὰ δυὸ ποδάρια σ’ ἓνα παποῦτσι, καὶ μὲ τὸ συμπάθειο οὔτε νὰ κατοικήσει δὲν μπορεῖ δίχως ἄδεια. Ὅλο ἀπαγορεύεται καὶ ἀπαγορεύεται τοῦ λένε. Θέλει δὲ θέλει λοιπόν, βαριεστημένος ἀπὸ τοὺς φόρους καὶ τὰ “ἀπαγορεύεται” φεύγει ἀπὸ τὸ χωριό του καὶ οἰχνεὶ πέτρα πίσω του...».

Ἄν. Εὐθυμίου,
Βουνίσια χαμπέρια, 1965.

ρισμένες. Στὸ νομὸ Ἰωαννίνων ὑπάρχει βασικά το λεκανοπέδιο καὶ κάποιες μικρὲς λεκάνες (ὅπως οἱ κάμποι τῆς Κόνιτσας καὶ τοῦ Παρακαλάμου), που μάλιστα απαιτοῦν σημαντικὰ αποστραγγιστικά καὶ ἀρδευτικά ἔργα γιὰ τὴν γεωργικὴ τους ἀξιοποίηση. Τὰ ἔργα αὐτὰ ἐκτελέστηκαν στὶς πρώτες μεταπολεμικὲς δεκαετίες (ἀποξήρανση λίμνης Λαψίστας, μικρῶν καὶ μεγάλων ἐλῶν κ.λπ.) ἀλλὰ ἡ χωρητικότητά αὐτῶν τῶν ἐκτάσεων ἦταν ἔτσι κι ἀλλιῶς μικρὴ. Ἐτσι παρακμὴ τοῦ ορεινοῦ χώρου σημαίνει οὐσιαστικὰ παρακμὴ τῆς ἴδιας τῆς Ἠπείρου. Τὰ στατιστικὰ δεδομένα ἀπλῶς επιβεβαιώνουν ἀριθμητικὰ μιὰ κατάσταση που σήμανε οὐσιαστικὰ τὴν εγκατάλειψη καὶ τὴν ἐρήμωση ἐνὸς ἀλλοτε ἀνθηρῶς τόπου.

Ἐνα μέρος αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ μένει στὰ Γιάννινα καὶ σὲ κάποια μικρὰ πεδινὰ ἀναπτυσσόμενα ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ οἰκιστικὰ κέντρα, ἐνῶ τὸ μεγαλύτερο κατευθύνεται στὴν πρωτεύουσα, στὴν Ἀθήνα. Πολλοὶ το εἶπαν «αστυφιλία», οἱ ἐπιστήμονες «αστικοποίηση», ὅπως καὶ νὰ τὸ ονομάσει κανεὶς, τὸ οὐσιαστικὸ τοῦ σημεινόμενου δὲν ἀλλάζει· δὲν ἀλλάζει ἡ οὐσία του, που εἶναι μιὰ καινούργια λογικὴ στὴν κοινωνία, καινούργιες ἀναζητήσεις στὴν οἰκονομία, καινούργια δυναμικὴ στὸ χώρο, καινούργια πρότυπα στὸν πολιτισμὸ.

Ἡ νέα ἐποχὴ ἀναδεικνύει τὸ «αστικὸ κέντρο» καὶ τὸν «αστικὸ τρόπο ζωῆς» σὲ κυρίαρχες πραγματικότητες. Ἡ μετακίνηση ἀπὸ τὸ χωριὸ στὴν πόλη δὲν εἶναι ἀπλὰ θέμα οἰκονομικῆς ἀναζήτησης ἢ ἐπιβίωσης ἀλλὰ καὶ ὑπόθεση κοινωνικοῦ status. Ἡ γεωγραφικὴ κινητικότητα συνιστᾷ ἐξ ὀρισμοῦ καὶ κοινωνικὴ ἀνοδικὴ κινητικότητα, τουλάχιστον στὴ συλλογικὴ συνείδηση καὶ τὶς φαντασιώσεις τῶν πολλῶν. Ἡ πόλη, μὲ τὶς ἀνέσεις καὶ τὸν τρόπο ζωῆς που ὑπόσχεται γενικά, ἀσκεῖ μιὰ τέ-

τοια έλξη πάνω στους ανθρώπους της υπαίδρου, στην οποία δε νοείται οποιαδήποτε αντίσταση, τουλάχιστον από τις νέες γενιές. Η αναζήτηση μιας θέσης στο δημόσιο για το γιο (που σημαίνει αποκατάσταση στην πόλη) και η απόκτηση ενός διαμερίσματος για την κόρη (που σημαίνει γάμο στην πόλη) γίνονται χαρακτηριστικά στερεότυπα της κοινωνικής συμπεριφοράς των χωρικών.

Η κινητικότητα αυτή, γεωγραφική και κοινωνική, ανεξάρτητα απ' το αν καταλήγει στην εκπλήρωση των ονείρων ή στη ματαιώσή τους όσον αφορά τα άτομα, σε επίπεδο κοινωνίας έχει σημαντικές συνέπειες. Η σημαίνουσα αλλαγή δεν αφορά απλά τα δημογραφικά στατιστικά δεδομένα αλλά και την ίδια την κοινωνική συγκρότηση, δηλαδή τις κοινωνικές δομές. Η οικογένεια δέχεται τη χαριστική βολή ως προς τη δομή και τη λειτουργία της, καθώς αυτή την περίοδο ολοκληρώνεται ή σε κάποιες περιπτώσεις συμβαίνει η μετάβαση από τη διευρυμένη εστιακή ομάδα στη νέα απλή οικογένεια, την αποκαλούμενη «πυρηνική». Η συλλογικότητα στον τομέα της παραγωγής αλλά και της αναπαραγωγής της ομάδας, η αλληλεγγύη στο επίπεδο της κοινωνικής έκφρασης κ.λπ., οίνουν τη θέση τους σε νέα πρότυπα οικογενειακής και συζυγικής ζωής, όπου κυριαρχεί το αίτημα της ελευθερίας του ζευγαριού και του ατόμου από ευρύτερες συγγενειακές δεσμεύσεις και ελέγχους. Η γεωγραφική μετακίνηση από το χωριό στην πόλη διευκολύνει αρκετά αυτού του είδους τις επιδιώξεις και οι νέοι δεσμοί κοινωνικής πρόνοιας (παιδικοί σταθμοί κ.λπ.) καθιστούν περιττή την παρουσία της γιαγιάς, η οποία γιαγιά, με τον παππού ή χωρίς αυτόν, αποτελεί ουσιαστικά την οικογένεια του χωριού... Τα γηρασμένα χωριά μας είναι αποτέλεσμα αυτής της δημογραφικής διάσπασης

όχι μόνο της μεγάλης, οριζόντια διευρυμένης, οικογένειας αλλά και της κάθετα διευρυμένης, δηλ. εκείνης που απαρτίζεται από ένα ζευγάρι, τα παιδιά τους και τους ηλικιωμένους γονείς, κατά κανόνα του άντρα.

Αυτή η εξέλιξη έχει φυσικά σημαντικές επιπτώσεις και στον πολιτισμό, αφού μια τέτοια διάσπαση επηρεάζει δίχως άλλο τη διαδικασία μετάδοσης στοιχείων του πολιτισμού της ομάδας από τη μια γενιά στην άλλη, κυρίως από τους παππούδες-γιαγιάδες στα εγγόνια, συνεπώς επηρεάζει την πολιτισμική συνέχεια. Βεβαίως, διάφοροι άλλοι μηχανισμοί, όπως τα κληρονομικά, οι ανάγκες του ζευγαριού σε σχέση με τη φροντίδα των παιδιών τους κ.λπ., λειτουργούν αποτρεπτικά ως προς αυτές τις τάσεις, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι η όποια παρουσία του παππού ή της γιαγιάς έχει τις διαστάσεις που είχε στην οικογένεια του παρελθόντος.

Αστικοποίηση, λοιπόν, δηλ. απομάκρυνση αλλά και απαξίωση του αγροτοποικιμενικού παρελθόντος και παρόντος, κυριαρχία νέων προτύπων συμπεριφοράς, κοινωνικών σχέσεων και τρόπου ζωής, υποτίμηση του χωριού και του «χωριάτη» έναντι της πόλης και του «πρωτεύουσιάνου», επικράτηση της μικροαστικής ιδεολογίας με τη διόγκωση των μικροαστικών στρωμάτων, που συγκροτούνται κατά βάσιν από ανθρώπους με αγροτικό υπόβαθρο που επιδιώκουν με κάθε τρόπο την αποκατάστασή τους στην πόλη, κυρίως όμως μέσω της υπαλληλοποίησής τους στο δημόσιο. Όλα αυτά δεν σημαίνουν απλώς στιγματισμό του «χωριάτικου», του «επαρχιώτικου» κ.λπ., αλλά, επίσης, σημαίνουν και αντιφατικές ή ακόμα και συμπλεγματικές συμπεριφορές και στάσεις εκ μέρους αυτών των ανθρώπων.

Η αστικοποίηση, ωστόσο, ανάμεσα στ' άλλα παράγει και τη γνωστή νοσταλγία της «φυσικής» ζωής του

χωριού και της παράδοσης, τη φυσιολατρεία και το φολκλорισμό, φαινόμενα που συνιστούν την άλλη όψη του νομίσματος και, κυρίως, προκαλούν τη μεγάλη αντίφαση. Από τη μια κοινωνικός και ιδεολογικός στιγματισμός του χωριού και του χωριάτη, από την άλλη νοσταλγία και εξιδανίκευση του «αγνού» και «φυσικού» τρόπου ζωής της υπαίδρου. Το σύνθημα «επιστροφή στις ρίζες» σ' αυτό το πλαίσιο γίνεται πια μαζική τάση στους πληθυσμούς των πόλεων και βεβαίως —τι ειρωνεία— μεταφέρεται και επιβάλλεται και στα ίδια τα χωριά μέσω των ανθρώπων που επιστρέφουν ως επισκέπτες αλλά και μέσω των συλλόγων που δημιουργούνται στο ίδιο πλαίσιο⁵.

Οι σύλλογοι βεβαίως δεν είναι καινούργιο φαινόμενο. Υπάρχουν, κυρίως με τη μορφή «αδελφοτήτων», από τα πρώτα χρόνια του μεγάλου μεταναστευτικού ρεύματος στο γύρισμα του αιώνα, διαδραματίζοντας ένα σημαντικό ρόλο, τόσο στη διατήρηση του πνεύματος της κοινότητας με βάση την κοινή καταγωγή, όσο και στην επιβίωση της γενέτειρας με την υλική βοήθεια που προσφέρουν. Οι νέοι σύλλογοι, που σε κάποιες περιπτώσεις αποτελούν μετεξέλιξη των παλιών, εκφράζουν ένα καινούργιο πνεύμα, που συνδέεται περισσότερο με τον «εκπολιτιστικό-εξωραϊσμό» των χωριών. Η αποδυνάμωση της κοινότητας αφήνει πεδίο ελεύθερο στο σύλλογο, που συχνά σε πολλά πράγματα την υποκαθιστά και ιδίως στα «πολιτιστικά» έχει σχεδόν το μονοπώλιο.

Οι σύλλογοι αποτυπώνουν την ίδια τη διασπορά των κοινοτήτων, καθώς ιδρύονται σε όσα μέρη εγκαθίσταται ικανός αριθμός «συμπατριωτών» και συμβάλλουν αρκετά στη μεταλαμπάδευση στοιχείων της πολιτισμικής κληρονομιάς στις νεότερες γενιές στους νέους τόπους εγκατάστασης.

Αναφερόμενοι στη μεταπολεμική περίοδο και ιδίως στα πιο πρόσφατα χρόνια, δεν μπορούμε να παραλείψουμε μια άλλη διάσταση, που φαίνεται να επηρεάζει αρκετά τον τόπο, καθώς αντιμετωπίζεται ως σημαντικό πεδίο οικονομικής ανάπτυξης. Πρόκειται για τον τουρισμό. Ιδιαίτερα για τον ορεινό χώρο, ο τουρισμός με τη μορφή του αγρο- ή οικο-τουρισμού, προβάλλεται ως μονόδρομος για την ανάπτυξη. Τα οικολογικά χαρακτηριστικά, οι φυσικές ομορφιές και η πολιτισμική κληρονομιά θεωρούνται ως βασικά πλεονεκτήματα κάποιων περιοχών (Ζαγόρι, Μέτσοβο, Κόνιτσα κ.λπ.) και χρησιμοποιούνται προς αυτή την κατεύθυνση. Τα αποτελέσματα και οι συνέπειές τους μένει να φανούν τα επόμενα χρόνια.

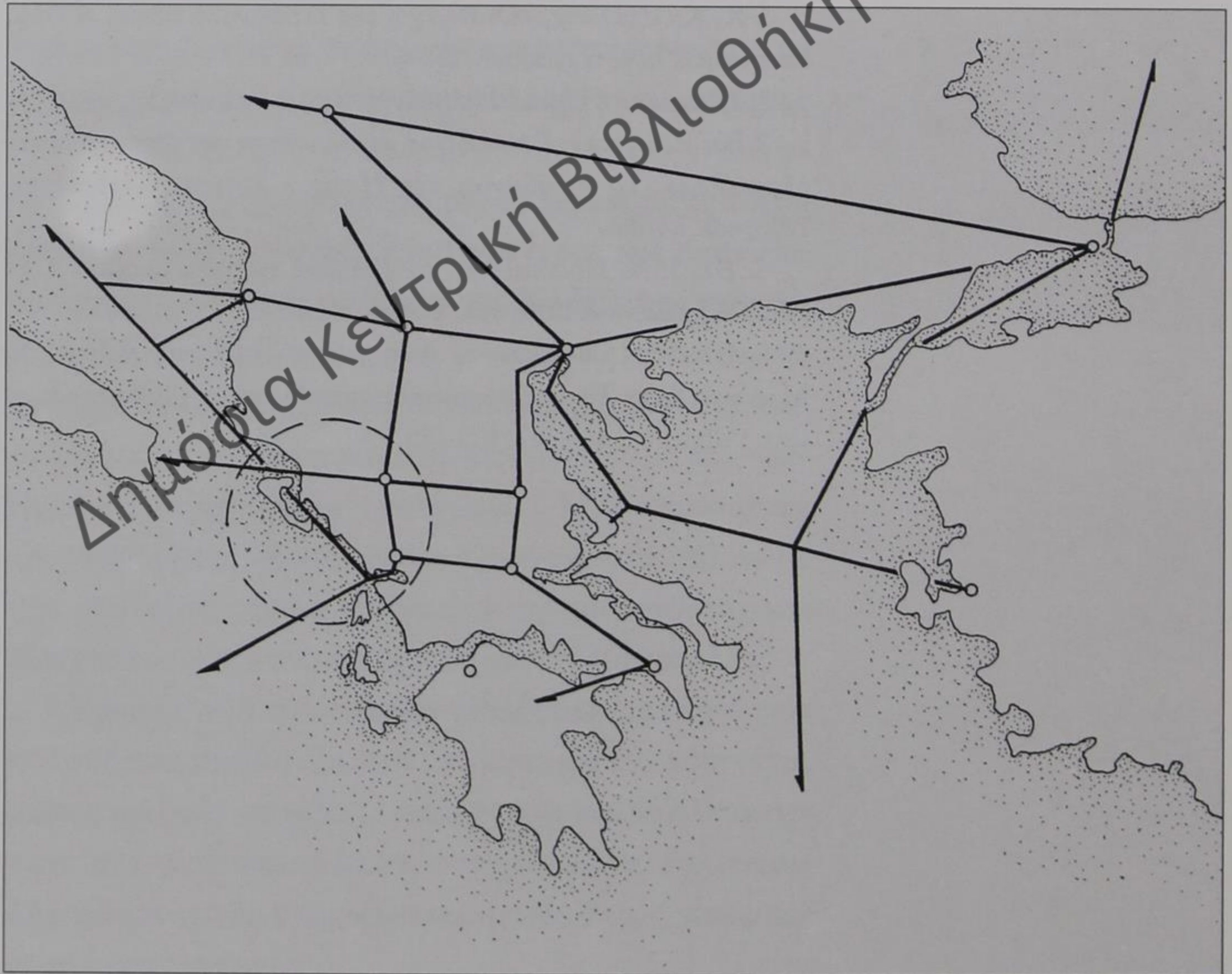
1. Κ. Κρυστάλλης, «Οι Βλάχοι της Πίνδου», Άπαντα, Αθήνα, Παγκόσμια λογοτεχνία, σελ. 153-4.

2. *Ηπειρωτική Ηχώ*, 21.9.1924.

3. Βλ. Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο μεσοπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1993, σελ. 84-85.

4. Βλ. Ι. Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του μεσοπολέμου τ. Β' (1915-16)*, Ιωάννινα 1992, σελ. 27-28.

5. Βλ. Μ. Γ. Μερακλής, *Λαογραφικά ζητήματα*, Αθήνα, Χ. Μπούρας, 1989, Τα κεφάλαια «πολιτιστικά», σελ. 89-108 και «Τι είναι ο Folklorismus», σελ. 109-125.



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

6. Σύστημα επικοινωνιών

Το οικονομικό υπόβαθρο

Αναζητώντας την Ήπειρο σ' ένα γεωφυσικό χάρτη, το βλέμμα σταματάει σ' ένα έντονα καφέ τετράγωνο, που ορίζεται από φυσικές γεωγραφικές συντεταγμένες, από βουνά (Μουργκάνα, Μακρύκαμπος, Γράμμος, Σμόλικας, Αθαμάνια) και θάλασσα (Ιόνιο). Διάσπαρτες στο καφέ, διακρίνονται κάποιες κουκίδες, μικρές νησίδες πράσινου, η λιγοστή εύφορη γη της Ηπείρου. Ορεινή γη μα και ευλογημένη, με τις κορυφογραμμές των ορεινών όγκων να τρέχουν τη χώρα, όπως τα νεύρα το σώμα, για να σβήσουν, να πνιγούν στο Ιόνιο Πέλαγος, τη συνέχεια της Αδριατικής.

Η Ήπειρος, στα βορειοδυτικά της Ελλάδας, ανήκει στην οικογένεια των ορεινών περιοχών. Ως ορεινή περιοχή όμως δεν θα πρέπει να θεωρείται και μειονεκτική. Ο ορεινός χώρος, όπως είναι γνωστό, διέθετε -και πιστεύουμε πως συνεχίζει να διαθέτει- τις αντισταθμιστικές εκείνες δυνάμεις και μηχανισμούς, με τους οποίους όχι μόνον εξισορροπούσε τυχόν μειονεκτήματα και ανεπάρκειες έναντι άλλων περιοχών, αλλά και, σε ορισμένες ιστορικές περιόδους, ευημερούσε σε σύγκριση με αυτές.

Παρά τον ορεινό και δυσπρόσιτο χαρακτήρα της, η Ήπειρος χάρη στη γεωγραφική της θέση αναδεικνύεται σε πέρασμα και το δίκτυο επικοινωνιών της αποκτά ιδιαίτερη αξία στο σύστημα επικοινωνιών της ευρύτερης περιοχής. Η εγγύτητα της Ηπείρου με την Κέρκυρα, «κλειδί της Αδριατικής», και η γειτνίασή της με τη Θεσσαλία, σημαντικό σιτοβολώνα της Ελληνικής χερσονήσου, μαρτυρούν τη χρήση του Ηπειρωτικού δικτύου και του αποδίδουν την ανάλογη βαρύτητα στο σύστημα επικοινωνιών (βλ. χάρτη 6). Το Ηπειρωτικό δίκτυο,

λειτουργώντας στο εν λόγω σύστημα ως ο κρίκος εκείνος που συνέδεε το Αιγαίο με το Ιόνιο, αποκτά ιδιαίτερο ρόλο στη διαμετακόμιση.

Τα σημεία διασταύρωσης του νοητού αυτού οριζοντίου άξονα με τις κάθετες οδούς, διακλαδώσεις του Μακεδονικού άξονα, έδιναν ζωή σε μια σειρά τοπικών δικτύων, που το καθένα είχε την ιδιαίτερη σημασία του στο σύστημα επικοινωνιών της Ελληνικής χερσονήσου. Η χρήση όμως των Ηπειρωτικών οδών συντόμευε ορισμένα δρομολόγια και παρείχε τη δυνατότητα σε ταξιδιώτες και εμπορεύματα να αποφεύγουν τις παράκτιες διαδρομές που τον καιρό εκείνο, τον 17ο και 18ο αιώνα, ενείχαν υψηλότερο ποσοστό κινδύνου από τις χερσαίες. Έτσι η διακτίνωση του μεγάλου όγκου των εισαγωγών προς τη Θεσσαλία και τη νότια Αλβανία γινόταν διά μέσου των χερσαίων οδών του Ηπειρωτικού δικτύου και

23. Ορεινός δρόμος



από τις ίδιες αυτές οδούς διοχετευόταν η παραγωγή τους προς την Κέρκυρα, σταυροδρόμι της Αδριατικής.

Βέβαια, κάνοντας λόγο εδώ για τη σπουδαιότητα του δικτύου, μην προστρέξει ο νους σας σε πλατιές και οδοστρωμένες οδούς, κάρρα που σέρνουν άλογα. Φανταστείτε δρόμους με πλάτος τέτοιο που δύο μουλάρια φορτωμένα με αντίθετη κατεύθυνση δεν περνούν, φανταστείτε «γκρεμίνες», κακοτράχαλα μονοπάτια, δρόμους με κλίσεις που και σήμερα ακόμη οι μηχανές των αυτοκινήτων ανάβουν.

Η σπουδαιότητα των οδών του Ηπειρωτικού δικτύου βρισκόταν στην αξία χρήσης τους και όχι στην κατάσταση και την ποιότητά τους, χρήση από την οποία εξάλλου και συντηρούνταν. Χρήση όμως που δεν ήταν εύκολη εξαιτίας των δυσκολιών που παρουσίαζε το γεωγραφικό ανάγλυφο. Η διάβαση της Πίνδου, για παράδειγμα, ή του Αώου δεν επιτυγχάνονταν χωρίς τους ανθρώπους-γνώστες της περιοχής, τους αγωγιάτες. Αυτοί λοιπόν αναλάμβαναν τη διακίνηση των εμπορευμάτων και των ταξιδιωτών και δεν είναι τυχαίο ότι στην πλειοψηφία τους ήταν Βλάχοι της Πίνδου, δηλαδή κάτοικοι της περιοχής με τις μεγάλες δυσκολίες διέλευσης. Οι Κυρατζήδες αυτοί με το πέρασμα των χρόνων, συνέδεσαν τις αποστολές διέλευσης και τα ταξίδια με δικές τους εμπορικές δραστηριότητες, πραμάτειες, που, καθώς θα δούμε στη συνέχεια, είχαν και πολιτισμικό βάρος.

Γενικά, οι οδοί του Ηπειρωτικού δικτύου πέρα από εμπορικές, στρατιωτικές, «στράτες» μετακίνησης νομάδων κ.λπ., ήταν οι οδοί της εξόδου του Ηπειρώτη, οι οδοί που του άνοιξαν ορίζοντες και συνετέλεσαν τα μέγιστα στη διαμόρφωση της οικονομίας, της κοινωνίας και του πολιτισμού του.

«...Άργησε φούρνε να καεί
και συ ψωμί να γένεις
για να περάσει ο κυρατζής
κι ο γιος μου ν' απομείνει...»

Για την προσέγγιση όμως του θέματος της οικονομίας και του πολιτισμού είναι αναγκαίο να προηγηθεί μία ιστορική επισκόπηση της οικονομίας, που φυσικά δεν μπορεί να θεωρηθεί χωρίς την κοινωνία. Η επισκόπηση αυτή θα επιτρέψει να δέσουμε τις όποιες εξελίξεις επισημάνουμε στο οικονομικό επίπεδο στο πλαίσιο του πολιτισμού.

Η Ήπειρος μέχρι και το 1913 ήταν υπό Οθωμανική κυριαρχία, δηλαδή αποτελούσε τμήμα (Σαντζάκι) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, παρά τις όποιες ιδιαιτερότητες είχε κατά την ιστορική αυτή περίοδο, δεν αποτέλεσε την εξαίρεση στο Οθωμανικό μοντέλο. Έτσι, η κοινωνία της μπορεί κατά τρόπο γενικό να διαιρεθεί σε δύο μεγάλες κοινωνικές ομάδες. Η μία αντιπροσωπεύει την εξουσία (στρατιωτικοί, δικαστικοί/ κληρικοί, διοικητικοί) και δεν ασχολούνταν με την παραγωγή ούτε πλήρωνε φόρους, ενώ η άλλη, η ομάδα των υπηκόων (re'aya), συνδέονταν άμεσα με την παραγωγή και ήταν αυτή που πλήρωνε τους φόρους¹.

Η δεύτερη ομάδα είναι η ομάδα που και ουσιαστικά μας ενδιαφέρει, αφού η Ηπειρώτικη κοινωνία ανήκε στις υπήκοες. Η ομάδα αυτή, που αποτελούνταν από εμπόρους, τεχνίτες, κτηνοτρόφους, γεωργούς κ.λπ., ήταν με αυστηρή ιεραρχία διαστρωματωμένη. Η κοινωνική διαστρωμάτωσή της συνδεόταν με το αντικείμενο απασχόλησης, το ύψος του εισοδήματος και τη φοροδοτική ικανότητα των υπηκόων. Αντικείμενο απασχόλησης, εισόδημα και φοροδοτική ικανότητα διέπονταν από έναν κώδικα κανονισμών που καθιστούσε τη μεταπήδηση ενός ατόμου, υπηκόου, από το ένα κοινωνικό στρώμα στο άλλο σχεδόν αδύνατη. Η κοινωνική αυτή διαστρωμάτωση στην πόλη των Ιωαννίνων συνίστατο σε έξι κοινωνικά

στρώματα, που διακρίνονταν με απόλυτη σαφήνεια το ένα από το άλλο². Αντίθετα, στην ύπαιθρο, όπου η επαγγελματική διάρθρωση ήταν εντελώς διαφορετική από αυτήν της πόλης, δεν διακρίνονταν περισσότερα από τρία κοινωνικά στρώματα και αυτό σε περιοχές με ειδικά προνόμια, όπως η περιοχή του Ζαγορίου.

Με τον έλεγχο της κοινωνικής κινητικότητας, η Υψηλή Πύλη επεδίωκε την πολιτικοκοινωνική ευταξία και αρμονία στο εσωτερικό της. Τον έλεγχο αυτόν και την επίτευξη του σκοπού της επιτύγχανε με τους κανονισμούς και τις ρυθμίσεις που προηγουμένως αναφερθηκαν και είχαν σχέση με τα περιθώρια κέρδους, τις μεθόδους παραγωγής, την επαγγελματική μετακίνηση κ.λπ. Το κράτος, στις πόλεις, διαπίστευε τον έλεγχο στον θεσμό και την λειτουργία των συντεχνιών, ενώ στην ύπαιθρο, όπως θα δούμε παρακάτω, η διαπίστευση αποδέτονταν στους τσιφλικάδες.

Οι συντεχνίες, καταξιωμένες στη συλλογική συνείδηση, είχαν μεγάλη απήχηση. «Η απήχηση αυτή μεταφράζεται στο ιδεολογικό επίπεδο με την αξιοποίηση των συντεχνιών στη συλλογική συνείδηση, αξιοποίηση που δεν εξαρτάται μόνο από το σύστημα αξιών που καθορίζουν την επαγγελματική ηθική, αλλά επιπρόσθετα από τη θετική στάση των περισσότερων από τις μεγάλες συντεχνίες απέναντι σε πολιτισμικές επιλογές, οι οποίες εξατομικεύονται στη χρηματοδότηση των σχολείων»³.

Στις πόλεις λοιπόν, όπως αυτή των Ιωαννίνων, αλλά και μικρότερου μεγέθους, το κράτος προστάτευε τις συντεχνίες (προστατευτισμός της αγοράς) έναντι της συμμετοχής τους στη διατήρηση της οικονομικής και κοινωνικής τάξης. Αυτή η «διευθέτηση» ικανοποιούσε και τα δύο μέρη, δηλαδή και την κρατική πλευρά και τις επαγ-

γελματικές ομάδες, τις συντεχνίες. Πράγματι, απο τη μια το κράτος εξασφάλιζε τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης διασφαλίζοντας την είσπραξη των φόρων του, ενώ από την άλλη τα μέλη των συντεχνιών απολάμβαναν προνομίων με τη μορφή μονοπωλιακού καθεστώτος. Η μορφή αυτή τους προστάτευε απο τον ανταγωνισμό και τους επέτρεπε να διατηρούν ένα ικανοποιητικά σταθερό εισόδημα και μία θέση κύρους στην τοπική κοινωνία.

Έτσι λοιπόν παρατηρείται μία σύμπλευση ένος μέρους των ραγιαδων με το κράτος. Σύμπλευση που παίρνει τέτοια διάσταση, ώστε οι συντεχνίες, και εν προκειμένω οι υπήκοοι, να αναδειχθούν θεματοφύλακες της κοινωνικής τάξης και ειρήνης των πόλεων.

Γουναράδες, μερτζάρηδες, καπάδες, χρυσαφάδες, παπουτζήδες, σαμαρτζήδες, καλαντζήδες και όλοι οι άλλοι εσναφλήδες φροντίζουν την κοινωνική κινητικότητα, την τήρηση των παραδοσιακών μεθόδων παραγωγής, την προμήθεια πρώτων υλών, το «κόψιμο» των τιμών στο παζάρι, την απόδοση των φόρων που τους αναλογεί κ.λπ., εδραιώνοντας το σύστημα ισορροπιών που ήθελε η Υψηλή Πύλη, για να διαιώνίζει το οικονομικό μοντέλο της Μοντέλο που στηριζόταν στον προστατευτισμό και τις ελεγχόμενες συναλλαγές της αγοράς των πόλεων, δηλαδή του παζαριού.

Στην ενδοχώρα η κατάσταση ήταν διαφορετική. Θεματοφύλακας εδώ ήταν ο τιμαριούχος, ο Τούρκος σπαχής, ο αγάς, ο Αλβανός μπέης, ο τσιφλικάς, ο γαιοκτήμονας που είχε να κάνει με έναν καταπονεμένο, από το καθεστώς των γαιών, αγροτικό πληθυσμό. Κάθε ένας από τους παραπάνω τίτλους, που δεν είναι παρά ενδεικτικοί, δηλώνει μία διαφορετική σχέση με τις γαίες, αποτελεί ξεχωριστή παράγραφο στο καθεστώς των γαιών και την εξελιξή του, που όμως δεν είναι του παρόντος.

Οι περισσότεροι ανήκαν στην πρώτη κοινωνική ομάδα, δηλαδή την ομάδα των αντιπροσώπων της εξουσίας και αργότερα καταχραστών της, οι άλλοι ήταν ραγιάδες.

Αν εξαιρέσουμε τα χωριά του Ζαγορίου, τα χωριά της δικαιοδοσίας Μετσόβου και ένα σημαντικό αριθμό από τα χωριά της Κόνιτσας, τα ελεύθερα χωριά στο υπόλοιπο τμήμα της διοικήσεως Ιωαννίνων ήταν ελάχιστα. Από τα 82 χωριά των Κουρέντων μόνο δύο αναφέρει ο Αραβαντινός ως ελεύθερα, τη Ζίτσα και το Νησί. Το ίδιο και στο Πωγώνι, όπου από τα 43 χωριά μόνον το Δελβινάκι, η Σωπική και η Σέλτζκα τελούσαν υπό ελεύθερο καθεστώς. Τέλος από τα 47 χωριά της Τσαρκοβίστας μόνον η Σκλίβανη σημειώνεται ως «ελεύθερον».

Κατά την περίοδο των νεότερων χρόνων βέβαια, περίοδο βαθιάς κρίσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συνεπώς του μοντέλου της, το τιμάρικαι το ζ(ι)αμέτι είχαν μετατραπεί σε τσιφλίκι και ο αγρότης στην Ήπειρο απέσπιδε στην καλύτερη των περιπτώσεων πέραν της δεκάτης και των υπολοίπων φόρων και το τρίτο της παραγωγής στον τσιφλικά. Από τις μάλλον γενικές περιγραφές της ζωής του, από τα λίγα δεδομένα σχετικά με το εισοδημά του αλλά και από στοιχεία που καθρεφτίζουν την καθημερινή του ζωή συνάγεται πως ο αγρότης δεν είχε τη δυνατότητα να συμμετέχει σε συναλλαγές και η οικονομία του είχε να κάνει περισσότερο με ανταλλαγές. Δυνατότητα, που κάποτε αντλούσε και από τη συλλεκτική του δραστηριότητα⁴. Η συλλεκτική όψη της οικονομίας της υπαίθρου που συνίστατο στο κυνήγι, το ψάρεμα, τα άγρια χόρτα «χρήσιμα ιατρικώς»⁵, την ξυλεία, το πρινοκόκκι, το σχίνο, τα ρίκια και ένα σωρό άλλα προϊόντα της φύσης χωρίς τελειωμό, σηματοδοτεί ουσιαστικά και τον υλικό πολιτισμό της υπαίθρου. Στρωσίδια από σχίνο, σκούπες από ρίκια, βαφή από πρι-

«... Μετά τήν ἀφαίρεσιν τῆς δεκάτης ἀνερχομένης εἰς 12 1/2%, ὁ ζαΐμ ἐλάμβανε ἀπὸ τὸν καλλιεργητὴν διὰ γεώμορον τὸ 1/3 τῆς παραγωγῆς δημητριακῶν. Διὰ δικαιώματα βοσκῆς δύο γρόσια κατὰ κεφαλὴν μικροῦ ζώου, ἐφόσον ταῦτα ὑπερέβησαν τὰ εἴκοσι. Ἄλλως ἐλάμβανε ἓνα ζῶον (ἀραδιάτικο).

Ἐκ τῶν ὄσπρια ἐλάμβανε τὸ 1/3 (κουροῦ ἰράτ). Ἐκ τῶν ὄπωρας τὸ 1/2, τὰς σταφυλὰς τὸ 1/4...

Οὕτω τὸ σύνολον τῶν ἐκχωρουμένων ἀπὸ τοὺς καλλιεργητὰς προϊόντων ἔφθανε τὰ 60% τῆς παραγωγῆς...»

Ν. Πατσέλης, Ἡπειρωτικὰ καὶ μελέται, 1968.

νοκόκκι, σαρμανίτσα δρύινη, κονιτσιώτικα στολίδια από ψευτοαδάμαντες της περιοχής, γιατροσόφια από βότανα, τσίμες στο φούρνο και φαλαρίδες με κρεμμύδια είναι μερικές από τις εκφάνσεις του υλικού λαϊκού μας πολιτισμού.

Ο χωρικός εξαναγκασμένος από το καθεστώς των γαιών και δεσμευμένος από νομοθετήματα δεν ήταν δυνατόν να απελευθερώσει τη δυναμική του, ούτε να εισέλθει στο επίπεδο των συναλλαγών. Το προϊόν της εργασίας του εξανεμιζόταν στα δΟΣΊματα, αποδόσεις που όφειλε, και, σύμφωνα με την μαρτυρία του Ανώνυμου της Νομαρχίας⁶, δεν του απέμενε ούτε το αναγκαίο προς επιβίωση. Επιπρόσθετα, ο χωρικός όφειλε να εκχρηματίσει και ένα μέρος από αυτό που του απέμενε, και αυτό ήταν συχνά ανεπαρκές, για να ανταποκριθεί στους φόρους εκείνους που είχαν μετατραπεί σε χρηματικούς. Η προοδευτική μετατροπή της απόδοσης των φόρων από φυσικές αξίες σε χρήμα πίεζε τον χωρικό στην εξεύρεση ρευστοτήτων. Η ασκούμενη πίεση από την έλλειψη χρήματος, έλλειψη που εξηγείται από τη σπανιότητα, την αργή κυκλοφορία και την υποτίμησή του, συνετέλεσε, μεταξύ άλλων, στην εξάπλωση τού τσιφλικιού που αναφέραμε παραπάνω, κατηγορία γαιών της οποίας το περιεχόμενο αλλοιώθηκε με την πάροδο των χρόνων και αντικαταστάθηκε από τη μεγαλοϊδιοκτησία. Το τσιφλίκι, του οποίου η παραγωγή εμπορευματοποιείτο και κατά κύριο λόγο εξαγόταν, σήμαινε χρήμα.

Η πολιτική της εκμίσθωσης των φόρων και η εξάπλωση του τσιφλικιού ελκύει το εμπορικό κεφάλαιο που είχε συσσωρεύσει ο Ηπειρώτης έμπορος στη διάρκεια του 17ου και 18ου αιώνα. Η οικονομική κρίση της Πύλης οδηγεί στη χαλάρωση των συνδέσμων του μοντέλου

της και οι μηχανισμοί της ξεπερνιούνται από τις εξελίξεις. Οι ραγιάδες, μεταξύ των οποίων αρκετοί ομοεθνείς και ομόθρησκοι, επενδύουν στη φθορά του μοντέλου εκμισθώνοντας γαίες, τελωνειακούς δασμούς, αλυκές κ.λπ. Το ενδιαφέρον των κατόχων του κεφαλαίου δεν ήταν να διορθώσουν το σύστημα ούτε να απαλλάξουν τους συμπατριώτες τους από αυτό, μα να το εκμεταλλευτούν και για να το εκμεταλλευτούν έπρεπε να το διατηρήσουν, δηλαδή να διατηρήσουν τη φθορά και, αν ήταν δυνατόν, να τη διαιωνίσουν.

Η συμμετοχή λοιπόν της τάξης των αρχόντων και των μεγαλεμπόρων στα κοινά παίρνει άλλη διάσταση από τη διάσταση που γνωρίζουμε και που για δεκαετίες τώρα παρουσιάζει η κλασική ιστοριογραφία.

Η παραπάνω συμπεριφορά βέβαια του εμπορικού κεφαλαίου αποτελεί μία από τις πτυχές του. Διότι υπάρχει και η άλλη πτυχή, η πτυχή της συμβολής του στην ανάδειξη των Γιαννίνων ως πρώτης πόλης «στα άρματα, στα γρόσια και τα γράμματα». Το εμπορικό κεφάλαιο συμβάλλει σε σημαντικό βαθμό, ίσως καθολικά, τόσο στα «γρόσια» όσο και στα «γράμματα», δηλαδή τόσο στη στήριξη της οικονομίας, κυρίως φτωχών οικονομικών στρωμάτων, όσο και στην παιδεία. Η συμβολή του δεν περιορίζεται μόνον στην πόλη των Γιαννίνων και της ενδοχώρας της, αλλά εξαπλώνεται σε ολόκληρη την Ήπειρο. Η όψη αυτή συνιστά την άλλη όψη του πολιτισμού που μαζί με τον λαϊκό πολιτισμό δίνουν την πολιτιστική ταυτότητα αυτού του τόπου.

Πριν όμως δούμε τα στοιχεία αυτής της ταυτότητας και για να κλείσουμε την πρώτη ενότητα της επισκόπησης που επιχειρούμε, θα πρέπει να δούμε πώς σχηματίστηκε αυτό το κεφάλαιο και πώς ανδρώθηκε ο Ηπειρώτης έμπορος.

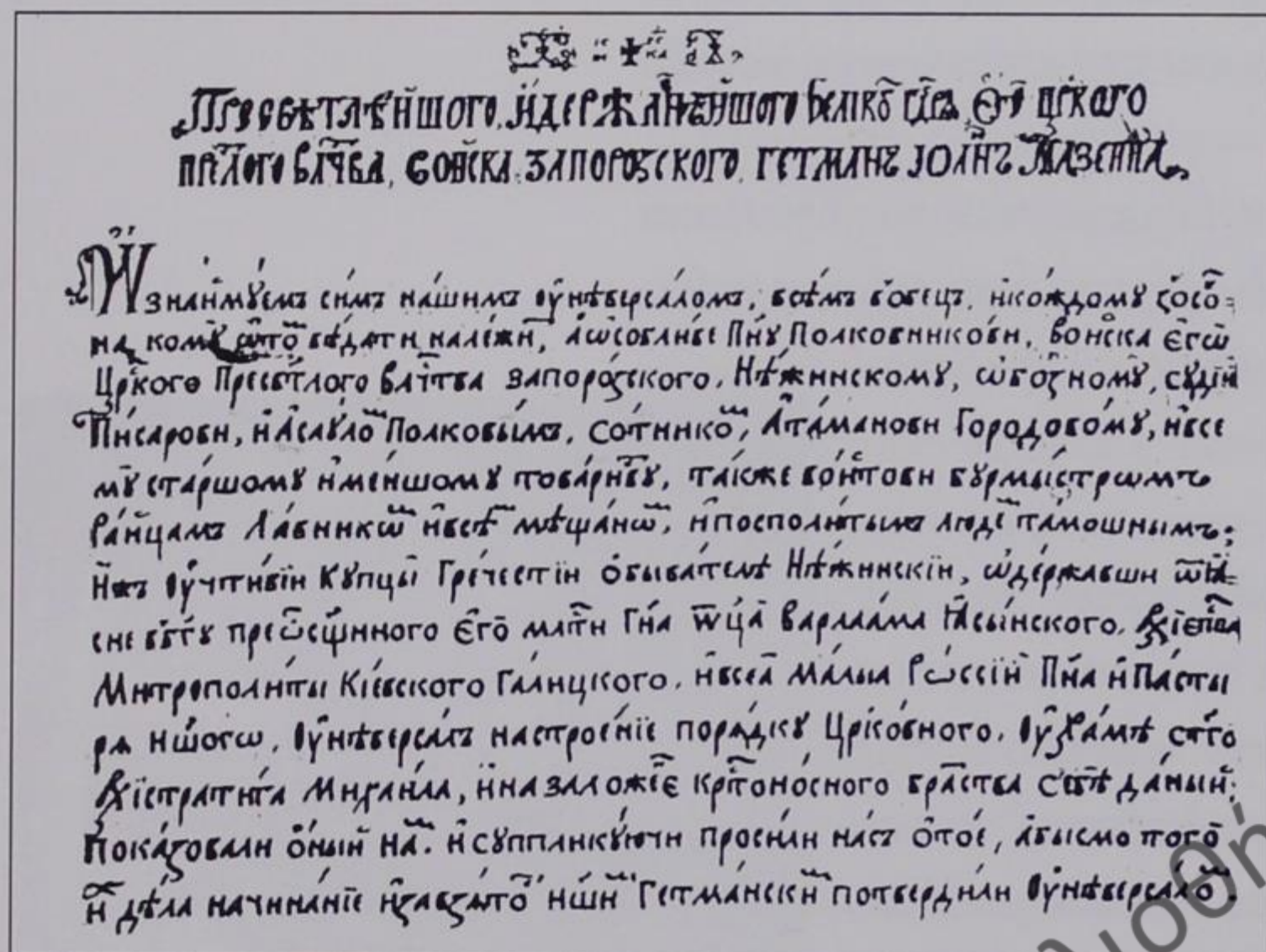
Ο Ηπειρώτης, ακολουθώντας τη φορά των οδών του Ηπειρωτικού δικτύου επικοινωνιών, γίνεται μέτοχος του παροικιακού φαινομένου. Οι διεθνείς συγκυρίες της εποχής, πλαισιωμένες από μία σειρά διομολογήσεων της Υψηλής Πύλης με χώρες της Ευρώπης, ευνοούν τον Έλληνα και κατ' αναλογία τον Ηπειρώτη έμπορο. Οι Ηπειρώτες έμποροι, όπως και οι άλλοι Έλληνες, γίνονται δεκτοί στην Ευρώπη, με σκοπό να υπηρετήσουν το εμπόριο των χωρών υποδοχής με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η υποδοχή τους και άλλοτε αποδοχή γίνεται είτε με την μορφή προσκλήσεων για εγκατάσταση είτε με την μορφή παροχής του δικαιώματος εμπορίας. Το αντικείμενο του εμπορίου αυτού κατ' αρχήν έχει να κάνει με την παραγωγή των τόπων καταγωγής του εμπόρου που επεκτείνει και στην ευρύτερη περιοχή. Η παραγωγή αυτή στην Ήπειρο ήταν -και είναι- κατ' εξοχήν κτηνοτροφική, με αποτέλεσμα το αντικείμενο του εμπορίου να συνδέεται στενά με τα προϊόντα της κτηνοτροφικής παραγωγής. Τις εργασίες του, ο έμπορος, διεξάγει «συντροφικά» με έναν ή και περισσότερους συμπατριώτες του, για την οργάνωση και ανάπτυξη των οποίων ο Α. Ψαλίδας, αργότερα, συντάσσει το μαθηματάριο περί εμπορίου⁷. Γενικά, η διαμεσολάβηση του Έλληνα στο εμπόριο των μεγάλων αποστάσεων αναπτύσσεται στηριζόμενη σε ένα σύστημα δικτύων από εμπορικές συντροφίες, που αποτελούν και το δομικό στοιχείο του εμπορικού συστήματος.

Ο Ηπειρώτης, ευνοημένος από τη γεωπολιτική θέση της πατρίδας του, διακονεί και διακονείται από το διαμετακομιστικό εμπόριο, παρασύροντας κατ' αρχήν τα προϊόντα της κτηνοτροφικής παραγωγής και κυρίως του μαλλιού, των αμπάδων και των τομαριών, αλλά και τ' άλλα προϊόντα της ορεινής αυτής περιοχής στον κύ-

κλο της εμπορίας με τις αγορές του εξωτερικού. Το εμπόριο αυτό αποδεικνύεται όχι μόνον επικερδές αλλά και καθοριστικό για τη διαμόρφωση του Ηπειρώτη, που

πραγματεύονταν για λογαριασμό της συντροφιάς του στο εξωτερικό.

Το άλλο μέλος της συντροφιάς, αυτό που ενεργούσε στο εσωτερικό, δραστηριοποιείται κυρίως σε σχέση με την αλυσίδα των εμποροπανηγύρεων που λάμβαναν χώρα στην περιοχή του. Γνώστης περισσότερων τοπικών αγορών παράγελνε από το συντροφό



24. Το χρυσόβουλο του γετμάνου Ιωάννη Μαζέπα από τις 19 Οκτωβρίου 1696, με το οποίο η πολιτική εξουσία επιβεβαιώνει και διευρύνει τα προνόμια των Ελλήνων. Χειρ. 72. Χρήστος Λασκαρίδης, Το καταστατικό της Ελληνικής Εμπορικής Κοινότητας στη Νίζνα της Ουκρανίας, 1997.

του στο εξωτερικό και από άλλους συνεργάτες το κατάλληλο «πράγμα», αναδιανέμοντάς το μέσω των ετησίων αγορών στις τοπικές αγορές της ευρύτερης περιοχής του. Ταυτόχρονα διεκπεραίωνε παραγγελίες προς τον ή τους εταίρους της συντροφιάς που έδρευαν στο εξωτερικό ή το εσωτερικό της οθωμανικής επικράτειας. Ο εταίρος λοιπόν του ενδιαμέσου, ενδιαμέσος κι ο ίδιος, παρουσιάζεται ως ο τοπικός αντιπρόσωπος του εμπορίου των μεγάλων αποστάσεων και κεφαλαιούχος της τοπικής κοινωνίας, αυτός που οσμίζεται τη φθορά του οθωμανικού μοντέλου και πρώτος επενδύει. Το κεφάλαιο σχηματίζει άλλοτε ως διανομέας και προμηθευτής, άλλοτε ως μεσίτης και άλλοτε πάλι ως μεταπωλητής ή χονδρέμπορας.

Οι έμποροι αυτοί, οι πραγματευτάδες, που συνδέονταν με το εξωτερικό εμπόριο, αν και συντεχνίτες, ήταν

οι μόνοι που συντελούσαν στην επικοινωνία τόσο των τοπικών αγορών μεταξύ τους όσο και των τοπικών αγορών με τις αγορές του εξωτερικού, ενώ οι υπόλοιποι εσναφλήδες, που κινούνταν στα πλαίσια της τοπικής αγοράς, συντηρούσαν τα σύνορα και την απομόνωση μεταξύ των τοπικών αγορών.

Όπως και νά 'χει όμως το θέμα με τους εμπόρους και τις συντεχνίες, αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι ότι οι πολιτισμικές επιλογές του εμπορικού κεφαλαίου που αναφέραμε προηγουμένως χαράσσονταν από τους εμπόρους, μέλη των συντροφιών που δρούσαν και έδρευαν στο εξωτερικό και όχι από τους πραγματευτάδες και τις μεγάλες συντεχνίες που δρούσαν στο κύκλωμα του εσωτερικού εμπορίου. Αυτοί διέθεταν το κεφάλαιο και οι συντρόφοι τους εμπόροι μαζί με τους άλλους συντεχνίτες εκτελούσαν και διαχειρίζονταν τις επιλογές τους.

Έτσι είχε σε γενικές γραμμές η κατάσταση στην Ήπειρο μέχρι και την πτώση του Αλή Πασά, που η περίοδος της διακυβερνήσής του αποτελεί σταθμό στην ιστορία της Ηπείρου και όχι μόνο. Η οριοθέτηση του χρόνου βέβαια δεν έχει να κάνει μόνο με τον Αλή Πασά, αλλά είναι συγκερασμός γεγονότων που αποσυναρμολογούν τις υπάρχουσες ισορροπίες.

Εντούτοις, η σχέση της οικονομίας με τον πολιτισμό έχει ήδη ανιχνευθεί. Ίχνη στη σκάλα του χρόνου, που ανεβαίνοντας στην περίοδο της ύστερης Τουρκοκρατίας διακρίνονται πιο έντονα, πλησιάζουν τις μέρες μας.

Οι εξελίξεις που επέρχονται κατά την περίοδο της



25. Ξενιτεμένος στην πατρίδα

ύστερης Τουρκοκρατίας και συνδέονται με την παρακμή του Οθωμανικού κράτους, επιφέρουν αλλαγές στην προηγούμενη κατάσταση. Ο χώρος της άλλοτε κραταιάς Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο αυτή συρρικνώνεται και το μοντέλο της καταρρέει.

Οι εξελίξεις αυτές επηρεάζουν ευθύς εξ αρχής τη θέση της Ηπείρου στο σύστημα επικοινωνιών της ευρύτερης περιοχής και προκαλούν αναστάτωση στην κοινωνικοοικονομική ζωή του τόπου, προσβάλλοντας τις υπάρχουσες ισορροπίες.

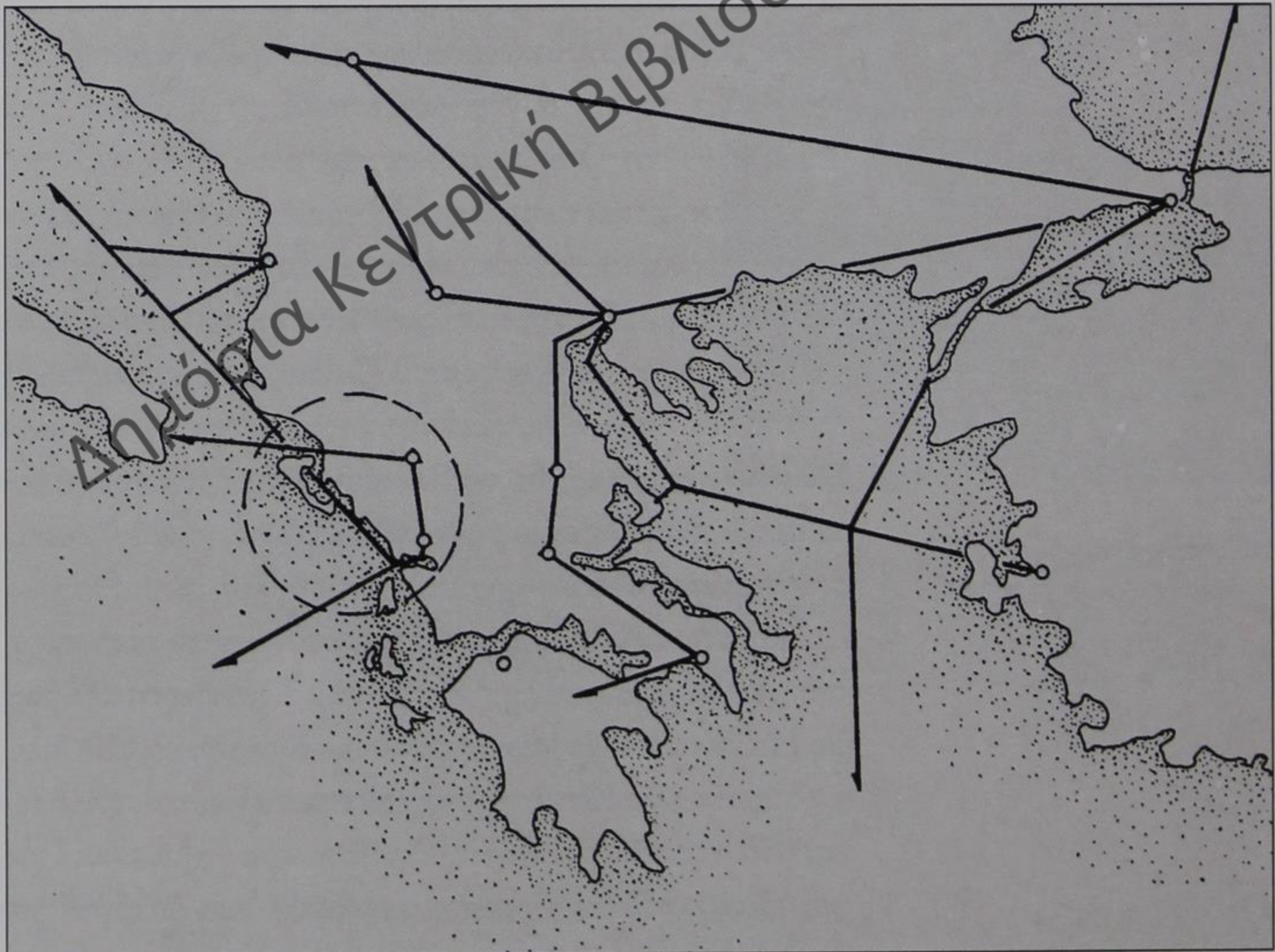
Η σύσταση του Ελληνικού Βασιλείου και η βόρεια οριοθέτησή του στη γραμμή του ποταμού Σπερχειού, η προσάρτηση των Ιονίων νήσων (1864) στην Ελλάδα και κατόπιν η προσάρτησή της Θεσσαλίας και της Άρτας (1881) μειώνουν τη σημασία των οδών του Ηπειρωτικού δικτύου επικοινωνιών, υποβαθμίζοντας την περιοχή. Τα σύνορα συντείνουν αφενός στην έξαρση του φαινομένου της ληστείας και αφετέρου στην αλλαγή κατεύθυνσης του εμπορίου. Η ένωση των Ιονίων νήσων με την Ελλάδα, για παράδειγμα, επιφέρει μείωση της τάξεως των $3/4$ στην εμπορική κίνηση που υπήρχε μεταξύ Ηπείρου και Κέρκυρας. Το ίδιο συνέβη και με τη Θεσσαλία, όπου η διοχέτευση της παραγωγής της αλλά και ο ανεφοδιασμός της δεν πραγματοποιούνταν πλέον μέσω των Ηπειρωτικών οδών, αλλά μέσω θαλασσίων κυρίως οδών.

Μετά τον Αλή Πασά οι δρόμοι αφήνονται στην τύχη τους, ενώ η μάστιγα της ληστείας μαίνεται στην Ήπειρο. Η εγκατάλειψη των χερσαίων οδών από το Οθωμανικό κράτος καθιστά τις χερσαίες μεταφορές δύσκολες, επικίνδυνες και δαπανηρές. Αντίθετα, οι θαλάσσιοι δρόμοι εξασφαλίζουν σχετική ασφάλεια και φαίνεται να

κερδίζουν την κίνηση προοδευτικά. Η εφαρμογή του ατμού και οι βελτιώσεις της ναυπηγικής, εξάλλου, επιφέρουν σπουδαία πρόοδο στα θαλάσσια μεταφορικά μέσα. Επιπλέον, το κόστος των θαλασσιών μεταφορών, μέχρι και την εμφάνιση του σιδηροδρόμου, ήταν χαμηλότερο από το κόστος των χερσαίων μεταφορών. Η εξέλιξη βέβαια του σιδηροδρόμου δεν άγγιξε την Ήπειρο, με αποτέλεσμα οι μεταφορές και η μετακίνηση στις οδούς της εκτός από ανασφαλείς, να είναι και ασύμφωρες.

Η άθλια κατάσταση των οδών, το υψηλό κόστος μεταφοράς διά μέσου αυτών και η «επάρατος» ληστεία που ταλάνιζε την ενδοχώρα συντελούν στην κυκλοφοριακή ερήμωσή τους και την παρακμή του εσωτερικού εμπορίου και της αγοράς. Παρακμή «προ πολλού δια τε την εφεύρεσιν του ατμού και διά την έλλειψιν συγκοινωνίας

7. Σύστημα επικοινωνιών



της πόλεως ταύτης (των Ιωαννίνων) ἔστω και δι' αμα-
ξιτής οδοῦ προς ἓνα τουλάχιστον των λιμένων της
Ηπείρου»⁸.

«...Γιὰ νὰ πᾶν στὴν Ἄρτα, μόνο μὲ ἀγωγιάτες ἀπὸ τὰ Πέντε Πηγάδια. Τὸ ἴδιο γιὰ τὴ Σαλαῶρα νὰ πάρουν τὸ «σκυλοπνίχτη» γιὰ τὸν Πειραιᾶ. Κάποτε κάτι τσαρουχάδες πηγαίνοντας γιὰ τὴν Ἀθήνα νὰ πιάσουν δουλειὰ στὸ Μοναστηράκι, πρὶν μποῦν στὸ καράβι ἔστειλαν μὲ τοὺς κυρατζῆδες τοὺς «μιὰ γραφή» ποὺ ἔμεινε σὰν παροιμία. «Τὰ π'λιά, τὰ λιέν π'λιά, κι μεῖς γίγκαμαν π'λιά κι φτάκαμαν στ' Σαλαῶρα σὲ τρεῖς μέρις»...»

Κ. Φωτόπουλος, Ἡπειρωτικὸν Ἡμερολόγιον, 1979.

Ἡ σπουδαιότητα τοῦ Ἡπειρωτικοῦ δικτύου λοιπὸν μειώνεται, ἀφοῦ οἱ δρόμοι τοῦ δεν χρησιμεύουν πλέον στη διαπεριφερειακὴ ἐπικοινωνία καὶ ἡ περιοχὴ σιγὰ σιγὰ απομονώνεται (βλ. χάρτη 7). Ὁ ἀπολογισμὸς των καλουμένων αμαξωτῶν οδῶν τὴν αὐγὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἦταν ἡ οδὸς πρὸς τὴν Πρέβεζα, ἡ οδὸς πρὸς τὸ Μοναστήρι καὶ τέλος ἡ οδὸς πρὸς τοὺς Ἀγίους Σαράντα, γιὰ τὴν ὁποία δύσκολα δέχονταν οἱ ἀγωγιάτες τὸ ἀκρόαζι ἐξ αἰτίας τοῦ κακοῦ οδοστρώματος. Ἡ ἐπικοινωνία τῆς Ἡπείρου ἐπιτυγχάνονταν πλέον μόνον διὰ θαλάσσης. Ὁ Κ. Φωτόπουλος, καταθέτοντας τὴν προσωπικὴ του μαρτυρία⁹, γράφει πὼς γιὰ νὰ πάει στα Σέρβια τὸν Οκτώβριο τοῦ 1924 «κατέβηκε» στὴν Πρέβεζα γιὰ νὰ πάρει τὸν «σκυλοπνίχτη» γιὰ τὸν Πειραιᾶ, ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ στὴ Σαλονικὴ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ σιδηροδρομικῶς στὸ Ἀμύνταιο, τὴν Κοζάνη καὶ ἐπιτέλους στα Σέρβια. Οὔτε κομμένα γιὰ Κόνιτσα - Πεντάλοφο - Κοζάνη, κι αὐτὸ ἐπὶ 1924.

Ἡ προφανὴς ἐξάρτηση τῆς Ἡπείρου ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ ἡ ἀπαξίωση των χερσαίων τῆς οδῶν στεροῦν τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸ διαμετακομιστικὸ ρόλο καὶ ἡ Ἡπειρος περνᾷ προοδευτικᾶ ἀπὸ τὴν ἀλληλοεξάρτηση στὴν ἐξάρτηση.

Τὴν ἴδια αὐτὴ περίοδο, μὲ τὴν ἀπαξίωση των Ἡπειρωτικῶν οδῶν, στὸ ἐμπόριο ἐπέρχονται ἀλλαγές. Ἡ ἐμπορευματικὴ ἀξία τῆς ἀγροτοκτηνοτροφικῆς παραγωγῆς των ἐλληνικῶν περιοχῶν δὲν ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὸν ἐμπορο γιὰ τὸν ὁποῖο κάναμε λόγο παραπάνω, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ ζήτηση ποὺ εἶχε ἐλαστικοποιηθεῖ καὶ μερικῶς διαφοροποι-
ηθεῖ, ἀφενὸς ἀπὸ τὴ διεύρυνση τῆς ζώνης παραγωγῆς μὲ

την ανακάλυψη νέων αγορών και αφετέρου από τη βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη. Οι εξελίξεις αυτές επηρεάζουν αρνητικά την εμπορική αξία των παραδοσιακών αγορών της «περιφέρειας». Το μαλλί, για παράδειγμα, γνωρίζει τον ανταγωνισμό από το βαμβάκι, κάτι που γίνεται αισθητό στην Ήπειρο. Εν τω μεταξύ, το ενδιαφέρον των χωρών υποδοχής, με την διεύρυνση της αγοράς, επιμερίζεται σε περισσότερες κατευθύνσεις, με αποτέλεσμα το εμπόριο και οι έμποροι να αντιμετωπίσουν ένα γενικότερο ανταγωνισμό. Μπροστά στις νέες αυτές συνθήκες που διαμορφώνονται στο εξωτερικό, η πλειοψηφία των εμπόρων δείχνει ανετοιμότητα και σχετική ακαμψία, γεγονός που μπορεί να ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως, αλλά δεν είναι του παρόντος να αναλύσουμε.

Οι αλλαγές λοιπόν που επέρχονται στο εξωτερικό εμπόριο δημιουργούν και τις ανάλογες αντιδράσεις στο «σώμα» των πραγματευτάδων, που συνοψίζονται στην επιστροφή κάποιων και στην ενσωμάτωση στο διεθνές διαμετακομιστικό εμπόριο κάποιων άλλων.

Όσοι από αυτούς επιστρέφουν τοποθετούν τα κεφάλαιά τους στην αναφερόμενη κρίση και φθορά δεσμών και προσώπων που εκείνη την περίοδο βασιλεύει. «Προ ολίγων ετών», σημειώνει χαρακτηριστικά ο Π. Αράβαντινός, «ευκατάστατοι τινές χριστιανοί, ως επί το πλείστον πλουτήσαντες εκ της αποδημίας ηγόρασαν παρά των γαιούχων Οθωμανών ικανά χωριά»⁹.

Εν τω μεταξύ, οι έμποροι αυτοί κατά τη διάρκεια της ξενιτιάς οικοδόμησαν, αντικατέστησαν ή βελτίωσαν τις κατοικίες τους, σύμβολο κοινωνικής διαφοροποίησης, συμβάλλοντας με έμφαση στην όψη εκείνη του πολιτισμού που συνδέεται με την κατοικία. Η εκδήλωση αυτή προώθησε τις σχετικές με την οικοδομή τέχνες. Η λαϊκή αρχιτεκτονική, μαστόροι που έβγαιναν κομπανίες

«...Έφτιαχναν σπιτόπου-
λα, σπίτια, σπιταρώνες, ἀρχο-
ντικά... Τὸ φύσαγαν. Ἀπὸ πα-
λιότερα, ὅπως λέν, εἶχαν βρεῖ
τὸν τρόπο τους ἐκεῖ... Εἶχαν
μπεῖ “στὸ ντορό”. Καὶ ξόδευαν
γιὰ λουσο. Ἐμπόριο τὸ λέν
αὐτό...»

Γ. Λυμπερόπουλος,
Ὅρειοι καὶ μεθόριοι,
1972.

απὸ τα χωριά της Κόνιτσας καὶ των Τζουμέρκων, γνω-
ρίζει μέρες δόξας καὶ βάζει τὴ σφραγίδα της γιὰ μίᾳ με-
γάλη μάλλον χρονικὴ περίοδο που φθάνει τις μέρες μας.
Πέρα ἀπὸ τον ὄγκο, οἱ αρχοντικές καὶ νεοαρχοντικές
κατοικίες διαφοροποιούνταν ἀπὸ τις λαϊκὲς καὶ χωρικές
με τὴν κοσμοπολίτικη επίπλωσή τους· ἐπιπλα ἀπὸ τὴν
Πόλη, τὴ Βενετιά, τὴ Βιέννη, κ.α. Ἡ κοσμοπολίτικη
αὐτὴ πλευρά, μίγμα ανατολίτικης καὶ ευρωπαϊκῆς αι-
σθητικῆς, συνυπήρχε με τὴ λαϊκὴ ἐκδοχὴ επίπλωσης
καὶ διακόσμησης δίνοντας ἓνα ἀκόμη σημαίνον στοιχεῖο
τῆς πολιτιστικῆς μας ταυτότητας.

Ὅσον ἀφορᾷ τους ἄλλους ἐμπόρους, αὐτοὺς που ἐπι-
χειρησιακὰ ἐνσωματώνονται στὴ διεθνή ἀγορά, περιορί-
ζουν τις ἐμπορικὲς συναλλαγές με τὴν πατρίδα καὶ ἀνα-
πτύσσουν τὴ «φιλογένεια» με τὴ μορφή τῆς ευεργεσίας,
δηλαδή με «βοηθείας πολλὰς καὶ ἀδράς διὰ οἰκοδομὰς
ἐκκλησιῶν, εἰς ὑπανδρείαν πτωχῶν νεανίδων, εἰς περι-
θαλψιν ἐκπεπρωκότων φαμηλιῶν, εἰς ἀνέγερσιν Σχο-
λείων»¹⁰ καὶ «τέλος οὐκ ἔστιν». Με τα χρόνια, ἡ «φιλο-
γένεια» παίρνει διαστάσεις κοινωνικοῦ φαινομένου καὶ
ἄνθρωποι τῆς δεύτερης καὶ τρίτης κοινωνικῆς «τά-
ξης» στερούνται στὴ ζωὴ τους γιὰ νὰ ἀφήσουν μετὰ θά-
νατον λίγα γρόσια, ἓνα εργαλεῖο, ἓνα χωράφι στὴν τοπι-
κὴ κοινωνία. Τὸ θέμα τῆς ευεργεσίας με τα κληροδοτή-
ματα καὶ τα ἄλλα ἀγαθοεργήματα ἀποτελεῖ τὸ κλειδί
αὐτοῦ τοῦ τόπου, τὸ κλειδί τῆς ἐξέλιξης του. Τα μυθώ-
δη ποσὰ των ἐλεῶν καθορίζουν αὐτὴν τὴν ἐξέλιξη, ἐνῶ
ταυτόχρονα κάνουν τὸ ὄνειρο, πλέκουν τον μῦθο τῆς ξε-
νιτιάς, ὥστε ὁ Ἡπειρώτης νὰ γίνῃ συνωνυμὸ τῆς.

Οἱ ευεργέτες ἐξυμνήθησαν περισσότερο καὶ ἀπὸ Ἀγί-
ους, ἐνῶ τὸ ἔργο τους συνοψίζεται σ' ἓνα «εὐγε». «Εὐγε»
γιὰ τις μεγάλες ἐκεῖνες σχολές του Γκίουιμα, του Ἐπι-
φανείου, τῆς Καπλάνειου, τῆς Ζωσιμαίας, που οἱ σχο-

λάρχες τους αναδείχθηκαν σε εξέχουσες μορφές του ελληνικού διαφωτισμού, για τα παρθενωγεία, το νοσοκομείο, τα φαρμακεία, για τα γεφύρια, τη διόρθωση και συντήρηση των επαρχιακών οδών, τις εκκλησίες και τα ξωκλήσια με τις τοιχογραφίες, για την οικονομική βοήθεια στα φτωχά κορίτσια που ήταν σε ηλικία γάμου και στους μαθητές των χωριών με τα «ρουτιά» να σέρνονται στο χώμα. Πράγματι, «εύγε».

Πέρα όμως από τα «εύγε» και τη σκοπιμότητά τους, θα πρέπει να δούμε ότι η ιδεολογία των ευεργετών και η πεμπτουσία της αγαθοεργίας δεν έχει το στοιχείο της ρήξης, δεν αλλάζει καταστάσεις αλλά απλώς βοηθούσε τις κοινωνικές ομάδες της πατρίδας να ανταπεξέλθουν σ' αυτές· όταν, για παράδειγμα, ο Ι. Λαμπρίδης προτείνει στους «βαθυπλούτους Ηπειρώτας» ως άλλη «φωνή δαώντος εν τη ερήμω», «ίνα προβώσιν εις αγοράν των γαιών του λαού της Ηπείρου», η πρότασή του κερτίζει στο κενό για ευνόητους λόγους. Τα οικονομικά βοηθήματα και τις άλλες παροχές στους φτωχούς και δεινοπαθούντες συμπατριώτες βλέπουμε να τους ανάγουν οι ίδιοι οι δεινοπαθούντες και κάποιες άλλοι επιτήδειοι σε επάγγελμα, υποδάλπτοντας το ραγιαδισμό τους. Ενώ, στο επίπεδο της τοπικής οικονομίας, μιας οικονομίας που τελούσε υπό κράση, βλέπουμε τους διαχειριστές των κληροδοτημάτων να χρησιμοποιούν το χρήμα των ελεών σε χρηματιστικές και χρηματοπιστωτικές εργασίες, δίνοντας ζωή σ' ένα μηχανισμό που οι κτύποι του, παρά την ύπαρξη τραπεζικού πλέον συστήματος, ακούγονται και σήμερα. Γενικά, η «φιλογένεια» με τα εμβάσματα «χτίζει» αυτόν τον τόπο. «Χτίζει» λογικές, συμπεριφορές, νοοτροπίες και συντελεί στο στήσιμο ενός παραχρηματιστηριακού μηχανισμού που χαρακτηρίζει την τοπική οικονομία.

Οι παραπάνω στάσεις του «σώματος» των Ηπειρω-

«...» Αν εισηκούετο ή ταπεινή φωνή μου, ἤθελον παρακινήσει τοὺς βαθυπλούτους Ἡπειρώτας, ἵνα προβώσιν εἰς ἀγοράν τῶν γαιῶν τοῦ λαοῦ τῆς Ἡπείρου. Μόνον δι' ἀνακτήσεως τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ θά δυναθῆ ὁ ἀναξιοπαθὴς οὗτος λαός, ὁ ἀρχαϊκὴν ὄντως φιλοτιμίαν πανταχοῦ ἐπιδεικνύμενος, νὰ εὐημερήσῃ καὶ προσδεύσῃ καὶ τῆς συνιστῶν καὶ ὁδοὺς ἐρήμων κτλ. κτλ. Ἡ δὲ σύστασις σχολείων ἐν χωρίοις, ὅπου ἀπόλυτος τροφῆς καὶ ἐνδύματος χρειὰ ὑφίσταται, οὐδέποτε καρποφορεῖ...»

Ι. Λαμπρίδης,
Περὶ τῶν ἐν Ἡπείρῳ
Ἀγαθοεργημάτων, 1880.

τών εμπόρων συμβάλλουν στην ανακατάταξη και αναδιάρθρωση της επαγγελματικής κατανομής στο εσωτερικό της χώρας, που επηρεάζει παραπέρα τις κοινωνικές ισορροπίες. Ενδεικτικές περιπτώσεις αποτελούν οι ανδρές κοινότητες του Μετσόβου και του Συρράκου, κοινότητες κατ' εξοχήν κτηνοτροφικές, που οι κάτοικοί τους ασχολούνταν με την κτηνοτροφία, την επεξεργασία της κτηνοτροφικής παραγωγής και το εμπόριο του μαλλιού. Η επαγγελματική κατανομή των κοινοτήτων αυτών αποτελούνταν από τρεις «τάξεις»¹¹ που συνιστούσαν και τα αντίστοιχα κοινωνικά στρώματα. Οι επαγγελματικές αυτές ομάδες ήταν η ομάδα των πραγματευτάδων, που στο μεγάλο της μέρος ζούσε και εμπορευόταν στο εξωτερικό, επισκεπτόμενοι τη γενέτειρα από καιρού εις καιρόν, η ομάδα των συντεχνιτών και τέλος η ομάδα των βοσκών, ξυλοκόπων, αγωγιατών, κ.λπ.

Αργότερα, κατά την τρίτη δεκαετία του 19ου αι., οι Μετσοβίτες έμποροι συρρικνώνονται, αφού κάποιοι από αυτούς επιστρέφουν από το εξωτερικό και τοποθετούν τα κεφάλαιά τους από τις εμπορικές δραστηριότητες στην αγορά γαιών, κυρίως στη Θεσσαλία, και στην εκμίσθωση προσόδων. Οι συντεχνίτες προοδεύουν κοινωνικά και οικονομικά, ενώ οι βοσκοί, οι ξυλοκόποι, οι γεωργοί μειώνονται.

Το ίδιο παρατηρείται και στην επαγγελματική διάρθρωση του Συρράκου, όπου οι πραγματευτάδες διακόπτουν τις εμπορικές σχέσεις με τη γενέτειρα και χάνονται στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού. Η ομάδα των συντεχνιτών ανθεί εξασκώντας το εμπόριο των λευκών ειδών, μάλλινων και αποικιακών στα όρια της εσωτερικής αγοράς των Γιαννίνων μέχρι τη μεγάλη κρίση της αγοράς, που συμπίπτει με την πυρκαγιά του παζαριού το 1869, ενώ τέλος η τρίτη ομάδα μειώνεται.

Η τυχαία αλλά ενδεικτική αυτή παράθεση καταγράφει τις μεταβολές που επέρχονται μεταξύ του Ηπειρώτη παροίκου και της εσωτερικής, τοπικής αγοράς, όπως καταγράφει και τις ανακατατάξεις που συντελούνται στην τοπική κοινωνία και οικονομία με την πληθυσμιακή συρρίκνωση των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων και την παροδική πρόοδο των μικροεμπόρων και βιοτεχνών. Παροδική, γιατί η πρόοδος αυτή και η οικονομική άνδιση των εσναφλήδων δεν διαρκεί για πολύ, αφού η κρίση του δεσμού αφήνει τους συντεχνίτες απροστάτευτους από την κρατική παρέμβαση. Όσον αφορά τη συρρίκνωση της τρίτης «τάξης», αυτή συνδέεται με την απαρχή της αποδημίας και της μετανάστευσης, την πολυτραγουδισμένη ξενιτιά, φαινόμενο πολύπλοκο και σύνθετο, που όμως κεντάει τον καμβά του πολιτισμού.

Παρά την κρίση στην οποία περιέρχεται το εμπόριο και η αγορά εξαιτίας των όσων αναφέραμε και των όσων θα δούμε στη συνέχεια, οι συναλλαγές δεν σταματάνε. Απλά ο παλαιός έμπορος, πραγματευτής και εταίρος της συντροφιάς αποδυναμώνεται και περιορίζει το ρόλο του στο ρόλο του εισαγωγέα. Η αντικατάσταση αυτή πέρα από ρόλους έχει να κάνει και με οικογένειες, γενιές, που δηλώνει μια κινητικότητα. «Εκ των αρχαιοτάτων ευπατριδών οικογενειών», σημειώνει ο Π.Αραβαντινός, «ουδείς άρρην γόνος σώζεται». Το εμπόριο αλλάζει χέρια, νέα ονόματα, νέες οικογένειες, πολλοί οι Εβραίοι. Οι δραστηριότητες του Γιαννιώτη εμπόρου Γ. Μακρή προϊδεάζουν για τα βασικά χαρακτηριστικά της νέας αυτής κοινωνικής ομάδας που ανεβαίνει στη σκηνή. Βλέπουμε λοιπόν ότι το μεγάλο μέρος των δραστηριοτήτων του αφορούσε χρηματιστικές εργασίες, ένα άλλο, επίσης σημαντικό μέρος, αφορούσε την εκμίσθωση δεκάτης και άλλων εγγείων προσόδων από δύο-τρία χωριά και τέλος

τον ετήσιο κύκλο των εργασιών του έκλεινε με εισοδήματα από την ακίνητη περιουσία του. Το επώνυμο βέβαια του παραδείγματος οφείλεται στο γεγονός ότι ο Γ. Μακρής φέρνει το πρώτο ίσως μπιλιάρδο στο «κλεινόν άστυ» των Ιωαννίνων, που ενδεικτικά υποδηλώνει τις πολιτισμικές προτιμήσεις της ανερχόμενης κοινωνικής ομάδας.

Οι παραπάνω μεταβολές βέβαια γίνονται αισθητές και στην ύπαιθρο. Η αγορά χωριών, η εκμίσθωση εγγείων προσόδων και γενικότερα το ενδιαφέρον του κεφαλαίου για τη γη δεν αλλάζει το καθεστώς των χωριών αλλά, αντίθετα, το διαιώνίζει. Συγκρίνοντας την οικονομική και κοινωνική θέση των αγροτών κατά την περίοδο του Αλή Πασά, την περίοδο του Π. Αραβαντινού που γράφει τη Χρονογραφία (1850) και αυτή της εκπνοής του 19ου αιώνα, δηλαδή κατά τη διάρκεια τριών διαφορετικών χρονικών περιόδων που καλύπτουν το 19ο αι., διαφαίνεται η βαθμιαία χειροτέρευσή της. Χειροτέρευση που στις αρχές του 20ου αιώνα οδηγεί στην έλλειψη εργατικών χεριών, ενώ τα ημερομίσθια στα χωράφια και στους μπαξέδες διαμορφώνονταν σε ικανοποιητικό μάλλον επίπεδο¹² συγκριτικά με τα ημερομίσθια άλλων επαγγελματιών.

Κατά τη χρονική αυτή περίοδο της ύστερης Τουρκοκρατίας, περίοδο καταχρήσεων και αναρχίας, ο Ηπειρώτης χωρικός επιβαρύνεται με υπερβολικά «δοσίματα» που στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι χρηματικά. Την ίδια αυτή περίοδο όμως ο χωρικός αρχίζει να διαμορφώνει και ένα κριτήριο, ένα κριτήριο σύγκρισης. Οι προικοδοτήσεις από το ταμείο ελεών, οι μισθοί των δασκάλων από τα κληροδοτήματα, η οικονομική βοήθεια στους φτωχούς συντελούν μεταξύ των άλλων στη δια-

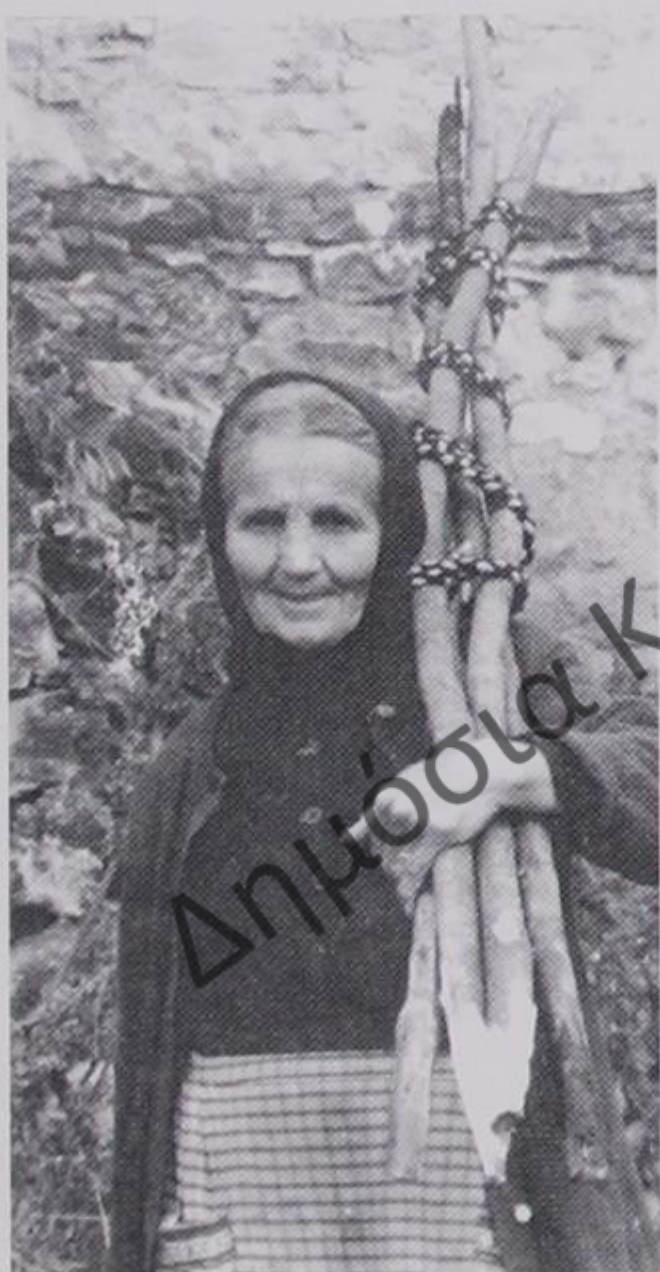
μόρφωση αυτού του κριτηρίου που απαξιώνει την εργασία του και φέρνει την ακρίβεια, έννοιες που του γίνονται πιο οικείες. Οι αγρότες δείχνουν σχετική απροθυμία στην εργασία και προτιμούν να μένουν στο σπίτι, να καπνίζουν με τις ώρες και αν η ανάγκη το επιβάλλει, σύμφωνα με μαρτυρίες, παίρνουν το τουφέκι τους και πάνε στο κυνήγι. Τη γη, λένε, δουλεύει η γυναίκα, ζώο να τραβάει το αλέτρι, ζώο να φορτώνεται. Αν και η Ήπειρος δεν είναι η χώρα με τις μεγάλες καλλιεργήσιμες εκτάσεις, την περίοδο αυτή παρατηρείται μία σημαντική, κάθετη μείωση των εκτάσεων αυτών. Τα εξασθενημένα και κάποτε εξαθλιωμένα νοικοκυριά των αγροτών ρίχνουν το βάρος τους στην οικιακή οικονομία και τη συλλεκτική τους δραστηριότητα, που αναγκάζονται να εμπορευματοποιήσουν, ενώ στο μυαλό στροβιλίζει η ιδέα της φυγής, η έξοδος για τη σωτηρία. Εν τω μεταξύ, η χαλαρότητα που έχει επέλθει από τις μεταρρυθμίσεις του οθωμανικού κράτους δίνει τη δυνατότητα των μετακινήσεων και ο χωρικός δεν καθυστερεί να την αδράξει. Ωστόσο, το κριτήριό του έχει να κάνει με καρπούς της ξενιτιάς και όσο σκληρός κι αν είναι ο χωρισμός από τη ζεστή αγκάλη των οικείων, τις μυρωδιές, τους κώδικες, τις εικόνες, η εξαθλίωση και η ελπίδα, το όνειρο και ο μύθος σπρώχνει το μεγάλο μέρος του άρρενος πληθυσμού στην έξοδο. Οι περισσότεροι ταξιδεύουν για την Πόλη, άλλοι στη «μητέρα» Ελλάδα, και κάποιοι, λιγοστοί στην αρχή, τους παίρνει το κύμα της υπερπόντιας μετανάστευσης και τους φθάνει στην Αμερική.

«Ο Ηπειρώτης καλλιεργητής μεταναστεύει όταν το μπορεί», σημειώνεται σε μία προξενική έκθεση¹³ στις αρχές του αιώνα μας, «και αναζητά στη ξενιτειά τα μέσα για να ζήσει». Ανάλογα με το καθεστώς γαιοκτησίας των χωριών κυμαίνονται και τα ποσοστά της εγκατά-

«...Στήν ύπαιθρο, οί γυναίκες εκπληρώνουν συχνά τή χρήση τῶν ὑποζυγίων. Εἶναι λυπηρὸ τὸ θέαμα νὰ τίς συναντᾶς κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χειμῶνα νὰ κουβαλᾶνε φορτῶματα ξύλων σὲ ἀπόσταση πέντε καὶ ἕξι λευγῶν μέχρι τὴν πόλη καὶ διπλωμένες στὰ δύο νὰ πλέκουν...»

Απόσπασμα προξενικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γάλλου πρόξενου
E. Crampon, 1864.

λειψης. Τα χέρια αρχίζουν να λείπουν και τα ημερομίσθια να αυξάνουν. Η αύξηση των ημερομισθίων όμως δεν συμφέρει τους τσιφλικάδες που προτιμούν να ενοικιάζουν τις εκτάσεις τους για βοσκή. Ο πληθυσμός λοιπόν που ασχολούνταν κυρίως με την κτηνοτροφία, Βλάχοι, Σαρακατσάνοι, κ.α., θίγεται λιγότερο από την ξενιτιά. Η κτηνοτροφική παραγωγή αυξάνεται, κι ας έχει υποτιμηθεί η εμπορία της από την απαξίωση των δρόμων και την κρίση του εμπορίου. Η κρίση αυτή αντισταθμίζεται εν μέρει με τη μετακίνηση, που προσδίδει στην εμπορία των κτηνοτροφικών προϊόντων σχετική ελαστικότητα. Ενώ η αύξηση του ζωικού πληθυσμού, δεδομένων κάποιων ευνοϊκών συνθηκών, υπακούει σε κοινωνικές περισσότερο παρά σε οικονομικές παραμέτρους, που έχουν να κάνουν με το μεγάλο κοπάδι και ό,τι αυτό σημαίνει στην κοινωνία των τσελιγκάτων. Εντούτοις, τραγούδια των Σαρακατσαναίων που αναφέρονται στην Αμερική επιτρέπουν να υποθέσουμε πως στην πρώτη αυτή έξοδο του πληθυσμού συμμετέχουν και κτηνοτρόφοι.



26. Ηπειρώτισσα στη δουλειά

Όταν φεύγουν για την ξενιτιά, παίρνουν και ένα ντορβά καλούδια για να προσφέρουν στους συγχωριανούς που θα τους ποδηγετήσουν στον ξένο τόπο. Στο ντορβά αυτόν οι μυρωδιές και η πατρίδα, κάχτες, ρίγανη και τσάι, ο πολιτισμός ολάκερος. Όταν επιστρέφουν στην πατρίδα, οι περισσότεροι φτωχοί και χωρίς καζάντια, φέρνουν τ' όνειρο κομμάτια σε ρολόγια, υφάσματα, υποδήματα, ένα χρυσό φλουρί και κάτι δολάρια. Αυτά ουσιαστικά φέρνει και ο άνδρας της Ελένης το '36 από την Αμερική, της «Ελένης» του Γκατζογιάννη, που αποβιβάζεται στην Κέρκυρα, φθάνει με καΐκι στην Ηγουμενίτσα, παίρνει «κούρσα» μέχρι το Φιλιάτι και από 'κει αγώγι, δύο μουλάρια φορτωμένα, για να πάει στο Λια

ντυμένος τα καλά του, τα «αμερικάνικα». Αυτά, παραμονές του Β' παγκοσμίου πολέμου, για να πάρουμε μια γεύση του χρόνου και της εξέλιξης. Όταν και όσοι ξαναφεύγουν, ντυμένοι γιορτινά, φέρνουν το ντορβά στον ώμο. Ταξιδεύει ο πολιτισμός αφήνοντας πίσω του υφάσματα, ρολόγια, δακτυλήθρες, νομίσματα, κ.α.

Φυσικά, τα γεγονότα και οι εξελίξεις της περιόδου αυτής δεν αφήνουν ανεπηρέαστο τον κόσμο των συντεχνιών και κυρίως των συντεχνιών του κέντρου της Ηπείρου, των Γιαννίνων. Από τις «αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 19ου αιώνα φθάνουν τα πρώτα ανησυχητικά μηνύματα για την οικονομική κατάσταση των συντεχνιών»¹⁴. Η παραβίαση του κλειστού αριθμού των μελών τους και η καταστρατήγηση του εθιμικού καθεστώτος της μαθητείας, δομικού στοιχείου του θεσμού, δίνουν το έναυσμα της κρίσης, καθώς μας πληροφορεί υπόμνημα του Στ. Ιωάννου προς τον Αλή Πασά.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1820, η πόλη πολιορκείται και το παζάρι καταστρέφεται. Μετά την πολιορκία και το χαμό του Αλή πολλοί από τους εσναφλήδες, κατεστραμμένοι περιουσιακά, δεν επιστρέφουν στην πόλη παρά τα φερμάνα και τις απειλές για δημεύσεις της περιουσίας τους· ποιας περιουσίας εξάλλου. Τα χρόνια εκείνα παρατηρείται και η επιστροφή ενός μέρους των εμπορευομένων στην ξενιτιά Ηπειρωτών της «πρώτης τη τάξη» κοινωνικής ομάδας που αγοράζουν ακίνητα, πυρπολημένα και λεηλατημένα εργαστήρια.

Τα αμέσως επόμενα χρόνια, οι συντεχνίες ταλανίζονται από το θέμα της «στίμας», δηλαδή της φορολογίας. Η φορολογία, μεγάλη και επαχθής, εξωθεί πολλά από τα μέλη των συντεχνιών στο δανεισμό. Μπροστά στο οικονομικό αδιέξοδο, οι συντεχνίες χαλαρώνουν τις

περιοριστικές τους λειτουργίες και ανοίγουν τις πόρτες σε νέα μέλη, προσπαθώντας με την αύξηση των μελών να αντισταθμίσουν τα δυσβάσταχτα «δοσίματα» που τους αναλογούν. Στο άνοιγμα αυτό ανταποκρίνεται κυρίως το μικρό κεφάλαιο της ενδοχώρας, η επαρχία θα λέγαμε σήμερα. Και αυτό γιατί αφενός είχε συντελεσθεί η παραβίαση του κλειστού των συντεχνιών από ανθρώπους της ενδοχώρας και συνεπώς είχε ήδη δημιουργηθεί ο αντίκτυπος της οικονομικής τάχα αποκατάστασης και κοινωνικής καταξίωσης και αφετέρου γιατί το μικρό κεφάλαιο ενδιαφερόταν για κάτι σίγουρο, που μόνον οι συντεχνίες μπορούσαν να παρέχουν. Παραπέρα όμως, ο μάστορας είχε την εκτίμηση και απέπνεε σεβασμό, ήταν το ίνδαλμα της ενδοχώρας, η καταξίωση, το υψηλότερο σκαλοπάτι που μπορούσε κανείς να ανέβει στον επαγγελματικό αλλά και κοινωνικό βίο της οποιασδήποτε τοπικής κοινωνίας.

Οι συντεχνίες λοιπόν με τους παραπάνω μηχανισμούς ανταπεξέρχονται στις δυσκολίες και παρουσιάζουν εικόνα υγιή. Στην πραγματικότητα όμως έχουν υποστεί ανεπανόρθωτη ζημιά, αφού η αναγκαστική είσοδος του νέου στοιχείου θίγει την πεμπτουσία του δεσμού των συντεχνιών, δηλαδή το ήθος και την επαγγελματική ηθική που αποκτούνταν κατά τη διάρκεια της μαθητείας. Τα περισσότερα από τα νέα μέλη στερούνταν συντεχνιακής διαπαιδαγώγησης, δεν ξέρανε από τη ζωή του τσιρακιού, ούτε τι σήμαινε νά'σαι κάλφας.

Κατά την περίοδο αυτή και μέχρι που οι μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ) της Υψηλής Πύλης φθάνουν στην Ήπειρο, το παζάρι των Ιωαννίνων έχει κατακλυστεί από το νέο στοιχείο, τους «ξένους». Τα εργαστήρια και τα μαγαζιά αλλάζουν χέρια και τα παζάρια πληθυσμό.

Οι λίγοι Ζιτσαίοι πολλαπλασιάζονται στο παζάρι της πόλης των Ιωαννίνων, το ίδιο παρατηρείται και με τους Ζαγορίσιους. Συρρακιώτες και Καλαρρυτινοί αναδεικνύονται σε πρώτους ραφτάδες και από κοντά, σε άλλα επαγγέλματα, ακολουθούν κάτοικοι από τα γειτονικά τμήματα της ενδοχώρας, την Τσαρκοβίστα και τα Κούρεντα. Οι παλιοί Γιαννιώτες πλέον αποτελούν μειονότητα στο ίδιο τους το Παζάρι, αφού οι περισσότεροι, είτε εξαιτίας του φορολογικού σε συνδυασμό με άλλα χρέη, είτε εξαιτίας της επιδημίας της πανούκλας που εκείνα τα χρόνια θέρριζε, «ξενιτεύτηκαν» στα νησιά του Ιονίου και τη Θεσπρωτία.

Και ενώ οι συντεχνίες, τη χρονική αυτή περίοδο, δίνουν την εντύπωση να ακροβατούν μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας, στις τοπικές αγορές διεισδύουν τα βιομηχανικά προϊόντα της Ευρώπης και μαζί η Ευρωπαϊκή μόδα. Τα προϊόντα αυτά λανσάρουν στην τοπική κοινωνία και τις αγορές κατ' αρχήν οι ξενιτεμένοι, που όπως σημειώνει ο Ι. Λαμπρίδης «ἐπιστρέφοντες ἐκ τῆς ξενιτείας μεταφέρουσιν οἴκαδε πᾶν ὅ,τι συντείνει εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν πολυτέλειαν» τὸν «ψευδὴ πολιτισμὸ» και τη «λαοφθόρο πολυτέλεια». Εντούτοις τα «λαχουργιά φουστάνια» των Γιαννιωτισσών και η «λαοφθόρος πολυτέλεια» με το «φθοροποιὸν ἐκεῖνο καὶ ἐξ Εὐρώπης κομισθέν γυναικεῖον ἔνδυμα» που καθώς μας μαρτυρεί ο συγγραφέας «ἤρχισε νὰ εἰσάγηται, ἐπαπειλοῦν σφόδρα τὸ Ζαγόριον» αποτελεί πλέον γεγονός.

Οι συντεχνίες γίνονται υποτελείς της μόδας. Στα παζάρια εμφανίζονται παππουτσήδες και ραφτάδες «α λα ευρωπαϊκά». Στις τοπικές αγορές πολλές από τις πρώτες ύλες εισάγονται από το εξωτερικό, όπως τα τομάρια για παράδειγμα από το Μπουένος Άϊρες. Είδη, υποκατάστατα των ειδών της τοπικής βιοτεχνίας και χειροτε-

«...Τσαρτζήδες, χαντζήδες, κρασοποῦλοι, ψωμάδες, σιμητζήδες, μπακάληδες και ἄλλα συνάφια εἶναι ἓνα τρίτο Γιαννιωῦτες καὶ δύο τρίτα ξένοι, Ζαγορίσιοι, λούντζηδες, Ζιτζιωῦτες τζιφτιλικιωῦτες καὶ ἄλλοι χωριάταις ὅπου δὲν πληρώνουν δόσιμον...»

Απόσπασμα από
αχρονολόγητη επιστολή
του Σταύρου Ιωάννου
προς τον Αλή Πασά.

χνίας, ανταγωνίζονται τα προϊόντα της τοπικής παραγωγής. Καινούρια είδη σε τιμές ενδιαφέρουσες διαμορφώνουν έναν άλλο κόσμο, έναν άλλο πολιτισμό, πλήττοντας βασικές λειτουργίες των συντεχνιών και ωθώντας τους εснаφλήδες, που δεν έλεγαν να απαγκιστρωθούν από τις παραδοσιακές μεθόδους παραγωγής, σε αδιέξοδο.

Οι εснаφλήδες στρέφονται στον κόσμο της υπαίδρου, στους χωρικούς, των οποίων η κοινωνία είναι ακόμη επιδεκτική των προϊόντων τους. Η προσέγγιση των εснаφλήδων με τους χωρικούς επιτυγχάνεται δια μέσου των τύπων του εβδομαδιαίου παζαριού, των πλανοδίων και των μικρο-εμπορο-ζωο-πανηγύρεων, που επιτρέπει



27. Μπουλούκι ζωγράφων
(αρχείο Αν. Ευθυμίου)

στην οικονομία του χωρικού να ξεφύγει από τα στενά της πλαίσια και στους εснаφλήδες να επιζήσουν. Έτσι η οικονομία των χωρικών υπεισέρχεται στη φάση της εμπορευματοποίησης, ενώ ο εснаφλής, είτε αναλαμβάνοντας την εμπορευματοποίηση αυτή είτε αναμένοντας την

απόδοσή της, χρεώνει το χωρικό διασφαλίζοντας την επιβιωσή του. Την ίδια περίοδο εξάλλου αρκετά μέλη των συντεχνιών και κυρίως των συντεχνιών που αντιμετωπίζουν δύσκολες οικονομικές καταστάσεις, όπως για παράδειγμα οι καλατζήδες, ασκούν το εμπόριο ή την τέχνη τους ως πλανοδίοι, ενώ κάποιοι άλλοι εγκαθίστανται στις κωμοπόλεις και τα χωριά της Ηπείρου.

Οι συντεχνίες, τα εснаφία ή ισνάφια προσβεβλημένα

και εγκαταλελειμμένα από το κράτος, εξασθενούν και παρακμάζουν. Τα μέλη τους, εμμένοντας πεισματικά στις παραδοσιακές μεθόδους παραγωγής και εμπορίας, αδυνατούν να παρακολουθήσουν τους νεωτερισμούς, αρνούμενοι την εποχή τους που φαίνεται να τους ξεπερνάει. «Όταν πρωτόφερε ραπτομηχανή ένας στο Κουρμανιό πέραγε από το μαγαζι κόσμος και “ντουνγιάς” να τή δούν. Άείστι να δήτι μιὰ μακίνα φράγκ'κ(η) άπού ραφτ' μυναχή τ'ς! και σταυροκοπιώταν»¹⁵. Ισχυρόγνωμοι και πεισματάρηδες, οι εσναφλήδες δεν θέλουν να «δουν» τη «μακίνα», «σταυροκοποιούνται» μπροστά στα μηχανήματα και οχυρώνονται μέσα στα εργαστήρια και τα εμπορικά τους παρέα με την αναδουλειά και την κρίση. Όσοι από αυτούς κατανοούν τη νέα κατάσταση και τολμούν την προσαρμογή, έχουν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό στα έτοιμα προϊόντα και αγαθά που έχουν κατακλύσει τις αγορές. Η αποδοχή του ανταγωνισμού όμως σημαίνει το τέλος των συντεχνιών, αφού η πεμπουσία της οικονομικής τους υπόστασης βρισκόταν στον αντίποδα του ανταγωνισμού.

Στις αρχές του αιώνα μας, οι συντεχνίες έχουν αποδυναμωθεί εντελώς και οι λειτουργίες τους περιορίζονται σε κοινωνικές εκδηλώσεις, αποκτώντας φυσιογνωμία τυμματαική. Γραπτές μαρτυρίες του 1906 και 1911 αναφέρουν τη συσπείρωση εργατών και υπαλλήλων σε συντεχνίες υπαλληλίας, όπως βυρσοδεψών, σανδαλοποιών, υποδηματοποιών κ.λπ. Το στοιχείο αυτό νομίζουμε ότι δηλώνει με τον πιο εύγλωττο τρόπο το τέλος της περιόδου των συντεχνιών. Μιας μακραίωνης περιόδου, της οποίας η διαδοχή δεν ήταν ευκρινής στα χρόνια που ακολούθησαν.

Κατά το χρονικό αυτό διάστημα, δηλαδή το διάστημα της πρώτης και δεύτερης δεκαετίας του 20ου αιώνα,

παρατηρείται ενός είδους ρήξη των συντεχνιών με την επαγγελματική τους παράδοση και συνέχεια. Μερικοί, μαστόροι και καλφάδες, ενόψει της νέας κατάστασης, για την οποία δεν τρέφουν αυταπάτες, προκαλούν τη ρήξη με την ίδια τους την ιστορία, την τέχνη και το εργαστήρι τους, το όνομα και την παράδοση της οικογένειάς τους. Η αγορά έχει διευρυνθεί και η κοινωνική πυραμίδα έχει προ πολλού διαφοροποιηθεί από αυτήν του παρελθόντος. Οι εσναφλήδες αποτρέπουν τα παιδιά τους από τον κόσμο του παζαριού, των εργαστηρίων και των εμπορικών, προσδοκώντας έναν καλύτερο κόσμο για αυτά. Ο Δ. Σαλαμάγκας καταθέτοντας την προσωπική του μαρτυρία για τα ισνάφια¹⁶ σκιαγραφεί τον καλύτερο αυτόν κόσμο: οι παππούδες των εσναφλήδες, ο πατέρας του γιατρός, ο ίδιος νομικός. Ο Δ. Σαλαμάγκας όμως έζησε τα εργαστήρια των παππούδων του και μεγάλωσε με τις ιστορίες τους, με έναν λόγο γαλουχήθηκε με το συντεχνιακό πνεύμα, όπως γαλουχήθηκαν κι άλλοι από τους παππούδες και πατεράδες τους εσναφλήδες, που αργότερα έγιναν στρατιωτικοί, τραπεζικοί, καθηγητές, ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι κ.λπ. Η μικρή αυτή λεπτομέρεια, που δεν στερείται παραδειγμάτων, μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι οι θεσμικές όψεις της αγοράς, της οικονομίας και της κοινωνίας μπορεί να είχαν αλλάξει, αλλά νοοτροπίες και συμπεριφορές μεταφέρονταν στο νέο επαγγελματικό κόσμο, με αποτέλεσμα το συντεχνιακό πνεύμα και ηθική να παραμένουν ριζωμένες στο χρόνο.

Με την απελευθέρωση, το 1913, η Ήπειρος εισέρχεται στην περίοδο των νέων χρόνων ως τμήμα του Ελληνικού Βασιλείου. Οι προσδοκίες των κατοίκων της Ηπείρου από την απελευθέρωση όμως δεν εκπληρώνο-

νται. Τα πρώτα χρόνια κυλάνε με τον χρόνο καρφωμένο στην προηγούμενη περίοδο και τα προβλήματα να οξύνονται. Η ληστεία, για παράδειγμα, όχι μόνο δεν καταστέλεται την περίοδο αυτή, αλλά αντιθέτως παρουσιάζει περαιτέρω έξαρση. Για δύο τουλάχιστον δεκαετίες μετά την απελευθέρωση η ληστεία θα ταλανίζει τον τόπο εμποδίζοντας την ανάπτυξη κάθε ανορθωτικής προσπάθειας, ενώ ο «εκτοπισμός ως μέσο αντιμετώπισης της, προκαλούσε μετακινήσεις πληθυσμών και δημιουργούσε κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα»¹⁷.

Το οδικό δίκτυο της Ηπείρου δεν θα γνωρίσει σπουδαίες βελτιώσεις κατά το χρονικό αυτό διάστημα. Παρά τις υποσχέσεις, τα σχέδια, τους προϋπολογισμούς, θα εκτελεστούν σχετικά λίγα έργα και αυτά πρόχειρα με πεπαλαιωμένες μεθόδους και εργολαβίες αμφισβητήσιμες.

Τα προβλήματα των χωρικών παραμένουν απaráλλαχτα με αυτά του παρελθόντος, επισητώντας αντιμετώπιση. Στα πρώτα χρόνια αυτής της περιόδου το καθεστώς των γαιών και οι νόμοι παραμένουν όπως είχαν πριν την απελευθέρωση. Στην έκθεση του Π. Λειβαδά το 1914 βλέπουμε να ισχύει η ίδια κατάσταση στην υποδιοίκηση Ιωαννίνων (Ζαγόρι, Κούρεντα, Μαλακάσι, Τσαρακιοβίστα, Ιωάννινα) με αυτή που ίσχυε πριν εβδομήντα και ογδόντα χρόνια. Από τα 233 χωριά της υποδιοικήσεως τα 86½ ήταν κεφαλοχώρια - και σε αυτή την κατηγορία συμπεριλαμβάνονται τα χωριά του Ζαγορίου - τα 91½ τσιφλίκια, τα 36½ ιμλιάκια, τα 4½ βακούφια και τα 5 μουατζέλια¹⁸. Αν προσθέσουμε τώρα τα χωριά του Πωγωνίου και επεκταθούμε και στις άλλες υποδιοικήσεις της Ηπείρου, τα ποσοστά της εξαρτημένης γης, δηλαδή τσιφλίκια, ιμλιάκια, μουατζέλια, καταλάμβαναν το σημαντικότερο μέρος της Ηπειρωτικής

γης αδιακρίτως ζωνών. Τα πρώτα λοιπόν αυτά χρόνια παρατηρείται μία κίνηση διεκδικήσεων εκ μέρους των χωρικών, που κάποιες φορές παίρνει και τη μορφή εξεγέρσεων.

Η πρώτη απαλλοτρίωση, το 1924, δεν λύνει όλα τα προβλήματα. Το Αγροτικό ζήτημα εκκρεμεί για αρκετά χωριά και μετά την απαλλοτρίωση, αφού αυτή δεν δίνει τις εκδικαζόμενες εκείνο τον καιρό ή τις υπό εκδίκαση υποθέσεις εξαρτημένων χωριών. Έτσι, για παράδειγμα, ο αγώνας των 16 χωριών της Μουργκάνας δικαιώνεται μόλις τη δεκαετία του '30.

Με την απαλλοτρίωση, τα λιγοστά εύφορα εδάφη του νομού εποικίζονται από νέο πληθυσμό, τους πρόσφυγες, που φέρνουν νέες καλλιέργειες και μαζί με τον Ηπειρώτη δουλεύουν τη γη και αυτή τους τιμάει.

Στα ορεινά όμως η καλλιέργεια των βαθμίδων συνεχίζεται με το ξύλινο αροτρο, όπως συνεχίζεται και η σύγχυση για το καθεστώς των γαιών και η φυγή των κατοίκων των ανδρών.

Ο νόμος του Ε. Βενιζέλου περί αλκοόλ ενισχύει την αμπελοκαλλιέργεια, που τόσο το έδαφος όσο και το υψόμετρο ευνοεί σε αρκετές περιοχές των Ιωαννίνων. Φωτεινό παράδειγμα η Ζίτσα αλλά και αρκετά χωριά της ημιορεινής ζώνης του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων, καθώς και πολλά από τα Γραμμενοχώρια. Το τσίπουρο, στις ορεινές κοινότητες, ανάγεται σε ανταλλάξιμο προϊόν. Μερικές ρίζες κλίματα, λίγα ζώα και διασκορπισμένες πεζούλες εδώ και εκεί στην κοινοτική έκταση συνδέτουν την οικονομία των νοικοκυριών στις ορεινές κοινότητες της Ηπείρου.

Όσον αφορά την κτηνοτροφία, οι δείκτες της παραμένουν πάντα υψηλοί σε σύγκριση με την αγροτική παραγωγή. Βέβαια η απαρχή της αγροτικής μεταρρύθμισης

«...Βρίσκομαι στὰ Γιάννενα. Πάει ένας μήνας πού ἄφησα ἔρημη τὴ μάνα στὸ χωριό... Βρῆκα τὸν Βαγγέλη Ζέρβα πού δούλευε ἀπὸ χρόνια σ' ἓνα φοῦρνὸ στὸ Κουρμανιό, σιμὰ στὸ Κάστρο. Μίλησε στ' ἀφεντικὸ καὶ τώρα δουλεύω τὶς πάσες ἀπὸ τὸ ζυμωτήριο στὸν ψήστη... Δὲ μετάνιωσα γι' αὐτό. Οὔτε ντρέπομαι πρὸς εἶπαν ὁ πατέρας μεγάλος καὶ τρανὸς στὸ Χαρτούμι καὶ στὴν Ἀραπιά. Ὅλα τὰ παιδιὰ τοῦ χωριοῦ, κι ἀπ' τὰ περίχωρα καλαντζῆδες κι ἀρτεργάτες δουλεύουνε ἐδῶ στὰ Γιάννενα. Καὶ στὸν Πειραία καὶ στὴν Ἀθήνα, καὶ παντοῦ...»

Β. Μυλωνάς, Χωρὶς Μαρούσιω (ἡμερολόγιο ἀρτεργάτη), 1959.

με την αποσύνθεση του τσιφλικιού θίγει την ημινομαδική και νομαδική κτηνοτροφία, καθώς επίσης προσβάλλει έμμεσα και τη δομή του τσελιγκάτου. Την ίδια αυτή περίοδο, το τσελιγκάτο υποβάλλει τη ληστεία αντιστεκόμενο στις αλλαγές και αντισταθμίζοντας τις απώλειές του, ενώ παρατηρείται και η απαρχή του φαινομένου της καθόδου κάποιων ημινομάδων για εγκατάσταση στα πεδινά. Εντούτοις, οι μετακινήσεις συνεχίζονται. Από τα βουνά στα παράλια και αντίστροφα, στον κόσμο τους, τον πολιτισμό τους, δεν υποψιάζονται τη νέα εποχή, που γι' αυτούς θα σημάνει κατα κύριο λόγο στις δεκαετίες του '40 και του '50. Μετακινούμενοι εμπορεύονται στα σύνορα των κοινοτήτων και σε άλλα σημεία που μοιάζουν με σταυροδρόμια κοπαδιών. Προμηθεύουν τους χωρικούς με κτηνοτροφικά προϊόντα έναντι ταΐ-πουρου, καλαμποκιού, λαδιού και άλλων αγροτικών προϊόντων.

Στις πόλεις, τα επαγγελματικά σωματεία -συντεχνίες- οργανώνονται σύμφωνα με το νόμο 602 του 1914 «Περί συνεταιρισμών». «Ξεχασμένοι» εσναφλήδες στελεχώνουν τους, κατά κύριο λόγο, πιστωτικούς συνεταιρισμούς. Ο «Αλιευτικός Συνεταιρισμός Ιωαννίνων», που ιδρύεται το 1923 και αποτελεί συνέχεια της συντεχνίας των ψαράδων, πιστώνεται για να εμπλουτίσει τη λίμνη με τον ιταλικό γόνο ψαριών του είδους των κυπρίνων, που θα αποτελέσει τα επόμενα χρόνια το αλιευτικό θήραμα και τη βάση διατροφής, ιδίως στα χρόνια της Κατοχής, του Γιαννιώτικου και όχι μόνο πληθυσμού. Αργότερα, οι μπαξεβάνηδες ιδρύουν και αυτοί τον συνεταιρισμό κηπουρών και πιστώνονται για να αγοράσουν καφάσια και να στήσουν το πρατήριο διάθεσης των προϊόντων τους.

Το εμπόριο ουσιαστικά είναι στα χέρια των Εβραίων



28. Νομάδες κτηνοτρόφοι

της πόλης των Ιωαννίνων, ενώ το χρήμα κυκλοφορεί υπό την «υψηλή εποπτεία» τους, μεσολαβούντων βέβαια και χριστιανών γαιοκτημόνων κυρίως, Γιαννιωτών αλλά και μή. Εν τω μεταξύ, την περίοδο αυτή, τα αναστήματα των μεγάλων ευεργετών και εμπόρων εκλείπουν από τη «σκηνή» του τόπου. Ο ανταποκριτής της εφημερίδας «Ηπειρωτική Ηχώ» σημειώνει χαρακτηριστικά για το Δελβινάκι «Ἐξέλιπον οἱ λαμπροὶ ἐκεῖνοι ἄστοι, οἵτινες ἐφρόντιζον διὰ τὴν καλυτέρευσιν τῆς θέσεως τῆς ἐν λόγῳ κοινότητος καὶ διὰ τὴν εἰ δυνατόν ἀναζωογόνησιν τοῦ τόπου των».

«...Ἡ Ἑλενίτσα κοιμότανε μὲ μία παπαρούνα μέσα στὰ μαλλιά της, ὀλόξανθὰ σὰν τὰ στάχια τ' ἀθέριστου χωραφιοῦ της... Καὶ κεῖ τὴ βρῆκαν οἱ στρατιῶτες ἀπὸ τὸ Τάγμα 683 ποὺ ἀνέβαινε γιὰ τὴ Φούρκα...»

Δ. Χαϊτίης, Ἡ γυναίκα ἀπὸ τὴ Φούρκα, 1979.

Ἵστερα ἐρχεται ὁ πόλεμος. Ἰταλοὶ, Γερμανοὶ, ἐμφύλιος. Για μὴ δεκαετία σχεδὸν ἡ Ἡπειρωτικὴ γῆ ποτίζεται με αἷμα καὶ σπέρνεται με κορμιά. Τα περισσότερὰ χωριά τυλίγονται στὶς φλόγες, ἀλλὰ πυρπολοῦνται ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, ἀλλὰ καίγονται ἀπὸ τοὺς κοντοχωριανοὺς ἢ καὶ τοὺς συγχωριανοὺς καὶ ἀλλοῦ ὁ φανατισμὸς με μανθὰ ἰδεολογικὸ ξεσπαθώνει καὶ σπέρνει τὴ φωτιά καὶ τὸ θάνατο. Οἱ Ἡπειρώτες μαστόροι, Πυρσογιαννίτες καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι, ἐμφανίζονται στὴν σκηνὴ τῆς ἱστορίας γιὰ τελευταία ἴσως φορὰ. Στὸ Πωγῶνι χτίζονται σπίτια σε μίᾳ εβδομάδα. Πέτρες ἀπὸ τὴ στάχτη, λίγη ἄμμο ἀπὸ τὸ ποτάμι, πλάκες ἢ τσίγκοι τῆς Πρόνοιας γιὰ σκεπή, γρεντιὰ που ἀνάλογα με τὴν ἐποχὴ κάποτε ἦταν καὶ χλωρὴ, χωρίσματα ἀπὸ ξύλο καὶ λάσπη καὶ γιὰ πάτωμα βουλτιές ἀνακατεμένες με ἄχυρο καὶ χῶμα που οἱ νοικοκυραῖοι ἀλοίφανε πάνω σε ἓνα εἶδος τελάρου. «Στέγαστρα» νὰ βάλει ὁ κόσμος τὸ κεφάλι του καὶ τὰ κεφάλια τῶν οικιακῶν του ζώων, λίγα αἰγοπρόβατα ὅλη του ἡ περιουσία καὶ λίγος σπόρος, εἴαν δὲν εἶχανε καεῖ.

Τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια τῆς δίνης καὶ τῶν δεινῶν ἐπισφραγίζεται καὶ τὸ φαινόμενο τῆς ἐγκατάστασης ἀρ-

κετών Σαρακατσαναίων και Βλάχων από τα ορεινά στα πεδινά. Οι καλύβες στα μέρη της Ηγουμενίτσας, της Άρτας και της Πρέβεζας δεν χαλάνε πλέον με την αναχώρηση των κοπαδιών στα ορεινά. Οι παραγωγικές σχέσεις και δεδομένα της νομαδικής και ημινομαδικής κτηνοτροφίας έχουν εξελιχθεί, ενώ περάσματα και βοσκότοποι έχουν στενέψει. Οι διαξιφισμοί με τους χωρικούς και οι μηνύσεις παρουσιάζουν μια τέτοια έξαρση, που αποτελούν μέρος της καθημερινότητας του νομαδικού βίου. Εν τω μεταξύ, τα τσελιγκάτα έχουν αποδυναμωθεί και αντικαθίστανται από την ανεξάρτητη οικογενειακή κτηνοτροφική μονάδα που για να στηθεί προσφεύγει στη λειτουργία πιστωτικών οργανισμών¹⁹.

Όσοι λοιπόν από τους Συρρακιώτες, για παράδειγμα, κατεβαίνουν από τα Τζουμέρκα και εγκαθίστανται στα περίχωρα της Πρέβεζας αποφασισμένοι να αλλάξουν βίο, στην αρχή τουλάχιστον, δυσκολεύονται να προσαρμοστούν. Το βήμα προσαρμογής στην ζωή του κάμπου πρώτες θα το επιχειρήσουν οι γυναίκες, που αναζητούν και βρίσκουν μεροκάματα στα χωράφια, στις ελιές, στη συγκομιδή των ντομάτας. Οι άνδρες θα ακολουθήσουν το παράδειγμα των γυναικών αργότερα και όχι όλοι, γιατί πολλοί «πνίγονται» από τον πεδινό αέρα και η θάλασσα τους μελαγχολεί. Αυτοί μαζί με κάποιους άλλους συγχωριανούς τους, των οποίων οι πιστώσεις ξεπέρασαν τις προσδοκίες τους για ανεξαρτησία από το τσελιγκάτο, μεταναστεύουν ακολουθώντας το κύμα.

Στις ορεινές κοινότητες, ο κλήρος παραμένει μικρός και διασκορπισμένος σε πεζούλια εδώ κι εκεί. Εδώ έχει νερό, εκεί δεν έχει. Εδώ τα ποτιστικά, εκεί τα ξερικά. Για να πάει ο χωρικός από εδώ εκεί έπρεπε να διανύσει ένα, και δύο, και περισσότερα χιλιόμετρα. Η αγροτική

«...Είχαν αλλάξει πορεία. Δεν πήγαινε άλλο. Είχαν μείνει μόνον οι δρόμοι. Κι αυτοί στρωμένοι ασφαλτο. Ούτε στα οχτώματα δεν φύτρωνε χορτάρι. Σπαρμένα τα πάντα. Άνοιξη. Τους είχαν προειδοποιήσει. Τελευταία φορά. Δεν θα τους χαρίζονταν άλλο. Το ήξεραν. Την τελευταία φορά το είχαν πληρώσει ακριβά. Παντού τζερεμέδες. Κρυφοί ή φανεροί. Μπαξίσια ή πρόστιμα. Περίμεναν το σκοτάδι της νύχτας να χορτάσουν τα ζωντανά τους...»

Β. Νιτσιάκος, Ω λέλε,
1993.

παραγωγή και οι καλλιέργειες στις ορεινές κοινότητες δεν ξεφεύγουν από τα παραδοσιακά τους πλαίσια ούτε από τον αυτοκαταναλωτικό τους χαρακτήρα. Λίγα δημητριακά, λίγες πατάτες, λίγα λαχανικά, μερικά ζώα, λίγα κλήματα, όλα απο λίγο. Το πλεόνασμα, όταν υπήρχε και υπήρχε σε μερικά μονο νοικοκυριά κάθε κοινότητας, πωλούνταν στις κοντινές τοπικές αγορές ή ακόμη και ανταλλάσσονταν επί τόπου. Η οικονομία των ορεινών αγροκτηνοτροφικών κοινοτήτων, απολίθωμα του χρόνου, ενέχει στη δεκαετία του '50 αλλά και του '60 ακόμη την ανταλλαγή. Οι χωρικοί συνεχίζουν να αυλακώνουν τη γη με το ξύλινο άροτρο και να αρδεύουν τα ποτιστικά αμολώντας τα νερά των οβηρών.

«Μεγάλες τυραννίες είχαμε. Φτώχεια είχαμε, πείνες είχαμε, ξυπόλυτοι γυρνάγαμε, όρφανή ήμουν... κι έφόσον είχα τόσες δυσκολίες εκεί πέρα τὸ πῆρα απόφαση νὰ ξενιτευτῶ... Δήλωσα νὰ πάω στὴ Γερμανία...»

Ἀφηγήση ἡπειρώτισσας,
Γ. Μαντζουράνης, Ἑλληνες ἔργατες στὴ Γερμανία,
1974.

Στο διάστημα των δεκαετιῶν αυτών, του '50 και '60, η μετανάστευση μεταβάλλεται σε οριστική αγροτική έξοδο. Τα Γιάννινα δεν συγκρατούν παρά ένα ελάχιστο ποσοστό της εξόδου αυτής. Ο κύριος όγκος της αποδημεί στην Αθήνα και τον Πειραιά ενώ μεγάλο ποσοστό επίσης φεύγει στο εξωτερικό.

Στο Γρεβενίτι, το 1961, «ένα ποσοστό από 70% περίπου των καλλιεργούμενων προπολεμικά εκτάσεων θα μείνει χέρσο ή θα περιέλθει σε μη καλλιεργήσιμη κατάσταση»²⁰. Το ποσοστό αυτό επιδέχεται γενίκευσης για πολλά από τα χωριά όχι μόνο του Ζαγορίου, αλλά όλων των ορεινών περιοχών της Ηπείρου. Στα επόμενα χρόνια η κατάσταση αυτή θα χειροτερεύσει και τα ποσοστά των χέρσων σε μερικές κοινότητες, όπως για παράδειγμα αυτή της Δημόκορης του Πωγωνίου, θα αγγίξει το σύνολο των κάποτε καλλιεργούμενων εκτάσεων.

Βέβαια χωριά όπως το Γρεβενίτι, το Δίστρατο, η Βωβούσα, η Λάιστα, κ.α. θα «επιβιώσουν» χάρη στην υλοτομία. Ο ανεκμετάλλευτος λίγο πολύ πόρος του δάσους θα αξιοποιηθεί και θα δώσει δουλειά σε αρκετούς δασερ-

γάτες, συγκρατώντας ένα μέρος του πληθυσμού των παραπάνω κοινοτήτων.

Ο κανόνας όμως είναι η έξοδος του ενεργού πληθυσμού και η παραγωγή θα λέγαμε ότι συνίσταται ακριβώς σε αυτήν, ενώ η οικονομία στα εμβάσματα και τις πιστώσεις. Οι πιστώσεις, οι πελατειακές σχέσεις και τα κατάλοιπα μίσους από τον εμφύλιο, που χαρακτήριζαν το σύνολο των λειτουργιών της τοπικής κοινωνίας, συντείνουν στην έξοδο του ενεργού πληθυσμού των ορεινών κοινοτήτων, ενώ τα εμβάσματα, εμβάσματα εργατών και όχι εμπόρων πλέον, δηλαδή μικρές αποταμιεύσεις του μόχθου στη φάμπρικα και τον φούρνο, δεν αρκούν να συντηρήσουν τον τόπο.

Η παραγωγή και οι μέθοδοι καλλιέργειας καθόλη αυτή την περίοδο δεν αλλάζουν, γιατί απλούστατα δεν υπάρχουν άνθρωποι για να αλλάξουν. Η μετανάστευση αποψιλώνει τις περισσότερες από τις ορεινές κοινότητες. Τα χωριά ερημώνουν. Στις αναβαθμίδες, τα χωράφια τα ποτισμένα με ιδρώτα αιώνων, φυτρώνουν θάμνοι, πνίγονται στα βάτα και τις φτέρες. Οι κουμαριές εξαπλώνονται εκεί που κάποτε ήταν τα σπαρτά. Γράβοι, βελανιδιές, πουρνάρια φουντώνουν και γίνονται θεριά, αφού ο πληθυσμός των αιγοπροβάτων ελαττώνεται μαζί με τους κατοίκους. Τα μονοπάτια κλείνουν από τη βλάστηση, χάνονται από τα νερά και τα αχούρια γκρεμίζονται από τα μένη του καιρού. Στα χωριά, τα τζάκια πλέον, όπου υπάρχουν, δεν καπνίζουν. Το Ηπειρωτικό τοπίο αναγεννιέται και δίνει την εντύπωση παρθένου. Η πυκνή και πλούσια βλάστηση, τα ποτάμια και τα ρυάκια ξεγελάνε τον επισκέπτη, που, συνήθως, ξεχνά το ιστορικό μέρος του τόπου αλλά και του τοπίου.

Τα τελευταία χρόνια, η κρατική παρότρυνση εναρμονισμένη με την Ευρωπαϊκή πολιτική επιδιώκει την

«...Στὰ πατρικὰ χωράφια
χέρσα
στις ἀπαλάμες τῶν νεκρῶν
φυτρώνει ρίγανη σγουρή.
Ἔρχεται καθαρὸς ἀέρας
μὲ χτίζει ὡς τὰ ρουθούνια...»

Μ. Γκανᾶς,
Μαῦρα λιθάρια, 1980.

«...“πῶς νὰ τὰ πᾶμε, Στέργιο...”, εἶπε τότε ἕνας πὺ ἦταν γέρος. “Οἱ τρεῖς κι ὁ κοῦκος ἔχουμε ἀπομείνει! Πᾶν τὰ καλὰ τὰ χρόνια Στέργιο. Εἴκοσι σπίτια μοναχὰ καπνίζουν σ’ ὄλο τὸ χωριό”...»

Ν. Χουλιάρης,
Ὁ Λούσιας, 1981.

αγροτουριστική ανάπτυξη κάποιων περιοχών, όπως του Ζαγορίου, της Κόνιτσας, κ.α. Η πολιτική αυτή που βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη συμπίπτει με το φαινόμενο, των τελευταίων επίσης ετών, της επιστροφής και εποχιακής διαμονής αρκετών αποδήμων συνταξιούχων στη γενέτειρα. Η επιμήκυνση της καλοκαιρινής διαμονής τους συνοδεύεται από τη δημιουργία ενός μικρού, εποχιακού νοικοκυριού. Ξεχειρσώνουν μια-δυο πεζούλες, φυτεύουν λίγα δένδρα, μεταξύ των οποίων και κάποιες μανώλιες!, συντηρούν ή ανοικοδομούν ξωκλήσια με μπετόν και κεραμίδι και γενικά προσπαθούν να «εξευγενίσουν» το τοπίο και «εκπολιτίσουν» τη κοινότητα που τον χειμώνα συνήθως ερημώνει. Η αντιφατικότητα με την οποία εκδηλώνεται ο νόστος έρχεται έτσι συχνά σε σύγκρουση με την πολιτική ανάπτυξης του αγροτουρισμού, τόσο στο επίπεδο της αισθητικής και του περιβάλλοντος όσο και στο επίπεδο της οικονομίας.

Την εξαίρεση στην ερήμωση θα αποτελέσουν οι κοινότητες του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, τα Γιάννινα, η μικρή πόλη της Κόνιτσας και δύο - τρεις ακόμη κωμοπόλεις όπως αυτές του Παρακάλαμου και του Μετσόβου. Η αποξήρανση της Λαψίστας, ο κάμπος της Κόνιτσας, τα εγγειοβελτικά έργα στην περιοχή του Άνω Καλαμά και η προνομιακή θέση του Μετσόβου στο οδικό δίκτυο θα συμβάλλουν στη συγκράτηση ενός, έστω και μικρού, μέρους του πληθυσμού τους. Το καλαμπόκι, το τριφύλλι, ο καπνός -που στις μέρες μας καταλαμβάνει όλο και μικρότερες εκτάσεις- και η κτηνοτροφία, κυρίως προβάτων, θα αποτελέσουν τη βάση της οικονομίας αυτών των περιοχών με εξαίρεση το Μέτσοβο που θα πάρει άλλη πορεία -γαλακτοκομικά προϊόντα, ξυλεία, τουρισμός. Εν τω μεταξύ, κάποια προϊόντα που θα αποκτήσουν σχετική φήμη και όνομα στην αγορά, όπως για πα-

ράδειγμα το πεπόνι Κονίτσας, δεν θα ενισχυθούν ούτε θα προστατευθούν.

Η εξόρυξη και η εκμετάλλευση του μαρμάρου στις περιοχές της Ζίτσας και των Γραμμενοχωρίων δεν θα αποδειχθούν ικανές για ανάπτυξη των συγκεκριμένων περιοχών. Η κρίση στον τομέα της οικοδομής τη δεκαετία του '70, οι αλλαγές του διάκοσμου και της αισθητικής αλλά και η προχειρότητα της οργάνωσης των εκμεταλλεύσεων θα μετατρέψουν τις περιοχές αυτές σε αδρανές εργοτάξιο.

Διάφοροι αναπτυξιακοί νόμοι και φοροαπαλλαγές που θα ισχύσουν κατά καιρούς και ισχύουν για τις ορεινές και παραμεθόριες περιοχές της ελληνικής επικράτειας, όπως είναι πολλές από αυτές της Ηπείρου, προσλαμβάνονται λάθος και στις περισσότερες των περιπτώσεων οι ενδιαφερομένοι σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την έναρξη των εργασιών τους δηλώνουν πτώχευση. Το κλίμα δυσπιστίας που ταλανίζει τις σχέσεις πολίτη και κράτους γίνονται τροχοπέδη στην όποια προσπάθεια για οικονομική ανάπτυξη. Εντούτοις, εξαιρέσεις υπάρχουν και κυρίως υποδειγματικές, όπως η εκμετάλλευση των υδάτινων πόρων με την καλλιέργεια, επεξεργασία και εμπορία της πέστροφας στην περιοχή των πηγών του Λούρου και του Βοϊδομάτη.

Γενικά όμως η προχειρότητα, η σπασμωδικότητα, ο γραφειοκρατικός δαίδαλος και η έλλειψη πληροφόρησης παρακωλύουν την ανάπτυξη της Ηπείρου και τις όποιες προσπάθειες εκδηλώθηκαν και εκδηλώνονται στις μέρες μας. Η οικονομία του νομού, αλλά και της Ηπείρου ολόκληρης πέρα από κάποιες παρεκκλίσεις, θα αναπτυχθεί σε συνεταιριστική βάση του πρωτογενή τομέα παραγωγής με ιδιαίτερη έμφαση στην κτηνοτροφία, που μαζί με την πτηνοτροφία συνδέτουν την παρα-

γωγή του τόπου. Οι βιομηχανίες αυτές εγκαθίστανται γύρω από τα Γιάννινα, ενώ το κέντρο, η πόλη των Ιωαννίνων θα κρατήσει τον οικονομικό της χαρακτήρα με τις μικροβιοτεχνίες οικογενειακής βάσης, το εμπόριο και τις υπηρεσίες. Ο Στρατός και το Πανεπιστήμιο διογκώνουν τον τομέα των υπηρεσιών και συμβάλλουν στην γρήγορη κυκλοφορία του χρήματος, δίνοντας την εντύπωση μιας ανθηρής και βιώσιμης οικονομίας.

Με τον χρόνο λοιπόν να τρέχει τις μικρές ταχύτητες ανεβαίνουμε τα χρόνια μας και αναγνωρίζουμε μυρωδιές, εικόνες, γεύσεις, κοινωνικές και οικονομικές συμπεριφορές και νοοτροπίες «οικείες». Αναγνωρίζουμε τη λεπτή μυρωδιά των ανδισμένων κουμαριών, την εικόνα των προβάτων, τη γεύση του κυπρίνου, την ερήμωση των χωριών, τα ονόματα των ιδρυμάτων και των οδών, το συντεχνιακό πνεύμα και τις πελατειακές σχέσεις. Με την αναγνώριση αυτή, η αναδρομή που επιχειρήσαμε παίρνει τέλος. Μια αναδρομή, επισκόπηση της νεότερης οικονομικής ιστορίας αυτού του τόπου, της Ηπείρου, με σκοπό την ανάδειξη της σχέσης οικονομίας και πολιτισμού. Μιας σχέσης που αποκωδικοποιεί τα «οικεία» και, συμπερασματικά θα λέγαμε, συνηγορεί υπέρ της επικοινωνίας, της επαφής, της κίνησης για τον πολιτισμό και την οικονομική ανάπτυξη.

1. Halil Inalcik, «Ο σχηματισμός του κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών*, Αθήνα, Μέλισσα, 1979, σελ. 501.

2. Παναγιώτης Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, εν Αθήναις, 1856 - φωτοτυπική επανέκδοση υπό Ηλ. Ρίζου, 1969 - τ. Β, σελ. 256.

3. Σπύρος Ασδραχάς, *Ζητήματα Ιστορίας*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983, σελ. 113.

4. Περί συλλεκτικής οικονομίας σχετικά βλ., Δημήτρης Ψυχολιός, *Προίκες, φόροι, σταφίδα και ψωμί - Οικονομία και οικογένεια*

στην αγροτική Ελλάδα του 19ου αι., Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε., 1987, σσ. 51-57.

5. Κοσμά Θεσπρωτού και Αθανασίου Ψαλίδα, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, εκδ. Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1964, σελ. 85.

6. Αωνύμου, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας, εν Ιταλία 1806, επανέκδοση Κάλβος, Αθήνα 1977*, σελ. 96.

7. Γιώργος Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18ου-αρχές 19ου αι.) - Ένα μαθηματάριο εμπορίου του Αθανασίου Ψαλίδα, Αθήνα, Τολίδης, 1990*.

8. Ιωάννου Λαμπρίδου, *Ηπειρωτικά μελετήματα, τχ. 1-Περιγραφή της πόλεως των Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1971, σελ. 86.

9. Παν. Αραβαντινός, *ο.π.*, σελ. 250.

10. Φίλιππας Σεγκούνης, «Ανέκδοτος αλληλογραφία των Ζωσιμάδων», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 7(1932), σελ. 28.

11. Ιωάννου Λαμπρίδη, *ο.π.*, τχ. 5, σελ. 62.

12. P. Rolley- M. de Visme, *La Macédoine et l'Épire*, Paris 1912, σελ. 98.

13. A.M.A.E., N.S., *Tarquite* 20, Fornier, Janina, le 29 juillet 1901.

14. Γιώργος Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ου αιώνα, διδακτορική διατριβή, Παν/μιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 1982*, σελ. 76.

15. Κων/νος Φωτόπουλος, «Τα ισνάφια των παπ'τσίδων και κομπορτζήδων τα παλιά χρόνια στα Γιάννενα», *Ηπειρωτικόν Ημερολόγιον*, 1(1979), σελ. 79.

16. Δημήτρη Σαλαμάγκα, «Τα ισνάφια και τα επαγγέλματα επί Τουρκοκρατίας στα Γιάννενα», *Ανάτυπο από το περιοδικό Ηπειρωτική Εστία, Γιάννενα, 1959*.

17. Ευάγγελος Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο μεσοπόλεμο - Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1993, σελ. 59.

18. Ελευθερία Νικολαΐδου, «Η οργάνωση του κράτους στην απελευθερωμένη Ηπειρο (1913-1914)», *Δωδώνη, ΙΣΤ'*, 1(1987), σελ. (35)531.

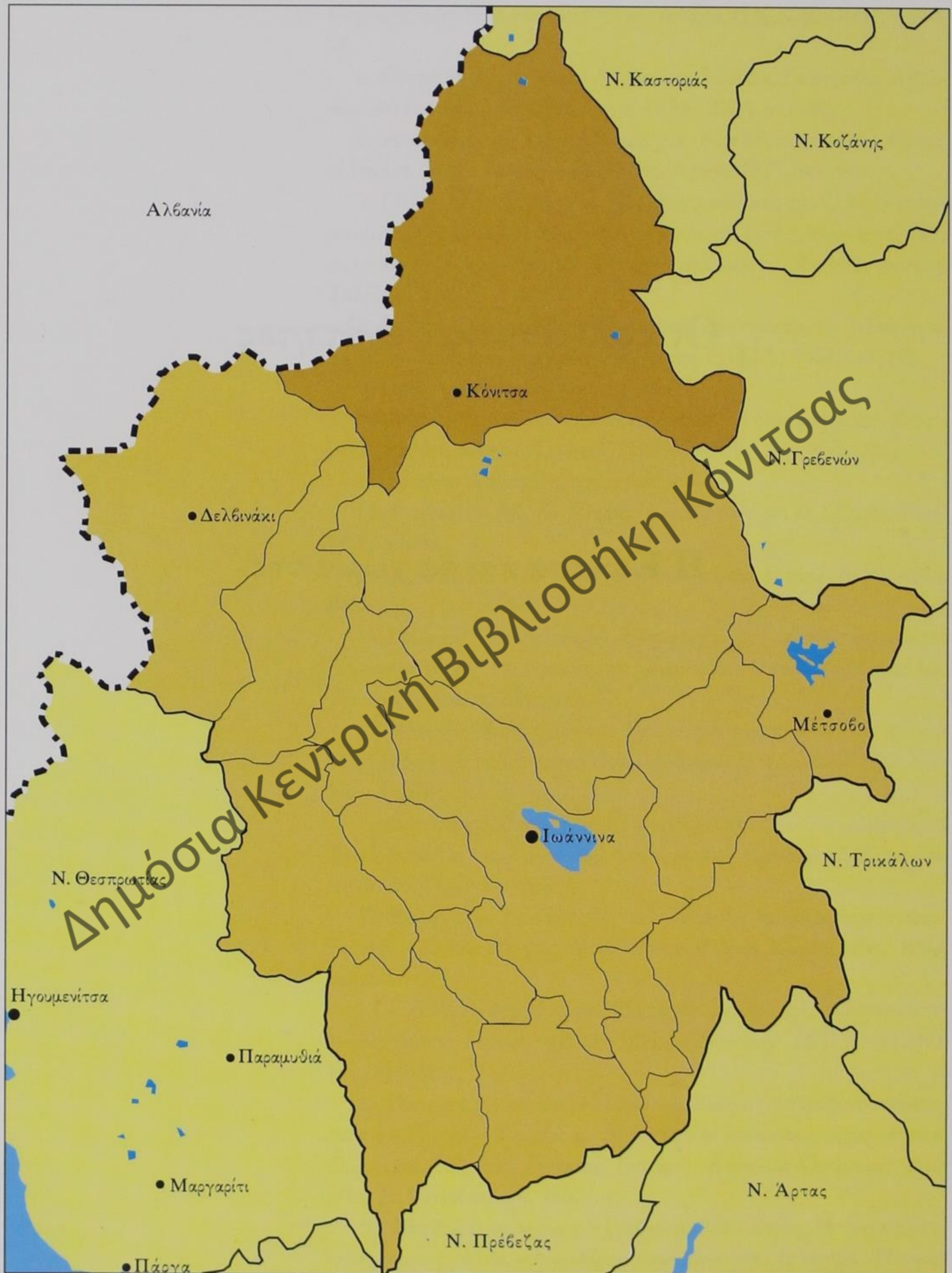
19. Βασίλης Νιτσιάκος, «Η ημι-νομαδική κτηνοτροφική κοινότητα στην Ηπειρο - Σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση», *Πρακτικά Συνεδρίου Ιστορίας, Ηπειρος Κοινωνία-Οικονομία 15ος-20ος αι.*, Γιάννινα, σελ. 285, κ.α.

20. Στάθης Δαμιανάκος, «Γρεβενίτι 1961 - Σκιαγράφηση μιας τοπικής ορεινής κοινωνίας», *Πρακτικά Συνεδρίου Ιστορίας, Ηπειρος Κοινωνία-Οικονομία 15ος-20ος αι.*, Γιάννινα, σελ. 217.

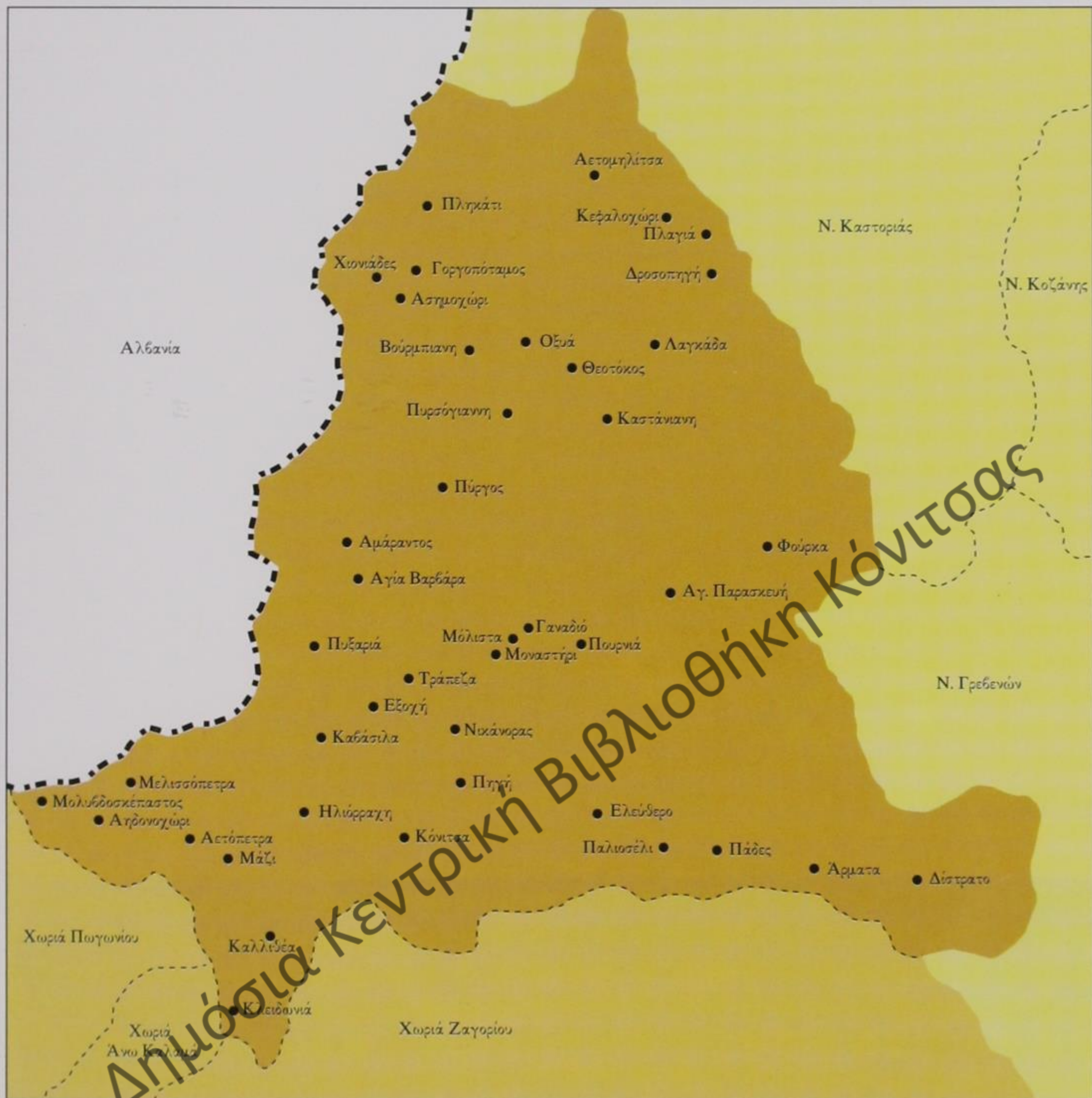
Οι πολιτισμικές ενότητες

Η Κόνιτσα και τα χωριά της

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



8. Πολιτισμική ενότητα Κόνιτσας



9. Η Κόνιτσα και τα χωριά της

Αγία Βαρβάρα (Πλάβαλη), Αγία Παρασκευή (Κεράσοβο), Αετομηλίτσα (Ντένισκο ή Ντέντσικο), Αετόπετρα (Σανοβό), Αηδονοχώρι (Οστανίτσα), Αμάραντος (Ίσβορος), Ασημοχώρι (Λεσκάτσι), Άρματα (Αρμάτοβο), Βούρμπιανη, Γαναδιό, Γοργοπόταμος (Τούρνοβο), Δίστρατο (Μπριάζα), Δροσοπηγή (Κάντσικο), Ελεύθερο (Γκρισμπάνι), Εξοχή (Ζέλιστα), Ηλιόρραχη (Κουτσούφλιανη), Θεοτόκος (Φετόκο), Καβάσιλα, Καλλιθέα (Γορίτσα), Καστανέα (Καστάνιανη), Κεφαλοχώρι (Λούψικο), Κλειδωνιά (Κλειδωνιάβιστα ή Λιτονιάβιστα), Κόνιτσα, Λαγκάδα (Μπλίζντιανη), Μάζι, Μελισσόπετρα, Μόλιστα, Μολυβδοσκέπαστος (Δεπαλίτσα), Μοναστήρι (Μποτσιφάρι), Νικάνωρ (Κορτίνιστα), Οξυά (Σέλτσι), Πάδες, Παλιοσέλι, Πηγή (Πεκλάρι), Πλαγιά (Ζέρμα), Πληκάτι, Πουρνιά (Σταρίτσιανη), Πύργος (Στράτσιανη), Πυρσόγιαννη, Φούρκα, Χιονιάδες.

29. Λάκκα Αώου



Η περιοχή της Κόνιτσας καταλαμβάνει το βορειότερο τμήμα του νομού Ιωαννίνων. Βορειοανατολικά εκτείνεται ο νομός Καστοριάς, ανατολικά οι νομοί Κοζάνης και Γρεβενών, νότια τα χωριά του Δυτικού Ζαγορίου και Πωγωνίου και δυτικά η Αλβανία. Η βόρεια Πίνδος αποτελεί το φυσικό γεωγραφικό χώρο της περιοχής, που ορίζεται από τους συμπαγείς ορεινούς όγκους του Γράμμου (βόρεια), του Σμόλικα (ανατολικά), της Τύμφης ή Γκαμήλας (νότια), της Νεμέρτσικας ή Μερόπης και του Κάμενικ (δυτικά).

Η μορφολογία του εδάφους παρουσιάζει ένα έντονο γεωλογικό ανάγλυφο με υψόμετρα που κυμαίνονται από 500 μ. (λεκανοπέδιο Κόνιτσας) έως 2.637 μ. (Σμόλικας). Τα πρανή των κοιλάδων παρουσιάζουν μεγάλες κλίσεις και η περιοχή στερείται πεδινών εκτάσεων,

πλην του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας. Ο φυσικός γεωγραφικός χώρος της Κόνιτσας διαρρέεται από τον Αώο ποταμό και τους δύο παραποτάμους του, το Σαραντάπορο και το Βοϊδομάτη. Η υδρογραφία του ολοκληρώνεται από ένα πλήθος μικρών και μεγάλων χειμάρρων, οι οποίοι τροφοδοτούν με άφθονα όμβρια και πηγαία ύδατα παραπάνω ποτάμια. Τα μεγάλα υψόμετρα των ορεινών όγκων, οι υψηλές χιονοπτώσεις και βροχοπτώσεις, καθώς και η επικράτηση β-δ ανέμων διαμορφώνουν το κλίμα της περιοχής, το οποίο κατατάσσεται στον τύπο του υγρού και ηπειρωτικού κλίματος. Ωστόσο, στα χαμηλά υψόμετρα των κοιλάδων και στις απάνεμες περιοχές, το κλίμα γίνεται ηπιότερο και ποικίλει σημαντικά κατά τόπους.

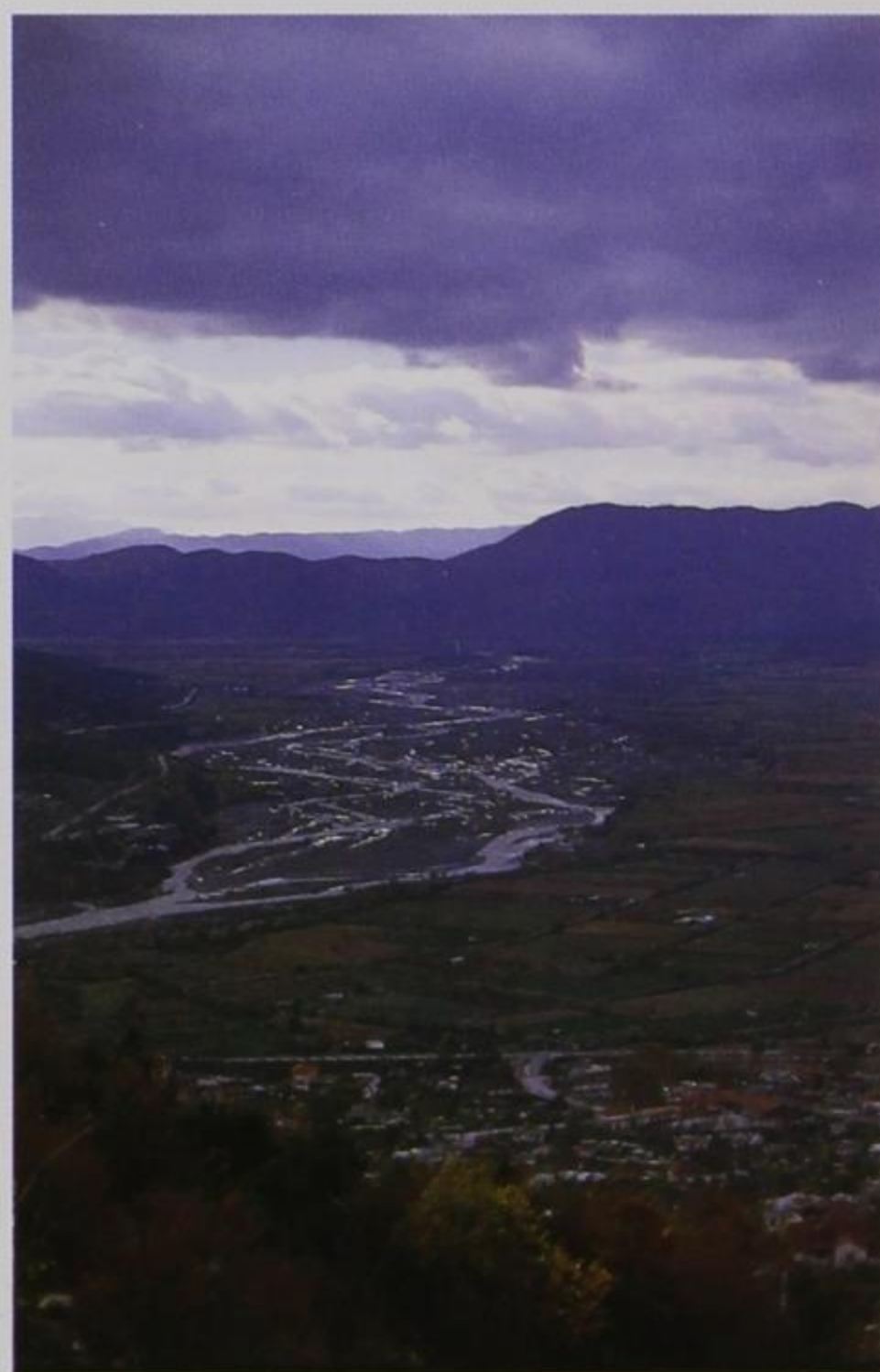
Η μορφολογία του εδάφους και η υδρογραφία του χώρου διαμορφώνουν στην περιοχή τέσσερις φυσικές μικροπεριοχές: α) της κοιλάδας του Σαραντάπορου (βόρεια), β) της κοιλάδας του Αώου (ανατολικά), γ) του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας (νότια) και δ) της αλπικής ζώνης.

Αυτές οι τέσσερις μικροπεριοχές παρουσιάζουν ομοιογενή φυσικά, οικονομικά και οικιστικά χαρακτηριστικά, τα οποία συγκροτούν τη γεωγραφική ταυτότητα της περιοχής. Κατά τόπους, ο συνδυασμός της φυτογεωγραφίας και ανθρωπογεωγραφίας διαφοροποιεί αισθητά την ταυτότητα του χώρου. Ο ορίζοντας του τοπίου της κοιλάδας του Σαραντάπορου είναι σχετικά ανοικτός και διακόπτεται συχνά από σημαντικές κοιλάδες που είναι κάθετες σ' αυτόν (π.χ. Αετομηλίτσας, Πυρσόγιαννης - Βούρμπιανης, Αγίας Παρασκευής, Πουρνιάς και Αγίας Βαρβάρας). Η κοιλάδα του Αώου ή

«... Συνεχίζοντας τη διαδρομή συναντάει τη Μεσογέφυρα (κομμένη γέφυρα από την εποχή του 1940) και φτάνει στη στροφή, απ' όπου βλέπει το μοναστήρι σε απόσταση λίγων μέτρων...»

Διον. Τάτσης,
Μοναστήρια της Επαρχίας
Κονίτσας, 1987.

30. Ο κάμπος της Κόνιτσας



Λάκκα Αώου, όπως αποκαλείται τοπικά, παρουσιάζει έναν πιο κλειστό ορίζοντα, ο οποίος διαμορφώνεται από τους δύο συμπαγείς και υψηλούς ορεινούς όγκους του Σμόλικα και της Γκαμήλας. Τέλος, η περιοχή του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας παρουσιάζει μία μορφή ανοικτού και πεδινού τοπίου μικρής εκτάσης, το οποίο περικλείεται από χαμηλούς λόφους.

Η φυτογεωγραφία, χωρίς να αλλάζει στο σύνολό της σημαντικά, ακολουθεί τις διαφορετικές μορφές του τοπίου των τεσσάρων μικροπεριοχών. Η κοιλάδα του Σαραντάπορου διαθέτει κυρίως εκτεταμένα δάση πεύκης και δρυός. Η Λάκκα Αώου καλύπτεται σχεδόν αποκλειστικά από δάση πεύκης, στο λεκανοπέδιο της Κόνιτσας κυριαρχούν οι γεωργικές (τριφύλλι, καλαμπόκι) και οπωροκηπευτικές (ροδάκινα, πεπόνια) καλλιέργειες και στην «αλπική» ζώνη αναπτύσσονται οι ορεινοί βοσκότοποι. Οι κατά τόπους διαφορές, τόσο στις ζώνες βλάστησης όσο και στη μορφή του τοπίου, οφείλονται στην αλληλοεπίδραση ανθρώπου - περιβάλλοντος. Πράγματι, το τοπίο αποκαλύπτει εύκολα τις διαμορφωμένες από την ανθρώπινη δραστηριότητα οριζόντιες ζώνες βλάστησης και παράλληλα αναδεικνύει τις ιδιαιτερότητες της κάθε υποπεριοχής.

Η επικοινωνία του χώρου με τις γειτονικές περιοχές γίνεται κυρίως μέσα από τους υψηλούς αυχένες του Κάμενικ (δυτικά), του Γράμμου (βόρεια), του Πενταλόφου, της Φούρκας και της Σμίξης (ανατολικά) και της Κλειδωνιάς (νότια). Αντίθετα, η περιοχή επικοινωνεί με την Αλβανία από πεδινή διάβαση (Μέρτζανη) στο ύψος της συμβολής του Σαραντάπορου με τον Αώο. Στην περιοχή της Κόνιτσας αναπτύχθηκε ιστορικά ένα εκτεταμένο και αποτελεσματικό χερσαίο δίκτυο επικοινωνιών, παρά τις δυσκολίες που παρουσιάζουν το έντονο ανάγλυφο

«...Τὸ χάνι εἶχε ἔτοιμη τὴ φασολάδα καὶ τὸν πατσά γιὰ τοὺς περαστικούς καὶ χορτάρι γιὰ τὰ ζῶα τῶν κερατζίδων...»

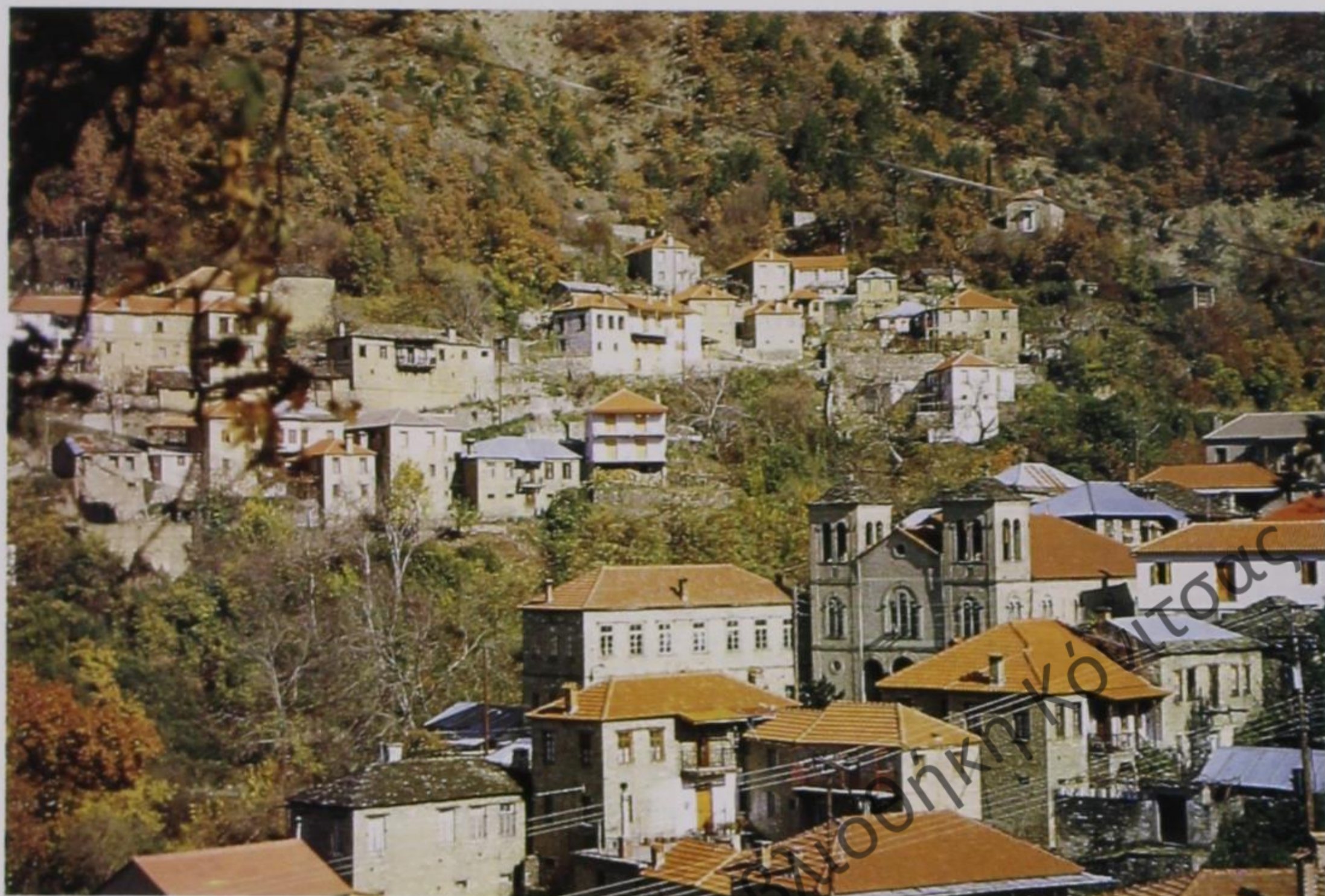
Γ. Μαυρομμάτης, *Ἱστορία καὶ παράδοση τῆς Πυρσόγιαννης*, 1989.

του εδάφους, η πολυσχιδής υδρογραφία και το τραχύ κλίμα της. Το οδικό δίκτυο στηρίχθηκε στη λογική της άνετης, γρήγορης και ασφαλούς επικοινωνίας, τεχνικές προϋποθέσεις που το κατέστησαν περισσότερο εξυπηρετικό και αποτελεσματικό. Η χάραξη των οδών ακολουθεί τα χαμηλά υψόμετρα (αποφυγή του χιονιού), τους ποταμούς και τις πηγές (ανάγκη νερού), τις ομαλές κλίσεις των πρανών (ξεκούραστη ανάβαση), τους βραχείς αυχένες (γρήγορο πέρασμα) και τα στενά περάσματα των ποταμών (σύντομη διάβαση). Τα χάνια, σταθμοί ανεφοδιασμού, ανάπαυσης, φαγητού, διανυκτέρευσης, εμπορικών και άλλων ανταλλαγών, ήταν κτισμένα σε λογικές αποστάσεις (5-8 ώρες) για τα μέσα μεταφοράς της εποχής.

Οι σύγχρονες χαράξεις των οδικών αρτηριών ακολουθούν τη σοφή λογική του παλιού χερσαίου δικτύου μεταφορών και επικοινωνιών, στα σημεία και τις διαδρομές φυσικά όπου οι τοπικές σκοπιμότητες δεν επικράτησαν και οι απαιτήσεις της εποχής δεν το επέβαλαν. Σήμερα, η εθνική οδός Ιωαννίνων - Κοζάνης διασχίζει την περιοχή της Κόνιτσας. Η κατασκευή της ολοκληρώθηκε μέσα στη δεκαετία του '70. Οι θετικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη της περιοχής από την λειτουργία της ήταν ασήμαντες. Μάλιστα, μερικά χωριά (π.χ. Θεοτόκος, Κλειδωνιά) μετατοπίσθηκαν προς την Εθνική Οδόν και άλλα (π.χ. Μοναστήρι, Μόλιστα, Γανναδιό, Πουρνιά, Πύργος, Νικάνωρ κ.λπ.) απομονώθηκαν ακόμη περισσότερο. Παράλληλα, το σύγχρονο επαρχιακό οδικό δίκτυο δεν ικανοποιεί επαρκώς τις σημερινές ανάγκες των οικισμών, γεγονός που αποδυναμώνει ακόμη περισσότερο την επικοινωνία μεταξύ τους, αλλά και το μεγαλύτερο οικιστικό κέντρο της περιοχής, την πόλη της Κόνιτσας. Ωστόσο, το σημαντικότερο πλήγμα στις

«... Η γυναίκα μου θά με συνόδευε μέχρι το Βουρμπιανίτικο ποτάμι στους Μύλους, ώστε να βεβαιωθεί ότι το πέρασα γιατί θεωρούνταν ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια λόγω των πλημμυρών από τις συνεχείς βροχοπτώσεις της εποχής...»

Γ. Μαυρομμάτης, Σύμ-
μεικτα τῆς Ἐπαρχίας
Κονίτσης, 1992.



31. Καστάνιανη

επικοινωνίες της περιοχής υπήρξε το κλείσιμο των εθνικών συνόρων, που στέρησε την ευρύτερη περιοχή και ιδίως την περιοχή της Κόνιτσας, λόγω γειτνίασης, από τον φυσικό, και όχι μόνο, χώρο επικοινωνίας και γενικότερης αναπτυξής της. Εξάλλου, είναι εμφανή στο χώρο τα σημάδια αποδιοργάνωσης του παραδοσιακού οικιστικού δικτύου, αφού άλλα χωριά συρρικνώθηκαν δραματικά και άλλα εγκαταλείφθηκαν οριστικά από τους κατοίκους τους (π.χ. Πωγωνίσκος).

Το παραδοσιακό οικιστικό πλέγμα οργανώθηκε στο φυσικό χώρο σύμφωνα με τα γεωγραφικά δεδομένα, τις ιστορικές δυνατότητες, τα οικονομικά πλεονεκτήματα και φυσικά την ανθρωπογεωγραφία του. Ακολουθώντας αυτή τη λογική, τέσσερις μεγάλες οικιστικές ενότητες διαμορφώθηκαν στο χώρο, μία κατά μήκος της κοιλάδας του Σαραντάπορου, μία στη Λάκκα Αώου,

μία στο λεκανοπέδιο της Κόνιτσας και μία στην αλπική ζώνη (βλαχοχώρια). Το γεγονός αυτό δεν απέκλεισε τη δυνατότητα να διαμορφωθούν στο χώρο επί μέρους μικρότερες οικιστικές ενότητες με ιδιαίτερα τοπικά χαρακτηριστικά μέσα στα όρια των μεγαλύτερων ενοτήτων (π.χ. Μοναστήρι, Μόλιστα, Γανναδιό ή Χιονιάδες, Ασημοχώρι, Γοργοπόταμος). Οι τέσσερις μεγάλες οικιστικές ενότητες συνδέθηκαν οργανικά με την πόλη της Κόνιτσας, η οποία απετέλεσε το μεγάλο οικιστικό, οικονομικό, εμπορικό, θρησκευτικό και πολιτισμικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής. Η αγορά της Κόνιτσας, γνωστή για τα άλογά της, έπαιξε σημαντικότατο οικονομικό ρόλο, και όχι μόνο, στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή της. Η πόλη συνδέθηκε τόσο οργανικά όσο και λειτουργικά με τα Γιάννινα, το Αργυρόκαστρο, την Κορυτσά, τη Μοσχόπολη, το Μοναστήρι, τη Φλώρινα, την Καστοριά, την Κοζάνη, τα Γρεβενά και άλλα γνωστά εμπορικά κέντρα της εποχής. Εξάλλου η λαϊκή ρήση «Κόνιτσα κασαμπάς, Γιάννινα χωριό» δηλώνει το υψηλό επίπεδο ανάπτυξης αυτής της πόλης κατά την περίοδο των νεότερων ιστορικών χρόνων. Ωστόσο, μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα μετά το τέλος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, η πόλη της Κόνιτσας έχασε σταδιακά τον εξαιρετικό ρόλο του πρόσφατου παρελθόντος της.

Οι λεπτομέρειες της τοπικής αρχιτεκτονικής διαδέχονται τις κατά τόπους διαφορές του φυσικού τοπίου. Η αρχιτεκτονική τέχνη ως οργανωτική, λειτουργική, τεχνική, κοινωνική, οικονομική, αλλά κυρίως ως αισθητική και πολιτισμική έκφραση, καταγράφει τις περισσότερες ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας κι αυτό γιατί ενσωματώνει στο έργο της όλες τις παραπάνω εκφάνσεις της καθημερινής τοπικής ζωής. Αυτό βέβαια είναι

«...?Αρχικά, σύμφωνα με μια τοπική παράδοση, οι πρώτοι κάτοικοι του χωριού ήταν εγκατεστημένοι στην αγροτική περιοχή του Λειβαδιοῦ σε αραιοκατοικημένες μικρές γειτονιές 6-10 οικογενειῶν με ἄγρους γύρω, στους πρόποδες τῆς Γύφτισσας, καὶ ζοῦσαν σὲ μιὰ κλειστή ἀγροτική κοινότητα...»

Χαρ. Γ. Γκοῦτος,
Μολιστινά, 1983.

κοινό για κάθε τοπική κοινωνία. Όμως η αρχιτεκτονική της Κόνιτσας μας αποκαλύπτει μίαν άλλη ιστορική πτυχή οικονομικής οργάνωσης και λειτουργίας των τοπικών κοινοτήτων της. Πράγματι, ιστορικοί λόγοι ωθούν τον διαρκώς αυξανόμενο πληθυσμό της περιοχής, εκτός των άλλων, και στην εξειδίκευση της επαγγελματικής δραστηριότητάς του. Η κατανομή της εργασίας γίνεται μέσα από την οργάνωση της τοπικής κοινωνίας σε εξειδικευμένες συντεχνίες. Τα χωριά της κοιλάδας του Σαραντάπορου, πλην ελαχίστων περιπτώσεων, προσανατολίζονται στην οικοδομική τέχνη και εξειδικεύονται στις λεπτές περίτεχνες πέτρινες κατασκευές (π.χ. γεφύρια, καμπαναριά, κατοικίες κ.λπ.). Η λάξευση της πέτρας, η συνάρθρωση του τόξου, το μεγάλο ύψος της κατασκευής, η στερεότητα του οικοδομήματος, αλλά κυρίως η αισθητική του αρχιτεκτονικού

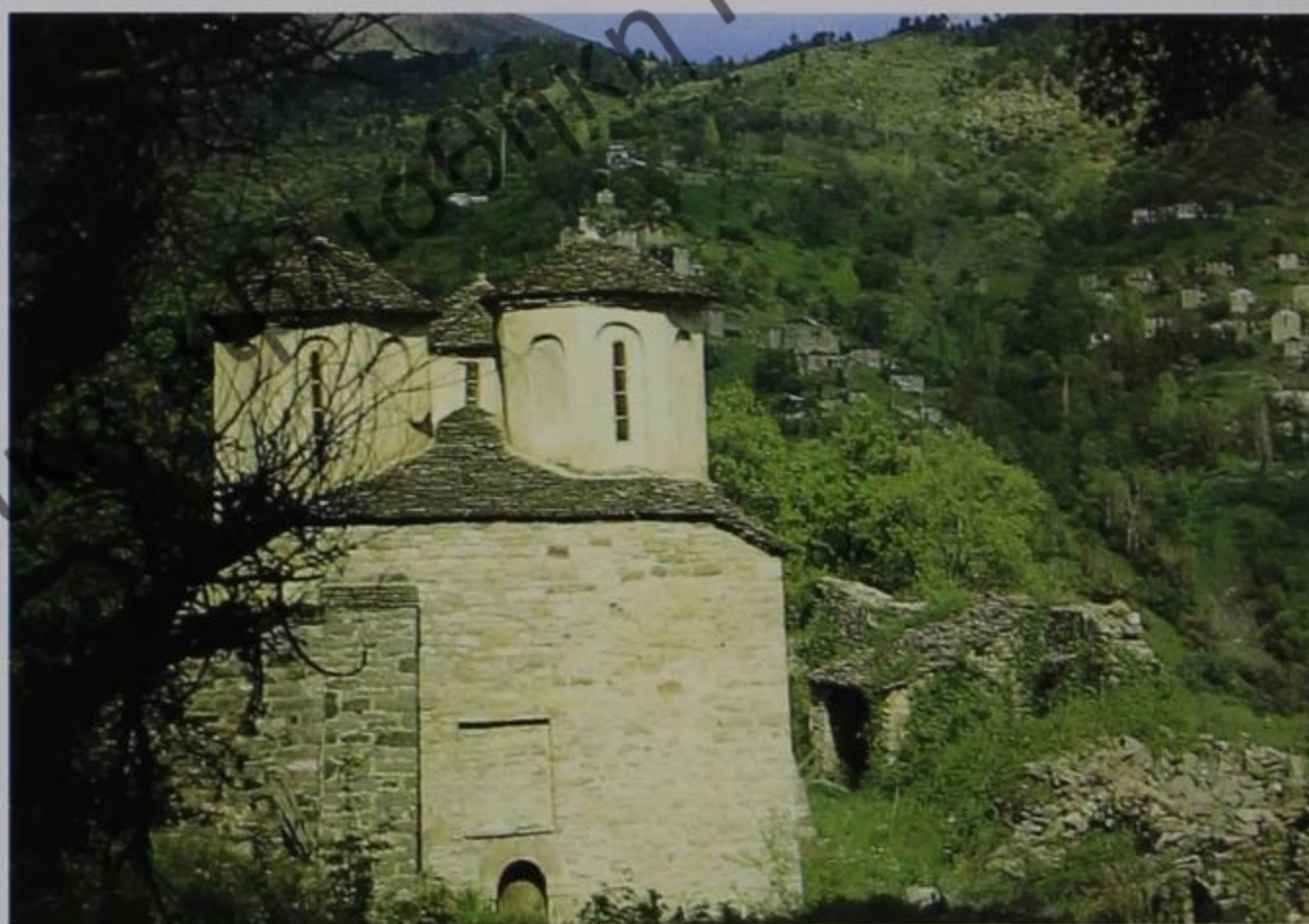
32. Γζάκι στα Μαστοροχώρια



έργου είναι η αποκλειστική δεξιοτεχνία των μαστόρων της Κόνιτσας. Όλοι οι παραπάνω συντελεστές, πολλαπλασιαζόμενοι από τη δεξιότητα και φαντασία του μάστορα, δίνουν άπειρους αισθητικούς συνδυασμούς, που ενσωματώνουν στο τεκτονικό αποτέλεσμα και επομένως μεταφέρουν στις μέρες μας όλες τις επιμέρους τοπικές παραλλαγές και διαφορές.

Η διαφορά βρίσκεται στο αισθητικό αποτέλεσμα του οικοδομήματος την έκφρασή της, κι αυτό φαίνεται φυσικά στην αρχιτεκτονική της κάθε περιοχής (π.χ. κοιλάδα Σαραντάπορου, Λάκκα Αώου, λεκανοπέδιο Κόνιτσας), του κάθε οικισμού (π.χ. Δίστρατο, Πυρσόγιαννη, Αγία Παρασκευή, Κόνιτσα κ.λπ.), του κάθε κτίσματος όσο μικρό ή μεγάλο κι αν είναι αυτό (π.χ. κατοικία, εκκλησία, μοναστήρι, καμπαναριό, υδρόμυ-

λος, γεφύρι, εικόνισμα, ξερολιθιά, λιθόστρωτο, καμινά-
 δα, τζάκι, λιθανάγλυφο, γριπίδα, κτητορική πλάκα,
 βρύση, πόρτα, κολώνα, κ.λπ.). Η οργανική και λειτουρ-
 γική σύνδεση του κτίσματος με τον ευρύτερο φυσικό χώ-
 ρο καταναδεικνύει τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση.
 Ο άνθρωπος είναι μέρος της φύσης και τα έργα του απο-
 τελούν προέκταση αυτής. Η ποικιλία των κάθε είδους
 οικοδομημάτων είναι μεγάλη. Καμία κατασκευή δεν εί-
 ναι ίδια με κάποια άλλη, ενώ όλες μαζί συνθέτουν ένα
 ξεχωριστό, ομοιογενές και συγκροτημένο τοπικό όλο.
 Όλα τα γεφύρια της περιοχής είναι πέτρινα, έχουν κα-
 τασκευασθεί με την ίδια τεχνική και εξυπηρετούν τους
 ίδιους στόχους, αλλά η αισθητική τους είναι διαφορετι-
 κή (π.χ. της Ζέρμας, Κλειδω-
 νιάς, Κόνιτσας, Πουρνιάς,
 Καστάνιανης, Πηγής κ.λπ.).
 Το ίδιο συμβαίνει με τα μονα-
 στήρια (π.χ. της Παναγίας
 της Στομιώτισσας - Ι. Μ. Στο-
 μίου Κόνιτσας, των Ταξιαρ-
 χών - Ι. Μ. Γκούρας, της Κοι-
 μήσεως της Θεοτόκου - Ι. Μ.
 Μολυβδοσκέπαστης, της
 Κοιμήσεως της Θεοτόκου - Ι.
 Μ. Ζέρμας, του Αγίου Νικολάου - Ι. Μ. Καλόβρυσης,
 της Παναγίας Κλαδόρμης - Ι. Μ. Φούρκας, των Εισο-
 δίων της Θεοτόκου - Ι. Μ. Μόλιστας). Η αισθητική
 της αρχιτεκτονικής του κάθε κτίσματος είναι κάθε φο-
 ρά μοναδική και διαφορετική, είτε πρόκειται για κατοι-
 κία ή για εκκλησία, τέμενος, σχολείο, υδρόμυλο, αμελι-
 κό κ.λπ.



33. Το Μοναστήρι της Ζέρμας

Η τεκτονική τέχνη περιλαμβάνει, πλην των λιθοξό-
 ων, πολλές άλλες επαγγελματικές εξειδικεύσεις. Πα-

ράλληλα, η πέτρα και το ξύλο είναι τα μοναδικά δομικά υλικά μέσα, με τα οποία υλοποιείται και εκφράζεται η τοπική αρχιτεκτονική της Κόνιτσας. Έτσι, η ανάγκη της επαγγελματικής εξειδίκευσης οδηγεί στην εξειδίκευση σχεδόν του κάθε χωριού. Πολλοί τεχνίτες διαφόρων ειδικοτήτων ή συντεχνίες μαστόρων γίνονται γνωστοί στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, και όχι μόνο, με αποτέλεσμα και ο ιδιαίτερος τόπος καταγωγής τους να φημίζεται για τους εξαιρετικούς τεχνίτες της μιας ή της άλλης ειδικότητας (π.χ. ζωγράφοι από τους Χιονιάδες, ασημοουργοί από το Ασημοχώρι, ξυλουργοί από Γοργοπόταμο και μαστόροι από την Πυρσόγιαννη, Βούρμπιανη, Μόλιστα, Πύργο, Αμάραντο, Καστάνιανη, Πληκάτι).

«...Κι όσο να καλοσκεφτείς κάποια χαρακτηριστική ταλαιπωρία σου στον αγώνα για την απόκτηση των κέδρων, προβάλλει κιόλας μπρος σου ο Ταμπακόμυλος. Ποιος δεν τον ξέρει! Τα δυο του μάτια γέμιζαν μ' αλεύρι όχι μόνο τ' αμπίρια της Μόλιστας αλλά και της Σταρίτσιανης και της Στράτσιανης κι αυτής της Κουρτίνιστας ακόμα...»

Χρ. Ι. Χρηστίδης, Πουρνιά Κονίτσας. Το χωριό μου, 1991.

Η οικονομική δραστηριότητα φυσικά δεν περιορίζεται μόνο στα οικοδομικά επαγγέλματα. Μέσα στο πλαίσιο της οικονομίας, τόσο της ευρύτερης περιοχής όσο και της εποχής, η γεωργία, η κτηνοτροφία, η μεταποίηση, η χειροτεχνία και το εμπόριο είναι ανεπτυγμένοι κλάδοι της τοπικής οικονομικής δραστηριότητας. Εκτός από ιστορικούς και άλλους λόγους, τόσο η γεωγραφία όσο και η ανθρωπογεωγραφία της κάθε περιοχής συμβάλλουν σημαντικά στην εξειδίκευση της τοπικής δραστηριότητας. Κοινωνικές ομάδες, σύνολα χωριών ή μεμονωμένοι οικισμοί εξειδικεύονται και αποκτούν καλή φήμη σε μια συγκεκριμένη επαγγελματική δραστηριότητα (π.χ. αγωγιάτες, έμποροι, μουσικοί κ.λπ.) ή στην παραγωγή ενός συγκεκριμένου προϊόντος (π.χ. μανούρι της Αετομηλίτσας, κατράμι του Δίστρατου κ.λπ.). Η εξειδικευμένη οικονομική δραστηριότητα εγγράφεται στον φυσικό χώρο και τον διαφοροποιεί σε επίπεδο οργάνωσης, δομής, λειτουργίας και αισθητικής.

Τα χωριά του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας (πεδινή

έκταση) επικεντρώνονται περισσότερο στη γεωργική παραγωγή (παράγοντας που εξηγεί συν τοις άλλοις και την εγκατάσταση προσφύγων από την Μικρά Ασία), η κοιλάδα του Σαραντάπορου (Μαστοροχώρια) περισσότερο στην οικοδομική τέχνη, η Λάκκα Αώου περισσότερο στην εκμετάλλευση του δάσους και, τέλος, οι οικισμοί της εξωδασικής ζώνης βλάστησης περισσότερο στην κτηνοτροφία. Όλες οι δραστηριότητες είναι συμπληρωματικές και καμία δεν αποκλείει την ανάπτυξη κάποιας άλλης στην ίδια κοινότητα ή περιοχή. Η έκταση όμως της κάθε δραστηριότητας προσδίδει μιαν ιδιαίτερη οργάνωση της οικονομίας και φυσικά της τοπικής κοινωνίας. Οι τοπικές κοινωνικές και οικονομικές ιδιαιτερότητες με τη σειρά τους ενσωματώνονται και στο πολιτισμικό πρότυπο. Με τον τρόπο αυτό οι τοπικές διαφορές συνδέτουν την πολιτισμική ταυτότητα και παράλληλα αυξάνουν τον πολιτισμικό πλούτο της ευρύτερης περιοχής.

Η οικογεωγραφία της περιοχής αποτελεί έναν καλό οδηγό για την κατανόηση της κοινωνικο-οικονομικής και πολιτισμικής συγκρότησης του χώρου μέσα στο χρόνο. Οι ίδιες οι οικολογικές ζώνες, όπως προσδιορίστηκαν πιο πάνω, αποτέλεσαν το γεωγραφικό πλαίσιο ανάπτυξης συγκεκριμένων τοπικών συστημάτων οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης και, βεβαίως, πολιτισμικής έκφρασης.

Υπάρχει, πράγματι, μια χαρακτηριστική αντιστοιχία ανάμεσα στις οικολογικές ζώνες και τις πολιτισμικές μικρο-ενότητες. Η ζώνη του Σαραντάπορου, που εκτείνεται από τα όρια με τη Δ. Μακεδονία μέχρι τις παρυφές της Κόνιτσας και τα σύνορα με την Αλβανία (εκεί που πάει να σμίξει ο Σαραντάπορος με τον Αώο), αντιστοιχεί

«...Γράμμος. Έρεθισμένη ή πέτρα
ἀπ' τὸ κόκκαλο, πονάει σὰν αἷμα...»

Γ. Ζαρκάδης,
Ἄχερουσία Μνήμη, 1991.

στα γνωστά μαστοροχώρια στις δύο πλευρές του ποταμού. Η ζώνη του Αώου, που εκτείνεται σχεδόν ἀπὸ 'κει που ξεκινά ο ποταμός μέχρι τον κάμπο της Κόνιτσας αντιστοιχεί στα χωριά της Λάγκας Αώου, στη βόρεια πλευρά του. Ψηλότερα, η ζώνη των αλπικών βοσκοτόπων του Γράμμου και του Σμόλικα αντιστοιχεί στα κτηνοτροφικά βλαχοχώρια. Τέλος, στη λεκάνη της Κόνιτσας, γύρω γύρω στον κάμπο αναπτύσσονται μια ομάδα κατὰ βάσιν γεωργικῶν χωριῶν, αρκετὰ κοντὰ στην ἴδια την πόλη της Κόνιτσας.

Ἀς δούμε, λοιπόν, πιο αναλυτικὰ ὅλες αυτές τις υπο-ενότητες, πῶς διαμορφώθηκαν και ἐξελίχθηκαν ιστορικά και ποια εἶναι τα ιδιαίτερα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους.

Τα μαστοροχώρια του Σαραντάπορου, το λέει και τ' ὄνομά τους, εἶναι γνωστὰ και ξακουσμένα για τους μαστόρους, που κατὰ τὴν παροιμιώδη φράση «έχτισαν τον κόσμο». Πρόκειται για μια συστάδα χωριῶν (γύρω στα 40), τοποθετημένα στη ζώνη της δρυός, με βασικό στοιχείο ταυτότητας τὴν τεχνική ἐιδίκευση. Κοινότητες με γεωργοκτηνοτροφικό παρελθόν, που σε κάποια χρονική

στιγμὴ λόγω οικονομικής και δημογραφικής στενότητας πέρασαν στην τεχνική ἐξειδίκευση, διαδικασία που ἐμελλε να εἶναι καθοριστική για τὴν κοινωνική και τὴν πολιτισμική τους ἐκφραση. Ὅλα σχεδόν τα χωριά ἀνέδειξαν μαστόρους τῆς πέτρας, χτίστες ὅμως κάποια ἀπ' αὐτὰ ἐιδικεύτηκαν και σε

34. Μαστόροι σε ὥρα δουλειάς



άλλες τέχνες, έτσι ώστε να ταυτιστούν ιστορικά μ' αυτές. Είναι γνωστή, παραδείγματος χάριν, η φράση «ζωγράφος είσαι, Χιονιαδίτης είσαι» ή το γιαννιώτικο στιχοπλάκι «γίναν τώρα οι δικηγόροι σαν στη Βούρμπιαν' οι μαστόροι».

Είναι γνωστό ιστορικά, ότι τα χωριά αυτά διαμορφώθηκαν ως συμπαγείς κοινότητες κατά τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας. Μέχρι τότε υπήρχαν διάφοροι διάσπαρτοι μικροοικισμοί με βάση το σύστημα οργάνωσης κατά «φάρες», οι οποίοι συνενώθηκαν για συγκεκριμένους διοικητικούς, φορολογικούς αλλά και αμυντικούς λόγους. Η φυσική αύξηση του πληθυσμού αλλά και η εγκατάσταση επήλυδων στη συνέχεια προκάλεσε μια οικονομική στενότητα, με αποτέλεσμα την αναζήτηση διεξόδου σε τεχνικές δραστηριότητες¹.

Η ανάπτυξη των συγκεκριμένων τεχνικών επαγγελμάτων χαρακτήρισε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα τον κοινωνικό βίο των κοινοτήτων αυτών, με απόγειο τον 18ο και 19ο αιώνα. Μόνο στα τέλη του 19ου αιώνα αρχίζει η κάμψη του φαινομένου αυτού, καθώς παρακμάζει γενικά η βιοτεχνία και ο χώρος της Βαλκανικής «παίρνει την κάτω βόλτα», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Κονιτσιώτης συγγραφέας Γ. Λυμπερόπουλος. Έτσι τις περιοδικές μετακινήσεις των μαστόρων αρχίζουν να αντικαθιστούν τα ταξίδια που σήμαιναν ξενιτιά, δηλ. πολύχρονη διαμονή σε ξένους τόπους: Βλαχιά, Πόλη, Αίγυπτο, Αμερική αργότερα...²

Αυτή, η άλλη έξοδος, που τραγουδήθηκε σαν μοιρολόι, αποτυπώθηκε σε αρχοντικά σπίτια, τοξοτά γεφύρια, σχολές και εκκλησίες, σε ευαγή ιδρύματα γενικά, δίνοντας έτσι μια τελευταία ανάσα και στους μαστόρους, που «μύριζαν από μακριά» τον πλούτο που εισέρρεε στα χωριά από τα ξένα...

«...Θα φύγω μάνα και θα
κλαις, θα χύνεις μαύρο
δάκρυ
θα κάνω μήνες δώδεκα και
χρόνους δεκαπέντε...»

Οι τέχνες, λοιπόν, μαστορική, ξυλουργία, ξυλογλυπτική, αγιογραφία, ζωγραφική, όπως ασκήθηκαν σε επαγγελματική συντεχνιακή βάση, σφράγισαν το βίο και τον πολιτισμό των χωριών αυτών, με αποτέλεσμα την ιστορική τους ταύτιση μ' αυτές και τη διαμόρφωση μιας συνείδησης τοπικής ιδιαιτερότητας, που παίζει καθοριστικό ρόλο τόσο στη συλλογική μνήμη όσο και στη συνείδηση του παρόντος. Μαστόροι της πέτρας σ' όλα τα χωριά, ξακουστοί πρωτομαστόροι και πελεκάνοι της Πυρσόγιαννης και Βούρμπιανης, ταλιαδούροι (ξυλογλύπτες) του Τούρνοβου, ζωγράφοι-αγιογράφοι των Χιονιάδων, μαραγκοί του Λισκατσιού, οργανούν τη Βαλκανική χτίζοντας δημόσια και ιδιωτικά κτίρια, σκαλίζοντας τέμπλα εκκλησιών, «ιστορώντας» μοναστήρια, ζωγραφίζοντας αρχοντικά, αφήνοντας εν τέλει τα ίχνη μιας άφταστης λαϊκής τέχνης σε λιθανάγλυφες κεφαλές πρωτομαστόρων, σε ανορθόγραφες επιγραφές εικόνων «ιστορήθη ο πάνσεπτος ούτος ναός... κ.λπ. κ.λπ.», σε μια γλώσσα δικιά τους, συνθηματική, τα «κουδαραίικα», που εκ του χαρακτήρα της δεν έπρεπε ποτέ να γραφτεί, για ν' αργοσβήσει στις σκαλωσιές κάποιων σύγχρονων οικοδομών...³

Δεν είναι στις προθέσεις μας να επιχειρήσουμε μια τεκμηρίωση της αξίας των έργων και της τέχνης γενικά των λαϊκών καλλιτεχνών, ούτε να προβούμε σε παρατηρήσεις αισθητικού χαρακτήρα. Τα έργα τους, μνημεία πια λαϊκής τέχνης, όπως το γεφύρι της Κόνιτσας, το ξυλόγλυπτο τέμπλο του Αγ. Αθανασίου Ιωαννίνων, οι ζωγραφιές στα αρχοντικά του Πηλίου που παρουσίασε ο Κίτσος Μακρής⁴ και ένα πλήθος άλλων έργων ξακουστών, που δυστυχώς δεν έχουν ακόμα καταγραφεί, μιλούν από μόνα τους.

Το μεγαλείο στην τέχνη αυτών των «ανώνυμων» δη-

μιουργών έγκειται στον τέλειο συνδυασμό της πρακτικής και της αισθητικής λειτουργίας, στο σεβασμό του φυσικού περιβάλλοντος προς το οποίο εναρμονίζονται τα έργα τους, στην αίσθηση της ανθρώπινης κλίμακας και το δέος απέναντι στο θείο, στην κατάθεση ψυχής σε κάθε δημιουργία, «που κάνει κάθε πέτρα να σου κρένει», σε μια εσωτερική αρμονία και ισορροπία που παραπέμπει σε συλλογικότητες άλλων εποχών.

Λαξευμένες και μη πέτρες, γεωμετρικές στέγες, αρδιασμένες σχιστόπλακες, υψίκορμες καμινάδες, πέτρινα ή ξύλινα γεισώματα, ευθυγραμμισμένες γρηπίδες, ξύλινα δεσίματα, τοξωτά υπέρθυρα, αγκωνάρια λαξευμένα με βελόνι, λίθινες τετράγωνες ή κυκλικές κολώνες, δολωτές πέτρινες κατασκευές, πλακοστρώσεις με καπάκια, κτητορικές πλάκες, λιθανάγλυφα, ξύλινες στέγες, ξυλόγλυπτες οροφές, πλατυσάνιδα πατώματα, σκάλες, ξύλινα κιγκλιδώματα, παράθυρα με καΐτια, παμπλαδωτές πόρτες, ξυλόγλυπτες μεσάντρες, ξυλόγλυπτα έπιπλα, τέμπλα, σφυρήλατα καρφιά, τζινέτια, σιδεριές, μεντεσέδες, κλειδαριές, πόμαλα, φορητές και μη εικόνες, κοσμικές παραστάσεις σε αντάδες, ένα σύνολο τέτοιων στοιχείων συνιστούν τον πλούτο της λαϊκής δημιουργίας των τεχνιτών των μαστοροχωρίων.

Και πίσω, στη βάση αυτού του φαινομένου, μια συμπληρωματική πρωτογενής παραγωγή, στα χέρια κυρίως των γυναικών, λίγα κηπάρια, κανένα χωράφι και κανένα αμπέλι, λίγα οικόσιτα ζωντανά, μια οικιακή οικονομία που αποτυπώνεται στο τοπίο με τις ξερολιδιές και τις ταρατσες, τους φράχτες και τα οχτώματα, τις μαδημένες (για κλαδί) βελανιδιές που στέκουν σαν γλυπτά της φύσης και το μικρό δάσος για την απαραίτητη ξυλεία.

«...Ακόμα κι οί ξερολιθιές, όταν είναι από παλιό μάστορα... τραγουδάνε... που ξανάγινε τέτοια άρμονία, που νά σου “στρώνει” τήν ψυχή...»

Γ. Λυμπερόπουλος,
Όρεινοί και μεθόριοι, 1972.

35. Καμινάδες σε Μαστοροχώρι





36. Στ' αλώνι

Αυτή είναι η κληρονομιά, που έστω και σε παρακμή, επιβιώνει ως τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, για να οδηγηθεί στην εγκατάλειψη και, τέλος, σε μια επιστροφή, οι στόχοι της οποίας δεν είναι ακόμα ξεκάθαροι...

Από την άλλη μεριά, στη Λάκκα του Αώου, ζουν τη δική τους περιπέτεια μια ομάδα χωριών με κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά ευδιάκριτα και με συνείδηση μιας μικρής ενότητας. Με εξαίρεση το Ελεύθερο (Γκρισμπάνι), που πρέπει πολιτισμικά να ενταχθεί στα μαστοροχώρια (άλλωστε μαστόρους έβγαλε κι αυτό), τα υπόλοιπα χωριά της Λάκκας, παρατεταγμένα κατά μήκος του Αώου ανέπτυξαν έναν ιδιαίτερο τοπικό πολιτισμό, κατά βάση δασικό και γεωργι-

«... Να σπαν στο καλντερίμι
χίλια λόγια
ν' ανθίζει στα κηπάρια λη-
σμονιά
στου Γανναδιού τα δειλινά
κλαριά και μνήμες ένα...»

Τ. Κανάτσης, *Κρυφή μια
στράτα*, 1996.

κό, με συμπληρωματική οικόσιτη κτηνοτροφία. Η ζώνη ανάμεσα στους οικισμούς και το ποτάμι, χαμηλά και δίπλα στα νερά, είναι ο τόπος της γεωργικής καλλιέργειας, που φυσικά στο παρελθόν εκτεινόταν και βόρεια των οικισμών, όπου καλλιεργούνταν κυρίως τα απαραίτητα σιτηρά. Πάνω απ' τους οικισμούς υπάρχουν ζώνες προστατευόμενων δασών, κλαδερών αλλά και βοσκότοποι και πιο πέρα τα μεγάλα δάση, που αποτελούν και σήμερα σημαντικό παράγοντα της τοπικής οικονομίας.

Τα βασικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των κατοίκων της Λάγκας Αώου είναι πρώτο η βλάχικη εθνοφυλετική τους ταυτότητα και δεύτερο η εξειδίκευσή τους σε δασικά επαγγέλματα. Με εξαίρεση πάλι το Ελεύθερο, τα υπόλοιπα χωριά είναι δίγλωσσα (μιλούν και τη βλάχικη γλώσσα) και χαρακτηρίζονται ιστορικά από την ειδίκευσή τους σε συγκεκριμένα τεχνικά επαγγέλματα που συνδέονται με την εκμετάλλευση δασών.

Πριονάδες, καρβουνιάρηδες και κατραμάδες μετακινούνται σε μια μεγάλη σχετικά γεωγραφική κλίμακα ασκώντας το επάγγελμά τους. Οι πριονάδες με τεχνική αφετηρία το τσεκούρι και το απλό πριόνι (σιάρα), που το δουλεύουν ανά δύο, κατασκευάζουν οι ίδιοι αργότερα τα γνωστά νεροπριονα δίπλα σε ποτάμια και ρεματιές, διαμορφώνοντας έναν σπουδαίο προ-βιομηχανικό τεχνικό πολιτισμό αλλά κι έναν τρόπο ζωής. Οι καρβουνιάρηδες στήνουν τα καμίνια τους, αλλά και τα καλύβια που μένουν, σε δασικές εκτάσεις με κατάλληλο για κάρβουνο ξύλο, αναπτύσσοντας κι αυτοί τη δική τους μικρή παράδοση. Όσο για τους κατρα-

37. Κλαδαριές





38. Καμίνια ξυλοκάρβουνου

μάδες, αυτοί έχουν καταγραφεί στις μνήμες των ανθρώπων ως γραφικοί διαλαλητές του προϊόντος τους, το οποίο πουλούν από δερμάτινα ασκιά (τουλούμια) που τα φορτώνουν στα αλογομούλαρά τους. Το κατράμι παράγεται από δαδί (ξύλο πεύκου με μεγάλη περιεκτικότητα ρετσινιού) μέσω θέρμανσης σε ειδικό καμίνι. Χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα, σε μικρή βεβαίως έκταση, από κτηνοτρόφους για θεραπευτικούς σκοπούς (κυρίως επάλειψη πληγών), ενώ παλιότερα χρησιμοποιούνταν πολύ για τις ρόδες των κάρων, γι' αυτό και οι κατραμάδες ταξίδευαν αρκετά σε τόπους όπως η Μακεδονία που είχαν πολλά κάρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κάτοικοι του Διστράτου ακόμα και σήμερα αποκαλούνται «κατραμάδες».

Η περιοχή της Λάκκας Αώου ανέδειξε επίσης αρκετούς κυρατζήδες, σαμαράδες και μυλωνάδες. Διαφορε-

τικές από εκείνες των μαστοροχωρίων τεχνικές ειδικεύσεις, που προέκυψαν από τις ίδιες ανάγκες των τοπικών αρχικών γεωργοκτηνοτροφικών και δασικών οικονομιών, για να γίνουν τελικά το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της ανθρωπογεωγραφικής ενότητας.

Βεβαίως ο ξενιτεμός κι εδώ έπαιξε το ρόλο του και είχε τις γνωστές επιδράσεις στις τοπικές κοινωνίες. Το ίδιο και η μετανάστευση στα νεότερα χρόνια, που μαζί με τους πολέμους (τα χωριά αυτά είχαν και την ατυχία να καταστραφούν από τους Γερμανούς), οδήγησαν στην παρακμή και την εγκατάλειψη. Παρόλα αυτά, τουλάχιστον το Δίστρατο, είναι ακόμα ζωντανή και εύρωστη κοινότητα, με προοπτικές επιβίωσης αλλά και αναζωογόνησης των παραγωγικών κυττάρων της. Η τοπική παράδοση, αξιοποιούμενη μέσα από νέους δρόμους, δειχνει την κατεύθυνση.

Πέρα όμως από τον ιδιαίτερο και σπουδαίο τεχνικό πολιτισμό, πέρα από την παραδοσιακή τεχνολογία, τα χωριά αυτά ανέπτυξαν και τις δικές τους ιδιαίτερες μορφές συλλογικής έκφρασης και δημιουργίας αποτυπωμένες στα διάφορα είδη του τοπικού λαϊκού πολιτισμού. Στα όρια της Ηπείρου με τη Δ. Μακεδονία και πάνω σ' έναν ιστορικό ορόμο-πέραςμα, μετακινούμενοι οι ίδιοι αρκετά αλλά και με έντονες επικοινωνίες με τα υπόλοιπα βλαχοχώρια της Πίνδου, διαμορφώνουν ένα τοπικό πολιτισμικό σύστημα, που θα μπορούσε να πει κανείς ότι εκφράζει τη συνάντηση της κονιτσιώτικης παράδοσης με εκείνη της Δυτ. Μακεδονίας. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στη μουσική παράδοση, όπου κυριαρχούν οι «γκάιντες» με μακεδονική προέλευση και ηπειρωτική προσαρμογή και τα ξεχωριστά μπεράτια της Πίνδου. Ενδυματολογικά, επίσης, παρατηρούνται φαινόμενα διασταύρωσης της βλάχικης παράδοσης με την κονιτσιώ-



39. Μορφή της Λαοκάς Αώου

«...Βγήκα στη Βασιλίτσα,
ψηλά στη Γαλανή
κι αγνάντεψα το Σιούλη να
παίζει το βιολί...»

τική. Οι μεγάλοι χοροί στα πανηγύρια, αποτελώντας την κορυφαία συλλογική εθιμική έκφραση της κοινότητας, αποτυπώνουν εύγλωττα όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της τοπικής κοινωνίας αλλά και τις εξελίξεις που σημειώνονται μέσα στο χρόνο.

Ψηλά, στη ζώνη των αλπικών βοσκοτόπων, βρίσκονται αιώνες τώρα οι βλάχοι κτηνοτρόφοι. Περισσότερο η Αετομηλίτσα και λιγότερο η Φούρκα, είναι χαρακτηριστικές περιπτώσεις ημινομαδικών κτηνοτροφικών κοινοτήτων, που αδειάζουν το καλοκαίρι, καθώς τα κοπάδια κατεβαίνουν στα χειμαδιά της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας. Ενταγμένες στην ευρύτερη ομάδα των βλαχοχωριών της Πίνδου, οι δύο αυτές κοινότητες προσθέτουν τη δική τους ιδιαιτερότητα στο ψηφιδωτό του τοπικού πολιτισμού. Είναι οι βλάχοι που ξέρουμε να διαβαίνουν δυο φορές το χρόνο απ' το βουνό στον κάμπο κι αντίστροφα, είναι οι βλάχοι με τα μεγάλα караβάνια, οι κυρατζήδες που μεταφέρουν προϊόντα και ανθρώπους, είναι οι βλάχοι που γεμίζουν τα παζάρια με φλοκάτες, κάπες και είδη τυροκομίας (κεφαλοτύρι, μανούρι κ.λπ.), είναι οι βλάχοι με τον πολιτισμό της στάνης.

Ενώ η Φούρκα παρουσιάζει στοιχεία μικτής οικονομίας, κτηνοτροφία και γεωργία, καθώς επίσης και κάποιες μορφές τεχνικής ειδίκευσης (μαραγκοί, ραφτάδες), η Αετομηλίτσα είναι αμιγώς κτηνοτροφική κοινότητα ακόμα και σήμερα. Πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι η Φούρκα γνώρισε μια μεγάλη μετανάστευση, με αποτέλεσμα το δημογραφικό κενό που δημιουργήθηκε να αναπληρωθεί με την εγκατάσταση στο χωριό αρβανιτόβλαχων κτηνοτρόφων, οι οποίοι αποτελούν και τον κύριο κορμό του πληθυσμού της κοινότητας σήμερα.

Οι Βλάχοι λοιπόν κατέχουν τη δική τους οικολογική ζώνη, που αντιστοιχεί στη βασική τους παραγωγική

«...Πότε θα 'ρθει η άνοιξη,
θα ρθει το καλοκαίρι
να βγουν οι βλάχοι στα βουνά,
να βγουν κι οι βλαχοπούλες...»

δραστηριότητα, την κτηνοτροφία, και που υπαγορεύει συγκεκριμένη προσαρμογή, συγκεκριμένο τρόπο ζωής, στη βάση του οποίου παράγεται κι ένας ιδιαίτερος πολιτισμός. Η συλλογική διαχείριση και νομή των κοινοτικών βοσκοτόπων, με βάση ένα πανάρχαιο εθιμικό δίκαιο, η ισορροπία ανάμεσα στην ανθρώπινη κοινωνία, το ζωϊκό κεφάλαιο και τους διαθέσιμους φυσικούς πόρους, η συμπληρωματική της κτηνοτροφίας οικοτεχνία (υφαντική), η σχέση με το κοπάδι που εκφράζεται σε ποικίλες μορφές της κοινωνικής και πολιτισμικής έκφρασης, ο κοινοτικός βίος και η ζωή στη στάνη, συγκροτούν ένα σύνολο εκφράσεων με αξιοσημείωτη εσωτερική συνοχή. Αυτή η συνοχή εξηγεί και την αξιοσημείωτη συνέχεια στο χρόνο κάποιων δομών αρχαϊκών, κάποιων δομών που αντιστέκονται ακόμα, παρόλες τις αλλαγές στα «τεχνικά» χαρακτηριστικά της κτηνοτροφικής παραγωγικής δραστηριότητας⁵.

Ο ποιμενικός πολιτισμός των βλάχων κτηνοτρόφων συνιστά μια ιδιαίτερη πτυχή της τοπικής ιστορίας. Οι ίδιοι αυτοί κτηνοτρόφοι, μαζί με τους Σαρακατσάνους, υπήρξαν για αιώνες διαμεσολαβητές ανάμεσα στα βουνά και τους κάμπους, καθώς οι μετακινήσεις τους σήμαιναν πάντοτε επαφές, αλληλεπιδράσεις και ανταλλαγές. Αυτοί οι «κλειστοί» και συντηρητικοί κατά τ' άλλα ποιμένες, υπήρξαν αναμφισβήτητα φορείς πολιτισμικών μηνυμάτων από άλλους τόπους, εισαγωγείς υλικών και πνευματικών προϊόντων από τα χειμαδιά τους αλλά και από τόπους που περνούσαν κατά το «διάβα» τους.

Στην Αετομηλίτσα, για παράδειγμα, είναι αξιοπρόσεκτη σήμερα η παρουσία ποντιακών σκοπών στα πανηγύρια, όπως αξιοπρόσεκτες είναι και ανάλογες γλωσσικές επιδράσεις στο τοπικό ιδίωμα, γεγονός που οφείλεται στη συμβίωση ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού



40. Στο δρόμο για τα χειμαδιά

με Ποντίους στα πεδινά της Μακεδονίας κατά τους χειμερινούς μήνες.

Ο ορεινός ποιμενικός πολιτισμός των Βλάχων της Πίνδου, που κάποτε «τραγούδησε» ο Κρυστάλλης, αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο του λαϊκού μας πολιτισμού, που εκτός των άλλων, παρουσιάζει και ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την οικολογική του διάσταση. Το πιο σημαντικό όμως σ' αυτή την υπόθεση, είναι ότι αυτός ο πολιτισμός είναι ακόμα ζωντανός, επιδεικνύοντας μια αξιοθαύμαστη ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητα στις νέες συνθήκες.

Κι απ' τα ψηλά βουνά και τους βλάχους ποιμένες να κατέβουμε ξανά στα χαμηλά, στον κάμπο της Κόνιτσας, που κι αυτός γράφει τη δική του ιστορία με τους κολίγους του παλιότερα, όταν αυτός ανήκε σε τσιφλικάδες, και τους σύγχρονους καλλιεργητές σήμερα, ανάμεσα στους οποίους πολλοί μικρασιάτες πρόσφυγες.

Η ίδια η πόλη της Κόνιτσας στηρίχτηκε και στηρίζεται ως προς την πρωτογενή παραγωγή στον κάμπο της, αλλά υπήρξε πάντοτε κυρίως ένα παζάρι, ένα εμπορικό και βιοτεχνικό κέντρο. Ο πολιτισμός της Κόνιτσας είναι κατεξοχήν ένας πολιτισμός του παζαριού. Η ίδια η οικιστική της δομή αποτύπωσε τις βασικές της λειτουργίες αλλά και τις κοινωνικές δομές που προέκυψαν απ' αυτές. Πριν την απελευθέρωση την κοινωνική διαστρωμάτωση της Κόνιτσας συγκροτούσαν οι μπέηδες και οι τσιφλικάδες, οι έμποροι και βιοτέχνες και βεβαίως οι καλλιεργητές του κάμπου. Τα στρώματα αυτά είχαν μια συγκεκριμένη διάταξη στο δομημένο χώρο που εξέφραζε βεβαίως και μια ευδιάκριτη διαφοροποίηση και ιεραρχία. Αυτοί που έδιναν το «χρώμα» στο παζάρι ήταν φυσικά οι βιοτέχνες, που είχαν τα εργαστήριά τους μέσα στο χώρο του παζαριού, δίπλα στους εμπόρους, τσαρου-

«...Στή δεύτερη σειρά, έρχονταν οί έμποροι του παζαριού, που τις περισσότερες φορές έκαναν και τους τραπέζιτες. Σχεδόν όλοι χριστιανοί. Ποῦ καί ποῦ κανένας έβραϊός...»

Γ. Λυμπερόπουλος,
Παζαριού ανατομή, 1971.

χάδες, καποτάδες, ραφτάδες, γουναράδες, σιδεράδες κ.λπ.⁶

Όλη αυτή η κοινωνική τάξη ανατράπηκε μετά την απελευθέρωση, καθώς φύγαν οι μπέηδες, άρχισε να παρακμάζει η βιοτεχνία και βεβαίως εγκαθίστανται στην Κόνιτσα οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία αλλά και αρκετές οικογένειες Βορειοηπειρωτών, κυρίως από το Λεσκοβίκι, μια δημογραφική και κοινωνική-πολιτισμική ανακατάταξη που θα ολοκληρωθεί στη συνέχεια με την μετανάστευση από τη μια ντόπιου πληθυσμού και την εισροή από την άλλη ανθρώπων από τα χωριά της επαρχίας, κυρίως μετά τον εμφύλιο και μέχρι τα τελευταία χρόνια.

Η Κόνιτσα υπήρξε πάντοτε ένα κέντρο αλλά κι ένα πέρασμα. Υπήρξε ένας χώρος εισροής και συνάντησης διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων, ένας τόπος με καταλυτική λειτουργία όσον αφορά την όσμωση ανάμεσα σε διαφορετικούς ανθρώπους και πολιτισμούς. Το ετήσιο παζάρι, το Παζαρόπουλο, κάθε φθινόπωρο, τον καιρό που φεύγαν οι κτηνοτρόφοι από τα ορεινά, συνόψιζε αυτές τις λειτουργίες μιας πόλης, που τελικά έγινε σύμβολο μιας ενότητας μέσα από τις διαφορές. Γουναράδες Κονιτσιώτες, χρυσικοί κι ασιμιτζήδες απ' τα βλαχοχώρια, καλάτζήδες απ' τον Τσαμαντά, ταλιαδούροι απ' τα μαστοροχώρια, υφάντρες απ' τα Βλαχοχώρια, γύφτοι τσαμπάζηδες κ.ο.κ. σμίγανε στα στενά σοκάκια του παζαριού και στα πολλά χάνια δημιουργώντας μιαν απίστευτη ατμόσφαιρα πολυ-πολιτισμικής έκφρασης και ανταλλαγών, που την περιγράφει αρκετά εύστοχα και γλαφυρά ο Γ. Λυμπερόπουλος στο βιβλίο του «Παζαριού ανατομή».

Το παζάρι παρήκμασε μαζί με τη βιοτεχνία. Το εμπόριο και η οικονομία γενικά έχουν αλλάξει. Ωστόσο,



41. Το σπίτι της Χάμκως

«...Τις αγαπούσαν τις Βλάχες με τις βελέντζες. Τις “κυρίες με τις φλοκάτες”. Όπως τις έλεγε πιο μοντέρνα ο απέναντι έμπορος. Τις αγαπούσαν. Σαν τα καλά στοιχεία του τόπου τους...»

Β. Νιτσιάκος, Ωλέλε,
1993.

η Κόνιτσα συνεχίζει να παίζει το ρόλο της, αν και με άλλους όρους τώρα πια. Η Κόνιτσα είναι διοικητικό κέντρο, είναι πόλη παροχής υπηρεσιών περισσότερο σήμερα, αλλά λειτουργεί ακόμα ως τοπική αγορά για τις γύρω κοινότητες, προσελκύοντας καθημερινά αρκετό κόσμο και κυρίως λειτουργεί ακόμα ως μια συμβολική μητρόπολη, ως ένας τόπος όπου συναιρούνται δημιουργικά οι επιμέρους παραδόσεις της ευρύτερης περιοχής.

Η παράδοση της Κόνιτσας είναι το παζάρι και είναι όλος αυτός ο προ-βιομηχανικός πολιτισμός που αναπτύσσεται γύρω απ' αυτό. Η παράδοση της Κόνιτσας είναι η συναιρετική της λειτουργία σε σχέση με την περιφέρειά της, είναι η συνεύρεση και η δημιουργική συνύπαρξη διαφορετικών παραδόσεων. Με βάση αυτή την παράδοση ενσωματώνονται και προκόβουν οι μικρασιάτες πρόσφυγες (Μιστιώτες και Φαρασιώτες), μετατρέποντας τον κάμπο της σ' έναν μικρό παράδεισο και μάλιστα με ιδιαίτερη ταυτότητα στα προϊόντα που παράγει (π.χ. κέπονι Κονίτσης), όπως ενσωματώνονται και οι Βορειοηπειρώτες και οι άλλοι χωρικοί που έρχονται από τις γύρω κοινότητες.

Γύρω στον κάμπο αναπτύσσονται βεβαίως και τα γεωργικά χωριά, που ιστορικά είχαν μια δική τους πιο σκληρή πορεία συνυφασμένη με την ιστορία των τσιφλικιών, αλλά τώρα παρουσιάζουν μίαν οικονομική ανάκαμψη και μια σχετική κοινωνική ζωντάνια, έχοντας ξεπεράσει πια και το πρόβλημα της δημογραφικής αποψίλωσης με τη μεταπολεμική εξωτερική μετανάστευση και μάλιστα καταγράφοντας ένα σημαντικό κύμα παλιννόστησης, το οποίο είναι ορατό και στο χώρο με τις καινούργιες κατοικίες των μεταναστών (χαρακτηριστική περίπτωση η Αετόπετρα). Ο κάμπος συνολικά, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι αναπτύσσει το δικό του αν-

θρωπογεωγραφικό σύστημα με μια σύγχρονη δυναμική και με προϋποθέσεις εξειδίκευσης σε οικολογικά προϊόντα ή «προϊόντα ταυτότητας», προϊόντα δηλαδή που συμπυκνώνουν και εκφράζουν στοιχεία της τοπικής παράδοσης και βεβαίως είναι προσαρμοσμένα στις οικολογικές ιδιαιτερότητες του τόπου.

Τα δύο χωριά που βρίσκονται εκείθεν του ποταμού, στους πρόποδες της Νεμέρτσικας, το Αηδονοχώρι (Οστανίτσα) και το Μολυβδοσκέπαστο (Δεπαλίτσα) ανήκαν ιστορικά στο Πωγώνι —άλλωστε κατά την παράδοση, οι κάτοικοί τους ήλθαν από χωριά του Πωγωνιού— αλλά με την πάροδο του χρόνου, καθώς εντάχθηκαν διοικητικά στην επαρχία Κόνιτσας και ανέπτυξαν ποικίλες σχέσεις μ' αυτή, ανέπτυξαν μια μάλλον κωνιτσιώτικη συνείδηση. Χαρακτηριστικό στοιχείο των χωριών αυτών είναι η ιερότητα. Με τα δύο σημαντικά μοναστήρια, της Γκούρας στην Οστανίτσα και της Παναγίας στη Δεπαλίτσα, καθώς και τις πολυάριθμες εκκλησίες και ξωκλήσια, ο τόπος αυτός παρουσιάζει μια έντονη μεταφυσική διάσταση ως τοπίο. Ιδιαίτερα η παράδοση των τοπικών μοναστηριών με τη γνωστή ακτινοβολία τους αλλά και τα θρησκευτικά τους έθιμα, όπως η «αγρουπνία», θα μπορούσε να παίξει ένα σημαντικό ρόλο σε μια σύγχρονη ανάπτυξη των χωριών αυτών.

Αυτό είναι σε γενικές γραμμές το ψηφιδωτό του τοπικού πολιτισμού της περιοχής της Κόνιτσας, ένα ψηφιδωτό που αναδεικνύει την ενότητα μέσα από τη διαφορά και, αντίστροφα, τη διαφορά μέσα από την ενότητα.

Η μουσική παράδοση είναι ένα καλό παράδειγμα που επιβεβαιώνει ακόμα και σήμερα την παραπάνω διαπίστωση. Υπάρχει όντως ένα διακριτό ιδιαίτερο μουσικό ιδίωμα που εκφράζει όλη την περιοχή αλλά που διαφοροποιείται από τη μια μικρο-ενότητα στην άλλη ή ακό-

«...Μιά φορά τὸ ἄρβανίτικο νομπέτι τὸ θέλαμε στὴν ἐπαρχία μας ἀπὸ παλιά. Εἶναι ὠραῖα τὰ μοιρολόγια καὶ τὰ ζητοῦσαν στὰ γλέντια καὶ στοὺς γάμους. Ἰδίως τὰ ἄρβανίτικα τοὺς ἄρεζαν πολὺ...»

Χρ. Πανουσάκος,
Αρμολόι, 1977.



42. Γλέντι στην Πυρσόγιαννη

μα και από χωριό σε χωριό. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι ο χορός «γκάιντα», που παίζεται με ιδιαίτερο τρόπο από χωριό σε χωριό (π.χ. γκάιντα παδιώτικη, γκάιντα πυρσογιαννίτικη κ.λπ.). Στη μουσική αποτυπώνεται επίσης και το γεγονός ότι η περιοχή είναι ένα πολιτισμικό σταυροδρόμι ανάμεσα στην Αλβανία και

τη Δυτ. Μακεδονία: οι επιρροές και από τους δύο χώρους είναι εμφανείς. Η «αλβανική» επιρροή («καραμουρατάτικη») παραπέμπει περισσότερο στο παρελθόν (άλλωστε οι μεγάλες οικογένειες Τσιούτα, Πανουσάκου προέρχονται από το Λεσκοβίκι), ενώ οι επιρροές από τη Δ. Μακεδονία είναι μάλλον πρόσφατες (ξεχωριστά μπεράτια, «κουπατσιάρικα», κ.λπ.).

Γενικά, η μουσική παραδοση της Κόνιτσας είναι ένας καλός δείκτης της ιδιαιτερότητας της περιοχής και εκφράζει επίσης τις διάφορες επιδράσεις και ανταλλαγές που έχουν συμβεί στο χώρο και το χρόνο. Ακόμα και σήμερα απόγονοι των μεγάλων μουσικών οικογενειών (Μπετζαίοι, Αλεξίου, Χαλκιάδες, Πανουσάκηδες) είναι ενεργοί και έτοιμοι να παίξουν για κείνους που ξέρουν να τα ζητάνε το «πεκλάρι», το «ζερματινό», τη «ντάντω», τ' «αηδόνι», το «λεσκοβικιάρικο» και τόσα άλλα «δικά τους» κονιτσιώτικα τραγούδια.

1. Βασίλης Γ. Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου*, Αθήνα, Πλέθρον, 1995.
2. Γιάννης Λυμπερόπουλος, *Ορεινοί και μεθόριοι*, Αθήνα, 1972.
3. *Αρμολογί*, τ. 1-10.
4. Κίτσος Μακρής, *Οι χιονιαδίτες ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου*, Αθήνα, Μέλισσα, 1981.
5. Β. Γ. Νιτσιάκος, *ό.π.*
6. Γιάννης Λυμπερόπουλος, *Παζαριού ανατομή*, Αθήνα, Ιππώνιος, 1971.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-1991)

Ο πληθυσμός της επαρχίας Κόνιτσας μετά τον εμφύλιο πόλεμο και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 παρουσιάζει αύξηση της τάξης του 3,5%. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60, την αύξηση αυτή διαδέχεται μείωση της τάξης του 30%. Η μείωση αυτή, που δημογραφικά κλονίζει την περιοχή λόγω του μεγέθους της, εντάσσεται στο γενικότερο κύμα εξόδου της συγκεκριμένης δεκαετίας που χαρακτηρίζει την περιοχή. Στη συνέχεια ο πληθυσμός της επαρχίας Κόνιτσας σταθεροποιείται αλλά οι τάσεις που τον διακρίνουν δεν αφήνουν περιθώρια για αισιοδοξία. Τέλος, οι όποιες αρνητικές μεταβολές του πληθυσμού σημειώνονται στις τελευταίες απογραφές είναι πιο έντονες στις κοινότητες της Κόνιτσας από ό,τι στην ίδια την Κόνιτσα. Τις διαπιστώσεις αυτές για την εξέλιξη του πληθυσμού στη συγκεκριμένη περιοχή και σε σύγκριση με την πληθυσμιακή εξέλιξη του νομού αποδίδουν ο πίνακας και η παράσταση που ακολουθούν:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

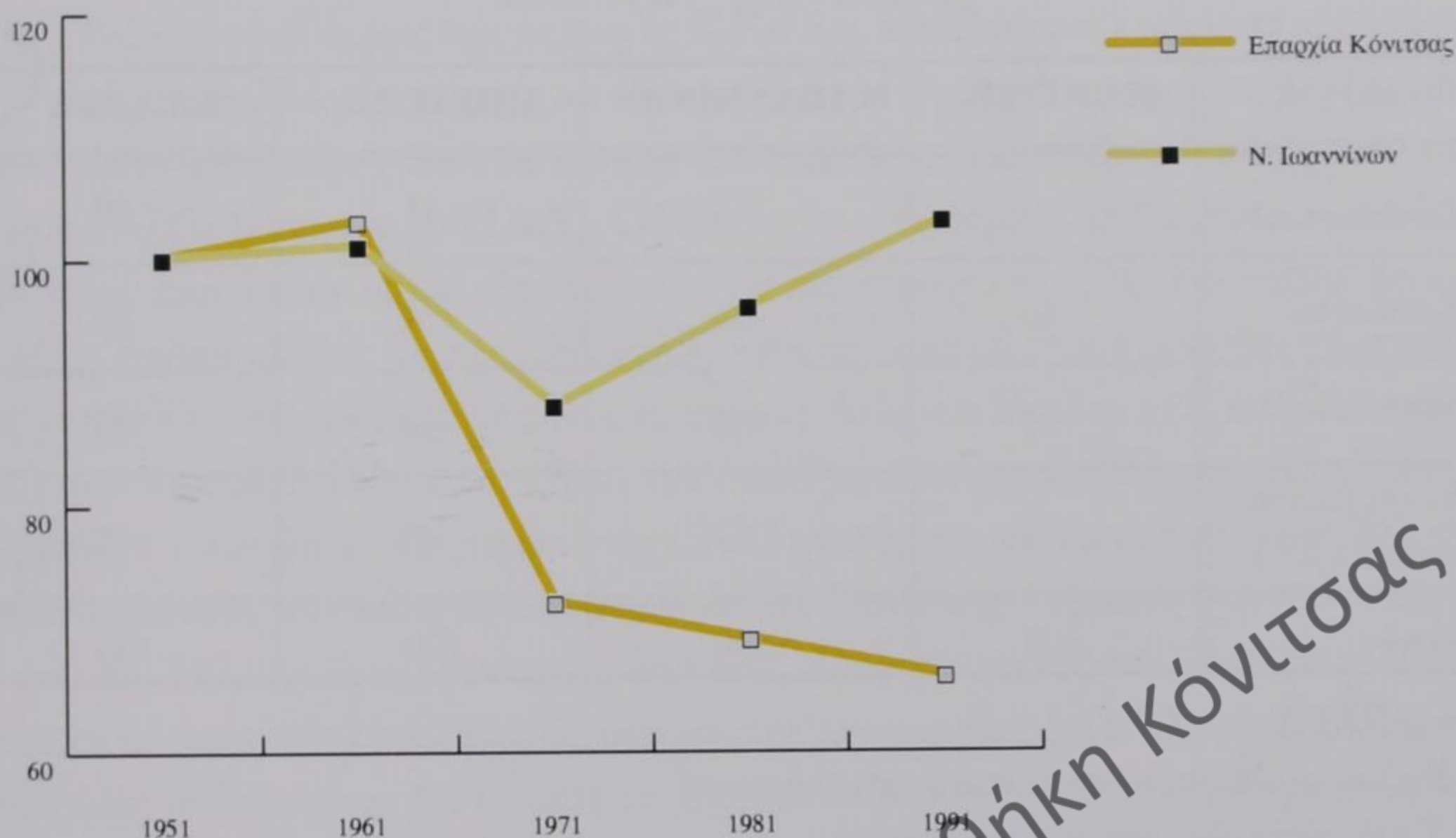
Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	13.915	100	153.748	100	9,05	1951 - 1961	3	1
1961	14.405	103	155.326	101	9,27	1961 - 1971	-30	-13
1971	10.037	72	134.688	88	7,45	1971 - 1981	-4	9
1981	9.663	69	147.304	96	6,55	1981 - 1991	-4	7
1991	9.252	66	158.193	103	5,84			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η επαρχία Κόνιτσας είναι κατ' εξοχήν ορεινή με εξαίρεση τον κάμπο της. Η κατανομή της έκτασης στις βασικές κατηγορίες χρήσεων γης επιβεβαιώνει την παρατήρηση αυτή, αφού μόνο το 4% ανήκει στην κατηγορία των καλλιεργήσιμων γαιών, ενώ το 88% είναι δάση και βοσκότοποι. Αυτό το 4% αντιπροσωπεύει ουσιαστικά τα γεωργικά χωριά του κάμπου της Κόνιτσας. Όσο όμως ανερχόμαστε προς τα βόρεια της Κόνιτσας, τόσο το ποσοστό των καλλιεργήσιμων γαιών μειώνεται, για να φθάσει το μηδέν στην Αετομηλίτσα και τους Χιονιάδες, ενώ οι κοινότητες Ασημοχώρι, Γανναδία, Μολίστα, Οξυά, Πύργος, Φούρκα, κ.ά. μόλις που διαθέτουν μερικά πεζούλια καλλιεργήσιμης γης. Οι κοινότητες αυτές, που διακρίνονται στα επωνομαζόμενα μαστοροχώρια και Βλαχοχώρια, αποτελούν τις κατ' εξοχήν ορεινές κοινότητες. Τα μαστοροχώρια, σήμερα δημογραφικά αποψιλωμένα, διαθέτουν περισσότερο φήμη και φυσικές ομορφιές παρά οικονομία, ενώ τα Βλαχοχώρια συνεχίζουν να ασκούν την κτηνοτροφία. Για παράδειγμα, η Αετομηλίτσα και μόνο έχει ένα κεφάλαιο από 15.000 αιγοπρόβατα (1996).

Θα ήταν, επίσης, παράλειψη να μην αναφέρουμε τους υπό ανάπτυξη κλάδους της πεστροφοκαλλιέργειας και της πτηνοτροφίας, που προσφέρουν απασχόληση στους κατοίκους κυρίως των αγροτικών κοινοτήτων της επαρχίας, καθώς και την υλοτομία που συντηρεί κάποιες ορεινές κοινότητες.

Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών
χρήσεων γης⁽¹⁾ (%) - 1991

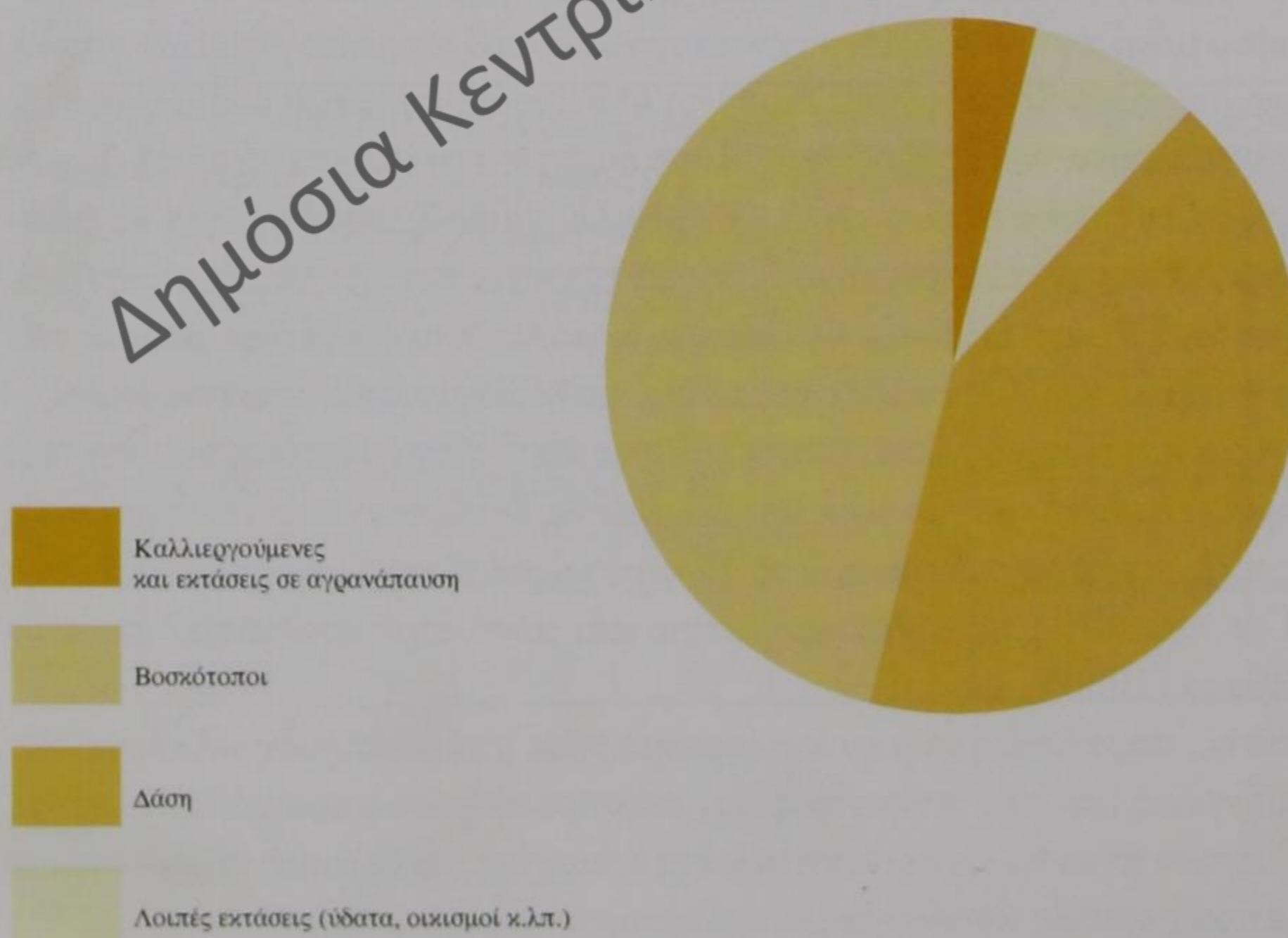
Χρήσεις γης	ΚΟΝΙΤΣΑ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιεργείες*	4	9	14	30
Βοσκότοποι	46	54	51	40
Δάση	42	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	8	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ

* Καλλιεργούμενες και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής της εκτάσης της επαρχίας Κόνιτσας
κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Πολιτιστικά στοιχεία

Οι πολιτιστικοί φορείς της περιοχής Κόνιτσας διακρίνονται κυρίως σε αδελφότητες και συλλόγους, χωρίς να απουσιάζουν οι σχετικά σύγχρονες μορφές των κοινοτικών εταιρειών τουριστικής και πολιτιστικής ανάπτυξης, καθώς και των Πνευματικών Κέντρων (ΝΠΔΔ). Οι σύλλογοι υπερτερούν αριθμητικά των αδελφοτήτων, ενώ λείπουν, με εξαίρεση ελάχιστες περιπτώσεις, οι αθλητικοί φορείς. Ακόμη, ο αναγνώστης θα προσέξει συλλόγους που σκοπό τους έχουν την προστασία του περιβάλλοντος με έμφαση στους ποταμούς Αώο και Βοΐδομάτη, καθώς και άλλους που προσπαθούν να αναπτύξουν τον τουρισμό στον ορεινό χώρο της Κόνιτσας με έμφαση στην ορειβάσια. Οι περισσότεροι σύλλογοι έχουν ως διακριτικό γνώρισμα την παλιά ονομασία των κοινοτήτων, δηλώνοντας έτσι και μια εμμονή στο πολιτισμικό παρελθόν. Τέλος, μια προσεκτική ματιά στις έδρες των πολιτιστικών φορέων βοηθά στην κατανόηση τόσο της ιστορίας όσο και της λειτουργίας τους. Όσον αφορά τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, θα λέγαμε ότι συγκεντρώνονται κατά κύριο λόγο στην καλοκαιρινή περίοδο, με αποκορύφωμα τα πανηγύρια. Σημειώνουμε επίσης τις συσσωματώσεις «Ομοσπονδία Συλλόγων Επαρχίας Κόνιτσας» (Αθήνα) και «Ένωση Κονιτσιωτών Ιωαννίνων» (Γιάννινα), που αναπτύσσουν κάποια πολιτιστική δραστηριότητα κυρίως εκτός της επαρχίας. Ο περιοδικός τύπος στην επαρχία Κόνιτσας δεν έχει σημαντική παρουσία. Το περιοδικό «Κόνιτσα» που εκδίδεται στην Κόνιτσα έχει μεγάλη κυκλοφορία και στους Κονιτσιώτες της διασποράς, ενώ κυκλοφορούν και κάποιες εφημερίδες συλλόγων χωριών (π.χ. «Η Αετομηλίτσα», «Η Φωνή της Φούρκας»).

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αγία Βαρβάρα	— Σύλλογος Αγίας Βαρβάρας (Αθήνα)	— Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	— Χοροστάσι	
Αγία Παρα- σκευή	— Αδελφότητα Αγίας Παρα- σκευής Κονίτσας «Ο Σμόλικας» (Ιωάννινα, 1990) — Αδελφότητα Αγίας Παρα- σκευής Κονίτσας (Αθήνα)	— Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	— Ξενώνας με αίθουσα εκδη- λώσεων	— Δρακόλιμνη Σμόλικα — Δημ. σχολείο
Αετομη- λίτσα	— Πολιτιστικός Σύλλογος Αετο- μηλίτσας (Αετομηλίτσα, 1994)	— Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	— Πνευματικό Κέντρο — Χοροστάσι (πλατεία)	

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	<ul style="list-style-type: none"> - Σύλλογος Αετομηλιτσιωτών «Το Ντένισκο» (Λάρισα, 1978) - Σύλλογος Αετομηλιτσιωτών Γράμμου «Η Αετομηλίτσα» (Θεσσαλονίκη, 1977) 			
Αετό- πετρα	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Αετόπετρας (Αθήνα, 1981) - Σύλλογος Ερασιτεχνών ψαράδων Μαζίου - Αετόπετρας - Αηδόνοχωρίου - Μελισσόπετρας - Μολυβδοσκεπάστου (Αετόπετρα Κόνιτσας, 1983) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα εκδηλώσεων (του ΚΕΦΟ) - Γήπεδο (όπου και το χοροστάσι) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγίου Αθανασίου (19ος αι.)
Αηδό- νοχώρι	<ul style="list-style-type: none"> - Πολιτιστικός Σύλλογος Αηδόνοχωρίου Κόνιτσας (Αηδόνοχώρι, 1989) - Αδελφότης των εν Ιωαννίνους Αηδόνοχωριτών «Η Ζωοδόχος Πηγή» (Ιωάννινα, 1975) - Αδελφότητα Αηδόνοχωριτών Αθηνών (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, Ζωοδόχου Πηγής - Πρωτομαγιά (γλέντι) - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Πολιτιστικό κέντρο (κατελές) - Χοροστάσι - Ιδιωτικό μουσείο (με εκθέματα παλιών οικιακών σκευών, πολεμικού υλικού, κ.λπ.) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Ταξιαρχών Γκούρας (16ος αι.) - Ι. Ν. Αγ. Αποστόλων (τοιχ. 19ος αι.)
Αμάρα- ντος	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Αμαράντου (Αθήνα) - Πολιτιστικός Σύλλογος Αμαράντου (Αμάραντος, 1988) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα εκδηλώσεων - Ξενώνας 	<ul style="list-style-type: none"> - Δημοτικό σχολείο
Άρματα	<ul style="list-style-type: none"> - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Αρματιωτών «Ο Σαβλιανός» (Άρματα Κόνιτσας, 1982) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι 	
Ασμο- χώρι	<ul style="list-style-type: none"> - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ασμοχωριτών (Ιωάννινα, 1983) - Αδελφότητα Ασμοχωριτών (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου - Ι. Ν. Κομηγείως Θεοτόκου
Βούρμ- πιανη	<ul style="list-style-type: none"> - Φιλεκαπαιδευτική Αδελφότητα Βούρμπιανης (Αθήνα, 1875) - Πολιτιστικός Σύλλογος Βούρμπιανης (Βούρμπιανη, 1993) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου - Πολιτιστικές εκδηλώσεις 14, 15 & 16 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα εκδηλώσεων) - Χοροστάσι 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Κομηγείως της Θεοτόκου
Γαναδιό	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Γαναδιωτών «Οι Άγιοι Ταξίαρχοι» (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> - Θρησκευτική εκδήλωση και γλέντι, 8 Νοεμβρίου - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι - Αίθουσα εκδηλώσεων - Ανάπλαση Δημ. σχολείου ως πολιτιστικού κέντρου 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγίων Ταξιαρχών (19ος αι.) - Σπιριδώνειος Σχολή (19ος αι.) - Παραδοσιακός οικισμός

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Γοργοπό- ταμος	– Σύλλογος Γοργοποτάμου «Τουρνοβιτών, η Ένωσις» (Αθή- να)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Αίθουσα – Χοροστάσι	– Ι. Ν. Αγίου Νικολάου (τοιχ. 19ος αι.)
Δίστρατο	– Αδελφότητα Διστρατιωτών Αθηνών (Αθήνα, 1978) – Αδελφότητα Διστρατιωτών Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1992) – Χιονοδρομικός-Ορειβατικός Σύλλογος Διστράτου (Δίστρατο, 1981) – Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Σύλλογος Διστράτου (Δίστρατο Κονίτσης, 1983) – Κοινοτική Επιχείρηση Τουρι- στικής & Πολιτιστικής Ανάπτυ- ξης Διστράτου (ΚΕΤΠΑ, Δί- στρατο)	– Πανηγύρι 15 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Αίθουσα εκδηλώσεων (πολλαπλών χρήσεων) – Γήπεδο (ημιτελές) – Υπαίθριο θέατρο (ημιτελές) – Εκθεσιακό κέντρο - Γραφείο πληροφόρησης τουριστών	– Καμίνια πα- ραγωγής κατρα- μιού
Δροσο- πηγή	– Σύλλογος Δροσοπηγής (Αθή- να)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις (αναβίωση εθίμου «χάσκαρα»)		– Παραδοσιακό πέτρινο γεφύρι (18ος αι.)
Ελεύθερο	– Μορφωτικός, Εξωραϊστικός Σύλλογος Ελευθέρου Κονίτσης (Ιωάννινα, 1977)	– Πανηγύρι, 6 Αυγούστου – Πρωτομαγιά (γλέντι) – Θεοφάνεια (κοπή πίτας και κλήρωση «νονού» για το νέο έτος – Καθαρή Δευτέρα, «Κοθύ- ρια»	– Αίθουσα εκδηλώσεων	
Εξοχή	– Σύλλογος Εξοχής Κόνιτσας (Αθήνα) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Τράπεζας Κόνιτσας (Τράπεζα, 1987)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Αίθουσα (Δ. σχολείο) – Χοροστάσι	
Ηλιόρ- ραχη	– Εκπολιτιστικός και Μορφωτι- κός Σύλλογος Ηλιόρραχης Κόνι- τσας (Ηλιόρραχη, 1989)	– Πανηγύρι, 23 Απριλίου – Πανηγύρι Αγίας Τριάδας	– Αίθουσα – Χοροστάσι	
Καβά- σιλα	– Εξωραϊστικός και Εκπολιτι- στικός Σύλλογος Καβασίλων Κό- νιτσας (Καβάσιλα, 1987)	– Πανηγύρι, Ζωοδόχου Πη- γής – Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου	– Αίθουσα	– Ι. Μ. Γενεθλί- ου της Θεοτόκου (τοιχ. 19ος αι.)
Καλλι-	– Φιλοπρόσδος Αδελφότητα	– Πανηγύρι, 21 Μαΐου	– Πολιτιστικό κέντρο (αίθου-	

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έπ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Θέα	Καλλιθέας Κονίτσης (Καλλιθέα, 1982)	- Πανηγύρι, 7 Αυγούστου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις	σα εκδηλώσεων)	- Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου (18ος αι.) - Διάφορα αρχοντικά - Δημ. σχολείο - Πέτρινα παραδοσιακά γεφύρια
Καστανέα	- Προοδευτικός Πολιτιστικός Σύλλογος «Ο Άγιος Νικόλαος» Καστανέας (Καστανέα, 1975) - Αδελφότητα Καστανιανής Κονίτσης (Αθήνα)	- Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Πολιτιστικές εκδηλώσεις, Αύγουστος	- Λαογραφικό Μουσείο - Αίθουσα εκδηλώσεων	- Νερόμυλος
Κεφαλοχώρι	- Φιλοπρόοδος Σύλλογος Κεφαλοχωρίου Κονίτσης (Κεφαλοχώρι, 1983) - Αδελφότητα «Λυκορράχης» (Αθήνα, 1978) - Αδελφότητα Κεφαλοχωριτών Θεσσαλονίκης «Το Κεφαλόβρυστο» (Θεσ/νίκη, 1980) - Οργανισμός Προστασίας, Περιβάλλοντος και Πρασίνου κοινότητας Κεφαλοχωρίου (ΝΠΔΔ, Κεφαλοχώρι) - Κοινοτική Εταιρεία «Πνευματικό Κέντρο Κοινότητας Κεφαλοχωρίου»	- Πανηγύρι, 20 Ιουλίου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Λαζάρου (έθιμα)	- Λαογραφικό Μουσείο - Πνευματικό Κέντρο (όπου και αίθουσα εκδηλώσεων) - Γήπεδα ποδοσφαίρου και μπάσκετ - Αίθουσα (ΚΕΦΟ)	- Ι. Μ. Αγίων Αναργύρων (17ος αι.) - Ι. Ν. Μεταμόρφωσης (16ος αι.) - Ι. Μ. Αγ. Αποστόλων (17ος αι.) - Ι. Ν. Κοιμ. Θεοτόκου (18ος αι.) - Ι. Ν. Αγίου Αθανασίου (17ος αι.) - Ι. Ν. Αγίου Νικολάου (17ος αι.) - Πέτρινο γεφύρι Βοϊδομάτη - Βραχοσκεπή ανώτερης παλαιολιθικής εποχής (Κλειδί) - «Κόκκινη Πα-
Κλειδωνιά	- Αδελφότητα Κλειδωνιατών Κονίτσης «Ο Βοϊδομάτης» (Αθήνα, 1985) - Πολιτιστικός Σύλλογος Κλειδωνιάς (Κλειδωνιά, 1984) - Κοινοτική επιχείρηση τουριστικής και πολιτιστικής ανάπτυξης Κλειδωνιάς	- Πανηγύρι, 6 Αυγούστου - «Γιορτή Πέτροφας» (Σεπτέμβριος) - Θρησκευτική εκδήλωση και γλέντι, 1 Ιουλίου	- Γήπεδο (ημιτελές) - Μουσείο Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας (υπό ίδρυση)	

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Κόνιτσα	<ul style="list-style-type: none"> - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Άνω Κόνιτσας «Ο Άγιος Νικόλαος» (Άνω Κόνιτσα, 1989) - Πολιτιστικός Σύλλογος Κόνιτσας «Παναγία Στομίου» (Κόνιτσα, 1990) - Λαογραφικός Σύλλογος Κόνιτσας «Οι Ρίζες» (Κόνιτσα, 1993) - Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος Κόνιτσας (Κόνιτσα, 1987) - Ορειβατικός Σύλλογος Κόνιτσας «Νομάς» (Κόνιτσα, 1996) - Αθλητικός Γυμναστικός Σύλλογος Κόνιτσας «Ο Αώος» (Κόνιτσα, 1987) - Σύλλογος Ερασιτεχνών Αλιέων Κονίτσης και Προστασίας Περιβάλλοντος «Ο Βοϊδομάτης» (Κόνιτσα, 1984) - Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας (Κόνιτσα, 1992) - Ραδιοφωνικός Σταθμός Ι. Μητροπόλεως «Ράδιο Δρυϊνούπολις» 	<ul style="list-style-type: none"> - Αποκριάτικες εκδηλώσεις (καρναβάλι της Κόνιτσας) - Πολιτιστικές εκδηλώσεις (παραδοσιακοί χοροί, θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες) - Εθνικές εορτές (παρελάσεις, ομιλίες, κ.λπ.) - Επιστημονικά συνέδρια και ημερίδες 	<ul style="list-style-type: none"> - Πνευματικό Κέντρο (αίθουσα συνεδρίων) - Λαογραφικό Μουσείο - Βιβλιοθήκη - Αναγνωστοπούλειο Γεωργικό Σχολείο - Γήπεδο 	<ul style="list-style-type: none"> ναγιά» - Ι. Μ. Παναγίας Στομίου (18ος αι.) - Ι. Ν. Αγίου Νικολάου (Μητρόπολη, 17ος αι.) - Ι. Ν. Αγίων Αποστόλων (17ος αι.) - Παρεκλήσι Νεομάρτυρα Γεωργίου (με 120 περίπου εικόνες Χιονοιαδιτών αγιογράφων) - Σπίτι Χουσεϊν Μπέη (19ος αι.) - Τζαμί Σουλεϊμάν Α' (16ος αι.) - Σπίτι της Χάμκως - Χαράδρα Αώου - Γεφύρι Κόνιτσας (19ος αι.) - Παζάρι - Αρχαιολογικός χώρος στο Λιατοβούνι (νεκροταφείο, 10ος-5ος αι. π.Χ.) - Κάστρο
Λαγκάδα	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Λαγκαδιωτών (Αθήνα, 1975) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου - Πανηγύρι 15 Αυγούστου 		
Μάζι	<ul style="list-style-type: none"> - Φιλοπρόσδος Σύλλογος Μαζίου Κόνιτσας (Κόνιτσα, 1983) - Αδελφότητα Μαζίου Κονίτσης (Αθήνα) - Πνευματικό Κέντρο Μαζιού (ΝΠΔΔ, Μάζι 1996) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου - Γλέντι, 21 Μαΐου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Γήπεδο ποδοσφαίρου - Χοροστάσι (πλατεία) - Αίθουσα πολλαπλών χρήσεων 	
Μελισσό- πετρα	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Μελισσοπετριτών (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Πανηγύρι, Αγίας Τριάδος - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Αγ. Νικολάου Καλόβρυσης - Ι. Ν. Αγ. Νι-

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Μόλιστα	- Αδελφότητα Μολιστινών (Αθήνα)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου		κολάου (19ος αι.)
Μολυβδόσκεπαστο	- Εκπολιτιστικός και Μορφωτικός Σύλλογος Μολυβδόσκεπαστου «Άγιος Ευστάθιος» (Ιωάννινα, 1986) - Αδελφότητα Μολυβδόσκεπαστου (Αθήνα)	- Πανηγύρι, 29 Ιουνίου - «Ζιαφέτι» (παραδοσιακό «τραπέζι» αγάπης) - Γιορτή τσίπουρου	- Αίθουσα εκδηλώσεων - Χοροστάσι - Βιβλιοθήκη (κοινοτική)	- Ι. Μ. Μολυβδόσκεπαστου (14ος αι.) - Ι. Ν. Αγ. Αποστόλων (16ος αι.)
Μοναστήρι	- Αδελφότητα Μοναστηριωτών (Αθήνα)	- Πανηγύρι, 6 Αυγούστου	- Αίθουσα εκδηλώσεων	- Ι. Μ. Παναγίας (16ος αι.)
Νικάνωρ	- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Νικάνωρα Κόνιτσας (Νικάνωρας, 1983)	- Πανηγύρι, 17 Ιουλίου - Εορτασμός Αγ. Νικάνωρα και γλέντι στο Μονατήρι, 7 Αυγούστου	- Χοροστάσι (πλατεία)	- Ι. Μ. Νικάνωρος (τοιχ. 19ος αι.)
Οξυά	- Αδελφότητα Οξυάς «Ο Άγιος Νικόλαος» (Αθήνα, 1905)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου (μεταφέρθηκε από 20 Ιουλίου)	- Χοροστάσι - Αίθουσα - Γήπεδο μπάσκετ	- Ι. Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου (19ος αι.)
Πάδες	- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Παδωτών «Ο Σμόλικας» (Λάρισα)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	- Μουσείο - Χοροστάσι (πλατεία)	- Ι. Ν. Αγίας Παρασκευής (19ος αι.)
Παλιοσέλι	- Εκπολιτιστικός-Ορειβατικός-Εξωραϊστικός και Αθλητικός Σύλλογος Παλιοσέλίου «Η Αγία Παρασκευή» (Παλιοσέλι, 1978)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	- Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα εκδηλώσεων) - Ορεινό καταφύγιο (Συλλόγου)	- Ι. Ν. Αγίας Παρασκευής (19ος αι.)
Πηγή	- Εξωραϊστικός και Φιλοπρόδος Σύλλογος Πηγής Κόνιτσας (Πηγή, 1982) - Αδελφότητα Πηγιωτών και Νικάνωρα (Αθήνα)	- Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Πάσχα (γλέντι) - Γιορτή Πρωτοχρονιάς	- Αίθουσα εκδηλώσεων - Χοροστάσι	- Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου (19ος αι.)
Πλαγιά	- Εξωραϊστικός Σύλλογος Κοινότητας Πλαγιάς Κονίτσας «Η Ζέρμα» (Αθήνα) - Εξωραϊστικός, Πολιτιστικός, Λαογραφικός Σύλλογος Πλαγιάς Κονίτσας «Η Κοίμησις της Θεοτόκου» (Καστοριά)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	- Αίθουσα εκδηλώσεων	- Ι. Μ. Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ζέρμας (17ος αι.) - Πέτρινη Γέφυρα της Ζέρμας (στα όρια Πλαγιάς - Δροσοπηγής) - Παρεκλήσι

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Πληκάτι	– Πολιτιστικός Σύλλογος Πληκατίου «Ο Γράμμος» (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Λιτάνευση εικόνας της παναγίας, 16 Φεβρουαρίου		Θεοτόκου – Πέτρινα γεφύρια Μαύρης Πέτρας και Σελού (19ος αι.)
Πουρνιά	– Σύλλογος Απανταχού Πουρνιωτών (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Αίθουσα	
Πύργος	– Προοδευτική Ένωση Πύργου Κόνιτσας (πρώην «Προοδευτική Ένωσις Στράτσιανης Κονίτσης», Πύργος (Στράτσιανη), 1933) – Αδελφότητα Πύργου Κονίτσης (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Γλέντι και εκδηλώσεις 17 & 18 Ιανουαρίου	– Αίθουσα εκδηλώσεων (στο Δημοτικό σχολείο όπου και μόνιμη έκθεση φωτογραφίας) – Χοροστάσι (πλατεία)	
Πυρσό- γιαννη	– Προοδευτική Ένωσις Πυρσόγιαννης (Πυρσόγιαννη, 1926) – Σύλλογος των εν Αττική Πυρσογιαννιτών (Αθήνα) – Σύλλογος των εν Αμερική Πυρσογιαννιτών «Ο Άγιος Μηνάς» (Ν. Υόρκη)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Γλέντι και εκδηλώσεις, 17 & 18 Ιανουαρίου	– Μουσείο Ηπειρωτών Μαστόρων / Κέντρο Μελετών Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς – Εκκλησιαστικό μουσείο Αγ. Νικολάου – Χοροστάσι (περίβολος ξενοδοχείου) – Αίθουσα εκδηλώσεων – Βιβλιοθήκη	– Ι. Ν. Αγίου Νικολάου (18ος αι.) – Νερόμυλος Αγ. Μηνά (19ος αι.) – Οικία Γ. Σούρλα – Δημοτικό σχολείο (μουσείο)
Φούρκα	– Αδελφότητα Φουρκιωτών Αμερικής (Manchester, 1905) – Σύλλογος Φουρκιωτών Θεσσαλονίκης (Θεσσαλονίκη) – Εκπολιτιστικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Φούρκας Κονίτσης «Παναγία η Κλαδόρμη» (Ιωάννινα, 1977) – Εκπολιτιστικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Φούρκας Κονίτσης (Φούρκα, 1985)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Γιορτή στο Μοναστήρι με συμμετοχή των όμορων κοινοτήτων, 8 Σεπτεμβρίου	– Λαογραφικό Μουσείο – Πολιτιστικό Κέντρο (Αίθουσα εκδηλώσεων & βιβλιοθήκη) – Χοροστάσι	– Ι. Μ. Κοιμήσεως της Θεοτόκου ή Μοναστήρι Κλαδόρμης (18ος αι.)
Χιονιάδες	– Αδελφότητα Χιονιαδιωτών «Ο Άγιος Αθανάσιος» (Αθήνα, 1922) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Χιονιαδιωτών (Χιονιάδες, 1986)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου	– Χοροστάσι – Αίθουσα (στο Δημ. σχολείο)	– Ι. Ν. Αγίου Αθανασίου (18ος αι., όπου και αρκετά έργα Χιονιαδιωτών αγιογράφων) – Δημοτικό σχολείο



Πωγώνι

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



10. Πολιτισμική ενότητα Πωγωνίου



11. Τα χωριά του Πωγωνίου

Αγία Μαρίνα (Βατσουινιά), Άγιος Κοσμάς (Καξιοί), Αργυροχώρι, Βασιλικό (Τσαραπλανά), Βήσσανη, Δελτινάκι, Δημόκορη (Κολουδέ), Δολό, Δρυμάδες, Κακόλακκος, Καστανή (Καστάνιανη), Κάτω Μερόπη (Φραστανά), Κεράσοβο, Κεφαλόβρυσος (Μετζητιέ), Κρουονέρι, Κτίσματα (Αρίνιστα), Λάβδανη, Λίμνη (Ζαραβίνα), Μαυρόπουλο, Μερόπη (Ρουμπάτες), Ορεινό (Μποζανίκου) - Ξηρόβαλτο, Παλαιόπυργος (Μέβγεζα), Περιστέρι (Μέγγουλη), Ποντικάτες, Πωγωνιανή (Βοστίνα), Ρουψιά, Σταυροσκιάδι, Στρατίνιστα, Τεριάχι, Φαράγγι (Γκουβέρι), Χαραυγή (Βάλτιστα), Ωραιόκαστρο (Λαχανόκαστρο)

44. Η λίμνη Ζαράβινα



Το Πωγώνι καταλαμβάνει το βορειοδυτικό τμήμα του νομού Ιωαννίνων. Δυτικά και βορειοδυτικά συνορεύει με την Αλβανία, η οποία κατέχει ένα τμήμα του, βορειοανατολικά με τα χωριά του λεκανοπεδίου της Κόνιτσας, βορειοανατολικά με το Ζαγόρι, νοτιοανατολικά με τα Κούρεντα και νότια με τα χωριά του Τσαμαντά Θεσπρωτίας. Ο φυσικός γεωγραφικός χώρος του Πωγωνίου περικλείεται από τα βουνά: Νεμέρτσικα ή Μερόπη (βόρεια), Κασιδιάρη (ανατολικά), Τσαμαντά (νότια) και Μακρύκαμπο (δυτικά). Η περιοχή χαρακτηρίζεται από πολλούς χαμηλούς λόφους και πολλές αλλά ομαλές χαραδρώσεις. Στο εξαιρετικά ανώμαλο έδαφός της

σχηματίζονται κατά τόπους πολλές μικρές πεδινές εκτάσεις. Τέσσερις μεγάλες φυσικές ενότητες διαμορφώνονται στον γεωγραφικό αυτόν χώρο: της Μολυβδοσκέπαστης, η οποία συνδέεται σήμερα με την περιοχή Κόνιτσας (βορειοανατολικό τμήμα), του Γορμού ποταμού (βόρειο τμήμα), του Γυφτόκαμπου, που είναι γνωστή και ως Λάκκα Μουχτάρη (νότιο τμήμα) και του Δρίνου ποταμού (δυτικό τμήμα).

Η υδρογραφία του Πωγωνίου είναι σημαντική και ακολουθεί τις τέσσερις μεγάλες φυσικές ενότητες του χώρου. Το δυτικό τμήμα του διαρρέεται από τον ποταμό Δρίνο, ο οποίος πηγάζει από την περιοχή του Δολού και της Πωγωνιανής, περνάει δυτικά από το Δελβινάκι και μετά τα σύνορα συνεχίζει σε αλβανικό έδαφος. Ο Γορμός ποταμός, ο οποίος πηγάζει στο ύψος του Ωραιόκαστρου, διαρρέει το βόρειο τμήμα του και χύνεται στον ποταμό Καλαμά στο ύψος της λίμνης Ζαραβίνας. Ο Γυφτοπόταμος συλλέγει τα όμβρια και πηγαία ύδατα της Λάκκας Μουχτάρη (νότιο τμήμα του Πωγωνίου) και δυτικά των Κτισμάτων χύνεται στον Δρίνο ποταμό. Τέλος, το βορειοανατολικό τμήμα (που σήμερα τοποθετείται στην περιοχή Κόνιτσας) διαρρέεται από τον ποταμό Αώο (περιοχή Μολυβδοσκέπαστης), ο οποίος μετά τα σύνορα συνεχίζει σε αλβανικό έδαφος.

Το κλίμα της περιοχής Πωγωνίου είναι ηπιότερο από εκείνο της βόρειας Πίνδου. Τα χαμηλά υψόμετρα, τόσο των βουνών όσο και των κοιλάδων, μετριάζουν κατά πολύ το ηπειρωτικό και υγρό κλίμα που επικρατεί στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, επίσης, σε συνδυασμό με τις σχετικά υψηλές βροχοπτώσεις, και τα γεωλογικά κοιλώματα, ευνοούν την ανάπτυξη μιας ξεχωριστής χλωρίδας στην περιοχή, η οποία χαρακτηρίζεται από την έντονη παρουσία της δρυός, του πρίνου, της κουμα-

«... Εἰς τὴν παλαιὰν Πωγωνιανὴν, ὧρες 8 ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, βορειοδυτικὰ κατὰ τὸ χωρίον Ζαραβίνα, εἶναι μίᾳ λίμνη τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, πολλὰ βαθειὰ ὡς καὶ εἰς αὐτὲς τὲς ἄκρες, ὅθεν καὶ ἐπικίνδυνος!...»

Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ -
Ἀθανασίου Ψαλίδα
Γεωγραφία Ἠπείρου καὶ
Ἀλβανίας, 1832.

ριάς, της κρανιάς, της ιτιάς και του πλάτανου. Στα νοτιότερα κοιλώματα του Γυφτοπόταμου, προς την λεκάνη απορροής των υδάτων του ποταμού Καλαμά, αναπτύσσεται και η ελιά, ένα φυτικό είδος που δηλώνει τον ήπιο τύπο του κλίματος αυτής της κοιλάδας. Άλλωστε, η δυνατότητα του ξεχειμωνιάσματος των κοπαδιών επί τόπου επιβεβαιώνει μ' έναν διαφορετικό τρόπο αυτό το γεγονός.

Το Πωγωνίσιο τοπίο αποτυπώνει με μεγάλη ευκρίνεια και αποδίδει με μια ιδιαίτερη αισθητική τη μορφή του εδάφους, το κλίμα της περιοχής, το είδος της βλάστησης και φυσικά την ανθρώπινη δραστηριότητα (ιστορική και σύγχρονη). Για παράδειγμα, παρατηρείται σχετικά εύκολα, ότι το μεγαλύτερο μέρος της κτηνοτροφικής δραστηριότητας γίνεται επί τόπου, δηλαδή κατά κάποιο τρόπο «κάθετα», από τα χαμηλά μέρη των κοιλάδων (χειμώνας) προς τις κορυφές των βουνών (καλοκαίρι) και όχι «οριζόντια», όπως σ' άλλες περιοχές της Ηπείρου, δηλαδή από τα ψηλά βουνά (καλοκαίρι) στις μακρινές ακτές της Θεσπρωτίας, της Αλβανίας (άλλοτε), καθώς και στις πεδινές εκτάσεις της Θεσσαλίας και Μακεδονίας (χειμώνας).

Οι οικήσεις της περιοχής Πωγωνίου στηρίχθηκαν στην πολυσχιδή κατάτμηση του φυσικού χώρου του, καθώς και στην καλύτερη και αποδοτικότερη εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου του από τον άνθρωπο. Ο πληθυντικός αριθμός της ονομασίας των περισσότερων οικισμών του Πωγωνίου αποδεικνύει βέβαια την ίδρυση και τη δομή τους, αλλά δηλώνει επίσης και την χωροταξική λογική τους. Η δομή του κάθε οικισμού, όσο μικρός κι αν είναι αυτός, ακολουθεί το γενικότερο πρότυπο που ισχύει στην Ήπειρο. Το αρχιτεκτονικό ύφος των κατασκευών της περιοχής εντάσσεται επίσης στο ηπει-

«...Τὸ Δελθενάκι εἶναι εἷς τόπος εὐτυχῆς, καὶ χώρα ζηλευμένη κωμόπολις καλὴ, τόπον πολὺν ὀρίζει, εὐφροσύνη καὶ καλόν, Ἕμερον καὶ δενδρώδη, εὐρκατὸν ζηλευτόν. Καλὰ νερά εὐγάζη ψυχρὰ ὑγιεινά, Κοιλάδες τε καὶ δάση ἔχει πολλὰ καλὰ. Βουνὰ τὸ καλοκαίρι νὰ βόσκουν ζωντανά. Ξεχειμαδιὰ ὁμοίως ἔχει διὰ αὐτά».

Γεώργιος Γαζής, Τρόπαιον Δελθινακίου, 1835.

ρώτικο ύφος γενικά. Οι κατά τόπους αισθητικές διαφορές της Πωγωνίας αρχιτεκτονικής οφείλονται στο είδος και στο χρώμα της τοπικής πέτρας που χρησιμοποιείται σ' αυτές και όχι σε κοινωνικούς, οικονομικούς ή άλλους λόγους. Επίσης, οι μεμονωμένες κατασκευές στο χώρο (π.χ. γεφύρια, μοναστήρια, ξωκλήσια, χάνια, υδρόμυλοι κ.λπ.) ακολουθούν και εκφράζουν το γενικότερα ηπειρωτικό αισθητικό και πολιτισμικό πρότυπο.

Παρόλες τις ιστορικές ομοιότητες όμως, νεότεροι πολιτικοί και άλλοι λόγοι επέφεραν ορισμένες σημαντικές αλλαγές στην αισθητική των χωριών στα νεότερα χρόνια καθώς και στα ιστορικά όρια της γεωγραφικής ενότητας του Πωγωνίου, (όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω). Μερικά χωριά, που βρίσκονται γύρω από την Μολυβδοσκέπαστη, για ιστορικούς και λειτουργικούς λόγους αποκόπηκαν γεωγραφικά από το Πωγωνίο και συνδέθηκαν περισσότερο με την Κόνιτσα. Αντίθετα, μερικά χωριά της περιοχής Ζαγορίου (π.χ. Άνω και Κάτω Ραβένια) ταυτίστηκαν γεωγραφικά, και όχι μόνο, περισσότερο με την πολιτισμική ενότητα του Πωγωνίου. Σ' αυτές τις γεωγραφικές αλλαγές επίσης, θα πρέπει να προσθέσουμε και το τμήμα του Πωγωνίου, που βρίσκεται στην Αλβανία.

Κατά τους νεότερους χρόνους ένας σημαντικός οδικός άξονας διέσχιζε το Πωγώνι, ο οποίος συνέδεε τις περιοχές Ιωαννίνων και Αργυροκάστρου. Ανάμεσα και σε ίση απόσταση από αυτές τις δύο πόλεις και πάνω σ' αυτόν τον οδικό άξονα βρίσκεται η περιοχή Πωγωνίου. Οι δρόμοι επικοινωνίας εκείνης της εποχής, κυρίως για τεχνικούς λόγους, ακολουθούσαν χαμηλές χαράξεις, δηλαδή τις κοιλάδες των ποταμών, και χρησιμοποιούσαν τα φυσικά περάσματα του χώρου, δηλαδή τις «κλεισούρες» και τους χαμηλούς αυχένες. Όλα τα χωριά της πε-

«...ποσούτω μάλλον καθ' ὅσον ἡ τοποθεσία του ἤτο τοιαύτη, ὥστε ἐκυριάρχει τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούστης ἐξ Ἀργυροκάστρου πρὸς τὰ Ἰωάννινα...»

Χρ. Ι. Δάλλας,
Ἱστορικαὶ Σελίδες,
1930.

ριοχής Πωγωνίου συνδέθηκαν οργανικά με αυτόν τον εμπορικό, και όχι μόνο, οδικό άξονα Ιωαννίνων - Αργυροκάστρου - Αγίων Σαράντα, διαμορφώνοντας τελικά και το εσωτερικό οδικό δίκτυο αυτής της γεωγραφικής ενότητας.

Στο βόρειο τμήμα του Πωγωνίου, ένας άλλος οδικός



45. Βήσσανη

άξονας, παρακολουθώντας τον ποταμό Αώο και διασχίζοντας τα στενά περάσματα της Μερόπης, συνέδεε τα χωριά της περιοχής Κόνιτσας με εκείνα της νότιας Αλβανίας. Νοτιότερα του κεντρικού οδικού άξονα, η επικοινωνία του Πωγω-

νίου με τα Κούρεντα, τα χωριά της Ζίτσας, τη Λάκκα Σούλι και άλλες περιοχές μακρύτερα εξυπηρετούνταν από την σχετικά εύκολη διάβαση της κοιλάδας του Γυφτοκάμπου.

Πάνω σ' αυτούς τους οδικούς άξονες, τρεις οικισμοί αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα και έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο από διοικητική, οικονομική, θρησκευτική και πολιτισμική άποψη. Η Μολυβδοσκεπάστη, στο βόρειο τμήμα του Πωγωνίου, που υπήρξε έδρα Επισκοπής, η Πωγωνιανή, νοτιότερα, που υπήρξε διοικητική έδρα του τμήματος της Αυλώνας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το Δελβινάκι, στο δρόμο προς την Κακαβιά, που σήμερα αποτελεί τον μοναδικό Δήμο της επαρχίας Πωγωνίου.

Η στρατηγική σημασία του Πωγωνίου συνέβαλε στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξή του, αλλά από την άλλη μεριά, προξένησε και πολλά

δεινά στους κατοίκους της. Κατά καιρούς, πολλές τοποθεσίες οχυρώθηκαν και αυτό καταγράφεται έντονα στο χώρο με ανάλογες ονομασίες χωριών ή τοποθεσιών (π.χ. Καστρί, Παλαιόπυργος, Λαχανόκαστρο κ.λπ.), καθώς και με ερείπια οχυρώσεων. Το ενδιαφέρον για τον έλεγχο του Πωγωνίου προκάλεσε, συν τοις άλλοις, πολλές μετατοπίσεις, μερικές ή ολικές καταστροφές, καθώς και πολλές υποχρεωτικές συνενώσεις οικισμών, οι οποίες σήμαιναν όχι μόνο συχνές μετακινήσεις του πληθυσμού, αλλά και εγκαταστάσεις νέων πληθυσμών στην περιοχή. Κατά κάποιο τρόπο βέβαια αυτά τα γεγονότα υπήρξαν και πηγές του πολιτισμικού πλούτου για την περιοχή. Γενικά, τα ιστορικά γεγονότα, σε συνδυασμό με τις κοινωνικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις, έδωσαν ένα πλούσιο και παράλληλα διαφορετικό χρώμα στον τοπικό πολιτισμό, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Αν η βάση της τοπικής οικονομίας υπήρξε διαχρονικά η γεωργοκτηνοτροφία, το γεγονός που έδωσε την ώθηση για μια γενικότερη εξέλιξη και χαρακτήρισε τον τοπικό πολιτισμό ήταν τα ταξίδια: τα ταξίδια των ειδικευμένων τεχνιτών αλλά και των εμπόρων που, όπως και αλλού έτσι κι εδώ, σημάδεψαν την τοπική ιστορία.

«...Τὸ ἥμισυ περίπου τῆς Ἡπείρου μεταναστεύει, πᾶσα δ' εὐφροῖα ἔκτακτος ἀλλαγῶν τὸν βίον διέρχεται συνήθως. Ἡ ἀνέγερσις ξενοδοχείου τῶν Ἑλλήνων (Γκρέτζι Χάνι) ἐν Βουκουρεστίῳ ὑπὸ τοῦ ἐκ Πογωνιανῆς ἐνδόξου καὶ μεγάλου Μπάνου Γκόρμα (1565), αἱ τοιχογραφίαι ἐν διαφόροις ναοῖς κτιτόρων ἐνδύματα καὶ καλύμματα τῆς κεφαλῆς φερόντων οἷα ἄλλοτε ἐν Βλαχία, ἡ ἀποδημία ἱερομονάχων πρὸς συλλογὴν ἐλεημοσυνῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖου αἰῶνος τοῦλάχιστον, ἡ μετοικεσία πολλῶν οἰκογενειῶν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖου αἰῶνος μάλιστα ἐξ Ὀστανίτσης εἰς Βεσσαραβίαν, αἱ διὰ χρυσο-

βούλλων καθιερούμεναι ἐτήσιοι ἐπιχορηγήσεις ὑπὲρ διαφόρων Μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν τοῦ τμήματος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ αἰῶνος, διὰ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἐκεῖ παρεπιδημούντων κατορθούμεναι, μαρτυροῦσι τὴν ἀποδημίαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν κατοίκων τινῶν τοῦ τμήματος μάλιστα εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν πρὸ ἑκατονταετηρίδων... Οἱ ἄνδρες τοῦ Δελβινακίου, λέγει ὁ Λήκ, ἀποδημοῦσιν εἰς Κων/πολιν ὡς κηπουροὶ καὶ κρεοπῶλαι, ὅμως ἐμπορεύονται καὶ μηλωτάς ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ

χρυσὴν κλωστήν ἐν Γερμανίᾳ διὰ τὴν κατασκευὴν κεντημάτων τῶν Ἀλβανικῶν. Εἰργάζοντο ὅμως καὶ μέλη τινὰ οἰκονομικῶν ἐνεκὰ τοῦ πατριαρχικοῦ αὐτῶν βίου καὶ ἠσχολοῦντο ἔντε τῇ ἀλλοδαπῇ καὶ ἐντὸς τῆς Ἠπείρου καὶ ὡς μυλωθροί, ξυλοσχίσται καὶ βαρελοποιοί. Ἀπὸ δὲ τοῦ



46. Χορός τα παλιότερα χρόνια

1830 ἰδίως ἐνεκὰ τῆς αὐξήσεως τῶν φόρων πρὸς ἀπότισιν κοινοτικῶν χρεῶν σὺν τόκοις καὶ ἐπιτοκίοις βαρυτάτοις καὶ τῆς ὑπερτιμῆσεως τῶν πρὸς διατροφήν ἤρξαντο βαθμηδὸν πάντες σχεδὸν ν' ἀποδημῶσιν...»¹.

Παραθέτουμε αὐτὸ το μεγάλο ἀπόσπασμα ἀπὸ τα «Πογωνιακά» τοῦ Ι. Λαμπρίδη, διότι αποδίδει αρκετὰ χαρακτηριστικὰ το ιστορικό πλαίσιο τῆς ἀποδημίας στο Πωγώνι, ἐνός φαινομένου που προέκυψε ὡς ἀδήριτη ἀνάγκη λόγῳ συγκεκριμένων κοινωνικῶν, οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν καὶ που σφράγισε μ' ἓναν ἀξιοληπτὸ τρόπο το λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς περιοχῆς σε ὅλες του τις ἐκφάνσεις.

Και εδώ, στο Πωγώνι, όπως και αλλού, η ιστορία των χωριών ξεκινά με τη συνένωση, τον συν-οικισμό γεωργοκτηνοτροφικών συγγενειακών ομάδων, πατριών, οι οποίες μάλιστα εκτός από τον αρχηγό έχουν και ξεχωριστό προστάτη άγιο. Η πραγματικότητα αυτή έχει αποτυπωθεί τόσο στο οικιστικό σύστημα (εγκαταλελειμμένοι οικισμοί, μαχαλάδες κ.λπ.), όσο και στις ονομασίες χωριών που παραπέμπουν σε τέτοιες κοινωνικές ομαδώσεις (π.χ. Ποντικάτες, Ρομπάτες, Βασιλάτες κ.λπ.), όπως ήδη αναφέραμε.

Η γεωγραφική, ωστόσο, θέση του Πωγωνίου, είχε ως αποτέλεσμα μια σημαντική επίδραση εξωτερικών παραγόντων, όπως μετακινήσεις πληθυσμών, εγκαταστάσεις γαιοκτημόνων από άλλες περιοχές, υποδουλώσεις κ.λπ. Ο χώρος ως πέρασμα και σημαντικό στρατηγικό σημείο ήταν πάντοτε εκτεθειμένος, τόσο στις ληστρικές επιδρομές διαφόρων φύλων, όσο και στις κατακτητικές ή προσηλυτιστικές διαθέσεις αλλοεθνών. Από τον 14ο αιώνα κιόλας μαρτυρούνται εποικισμοί Αλβανών, οι οποίοι μάλιστα εξισλαμίζονται και δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στον υπόλοιπο πληθυσμό. Είναι γνωστή η δράση των Καραμουρατάδων της περιοχής βόρεια του Αώου (Παλιοπωγώνι), οι οποίοι για αιώνες υπήρξαν μια αληθινή μάστιγα για τους χριστιανικούς πληθυσμούς.

Από τη μια λοιπόν αυτού του είδους οι αντιξοότητες και από την άλλη η σταδιακή τσιφλικοποίηση της περιοχής με την εγκατάσταση μπέηδων από άλλα μέρη, οδήγησαν τον ανδρικό πληθυσμό στη γνωστή έξοδο προς την «ξενιτιά», που προσέλαβε σημαντικές διαστάσεις. Καταρχήν ως πλανόδιοι τεχνίτες (βαρελάδες, ασβεστάδες, χασάπηδες κ.λπ.), στη συνέχεια και ως έμποροι, οι Πωγωνίσιοι κινούνται κι αυτοί σε μια μεγά-

«...Ανάθεμά σε ξενιτιά
και συ και το καλό σου
πλειότερ' είν'
τα φαρμάκια σου
παρά το διάφορό σου...»

λη γεωγραφική κλίμακα, κυρίως όμως στην πόλη και τη Βλαχιά, παρουσιάζοντας μάλιστα και μια εξειδίκευση κατά χωριό (χασάπηδες απ' το Δολό, μπακάληδες απ' τη Μερόπη, τσαρουχάδες απ' τον Κακόλακκο κ.ο.κ.) και βεβαίως στηρίζουν την τοπική οικονομία και τις κοινότητες με το «καζάντι» της ξενιτιάς.

Κατά τ' άλλα, πίσω στο Πωγώνι, οι γεωργοί υφίστανται τη μοίρα του «τσιφτσή», καλλιεργώντας μια γη που την κατέχουν άλλοι και παρέχοντας ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής («ήμορο») στους κατόχους της. Παρόλα αυτά, το τοπικό σύστημα της γεωργοκτηνοτροφικής συμπληρωματικότητας επιδιώκει, με μια κτηνοτροφία του κοινοτικού κοπαδιού (οικόσιτη) αλλά και με εκείνη του τσελιγκάτου, που κινείται ανάμεσα στα ορεινά και τα χειμαδιά κατά κανόνα σε μικρή κλίμακα, μεταξύ Νεμέρτσικας και χαμηλωμάτων της ευρύτερης περιοχής, αλλά συχνά και σε μεγάλη, καθώς κάποια τσελιγκάτα ξεγείμαζαν στα παράλια της Θεσπρωτίας και στην περιοχή των Αγίων Σαράντα. Εκτός από τους Βλάχους του Μετζιτιέ (Κεφαλοβρύσου), που έχουν κατεξοχήν νομαδικό κτηνοτροφικό παρελθόν και κινούνται σε μια μεγαλύτερη ακόμα γεωγραφική περιφέρεια, μεγαλοκτηνοτρόφοι υπήρξαν και ντόπιοι Πωγωνίσιοι. Σήμερα βεβαίως η κτηνοτροφία που έχει απομείνει ανήκει κυρίως σε Βλάχους, οι οποίοι έχουν εξακτινωθεί σε όλο το Πωγώνι.

Τα χαρακτηριστικά του υλικού βίου στο Πωγώνι, σε συνδυασμό με τη θρησκευτική και γενικότερα τη συμβολική έκφραση της τοπικής κοινωνίας, προσέδωσαν στον τόπο έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, που μας επιτρέπει να μιλάμε για μιαν ιδιαίτερη ποιητική του Πωγωνίσιου τοπίου. Η οικειοποίηση της φύσης, η οικονομική και συμβολική διαχείριση του τοπικού οικοσυστήματος μέσα στο



χρόνο, παρήγαγαν ένα ολοκληρωμένο πολιτισμικό μόνωμα που έχει αποτυπωθεί στο χώρο. Βεβαίως το τοπίο μεταμορφώνεται, καθώς αλλάζουν τα δημογραφικά, οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα (π.χ. τα αμπέλια που κάποτε αποτελούσαν σημαντικό χαρακτηριστικό έχουν εκλείψει, εκτάσεις που πριν καλλιεργούνταν, μετά την εγκατάλειψη άρχισαν να αναδασώνονται κ.λπ.), αλλά υπάρχουν κάποια «σημεία», ιδιαίτερα εκείνα που φέρουν τη σφραγίδα της ιερότητας, που παρουσιάζουν μιαν αξιολογική αντοχή.

Θα αναφερθούμε στο παράδειγμα της βελανιδιάς. Το δέντρο αυτό συνιστά ιστορικά ένα σημαντικό παράγοντα της οικονομικής ζωής, αλλά ταυτόχρονα συμβάλλει στη διαμόρφωση των ποιοτικών ή ποιητικών χαρακτηριστικών του τοπίου, καθώς συνδέεται με ποικίλες εκφράσεις, υλικές και συμβολικές, του τοπικού λαϊκού πολιτισμού. Χρησιμοποιείται ως ξύλο θέρμανσης, αλλά και για την παραγωγή ξυλοκάρβουνου, συνεπώς συνδέεται και με μια εξειδικευμένη παραγωγική δραστηριότητα (καρβουνιάρηδες). Επίσης χρησιμοποιείται (το φύλλωμά της) ως τροφή για τα ζώα: είναι γνωστή η πρακτική των «κλαδαριών», της κοπής δηλ. κλαδιών από τα δέντρα και αποθήκευσης πάνω στα ίδια τα δέντρα. Ακόμα χαρακτηριστική είναι η λειτουργία της βελανιδιάς ως «στάλου» για το μεσημεριανό ύπνο των κοπαδιών: το φαινόμενο αυτό έχει μάλιστα συντελέσει αρκετά στην προστασία τέτοιων δέντρων σε συγκεκριμένες τοποθεσίες, τα οποία καθαγιάζονται με το χτίσιμο δίπλα ενός ξωκλησιού («βακούφικα») ή συνδέονται με διάφορους θρύλους («στοιχειωμένα»), για να αποτρέπεται η κοπή τους. Η τελευταία περίπτωση είναι ένα αρκετά χαρακτηριστικό παράδειγμα για την «κοινωνικοποίηση» των φυσικών στοιχείων ή για τη μετατροπή τους



47. Βρύση στο Δελβινάκι

«...Πολλά δέντρα μοναχικά στο λόγγο είναι θεριακωμένα (κατοικούν θεριά) και στοιχειωμένα (κατοικούν στοιχειά) και το καθένα φυλάει το στοιχείο του. Γι' αυτό κανένας δεν τολμάει να το κόψει, να το πειράξει...»

Ν. Υφαντής, *Το Δολό στο Πωγώνι*, 1996.

σε πολιτισμικά στοιχεία, όπως επίσης είναι χαρακτηρι-
στικό δείγμα της παραδοσιακής οικολογικής πρακτι-
κής. Το πωγωνίσιο τοπίο, κι αυτό είναι προφανές ακόμα
και σήμερα, σημαδεύεται έντονα από τα διάσπαρτα βα-
κούφικα δέντρα που κρατούν συντροφιά σε έρημα ξω-
κλήσια...²

Αυτή η αναφορά στα ιερά σημάδια του τόπου, στο κα-
θαγιασμένο τοπίο, μας πηγαίνει συνειρμικά στην έντονη
παρουσία των μοναστηριών της περιοχής, τα οποία
έπαιξαν έναν πολύ σημαντικό ρόλο, οικονομικό, κοινωνι-
κό και πολιτιστικό. Τα μοναστήρια «έζωναν τον τόπο
και τον προφύλαγαν απ' το κακό». Πράγματι, τα μονα-
στήρια του Αγίου Αθανασίου στην Πολύτσια, του
Δρυάνου στο Μπουλιαράτι, των Αγίων κι εκείνο της
Μολυβδοσκεπάστης αναφέρονται ως τα οριακά σημεία
που προστατεύουν την ευρύτερη περιοχή. Πέραν τούτου,
ωστόσο, είναι γνωστό ότι πολλοί οικισμοί αναπτύχθη-
καν γύρω από μοναστήρια, ότι σε τέτοιους χώρους επί-
σης λειτούργησαν παζάρια, όπως είναι προφανές ότι αυ-
τή η έντονη παρουσία τέτοιων ιερών χώρων έχει σχέση
με το γεγονός των μεγάλων πιέσεων που υπέστη η πε-
ριοχή ιστορικά λόγω της γεωγραφικής της θέσης.

Ανάλογη έκφραση της θρησκευτικότητας είναι απο-
τυπωμένη και στα δημοτικά τραγούδια της περιοχής,
όπου το θέμα για παράδειγμα του ιερέα επαναστάτη ή
μάρτυρα και εκείνο της αντίστασης στους αλλόθρη-
σκους κατακτητές έχουν σημαίνουσα παρουσία. Δύο
από τα πιο δημοφιλή τραγούδια της περιοχής είναι του
Ντελή-Παπά και των παπάδων της Σωπικής...

Στην ξενιτιά έγινε ήδη αναφορά. Εδώ, στο Πωγώνι,
το φαινόμενο αυτό βιώθηκε, και γι' αυτό τραγουδήθηκε,
με τον πιο βαρύ ανθρωπινό πόνο. Κι άφησε βεβαίως κι
αυτό τα σημάδια του, τόσο στο φυσικό όσο και στο δομη-

μένο τοπίο. Ένα λουλούδι που βγαίνει το φθινόπωρο ονομάσθηκε «διώχνη», γιατί διώχνει τους άνδρες στο ταξίδι, κι άφησε ανεξίτηλη τη σφραγίδα ενός κοινωνικού φαινομένου πάνω στην πιο ποιητική έκφραση της φύσης. Ως προς το δεύτερο, το δομημένο χώρο, παραθέτουμε την αφήγηση της μάνας όπως την καταγράφει ο Πωγωνίσσιος συγγραφέας Κ. Κωστούλας: «Εκεί στο Τσουμπάρι, στο φρύδι του Λάκκου που κατεβαίνει ο δρόμος για τη Βοστίνα, ξεπροβόδιζαν τους ταξιδιώτες που έφευγαν για τα ξένα. Εκεί γίνονταν τα ξεχωρίσματα με κλάματα και πολλές ευχές. “Γερός και σιδερένιος να γυρίσεις”. Τους έδιναν και “γκιουλντάνι”, φυλαχτό, από θυμίαμα και άλλα...

Μετά το ξεπροβόδισμα στ’ αγνάντια γύριζαν όλοι στα σπίτι με κρανιές στα χέρια για να κεραστούν μ’ ό,τι είχαν και να ευχηθούν να γυρίσει γερός ο ταξιδεμένος και με προκοπή. Και κρατώντας την κρανιά έλεγαν:

“όσα φύλλα και κλαριά
τόσα γρόσια και φλουριά”

Πήγαιναν στο σπίτι και για να γλυκάνουν και τον πόνο απ’ τον χωρισμό, των ανθρώπων του ταξιδεμένου.

Στο Τσουμπάρι, δεν είχε κόνισμα. Εκεί δίπλα στο φρύδι έχουμε ένα χωράφι, Μουστείικο. Το 1927 δουλεύαμε στο σπίτι και φτιάχναμε τη στέρνα με μάστορα έναν Μαρτσέκη Πυρσογιαννίτη που είχε γίνει γαμπρός στο Γκουβέρι. Αυτός ήταν ειδικός στις στέρνες. Τότε ο θείος μου Παναγιώτης Μούστος έγραψε ένα γράμμα στη μανίτσα, τη γιαγιά μου και της έγραφε: “Μάνα, τώρα που έχετε το Μαρτσέκη και φτιάχνετε τη στέρνα, να φτιάξεις στο Τσουμπάρι, στο χωράφι μας, στην άκρη κοντά στο φρύδι, ένα κόνισμα. Θα στείλω λεφτά που χρειάζονται και τη δουλειά θα την προσέχει η πεθερά του η Μαριγώ. Εκεί στο Τσουμπάρι φεύγουν οι ταξιδιώτες. Εκεί

«...Γράφω γιατί το πέτρινο σπίτι είναι μακριά.

Το μισό στο χιόνι και τ’ άλλο μισό στο μπάσο κλαρίνο...

Γιατί τα παιδιά μου ξέρουν τη Νεμέρτσικα από φωτογραφίες...»

Τ. Πορφύρης,
Νεμέρτσικα, 1961.

«...Βραδιά εξοχής
στ' αλώνια
η πολιτεία κάτω να μας λέει
με τα φώτα της μόνο πως
υπάρχει
κι εσύ τα έξι-εφτά μου χρόνια
να μαγεύεις με της φωνής
σου τον παλμό
σε ταξιδέματα και σε ξοδέ-
ματα ψυχής. Πατέρα...»
Α. Παπαχαρίση-Πάλλη,
Κάτοπτρα Ενδοχώρας,
1994.

«Ροζάλια
ο Πέτρο Πούκας
παίζει στο κλαρίνο.
Μνήμα μπροστά
και μνήμη πίσω
μοιρολογάει
κι αγάει ο άνεμος
στο Δελβινάκι...»

Β. Νιτσιάκος, Απέχει,
1997.

χωρίζουν μανάδες με παιδιά και γυναίκες με άντρες. Να φτιάξεις το κόνισμα, και την εικόνα θα την στείλω από την Αθήνα". Έτσι ξεκινήσαμε το κόνισμα στο Τσουμπάρι...»³.

Ως προς το Πωγωνίσιο δημοτικό τραγούδι, η ξενιτιά είναι ταυτισμένη μ' αυτό. Τα πιο γνωστά ηπειρώτικα τραγούδια της ξενιτιάς, που τραγουδιούνται ακόμα και σήμερα και έχουν πανελλήνια εμβέλεια, έχουν καθιερωθεί στην Πωγωνίσια τους εκδοχή. «Ξενιτεμένο μου πουλί», «Γιάννη μου το μαντήλι σου», «Αλησμόνω και χαίρομαι» κ.λπ. είναι τραγούδια που με τη δύναμη του στίχου, το λυρισμό και το μουσικό ρυθμό τους, συγκινούν, τραγουδιούνται, κάποια απ' αυτά και χορεύονται, ακόμα και σήμερα σε πανελλαδική κλίμακα. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στο Πωγώνι, περισσότερο από ό,τι στην υπόλοιπη Ήπειρο, το τραγούδι της ξενιτιάς συγχέεται κατά έναν αρκετά σημαίνοντα τρόπο με το μοιρολόι. Μάλιστα, σύμφωνα με το γνωστό τραγούδι, η ξενιτιά λογίζεται βαρύτερη κι από το θάνατο ακόμα:

«Η ξενιτιά, η φυλακή, ο θάνατος, η αγάπη
τα τέσσερα ζυγίστηκαν και πιο βαριά είν' τα ξένα...»

Στο Πωγώνι όλα τα γλέντια αρχίζουν (και συχνά τελειώνουν) μ' ένα μοιρολόι αφιερωμένο στους απόντες... Στο Πωγώνι επίσης ξορκίζουν το θάνατο, όπως και την ξενιτιά, παίζοντας όργανα πάνω στα μνήματα... Στο Πωγώνι η έννοια της πατρίδας και της ζωής έγιναν τραγούδι μέσα απ' το θρήνο για την ξενιτιά και το θάνατο.

Το τραγούδι της ξενιτιάς και το μοιρολόι είναι δίχως άλλο η καλύτερη εισαγωγή στο θέμα της Πωγωνίσιας μουσικής παράδοσης γενικότερα, που αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό διακριτικό γνώρισμα του λαϊκού πολιτισμού αυτής της ενότητας και που συνεχίζει βεβαίως να

λειτουργεί ακόμα και σήμερα, τόσο στο ίδιο το Πωγώνι, όσο και στο πλαίσιο της μεγάλης Πωγωνίσιας διασποράς, με μια αξιοσημείωτη αντοχή και με τη γνωστή «αρχαιότητα», που προσελκύει τους ειδικούς επιστήμονες αλλά και τους λάτρεις της μουσικής παράδοσης ανά τον κόσμο.

Το Πωγωνίσιο τραγούδι, ο πωγωνίσιος σκοπός, είναι ταυτισμένα με μια έντονα ελεγειακή και ταυτόχρονα λιτή (δωρική) έκφραση: όταν ο πρωτοχορευτής παραγγέλνει «βάρα Πωγωνίσιο» ή «Πωγώνι», εννοεί βαρύ και λυρικό παίξιμο. Δεν είναι καθόλου τυχαίο, βέβαια, ότι σε μεγάλο βαθμό το ηπειρώτικο έχει ταυτιστεί με το Πωγωνίσιο τραγούδι στην κοινή αντίληψη, κυρίως εκτός Ηπείρου.

Εκείνο όμως που κάνει ακόμα πιο ιδιαίτερη την περίπτωση του Πωγωνίου από μουσικολογική άποψη είναι το πολυφωνικό τραγούδι. Το πολυφωνικό τραγούδι αποτελεί μοναδικό μουσικό φαινόμενο στην ελληνική μουσική παράδοση, αφού, σύμφωνα με τους μουσικολόγους, η μελωδία του έχει διατηρήσει την πεντατονική ανημίτονη κλίμακα, η οποία έχει ρίζες προελληνικές, και, επίσης, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τη δομή του, προϋποθέτοντας τη συμμετοχή τεσσάρων τουλάχιστον τραγουδιστών (ο συνηθέστερος είναι 6-7) με διακριτούς ρόλους. Ο «πάρτης» είναι ο κορυφαίος που ξεκινά το τραγούδι, ο «γυριστής» είναι αυτός που του απαντά, αυτός που «γυρίζει» ή «τσακίζει» το τραγούδι, ο «κλώστης» (που δεν υπάρχει πάντα) είναι αυτός που το «κλώθει» και οι «ισοκράτες» είναι οι υπόλοιποι της παρέας που κρατάν το «ίσο». Από τη σκοπιά μιας κοινωνικής λαογραφίας, το ομαδικό αυτό τραγούδι αντανακλά τη συλλογικότητα της παραδοσιακής κοινωνίας, μια συλλογικότητα όμως που δεν ισοπεδώνει την ατομική

έκφραση ή τις αντιθέσεις γενικότερα, αλλά που αναζητεί την ισορροπία και την αρμονία συνθέτοντάς τες⁴.

Μιλώντας για το τραγούδι και τη μουσική παράδοση, δεν μπορούμε να μην κάνουμε και μια περαιτέρω αναφορά στο χορό, που παραπέμπει τόσο στην κοινωνική διάστασή του, όσο και στον αρχαϊκό τρόπο με τον οποίο μας παραδίδονται όλα αυτά μέχρι σήμερα στην περιοχή.



48. Χορός γυναικών παλιότερα

«Ντέτε-ντέτε εμείς οι δυο
ν' αρχινήσουμε χορό
όσο νά ρθουν κι άλλες δυο
να γενούμε τέσσερες
κιαπέ δεκατέσσερες...»

Έτσι ξεκινούσαν το χορό οι γυναίκες κάθε απόγευμα όλη την εβδομάδα της Διακαινησίμου στο προαύλιο της εκκλησίας μετά τον εσπερίνο κατά τη μαρτυρία του Μάνδου Μάρη⁵.

Κι ο χορός βεβαίως παραπέμπει στην ενδυμασία: θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθούμε και σ' αυτή την ιδιαιτερότητα του Πωγωνίου, που, μαζί με το Δρόπολη, αποτελούν όντως μια νησίδα του λευκού σεγγουνιού, που συμπληρώνεται με το λευκό κεφαλόδεσμο (ομπόλια, κεφαλομάντιλο).

Ως προς την εσωτερική ανθρωπογεωγραφική και πολιτισμική του συγκρότηση, το Πωγώνι δεν παρουσιάζει σημαντικές κατά τόπους διαφοροποιήσεις. Η βασική διαφορά προέκυψε ιστορικά μεταξύ άνω και κάτω Πωγωνίου από την ανάπτυξη συγκεκριμένων εμπορικών κέντρων στο άνω Πωγώνι (Πωγωνιανή, Δελβινάκι) και μια ευημερία περισσότερων χωριών, κυρίως χάρη στο ταξίδι του ανδρικού πληθυσμού. Πρέπει πάντως να σημειώσουμε την διαίρεση του Πωγωνίου με την επιβολή των ελληνο-αλβανικών συνόρων, καθώς τα χωριά Πολύτσιανη, Σχωριάδες, Σωπική, Χλωμό, Τσιάτιστα

και Μαυρόγερο ανήκουν στην Αλβανία. Επίσης αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι τα χωριά Χρυσόδουλη, Μαυρόπουλο, Ζάβροχο, Κτίσματα, Χαραυγή και Αγία Μαρίνα, ενώ ιστορικά ανήκουν στην ενότητα Δρόπολης, με την ένταξή τους στην Επαρχία Πωγωνίου και τις επαφές που ανέπτυξαν με το Πωγώνι, τείνουν να ενσωματωθούν πολιτισμικά και να θεωρούνται Πωγώνι. Το ίδιο ισχύει και για χωριά στα όρια του Πωγωνίου από την άλλη πλευρά, όπως τα Δολιανά, τα Άνω Ραβένια (που ιστορικά ανήκαν στο Ζαγόρι) ή ο Γεροπλάτανος ακόμα κι ο Παρακάλαμος, που παρουσιάζουν έντονες επιδράσεις από το Πωγώνι.

Πάντως πρέπει επίσης να τονίσουμε το γεγονός ότι το Πωγώνι παρουσιάζει έντονα σημεία εγκατάλειψης, ακόμα και στα παλιά εμπορικά κέντρα όπως η Πωγωνιανή, και ότι το κέντρο θάρους έχει μετατεθεί τα τελευταία σαράντα χρόνια προς την εθνική οδό Ήσσανίνων-Κοζάνης, όπου αναπτύχθηκε το καινούργιο χωριό Καλπάκι αλλά και προς τον Παρακάλαμο, που γνωρίζει τα τελευταία χρόνια μόνον αξιοσημείωτη ανάπτυξη ως σύγχρονο αγροτικό χωριό με κάποια στοιχεία αστικότητας.

Με λίγα λόγια, το Πωγώνι σήμερα με την εξαίρεση κάποιων χωριών όπως το Δελβινάκι, που είναι η πρωτεύουσα της επαρχίας και η έδρα διοικητικών υπηρεσιών, το Κεφαλόβρυστο, που παρουσιάζει μια ζωντάνια λόγω της παλλινόστησης ξενιτεμένων και της κτηνοτροφίας που έχει, και τα Δολιανά με το Μουσικό Γυμνάσιο-Λύκειο, παρουσιάζει μια έντονη δημογραφική αποψίλωση, η οποία δεν φαίνεται να είναι αναστρέψιμη, παρά τις όποιες προσπάθειες ανάπτυξης, που κατά κύριο λόγο σκοπεύουν στον τουρισμό. Το Πωγώνι, μπορούμε να πούμε, ότι μιλά στον κόσμο περισσότερο σήμε-

...Λίγοι τώρα μένουν εκεί. Κυρίως αυτοί που περιμένουν σειρά για να κοιμηθούν. Ωστόσο, ώσπου να τους έρθει ή ώρα, κρατούν άνοιχτο το σπίτι, φτιάχνουν τους δρόμους και καθαρίζουν τις αυλές για να μη κλείσουν από τους άρκουδόβατους...»

Χ. Μηλιώνης,
Το Πωγώνι, 1961.

ρα με την παράδοσή του και τους ανθρώπους της διασποράς παρά με τη σύγχρονη οικονομική και κοινωνική του ζωή. Ωστόσο, αυτή η παράδοση κι αυτή η διασπορά είναι δύο πολύ σημαντικά συμβολικά και πραγματικά κεφάλαια...

1. Ιω. Λαμπρίδης, «Πωγωνιακά», *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, Ιωάννινα ΕΗΜ, 1993, σελ. 53-54.

2. Νίκος Υφαντής, *Το Δολό στο Πωγώνι*, Ιωάννινα, Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δολού Πωγωνίου, 1996, σελ. 79-85 και 157-159.

3. Κώστας Κωστούλας, *Η μάνα μολογάει κι εγώ γράφω*, Ιωάννινα, 1996, σελ. 35-36.

4. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών, *Ηπειρώτικη Μουσική Παράδοση*, 3-4, 1994.

5. *Πωγωνιακά Χρονικά*, τ. 1 (1995), σελ. 171.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Οι κάτοικοι του Πωγωνίου ακολούθησαν μαζικά τα μεταναστευτικά κύματα από την εμφάνιση του φαινομένου της μετανάστευσης. Το γεγονός αυτό εξάλλου πιστοποιείται και από τη σύσταση των περισσότερων αδελφοτήτων του Πωγωνίου, που ανάγεται χρονολογικά στις δεκαετίες του 1920 και '30 αλλά και νωρίτερα ακόμη. Κατά την περίοδο 1951-1991 το κύμα της μετανάστευσης μετατρέπεται σε έξοδο του πληθυσμού, με αποτέλεσμα το Πωγώνι να παρουσιάζει σήμερα εικόνα ερήμωσης. Ένας δείκτης που δηλώνει την ερήμωση αυτή είναι και η πυκνότητα των κατοίκων της περιοχής, που από 19 κατοίκους / km² το 1951 μειώνεται στους 13 κατοίκους / km² το 1991.

Αναλυτικότερα, η πληθυσμιακή εξέλιξη του Πωγωνίου κατά την περίοδο 1951-91 έχει ως εξής:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

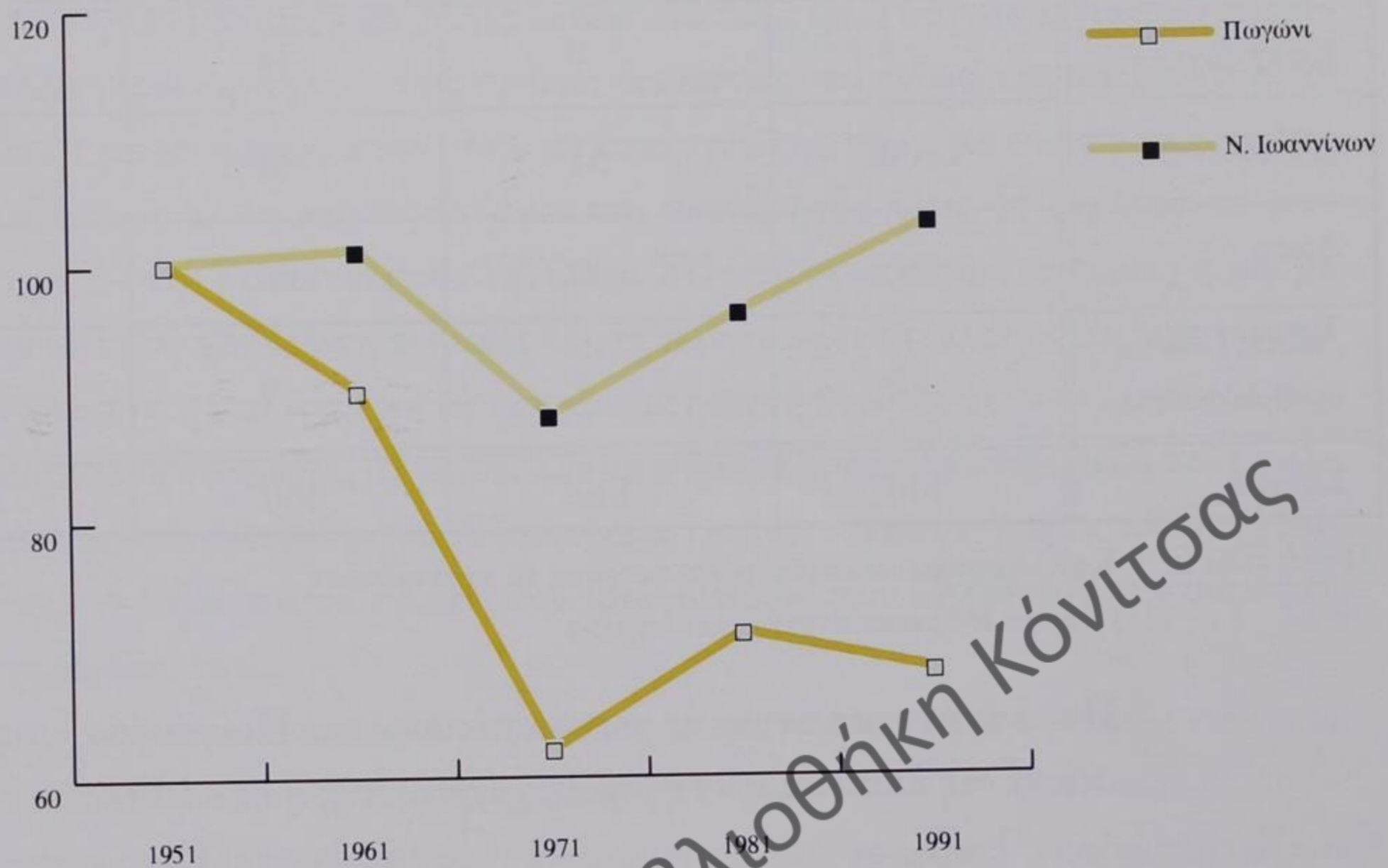
Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	9.453	100	153.748	100	6,14	1951 - 1961	-10	1
1961	8.510	90	155.326	101	5,47	1961 - 1971	-30	-13
1971	5.886	62	134.688	88	4,37	1971 - 1981	14	9
1981	6.727	71	147.304	96	4,56	1981 - 1991	-4	7
1991	6.442	68	158.193	103	4,07			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η γεωμορφολογία της επαρχίας Πωγωνίου είναι κατ' εξοχήν ορεινή, αφού οι 28 από τις 32 κοινότητες χαρακτηρίζονται ορεινές και 4 (Βήσσανη, Λίμνη, Ρουψιά και Χαραυγή) ημιορεινές.

Η έκταση της επαρχίας Πωγωνίου είναι 498 km² και το μεγαλύτερο ποσοστό, όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα αλλά και από την παράσταση που ακολουθεί, καλύπτεται από βοσκοτόπους.

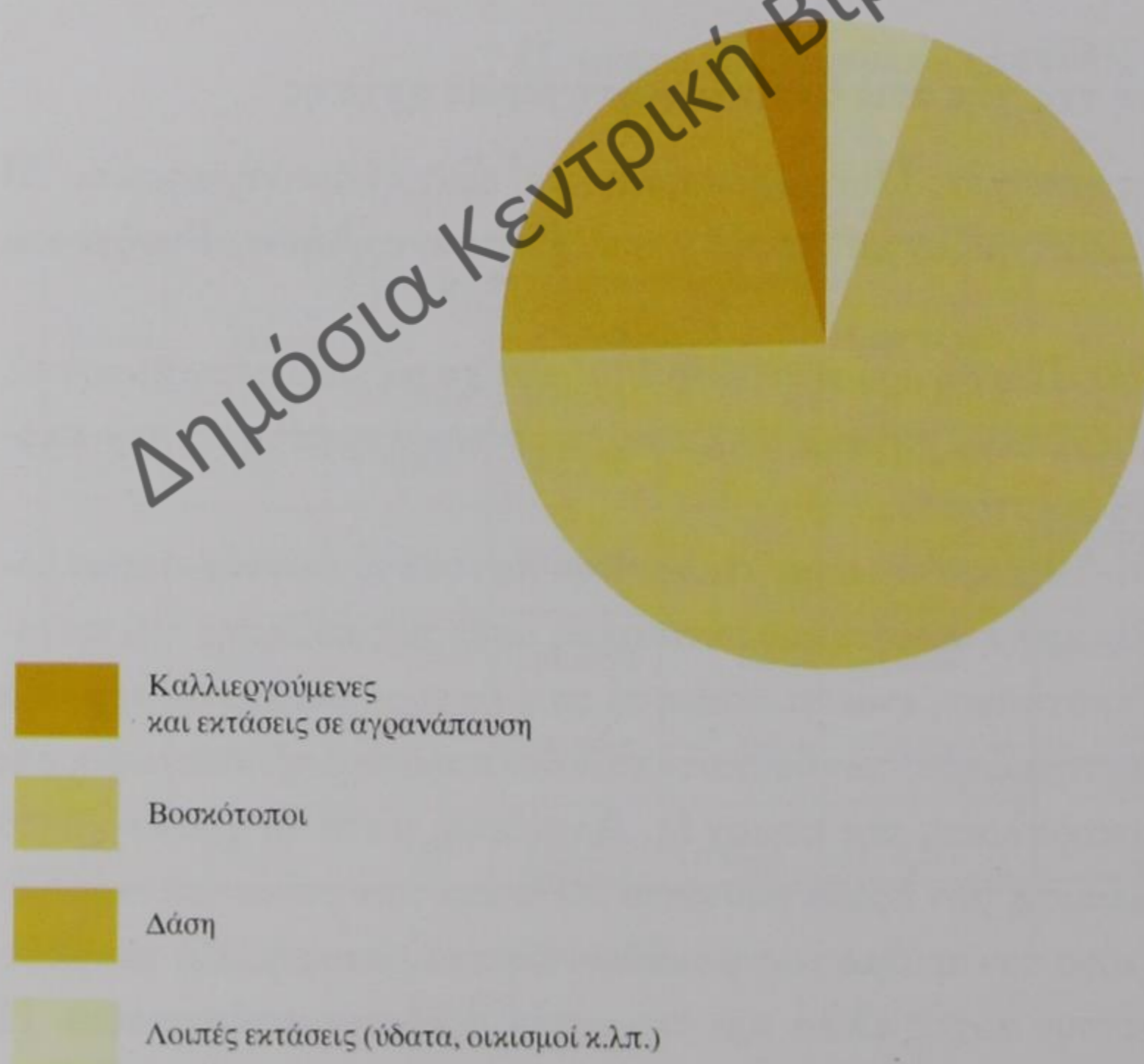
Μεταξύ των ετών 1951-'91 παρατηρείται μείωση του ποσοστού των ιδιωτικών βοσκοτόπων, καθώς και των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, υπέρ της αύξησης του ποσοστού των κοινοτικών βοσκοτόπων, ενώ το ποσοστό των δασών παραμένει στα ίδια επίπεδα. Η ποσοστιαία αυτή αύξηση των βοσκοτόπων δεν παραπέμπει αναγκαία και στην αύξηση του ζωικού κεφαλαίου της περιοχής. Αντίθετα, κατά το χρονικό αυτό διάστημα, σημειώνεται μείωση των προβάτων κατά 30% και των γιδιών κατά 50%. Μείωση που αφορά όχι μόνο τον αριθμό των μονάδων εκμετάλλευσης και τον μέσο όρο των ζώων που διαθέτουν αυτές αλλά και την μικρή οικόσιτη κτηνοτροφία. Η μείωση αυτή συνδέεται κυρίως με την ερήμωση του τόπου.

Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΠΩΓΩΝΙ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιεργείες*	4	9	14	30
Βοσκότοποι	69	54	51	40
Δάση	21,5	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	5,5	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση
(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων του Πωγωνίου κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Πολιτιστικά στοιχεία

Οι πολιτιστικοί φορείς στο Πωγώνι διακρίνονται σε αδελφότητες και συλλόγους, ενώ οι αθλητικοί φορείς κατ' ουσίαν είναι ανύπαρκτοι. Η δημιουργία των περισσότερων αδελφοτήτων ανάγεται στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας και αποτελούν συσσωματώσεις μεταναστών στον τόπο μετανάστευσής τους, με σκοπό την αλληλεγγύη μεταξύ τους αλλά και τη βοήθεια της κοινότητάς τους. Η δημιουργία των συλλόγων, προϊόν της δεκαετίας του 1970 και '80 στη συγκεκριμένη περιοχή και με δεδομένη την ύπαρξη και δράση των αδελφοτήτων, συνδέεται κυρίως με οικονομικά κίνητρα που παρείχε η πολιτεία κατά την χρονική αυτή περίοδο σε τέτοιου είδους πολιτιστικής μορφής οργάνωσης, με αποτέλεσμα σήμερα οι περισσότεροι από τους συλλόγους να υφίστανται τυπικά μόνο. Αξιοσημείωτη είναι πάντως η ομοσπονδία Πωγωνησίων στην Αθήνα και το «Σπίτι του Πωγωνίου», που δηλώνουν την αίσθηση της ευρύτερης κοινότητας.

Όσον αφορά τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, αυτές ουσιαστικά συνοψίζονται στο καλοκαιρινό αντάμωμα των ξενιτεμένων, στο πανηγύρι.

Τα πανηγύρια στο Πωγώνι κρατούν ακόμη το τοπικό χρώμα. Το κοινό τραπέζι, ο χορός, η μουσική (πωγωνήσιο «λάλημα») αποτελούν μερικά από τα στοιχεία αυτής της εκδήλωσης που δίνουν το Πωγωνίσιο χρώμα.

Επίσης, εφημερίδες, όπως η «Βήσσανη», τα «Δολιώτικα», η «Πηγή Κεφαλοβρύσου» αλλά και η «Φωνή του Πωγωνίου» εκφράζουν κυρίως την αποδημία, προσπαθώντας παράλληλα να εκπροσωπήσουν και τα γενικότερα συμφέροντα της περιοχής.

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αγία Μαρίνα	– Αδελφότητα Αγίας Μαρίας (Αθήνα, 1932)	– Πανηγύρι, 17 Ιουλίου	– Αίθουσα εκδηλώσεων (κοινοτικό γραφείο)	
Άγιος Κοσμάς	– Αδελφότητα Αγιοκοσμητών Πωγωνίου (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 1η Κυριακή Αυγούστου	– Χοροστάσι (πλατεία)	
Αργυρο- χώρι	– Αδελφότητα Αργυροχωριτών Πωγωνίου (Αθήνα, 1947)	– Πανηγύρι, Ζωοδόχου Πηγής		
Βασιλικό	– Ένωση Βασιλικιωτών Πωγωνίου (Αθήνα, 1981)	– Πανηγύρι, 24 Αυγούστου	– Αθληναγώρειος Αίθουσα (αίθουσα εκδηλώσεων)	– Οικία Αθληναγώρα

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	<ul style="list-style-type: none"> - Αθναγόρειος Εταιρεία (Βασιλικό, 1976) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Βασιλικού Πωγωνίου (Βασιλικό, 1986) 		<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι («Περιβόλι») - Γήπεδο ποδοσφαίρου & μπάσκετ 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης (18ος αι.)
Βήσσανη	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Βήσσανης «Η Αρετή» (Κων/πολη, 1877 - Αθήνα, 1924) - Πολιτιστικός Σύλλογος Βήσσανης (Βήσσανη, 1978) 	<ul style="list-style-type: none"> - «Φιλιά» (Θεοφάνεια) - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι (κεντρική πλατεία) - Αίθουσα εκδηλώσεων (Παρθεναγωγείο) - Γήπεδο ποδοσφαίρου 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι.Μ. Άβελ (Ζωοδόχου Πηγής) (18ος αι.) - Ι. Ν. Αγ. Νικολάου (18ος αι.) - Το κτίριο του Παρθεναγωγείου (19ος αι.)
Δελβινάκι	<ul style="list-style-type: none"> - Ένωση Δελβινακιωτών (Αθήνα, 1936) - Πολιτιστικός και Μορφωτικός Σύλλογος Δελβινακίου Ιωαννίνων (Δελβινάκι, 1984) - Φιλανθρωπικό Σωματείο του Φιλεκαπαιδευτικού Συλλόγου Γυμνασίου Δελβινακίου «Ηρακλής Βασιιάδης» (Δελβινάκι, 1973) - Αθλητική Ένωση Δελβινακίου «Πωγωνάτος» (Δελβινάκι) 	<ul style="list-style-type: none"> - Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Πανηγύρι, 2 Μαΐου - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Αθλητικές εκδηλώσεις «Πωγωνάτος» - «Βραδύα οργανοπαικτών» (μουσική εκδήλωση) - «Γιορτή του Ραχιού», Νοέμβριος 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι (πλατεία) - Βιβλιοθήκη (Δημαρχείο) - Αίθουσες εκδηλώσεων (Δημαρχείου και Πολιτιστικού Συλλόγου) - Γήπεδα ποδοσφαίρου και μπάσκετ 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Κομήσεως της Θεοτόκου (17ος αι.) - Ι. Μ. Αγ. Αθανασίου - Ι. Μ. Προφήτη Ηλία
Δημόορη	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Δημόορησίων «Ο Προφήτης Ηλίας» (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, στο α' δεκαήμερο Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι «Άγιος Αθανάσιος» (διαμορφωμένος χώρος) 	
Ψηλόκαστρο	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Ψηλοκαστριτών Ηπείρου «Ο Άγιος Αθανάσιος» (Πειραιάς, 1929) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, τελευταία Κυριακή Αυγούστου 		<ul style="list-style-type: none"> - Ι.Ν. Αγ. Νικολάου (19ος αι.)
Δολό.	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Δολού «Ο Άγιος Χριστόφορος» (Αθήνα, 1927) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δολού Πωγωνίου (Ιωάννινα, 1983) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 9 Μαΐου - Εκδηλώσεις κατά τη διάρκεια του Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα εκδηλώσεων (Δημ. σχολείο) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πέτρινα αλώνια - αποθήκες
Δρυμάδες	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Δρυμαδιωτών (Αθήνα) - Εξωραϊστικός Αγροτικός Σύλλογος Δρυμάδων Πωγωνίου «Η Πρόσδος» (Δρυμάδες, 1980) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι (πλατεία) - Αίθουσα (Δ. σχολείο) 	

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Κακό- λακκος		- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου		- Ι. Ν. Αγ. Δη- μητρίου
Καστανή	- Αδελφότητα Καστανιανής Πωγωνίου Ηπείρου «Η Αγία Τριάς» (Πειραιάς, 1926) - Πολιτιστικός-Εξωραϊστικός Σύλλογος Καστανής Ιωαννίνων «Η Καστανιανή» (Καστανή, 1988)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	- Μουσείο Φυσικής Ιστορίας (από το 1960) - Κοινοτικός Ξενώνας - Αίθουσα εκδηλώσεων - Χοροστάσι (πλατεία) - Γήπεδο μπάσκετ	
Κάτω Μερόπη	- Αδελφότητα Κάτω Μεροπαί- ων Θεσσαλονίκης (Θεσσαλονίκη) - Πολιτιστικός και Εξωραϊστι- κός Σύλλογος Κάτω Μερόπης Πωγωνίου (Κάτω Μερόπη, 1989)	- Πανηγύρι, 29 Αυγούστου	- Ξενώνας της Αδελφότητας και Λαογραφικό Μουσείο (π. Δημοτικό σχολείο)	- Ι.Μ. Αγ. Ιω- άννου του Προ- δρομου (17ος αι.), Ι.Ν. Κοίμη- ση της Θεοτό- κου (17ος αι.), Ι.Ν. Αγ. Αθα- νασίου (16ος αι.) - Προϊστορικοί κιβωτιόσχημοι τάφοι (τοποθε- σία «Γκλάβας»)
Κεράσοβο	- Αδελφότητα Κερασσιτών Πωγωνίου (Αθήνα)	- Πανηγύρι, 18, 19 Αυγού- στου	- Χοροστάσι	
Κεφαλό- βρυσο	- Αδελφότητα Κεφαλόβρυσου (Αθήνα, 1975) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κε- φαλόβρυσου Ιωαννίνων (Κεφαλό- βρυσο, 1976) - Αθλητική Ένωση Κεφαλόβρυ- σου «Η Αναγέννηση» (Κεφαλό- βρυσο, 1980) - Σύλλογος Κεφαλοβρυσιτών Δ. Γερμανίας - Σύλλογος Βάδης-Βιτεμβέργης Γερμανίας	- Πανηγύρι, 21 Μαΐου - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου - Πολιτιστικές εκδηλώσεις το καλοκαίρι	- Πνευματικό Κέντρο - Κοινοτικό Γυμναστήριο - Χοροστάσι - Βιβλιοθήκη	
Κρυονέρι	- Αδελφότητα Κρυονερίου Πω- γωνίου «Η Αγία Παρασκευή» (Αθήνα, 1925)	- Πανηγύρι, 26 Ιουλίου		
Κτίσματα Νεοχώρι	- Αδελφότητα Κτισμάτων & Νεοχωρίου «Η Κοίμησις της Θε- οτόκου» (Αθήνα, 1968)	- Πασχαλιάτικες εκδηλώσεις - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	- Χοροστάσι (διαμορφωμένος χώρος στην πλατεία) - Κοινοτική βιβλιοθήκη	- Αρχαιολογι- κός χώρος: α- κρόπολη ελλη-

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έπ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	– Εκπολιτιστικός-Μορφωτικός Σύλλογος Κτισμάτων και Νεοχωρίου Πωγωνίου (Ιωάννινα, 1987)			νιστικών χρόνων
Λάβδανη Βρίστοβο Κάτω Λάβδανη	– Αδελφότητα Λάβδανης «Ο Άγιος Γεώργιος» (Αθήνα) – Αδελφότητα Βρίστοβου «Η Κοίμησις της Θεοτόκου» (Αθήνα) – Αδελφότητα Κάτω Λάβδανης «Η Γέννησις της Θεοτόκου» (Αθήνα)	– Πανηγύρι κοινότητας Λάβδανης, Αγίας Τριάδας – Πανηγύρι, Βρίστοβο, 15 Αυγούστου – Πανηγύρι, Λάβδανη, 24 Αυγούστου – Πανηγύρι, Κάτω Λάβδανη, 8 Σεπτεμβρίου	– Πνευματικό Κέντρο Λάβδανης – Διαμορφωμένο χοροστάσι στην Κ. Λάβδανη	– Ι. Μ. Μακρυαλέξη (τοιχ. 16ος αι.) – Πέτρινα τοξοτά γεφύρια (κοινοτήτες Κ. Λάβδανης και Βρίστοβου)
Λίμνη	– Αδελφότητα Λιμνίων Πωγωνίου (Αθήνα, 1896) – Πολιτιστικός Σύλλογος Λίμνης (Λίμνη, 1984)	– Πανηγύρι, 25 Απριλίου – Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– 2 πλατείες	– Ι. Μ. Ζαράβιννας – Ασκηταριά («Άγιου») – Δημοτικό σχολείο
Μαυρό- πουλο	– Αδελφότητα Μαυροπουλιτών «Η Κοίμησις της Θεοτόκου» (Αθήνα, 1949)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Χοροστάσι (πλατεία)	
Ζάβροχο Χρυσό- δουλη	– Πολιτιστικός Λαογραφικός Σύλλογος Ζαβρόχου Πωγωνίου Ιωαννίνων (Ζάβροχο, 1995)		– Μουσείο Ζάβροχου (Λαογραφική Συλλογή)	
Μερόπη	– Αδελφότητα Μεροπαίων (Θεσ/νίκη, 1955) – Εξωραϊστικός Σύλλογος Μερόπης (Μερόπη, 1977)	– Έθιμα Φώτων – Πανηγύρι, μετά τις 15 Αυγούστου	– Χοροστάσι (πλατεία του χωριού) – Αίθουσα εκδηλώσεων	– Αρχαιολογικός χώρος: οικισμός και νεκροταφείο, 11ος-4ος αι. π.Χ., στη θέση «Ανεμόμυλος»
Ορεινό- Ξηρό- βάλτο	– Αδελφότητα Ξηροβάλτου «Ο Άγιος Νικόλαος» (Αθήνα, 1965) – Εξωραϊστικός Σύλλογος Ορεινού Πωγωνίου (Ιωάννινα, 1980)	– Πανηγύρι, μετά τις 15 Αυγούστου	– Πολιτιστικό κέντρο (αίθουσα)	
Παλαιό- πυργος	– Αδελφότητα Παλαιοπυργιτών Θεσσαλονίκης (Θεσ/νίκη, 1928) – Αδελφότητα Παλαιοπυργιτών Αθηνών & Πειραιώς (Αθήνα, 1959)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – «Ντολιά» (κατά τη διάρκεια του πανηγυριού) – Θεοφάνεια (πλειστηριασμός εικόνων)	– Αίθουσα εκδηλώσεων – Χοροστάσι (στον περίγυρο της εκκλησίας) – Ξενώνας – Γήπεδο μπάσκετ-βόλλεϋ	– Ι. Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου (19ος αι.) – Αρχαιολογικός χώρος προϊ-

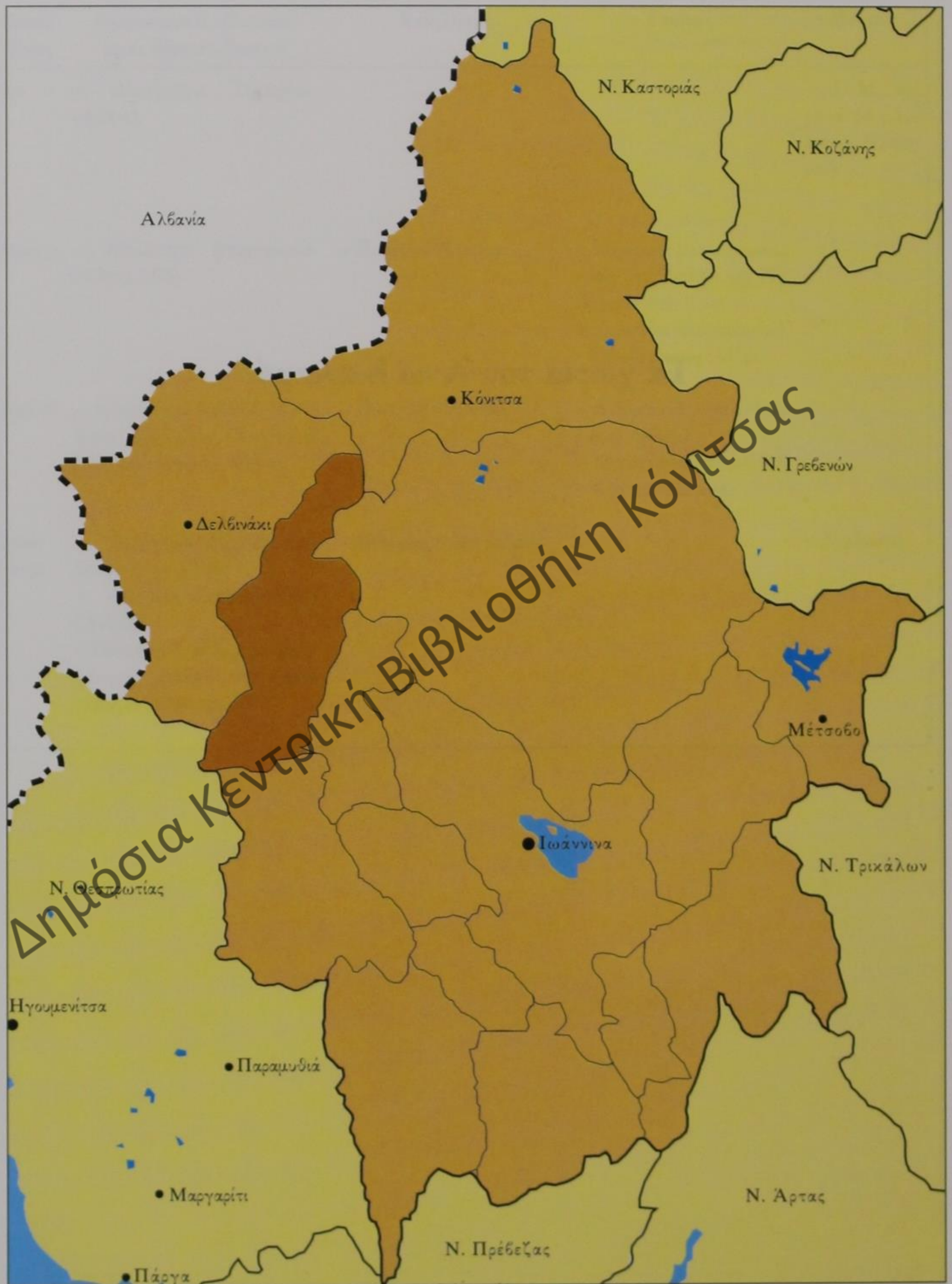
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	– Εκπολιτιστικός και Εξωραϊ- στικός Σύλλογος των απανταχού Παλαιοपुरγитών (Παλαιόपुर- γος, 1986)	– Πασχαλιάτικες εκδηλώ- σεις		στορικής επο- χής στη θέση «Παλιουριά» – Νερόμυλος – Πέτρινο γεφύ- ρι
Περιστερί	– Αδελφότητα Περιστερίου «Η Αγία Τριάς» (Κων/πολη 1906 και εν συνεχεία Αθήνα)	– Πανηγύρι, Αγίας Τριάδος – Πανηγύρι, 15 με 20 Αυγού- στου	– Χοροστάσι (διαμορφωμένος χώρος και εγκαταστάσεις) – Αίθουσα (Δημ. σχολείο)	– Ι. Μ. Εισόδεια Θεοτόκου (16ος αι.)
Ποντι- κάτες	– Αδελφότητα Ποντικάτων «Οι Άγιοι Ανάργυροι» (Αθήνα, 1935) – Πολιτιστικός και Περιβαλλο- ντικός Σύλλογος Ποντικάτων «Η Παράδοση» (Ποντικάτες, 1996)	– Γιορτή Τσίπουρου – Πασχαλιάτικες εκδηλώ- σεις – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Χοροστάσι – Γήπεδο μπάσκετ	
Πωγω- νιανή	– Φιλεκπαιδευτικός, Λαογραφί- κός και Πολιτιστικός Σύλλογος Πωγωνιανής «Η Πρόσδος» (Πω- γωνιανή, 1924) – Αδελφότητα Πωγωνιανιτών «Ο Άγιος Νικόλαος» (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 20 Μαΐου – Πανηγύρι, 17 Αυγούστου – Πολιτιστικές εκδηλώσεις κατά τη διάρκεια του Αυγού- στου	– Λαογραφικό Μουσείο – Πνευματικό Κέντρο – Κοινοτική Βιβλιοθήκη – Χοροστάσι (Αγ. Νικολάου) – Κοινοτικό γήπεδο ποδο- σφαίρου μπάσκετ	– Ι. Ν. Αγ. Νι- κολάου (19ος αι.)
Ρουψιά	– Σύνδεσμος Ρουψιωτών Θεσ/νί- κης (Θεσ/νίκη, 1940)	– Πανηγύρι, 23 Απριλίου – Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Χοροστάσι (πλατεία) – Αίθουσα εκδηλώσεων (Δ. σχολείο) – Γήπεδο μπάσκετ	– Ι. Μ. Πανα- γίας
Σταυρο- σκιάδι	– Αδελφότητα Σταυροσκιαδίου «Εισόδεια της Θεοτόκου» (Αθή- να, 1938) – Εξωραϊστικός Σύλλογος Σταυ- ροσκιαδίου Πωγωνίου «Η Ομό- νοια» (Σταυροσκιάδι, 1979)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Αίθουσα εκδηλώσεων – Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο μπάσκετ	
Στρατί- νιστα	– Αδελφότητα Στρατίνιστας Πωγωνίου «Ο Άγιος Νικόλαος» (Πειραιάς 1921) – Πολιτιστικός Σύλλογος Στρα- τίνιστας Πωγωνίου Ιωαννίνων (Στρατίνιστα, 1985)	– Πανηγύρι μετά τις 15 Αυ- γούστου – Γιορτή τσίπουρου (Νοέμ- βρης) – Θεατρική παράσταση (από τη νεολαία του χωριού κατά την διάρκεια του Αυγούστου)	– Λαογραφικό Μουσείο – Πνευματικό Κέντρο (αίθου- σα πολλαπλών εκδηλώσεων) – Γήπεδο μπάσκετ-ποδοσφαι- ρου – Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Ν. Αγ. Νι- κολάου
Τεριάχι Σταυρο-	– Αδελφότητα Τεριαχιτών «Ο Προφήτης Ηλίας» (Νέα Υόρκη)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου		– Ι. Μ. Προφήτη Ηλία (18ος αι.)

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έπ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
δρόμι	– Αδελφότητα Τεριαχιτών (Αθήνα)			– Ι. Μ. Βομπλού (Αγ. Ιωάννη Προδρόμου)
Φαράγγι	– Αδελφότητα Φαραγγιωτών (Αθήνα, 1975)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Χοροστάσι (διαμορφωμένος χώρος στο ξωκλήσι της Αγ. Παρασκευής) – Χοροστάσι (διαμορφωμένο) – Γήπεδο μπάσκετ-βόλεϋ	
Χαραυγή	– Αδελφότητα Χαραυγιτών «Ο Άγιος Δημήτριος» (Κων/πολη, 1907 και εν συνεχεία Αθήνα)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου	– Αίθουσα εκδηλώσεων (Δημοτικό σχολείο) – Χοροστάσι (στην εκκλησία) – Κοινοτικός Ξενώνας	
Ωραιό- καστρο	– Αδελφότητα Λαχανοκαστριτών (Θεσ/νίκη, 1976) – Αδελφότητα Ωραιοκάστρου (Αθήνα) – Πολιτιστικός Σύλλογος Ωραιοκάστρου (πρώην Λαχανοκάστρου) (Ωραιόκαστρο, 1984)	– Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου		– Νερόμυλος

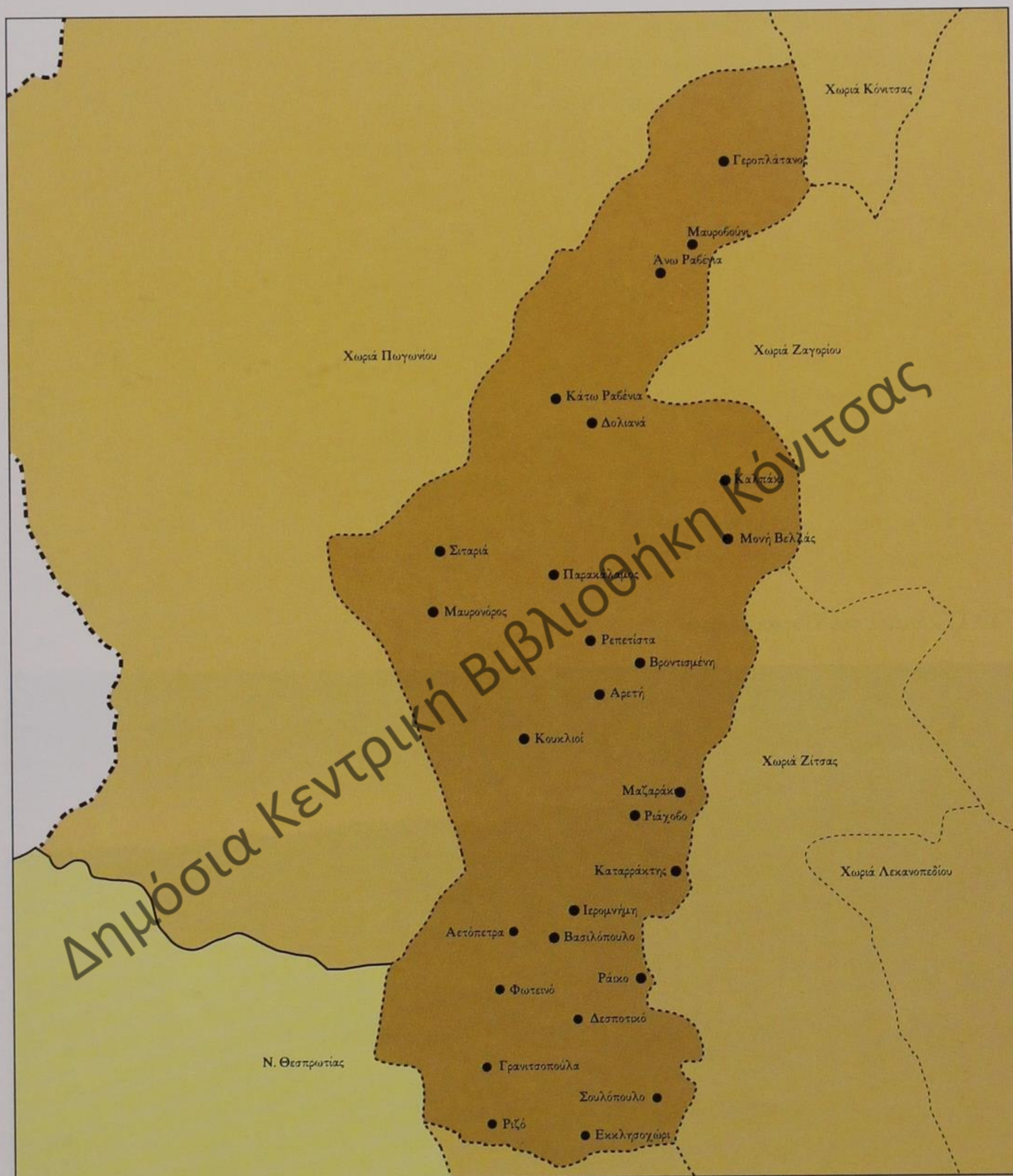
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιας

Τα χωριά του Άνω Καλαμά

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



12. Πολιτισμική ενότητα Άνω Καλαμά



13. Τα χωριά του Άνω Καλαμά

Αετόπετρα (Κοσόλιανη), Άνω Ραβένια, Αρετή (Γκρίμπιανη), Βασιλόπουλο (Μπριάνιστα), Βροντισμένη, Γεροπλάτανος (Αλιζότ Τσιφλίκι), Γρανιτσοπούλα, Δεσποτικό (Κρετσούνιστα), Δολιανά, Εκκληροχώρι (Τσαρκοβίστα Κουρέντων), Ιερομνήμη, Καλπάκι, Καταρράκτης (Γλύζιανη), Κάτω Ραβένια, Κουκλιοί, Μαζαράκι, Μαυροβούνι, Μαυρονόρος, Παρακάλαμος (Πογδόριανη), Ράικο, Ρεπετίστα, Ριάχοβο, Ριζό, Σιταριά (Μόσιορη), Σουλόπουλο, Φωτεινό (Ζέλιστα).

49. Ο κάμπος του Παρακάλαμου



Η κοιλάδα του Άνω Καλαμά εκτείνεται από τις κύριες πηγές του ομώνυμου ποταμού στους πρόποδες του Άι Λια Δολιανών μέχρι το Σουλόπουλο. Το δυτικό της όριο είναι το βουνό Κασιδιάρης, ενώ στα ανατολικά οριοθετείται από τα υψώματα Χρυσόραχης-Νεγράδων, στο βόρειο τμήμα, και τον ποταμό Καλαμά, στο νότιο. Ωστόσο, ο χώρος αυτός παρουσιάζει μια ιδιαίτερη δυναμική κατά τη μεταπολεμική περίοδο και ιδιαίτερα μετά το 1970, με αποτέλεσμα να επεκτείνεται η ακτίνα επιρροής του και να εντάσσονται τελικά σ' αυτόν και χωριά που ιστορικά ανήκαν σε άλλες ενότητες. Είναι γνωστό ιστορικά ότι το Ζαγόρι εκτεινόταν μέχρι τον πα-

ραπόταμο του Καλαμά Γορμό και ότι χωριά όπως τα Δολιανά και τα Ραβένια ανήκαν σ' αυτό. Όμως η νέα γεωγραφία διαμόρφωσε νέες σχέσεις στην ευρύτερη περιοχή, σχέσεις που παράγουν και νέα δεδομένα στον τοπικό πολιτισμό και τις συλλογικές συνειδήσεις. Η επιρροή του Πωγωνίσιου πολιτισμού στο χώρο αυτό είναι επίσης προφανής, ενώ μπορούμε ακόμα να εντάξουμε, με βάση τη σύγχρονη δυναμική, σ' αυτή την ενότητα χωριά όπως ο Γεροπλάτανος και το Καλπάκι που έχουν διαφορετικό παρελθόν.

Η ενότητα αυτή των χωριών συγκροτείται με κέντρο την κοιλάδα του Καλαμά, κατά μήκος της οποίας διαμορφώνονται μικρές λεκάνες, από τις οποίες η μεγαλύτερη σε έκταση είναι αυτή της Βελλάς ή Παρακαλάμου-Δολιανών-Καλπακίου, όπως συνηθίζεται να λέγεται σήμερα. Οι λεκάνες της Ρεπετίστας, της Αρετής (Γκρίμπιανης), του Μαζαρακίου και του Λίδινου είναι μικρότερες και εκτείνονται στο νότιο τμήμα. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι, πέρα από τα δεδομένα της φυσικής γεωγραφίας, στη διαμόρφωσή της συγκεκριμένης ενότητας, όπως αυτή παρουσιάζεται σήμερα, έχουν συμβάλει τόσο το σύγχρονο οδικό δίκτυο όσο και τα εγγειοβελτιωτικά έργα (αρδευτικό-αναδασμός), που άλλαξαν τη δυναμική του χώρου αλλά και το ίδιο το τοπίο.

Καταρχήν, έχουμε στην περιοχή το φαινόμενο της μετακίνησης των οικισμών από το βουνό στην κοιλάδα, γεγονός που συνδέεται με τη γενικότερη δημογραφική μεταστροφή προς τον κάμπο και την προτεραιότητα στη γεωργία και τη σύγχρονη εσταυλισμένη κτηνοτροφία και πτηνοτροφία, αλλά και με τις ευρύτερες αλλαγές στον προσανατολισμό των τοπικών κοινωνιών και φυσικά με τα νέα συγκοινωνιακά δεδομένα. Τα περισσότερα χωριά μετακινούνται και δημιουργούνται νέοι οικισμοί

«...Ἐκεῖθεν περὶ τὰ χωρὶὰ Ζαγορίου, ἐνοῦται μετὰ τοῦ Καλαμᾶ μνημονευόμενον παρὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Θύαμιν ὄν ἐλάτρεβον ὡς θεὸν ὑδάτινον, διότι ὁ Θύαμις ὄντας Ἑλληγν ἔχων πολλὰς πηγὰς πλησίον τῆς κωμοπόλεως Δολιανὰ εἰς τοὺς πρόποδας ἐνὸς λοφίσκου τῆς πόλεως δὲν δύναται ὁ θεατῆς νὰ διακρίνῃ τίποτε εἰ μὴ ἔν ἑλκῶς καὶ νὰ ὑπάρχουν ἐκεῖ συσσωρευμένα ὕδατα καὶ μιὰ λίμνη πηγμένη ἀπὸ καλάμους...»

Π. Κυρούσης,
Χειρόγραφο (Πωγωνιακά
Χρονικά), 1996.

στους χώρους όπου πριν υπήρχαν τα «καλύβια», δηλαδή οι αποθήκες και τα καταλύματα για τη διανυκτέρευση των ανθρώπων την εποχή της καλλιέργειας των χωραφιών. Ο Παρακάλαμος βρισκόταν παλιά εκεί που είναι σήμερα ο Άνω Παρακάλαμος και η Παηδονιά, στις πλαγιές του Κασιδιάρη και του Σώσινου, ενώ στη σημε-



50. Το παλιό χωριό Μαυρονόρος

ρινή του θέση ήταν τα «Καλύβια» Πογδόριανης (παλιό όνομα του Παρακάλαμου). Το ίδιο και η Ρεπετίστα, η οποία ως το 1929 ήταν συνοικισμός της Πογδόριανης. Η Γκρίμπιανη επίσης «κατέβηκε» από το βουνό, την Παλιογκρίμπιανη, στη θέση που είναι σήμερα γνωστή ως Αρετή, όπως και το Μαυρονόρος, του οποίου οι κάτοικοι ήρθαν αρχικά από τη Γλού-

στα Θεσπρωτίας, κ.ο.κ.¹ Το πιο σύγχρονο παράδειγμα είναι το Καλπάκι, που αναγνωρίστηκε ως κοινότητα το 1972 και αναπτύχθηκε ιδιαίτερα από τότε, ενώ παλιά στο χώρο αυτό δεν ήταν παρά καλύβια του Ελαφοτόπου και των Κάτω Πεδινών. Η ανάπτυξη του Καλπακίου οφείλεται βασικά στην εθνική οδό Ιωαννίνων-Κοζάνης και τελευταία στην οδό που οδηγεί στην Κακαβιά και την Αλβανία, η οποία διασταυρώνεται με την προηγούμενη ακριβώς σ' αυτό το χωριό. Το Καλπάκι είναι χαρακτηριστική περίπτωση σύγχρονου οικισμού που αναπτύσσεται κατά μήκος ενός κεντρικού οδικού άξονα γραμμικά, συγκεντρώνει κατοίκους από τα γύρω ορεινά

χωριά και αποκτά τελικά σημαντικό ρόλο στην οργάνωση του χώρου της ευρύτερης περιοχής.

Η δυναμική της Γεωγραφίας συντελεί στην ανάπτυξη μιας ανάλογης δυναμικής και στον πολιτισμό. Οι νέοι οδικοί άξονες σημαίνουν νέες ισορροπίες και νέες επαφές. Οι μετακινήσεις πληθυσμών σημαίνουν νέες ομάδες, σημαίνουν συμβίωση διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, σημαίνουν συγκρότηση νέων πολυπολιτισμικών κοινοτήτων. Ο χώρος της κοιλάδας του Άνω Καλαμά αποτελεί μια μοναδική περίπτωση μελέτης τέτοιου είδους φαινομένων, όπως αποτελεί και ένα σημαντικό κοινωνιολογικό παράδειγμα για τη δυναμική των τοπικών κοινωνιών και τη ρευστότητα των πολιτισμικών ορίων στο χώρο και το χρόνο. Στον τόπο αυτό συμβιώνουν σήμερα ομάδες με διαφορετικές καταβολές, συγκροτώντας ένα αξιοπρόσεκτο πολιτισμικό μωσαϊκό. Σαρακατσάνοι που παραδοσιακά ξεκαλοχαιρίαζαν στο Ζαγόρι έχουν εγκατασταθεί μόνιμα στο Καλπάκι, όπου επίσης έχουν θέση και Ζαγορίσιοι αλλά και «σεισμόπληκτοι» από την Κράψη. Βλάχοι «διαβαταραίοι» έχουν εγκατασταθεί μόνιμα στον Άνω Παρακάλαμο αλλά και σε άλλα χωριά της κοιλάδας, όπου συμβιώνουν με τον «ντόπιο» πληθυσμό. Γύφτοι έχουν συγκροτήσει μια σημαντική μερίδα του πληθυσμού του Παρακάλαμου, καθιστώντας το χωριό αυτό, εκτός των άλλων, και βρυσομάνα λαϊκών οργανοπαικτών. Όλοι αυτοί έχουν δεχτεί επιρροές από το Πωγώνι, ενώ ακόμα και οι κάποτε Ζαγορίσιοι κάτοικοι των Δολιανών και των Ραβενίων έχουν διαφοροποιηθεί ως προς την σύγχρονη πολιτισμική τους ταυτότητα και τη συλλογική τους συνείδηση.

Όλες οι κοινότητες στηρίζονταν οικονομικά σ' έναν συνδυασμό κτηνοτροφίας και γεωργίας, γι' αυτό και στο

«...Βασικό συμπέρασμα του κ. Λαμούρ είναι ότι η ανάπτυξη των συγκοινωνιών και η εκτέλεση της έγγείου βελτιώσεως είναι τα δύο βασικά έργα ύποδομής που αποτελούν το κλειδί της ανάπτυξεως της Ήπειρου...»

Δημ. Δαβάλας,
Ήπειρωτικά, 1959.

«...Μεταξὺ τῆς Ζίτσης καὶ τοῦ ὄρος Σιούτιστα κεῖται μακρὰ καὶ εὐρεῖα κοιλάς, ἡ ὠραία καὶ ἀπαράμιλλος κοιλάς τοῦ (Θυάμιδος) Καλαμά, ὅστις εἶναι καὶ τὸ ὄριον τῆς Ζίτσης. Αἱ κατάφυται ἀνατολικαὶ πλευραὶ τῆς Σιουτίστης καὶ τὰ ἐπὶ αὐτῶν ἐσπαρμένα χωρία, οἱ ὄφιοειδεις ἐλιγμοὶ τοῦ ποταμοῦ καὶ τὰ ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ὄχθων μικρὰ χωρία, αἱ εἰς πολλὰ μέρη βραχώδεις ὄχθαι, οἱ καταρράκται καὶ αἱ ἐπ' αὐτοῦ φυσικαὶ καὶ τεχνηταὶ γέφυραι παρέχουσιν εἰς τὸν θεατὴν καὶ τοὺς ἐραστὰς τῆς φύσεως κάλλη ἀπαράμιλλα καὶ ὑπέρτερα πάσης ἄλλης συγκρίσεως...».

Ἄ. Παπασταύρου,
Ἡ Ζίτσα, 1895.

παρελθόν είχαν μια συγκεκριμένη γεωγραφική θέση στις πλαγιές των βουνών, από όπου μπορούσαν να φτάνουν τόσο τα χωράφια τους στην κοιλάδα όσο και τα μαντριά τους στο βουνό. Το Καστρί (Σιούτιστα), συνοικισμός του Βασιλόπουλου (Μπριάνιστα), στέκεται ακόμα και σήμερα μάρτυρας μιας προηγούμενης εποχής, καθώς υπάρχουν ακόμα κάποιες οικογένειες που μένουν εκεί ψηλά με τα λίγα ζώα και τα λίγα χωράφια τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κάτοικοι της Σιούτιστας έχουν ιδιόκτητα χωράφια στη λεκάνη του Μαζαρακίου, στα «Καλύβια», ενώ τα βοσκοτόπια τους φτάνουν ως την κορυφή του Κασιδιάρη. Αποτέλεσμα αυτής της οργάνωσης του χώρου, με βάση τις βιωτικές ανάγκες του πληθυσμού, ήταν η ανάπτυξη σχέσεων τόσο με τα χωριά στην άλλη πλευρά του Κασιδιάρη, με τους κατοίκους των οποίων συναντιώνταν στα βοσκοτόπια πάνω στο βουνό, όσο και με τη Ζίτσα, στην άλλη πλευρά του Καλαμά, διότι αυτή ήταν το τοπικό εμπορικό κέντρο, από το οποίο προμηθεύονταν τα απαραίτητα είδη που δεν παρήγαγαν οι ίδιοι. Όλο αυτό το πλαίσιο ανατράπηκε με την δημογραφική έξοδο μετά τον πόλεμο, την κάθοδο στην κοιλάδα και φυσικά την κατασκευή του νέου οδικού δικτύου που κατέργησε τις παλιές εξαρτήσεις και επικοινωνίες.

Η αξιοποίηση της λεκάνης του Καλαμά, με τα αρδευτικά έργα και τον αναδασμό, εκτός από την συγκέντρωση του πληθυσμού στα χαμηλά και την ανάπτυξη οικισμών στα ριζά, συνετέλεσε στην ανάπτυξη νέων οικιστικών κέντρων, όπως ο Παρακάλαμος και το Καλπάκι, που τις τελευταίες δεκαετίες, χάρη και σε πρόσθετους παράγοντες, όπως η ανάπτυξη κάποιων βιοτεχνικών και σύγχρονων κτηνοτροφικών και πτηνοτροφικών μονάδων αλλά και η εγκατάσταση δημόσιων υπηρε-

σιών, εξελίχθηκαν σε σύγχρονες ραγδαία αναπτυσσόμενες κοινότητες, καταργώντας μάλιστα χαρακτηριστικά τον ιστορικό ρόλο των Δολιανών, που κάποτε ήταν το πιο σημαντικό οικονομικό, κοινωνικό και πνευματικό κέντρο της περιοχής. Αν «αγναντέψει» κανείς σήμερα την περιοχή, είτε από την κορυφή του Σωσίνου είτε από κάποιο σημείο του Κασιδιάρη, έχει την εικόνα ενός λεκανοπεδίου με έντονη τη σφραγίδα της σύγχρονης εκμηχανισμένης γεωργικής καλλιέργειας αλλά και με τα σημάδια σύγχρονων βιοτεχνικών υποδομών και μιας αξιόλογης οικιστικής δραστηριότητας, εικόνα που φυσικά εκφράζει την καινούργια δυναμική του χώρου και τη νέα σχέση του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον. Πράγματι, αυτή η λεκάνη με τον κάμπο της Κόνιτσας και το λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων συγκεντρώνουν τη βασική σύγχρονη πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή παραγωγική δραστηριότητα του νομού, αποτυπώνοντας γεωγραφικά και δημογραφικά τις μεγάλες αλλαγές της μεταπολεμικής περιόδου.

Ο χώρος αυτός βεβαίως δεν έχει να επιδείξει ιστορικά μόνον γεωργοκτηνοτροφική δραστηριότητα, αλλά και μια σημαντική πνευματική κίνηση, με κέντρα τα σημαντικά μοναστήρια του αλλά και τις δύο ανθηρές κοινότητες, την Πογδόριανη και τα Δολιανά. Τα μοναστήρια του Σωσίνου και του Άι Λια της Πογδόριανης υπήρξαν σημαντικά πνευματικά κέντρα της ευρύτερης περιοχής κατά την τουρκοκρατία², ενώ το μοναστήρι του Ιακώβου των Δολιανών εξελίχτηκε παράλληλα και σε κέντρο αγιογραφίας, όπου σπούδασαν οι κομπανίες των γνωστών Δολιανιτών αγιογράφων³. Κοντά στα Δολιανά επίσης, στο μέρος των Κ. Ραβενίων και μέσα σε μία σπηλιά λειτούργησε το ξακουστό Μοναστήρι «στους Αγιούς», με το οποίο είναι συνυφασμένο και το γνωστό

«...ή ὁδὸς ἄγουσα ἐκ Πωγωνίου, εἰς Ἰωάννινα διήρχετο ἐκ τοῦ Μοναστηρίου τούτου δηλ. τοῦ Σπηλαιίου καὶ ἅπαντες οἱ διερχόμενοι ἔβλεπον τὰς εἰς τὸν Σπήλαιον ζωγραφισμένας εἰκόνας καὶ ἐθαύμαζον ὡς καὶ σήμερον, οἱ βλέποντες αὐτὰς θαυμάζουν...»

Π. Κυρούσης, *Χειρόγραφο (Πωγωνιακά Χρονικά)*, 1996.

δημοτικό τραγούδι «Παπα-Γιώργης» («...όλα τα κάστρα πάτησε κι όλα τα μοναστήρια/ το μοναστήρι στους Αγιούς δεν μπορεί να πατήσει...»⁴. Στην Πογδόριανη και τα Δολιανά, μαζί με την οικονομική ακμή που συνδέεται με τα προνόμιά τους και την ανάπτυξη του εμπορίου, σημειώθηκε και μια ιδιαίτερη πνευματική ανάταση —τα μοναστήρια και Σχολές τους έπαιξαν ιδιαίτερο ρόλο σ' αυτό—, γι' αυτό και δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι και οι δύο αυτές κοινότητες ανέδειξαν σημαντικές προσωπικότητες στο χώρο των γραμμάτων. Ο Δάσκαλος του γένους Γεώργιος Γεννάδιος, από γονείς Δολιανίτες, έμαθε τα πρώτα του γράμματα στα Δολιανά, το ίδιο και ο μεγάλος λόγιος Ιωάννης Λαμπρίδης⁵, ενώ από το Σώσινο ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ο Πογδοριανίτης στην καταγωγή Δοσίθεος Φιλίτης και από την ίδια



51. Το μοναστήρι του Σωσίνου

την Πογδόριανη φαίνεται να έλκει την καταγωγή της η μεγάλη οικογένεια Μελά, της οποίας μάλιστα ο πύργος βρίσκεται ερειπωμένος στην Παηδονιά⁶. Αυτή η παράδοση των εκκλησιαστικών σχολών συνεχίστηκε στα νεότερα χρόνια με τη Σχολή Βελλάς, όπου φοίτησαν χιλιάδες ηπειρωτόπουλα, μεταξύ των οποίων αρ-

κετοί επιφανείς άνδρες των σύγχρονων γραμμάτων και τεχνών, αλλά κυρίως πολλοί δάσκαλοι, απόφοιτοι του γνωστού ιεροδιδασκαλείου.

Η μοναστηριακή, εκκλησιαστική και πνευματική παράδοση της περιοχής και ο λαϊκός της πολιτισμός, που παρουσιάζει αξιοσημείωτη πολυμορφία και σε ορισμένους τομείς μια διάρκεια στο χρόνο και μια σύγχρονη δυναμική, σε συνδυασμό με το οικολογικό σύστημα που

διαμορφώνεται γύρω από τις πηγές του Καλαμά αλλά και χαμηλότερα, συγκροτούν ένα σπουδαίο τοπικό πολιτισμικό σύνολο με δυνατότητες σύγχρονης εξέλιξης, χάρη στις παραγωγικές δυνατότητες της κοιλάδας αλλά και των ευνοϊκών δεδομένων του σύγχρονου οδικού δικτύου. Η ευρύτερη περιοχή έχει αναδείξει ιστορικά σημαντικές μουσικές «σκληθρές», αλλά και σήμερα ο Παρακάλαμος παραμένει ένα σημαντικό κέντρο της Ηπειρώτικης μουσικής παράδοσης, γεγονός που, σε συνδυασμό με τη δημιουργία του Μουσικού Γυμνασίου και Λυκείου Δολιανών, υπόσχεται συνέχεια και εξέλιξη αυτής της παράδοσης στο μέλλον. Από την άλλη μεριά, τα μοναστήρια της περιοχής, μπορούν, αφού συντηρηθούν, να δοθούν σε νέες εκπαιδευτικές και πολιτιστικές χρήσεις, σχετικές με την παράδοση της περιοχής, π.χ. ίδρυση κέντρου αγιογραφίας στα Δολιανά και θερινού σχολείου- ανοιχτού Πανεπιστημίου στη Μονή Σωσίνου με αντικείμενα σχετικά με την τοπική ιστορία και ιδιαίτερα τη Βυζαντινή Αρχαιολογία.

Επιπλέον, η ανάπτυξη της γεωργίας στις εύφορες λεκάνες του χώρου θα μπορούσε να προσλάβει και μια ευρύτερη οικολογική και πολιτισμική διάσταση, συνδυαζόμενη με τις παραδόσεις των τοπικών κοινοτήτων αλλά και με την πλούσια προβιομηχανική αγροτική τεχνολογία παραγωγής, νερόμυλοι, μαντάνια, αλώνια κ.λπ. Όλα αυτά, ενταγμένα σε ένα φυσικό τοπίο ιδιαίτερου κάλλους και κοντά σε δύο σημαντικούς οδικούς άξονες, οι οποίοι συνδέουν την Ήπειρο με τη Δυτική Μακεδονία και την Αλβανία, θα μπορούσαν να αποκτήσουν έναν «εναλλακτικό» οικονομικό χαρακτήρα, αναδεικνύοντας ακριβώς το πολιτισμικό πρόσωπο της παραγωγικής δραστηριότητας, όταν αυτή εναρμονίζεται με την τοπική οικολογία και ιστορία.

Σ' αυτή την υπόθεση, μιας σύγχρονης βιώσιμης και ισόρροπης ανάπτυξης της περιοχής, ρόλο έχουν οπωσδήποτε και οι Αδελφότητες και Σύλλογοι της διασποράς, οι οποίοι μάλιστα στην Αθήνα, όπου είναι και η μεγαλύτερη παροικία, έχουν ιδρύσει Ομοσπονδία, στην οποία συμμετέχουν Σύλλογοι από όλη την περιοχή, από τα «Κρεμμυδοχώρια» (Ιερομνήμη, Βασιλόπουλο, Καταράκτης κ.λπ.) μέχρι τα Δολιανά. Η Ομοσπονδία αυτή έχει γίνει γνωστή τα τελευταία χρόνια από τις θερινές πολιτιστικές εκδηλώσεις που οργανώνει κάθε χρόνο στην περιοχή με την επωνυμία «Θυάμια».

Ωστόσο, αυτή η αναφορά στη σύγχρονη ανάπτυξη και το ρόλο των Συλλόγων, μας δίνει την αφορμή για ένα σχόλιο σχετικά με τις παρεμβάσεις που παρατηρούνται στην περιοχή τις τελευταίες δεκαετίες μέσα σ' αυτό το πλαίσιο. Διασχίζοντας κανείς το νότιο τμήμα της κοιλάδας, εύκολα διαπιστώνει την παρουσία στο χώρο στοιχείων που αποσκοπούν στον «εξωραϊσμό» του αλλά που τελικά έχουν αντίθετα αποτελέσματα. Ένα τυπικό παράδειγμα είναι το Ριάχοβο, όπου σ' ένα Βακούφικο δάσος έχει διαμορφωθεί σύγχρονος «χώρος αναψυχής». Το ξωκλήσι έχει επισκευαστεί με κακό τρόπο, δίπλα έχουν διαμορφωθεί χώροι άθλησης, μια βρύση, μια ποτίστρα και πιο πέρα μια τεχνητή λίμνη, στην οποία μπορεί να ψαρέψει κανείς με ειδική άδεια. Όλο αυτό το σύστημα ανταποκρίνεται σε ανάγκες και ήδη ξένα προς την τοπική ζωή και παράδοση και φυσικά συντελεί στην αλλοίωση του χαρακτήρα της περιοχής. Τα ίδια πράγματα και για την κάλυψη των ίδιων αναγκών, που αφορούν προφανώς μάλλον τους μη μόνιμους κατοίκους των χωριών (αυτοί έτσι κι αλλιώς είναι λίγοι στα περισσότερα χωριά), θα μπορούσαν να γίνουν μ' έναν πιο διακριτικό τρόπο και με παρεμβάσεις εναρ-

μονισμένες με το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον της περιοχής.

Κλείνοντας, δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε στη συμβολική αξία αυτού του χώρου από τη σκοπιά της σύγχρονης ιστορίας μας, αφού το Καλπάκι έχει συνδέσει το όνομά του με μια λαμπρή σελίδα της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας, με την αναχαίτιση των Ιταλών και το μεγάλο «όχι» του 1940. Οι τόποι γύρω από το Καλπάκι, τα μνημεία και το πολεμικό Μουσείο, στέκουν μάρτυρες αυτού του σημαντικού ιστορικού γεγονότος, αποτελώντας ένα ζωντανό σχολείο για την ενστάλαξη στις νέες γενιές υγιών εθνικών ιδεωδών. Το Καλπάκι μαζί με το Μπιζάνι και το Σούλι, τρεις συμβολικοί τόποι της Ηπείρου,



διαμορφώνουν έναν σημαντικό συμβολικό άξονα, που συμπυκνώνει τις πιο σημαντικές στιγμές της νεότερης ιστορίας μας, την Επανάσταση του '21, τους Βαλκανικούς πολέμους '12-13 και το έπος του '40.

52. Ι.Μ. Κοίμησης Θεοτόκου
Σιούτιστας

1. Βλ. Ανδρέας Κ. Γκόγκος, *Παρακάλαμος*, τ. 1, Αθήνα-Γιάννινα, Δωδώνη, 1995, σελ.17-62.

2. ο.π., σελ. 437-619

3. Βλ. Πάνος Δ. Τζιόβας, *Τα Δολιανά της Ηπείρου*, Α. Ιστορικά, Ιωάννινα, Πολιτιστικός-Περιβαλλοντικός Σύλλογος Δολιανών Ηπείρου «Ο Γεννάδιος», 1995, σελ. 37.

4. Κων. Χρ. Κωστούλας, «Το γιοφύρι και το μοναστήρι στους Αγιούς», *Πωγωνιακά Χρονικά*, 2 (1996), σελ. 51-60.

5. Βλ. Πάνος Δ. Τζιόβας, ο.π., σελ. 252-285.

6. Βλ. Ανδρέας Κ. Γκόγκος, ο.π., σελ. 642-748.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Ο πληθυσμός της περιοχής Άνω Καλαμά κατά τη διάρκεια των τελευταίων απογραφών παρουσιάζει καταρχήν φθίνουσα πορεία, για να επανακάμψει μετά το 1971 σε μια ελπιδοφόρα άνοδο. Η ελπιδοφόρα αυτή άνοδος φαίνεται ιδιαίτέρως στη δεκατία 1971-'81, όταν η ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού της εν λόγω περιοχής ήταν κατά πολύ θετικότερη από την ποσοστιαία μεταβολή πληθυσμού του Νομού Ιωαννίνων. Η επανάκαμψη αυτή όμως δεν ήταν, ούτε είναι, ισομερώς κατανεμημένη στις κοινότητες που αποτελούν την περιοχή τα χωριά του Κασιδιάρη, για παράδειγμα, δεν αντιπροσωπεύουν, σύμφωνα με την απογραφή του '91, παρά το 25% του πληθυσμού της ενώ οι κοινότητες Δολιανών, Καλπακίου, Κουκλιών και Παρακαλάμου συγκεντρώνουν το 50% του συνόλου του πληθυσμού. Η γενική εικόνα της πληθυσμιακής αυτής εξέλιξης έχει ως εξής:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	10.000 ⁽³⁾	100	453.748	100	6,50	1951 - 1961	-19	1
1961	8.068	81	155.326	101	5,19	1961 - 1971	-33	-13
1971	5.537	55	134.688	88	4,11	1971 - 1981	16	9
1981	6.382	64	147.304	96	4,33	1981 - 1991	6	7
1991	6.783	68	158.193	103	4,28			

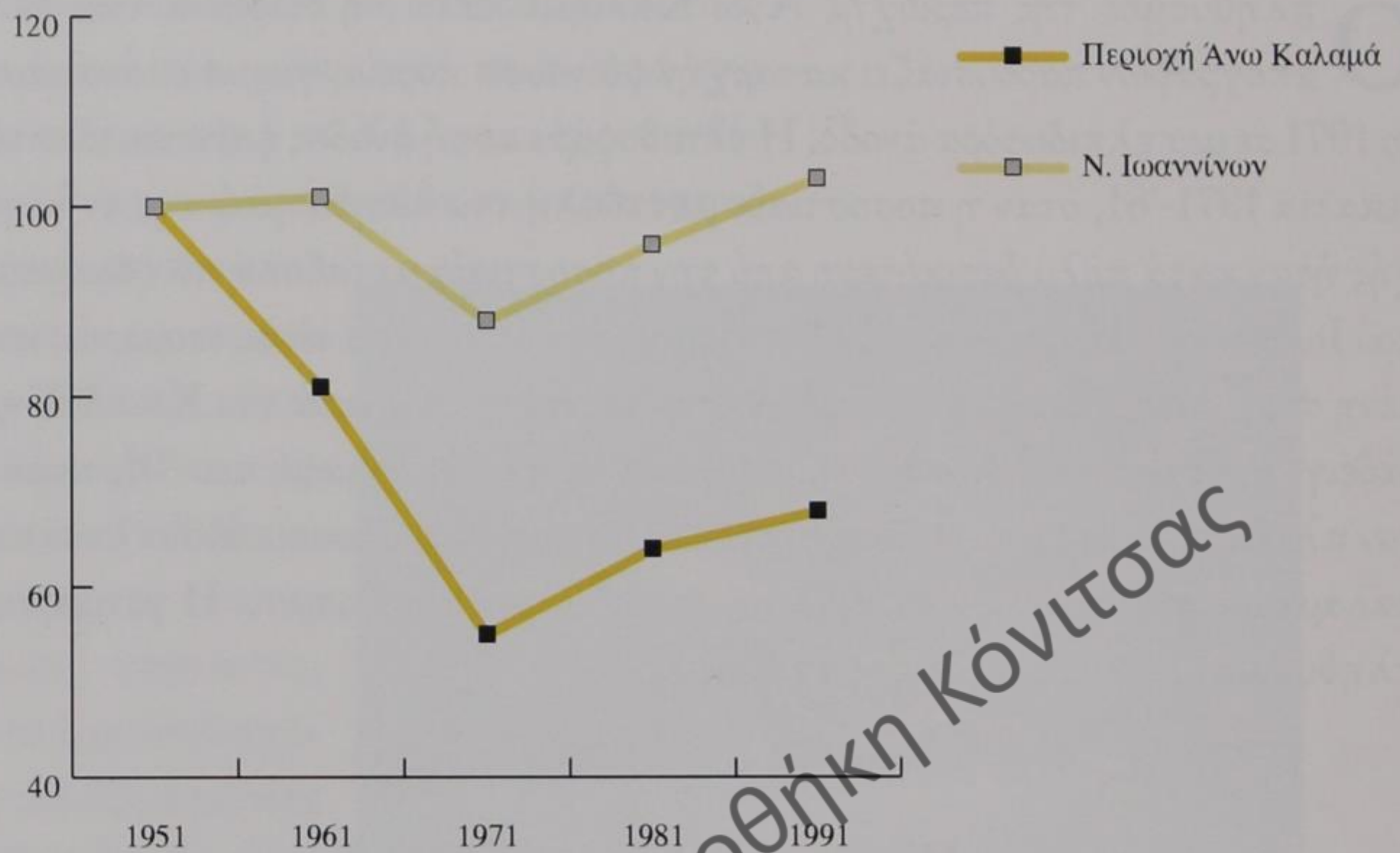
Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

3. Κατά προσέγγιση

Παράσταση της συγκριτικής εξέλιξης του πληθυσμού
Ν. Ιωαννίνων - Άνω Καλαμά 1951-1991



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η μορφή του εδάφους της περιοχής Άνω Καλαμά είναι κατά το ήμισυ ορεινή κατά το άλλο ήμισυ ημιορεινή (13 ορεινές κοινότητες, 11 ημιορεινές και 1 πεδινή). Η πλειοψηφία των ορεινών κοινοτήτων εντοπίζεται στον Κασιδιάρη (Αετόπετρα, Γρανιτσοπούλα, Δεσποτικό, Εκκλησοχώρι, Ιερομνήμη, Ριζό, Φωτεινό), ενώ η πλειοψηφία των ημιορεινών και η πεδινή (Αρετή) δεξιά και αριστερά του Καλαμά. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι το σύνολο σχεδόν των δασών, του οποίου σημαντικό μέρος υλοτομείται, βρίσκεται στα χωριά, ορεινά και ημιορεινά, της περιοχής Κασιδιάρη και το μεγαλύτερο μέρος από το υψηλό ποσοστό των καλλιεργήσιμων εκτάσεων σε σχέση με το ποσοστό του Νομού βρίσκεται στην κοιλάδα του Καλαμά και περικλείεται από τις κοινότητες Κουκλιών, Ρεπετίστης, Παρακαλάμου, Δολιανών, Καλπακίου, Μαζαρακίου, κ.α. Οι ετήσιες καλλιέργειες, περιορίζονται κυρίως, στο καλαμπόκι, το τριφύλλι και την πατάτα. Το πενιχρό μάλλον αγροτικό εισόδημα των κατοίκων της περιοχής αυτής συμπληρώνεται από την κτηνοτροφία για την οποία, όπως φαίνεται από το ποσοστό των βοσκοτόπων, υπάρχει τόπος.

Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών
χρήσεων γης (%)⁽¹⁾ - 1991

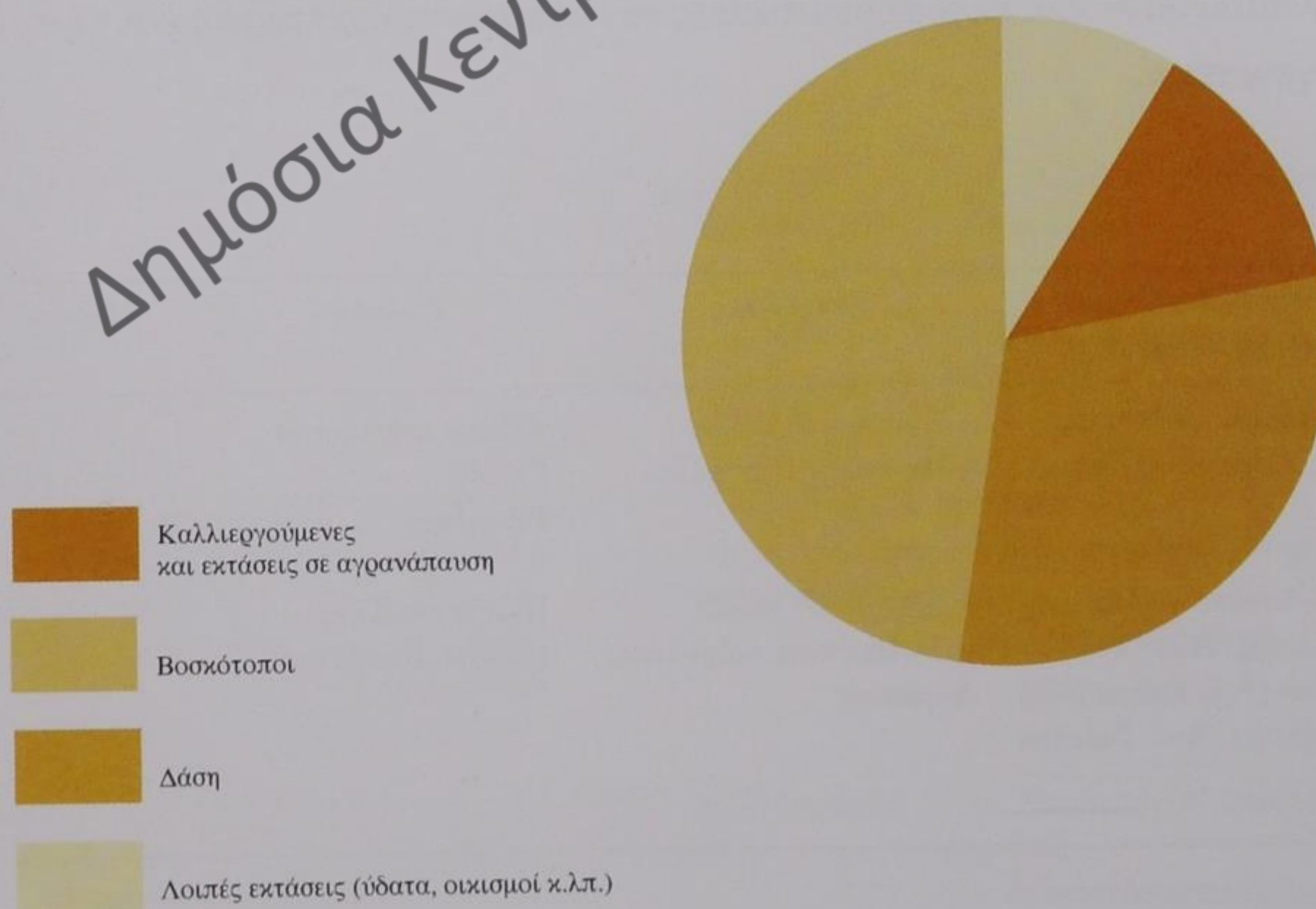
Χρήσεις γης	ΑΝΩ ΚΑΛΑΜΑΣ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιέργειες*	13	9	14	30
Βοσκότοποι	47,5	54	51	40
Δάση	30,5	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	9	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ

* Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων Άνω Καλαμά
κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Πολιτιστικά στοιχεία

Από τα στοιχεία που διαθέτουμε και παραθέτουμε στη συνέχεια, φαίνεται ότι η σύσταση των αδελφοτήτων των χωριών του Κασιδιάρη, προηγείται χρονολογικά της σύστασης των αδελφοτήτων των άλλων χωριών της ενότητας στην οποία αναφερόμαστε. Ο χρόνος ίδρυσης όμως των περισσότερων αδελφοτήτων της περιοχής που μας απασχολεί ανάγεται στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα και δηλώνει τον ξενιτεμό των κατοίκων που, αν κρίνουμε από την έδρα τους, καταλήγει στην Αθήνα. Αποδημία και μετανάστευση επιβεβαιώνονται εξάλλου και από το γεγονός των εκδηλώσεων που οι ίδιοι οι φορείς χαρακτηρίζουν ως «αντάμωμα των ξενιτεμένων». Ακόμη, και όσον αφορά τους πολιτιστικούς φορείς, αξίζει να σημειωθεί η ευαισθητοποίηση του κοινού της περιοχής σε θέματα περιβάλλοντος, που στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για την προστασία του Καλαμά. Τέλος, το περιεχόμενο των πολιτιστικών εκδηλώσεων που οργανώνονται κυρίως από τους συλλόγους της διασποράς (π.χ. Ομοσπονδία Συλλόγων Άνω Καλαμά) σήμερα έχει να κάνει με ένα κράμα στοιχείων που αφορούν τη μουσική παράδοση, τα ήθη και έθιμα, την ξενιτιά αλλά και την οικολογική και πολιτισμική διάσταση του Καλαμά. Η εκδοτική δραστηριότητα εδώ είναι αρκετά πλούσια. Εφημερίδες όπως το «Το Μεσοχώρι μας» (Κάτω Ραβένια), «Κουκλιώτικα Νέα», «Μαυρονορίτικοι Αντίλαλοι», «Τα Νέα των Παρακαλαμιωτών» κ.α. εκφράζουν κυρίως τον κόσμο της διασποράς και τη σχέση του με τη γενέτειρα.

Χωριό/ Τίτλος	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αετό- πετρα	- Αδελφότητα Αετόπετρας - Δωδώνης Ηπείρου (Πεφαιάς, 1901)	- Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου	- Αίθουσα εκδηλώσεων - Γήπεδο - Βελλιοδέχη	
Άνω Ραβένια	- Εκπολιτιστικός και Μορφωτι- κός Σύλλογος Άνω Ραβενίων «Νέα Γενιά» (Άνω Ραβένια 1983) - Αδελφότητα Άνω Ραβενίων (Αθήνα)	- Πανηγύρι, 21 Μαΐου - Πολιτιστικές εκδηλώσεις, Αύγουστος	- Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα, Βελλιοδέχη)	

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αρετή	– Αδελφότητα Αρετιωτών (Αθήνα, 1962)	– Πανηγύρι, Ζωοδόχου Πη- γής – Πανηγύρι, 24 Αυγούστου	– Χοροστάσι (διαμορφωμένος χώρος στον Κασιδιάρη για την εορτή της Ζωοδόχου) – Γήπεδο μπάσκετ	
Βασιλό- πουλο	– Αδελφότητα Βασιλοπουλιτών (Αθήνα) – Αδελφότητα Καστριωτών (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 29 Ιουνίου – Αντάμωμα των ξενιτεμέ- νων, 15 Αυγούστου	– Πολιτιστικό Κέντρο – Γήπεδο μπάσκετ	– Ι. Μ. Σιούτι- στας (Κοιμήσε- ως Θεοτόκου)
Βροντι- σμένη	– Αδελφότητα Βροντισμενιωτών (Αθήνα) – Σύλλογος Προστασίας Περι- βάλλοντος Βροντισμένης Ιωαννί- νων (Βροντισμένη, 1980) – «Κεραυνός» Βροντισμένης (Βροντισμένη, 1986-'87)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Γιορτή Καραβίδας, τέλη Σε- πτεμβρίου	– Χοροστάσι (διαμορφωμένη πλατεία) – Αίθουσα εκδηλώσεων	– Ι. Μ. Κοιμή- σεως Θεοτόκου
Γεροπλά- τανος	– Αδελφότητες Γεροπλατάνου Αθηνών και Θεσ/νίκης (Αθήνα, Θεσ/νίκη 1926) – Εξωραϊστικός και Μορφωτικός Σύλλογος Γεροπλατάνου Ιωαννί- νων (Γεροπλάτανος, 1975) – Πολιτιστικός Σύλλογος Γερο- πλατάνου «Οι φίλοι του χωριού» (Γεροπλάτανος, 1983) – Αθλητικός Σύλλογος Γερο- πλατάνου «Άγιαξ» (Γεροπλάτα- νος, 1984)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Γιορτή ρακιού, Νοέμβριος – Μουσικές εκδηλώσεις	– Μουσείο – Κοινοτικός Ξενώνας – Αίθουσα Εκδηλώσεων – Γήπεδο μπάσκετ	
Γρανιτσο- πούλα	– Αδελφότητα Γρανιτσοπούλας (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 7 Ιουλίου – Εκδηλώσεις, 22-24 Αυγού- στου	– Αίθουσα εκδηλώσεων (Δημ. σχολείο)	
Δεσπο- τικό	– Αδελφότητα Δεσποτικού (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Πανηγύρι, 24 Αυγούστου	– Χοροστάσι (στο μεσοχώρι) – Γήπεδο	– Ι. Μ. Προφήτη Ηλία (16ος αι.) – Μέγαρο Λώλη
Δολιανά	– Αδελφότητα Δολιανιτών Ηπείρου «Ο Γεννάδιος» (Αθήνα, 1948) – Πολιτιστικός και Περιβαλλο- ντικός Σύλλογος Δολιανών «Ο Γεννάδιος» (Δολιανά, 1950)	– Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου – Ρακοκάζανα (παραδοσιακή γιορτή τσίπουρου, Οκτώβριος)	– Γήπεδο – Αίθουσα πολλαπλών χρή- σεων – Κοινοτική βιβλιοθήκη	– Ι. Μ. Ιακώβου (Κοιμήσεως Θεοτόκου) – Νερόμυλος (διατηρητέος)
Εκκλη- σοχώρι	– Αδελφότητα Εκκλησοχωρι- τών Ιωαννίνων «Ο Άγιος Αθανά- σιος» (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Απόκριες	– Χοροστάσι (πλατεία του χωριού) – Αίθουσα (Δημοτικό σχολείο)	

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Ιερο- μνήμη	— Αδελφότητα Ιερομνημιτών Ηπείρου «Η Αγία Τριάς» (Αθή- να, 1909)	— Πανηγύρι, Αγίου Πνεύματος — Αντάμωμα ξενιτεμένων, 17 Αυγούστου — Απόκριες («πράντζα»)	— Πολιτιστικό κέντρο (αίθου- σα και βιβλιοθήκη) — Γήπεδο	— Ι.Μ. Κοιμή- σεως Θεοτόκου (τοιχ. 19ος αι.)
Καλπάκι	— Μορφωτικός - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ιστορικού Καλπακίου (Καλπάκι, 1982) — Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Σύλλογος Καλπάκι (Καλπάκι, 1972)	— Πανηγύρι, 26 Ιουλίου — Πολιτιστικές εκδηλώσεις «Καλπάκια» (Οκτώβριος)	— Ι. Μ. Βελλάς (Κοιμή- σεως Θεοτόκου (17ος αι.) — Πολεμικό μουσείο — Αίθουσα εκδηλώσεων	— Ιστορικοί χώ- ροι (πόλεμος '40)
Καταρρά- κτης	— Αδελφότητα Καταρρακτιωτών Ιωαννίνων (Αθήνα) — Πνευματικό και Πολιτιστικό Κέ- ντρο Καταρράκτη (Καταρράκτης)	— Πανηγύρι, 26 Ιουλίου — Αντάμωμα ξενιτεμένων, 15 Αυγούστου	— Πολιτιστικό κέντρο (εξο- πλισμένη αίθουσα πολλα- πλών χρήσεων)	
Κάτω Ραβένια	— Φιλεκπαιδευτικός Σύνδεσμος Κάτω Ραβενίων Ηπείρου	— Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου — Πολιτιστικές εκδηλώσεις, Αύγουστος	— Χοροστάσι (πλατεία του χωριού, Μεσοχωρι) — Αίθουσα εκδηλώσεων (κοι- νοτικό κατάστημα) — Γήπεδο ποδοσφαίρου & μπάσκετ	
Κουκλιοί	— Αδελφότητα Κουκλιωτών (Αθήνα, 1934) — Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κουκλιών Ιωαννίνων και φίλων του χωριού (Κουκλιοί, 1980)	— Πανηγύρι, 1 Ιουλίου — Απόκριες (αναβιώσεις εθί- μων) — Γιορτήρακής — Αθλητικές και πολιτιστι- κές εκδηλώσεις, Αύγουστος, στα πλαίσια των «Θυαμείων»	— Αίθουσα πολλαπλών χρή- σεων — Γήπεδο — Παιδική χαρά — Χοροστάσι (διαμορφωμένος χώρος)	— Ι. Μ. Αγ. Νι- κολάου (18ος αι.) — Κοινοτικός νερόμυλος
Μαζα- ράκι	— Αδελφότητα Μαζαρακιωτών (Αθήνα) — Σύλλογος Ερασιτεχνών Ψαρά- δων Μαζαρακίου «Η Ένωση» (Μαζαράκι, 1978)	— Πανηγύρι, 21 Μαΐου — Πανηγύρι, 15 Αυγούστου — Πάσχα	— Πολιτιστικό κέντρο (αίθου- σα και βιβλιοθήκη)	
Μαυρο- βούνι	— Αδελφότητα των απανταχού Μαυροβουνιωτών (Αθήνα, 1973 επανίδρυση)	— Πανηγύρι, 20 Ιουλίου — Πάσχα, γλέντι	— Χοροστάσι (πλατεία) — Αίθουσα (Δ. σχολείο) — Γήπεδο μπάσκετ	
Μαυρο- νόρος	— Αδελφότητα Μαυρονοριτών Ιωαννίνων «Ο Άγιος Γεώργιος» (Αθήνα, 1908)	— Πανηγύρι, Αγίου Πνεύμα- τος (στον παλιό οικισμό) — Πανηγύρι, 1η Κυριακή μετά τις 15 Αυγούστου	— Κοινοτικό κατάστημα (αί- θουσα πολλαπλών χρήσεων και κοινοτικός ξενώνας)	

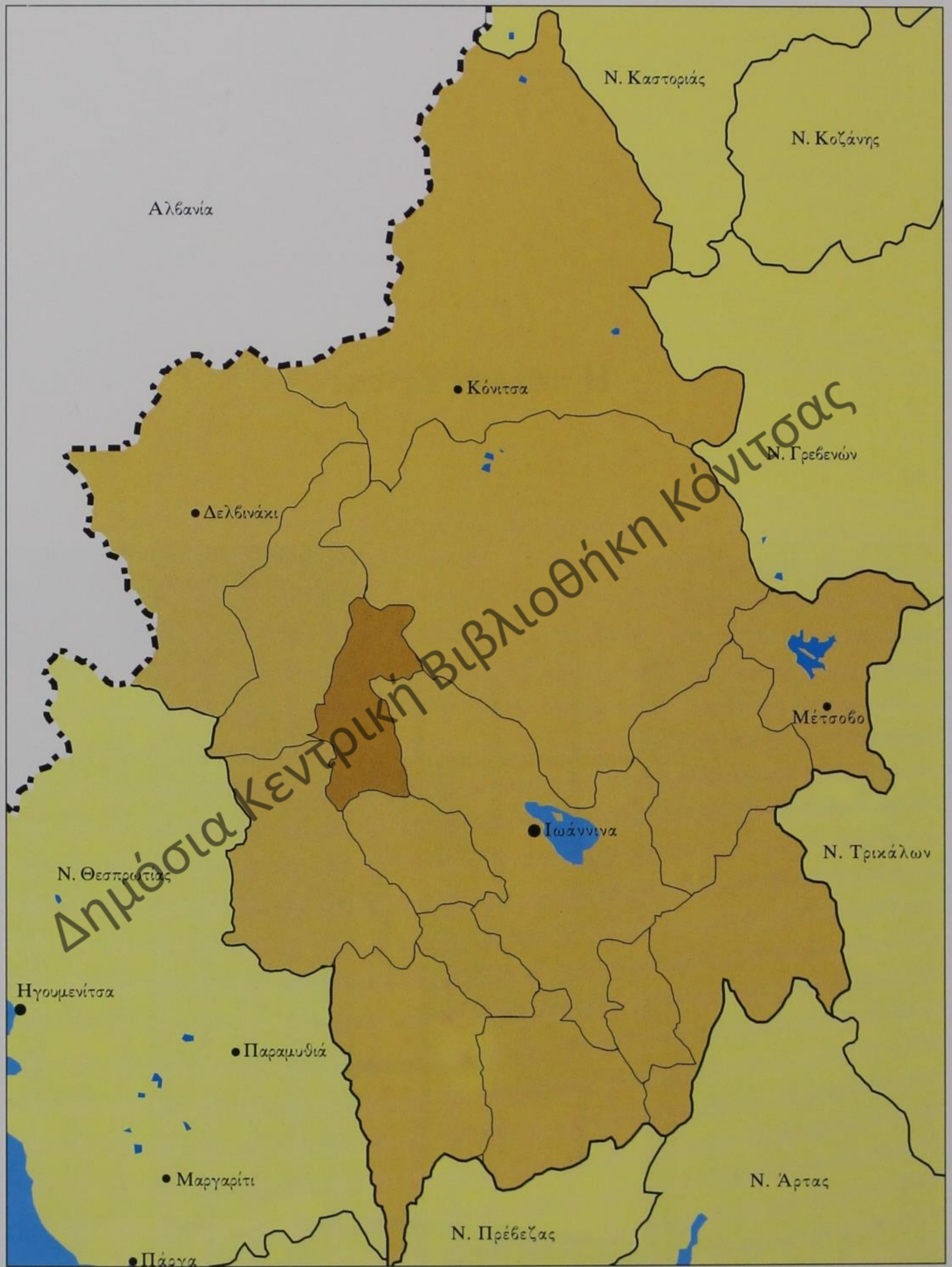
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έπ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Παρακάλαμος	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Παρακαλαμιωτών Αθηνών (Αθήνα, 1956) - Σύλλογος Παρακαλαμιωτών Ιωαννίνων «Η Πογδόριανη» (Ιωάννινα, 1979) - Πολιτιστικός Σύλλογος Παρακαλάμου (Παρακάλαμος, 1985) - Εκπολ. Σύλλογος Νέων Παρακαλάμου (Παρακάλαμος, 1979) - Αθλητικός Όμιλος Παρακαλάμου (Παρακάλαμος, 1976-77) - Σύλλογος Προστασίας Περιβάλλοντος Περιοχής Κωμοπόλεως Παρακαλάμου «Η Περιστέρα» (Παρακάλαμος, 1982) - Εξωραϊστικός-Εκπολιτιστικός Σύλλογος Άνω Παρακαλάμου (Άνω Παρακάλαμος, 1982) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 27 Ιουλίου - Πανηγύρι Άνω Παρακαλάμου, 8 Μαΐου - Αποκριές - Μουσικές & λαϊκές βραδιές 	<ul style="list-style-type: none"> - Λαογραφικό Μουσείο - Δύο αίθουσες εκδηλώσεων - Δύο γήπεδα - Χοροστάσι 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Μονή Σωσίνου (Ευαγγελίστρια) (16ος αι.) - Ι. Μ. Αγ. Αθανασίου (17ος αι.) - Ι. Μ. Προφήτη Ηλία (18ος αι.) - Πύργος οικογένειας Μελά (18ος αι.)
Ράικο	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Ράικου (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Καθαρά Δευτέρα (μπράντζα) και γλέντι - 2η ημέρα του Πάσχα, γλέντι 		
Ρεπετίστα	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Ρεπετίστης (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 23 Απριλίου 		
Ριάχοβο	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Ριαχόβου - ο «Άγιος Γεώργιος» (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι - Αίθουσα (Δ. σχολείο) 	
Ρίζο	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Ριζού (Αθήνα, 1903) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Πανηγύρι, 1 Ιουλίου - 3η μέρα του Πάσχα 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι - Αίθουσα (Δ. σχολείο) 	
Σιταριά	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Σιταριάς «Ο Άγιος Αθανάσιος» (Αθήνα, 1928) - Εξωραϊστικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Σιταριάς Ιωαννίνων (Σιταριά, 1988-'89) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Πανηγύρι, 21 Μαΐου - Απόκριες 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι (η πλατεία) - Αίθουσα εκδηλώσεων - Γήπεδο 	
Σουλόπουλο	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Σουλόπουλου (Αθήνα) 			
Φωτεινό	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Φωτεινού Ιωαννίνων «Ο Άγιος Νικόλαος» (Αθήνα, 1897) - Εκπολ. Σύλλογος Κουρνόραχης Φωτεινού (Φωτεινό, 1990) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι στην Κουρνόραχη, 14 Αυγούστου - Πανηγύρι στο Φωτεινό, 15 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι (πλατεία) - Πολιτιστικό κέντρο 	



53.

Η περιοχή Ζίτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



14. Πολιτισμική ενότητα Ζίτσας



15. Τα χωριά της Ζίτσας

Βατατάδες, Βλαχάτano (Βλαχοκάτουνο), Γαβρισιοί, Δαφνόφυτο (Μπουρντάρι), Ζίτσα, Καρίτσα, Κληματιά (Βελιστριά), Λιγοψά, Λίδινο, Νεγράδες, Παλιουρή (Δραγουμή), Χρυσόραχη (Ζαγόριανη)

54. Μερική άποψη της περιοχής



Η περιοχή Ζίτσας εκτείνεται βορειοδυτικά του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων. Οι γεωλογικές εξάρσεις του εδάφους της ακολουθούν τη γενικότερη κατεύθυνση της οροσειράς της Πίνδου, σχηματίζοντας μια χαμηλή ορεινή ζώνη ανάμεσα στο Μιτσικέλι και τον Κασιδιάρη. Ο ποταμός Καλαμάς δυτικά, η λεκάνη του Μαζαρακίου βόρεια, εκείνη της Λαψίστας ανατολικά και το ρέμα της Κληματιάς νότια αποτελούν τα φυσικά όριά της. Η Τσούκα (766 υψ.) και η Σαντοβίτσα (Αμυγδαλιές) (775 υψ.) διαμορφώνουν χαρακτηριστικές επίπεδες επιφάνειες (υψίπεδα), καθώς χαμηλώνουν ομαλά από τα ανατολικά στα δυτικά, από τη Λαψίστα στον Καλαμά.

Οι λοφοειδείς σχηματισμοί της περιοχής, με εξαίρεση το ύψωμα Προφήτης Ηλίας της Ζίτσας (720 υψ.), δεν ξεπερνούν τα 500-600 υψ., σημειωτέον ότι η ανώτερη στάθμη της λίμνης των Ιωαννίνων βρίσκεται στα 470 μέτρα.

Το κλίμα της περιοχής είναι εύκρατο με παρατεταμένη την περίοδο ξηρασίας και εμφανή την επίδραση της αύρας του Ιονίου πελάγους κατά το καλοκαίρι, γι' αυτό και παλιότερα ειδικά η Ζίτσα χρησιμοποιούνταν ως θέρετρο αλλά και ως τόπος ανάρρωσης φυματικών από τα Γάννινα. Το ομαλό ανάγλυφο του εδάφους και τα μικρά υψίπεδα σε συνδυασμό με το εύκρατο κλίμα, ιδιαίτερα στο νότιο-νοτιοδυτικό τμήμα, επιτρέπουν την ανάπτυξη της γεωργίας και ιδιαίτερα ευαίσθητων καλλιεργειών, όπως το αμπέλι. Επιπλέον, τα καλλιεργήσιμα εδάφη έχουν ομαλές κλίσεις, μεσημβρινό προσανατολισμό και το χαρακτηριστικό να μην κρατούν υγρασία, στοιχεία που, μαζί με την ίδια τη γεωλογική σύσταση του εδάφους, ευνοούν την ανάπτυξη της αμπελοργίας¹.

Πράγματι, το αμπέλι, με την ανάπτυξη που γνώρισε ιστορικά στην περιοχή, έχει περιορίσει σημαντικά τη δεντρώδη βλάστηση, κυρίως στις ρεματιές, στις κοίτες των ποταμών και χειμάρρων και στις απότομες πλαγιές των λόφων. Εκεί έχει αναπτυχθεί μια ομοιογενής ζώνη βλάστησης από πλατάνια, ιτιές, πουρνάρια, βελανιδιές, γκορτσιές κ.λπ. Αντίθετα, οι κορυφές των λόφων είναι γυμνές, καθώς έχουν ιστορικά χρησιμοποιηθεί -και ως ένα βαθμό χρησιμοποιούνται- ως βοσκότοποι για τα οικίσια ζώα. Έτσι, παρατηρείται εδώ μια ιδιαίτερη ισορροπία μεταξύ ανθρώπων, φυτών και ζώων, ισορροπία που έχει διαμορφώσει και ένα ανάλογο τοπίο.

Το τοπίο της Ζίτσας, τόσο ως προς τα δομικά όσο και ως προς τα μορφολογικά του χαρακτηριστικά, προσεγγ-

«...Το λεκανοπέδιο της Πωγωνιανής ξανοιγόταν μπροστά μας ως τους λοφίσκους της Ζίτσας, που οι στρογγυλές κορυφές τους στολίζονται με δένδρα και αμπέλια...»

F.-C.-H.-L. Pouqueville,
Ταξίδι στην Ελλάδα.
Τα Ηπειρωτικά, 1826.

«...Οί κάτοικοι αὐτῆς ἐπεδόθησαν ἔκτοτε εἰς τὴν ἀμπελοφυτεῖαν· πράγματι δὲ εὐδοκιμεῖ πολὺ καὶ ἡ καλλιέργεια αὐτῆς κατέχει τὸ πλεῖστον μέρος τῆς χώρας καὶ ἰδίως τὰ ὄρεινά καὶ τοὺς λόφους. Οἱ οἴνοι τῆς εἶναι οἱ κάλλιστοι τῆς Ἠπέρου καὶ ὄλοι ἐξοδεύονται εἰς Ἰωάννινα...»

Ἄ. Παπασταύρου,
Ἡ Ζίτσα, 1895.

γίζει περισσότερο το τυπικό Μεσογειακό τοπίο. Οι φυσικές επίπεδες εκτάσεις αλλά και οι κατασκευασμένοι αγροί σε αναθυμίδες είναι συνυφασμένοι με τη γεωργία, ενώ οι φυσικοί φράχτες και οι ξερολιθιές, που δηλώνουν και την παρουσία μιας κάποιας κτηνοτροφίας, ζώων γενικά από τα οποία πρέπει να προστατευτούν οι καλλιέργειες, συμπληρώνουν την εικόνα ενός ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, ενός τοπίου με έντονη τη σφραγίδα της



55. Αμπέλι

ανθρώπινης παρουσίας και δραστηριότητας. Αυτό το τοπίο, πρέπει να πούμε, ότι αποτελεί επίσης έναν εξαιρετικό βιότοπο για ένα πλήθος πτηνών και ερπετών.

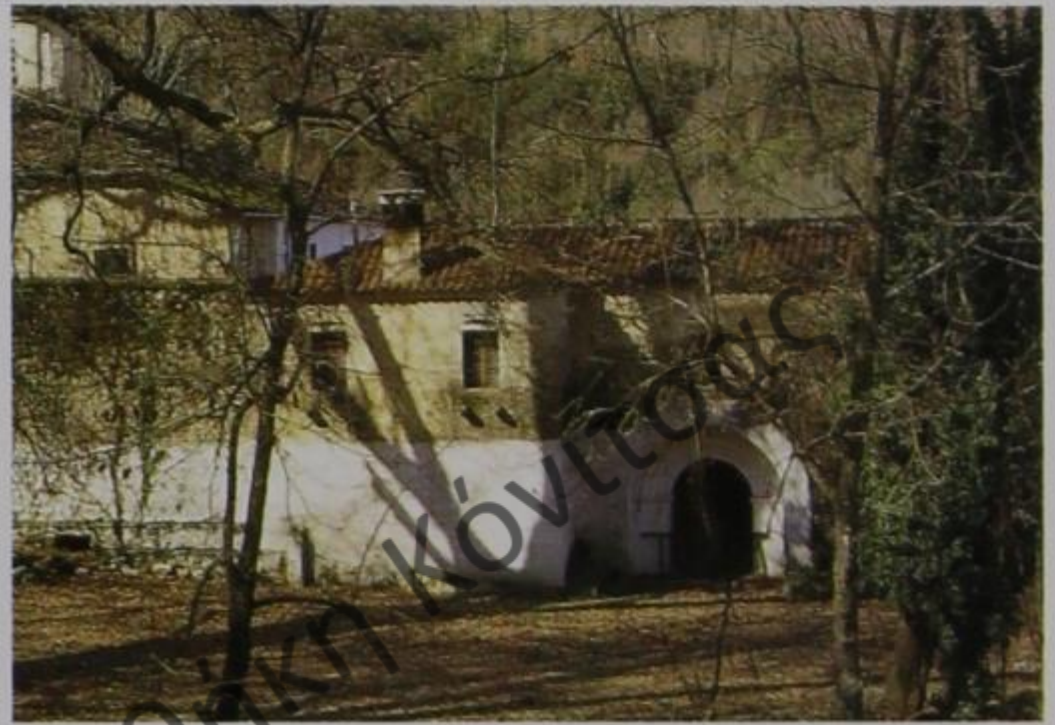
Η παραπάνω εικόνα αρχίζει να αλλοιώνεται με την παρακμή της αμπελουργίας, εξαιτίας της φυλλοξήρας, που έπληξε σοβαρά τη συγκεκριμένη

καλλιέργεια κατά τη δεκαετία του 1960, και τη γενικότερη δημογραφική αποψίλωση, που κορυφώθηκε την ίδια περίοδο, με τις γνωστές σε όλη την Ηπειρώτικη ενδοχώρα συνέπειες. Παρόλα αυτά, τα βασικά χαρακτηριστικά του τοπίου είναι ακόμα εμφανή στο χώρο, παραπέμποντας στην εποχή της ακμής αλλά δείχνοντας επίσης και το δρόμο για μια σύγχρονη, εναρμονισμένη με το φυσικό περιβάλλον και την πολιτισμική παράδοση της περιοχής, ανάπτυξη. Οι περιγραφές των ξένων περιηγητών και επισκεπτών του περασμένου αιώνα (π.χ. Λήκ, Πουκεβίλ) είναι αρκετά διαφωτιστικές όσον αφορά την ανάπτυξη μιας ανθηρής τοπικής κοινωνίας, της οποίας ο λαϊκός πολιτισμός συνιστούσε τον δείκτη της ισορροπίας ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, αλλά και τη συμπύκνωση μιας αυθόρμητης λαϊκής κοσμοθεωρίας που διείπε τις κοινωνικές σχέσεις και συμπεριφορές. Το

φυσικό τοπίο επίσης υμνήθηκε κατά καιρούς από ποιητές, μεταξύ των οποίων και ο Λόρδος Μπάυρον, που επισκέφτηκε τη Ζίτσα το 1809 και της αφιέρωσε έναν ύμνο στο βιβλίο του «Ταξίδι του Χάρολδ»².

Ως προς το τοπίο, πρέπει να σημειωθεί επίσης, ότι σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωσή του ιστορικά έπαιξαν τα Μοναστήρια, που κατείχαν σημαντικές εκτάσεις γης, ένα μέρος της οποίας συνιστούσε βακούφικο δάσος. Το βακούφικο της Μονής Πατέρων αποψιλώθηκε μόλις μετά την απαλλοτρίωση των μοναστηριακών κτημάτων και την παραχώρησή τους στις γειτονικές κοινότητες το 1930, οι οποίες και άρχισαν την ξύλευση, με αποτέλεσμα κατά το 1940, όπως αναφέρει ο Ζιτσαίος συγγραφέας Β. Οικονόμου, να μην υπάρχει «ίχνος από χοντρό δέντρο σ' αυτό»³. Ακόμα, η έλλειψη νερού προκάλεσε την ανάγκη κατασκευής πηγαδιών και στερνών, στοιχεία που έπαιξαν επίσης σημαντικό ρόλο στην οργάνωση του χώρου, την αισθητική του τοπίου αλλά και στην ίδια την κοινωνική ζωή.

Σήμερα στο φυσικό χώρο της περιοχής σημαντική θέση κατέχουν νέες δραστηριότητες με κύρια την εξόρυξη μαρμαρών, δραστηριότητα που σημαδεύει καθοριστικά το τοπίο και που φαίνεται, μαζί με την σήραγγα της Κληματιάς, να δημιουργούν όχι ασήμαντα οικολογικά προβλήματα. Ο γενικότερος, πάντως, πολιτικός σχεδιασμός και ο προσανατολισμός της οικονομικής ανάπτυξης στη δεκαετία του '60, με τη στήριξη νέων δραστηριοτήτων μέσω χαμηλότοκης δανειοδότησης, άλλαξε ως ένα βαθμό την εικόνα του χώρου και χρειάστηκαν αρκετά χρόνια, μετά και την παρακμή της παραδοσιακής αμπελουργίας, για να επανέλθει αυτή η δραστη-



56. Το μοναστήρι Παλιουρής

ριότητα, με νέες βέβαια προϋποθέσεις, ως τυπική της περιοχής παραγωγική δραστηριότητα, που ασκείται τόσο σε συνεταιρική όσο και σε ιδιωτική βάση, διαμορφώνοντας τώρα πια συνθήκες μιας νέας εκμετάλλευσης των δυνατοτήτων του τόπου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την τοπική κοινωνία και τον πολιτισμό.

Ανθρωπογεωγραφικά, η ενότητα της Ζίτσας μπορεί να χωριστεί σε δύο τμήματα, σε δύο ομάδες χωριών, που διαφοροποιούνται μεταξύ τους με βάση τα διαφορετικά χαρακτηριστικά του φυσικού χώρου, τα οποία υπαγορεύσαν και υπαγορεύουν διαφορετικές προσαρμογές, διαφορετικές παραγωγικές δραστηριότητες, με τον ανάλογο τρόπο ζωής. Στο βόρειο-βορειοανατολικό τμήμα, που βρίσκεται στη φυσική οδό επικοινωνίας της λεκάνης του Παρακαλάμου με εκείνη των Ιωαννίνων, ο φυσικός χώρος ευνοεί περισσότερο την κτηνοτροφία (το χωριό Βλαχάτανο και τοπωνυμικά εκφράζει την παρουσία κτηνοτρόφων), ενώ στο νότιο-νοτιοδυτικό τμήμα όλα τα στοιχεία της γεωμορφολογίας και του κλίματος ευνοούν τη γεωργία και ιδιαίτερα την ευαίσθητη καλλιέργεια του αμπελιού. Δεν είναι τυχαίο ότι τα μοναστήρια βρίσκονται σ' αυτή την περιοχή (Μονή Πατέρων, Παλιουρής, Άι Λιας, Παναγίας-«Καλογριών»), ενώ η χρήση της περιοχής από κτηνοτρόφους ως χειμαδιό στα νεότερα χρόνια επιβεβαιώνει τη διαφορά. Ακόμα, η παρουσία του ποταμού Καλαμά στο δυτικό όριο της περιοχής έχει ουσιαστική συμβολή στην οικολογία της, διαμορφώνοντας μάλιστα αξιοσημείωτα γεωλογικά φαινόμενα, όπως το Θεογέφυρο, ένα φυσικό γεφύρι πάνω στον Καλαμά, δίπλα στο χωριό Λίδινο. Στον ίδιο χώρο βρίσκονται και τα χωριά Σακελλαρικό (Κουτρουλάδες) και Δαφνότοπος (Μπουρντάρι), που υπήρξαν πάντοτε η «ενδοχώρα» της Ζίτσας ή κατά τους Ζιτσιώτες τα «προάστειά» της.

57. Το Θεογέφυρο



Από το νότιο τμήμα περνούσε ένας σημαντικός ιστορικός δρόμος, ένα καλντερίμι - τα ίχνη του σώζονται μέχρι σήμερα-, που οδηγούσε στην Αλβανία και φυσικά είχε τη συμβολή του στην ανάπτυξη της Ζίτσας αλλά και στην επικοινωνία της με τα κοντινά χωριά πάνω σ' αυτό τον άξονα. Έτσι, ακόμα και η Ιερομνήμη, που από την άποψη της φυσικής γεωγραφίας εντάσσεται στην ενότητα του Άνω Καλαμά, από κοινωνική και πολιτισμική άποψη είχε αρκετές σχέσεις με τη Ζίτσα. Αντίθετα, από την άλλη μεριά, ιδιαίτερα τα χωριά στο βορειότερο τμήμα «συγγενεύουν» λιγότερο με τη Ζίτσα (Βαταβάδες, Βλαχάτανο), ενώ το τελευταίο χωριό σ' αυτόν τον άξονα, η Χρυσόρραχη (Ζαγόριανη), εντάσσεται στα χωριά του Άνω Καλαμά.

Η Ζίτσα υπήρξε ιστορικά το κέντρο αυτής της περιοχής. Κτισμένη πάνω στον συγκεκριμένο οδικό άξονα και σε απόσταση τέτοια που την καθιστούσε σταθμό με τα τεχνολογικά δεδομένα των μεταφορών της εποχής, εξελίχτηκε σε μικρό εμπορικό κέντρο που εξυπηρετούσε τα χωριά της ευρύτερης περιοχής. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την άνθηση της αμπελουργίας, που μαρτυρείται από τα μέσα του 18ου αιώνα, οδήγησαν το χωριό αυτό σε μια οικονομική και κοινωνική διαφοροποίηση σε σχέση με τον υπόλοιπο αγροτικό χώρο, διαφοροποίηση που ενισχύεται με τη διαμόρφωση ενός εμπορικού στρώματος που ταξιδεύει και αναπτύσσει τις δραστηριότητές του σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα (Βλαχία, Κωνσταντινούπολη, Μ.Ασία, Αίγυπτο)⁴. Έτσι προκύπτει και το φαινόμενο της πνευματικής ανάπτυξης, που εκφράζεται με την ανάπτυξη εκπαιδευτικών δεσμών αρκετά νωρίς αλλά και την ανάδειξη μεγάλων πνευματικών ανδρών. Στο Μοναστήρι του Άι Λια κατά την παράδοση έμαθαν τα πρώτα τους γράμματα ο Οικουμενι-

«...Μετέρχονται δὲ κυρίως τὸν οἰνοπώλην καὶ τὸν μάγειρον ἢ ἐν Ἰωαννίνοις ἢ ἀπερχόμενοι εἰς Βλαχίαν, Μ. Ἀσίαν καὶ Μακεδονίαν...»

Ε. Γεωργιάδης, Ζίτσα, 1889.

κός Πατριάρχης Ιερεμίας Α' (1480-1546), ο Δοσίθεος Φιλίτης, Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1721-1825) και ο γιατρός Δημήτριος Νικολίδης, που, ως γνωστόν, υπήρξε στενός συνεργάτης του Ρήγα Φεραίου και μαρτύρησε μαζί του το 1798 στις φυλακές Βελιγραδίου. Ο τελευταίος εντάσσεται στην πλειάδα εκείνη των Ηπειρωτών της διασποράς που αγωνίστηκαν για την πνευματική αναγέννηση του ελληνισμού και την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού, δημιουργώντας μια σημαντική πνευματική πατριωτική παράδοση, που συνέβαλε σημαντικά, εκτός των άλλων, και στη διαμόρφωση της πνευματικής φυσιογνωμίας της Ηπείρου με κέντρο τα Γιάννινα.

Η ανάπτυξη του εμπορίου αλλά και των γραμμάτων, φαινόμενα συνυφασμένα με την αποδημία και τη διασπορά, οδηγούν, ως γνωστόν, τον τόπο καταγωγής σε μια ανάταση, καθώς ένα μέρος του πλούτου εισρέει με τη μορφή ευεργεσιών που αποσκοπούν στην πνευματική αναγέννηση. Αυτή η παράδοση συνεχίζεται ακόμα και στις μέρες μας με διαφορετικές βέβαια μορφές, αλλά με το ίδιο πνεύμα.

Ωστόσο, η αποδημία, από μια άλλη σκοπιά, και ιδιαίτερα στα νεότερα χρόνια, δεν ήταν παρά η γνωστή πικρή ξενιτιά, στις αρχές του αιώνα στην Αμερική, μεταπολεμικά, με την κρίση της αμπελουργίας, στη Γερμανία. Η Αθήνα επίσης απορρόφησε αρκετούς εσωτερικούς μετανάστες μεταπολεμικά, ενώ η παροικία των Ζιτσιωτών στα Γιάννινα εξακολουθεί να είναι ακμαία.

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο η Ζίτσα δεν υπέστη μόνο τις συνέπειες της φυλλοξήρας και της δημογραφικής αιμορραγίας. Οι αλλαγές στο επαρχιακό οδικό δίκτυο ακύρωσαν το ρόλο που στο παρελθόν έπαιζε και τα χωριά που κατά παράδοσιν αποτελούσαν την ενδοχώρα

«...Όταν ξεπροβοδάτε τὰ
παιδιά
γιά τ' άγνωστα τὰ μακρυνά
τὰ ξένα
καί στ' άγωνα απομένετε
χωριά
σάν δέντρα άπ' άστραπή μι-
σοκαμένα...»

Χρ. Ζιτσαία, Ώδή στις
Ήπειρώτισσες.

της έφυγαν από τη σφαίρα επιρροής της. Από τη μια η νέα επαρχιακή οδός, που συνδέει τα Γιάννινα με τα χωριά του Άνω Καλαμά παρακάμπτοντας τη Ζίτσα, κι από την άλλη η ανάπτυξη του Παρακαλάμου και του Καλπακίου, αφείρεσαν από αυτή σημαντικές εμπορικές και άλλες λειτουργίες που στο παρελθόν επιτελούσε, οδηγώντας την μάλιστα σε μια σχετική απομόνωση. Το παλιό καλντερίμι λίγο πια χρησιμοποιείται, ενώ παραμένει μάρτυρας μιας άλλης εποχής...

Η Ζίτσα σήμερα ζει στους ρυθμούς της Ηπειρώτικης ενδοχώρας, στα «πέριξ» των Ιωαννίνων, παρουσιάζοντας την εικόνα ενός χωριού, όπου η δεύτερη κατοικία των «αστών» συνιστά αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό και η κοινωνική ζωή αποκτά κι αυτή τα στοιχεία της αστυβίωσης. Τα παλιά καφενεία έχουν αντικατασταθεί από τις καφετερίες, τα μπακάλικα από τα μικρά super markets κ.ο.κ. Επιπλέον, είναι φανερό, ότι το φαινόμενο να ζει κανείς στο κοντινό χωριό του και να εργάζεται στα Γιάννινα κερδίζει με το χρόνο έδαφος, συμβάλλοντας περαιτέρω στις κοινωνικές μεταβολές του αγροτικού χώρου, αφού αυτοί οι κάτοικοι είναι έτσι κι αλλιώς φορείς αστικών κριτών.

Στην ευρύτερη περιοχή, η εκμετάλλευση των μαρμαροφόρων κοιτασμάτων από τη δεκαετία του 1970 και ύστερα προκάλεσε σημαντικές αλλαγές, οικονομικές και κοινωνικές, αλλαγές που φυσικά επηρέασαν βαθιά τον τρόπο ζωής, τα ήθη και την αισθητική των ανθρώπων, φαινόμενα που είναι εύγλωττα αποτυπωμένα στα νέα κτίρια. Ένας νέος τύπος κατοικίας εμφανίστηκε στα χωριά, που αντιστοιχεί σ' ένα νέο κοινωνικό στρώμα, το οποίο «δηλώνει» την οικονομική του άνοδο μέσα από μεγάλες κατασκευές τύπου «βίλλας» και εκφράζει τον κοινωνικό και πολιτιστικό προσανατολισμό του με τα

μορφολογικά και αισθητικά χαρακτηριστικά της κατοικίας του. Όλα αυτά βεβαίως έχουν επηρεάσει και τις κοινωνικές δομές, γεγονός καθοριστικό για τον τοπικό πολιτισμό συνολικά.

Η κρίση του μαρμάρου από τη μια, αλλά και το γενικότερο πρόβλημα της οικονομικής ανάπτυξης της πε-



ριοχής από την άλλη, επανέφερε τις τελευταίες δεκαετίες το θέμα της αμπελουργίας και της οινοποίησης με νέους πιαθούς και με άλλες προϋποθέσεις. Αυτή η προοπτική για το μέλλον μιας παραδοσιακής παραγωγικής δραστηριότητας, που σημάδεψε

58. Χαρακτηριστικός οικισμός

την τοπική κοινωνία και τον πολιτισμό της, φαίνεται να διαμορφώνει ένα πλαίσιο σύγχρονης οικονομίας τοπικής κλίμακας με προϊόντα με ονομασία προέλευσης, αλλά παράλληλα και ένα πλαίσιο ανάδειξης, μέσα από την οικονομική δραστηριότητα, της πολιτισμικής παράδοσης του τόπου. Το κρασί στην περιοχή Ζίτσας δεν αποτελεί απλώς προϊόν με ονομασία προέλευσης, αλλά ένα προϊόν που συμπυκνώνει την ιστορία και την παράδοση της περιοχής και ως τέτοιο μπορεί ουσιαστικά να συντελέσει, μέσα από ουσιαστικές λειτουργικές διαδικασίες, στη ζωντανή χρήση και διατήρηση της παράδοσης, εφόσον το ίδιο το παραγωγικό πλαίσιο και η προώθηση του προϊόντος εξαρτώνται από την τήρηση ποιοτικών προδιαγραφών, που ταυτίζονται ή συνδέονται με την τοπική παράδοση.

Η γιορτή κρασιού στη Ζίτσα χρησιμοποιείται τα τελευταία χρόνια ως μέσο διαφήμισης και προώθησης του τοπικού κρασιού, χωρίς ωστόσο να συνδέεται ουσιαστικά με την τοπική παράδοση, πέρα από κάποιες συναυλίες δημοτικής μουσικής, που κι αυτές παρουσιάζουν μάλλον πανηπειρωτικό χαρακτήρα. Μια τέτοια γιορτή, με τα χαρακτηριστικά που υπαγορεύει βεβαίως η εποχή μας, θα μπορούσε να αξιοποιήσει τον πλούτο των τοπικών παραδόσεων γύρω από την αμπελουργία και την παραγωγή κρασιού και τσίπουρου, αναδεικνύοντας ουσιαστικά χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης ποιοτικής παραγωγής, χαρακτηριστικά που συνδέονται με τον τόπο και τον πολιτισμό του. Τα έθιμα του τρύγου, που παραπέμπουν σε εποχές και στιγμές που η παραγωγή ήταν πανηγύρι και η δουλιά κοινωνική συνεύρεση, το θγάλλισιμο του τσίπουρου με τα νυχτέρια και το ανάλογο κατανυκτικό πλαίσιο και οι βακχικές εθιμικές εκδηλώσεις της Αποκριάς, με τους σατιρικούς χορούς και τα τραγούδια, τους μασκαρεμένους διασούς και τις φωτιές με την εθιμική κλοπή ξύλων, αποτελούν παραδείγματα «γιορτών» που συνδυάζουν την παραγωγική με την πανηγυρική διάσταση. Όλα αυτά θα μπορούσαν να διαμορφώσουν ένα πλαίσιο διαφορετικό, δεμένο με τις τοπικές παραδόσεις, που θα συνέβαλε πιο ουσιαστικά στη γνωριμία του κοινού με την τοπική κοινωνία και τον πολιτισμό της μέσω της τελετουργικής και όχι μόνο κατανάλωσης των συγκεκριμένων προϊόντων.

Με βάση έναν τέτοιο προβληματισμό, θα μπορούσε επίσης κανείς να προτείνει και τη δημιουργία ενός ζωντανού μουσείου κρασιού, το οποίο θα συνδεόταν με τις επιχειρήσεις της περιοχής και θα αναδείκνυε ζωντανά όλες τις διαστάσεις της αμπελουργίας και της οινοποιίας, παρέχοντας στους επισκέπτες τη δυνατότητα

«...Πρὸς τὰς διασκεδάσεις ἔχουσι κλίσιν οἱ Ζιτσαῖοι διότι κατὰ πᾶσαν ἐπίσημον ἑορτὴν συνάζονται κατὰ ὀμάδας καὶ διασκεδάζουσιν ὀρχούμενοι καὶ παίζοντες διάφορα ἠθικὰ καὶ ἀφελῆ παιγνίδια. Ἄλλὰ πρὸς τὰς πανηγύρεις ἔτρεχον πρό τινων ἐτῶν μᾶλλον ἢ νῦν...»

Ε. Γεωργιάδης, Ζίτσα 1889.

να γνωρίσουν από κοντά τη διαδικασία παραγωγής αλλά και όλα τα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενά της. Έτσι, ένας επισκέπτης, φεύγοντας από την περιοχή με ένα μπουκάλι κρασί, θα μπορούσε να παίρνει παράλληλα μια σειρά γνώσεων για την τοπική ιστορία και να μένει μέσα του έντονο το άρωμα του τοπικού πολιτισμού...

«... Στόν 'Αίσωτῆρα,
νιόβγαλτο τσαμπί,
σε λειτουργῆσαν.
Κοπέλλες ἀσπρομάντηλες
μέ γέλοια σέ τρυγῆσαν.
Στά πατητήρια τῆς χαρᾶς
λεβέντες σέ πατῆσαν.
Βοῦλες ἑφτά σέ σφράγισαν
κι ἑφτά καῦμοι σέ κλεῖ-
σαν...»
Χρ. Ζιτσαία, Τραγούδι τῆς
τάβλας.

Τα φημισμένα επίσης πανηγύρια της περιοχής και κυρίως των μοναστηριών, όπως της Παλιουρής και των Πατέρων που συνεχίζουν να προσελκύουν κόσμο, μπορούν να διαμορφώσουν ένα τοπικό δίκτυο θρησκευτικών και κοινωνικών εκδηλώσεων σε μια χρονική διάρκεια και να συμβάλουν επιπλέον στην αναζωπύρωση της «κίνησης», με την κοινωνική και πολιτιστική σημασία του όρου, στην ευρύτερη περιοχή, ώστε να μην καταστεί απλά μια προέκταση του αστικού χώρου των Ιωαννίνων, μια ακόμα περιοχή σ' έναν συνεχώς ομογενοποιούμενο χώρο. Η ιδιαιτερότητα, το τοπικό χρώμα, η τοπική ταυτότητα, φαίνεται, άλλωστε, ότι θα είναι το μεγάλο ζητούμενο στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.

1. Βλ. Εμμανουήλ Ι. Γεωργιάδης, *Ζίτσα, η κωμόπολις της Ηπείρου. Πατριδογραφία*, Αθήνα, 1889, σελ. 13, Αμαλία Κ. Παπασταύρου, *Η Ζίτσα. Γεωγραφική και ιστορική περιγραφή της κωμοπόλεως ταύτης της Ηπείρου*, Αθήνα, 1895, σελ. 42-45 και Βασίλειος Κ. Οικονόμου, *Η Ζίτσα. Ιστορική, κοινωνική και λαογραφική μονογραφία*, Αθήνα, Αδελφότητα Ζιτσαίων, 1969, σελ. 11-12.

2. Βλ. Β. Κ. Οικονόμου, *ο.π.*, σελ. 90-91.

3. *ο.π.*, σελ. 31

4. Βλ. Εμμ. Ι. Γεωργιάδης, *ο.π.*, σελ. 46 και Αμαλ. Κ. Παπασταύρου, *ο.π.*, σελ. 42-43.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-1991)

Η πληθυσμιακή εξέλιξη της ενότητας Ζίτσας κατά τη διάρκεια των τελευταίων πέντε απογραφών παρουσιάζει φθίνουσα πορεία. Η μεγάλη κάμψη εντοπίζεται στη δεκαετία του '60, όπου η ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού φθάνει το αρνητικό ποσοστό της τάξης του 29%. Εξαίρεση στο κύμα εξόδου αποτελεί η ίδια η Ζίτσα, η οποία θίγεται λιγότερο από τις άλλες κοινότητες της περιοχής. Στις επόμενες δεκαετίες, δηλαδή τη δεκαετία του '70, του '80 αλλά και αυτή που διανύουμε, η έξοδος του πληθυσμού, καθώς μαρτυρούν οι αριθμοί, συνεχίζεται με ρυθμούς πιο ήπιους από πριν. Οι ήπιοι αυτοί ρυθμοί εξόδου σε συνδυασμό με την υπογεννητικότητα, που είναι καθολικό φαινόμενο, προδικάζουν έναν γηρασμένο πληθυσμό. Την εξέλιξη του πληθυσμού της περιοχής σε σύγκριση με αυτήν του Νομού Ιωαννίνων δίνει ο πίνακας και η γραφική παράσταση που ακολουθούν:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

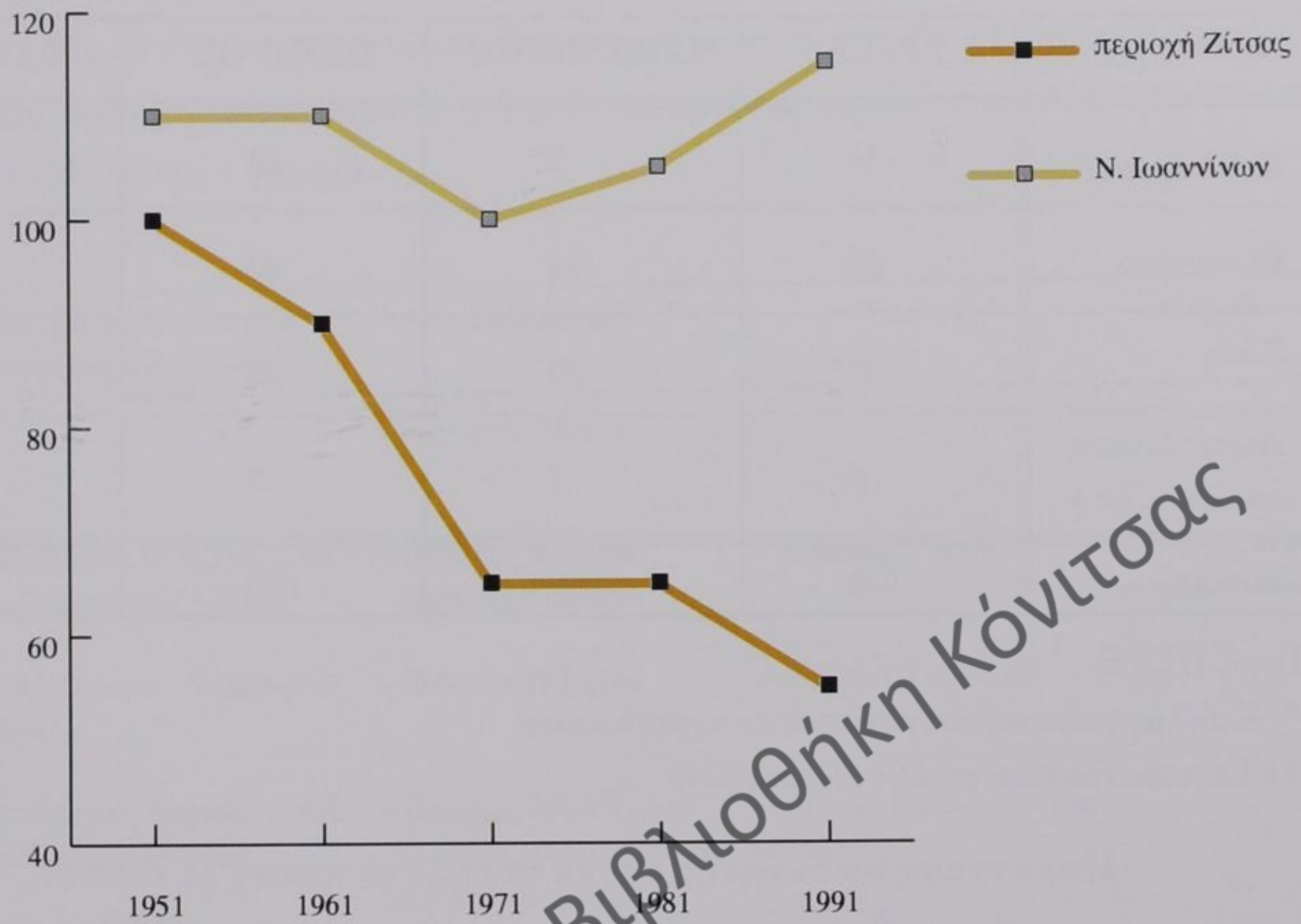
Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	5.445	100	153.748	100	3,54	1951 - 1961	-10	1
1961	4.909	90	155.326	101	3,16	1961 - 1971	-29	-13
1971	3.470	64	134.688	88	2,57	1971 - 1981	3	9
1981	3.579	66	147.304	96	2,42	1981 - 1991	-12	7
1991	3.161	58	158.193	103	1,99			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η έκταση της περιοχής Ζίτσας είναι περίπου 140 km^2 και η πυκνότητα του πληθυσμού της φθάνει τους $22 \text{ κατοίκους/km}^2$, δείκτης που χαρακτηρίζει την περιοχή ως αραιοκατοικημένη. Η μορφή του εδάφους είναι αλλού ορεινή και αλλού ημιορεινή (7 κοινότητες χαρακτηρίζονται ως ορεινές και 5 ως ημιορεινές), ενώ τα δάση καλύπτουν πολύ χαμηλό ποσοστό των εκτάσεων της περιοχής. Το μεγάλο ποσοστό των εκτάσεων καταλαμβάνουν οι βοσκότοποι (βλ. παράσταση κατανομής), των οποίων η έκταση, κατά τη διάρκεια των ετών που εξετάζουμε (1951-1991), αυξάνεται. Η αύξηση αυτή προκύπτει άλλοτε σε βάρος των καλλιεργήσιμων εκτάσεων και άλλοτε από τις ανακατατάξεις των κοινοτικών εκτάσεων. Αύξηση που, όπως και στην περίπτωση των Γραμμενοχωρίων, δεν έχει να κάνει με αύξηση του ζωικού κεφαλαίου αλλά συνδέεται με την οικονομική δραστηριότητα της εξόρυξης μαρμάρων της δεκαετίας του 1970, για την οποία η περιοχή παίρνει και τη σχετική φήμη. Επίσης φήμη η περιοχή Ζίτσας είχε και έχει χάριν του οινοποιείου, για τα αμπέλια, των οποίων όμως

Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών
χρήσεων γης⁽¹⁾ (%) - 1991

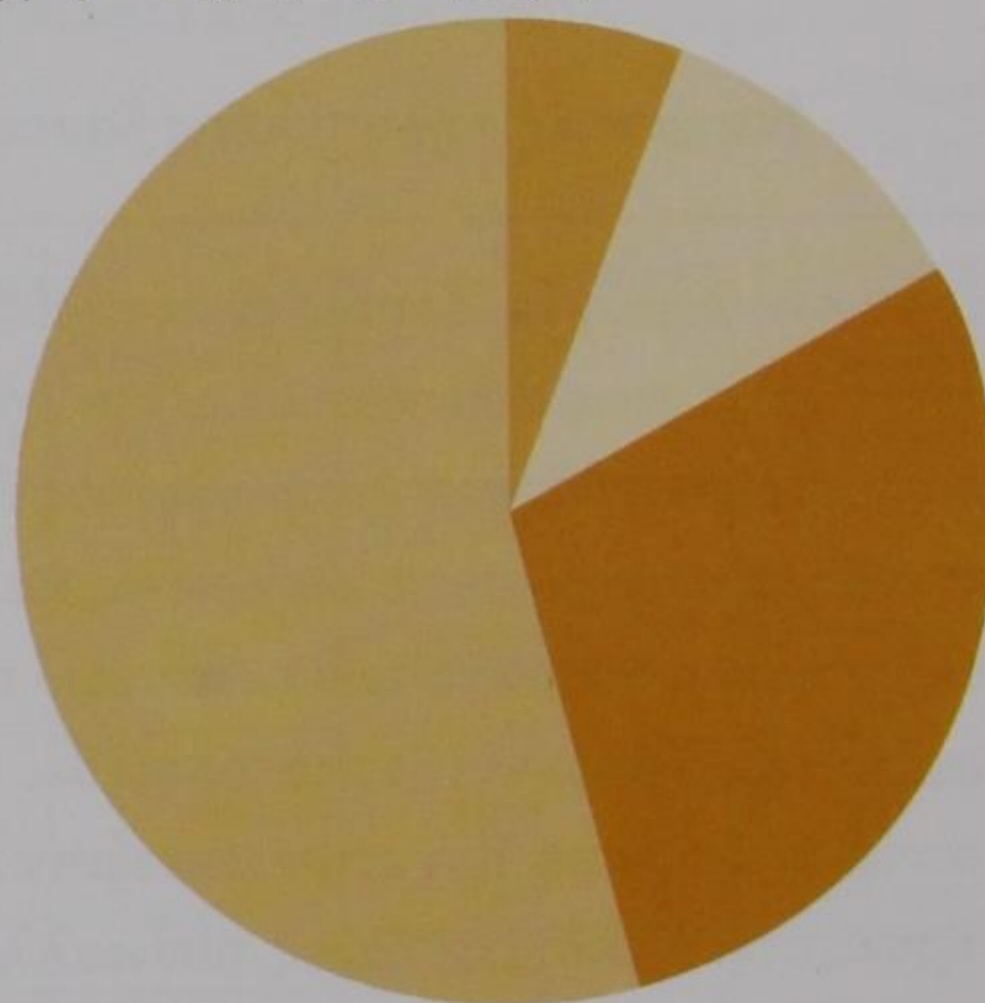
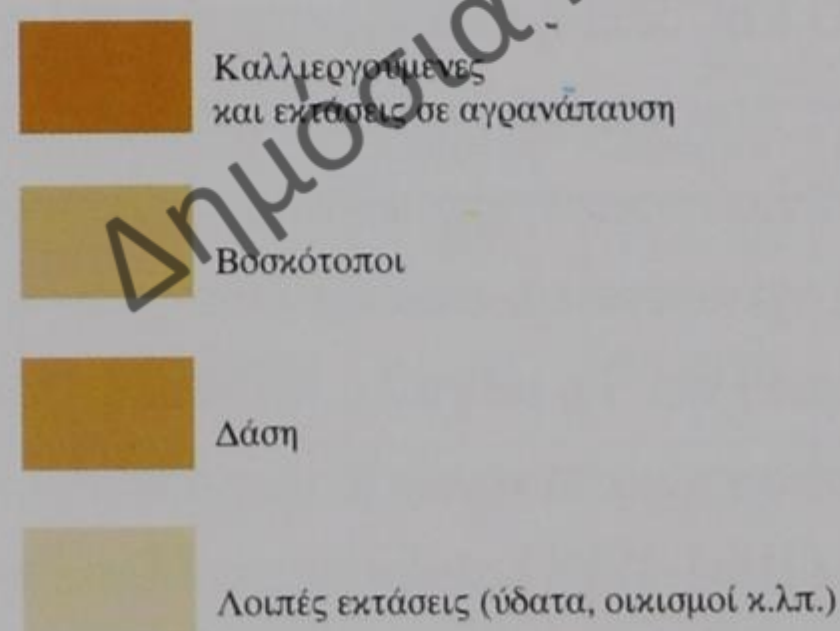
Χρήσεις γης	ΖΙΤΣΑ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιέργειες*	14	9	14	30
Βοσκότοποι	69	54	51	40
Δάση	11	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	6	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ

* Καλλιεργούμενες και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής της εκτάσης της περιοχής Ζίτσας
κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



οι εκτάσεις καλλιέργειας μειώθηκαν και από 3.684 στρέμματα το 1961 σήμερα καλλιεργούνται σε 1.054 στρέμματα (απογραφή γεωργίας, 1991). Γενικά, η καρδιά της οικονομίας αυτής της περιοχής, αν συνεχίζει να κτυπάει, κτυπάει στην «κώμη» της Ζίτσας και ίσως στην Κληματιά.

Πολιτιστικά στοιχεία

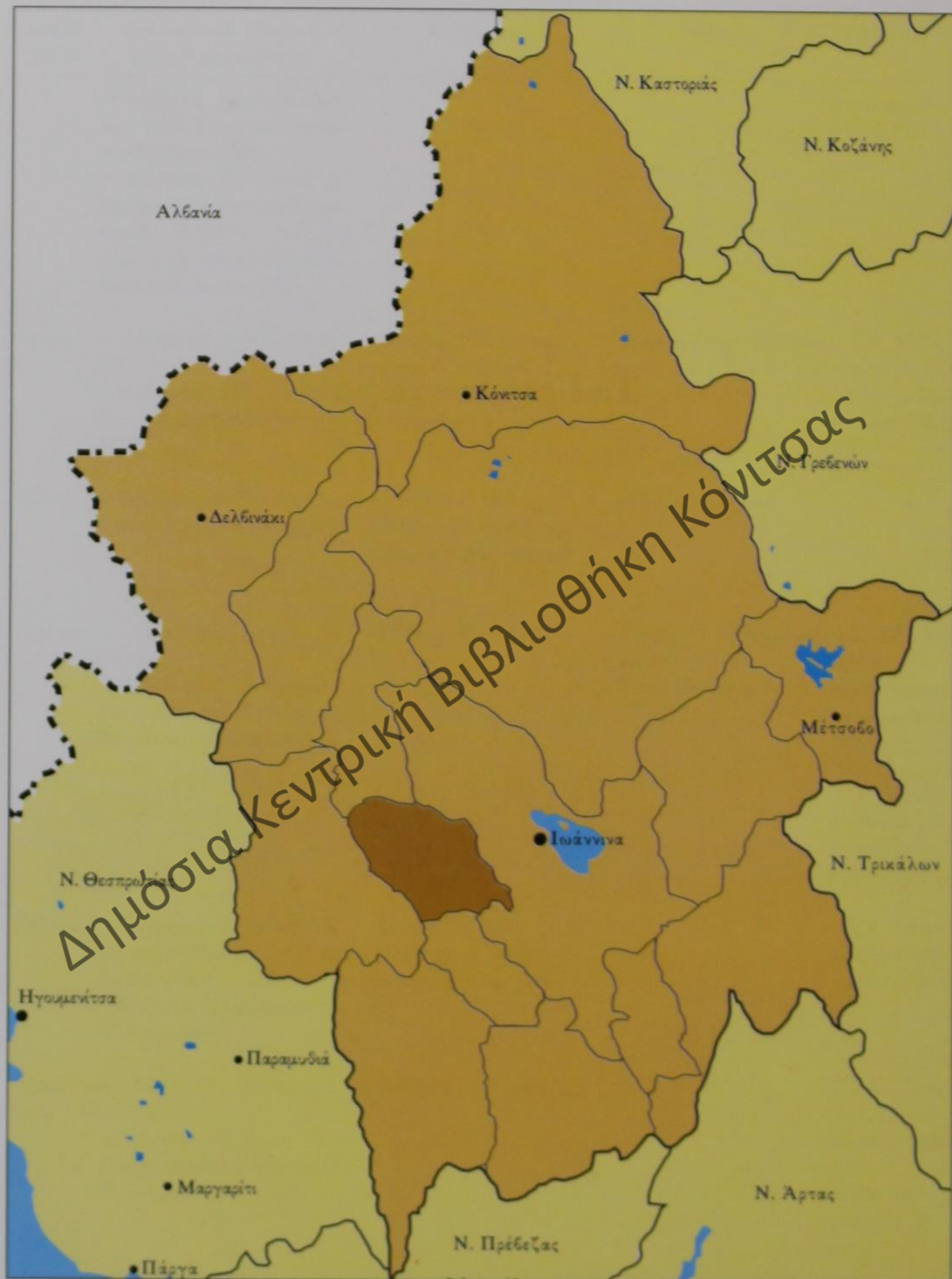
Οι πολιτιστικές εκδηλώσεις στην περιοχή της Ζίτσας δεν παρουσιάζουν κάτι το εξαιρετικό, εκτός από τις προσπάθειες που γίνονται στη Ζίτσα στο πλαίσιο της Γιορτής Κρασιού να αποκτήσουν οι εκδηλώσεις ευρύτερη εμβέλεια, με αποτέλεσμα να χάνουν και σε τοπικό χρώμα.

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Βατατά- δες		- Πανηγύρι, 21 Μαΐου		
Βλαχά- τανο	- Αδελφότητα Βλαχατάνου «Η Αγία Παρασκευή» (Αθήνα)	- Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Πανηγύρι, 27 Ιουλίου	- Αίθουσα (Δ. σχολείο)	- Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής (18ος αι.)
Γαβρισιοί	- Αδελφότητα Γαβρισιωτών (Αθήνα)	- Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	- Αίθουσα (Δ. σχολείο)	
Δαφνό- φυτο	- Αδελφότητα Δαφνοφύτου «Η Αγία Κυριακή» (Αθήνα)	- Πανηγύρι, 7 Ιουλίου - Πανηγύρι στο εκκλησάκι του Αγ. Νικολάου, Αναλήψεως	- Αίθουσα εκδηλώσεων (και βιβλιοθήκη)	
Ζίτσα	- Αδελφότητα Ζιτσαίων Ηπείρου (Αθήνα) - Αθλητικός Μορφωτικός Σύλλογος Νέων Ζίτσας (Ζίτσα, 1954) - Αθλητικός Όμιλος Ζίτσας (Ζίτσα, 1987)	- Πανηγύρι, 20 Ιουλίου - «Γιορτή Κρασιού» (στο 3ο δεκαήμερο του Αυγούστου) - Αθλητικές & μουσικές εκδηλώσεις (1ο δεκαήμερο Αυγούστου) - Απόκριες	- Χοροστάσι (πλατεία Πνευματικού Κέντρου) - Πνευματικό Κέντρο - Κοινοτικό Γυμναστήριο (ποδοσφαίρου, μπάσκετ, βόλεϊ) - Χώρος Γιορτής Κρασιού	- Ι. Μ. Προφήτη Ηλία (17ος αι.) - Ι. Μ. Καλογραιών (Κοιμ. Θεοτόκου) (17ος αι.)
Καρίτσα	- Αδελφότητα Καριτσαίων (Αθήνα, 1958) - Μορφωτικός και Αθλητικός Σύλλογος Νέων Καρίτσας (Καρίτσα, 1957) [στα πλαίσια του Συλλόγου εντάσσεται και η σύσταση της Ποδοσφαιρικής Ομάδας	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	- Χοροστάσι (πλατεία του χωριού) - Αίθουσα εκδηλώσεων (στο Δημοτικό Σχολείο και στο κοινοτικό κατάστημα) - Κοινοτικό γήπεδο	- Ι. Μ. Αγίου Νικολάου (16ος αι.)
Κλη- ματιά	- Αδελφότητα Κληματιάς Ιωαννίνων (Μελβούρνη) - Εξωραϊστικός Μορφωτικός Σύλλογος Νέων Κληματιάς «Ο Γεώργιος Σταύρου» (Κληματιά, 1978)	- Απόκριες (φωτιές και γλέντι των «προσωπιδών») - Πανηγύρι, 6 Αυγούστου - Πανηγύρι, 3η ημέρα του Πάσχα (στο ξωκλήσι του Σωτήρα)	- Πνευματικό Κέντρο - Κέντρο Νεότητας - Γήπεδο - Χοροστάσι	- Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου (16ος αι.) - Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου (18ος αι.) - Ι. Ν. Μετα-

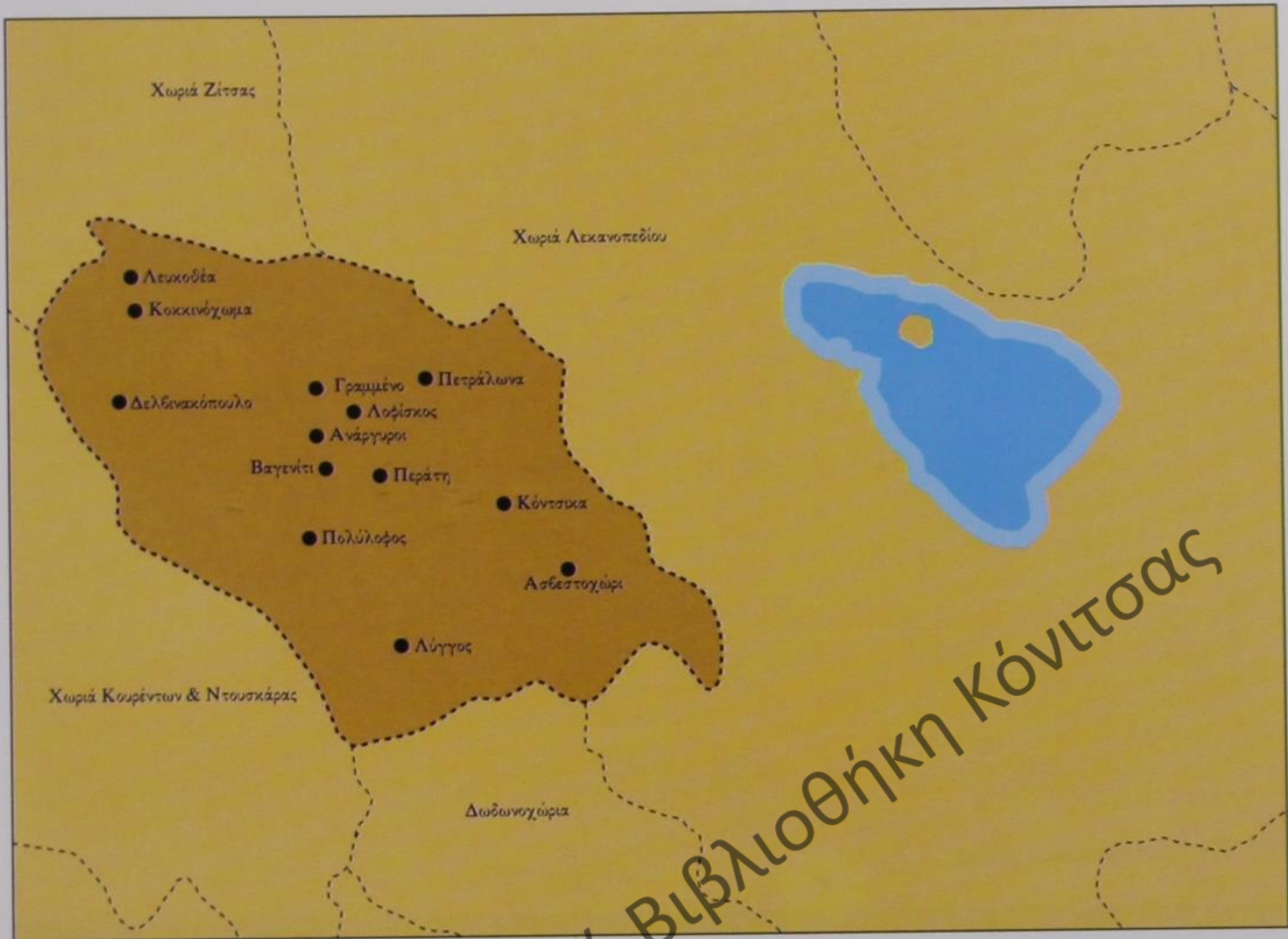
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	<ul style="list-style-type: none"> - Αθλητική Ένωσις Κληματιάς, ΑΕΚ Κληματιάς Ιωαννίνων (Κληματιά, 1981) - Σύλλογος, Πολιτιστικός & Μορφωτικός, Κληματιάς Ιωαννίνων (Αθήνα, 1990) - Σύλλογος Γυναικών Δήμου Ευρυμενών (Κληματιά, 1997) 			μορφώσεως Σωτήρος (16ος αι.)
Λιγοψά	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Λιγοψάς (Αθήνα) - Πολιτιστικός Σύλλογος Λιγοψάς «Η Ομόνοια» (Ιωάννινα, 1977) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - 2η ημέρα του Πάσχα - Βραδιά Δημοτικού Τραγουδιού (Αύγουστος) 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα (Δημοτικό σχολείο) - Χοροστάσι 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγ. Νικολάου (19ος αι.) - Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής (19ος αι.)
Λίθινο	<ul style="list-style-type: none"> - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Λιθινιωτών Ηπείρου (Αθήνα, 1926) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 21 Μαΐου - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Συμμετοχή στα «Θυάμια» 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα εκδηλώσεων 	
Νεγράδες	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Νεγραδιωτών (Αθήνα) - Εξωραϊστικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος «Το Χάνι των Νεγράδων» (Νεγράδες, 1982) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 23 Απριλίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα (στο Δημοτικό σχολείο) - Χοροστάσι (πλατεία) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Αγ. Νικολάου - Ι. Μ. Πατέρων (Κοιμήσεως Θεοτόκου) (16ος αι.) - Ι. Μ. Αγ. Αθανασίου - Θεογέφυρο - Ασκηταριά
Παλιουρή	<ul style="list-style-type: none"> - Μορφωτικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος Παλιουρής «Ο Άι Γιάννης» (Παλιουρή, 1982) - Αθλητικός Όμιλος Παλιουρής (Παλιουρή, 1988) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 24 Ιουνίου - Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου (στο Μοναστήρι της Παλιουρής) 		<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Παλιουρής (Γεν. Θεοτόκου) (τοιχ. 19ος αι.)
Χρυσόραχη	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Χρυσόραχης (Αθήνα) - Πολιτιστικός Σύλλογος Χρυσόραχης «Ο Άγιος Αθανάσιος» (Χρυσόραχη, 1994) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, Αγ. Τριάδος 		<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Ζαγόριανης (Αγ. Αθανασίου) (18ος αι.) - Ι. Ν. Ταξιαρχών (τοιχ. 18ος αι.)

Τα Γραμμενοχώρια

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



16. Πολιτισμική ενότητα Γραμμενοχωρίων



17. Τα Γραμμενοχώρια

Ανάργυροι (Βράβορη), Ασβεστοχώρι (Λιόκου), Βαγενίτι, Γραμμένο, Δελτινακόπουλο, Κοκκινόχωμα, Κόντσικα, Λευκοδέα (Αραχιοβίτσα), Λοφίσκος (Τσέργιανη), Λύγγος (Μοσπίνα), Περάτη, Πετράλωνα (Ντόμπρου), Πολύλοφος (Κοβίλιανη).

59. Χαρακτηριστικό τοπίο



Τα Γραμμενοχώρια οριοδετούνται γεωγραφικά από τα όρη Κουρέντων (1172 υψ.) δυτικά, το ρέμα της Αμπελιάς και το βουνό Τσούκα (766 υψ.) βόρεια, τη λοφοσειρά των Μαρμάρων-Ζωοδόχου (879 υψ.) ανατολικά και τη Μεγάλη Τσούκα (1173 υψ.) νότια. Η περιοχή χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο μικρών υψιπέδων και χαμηλών λόφων, με ψηλότερη κορυφή εκείνη του Αγίου Ιωάννη (826 υψ.), βόρεια του χωριού Λύγγος (Μοσπίνα). Στις ανατολικές υπώρειες των Κουρεντιακών ορέων κυλάνε τα νερά του ποταμού Σμολίτσα, παραπόταμου του Καλαμά, που αποτελεί τη λεκάνη απορροής της ευρύτερης περιοχής. Η γεωλογική σύσταση των

Οι σχετικά χαμηλοί αυχένες των υψωμάτων και των λόφων της περιοχής επιτρέπουν την εύκολη επικοινωνία της με τις γειτονικές περιοχές (λεκανοπέδιο Ιωαννίνων, Ζίτσα, Κούρεντα και Δωδώνη). Κατά τους νεότερους χρόνους δύο σημαντικοί άξονες διαμορφώθηκαν στην περιοχή, οι οποίοι, με κατευθύνσεις στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, εξυπηρετούσαν όλα τα Γραμμενοχώρια, και παράλληλα την επικοινωνία τους με την ευρύτερη γεωγραφική περιοχή. Το χωριό Γραμμένο, στο γεωμετρικό κέντρο της ενότητας αυτής, υπήρξε το σταυροδρόμι των δύο αυτών ιστορικών δρόμων. Ο πρώτος δρόμος, από τα ανατολικά προς τα δυτικά και αντίστροφα, ακολουθούσε τη διαδρομή Γιάννινα-Σταυράκι-Μάρμαρα-Κόντσικα-Περάτη-Βαγενήτι-Γραμμένο-Σπήλιο-αυχένας Μέγα Λόγγου-Γουριάνιστα-Κούρεντα, ενώ ο δεύτερος, από βορρά προς νότο και αντίστροφα, τη διαδρομή Κωστανιανή ή Μπέρο-αυχένας Αγίου Νικολάου-Λύγκος-Πολύλοφος ή Λυκοσπάνη-Βαγενήτι-Γραμμένο-Κοκκινόχωμα-Αμπελιά-χωριά Ζίτσας. Οι δρόμοι αυτοί (μονοπάτια) είχαν μια διακτινωτή λογική λειτουργία, δηλαδή εξυπηρετούσαν ταυτόχρονα το τοπικό και το περιφερειακό επίπεδο, σε αντίθεση με τους σημερινούς, το επαρχιακό δίκτυο, όπως το ονομάζουμε, που έχει μια συγκεντρωτική λογική και εξυπηρετεί βασικά τις ανάγκες του διοικητικού κέντρου της περιοχής. Με αυτή τη λογική, το επαρχιακό δίκτυο των Γραμμενοχωρίων επικεντρώνεται στο μεγάλο αστικό κέντρο της περιοχής, τα Γιάννινα, και εξυπηρετεί περισσότερο την πόλη αυτή παρά τα χωριά. Πράγματι, η επαρχιακή οδός που διασχίζει τα Γραμμενοχώρια διαγράφει έναν κύκλο, ο οποίος ξεκινάει και καταλήγει στα Γιάννινα. Ο δρόμος αυτός διασταυρώνεται στα Μάρμαρα, στη Ζωδόχο, στο Κοκκινόχωμα, στην Τύρια και στην Πεδινή.

εδαφών της περιοχής, που στο μεγαλύτερο μέρος της είναι ασβεστολιθική, σε συνδυασμό με το εύκρατο κλίμα, καθορίζουν τη χλωρίδα και πανίδα αλλά και τη γεωροκτηνοτροφική δραστηριότητα.

Τα Γραμμενοχώρια εντάσσονται στη μικρο-κλιματική ζώνη που σχηματίζουν το λεκανοπέδιο Ιωαννίνων, τα χωριά της Ζίτσας και οι λεκάνες Παρακαλάμου και Κόνιτσας. Η ζώνη αυτή έχει κλίμα υγρό (ύψος ετήσιων βροχοπτώσεων 1200-1400 χιλ., ανάλογα με τη χρονιά) αλλά και παρατεταμένη την θερινή περίοδο ξηρασίας. Μια μικτή ζώνη βλάστησης, μάλλον Μεσογειακή, αποτελούμενη κυρίως από πουρνάρι, αγριαπιδιά, δρυ και ασφάκα, χλωρίδα που αντέχει στην ξηρασία, αλλά και ανάλογη πανίδα (π.χ. λύκος, αλεπού, ασβός), χαρακτηρίζουν την περιοχή. Τοπωνύμια, όπως «Λυκοστάνη», «Αλεπότρυπα», «Ασβότρυπα», «Γκορτσιές», «Βαλανιδιές» κ.λπ., το δηλώνουν με το δικό τους τρόπο. Όλα αυτά, μαζί με τα χωράφια, τα κηπάρια, τα χορτολίβαδα, τα τριφύλια, τα λιγостаάμπελλα και τις μικρές δασικές συστάδες, συνιστούν το οικολογικό σύνολο του χώρου.

Το τοπίο σηματοδοτεί το μικτό χαρακτήρα της τοπικής οικονομίας, γεγονός που επιβεβαιώνει ο μεγάλος αριθμός περιφραγμένων αγρών με ξερολιδιά, για να προστατεύονται οι καλλιέργειες από τα ζώα. Όλο αυτό το σύστημα διαμορφώνει ένα ιδιαίτερο, από άποψη μορφολογίας και αισθητικής, ανθρωπογενές περιβάλλον, με βασικό χαρακτηριστικό το περίφραχτο με ξερολιδιά τοπίο, που συνδυάζει τον αγρό, την πέτρινη κατασκευή και τη θαμνώδη βλάστηση κατά έναν εξαιρετικό τρόπο. Αυτό το τοπίο φαίνεται να αντέχει, παρά τις αλλαγές που σημειώνονται στο χώρο με τις νέες γεωργικές εκμεταλλεύσεις, τις κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις, τις βιοτεχνίες μαρμάρων κ.λπ.

«...Ραχοῦλες λοιπὸν ἀμέτρητες μαυροντυμένες οἱ πιὸ πολλές κι ἄλλες ἀραιὰ καὶ πού φαλακρὲς σὰν καύκαλα χελώνας χωρισμένες καθὼς ἐκεῖνα σὲ πλῆθος ἀκανόνιστα γεωμετρικὰ σχήματα μὲ χαμηλοὺς τοίχους, λακκιῆς στενόμακρες κλιμακωτὲς καὶ λάκκοι κατάξεροι, συνθέτουν τὴν ἀδρὴ κι ἀπέριπτην εἰκόνα τῆς περιοχῆς καὶ πέτρες, πέτρες παντοῦ, πέτρες χτιστὲς σωριαστὲς, ριζιμιές, σπαρμένες στὸ ἔδαφος σπάταλα, λὲς καὶ τὸ χέρι τοῦ Θεοῦ τὶς σκόρπισε στὸν τόπο σὲ κάποιαν ὥρα ὀργῆς του...»

Στ. Μπέττης,
Τὰ Γραμμενοχώρια, 1961.

ενώ οι νέες συνθήκες δίνουν τη δυνατότητα εγκατάστασης στο χωριό ανθρώπων που εργάζονται στην πόλη, με την καθημερινή μετακίνηση. Οι καταστάσεις αυτές δημιουργούν εντελώς καινούργια δεδομένα, που συνεπάγονται τη μεταμόρφωση των οικισμών (νέες αστικού τύπου οικοδομές, εξοχικές κατοικίες κ.λπ.) και βεβαίως ριζικές αλλαγές στην κοινωνική ζωή και τον πολιτισμό. Μπορεί μάλιστα να διακρίνει κανείς εύκολα δύο παράλληλες κοινωνίες σ' αυτά τα χωριά, δύο επίπεδα κοινωνικής λειτουργίας και τρόπου ζωής, που αντιστοιχούν το ένα στους ηλικιωμένους, τελευταίους εκπροσώπους της



61. Χαρακτηριστικός οικισμός

«παραδοσιακής» κοινωνίας, και το άλλο στους νεότερους, φορείς των νέων ιδεών, που κινούνται μεταξύ της πόλης και του χωριού. Φαίνεται ότι η οικονομική ανάπτυξη και τεχνολογική εξέλιξη, που συνέβαλαν αρκετά στις κοινωνικές ανακατατάξεις και τον πολιτισμικό μετασχηματισμό του αγροτικού χώρου, όπως και στην ίδια την δημογραφική αποψίλωσή του, δημιουργούν τώρα τις προϋποθέσεις επανασύνδεσης ή ακόμα και επανεγκατάστασης στο χωριό ανθρώπων που το είχαν εγκαταλείψει, ακολουθώντας το μεγάλο ρεύμα της εσωτερικής μετανάστευσης και αστυφιλίας, αλλά και νεότερων που δεν έζησαν ποτέ στο χωριό. Οι όροι βέβαια εγκατάστασης στο χωριό σήμερα είναι διαφορετικοί, όπως διαφορετικός είναι και ο τρόπος ζωής αυτών που «επιστρέφουν». Πάντως, όπως και νά 'ναι, αυτή η τάση αποτελεί ένα δεδομένο των τελευταίων δεκαετιών και μπορεί να αξιοποιηθεί πολλαπλώς, δεδομένων και των έντονων συναισθηματικών δεσμών των Ηπειρωτών με τη γενέθλια γη τους.

«...1770 γρ. χίλια επτακόσια έβδομήντα υπόλοιπον του υπέρ της Κοινότητος Γραμμένου κληροδοτήματος Καπλάνη και Ζωσιμάδων τήν Αην έξαμηνίαν του 1888 έλάβομεν παρά του κ. Δ. Χαρισιάδου ταμίου των Έλεων.

21/4/88

Νικόλαος Βιλλιωρούτης
Νικόλαος Θεοχάρης...»
Μητροπ. Αρχείο.

Αποτέλεσμα αυτής της δομής και λειτουργίας του επαρχιακού δικτύου είναι η κατάργηση των επικοινωνιών μεταξύ των επιμέρους ανθρωπογεωγραφικών ενότητων (Γραμμενοχώρια, Κούρεντα, Δωδώνη, Λάκκα Σούλι κ.λπ.), αφού κάθε μια απ' αυτές έχει το δικό της οδικό δίκτυο οδηγεί στα Γιάννινα.

Οι οικισμοί στα Γραμμενοχώρια οργανώνονται χωροταξικά στα βορειοανατολικά του ποταμού Σμολίτσα, παρουσιάζοντας εξαιρετική πυκνότητα και μικρές και περίπου ίσες μεταξύ τους αποστάσεις. Το γεγονός αυτό μπορεί να συνδέεται και με το ιδιοκτησιακό καθεστώς που ίσχυσε στην περιοχή, καθώς τα χωριά αυτά ανήκαν σε οθωμανούς μπέηδες. Στο ίδιο καθεστώς οφείλονται και άλλα στοιχεία της οργάνωσης του χώρου, όπως οι «κούλιες» και τα «κιοτσέκια», πυργόσπιτα και αποθήκες των μπέηδων. Οι στέρνες για την αποθήκευση του πόσιμου νερού και οι «λούτσες» (ποτίστρες) για τις ανάγκες των ζώων αποτελούν κι αυτά χαρακτηριστικά στοιχεία της οργάνωσης και αισθητικής του χώρου, δηλώνοντας παράλληλα και την έλλειψη του νερού στην περιοχή.

Μέσα από την «ανάγνωση» του χώρου φάνηκαν ήδη αρκετά σημαντικά στοιχεία της κοινωνίας και οικονομίας των Γραμμενοχωρίων. Όλα αυτά όμως δεν υπάρχουν παρά ως ισχνές επιβιώσεις και ίχνη στο χώρο. Η περιοχή έχει αποψιλωθεί δημογραφικά και το τοπικό σύστημα έχει καταρρεύσει. Η γειτνίαση με τα Γιάννινα υπήρξε και είναι ακόμα καθοριστικός παράγοντας για την εξέλιξή της. Σήμερα τα χωριά αυτά εντάσσονται βαθμιαία στη ζώνη των περιχώρων του αστικού κέντρου των Ιωαννίνων και το γεγονός αυτό φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά το χαρακτήρα τους. Το πατρικό σπίτι χρησιμοποιείται από πολλούς ως «δεύτερη κατοικία»,



60. Πηγάδι

«... Ὁ Γούλα Ζούμπας ἦταν χωριανὸς γύφτος καὶ κατοικοῦσε στὴ γύφτικη συνοικία τοῦ χωριοῦ μας τὴ λεγόμενη Ἀνήλιο στὸ φτωχικό του καλύβι... Ἐπαιζε ντέφι μὲ πολὺ μεράκι... ἔφκειανε καὶ σίτες, πυκνάδες, κόσκινα καὶ ἄλλα αὐτοῦ τοῦ εἴδους σκεύη τῆς νοικοκυρᾶς, πού τὰ πουλοῦσε περασμένα μὲ σπάγγο στὴν πλάτη στὰ γύρω χωριά, τὰ Γραμμενοχώρια...»

Στ. Μπέττης,
Τὸ Γραμμένο, 1996.

Γ. Κρομμύδης, Αν. Γούδας, Στ. Ράδος εἶναι συνυφασμένα με τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ ελλητισμοῦ καὶ τὴν ἐξαιρετικὴ ἀνάπτυξη τῶν γραμμάτων στὴν Ἡπειρο². Αὐτὴ εἶναι μὴ παράλληλη διάσταση τῆς τοπικῆς αὐτῆς κοινωνίας, που, συν τοῖς ἄλλοις, ἀναδεικνύει καὶ μὴ ἄλλη σχέση τῆς τοπικότητος με τὴν ἐθνικὴ κοινωνία³.

Επίσης, ἡ περιοχή αὐτὴ εἶναι γνωστὴ καὶ γιὰ τὶς σημαντικὲς μουσικὲς οικογένειές τῆς. Φακαῖοι, Μπουρμπαῖοι καὶ Ζουμπαῖοι, ἀπὸ τὶς πιο γνωστὲς μουσικὲς οικογένειες τῆς Ἡπείρου, εἶναι Γραμμενιάτες. Στὸ Γραμμένο, ἀπὸ τὶς οχτὼ συνολικὰ συνοικίες τοῦ χωριοῦ, οἱ τρεῖς συνοικίες εἶναι «γύφτικες» (Σιαδάκια, τῶν Φακαίων, Μπουρμπάτικα καὶ Ἀνήλιο), που δηλώνουν τὴ σημαντικὴ παρουσία αὐτῆς τῆς ομάδας στὸ χώρο. Ἡ παράδοση τῶν Γραμμενοχωριῶν μουσικῶν συνεχίζεται καὶ σήμερα ἀπὸ ἀπογόνους τῶν ἰδίων οικογενειῶν⁴.

Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ γειτνίαση με τὰ Γιάννινα καὶ τὰ νέα στοιχεῖα στὸν ἀστικὸ τρόπο ζωῆς, ἀνοίγουν νέες προοπτικὲς γιὰ τὴν περιοχή τῶν Γραμμενοχωριῶν, στὸ πλαίσιο τῶν ὁποίων ἡ διάσταση τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ποιότητος ζωῆς μποροῦν καὶ πρέπει νὰ παίξουν σημαντικό ρόλο με ἄξονα πάντοτε τὶς σημαντικὲς τοπικὲς παραδόσεις.

1. Βλ. Βασ. Θ. Κώτσης, *Τοπωνύμια τοῦ χωριοῦ Κοκκινοχώματος Ἰωαννίνων*, Κοκκινόχωμα, 1985.

2. Στεφ. Μπέττης, *Τὸ Γραμμένο*, Γιάννινα, Κοινότητα καὶ Ἐκπολιτιστικὸς Σύλλογος Γραμμένου, 1996

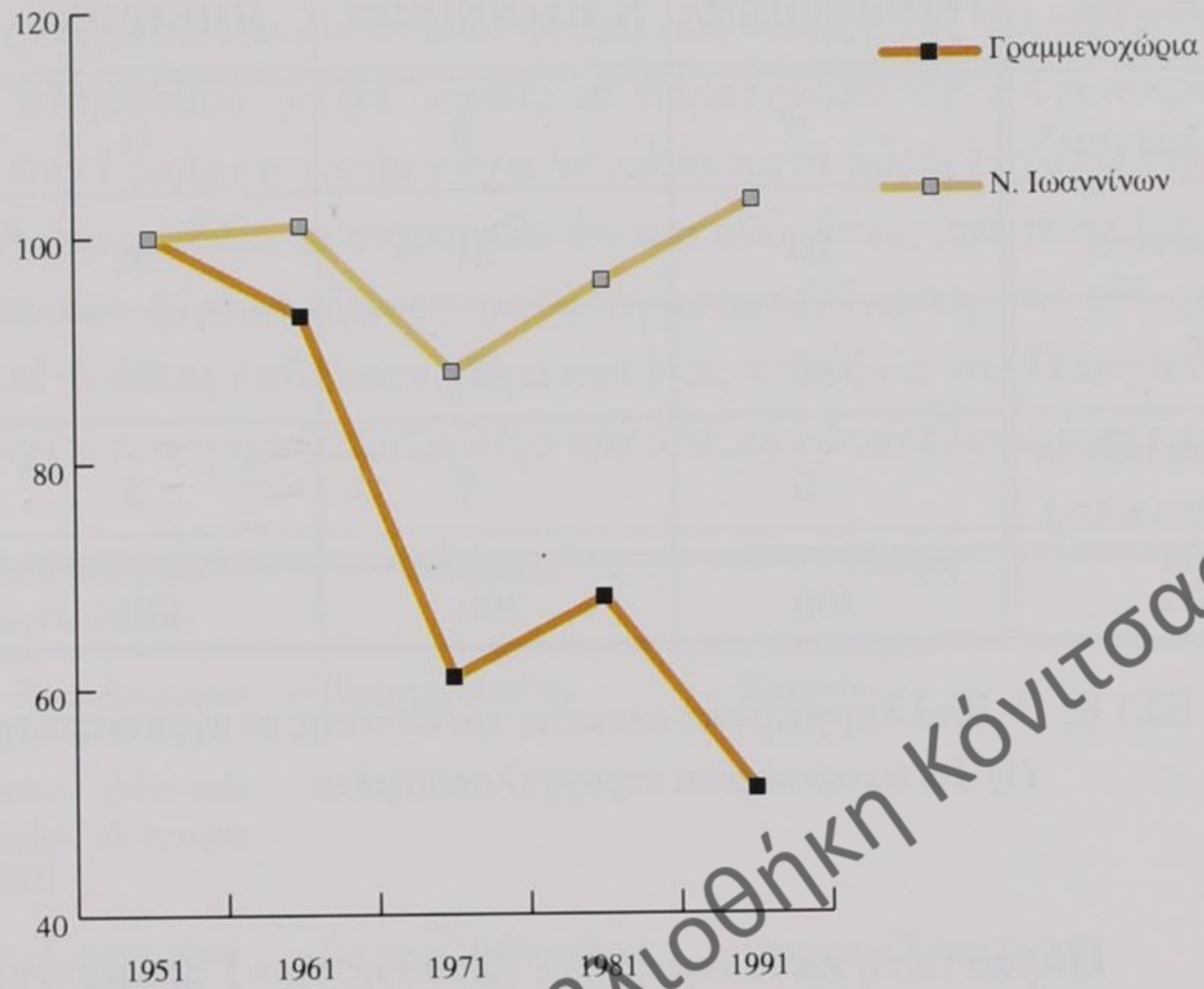
3. Βλ. τὸ γενικὸ κεφάλαιο «Κοινωνία».

4. Στεφ. Μπέττης, «Ἡ κουμπανία τῶν λαϊκῶν ὀργάνων στὸν τόπο μας», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία*, 1965, σελ. 372 καὶ Αναστ. Χ. Τσιάρας, *Λαϊκὲς κουμπανίες, λαϊκὰ ὄργανα καὶ λαϊκοὶ πρακτικοὶ ὀργανοπαίχτες*, Γιάννινα, 1987.

Μιλώντας βέβαια για συναισθηματικούς δεσμούς με την ιδιαίτερη πατρίδα και μάλιστα αναφερόμενοι στα Γραμμενοχώρια, δεν είναι δυνατό να μη θίξουμε το θέμα της ηπειρωτικής «ευποιίας», φαινόμενο κατεξοχήν πολιτισμικό, αφού συνδέεται με μια νοοτροπία, μ' ένα κοινωνικό ήθος προσφοράς στο σύνολο ανθρώπων που, φεύγοντας από τη «φτωχή πατρίδα», πλουτίζουν στην ξενιτιά και διαθέτουν τον πλούτο τους για κοινωνικούς, εκπαιδευτικούς, πολιτιστικούς και γενικά πατριωτικούς σκοπούς. Ο Ζώης Καπλάνης από το Γραμμένο έχει γίνει σύμβολο στη νεοελληνική ιστορία (το φτωχό και ορφανό Ηπειρωτόπουλο που ξενιτεύεται, πλουτίζει με την εργατικότητα και το φιλότιμό του αλλά δεν ξεχνά την πατρίδα, το αντίθετο διαθέτει την περιουσία του σ' αυτή), ενώ οι Ζωσιμάδες, από το ίδιο μέρος, έχουν συνδέσει το όνομά τους άρρηκτα με τα Γιάννινα με τις ευεργεσίες τους. Αυτή είναι μια παράδοση του τόπου, από τις πιο σημαντικές, που μπορεί στη σημερινή εποχή του ατομικισμού και της αλλοτρίωσης να αποτελέσει το σύμβολο ενός εναλλακτικού κοινωνικού ήθους, μιας άλλης λειτουργίας του πλούτου στην κοινωνία, διαφορετικής από εκείνη της άκρατης κατανάλωσης, της επίδειξης και του ανταγωνισμού. Τα Γραμμενοχώρια, πατρίδα και πολλών άλλων ευεργετών, θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως ένας συμβολικός αυτής της παράδοσης τόπος, με τη δημιουργία μάλιστα σχετικών δεσμών, όπως ενός μουσείου ηπειρωτικής ευποιίας, όπου θα συγκεντρώνονταν όλα τα στοιχεία γύρω από το ιστορικό αυτό φαινόμενο (βιογραφίες ευεργετών, φωτογραφικό υλικό, διαθήκες κ.λπ.).

Τα Γραμμενοχώρια, ωστόσο, δεν ανέδειξαν μόνο οικονομικούς ευεργέτες αλλά και αρκετούς πνευματικούς. Ονόματα όπως Κ. Ασώπιος, Χρ. Φιλητάς, Γ. Κρανάς,

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Άξιο παρατήρησης σε τούτη την ενότητα είναι το υψηλό ποσοστό των βοσκοτόπων, που καταλαμβάνει το 83% του συνόλου των εκτάσεων, αν και η κτηνοτροφία δεν θεωρείται ιδιαίτερα αναπτυγμένη (14.361 πρόβατα και 1351 γίδια σύμφωνα με την απογραφή γεωργίας - κτηνοτροφίας του 1991). Οι βοσκότοποι, που στο μεγάλο τους μέρος (55%) παρουσιάζονται ως ιδιοκτησίες, σε συνδυασμό με το υπέδαφος και την οικοδομική συγκυρία της δεκαετίας του '70 χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλη έκταση ως λατομεία εξόρυξης μαρμάρου.

Από την κατηγορία των καλλιεργούμενων εκτάσεων ένα μέρος (619 στρέμματα - απογραφή 1991) καταλαμβάνουν τα αμπέλια. Τα Γραμμενοχώρια που είχαν τη φήμη της καλής αμπέλου και του κρασιού σήμερα παράγουν σε σχετικά μικρές ποσότητες (1,5-2 στρέμματα ανά εκμετάλλευση) και με προορισμό κυρίως την οικιακή κατανάλωση. Τέλος και όσον αφορά την κατηγορία των «λοιπών χρήσεων γης», που ανέρχεται στο 5%, πρόκειται στο σύνολό της για οικισμούς. Ποσοστό ιδιαίτερα υψηλό που δικαιολογείται από τη μικρή απόσταση της περιοχής από την πόλη αλλά και την εύκολη προσέγγισή της, που την αναδεικνύουν σε μια καλή λύση εξόδου για το Σάββατοκύριακο.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-1991)

Ο πληθυσμός των Γραμμενοχωρίων στις πέντε τελευταίες απογραφές παρουσιάζει κατακόρυφη μείωση με τάση προς ερήμωση. Η πτωτική αυτή τάση, εικονικά τουλάχιστον, ανακόπτεται στην απογραφή του 1981, χωρίς όμως να τύχει συνέχειας, αφού το 1991 το μέγεθος του πληθυσμού των Γραμμενοχωρίων συρρικνώνεται στο μισό του πληθυσμιακού μεγέθους που παρουσίαζε η περιοχή αυτή το 1951. Ένδειξη των όσων προαναφέρονται αποτελεί η παράμετρος της πυκνότητας, που από 35 κατοίκους / km² το 1951 πέφτει στους 17 κατοίκους km² το 1991.

Η εξέλιξη αυτή του πληθυσμού των Γραμμενοχωρίων σε αριθμούς έχει ως εξής:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	4.005	100	153.748	100	2,60	1951 - 1961	-17	1
1961	3.713	93	155.326	101	2,40	1961 - 1971	-24	-13
1971	2.459	61	134.688	88	1,80	1971 - 1981	6	9
1981	2.726	68	147.304	96	1,85	1981 - 1991	-25	7
1991	2.039	51	158.193	103	1,30			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Πολιτιστικά στοιχεία

Θεωρώντας την έδρα των πολιτιστικών φορέων ως ένδειξη της γεωγραφικής διασποράς του πληθυσμού, μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι η διασπορά αυτή στην περίπτωση των Γραμμενοχωρίων έχει να κάνει κατά κύριο λόγο με την πόλη των Ιωαννίνων. Ακόμη, αξίζει να σημειωθεί ότι και εδώ, όπως και σε άλλες περιοχές, η πλειοψηφία των φορέων ιδρύεται μετά τη μεταπολίτευση, δηλαδή μετά το 1974. Τέλος, οι εκδηλώσεις λαβαίνουν χώρα κατά τις περιόδους του Πάσχα και του καλοκαιριού, στοιχείο που χαρακτηρίζει λίγο πολύ τις εγκαταλελειμμένες περιοχές.

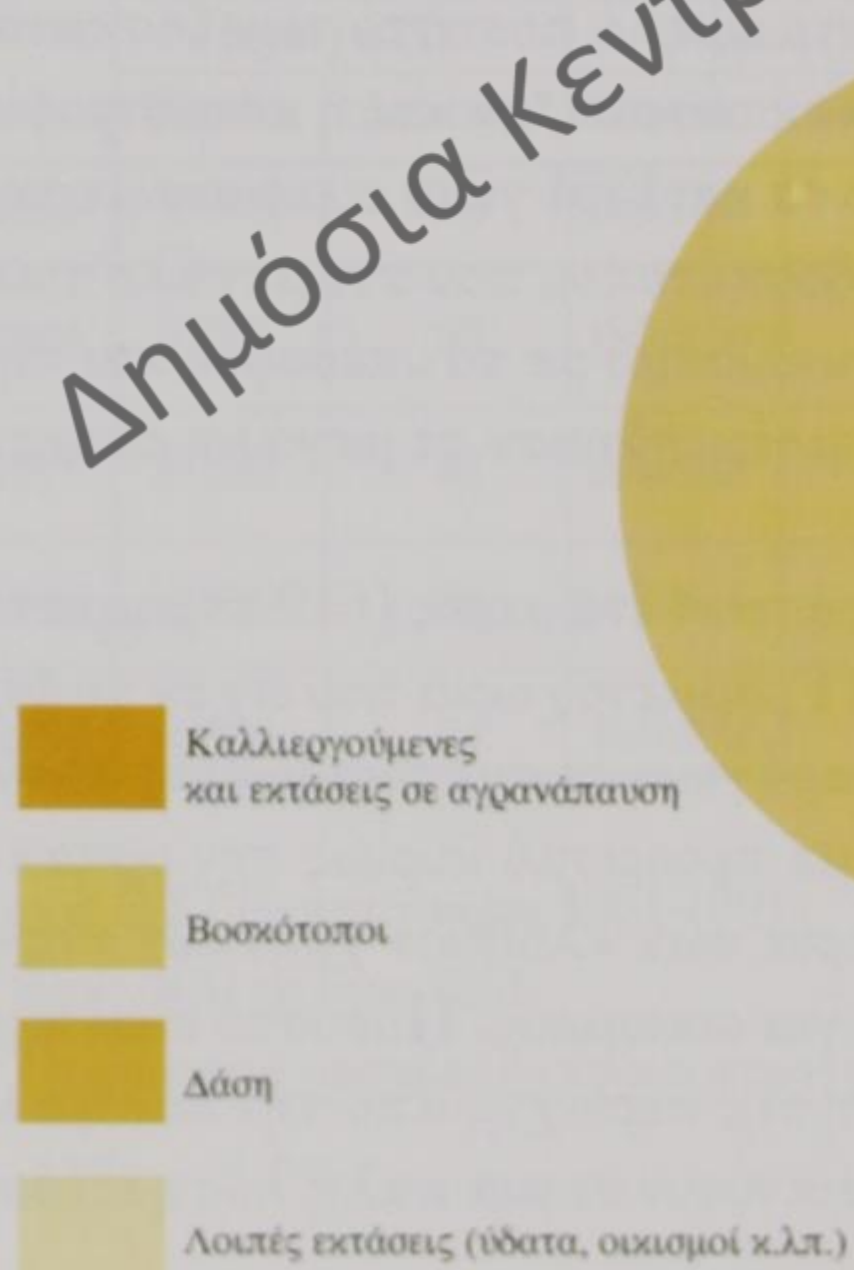
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Ανάργυροι	– Αδελφότης «Άγιοι Ανάργυροι» (Ανάργυροι, 1977) – Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Σύλλογος «Δόξα» Αναργύρων (Ανάργυροι, 1982)	– Πανηγύρι, 1 Ιουλίου	– Χοροστάσι	
Ασβεστοχώρι	– Εξωραϊστικός Σύλλογος Κοινότητας Ασβεστοχωρίου ο «Άγιος Δημήτριος» (Ασβεστοχώρι, 1986) – Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος Ασβεστοχωρίου Ιωαννίνων (Ασβεστοχώρι, 1971) – Πνευματικό Κέντρο Ασβεστοχωρίου (ΝΠΔΔ)	– Πανηγύρι, 26 Οκτωβρίου – Ημέρα γερόντων (Απόκριες) – Μουσικές και αθλητικές εκδηλώσεις (Ιούλιος)	– Πνευματικό Κέντρο (αίθουσα εκδηλώσεων, γραφείο, κ.λπ.) – Γήπεδο	
Βαγενήτι	– Προοδευτικός Σύλλογος Βαγενητίου Ιωαννίνων «Ο Άγιος Γεώργιος» (Βαγενήτι, 1978)	– Πανηγύρι, 23 Απριλίου	– Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου (17ος αι.)
Γραμμένο	– Αδελφότητα Γραμμένου (Αθήνα, 1959) – Εξωραϊστικός Σύλλογος Γραμμένου «Οι Ζωσιμάδα» (Γραμμένο, 1976) – Αθλητικός Όμιλος Γραμμένου Ιωαννίνων (Γραμμένο, 1985) – Πνευμ. Κέντρο Γραμμένου Ιωαννίνων Ν.Π.Δ.Δ. (Γραμμένο, 1995)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Γιορτή του Μοναστηριού της Λαμπροβίτριας, 8 Σεπτεμβρίου – 8 Νοεμβρίου, μνημόσυνο στη μνήμη των εθνικών ευεργετών – Αλαγούζι (Απόκριες) – Τρίτη μέρα του Πάσχα	– Πνευματικό Κέντρο – Πλατεία (όπου και το χοροστάσι) – Γήπεδο μπάσκετ	– Ι. Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχών (19ος αι.) – Ι. Μ. Αγ. Νικολάου (19ος αι.) – Αρχαιολογικός χώρος: θέση «Καστρί», ακρόπολη, θέση «Παληάμπελα», οικία ελληνοιστικών χρόνων – Οικία Ζωσιμάδων και Ζώη Καπλάνη

Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΓΡΑΜΜΕΝΟΧΩΡΙΑ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιέργειες*	9	9	14	30
Βοσκότοποι	83	54	51	40
Δάση	3	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	5	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγροανάπαυση
(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής της έκτασης των Γραμμενοχωρίων κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	<p>τράλωνα, 1995)</p> <p>– Αθλητικός Όμιλος Πετραλώ- νων (Πετράλωνα, 1973)</p>			
Πολύ- λοφος	– Προοδευτικός Σύλλογος Πολυ- λόφου Ιωαννίνων (Πολύλοφος, 1978)	– Πανηγύρι, 29 Ιουνίου	– Δημοτικό σχολείο (γραφεία του Συλλόγου) – Γήπεδο	<p>– Ι. Μ. Λυκο- στάνης (Κοιμ. Θεοτόκου) (17ος αι.)</p> <p>– Ι. Ν. Αγίου Ιωάννη (17ος αι.)</p> <p>– Ι. Ν. Ζωο- δόχου Πηγής (17ος αι.) (Το- πόλιανη)</p> <p>– Δημοτικό σχολείο</p>

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Δελβινα- κόπουλο	– Μορφωτικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος «Η Παναγία» (Δελβι- νακόπουλο, 1982) – Μορφωτικός Σύλλογος Συνοικι- σμού Σπηλαιού (Ιωάννινα, 1982)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Αίθουσα (Δ. σχολείο) – Χοροστάσι	– Ι. Ν. Αγ. Τριάδος (Σπή- λαιο) (18ος αι.)
Κοκκινό- χωμα	– Εξωραϊστικός - Εκπολιτιστι- κός Σύλλογος Κοκκινοχώματος «Ο Άγιος Γεώργιος» (Ιωάννινα, 1985)	– Πανηγύρι, 17 Ιουλίου	– Αίθουσα (Δ. σχολείο)	
Κόντσικα	– Αδελφότητα Κόντσικας «Η Αγία Μαρίνα» (Αθήνα) – Εξωραϊστικός, Φιλαθλητικός, Τουριστικός Σύλλογος Κόντσι- κας «Η Λεμεσσός» (Ιωάννινα, 1975) – Α.Ο. Κόντσικας	– Πανηγύρι, 17 Ιουλίου – Αποκριές	– Πνευματικό Κέντρο (υπό κατασκευή) – Μουσείο λαογραφικού πε- ριεχομένου «Λεμεσσός» (όπου και η Βιβλιοθήκη) – Χοροστάσι, (αυλή του σχο- λείου) – Γήπεδο	– Ι. Ν. Αγ. Γε- ωργίου (17ος αι.)
Λευκοθέα	– Εξωραϊστικός και Εκπολιτι- στικός Σύλλογος Δελβινακόπου- λου - Κοκκινοχώματος και Λευ- κοθέας (Ιωάννινα, 1977) – Μορφωτικός - Πολιτιστικός Σύλλογος Λευκοθέας «Η Αρα- χωβίτσα» (Λευκοθέα, 1982)	– Πανηγύρι, 29 Ιουλίου	– Αίθουσα (Δ. σχολείο)	– Ι. Ν. Αγ. Αποστόλων (18ος αι.)
Λοφίσκος	– Αδελφότητα Λοφίσκου «Η Κοίμησις της Θεοτόκου» (Αθή- να, 1980)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Τετάρτη του Πάσχα		
Λύγγος	– Εξωραϊστικός Σύλλογος Λύγ- γου Ιωαννίνων (Λύγγος, 1976) – Αδελφότητα Λύγγου «Η Αγία Τριάς» (Αθήνα)	– Πανηγύρι, Αγίου Πνεύμα- τος	– Πολιτιστικό κέντρο (αίθου- σα εκδηλώσεων, γραφείο)	– Ι. Ν. Κοιμή- σεως Θεοτόκου (18ος αι.)
Περάτη	– Εξωραϊστικός Σύλλογος Πε- ράτης «Προφήτης Ηλίας» (Περά- τη, 1975)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου		– Ι. Ν. Προφήτη Ηλία
Πετρά- λωνα	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Πε- τραλωνιτών Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1982) – Χορευτικός Όμιλος Πετραλώ- νων «Η Αγία Παρασκευή» (Πε-	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Απόκριες – Τετάρτη του Πάσχα	– Δημοτικό σχολείο	

Κούρεντα και Ντουσκάρα

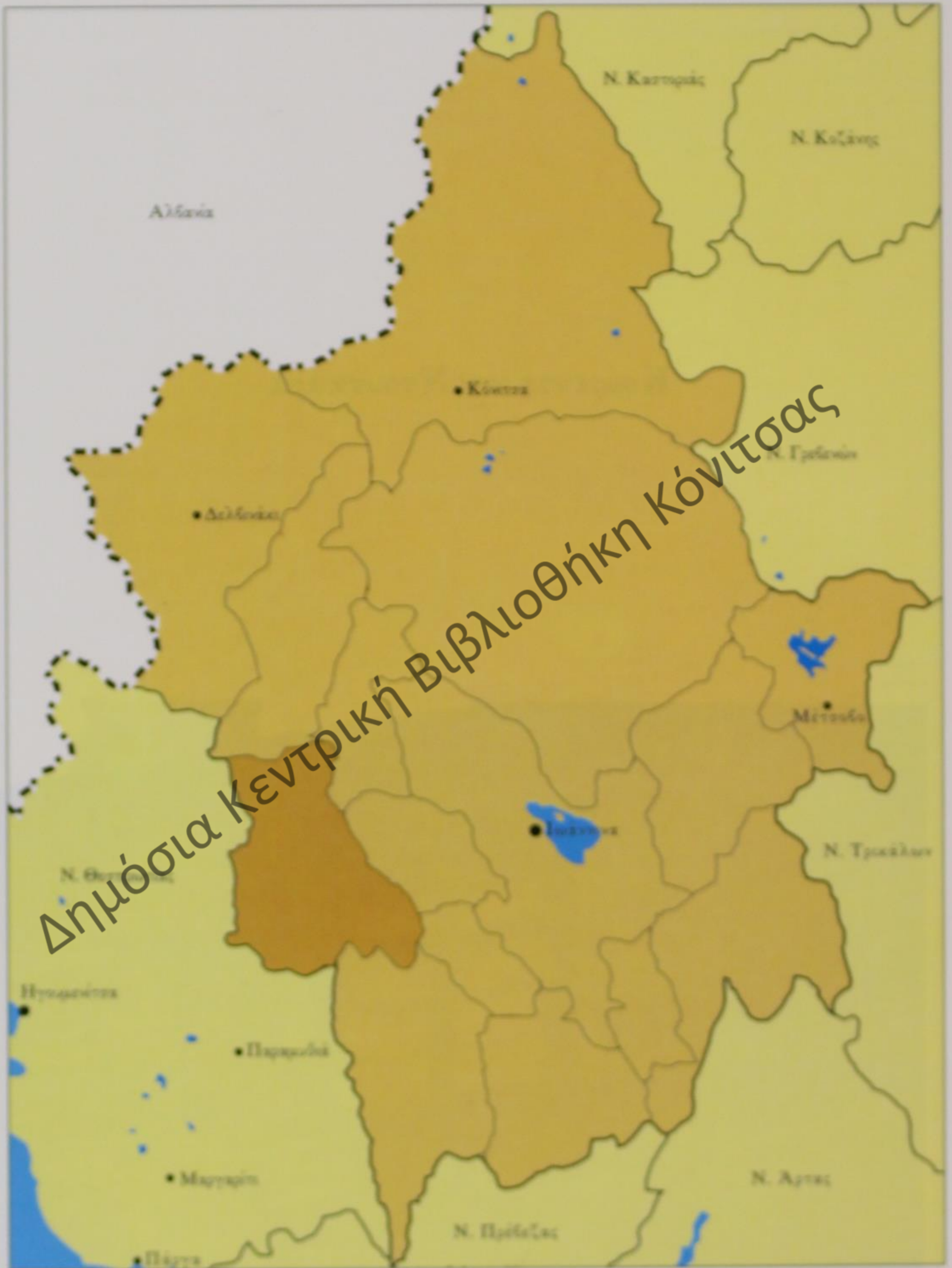
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας





19. Κούρεντα και Ντουσκάρα

Άγιος Χριστόφορος (Γουργιάνιστα), Βερενίκη (Βερνίκο), Βουτσαρά (Μποτζαρά), Βροσύνα (Βρουσίνα), Βρυσούλα (Κούτσι), Γκρίμποβο, Γρανίτσα, Δοβλά, Δραγοψά, Ζάλογκο, Κερασέα (Κεράσοβο), Κούρεντα, Πολύγυρος (Ζαγόρτσα), Πολύδωρο (Μάζι), Ραδοβίτσι, Σενίκο, Χίνκα, Ψήνα.



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

18. Πολιτισμική ενότητα Κονίτσης και Νησιωτικής

Οι ορεινοί όγκοι του Κασιδιάρη (1329 υψ.), των Κουρέντων (1172 υψ.) και του Τόμαρου (1816 υψ.) καταλαμβάνουν το δυτικό τμήμα του νομού Ιωαννίνων, σχηματίζοντας μια συνεχή γραμμή χαμηλών βουνών με κατεύθυνση βορειοδυτική-νοτιοανατολική. Στα νοτιοανατολικά αυτής της ορεινής γραμμής ορδώνεται κατακόρυφα η συμπαγής ορεινή μάζα του Τόμαρου, ενώ τα βουνά των Κουρέντων και ο Κασιδιάρης χαμηλώνουν προς τα βορειοδυτικά μέχρι το Πωγώνι. Η συνέχεια αυτού του ορεινού φράγματος διακόπτεται από τον ποταμό Καλαμά, που χωρίζει τον Κασιδιάρη από τα όρη Κουρέντων, και τον ποταμό Τύρια, που κυλάει ανάμεσα στα όρη Κουρέντων και τον Τόμαρο, για να χυθεί στον

63. Μερική άποψη του χώρου



κά των ποταμών Τύρια και Καλαμά τα δάση, και ιδιαίτερα εκείνα ενός συγκεκριμένου τύπου δρυός (του ντούσκου), είναι πυκνότερα, γι' αυτό και το όνομα «Ντουσκάρα». Γενικά, ως προς τη βλάστηση, το τοπίο των Κουρέντων παρουσιάζει περισσότερο μεσογειακή και λιγότερο μεσευρωπαϊκή εικόνα με έντονη τη σφραγίδα της ανθρωπίνης παρέμβασης.

Η περιοχή Κουρέντων και Ντουσκάρας συνορεύει με τα Γραμμενοχώρια και το λεκανοπέδιο Ιωαννίνων ανατολικά, με τα Δωδωνοχώρια και τη Λάκκα Σούλι νότια, με την περιοχή Παραμυδιάς δυτικά και τα χωριά του Κασιδιάρη και της Ζίτσας βόρεια. Βρίσκεται σ' ένα σημαντικό ιστορικό πέρασμα, που συνεχίζει να είναι μοναδικό, από την ηπειρωτική ενδοχώρα προς το Ιόνιο και αντίστροφα. Πράγματι, ο αυχένος του Πολυδρόσου και τα στενά του Καλαμά συνεχίζουν να αποτελούν την πιο σημαντική διάβαση σ' έναν σημαντικό οδικό άξονα που συνδέει την Ελλάδα με την Ιταλία και την υπόλοιπη Ευρώπη. Το χάνι του Τσίκα, βόρεια του χωριού Βουτσάρα, πάνω στη σημερινή εθνική οδό Ιωαννίνων-Ηγουμενίτσας, καθώς και το χάνι ανάμεσα στα χωριά Γρανίτσα και Σενίκο, κοντά στα δύο πέτρινα γεφύρια του ποταμού Τύρια, επιβεβαιώνουν την ιστορική σημασία του περάσματος αυτού για τις επικοινωνίες και τις μεταφορές. Προφανώς, η κατασκευή της «Εγνατίας», που ακολουθεί νοτιότερη χάραξη, θα αποδυναμώσει αρκετά αυτόν τον άξονα επηρεάζοντας ως ένα βαθμό και την ευρύτερη περιοχή.

Η ανθρωπογεωγραφική ενότητα των Κουρέντων αναπτύχθηκε χωροταξικά εκατέρωθεν της κοιλάδας του ποταμού Τύρια. Τόσο οι τοπικές ιδιομορφίες όσο και οι σχέσεις με γειτονικούς πληθυσμούς συνέβαλαν ιστορικά στη διαμόρφωση τριών υπο-ενοτήτων με σχετικά

«...Από τη Νότια πλευρά του πάλι, υπάρχει άλλος κεντρικός δρόμος από Ηγουμενίτσα προς τα Γιαννίνα, που περνά μέσα στο Γκριμποβίτικο μέρος, το παλιό "Ντερβενι", όπως το λένε με το σημαντικότερο υπόλειμμα του το "Παλιογέφυρο" στην Τύρια, στον Απανωκάμπο του Γκριμπόβου, διακόσια μέτρα περίπου πάνω από το σημερινό γεφύρι του εθνικού δρόμου...»

Χρ. Πάντος,
Το Γκριμποβο, 1996.

Καλαμά. Τα όρη Κουρέντων δεσπόζουν στην ομώνυμη περιοχή, η οποία οριοθετείται ανατολικά από τον Καλαμά και νοτιοδυτικά από τα όρη Σουλίου.

Η μορφολογία του εδάφους της περιοχής Κουρέντων χαρακτηρίζεται από έναν μεγάλο αριθμό χαμηλών λόφων, υψιπέδων μικρής έκτασης, ορεινών λεκανών και ομαλών κοιλάδων. Το κλίμα της είναι εύκρατο και οι ετήσιες βροχοπτώσεις σημαντικές (1200-1400 χιλ./έτος). Ωστόσο, υπάρχει μια μακρά περίοδος ξηρασίας που προεκτείνεται και πέραν των θερινών μηνών, γεγονός που μαρτυρείται από τις πολλές στέρνες και τα πηγάδια. Ο τύπος του κλίματος είναι γενικά ο ίδιος με την ευρύτερη περιοχή Ζίτσας, ανατολικού Πωγωνίου, Γραμμενοχωρίων και Ιωαννίνων, δηλ. ηπειρωτικό, υγρό και με ξηρό θέρος.

Τα χαμηλά υψόμετρα των λόφων (κατά μέσο όρο 400 μ.), ο τύπος του κλίματος (κυρίως η μακρά ξηρή περίοδος) και φυσικά ο ανθρώπινος παράγοντας (γεωργοκτηνοτροφική δραστηριότητα) έχουν καθορίσει σε σημαντικό βαθμό τη βλάστηση της περιοχής. Κατά βάση μια ομοιογενής ζώνη βλάστησης έχει διαμορφωθεί ιστορικά στο χώρο, που ξεκινάει από τις κοίτες των ποταμών και χειμάρρων και φτάνει μέχρι τις κορυφές των βουνών και λόφων. Η ζώνη αυτή περιλαμβάνει τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις, τους πλατανότοπους, τους πουρναρότοπους, τα μικρά δάση δρυός και τα βοσκοτόπια. Η γεωργία και κτηνοτροφία έχουν περιορίσει αρκετά την παραποτάμια και τη δασική βλάστηση σε μερικές δεντροστοιχίες πλατανιών κατά μήκος των ποταμών και σε λιγοστές συστάδες δρυών και πουρναριών αντίστοιχα. Οι καλλιέργειες στις επίπεδες επιφάνειες των υψιπέδων και στις πεδινές παραποτάμιες εκτάσεις προσδίδουν στο τοπίο έναν μάλλον γεωργικό χαρακτήρα. Ωστόσο, δυτι-

«...Κάτω, μακριά στο βάθος τῆς κοιλάδας, κυλοῦσε τὸν κατήφορο τὰ γαλανὰ νερά του ὁ μεγάλος ποταμὸς τοῦ τόπου μας, ὁ Καλαμᾶς, κι ἔδινε ζωὴ σ' ὅλην ἐκείνη τὴν πλούσια εἰκόνα ἀπὸ κάμπους καὶ βουνά, ἀπὸ ράχες καὶ πλαγιές, ἀπὸ λόγγα καὶ χωριά, ἀπὸ κοπάδια καὶ λακκιές, πὺ στέκονταν γύρα-γύρα...»

Χρ. Χριστοβασίλης,
Δηγήματα τῆς στάνης,
1898.

«Αντίθετα ἀπὸ τον Καλαμά, που δείχνει ἀπειρο σεβασμὸ στα τεράστια Πλατάνια, στις λυγερόκορμες ιτιές, στα δροσερά σκλήθρα τῆς μιας καὶ τῆς ἄλλης ὄχθης του καὶ χαίρεται μαζί μας τὴν ομορφιά τους, ἡ Τύρια διώχνει μακριά τῆς τὴν καταπράσινη φορεσιά τῆς πέρα ἀπὸ τὴν ὄχθη...»

Χρ. Πάντος, Γκρίμποβο,
1996.

νια τα χαρακτηριστικά της εγκατάλειψης και τα σημάδια μιας πρόσφατης, εδώ όχι τόσο σημαντικής, «επιστροφής στις ρίζες». Πάντως, οι πρώτες «αναπτυξιακές» διαδικασίες που εισάγονται από τον αστικό χώρο αρχίζουν ήδη να βάζουν τη σφραγίδα τους με το γνωστό τρόπο. Εξωραϊσμοί δημοσίων κτιρίων και χώρων, κατασκευές αστικής έμπνευσης και λειτουργίας (παιδικές χαρές, πισίνες κ.λπ.) σηματοδοτούν τη νέα εποχή.

Οι ιστορικές πηγές δείχνουν μια μεγάλη κινητικότητα στην περιοχή Κουρέντων, από το Μεσαίωνα ακόμα, που συχνά έλαβε τη μορφή εγκαταστάσεων ομάδων που κινούνταν από βορρά προς νότο, οι οποίες αφομοιώθηκαν από τον τοπικό πληθυσμό, άφησαν όμως τα ίχνη τους στο χώρο και κυρίως σε μια σειρά τοπωνύμια αρκετά χαρακτηριστικά. Γρανίτσα, Ζαγορτσα, Γκρίμποβο, Στριγανέτσι, Ραντοβίτσι κ.λπ. θυμίζουν το πέρασμα των Σλάβων, ενώ τοπωνύμια όπως Ζοριάνη, Λάλιζα, Μάζι, Σενίκου κ.λπ. παραπέμπουν στην πιο πρόσφατη αρβανίτικη παρουσία. Φαίνεται επίσης ότι τα Κούρεντα γνώρισαν εποχές ακμής, γεγονός στο οποίο οφείλεται και η ακτινοβολία τους κατά και μετά την οθωμανική κατάκτηση, που εξηγεί και τη χρήση του ονόματος για μια πολύ μεγάλη διοικητική περιοχή¹. Άσχετο με τα παραπάνω δεν πρέπει να είναι και το γεγονός της παράδοσης της περιοχής από τις ισχυρές οικογένειες στο Σινάν Πασά με την ταυτόχρονη παραχώρηση προνομίων αυτοδιοίκησης και φοροαπαλλαγών². Το καθεστώς αυτό και κατά συνέπεια η ακμή της ευρύτερης περιοχής κράτησε μέχρι την επανάσταση του Διονυσίου του Φιλισόφου (1611), οπότε τα χωριά της ευρύτερης περιοχής και κυρίως της Ντουσκάρας, που πρωτοστάτησαν στην εξέγερση, γνωρίζουν τις συνέπειες της τουρκικής εκδίκευσης. Να αναφέρουμε χαρακτηριστικά ότι όλα τα χωριά

διακριτά χαρακτηριστικά. Η πρώτη αναπτύχθηκε στις δυτικές υπώρειες των Κουρεντιακών ορέων γύρω από τον ομώνυμο οικισμό και παρουσιάζει έντονο γεωργικό χαρακτήρα με συμπληρωματική κτηνοτροφία, λόγω των πεδινών υψιπέδων της. Η δεύτερη, της Ντουσκάρας, οργανώθηκε στις ανατολικές του βορειότερου άκρου της οροσειράς Σουλίου και παρουσιάζει περισσότερο δασικά χαρακτηριστικά και λιγότερη καλλιεργήσιμη γη. Η τρίτη εντοπίζεται στο νότιο τμήμα, γύρω από τα πέτρινα γεφύρια της Τύριας, και παρουσιάζει έναν πιο μικτό πολιτισμικό χαρακτήρα, λόγω



των επιρροών από τις γειτονικές περιοχές. Σήμερα αυτή η ενότητα «γέρνει» περισσότερο προς τη Λάκκα Σούλι και τα Δωδωνοχώρια.

Το οικιστικό σύστημα της περιοχής παρουσιάζει στοιχεία διασποράς, γεγονός που επιβεβαιώνει το γεωργικό χαρακτήρα της. Η ίδια η κοινότητα των Κουρέντων αποτελούνταν από αρκετούς συνοικισμούς, κάποιοι από τους οποίους διαλύθηκαν παλιότερα αλλά μας έχουν μείνει τα τοπωνύμια και τα ίχνη τους στο χώρο, όπως η Ρένη και η Πίσια. Η διασπορά αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στις παραποτάμιες περιοχές, όπου ευνοείται ιδιαίτερα η γεωργία λόγω της δυνατότητας άρδευσης. Αυτό το οικιστικό σύστημα σε συνδυασμό με το παραγωγικό σύστημα και την προβιομηχανική τεχνολογία και τις υποδομές (νερόμυλοι, γεφύρια, χάνια κ.λπ.) συγκροτούν την εικόνα του ανθρωπογενούς τοπίου στην περιοχή, που φυσικά, όπως και αλλού, παρουσιάζει εδώ και αρκετά χρό-

64. Γεφύρι Τύριας

«...Σκότωνα λοιπόν τὸν καιρό μου στὰ κοπάδια μου, σὲ περιπάτους μέσα στὰ χωράφια, στ' ἀμπέλια καὶ στὰ περίχωρα, στὸ ψάρεμα μέσα στὸν μεγάλο μας ποτάμι, τὸν Καλαμᾶ, καὶ στὸ κυνήγι μὲς στὰ λόγγα τοῦ χωριοῦ μου, ἢ στ' ἀντικρυὰ βουνά...»

Χρ. Χριστοβασίλης,
Διηγήματα τῆς στάνης,
1848.

Παράλληλα με τὴ γεωργία (κυρίως σιτηρά, καλαμπόκι καὶ λίγα ἀμπέλια), στὴν περιοχή ἀναπτύχθηκαν καὶ υποτυπώδεις μορφές ποτάμιας αλιείας στὸν Καλαμά καὶ τὴν Τύρια με παραδοσιακές τεχνικές, ὅπως τὸ «σουλπί», ἓνα εἶδος παγίδας με πέτρες που χρησιμοποιούνταν βασικά στὴν Τύρια, ὅταν λιγότευαν τὰ νερά τῆς στὸ τέλος τῆς Ἀνοιξῆς, τὸ «σπλώνισμα», πάλι στὴν Τύρια, που συνίστατο στὴ χρήση τοῦ σπλώνου, ἐνὸς φυτοῦ δηλητηριώδους που ζάλιζε τὰ ψάρια, καὶ τὸ «κλείσμα», στὸν Καλαμά, που εἶναι καὶ αὐτὸ ἓνα εἶδος παγίδας με πέτρες. Τὸ κυνήγι εἶναι ἐπίσης μιὰ ἀλλή σημαντικὴ βιοποριστικὴ δραστηριότητα, στὴν ὁποία ἡ περιοχή ἔχει μιὰ ιδιαίτερη παράδοση. Ὅμως δὲν μπορούμε νὰ παραλείψουμε καὶ τὴν κτηνοτροφία, ἀφοῦ ἡ περιοχή πέρα ἀπὸ τὴν οἰκόσιτη φιλοξένησε ἱστορικά ὡς χειμαδιόκι αὐτὸ εἶναι ἐνδεικτικὸ τοῦ ἥπιου κλίματός τῆς- καὶ μετακινούμενη κτηνοτροφία, ὅπως ἄλλωστε μας εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν Χρ. Χριστοβασίλη, που κατάγονταν ἀπὸ κτηνοτροφικὴ οἰκογένεια τῆς περιοχῆς⁴.

Ὅμως, δίχως ἄλλο, σε τούτα τὰ μέρη ἡ γεωργία τοῦ σιταριοῦ καὶ τοῦ καλαμποκιοῦ ἦταν ἡ βάση τῆς ζωῆς καὶ οἱ διάσπαρτοι μικροὶ οικογενειακοὶ κλήροι, που με τὴν πάροδο τοῦ χρόνου κατακερματίστηκαν περισσότερο ἐξαιτίας τοῦ κληρονομικοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, ἦταν ἡ βασικὴ περιουσία τοῦ τοπικοῦ πληθυσμοῦ. Αὐτὴ ἡ παραγωγικὴ δραστηριότητα συνιστᾶ φυσικά καὶ ἓναν ολόκληρο μικρο-πολιτισμὸ με τὶς ἀνάλογες τεχνικές καὶ τεχνολογίες παραγωγῆς, τὰ σχετικὰ ἥδη καὶ ἐδίμα. Ἡ παραδοσιακὴ τεχνολογία καλλιέργειας τοῦ σιταριοῦ καὶ παραγωγῆς τοῦ ψωμιοῦ, τὰ σχετικὰ ἐδίμα καὶ οἱ δοξασίες, τὰ υπόλοιπα ἐδέσματα, τελετουργικά καὶ μη, που παρασκευάζονται με βάση τὸ σιτάρι, ὅλα αὐτὰ συγκροτοῦν ἓνα σημαντικό σύστημα στοιχείων τοῦ παρα-

της Ντουσκάρας, έγιναν τσιφλίκια τοπικών μπέηδων της Παραμυδιάς και αποσπάστηκαν από τα Κούρεντα³.

Ανεξάρτητα από όλα αυτά τα ιστορικά γεγονότα και όσα βεβαίως επακολούθησαν, κάποιες δομές φαίνεται να παρουσιάζουν μια διαχρονική αντοχή και να διαρκούν μέχρι και τον τελευταίο πόλεμο, οπότε η περιοχή γνωρίζει την εγκατάλειψη και την αποσύνθεση. Οι δομές αυτές έχουν να κάνουν με την κοινωνική συγκρότηση που αντιστοιχεί σ' ένα συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής, προσαρμοσμένο στο τοπικό οικοσύστημα. Σ' αυτό η γεωργική δραστηριότητα κατέχει πρωτεύοντα ρόλο, αξιοποιώντας τα φυσικά χαρακτηριστικά του τόπου και αναπτύσσοντας τις πιο κατάλληλες σχέσεις παραγωγής, που συνιστούν την ίδια την κοινωνική οργάνωση αλλά και παράγουν και ένα ολοκληρωμένο σύστημα διαχείρισης του χώρου και μια «λογική του τόπου». Εδώ η γεωμορφολογία, το κλίμα και η παρουσία των ποτάμιων υδάτων παίζουν σημαντικό ρόλο, αλλά εξίσου σημαντικό ρόλο παίζουν οι μορφές κοινωνικής οργάνωσης των ομάδων που εγκαθίστανται στο χώρο, εδραιώνοντας δομές, οι οποίες από ένα σημείο και μετά είναι τόσο καθοριστικές όσο και η ίδια η οικολογία. Μιλάμε για τις παραγωγικές μονάδες που βασίζονται σε μια διευρυμένη συγγενειακή ομάδα και έτσι συγκροτούν και το αρχικό οικιστικό σύστημα, το οποίο επιβιώνει ακόμα και μετά τη συγκρότηση διευρυμένων και συμπαγών κεντρικών κοινοτήτων, με τη μορφή των συνοικισμών. Σε τούτη την περιοχή οι συνοικισμοί είναι αρκετοί, όπως αρκετές είναι και οι ερημωμένες μικρές οικήσεις. Για παράδειγμα ο Βουτσαράς, το Πετσάλι, η Γουριάνιστα, μαζί με τους διαλυμένους οικισμούς που αναφέραμε πιο πάνω, ήταν συνοικισμοί της κοινότητας Κουρέντων.

«...Τρέφονται με άραβό-
σιτον καθ' ὅλον τὸ ἔτος. Τὸ
σίτινο ἄλεύρι τὸ χρησιμο-
ποιοῦν γιὰ τὴν κατασκευὴ
προσφορῶν γιὰ τὴ Θεία Λει-
τουργία καὶ κουλουρῶν ποὺ
χρησιμοποιοῦν στοὺς γά-
μους...»

Ι. Λαμπρίδης,
Κουρεντιακά, 1885.

προσφορά γίνεται, ως γνωστόν, τα Ψυχασάββατα με τα κόλλυβα.

Θα ήταν όμως παράλειψη να μην αναφερθούμε και στον «πολιτισμό του καλαμποκιού», εφόσον, όπως είναι γνωστό, το ίδιο το ψωμί παλιότερα γινόταν κυρίως από καλαμποκάλευρο και η καλλιέργεια του καλαμποκιού είχε κι αυτή το δικό της εθιμικό πλαίσιο με αποκορύφωμα τον «ξέφλο», το ξεφλούδισμα δηλαδή των καλαμποκιών στα γνωστά νυχτέρια, που έχουν καταγραφεί στη συλλογική συνείδηση ως σημαντικές εκδηλώσεις της τοπικής παραδοσιακής κοινωνικότητας, καθώς τροφοδότησαν ιδιαίτερα την προφορική μας παράδοση και τη συλλογική λαϊκή δημιουργία. Τα παραμύθια, οι κάθε είδους αφηγήσεις και τα τραγούδια (που μάλιστα μια κατηγορία τους είναι γνωστά ως τραγούδια του «ξέφλου») έχουν συνδεθεί μ' έναν χαρακτηριστικό τρόπο με τέτοιου είδους συνάξεις εργασίας. Επίσης, παραδοσιακά εδέσματα, όπως οι πίτες «ζυμαρόπιτα», «μπατσαριά» και το «λαχανόψωμο» παρασκευάζονται από καλαμποκί-
σιο αλεύρι και συνιστούν και σήμερα εδέσματα με ιδιαίτερο συμβολικό βάρος⁵.

Το αίτημα της εκ νέου ανάπτυξης στα Κούρεντα, και ιδιαίτερα στις παραποτάμιες ζώνες με τα εύφορα εδάφη, της γεωργίας είναι ζωντανό εδώ και κάποιες δεκαετίες και συνδέθηκε μάλιστα με την ανάγκη αναδασμού για μια πιο ορθολογική χρήση της γης. Σε μια εποχή που οι συζητήσεις για μια οικολογική γεωργία και για την παραγωγή προϊόντων που συμπυκνώνουν στοιχεία του τοπικού πολιτισμού και συνδέονται με τοπικές παραδόσεις, που θα μπορούσαν να τροφοδοτήσουν και ένα είδος αγροτουριστικής ανάπτυξης, πληθαίνουν, μια τέτοια προοπτική φαίνεται να ταιριάζει σ' αυτόν τον τόπο.

Ως προς τα άλλα, η έντονη παρουσία του ιερού σε συν-

δοσιακού πολιτισμού, που φανερώνει την ενότητα, λειτουργική και αισθητική, και τη συνοχή ανάμεσα στα διαφορετικά επίπεδα της έκφρασης, ιδίως ανάμεσα σ' εκείνα της υλικής παραγωγής και της συμβολικής έκφρασης. Μπορούμε να μείνουμε στο σιτάρι. Πέρα από τη διαδικασία καλλιέργειας, συγκομιδής και τα σχετικά έθιμα (σκάλος, θέρρος, αλώνια κ.λπ.), μιλώντας για το σιτάρι, μπορεί κανείς να αγγίξει τις πιο μεταφυσικές πλευρές του λαϊκού πολιτισμού, παρόλο που - ή ίσως για αυτό ακριβώς - το σιτάρι αποτελεί βασικό στοιχείο της διατροφής, του υλικού βίου.



05. Σπίτι στη Γρανίτσα

Δύο τοπικά έθιμα της λαϊκής λατρείας, που είναι συνυφασμένα με το σιτάρι και τα σιτηρά γενικότερα, είναι αρκετά για να δείξουν την πολιτισμική διάσταση μιας γεωργικής καλλιέργειας. Τα «μπόλια» είναι ένα τελετουργικό εποχικό έδεσμα που παρασκευάζεται εθιμικά την παραμονή των Εισοδίων της Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου) από σιτάρι, καλαμποκι, βρίζα και άλλα σιτηρά, βράζοντάς τα σ' ένα «κακάβι» από το βράδυ ως το πρωί. Το έδεσμα αυτό, που γίνεται και του Αγίου Αντρέα δεν, είναι παρά επιβίωση ευρητηριακών δρωμένων που έχουν να κάνουν με τη γονιμότητα της γης και την καλοχρονιά. «Τ' αρσαλιού» ή «ρασάλια» είναι επίσης ένα έθιμο της λαϊκής λατρείας συνυφασμένο με δοξασίες περί επιστροφής των ψυχών στον επάνω κόσμο από τη Μεγάλη Πέμπτη μέχρι το Σάββατο πριν την Πεντηκοστή. Το Σάββατο αυτό οι γυναίκες βράζουν σιτάρι και ζυμώνουν «λειτουργιά» (πρόσφορο), τα οποία πηγαίνουν στην εκκλησία με ένα σημείωμα όπου είναι γραμμένα τα ονόματα των νεκρών συγγενών, για να τα μνημονεύσει ο παπάς και να ευχηθεί για την ανάπαυσή τους. Παρόμοια

πολυτάραχης ιστορίας της περιοχής, δεδομένου ότι βρισκόταν μέχρι πρόσφατα σε απόσταση αναπνοής από το χώρο όπου κατοικούσαν και δρούσαν μουσουλμάνοι και ότι στο πιο μακρινό παρελθόν υπέστησαν πιέσεις εξισλαμισμού. Φαίνεται μάλιστα ότι παλιότερα υπήρχε στην περιοχή και ο δεσμός του οικογενειακού αγίου-προστάτη που σήμαινε ότι κάθε σόι είχε και την εκκλησία ή το παρεκλήσι του. Στο Γκρίμποβο, για παράδειγμα, εκτός από τον κεντρικό ναό του Αγίου Αθανασίου και τον Άγιο Γεώργιο του συνοικισμού Σελτσάνων, υπάρχουν οι εκκλησίες και παρεκλήσια του Μοναστηριού της Παναγίας (Κοιμήσεως της Θεοτόκου), της Παναγίας της Γουλαϊτας (κατά την προφορική παράδοση εκεί ήταν η αρχική θέση του χωριού), του Αγίου Σπυρίδωνα, των Ταξιαρχών, της Αγίας Φωτεινής, της Αγίας Παρασκευής, του Αγίου Νικολάου και έντεκα εικονίσματα που περιζώνουν το χωριό. Αν λάβουμε υπόψιν ότι παλιότερα γιόρταζαν όλα τα παρεκλήσια, μπορούμε να φανταστούμε και το ρόλο των πανηγυριών στην κοινωνική ζωή των χωριών⁶.

1. Βλ. Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, τ.3, «Κουρεντιακά και Τσαρκοβιστιακά», Ιωάννινα Ε.Η.Μ., 1993.

2. ο.π.

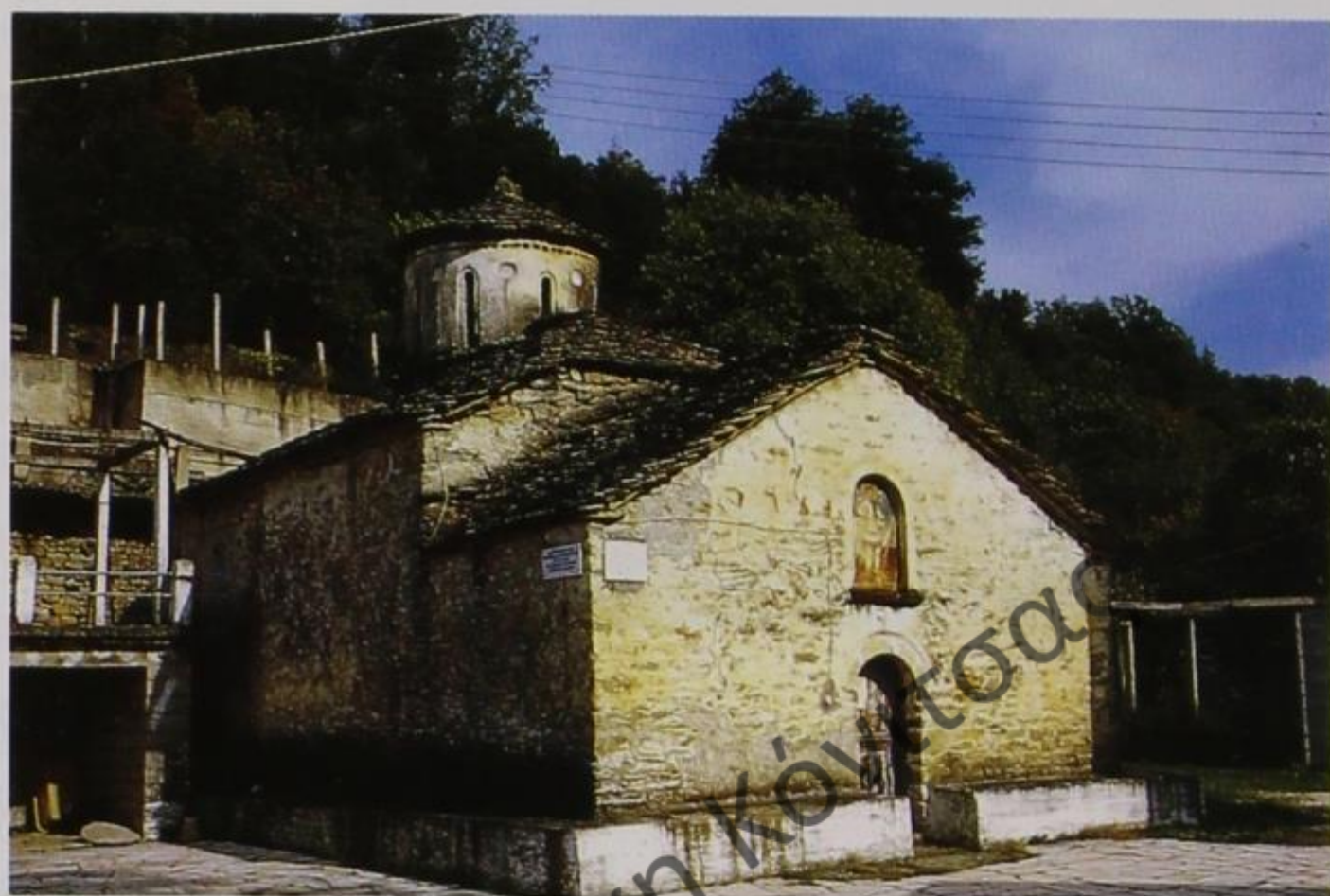
3. Χρήστος Κ. Πάντος, *Γκρίμποβο*, Αθήνα, Αδελφότητα Γκρίμποβου-Σελτσάνων, 1996, σελ. 43-46 και Πάνος Δ. Τζιόβας, *Πολύδωρο (Μάζι) Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 1997, σελ.31-33.

4. Χρήστος Χριστοβασίλης, *Διηγήματα της στάνης*, Αθήνα, Νεφέλη, 1988.

5. Χ. Κ. Πάντος, ο.π., σελ. 401-2, 448 και 482-5.

6. ο.π., 245-268 και 436-443.

δυνασμό με την εθνική δράση του κλήρου στην περιοχή συνιστά επίσης ένα σημαντικό συμβολικό κεφάλαιο, που φαίνεται να έχει ένα ιδιαίτερο βάρος στην κοινωνική μνήμη των ανθρώπων που ζούν ή κατάγονται από τον χώρο αυτό. Μπορούμε να αναφερθούμε στην έντονη παρουσία των παραδόσεων για το πέραςμα του Πατρο-Κοσμά, αλλά ένας άλλος καλόγερος, ο Διονύσιος ο Φιλόσοφος, συνέδεσε άρρηκτα το όνομά του με την περιοχή και ιδιαίτερα με τη Ντου-

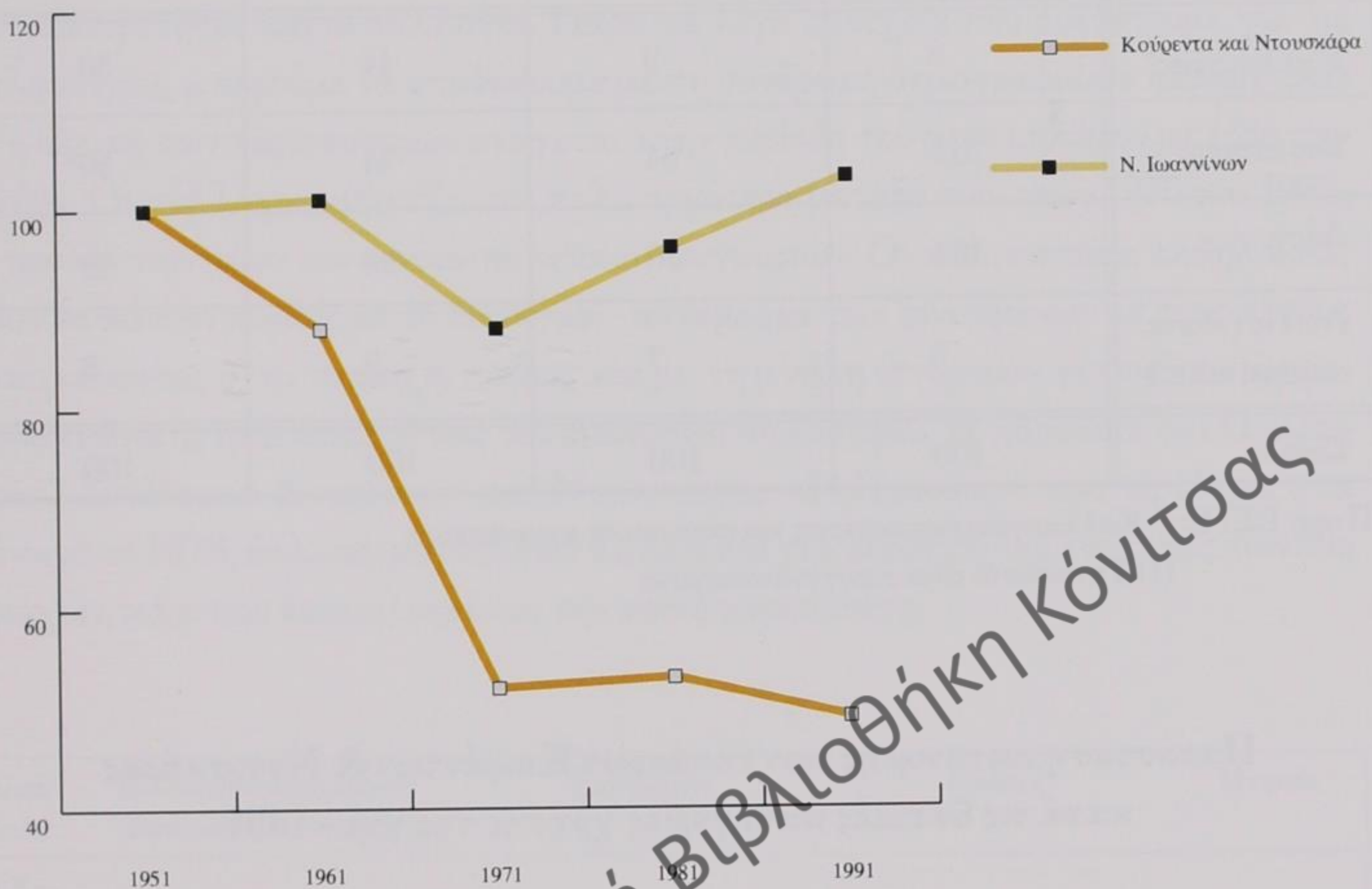


66. Το μοναστήρι Διχουνίου

σκάρα, αφού η εξέγερσή του ξεκίνησε από τη Μονή Αγίου Δημητρίου στο Διχούνι και στηρίχτηκε κυρίως από τους φτωχούς αγρότες, που το πλήρωσαν βέβαια ακριβά μετά την αποτυχία της⁶. Το Μοναστήρι στο Διχούνι, ανάμεσα στο Σενίκου και το Ραδοβύζι, στέκεται σήμερα μάρτυρας μιας σκληρής ιστορικής περιόδου και ενός αγώνα για την εθνική επιβίωση, στον οποίο ο κλήρος έπαιξε σημαντικό ρόλο. Αυτό καθιστά το συγκεκριμένο μνημείο ζωντανό σύμβολο της εθνικής διάστασης τοπικών κατά τα άλλα ιστορικών γεγονότων. Αυτή η συμβολική διάσταση του συγκεκριμένου μνημείου μπορεί να αξιοποιηθεί με τη δημιουργία ενός ζωντανού μουσείου με εκπαιδευτικές λειτουργίες σχετικές με την τοπική ιστορία.

Η ίδια η τοπική ιστορία μπορεί να εξηγήσει, μαζί με τη διαλεκτική κοινωνίας-φύσης, και την έντονη «ιερότητα» του τοπίου και εδώ, τον καθαγιασμό του χώρου. Τα πολλά ιερά κτίσματα, η έντονη παρουσία του συμβόλου του σταυρού, έχουν να κάνουν και με το γεγονός της

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η πλειοψηφία των κοινοτήτων της περιοχής χαρακτηρίζονται ως προς τη μορφή του εδάφους βρεμένες, τέσσερις κοινότητες χαρακτηρίζονται ως ημιορεινές και μία —η κοινότητα Βουτσαρά— πεδινή. Τα Κούρεντα και η Ντουσκάρα εκτείνονται σε έκταση περίπου 223 Km², η οποία κατανέμεται στις βασικές κατηγορίες χρήσεων γης, όπως φαίνεται στον παραπάνω πίνακα. Το ποσοστό των καλλιεργήσιμων γαιών, από το οποίο το μεγαλύτερο μέρος είναι σε αγρανάπαυση, δεν φθάνει το ποσοστό των καλλιεργήσιμων γαιών του νομού, ενώ το ποσοστό των δασών είναι αρκετά χαμηλό. Αντίθετα, το ποσοστό των βοσκοτόπων είναι υπερβολικά υψηλό αλλά ποιοτικά φτωχό, με αποτέλεσμα η κτηνοτροφία να μην είναι ιδιαίτερος αναπτυγμένη. Γενικά τα Κούρεντα και η Ντουσκάρα, περιοχή φτωχή και εγκαταλελειμμένη, επιβιώνει σήμερα στο μέτρο και το μέγεθος της οικιακής οικονομίας: λίγοι κήποι, λίγα ζώα και λίγες ετήσιες καλλιέργειες.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Η πληθυσμιακή εξέλιξη της περιοχής σκιαγραφεί τη σύγχρονη δημογραφική ιστορία του ορεινού χώρου της ευρύτερης Ηπείρου: Εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση κατά τις δεκαετίες του '60 και '70 και δημογραφικός μαρasmus τις επόμενες δεκαετίες. Σήμερα τα Κούρεντα και η Ντουσκάρα παρουσιάζουν εικόνα ερήμωσης και τα σημάδια δεν είναι ευοίωνα για το άμεσο μέλλον. Τόσο την πληθυσμιακή εξέλιξη της περιοχής όσο και τη σημερινή δημογραφική κατάσταση μπορεί κανείς να δει στον πίνακα και το γράφημα που ακολουθούν:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	7.199	100	153.748	100	4,68	1951 - 1961	-12	1
1961	6.319	88	155.326	101	4,06	1961 - 1971	-41	-13
1971	3.740	52	134.688	88	2,77	1971 - 1981	2	9
1981	3.800	53	147.304	96	2,57	1981 - 1991	-7	7
1991	3.555	49	158.193	103	2,24			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Πολιτιστικά στοιχεία

Τους πολιτιστικούς φορείς της περιοχής Κουρέντων & Ντουσκάρας συνιστούν οι αδελφότητες και οι σύλλογοι. Παρά τα λίγα στοιχεία που διαθέτουμε για τις αδελφότητες, μπορούμε να υποθέσουμε με τη συνδρομή δημογραφικών παραμέτρων ότι η ίδρυση των περισσότερων ανάγεται στην περίοδο του μεσοπολέμου με έδρα την Αθήνα. Οι σύλλογοι εμφανίζονται πολύ αργότερα μεταξύ των ετών 1975 και 1985, ως προϊόν των νέων κοινωνικο-πολιτικών συγκυριών. Οι πολιτιστικές εκδηλώσεις έχουν να κάνουν κυρίως με το πανηγύρι - αντάμωμα των ξενιτεμένων με τους λίγους εναπομείναντες στην περιοχή, καθώς και με τη μνήμη ιστορικών γεγονότων ή προσώπων εθνικής εμβέλειας, όπως του Διονυσίου Φιλοσόφου. Η παρουσία του Πολιτιστικού Συνδέσμου Κουρέντων και Ντουσκάρας «Η Πρόοδος», που ιδρύθηκε στα Γιάννινα το 1978, δηλώνει μεταξύ των άλλων και την αίσθηση της ενότητας των δύο περιοχών, κάτι που δικαιολογεί και την κοινή παρουσίαση.

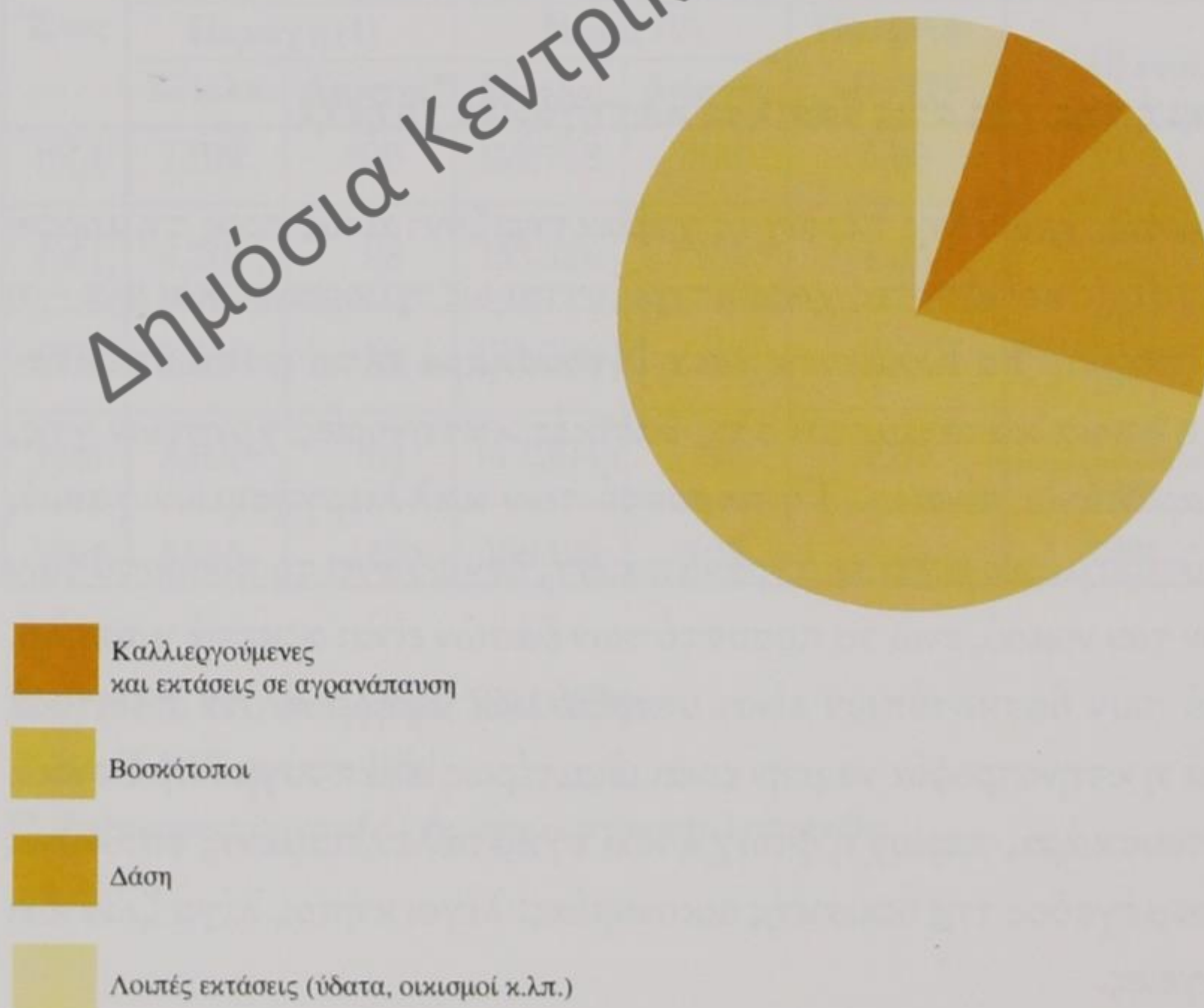
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Άγ. Χριστόφορος				
Βερενίκη	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Βερενίκης (Αθήνα) - Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Βερενίκης (Βερενίκη, 1983) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι Άνω Βερενίκης, 15 Αυγούστου - Πανηγύρι Κάτω Βερενίκης, 29 Ιουνίου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα εκδηλώσεων) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Βερενίκης (Αγ. Παρασκευής) - Αρχαιολογικός χώρος: ακρόπολη
Βουτσαρά	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Βουτσαράς Ιωαννίνων «Η Αναγέννηση» (Αθήνα, 1925) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Βουτσαρά (Βουτσαρά, 1982) - Αθλητικός Όμιλος (Α.Ο.) Βουτσαρά (Βουτσαρά) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Αθλητικές εκδηλώσεις (καλοκαίρι) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πολιτιστικό κέντρο (αίθουσα εκδηλώσεων) - Γήπεδο 	
Βροσύνα	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Βροσύνας (Αθήνα) - Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Βροσύνας Ιωαννίνων (Βροσύνα, 1996) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 23 Απριλίου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα (Δημ. σχολείο) - Γήπεδο 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου (17ος αι.) - Ι. Μ. Ραϊδιώτισσας (Κομήσεως Θεοτόκου (17ος αι.)

Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΚΟΥΡΕΝΤ.&ΝΤΟΥΣΚΑΡΑ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιέργειες*	8	9	14	30
Βοσκότοποι	70.5	54	51	40
Δάση	16.5	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	5	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση
(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων Κουρέντων & Ντουςκάρας
κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Κερασέα	– Αδελφότητα Κερασέας (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Μ. Ζωοδόχου Πηγής (18ος αι.)
Κούρεντα	– Αδελφότητα Κουρέντων «Ο Άγιος Γεώργιος» (Αθήνα, 1952) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Νεολαίας Κουρέντων (Κούρεντα, 1981)	– Αποκριάτικες εκδηλώσεις («Χαλαούζια») – Πανηγύρι, Τρίτη του Πάσχα – Εκδηλώσεις 15 Αυγούστου – Αθλητικές εκδηλώσεις, Αύγουστος	– Αίθουσα εκδηλώσεων (Δημοτικό σχολείο) – Χοροστάσι (προαύλιο Δημ. σχολείου) – Βιβλιοθήκη (κοινοτική)	– Ι. Μ. Αγγελολομάχου (Εισόδια Θεοτόκου) (19ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου (18ος αι.)
Πολύγυρος	– Αδελφότης των απανταχού Πολυγυριωτών «Η Αγία Κυριακή» (Ιωάννινα) – Εκπολιτιστικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Πολυγύρου (Πολύγυρος, 1986) – Αδελφότης Ελευθεροχωριτών «Ο Άγιος Γεώργιος» (Ιωάννινα, 1976) – Αδελφότης Πολυγυριωτών (Αθήνα)	– Πανηγύρι στο Ελευθεροχώρι, 29 Ιουνίου – Πανηγύρι στον Πολύγυρο, 7 Ιουλίου	– Λαογραφικό Μουσείο (στεγάζεται στο Δημοτικό σχολείο) – Αίθουσα εκδηλώσεων (Δημ. σχολείο)	– Ι. Ν. Αγίας Κυριακής (τοιχ. 19ος αι.)
Πολύδωρο	– Αδελφότης Πολυδωριτών Ιωαννίνων (Αθήνα, 1954) – Εξωραϊστικός Σύλλογος Πολυδωριτών «Η Ομόνοια» (Πολύδωρο, 1979)	– Πανηγύρι, 7 Ιουλίου – Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Τουρνουά ποδοσφαίρου - καλαθοσφαίρισης, Αύγουστος – Γιορτή Πρωτομαγιάς	– Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο ποδοσφαίρου και καλαθοσφαίρισης – Αίθουσα εκδηλώσεων	– Ι. Μ. Αγίας Κυριακής (18ος αι.) – Δύο πέτρινα γεφύρια (Τύριας)
Ραδοβίτσι	– Αδελφότητα Ραδοβιζίου (Αθήνα) – Πολιτιστικός Σύλλογος Διχουνίου «Ο Άγιος Δημήτριος» (Διχούνι Ραδοβιζίου, 1995) – Σύλλογος Γυναικών Ραδοβιζίου (Ραδοβίτσι) – Πολιτιστικός Σύλλογος Ραδοβιζίου-Διχουνίου (1985) – Φιλοπρόσδος Σύλλογος Ραδοβιζίου-Διχουνίου «Ο Σκυλόσοφος» (Ραδοβίτσι, 1978) – Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Σύλλογος «Ποσειδών» Ραδοβιζίου (Ραδοβίτσι, 1984)	– Πανηγύρι, Αγ. Πνεύματος – Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Πανηγύρι, 6 Αυγούστου – Γιορτή τσίπουρου, 1ο Σαββατοκύριακο Νοεμβρίου – Καθαρή Δευτέρα (ημέρα συγκέντρωσης και διασκέδασης των κατοίκων της Ντουσκάρας) – Θρησκευτική εκδήλωση στο Μοναστήρι του Δ. Φιλοσόφου, 26 Οκτωβρίου – Πολιτιστικές εκδηλώσεις, τελευταίο 10ήμερο Αυγούστου	– Βιβλιοθήκη – Χοροστάσι – Γήπεδο ποδοσφαίρου – Αίθουσα (ΚΕΦΟ)	– Ι. Μ. Αγ. Δημητρίου ή Μοναστήρι Διονυσίου Φιλοσόφου

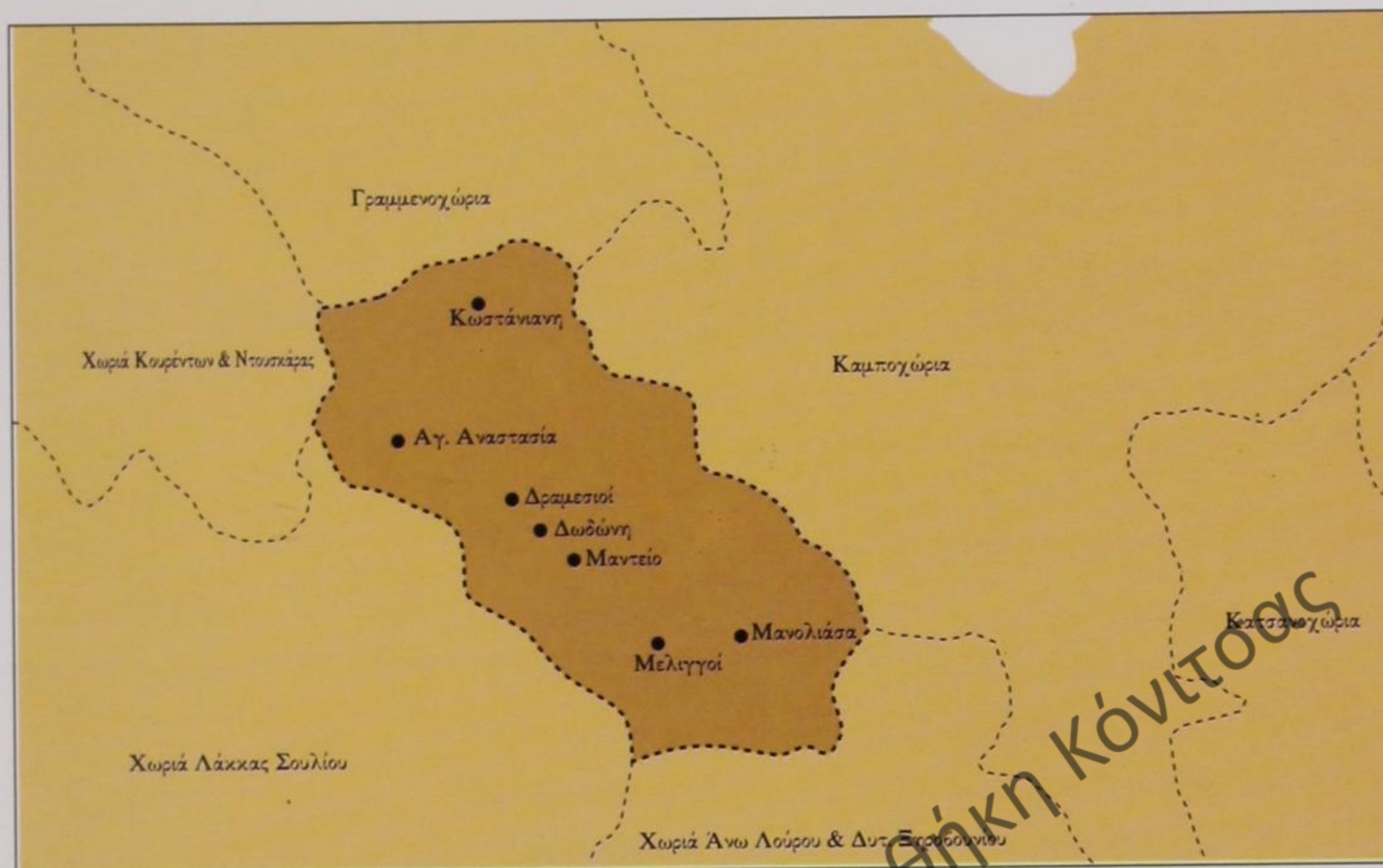
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
				- Ι. Μ. Τραζα- νίτσας (Αγ. Παρασκευής) (16ος αι.)
Βρυσούλα	- Αδελφότητα Βρυσούλας Ιωαν- νίνων (Αθήνα)	- Πανηγύρι, Ζωοδόχου Πη- γής	- Αίθουσα εκδηλώσεων	
Γκρί- μποδο	- Αδελφότητα Γκρμπόδου «Ο Άγιος Αθανάσιος» (Αθήνα, 1929) - Μορφωτικός και Εκπολιτιστι- κός Σύλλογος Γκρμπόδου - Σελ- τσανών (Γκρμπόδο, 1986)	- Πανηγύρι, 24 Αυγούστου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Αντάμωμα & γλέντι στο Μοναστήρι της Παναγίας, Τρίτη του Πάσχα	- Αίθουσα εκδηλώσεων - Χοροστάσι (πλατεία)	- Ι. Μ. Κομη- σεως Θεοτόκου (18ος αι.)
Γρανίτσα	- Αδελφότητα Γρανιτσιωτών «Οι Ταξιάρχαι» (Αθήνα, 1974) - Πολιτιστικός Σύλλογος Γρανί- τσας (Γρανίτσα, 1984)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Πανηγύρι, Αναλήψως - Πολιτιστικές & αθλητικές εκδηλώσεις το δεκαήμερο Αυ- γούστου - Απόκριες	- Πνευματικό & πολιτιστικό Κέντρο - Γήπεδο	- Ι. Μ. Κομη- σεως Θεοτόκου (17ος αι.)
Δοβλά	- Μορφωτικός Πολιτιστικός Σύλλογος Δοβλά Ιωαννίνων (Δοβλά, 1990)	- Πανηγύρι, Αγ. Πνεύματος - Πανηγύρι στη Φτέρη, 26 Οκτωβρίου	- Αίθουσα (Δημ. σχολείο)	- Ι. Μ. Αγ. Ιω- άννη (19ος αι.)
Δραγοψά	- Αδελφότητα Δραγοψάς «Ο Άγιος Νικόλαος» (Αθήνα, 1970) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δραγοψάς Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1982)	- Πανηγύρι, 20 Ιουλίου	- Αίθουσα εκδηλώσεων (κοι- νοτική) - Χοροστάσι (πλατεία)	
Ζάλογκο	- Αδελφότητες Άνω & Κάτω Ζαλόγκου (Αθήνα) - Πολιτιστικός Σύλλογος Κάτω Ζαλόγκου (Κάτω Ζάλογκο) - Φιλοπρόσδος Σύλλογος Άνω Ζαλόγκου (Άνω Ζάλογκο)	- Πανηγύρι στο Κάτω Ζάλο- γκο, 15 Αυγούστου - Πανηγύρι στο Άνω Ζάλο- γκο, 8 Σεπτεμβρίου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις	- Αίθουσα εκδηλώσεων (Άνω Ζάλογκο) - Γήπεδο - Χοροστάσι (πλατεία)	- Πέτρινο γεφύ- ρι (Ζαλόγκο-γε- φυρο) - Αρχαιολογι- κός χώρος: α- κρόπολη - Δημοτικό σχολείο

Τα Δωδωνοχώρια

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Σενίκο	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Σενίκου (Αθήνα) - Πολιτιστικός Σύλλογος Συνοικισμού Μικροχωρίου Σενίκου Ιωαννίνων «Άγιος Γεώργιος» (Συνοικισμός Μικροχωρίου, 1983) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 		
Χίνκα	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότης Χίνκας Ιωαννίνων «Ο Σωτήρ» (Ιωάννινα, 1980) - Αδελφότητα Χίνκας Ιωαννίνων (Αθήνα) - Φιλοπρόοδος Σύλλογος Χίνκας (Χίνκα, 1992) - Αδελφότητα Ζοργιάννης Ιωαννίνων «Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος» (Ιωάννινα, 1979) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι Ζοργιάννης, 9 Μαΐου - Πανηγύρι Χίνκας, 6 Αυγούστου - Πανηγύρι Λάλιζας, 26 Ιουλίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα εκδηλώσεων (Δημ. σχολείο) - Χοροστάσι (πλατεία) 	
Ψήνα	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Ψήνας Ιωαννίνων «Η Θεοτόκος» (Αθήνα, 1955) - Εξωραϊστικός Σύλλογος Ψήνας (Ιωάννινα, 1978) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Αγώνες δρόμου «Μαντήλι» (στη διάρκεια του πανηγυριού) 		

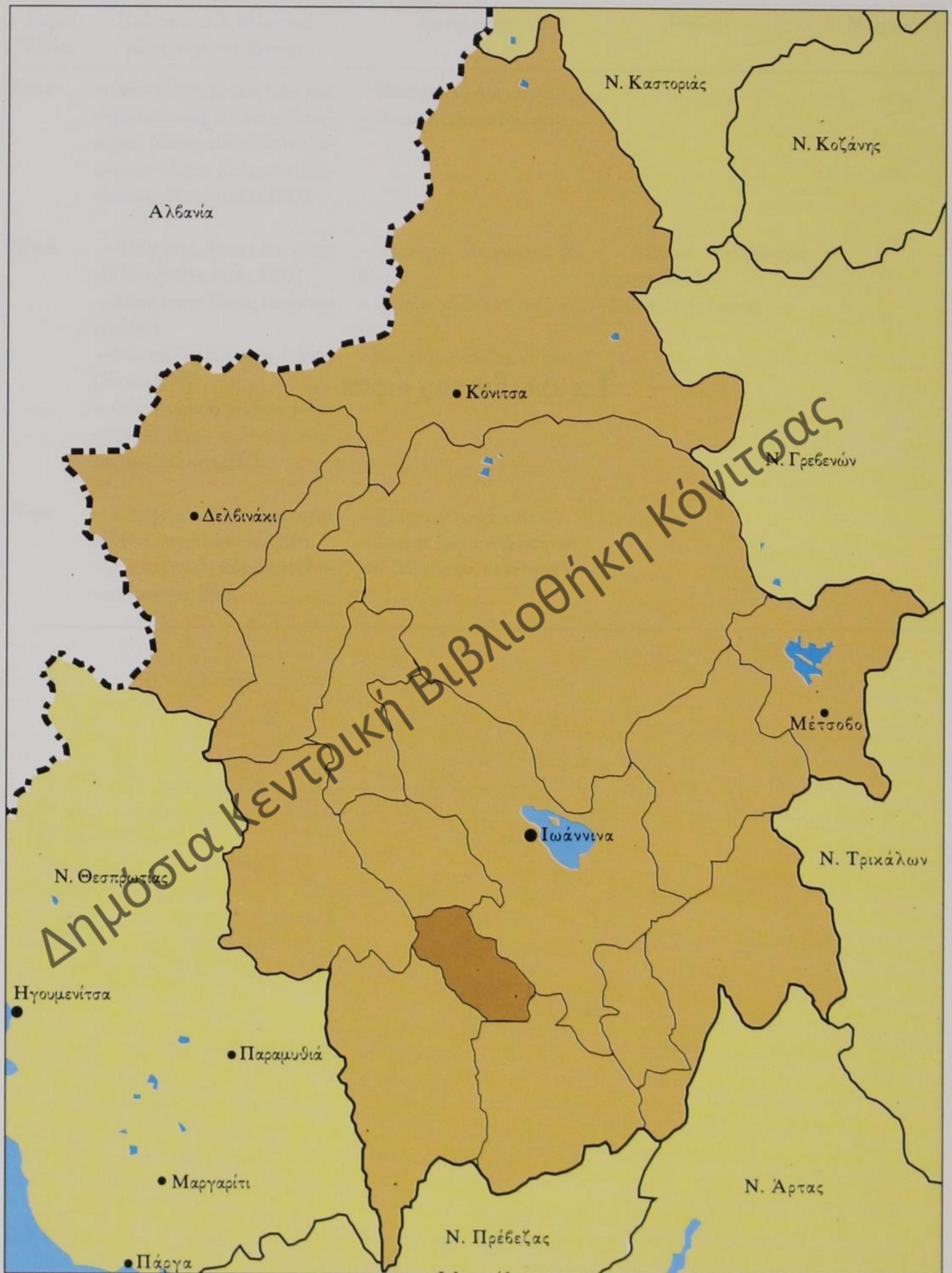
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



21. Δωδωνοχώρια

Αγία Αναστασία (Πλέσια), Δραμεσιόι, Δωδώνη (Τσαρκοβίστα), Κωστανιάνη, Μανολιάσα, Μαντείο (Αλποχώρι), Μελιγγοί.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



20. Πολιτισμική ενότητα Δωδωνοχωρίων

Η πόλγη της Τσαρκοβίστας, ένα μακρόστενο και ορεινό κοίλωμα του ηπειρωτικού εδάφους, βρίσκεται σε απόσταση 20 χιλ. νοτιοδυτικά των Ιωαννίνων και αποτελεί τον φυσικό γεωγραφικό χώρο, στον οποίο αναπτύσσεται η οικιστική ενότητα των Δωδωνοχωρίων. Η κοιλάδα, έχοντας διάταξη βορειοδυτική - νοτιοδυτική, σχηματίζεται από το ψηλό βουνό Τόμαρο (Ολύτσικα 1.816 υψ.) στα δυτικά, τα υψώματα της Αγίας Τριάδας και Μανωλιάσας (1.076 υψ.) στα ανατολικά και της Μεγάλης Τσούκας (1.173 υψ.) στα βόρεια. Η φυσική προσπέλαση στην περιοχή είναι δύσκολη και πραγματοποιείται κυρίως από την κοιλάδα του ποταμού Τύρια στα δυτικά και από τον αυχένα της Μιζούλας στα ανα-

67. Ο Τόμαρος



επιφανειακά αλλά και πηγαία ύδατα των δυτικών και βορειοδυτικών παρειών του Τόμαρου διοχετεύονται μέσα από ένα πυκνό δίκτυο ορμητικών χειμάρρων προς την περιοχή της Λάκκας Σούλι. Ακόμη, ο Κουφόλακκος, στο βορειοδυτικό τμήμα της λεκάνης, διοχετεύει τα όμβρια επιφανειακά ύδατα στον ποταμό Τύρια, παραπόταμο του Καλαμά.

Στην κοιλάδα της Δωδώνης διακρίνονται με ευκρίνεια τρεις οριζόντιες ζώνες βλάστησης, οι οποίες ακολουθούν τις ισοϋψείς καμπύλες του εδάφους. Η πρώτη καταλαμβάνει το πεδινό τμήμα της κοιλάδας, που, όπως όλες οι πόλγες της Βαλκανικής, διαθέτει εύφορα εδάφη, τα οποία έχουν σχηματιστεί από τη διάβρωση των γύρω υψωμάτων και εξυπηρετούν περισσότερο τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Η δεύτερη διαμορφώνεται στις πλαγιές των υψωμάτων της λεκάνης και αποτελεί τη δασική ζώνη, στην οποία, εκτός από την κτηνοτροφική και υλοτομική δραστηριότητα, αναπτύσσονται οι οικισμοί της περιοχής. Η τρίτη ζώνη συγκροτείται από την εξωδασική ή ποώδη βλάστηση, η οποία βρίσκεται σε υψόμετρο μεγαλύτερο από 1.200 μ. Η ζώνη αυτή περιλαμβάνει τους ορεινούς βοσκότοπους, οι οποίοι αξιοποιούνται αποκλειστικά από την μετακινούμενη κτηνοτροφία και μόνο κατά τους θερινούς μήνες του έτους.

Η βελανιδιά και όλα τα είδη δρυός κυριαρχούν στο φυσικό τοπίο των Δωδωνοχωρίων. Αυτό το είδος δένδρου είναι ανθεκτικό κατά τις περιόδους των παρατεταμένων ξηρασιών. Παράλληλα, τα τρυφερά φύλλα του, όταν το δέντρο βρίσκεται σε θαμνώδη μορφή, και οι καρποί του αποτελούν εξαιρετική τροφή για τα αιγοπρόβατα. Ακόμη, επειδή η ανάπτυξη του δένδρου είναι βραδεία, το ξύλο του έχει μεγάλη θερμική απόδοση και η καθαρή καύση του προσφέρεται ως η καλύτερη ενέργεια,

τολικά. Στα νότια, η σύγκλιση του Τόμαρου με τη Μαυωλιάσα και στα βόρεια τα υψώματα του Σάββα και της Μεγάλης Τσούκας (1.173 μ.) δυσχεραίνουν, χωρίς όμως και να αποκλείουν, το πέρασμα στην κοιλάδα.

Το κλίμα της Δωδωναίας κοιλάδας είναι ηπειρωτικού τύπου και χαρακτηρίζεται από τον ψυχρό και υγρό χειμώνα και το ζεστό και ξηρό καλοκαίρι. Τα χιόνια καλύπτουν τις ψηλές κορυφές των γύρω υψωμάτων, ιδιαίτερα τις απόκρημνες βορειοανατολικές πλαγιές του Τόμαρου, από τα μέσα Νοεμβρίου μέχρι τα τέλη Μαΐου. Οι εποχές του φθινόπωρου, του χειμώνα και της άνοιξης είναι πλούσιες σε βροχές. Το καλοκαίρι είναι σύντομο και ζεστό, αλλά με αρκετές βροχές, που εκδηλώνονται τις περισσότερες φορές τις απογευματινές ώρες της ημέρας. Η ραγδαία μορφή των χιονοπτώσεων και βροχοπτώσεων και η σφοδρότητα και ψυχρότητα των βορειοδυτικών ανέμων προσδίδουν μια ιδιαιτερότητα στο κλίμα της κοιλάδας, που δεν πρέπει να είναι άσχετη και με τις αρχαίες δοξασίες και μύθους γύρω από τα καιρικά φαινόμενα.

Η υδρογραφία της κοιλάδας ακολουθεί τις υδατογραμμές ρής της λεκάνης και των χειμάρρων του Τόμαρου, οι οποίοι δέχονται τα νερά των άφθονων και παρατεταμένων βροχών της περιόδου Οκτωβρίου-Απριλίου. Οι βροχές και τα πηγαία ύδατα καλύπτουν επαρκώς τις ανάγκες της περιοχής σε νερό. Η άνιση όμως κατανομή των βροχοπτώσεων στη διάρκεια του έτους και η μεταβλητότητα της παροχής των χειμάρρων δεν επιτρέπει το σχηματισμό ενός σημαντικού ποταμού στην κοιλάδα της Δωδώνης. Επειδή, ωστόσο, η διαίρεση του φυσικού χώρου είναι συμβατική, θα πρέπει να σημειώσουμε, ότι ο Λούρος ποταμός έχει τις πηγές του στις νοτιοανατολικές υπώρειες του Τόμαρου. Επίσης, πολλά

«... Κατηφόρισε να διασχίσει τον κάμπο της Δωδώνης, να κάνει μια ερώτηση εδώ, να πάρει την κρυάδα, κι από κει να φύγει πάλι όλο δυτικά, να φτάσει στο χάνι Τζεμαλή Αγά κι ύστερα από ώρες να ξαναγυρίσει επιτέλους στα Τσαμοχώρια. Άκουγε από κει βουητό και το άκουγε με τον ασύρματο της μέλισσας, μέσα μακριά. Όλα εδώ του φαινόταν περιττά και κάπως τον φόβιζαν... Μα κι όταν έφτασε στη μέση του κάμπου, στάθηκε πάλι με απορία μπροστά σε κάτι ογκώδη περίεργα κτίσματα...»

Β. Γκουρογιάννης, *Το ασημόχορτο ανθίζει*, 1992.

λώδεις γράβους, καθώς και πολλά οπωροφόρα δέντρα, όλα χαρακτηριστικά είδη της τοπικής χλωρίδας. Οι διάφοροι πόλεμοι κατά το 19ο και 20ο αι. οδήγησαν στην

καταστροφή το μεγαλύτερο μέρος αυτών των δασών. Τις τελευταίες δεκαετίες, αντίθετα, η υποχώρηση της οικονομίας επέτρεψε την ανάληψη της βλάστησης και ιδιαίτερα των δασών της περιοχής.

Εκτός από τις γεωγραφικές και οικονομικές δυνατότητες που σχετίζονται με τις οικήσεις και συνοικήσεις του χώρου,



68. Ι.Ν. Ταξιαρχών Κωστανιανής

πολλά τοπωνύμια μαρτυρούν την ύπαρξη μεγάλων κτημάτων στην περιοχή Δωδώνης, τα οποία φυσικά ανήκαν σε δυνατούς τιμαριούχους. Μάλιστα, η ονομασία ορισμένων χωριών, όπως για παράδειγμα Πλέσσα (σήμερα Αγία Αναστασία), Μπέρκου (συνοικισμός της Κωστανιανής), Γαχήρ Αγά (σήμερα Μαντείο) ή ακόμη εκτάσεων, όπως Κερασάρη, Γκιωνίκα, Σκόδρα, Μπούζαλη και Βούτση οφείλονται αντίστοιχα σε ονόματα οικογενειών. Η θέση Μάνδρα Τζιόβα, τόσο ως τοπωνύμιο, όσο και ως περιοχή, δεν δηλώνει μόνο το όνομα της οικογένειας, αλλά και αποκαλύπτει την κτηνοτροφική δραστηριότητά της. Ακόμη, τοπωνύμια, όπως Πανωχώρα, Σέλλια και Κούλιες φανερώνουν τη λογική της διάσπαρτης κατοίκησης του χώρου, της μετατόπισης των συνοικήσεων, αλλά και της αλλαγής της ιδιοκτησίας των κτημάτων. Συνέπεια αυτού του γεγονότος είναι τα πολλά ερείπια που συναντάμε στο έδαφος της κοιλάδας και τα οποία δίδουν αφορμή σε πρόχειρες υποθέσεις και αμφίβολα συμπεράσματα. Η Λάκκα Δωδώνης αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα πολλαπλής κατοίκησης του χώρου, γεγονός που τεκμηριώνει με ασφάλεια

τόσο για τη θέρμανση του σπιτιού, όσο και για τις υπόλοιπες ανάγκες της καθημερινής ζωής. Έτσι, η διατήρηση και η ανάπτυξή του, πέρα και από τους όποιους φυσικούς καταναγκασμούς, αποτελούσε και αποτελεί φροντίδα της τοπικής κοινωνίας, η οποία για τους σκοπούς αυτούς, το περιέβαλλε με μια αξιοσημείωτη ιερότητα και έναν ανάλογο σεβασμό.

Στο πεδινό τμήμα της κοιλάδας η προστασία των καλλιεργειών από τα ζώα επιτυγχάνεται με τειχάρια ξερολιθιάς. Η πολύχρονη αυτή πρακτική δημιούργησε στο χώρο ένα εκτεταμένο δίκτυο ξερολιθοδομικής τοιχοποιΐας. Τέτοιες περιφράξεις αγρών συναντάμε και σ' άλλα μέρη της Ηπείρου, όμως στην κοιλάδα των Δωδωνοχωρίων ο συνδυασμός του φυσικού χώρου, της δωδωναίας βελανιδιάς και των αργολιθοδομικών περιφράξεων προβάλλει ως ένα ξεχωριστό αισθητικό στοιχείο του περίφραχτου αλσώδους τοπίου.

Κατά τους νεότερους χρόνους, η εκκλησία και ορισμένες οικογένειες με πολιτική δύναμη διέθεταν μεγάλες ιδιοκτησίες στο πεδινό τμήμα της κοιλάδας. Η δυνατότητα γεωργικής παραγωγής σ' αυτές τις εκτάσεις αποτελούσε σημαντικό κίνητρο, τόσο για την απόκτηση αυτής της πεδινής γης, όσο και για τη δημιουργία μεγάλων κτημάτων. Η Ιερά Μονή του Αγίου Νικολάου ή Μονή Τσαρκοβίστας (δεν σώζεται σήμερα) στη θέση Μούρκου ή Μοναστήρι, κοντά στο σημερινό χωριό Δωδώνη, εκτός από τη γεωργική γη, διέθετε και μεγάλο δάσος, το οποίο συνόρευε με εκείνο της Ιεράς Μονής Παναγίας Δραμεσών, αυξάνοντας έτσι τη δασωμένη έκταση της περιοχής. Η πρακτική αυτή είχε ως αποτέλεσμα μεγάλες εκτάσεις της κοιλάδας να σκεπάζονται με γέρικες βελανιδιές, πανύψηλες καστανιές, βαρύσκιες καρυδιές, αιωνόβια πουρνάρια, φουντωτές φτελιές, ξυ-

«...Όλη η άλλη περιοχή του χωριού είναι κατάφυτη από πουρνάρια, και ο καθένας έχει περιορίσει την ιδιοκτησία του με πέτρινες μάνδρες...»

Θαν. Παντούλας,
Ο Σιώποτος, 1993.



69. Το αρχαίο θέατρο Δωδώνης

βορειοδυτικά, διασχίζει τη λεκάνη της Δωδώνης από βορρά προς νότο, για να καταλήξει στο χωριό Κοπάνη, που έχει έξοδο στον ποταμό Λούρο (Χάνι Εμίν Αγά). Στο δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα η ανακάλυψη του Αρχαίου Μαντείου της Δωδώνης και οι ανασκαφές του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου, που συνεχίζονται μέχρι τις μέρες μας, έδωσε μίαν αισιόδοξη προοπτική ανάπτυξης στα Δωδωνοχώρια. Σήμερα, η κατασκευή του αυτοκινητόδρομου Ηγουμενίτσας-Ιωαννίνων, ο οποίος θα διασχίσει το βόρειο τμήμα της Δωδωναίας κοιλάδας απειλεί και συγχρόνως υπόσχεται ένα καλύτερο μέλλον στους κατοίκους της περιοχής.

Η χωροταξική διάταξη των Δωδωνοχωρίων υπαγορεύτηκε από τα φυσικά χαρακτηριστικά του χώρου, το παραγωγικό σύστημα και τα πολιτισμικά πρότυπα του παρελθόντος. Η αρχαία Δωδώνη, θαμμένη στα χώματα των προσχώσεων, επηρέασε ελάχιστα τη διάταξη

λεια τις κοινωνικές δομές και παραγωγικές σχέσεις, οι οποίες επικρατούσαν κατά τους νεότερους ιστορικούς χρόνους στην περιοχή και στις οποίες στηρίζεται, μεταξύ άλλων, η πολιτισμική ιδιαιτερότητά της.

Η φυσική οχύρωση της κοιλάδας προσφέρεται βέβαια για την ασφάλεια των κατοίκων και των οικισμών της και δικαιολογεί πιθανότατα την επιλογή της θέσης αυτής για την ίδρυση του Αρχαίου Μαντείου. Πράγματι, η γεωγραφική θέση της βρίσκεται έξω από τις μεγάλες οδικές αρτηρίες, κι αυτό γιατί η επικοινωνία των ηπειρωτικών ακτών με την ενδοχώρα και αντίστροφα γίνεται ευκολότερα μέσα από τις κοιλάδες των ποταμών και η κοιλάδα της Δωδώνης δεν διαρρέεται από κανένα ποταμό. Εκτός απ' αυτό, η πρόσβαση στην περιοχή είναι δύσκολη και κοπιαστική, αλλά η μαγευτική θέα της κοιλάδας και ιδιαίτερα του επιβλητικού Τόμαρου μετά την υπέρβαση των αυχένων ανταμείβει και καθιστά απόλυτα τους περαστικούς και ιδίως τους επισκέπτες του Αρχαίου Μαντείου. Στην κοιλάδα δεν υπάρχει κάποιο ονομαστό χάνι, πράγμα που ενισχύει την άποψη ότι η περιοχή ήταν εκτός των μεγάλων οδικών αρτηριών της εποχής. Ωστόσο, παρά τις δυσκολίες που παρουσιάζει το ανάγλυφο του εδάφους και τους παραπάνω λόγους, δύο δρόμοι, ο ένας οριζόντιος (ανατολή-δύση) και ο άλλος κάθετος (βορράς-νότος), έχουν αποκρυσταλλωθεί στο χώρο. Ο πρώτος συνδέει τις ανατολικές με τις δυτικές και ο δεύτερος τις βόρειες με τις νότιες γειτονικές περιοχές των Δωδωνοχωρίων. Η επικοινωνία του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων με τα Δωδωνοχώρια γίνεται από τον αυχένα της Μιζούλας στα βορειανατολικά. Αυτός ο δρόμος συνεχίζει νοτιοδυτικά, περνά μέσα από τον «Κουφόλακκο» και καταλήγει στον ποταμό Τύρια. Στο ύψος της Κωστάνιανης, ο δρόμος έρχεται από τα

όλους τους κατοίκους των γύρω σεισμόπληκτων χωριών. Ο οικισμός ονομάσθηκε Δωδωνούπολις και οι κατοικίες του, κτισμένες σε στρατιωτική διάταξη, προβάλλουν ανίερα στα μάτια των διερχομένων επισκεπτών. Οι περισσότερες απ' αυτές τις κατοικίες παραμένουν ακατοίκητες, μαρτυρώντας την αξιοπρέπεια, την αισθητική και την πίστη στα παραδοσιακά πρότυπα των κατοίκων της περιοχής. Ένα άλλο χωριό, η Αγία Αναστασία, λόγω κατολισθήσεων, μετακινήθηκε από την αρχική θέση του. Ο νέος οικισμός φέρει στα κτίρια, στη δομή και την αρχιτεκτονική του αποτυπωμένα τα ίχνη της προχειρότητας, της φθηνότητας, της αδιαφορίας, της αγνοίας και της ασυνέπειας του σύγχρονου ελληνικού κράτους.

Παρόλο που τα φυσικά γεωγραφικά όρια της κοιλάδας είναι σαφέστατα, η διοικητική διαίρεση του χώρου δημιουργεί προβλήματα ως προς τον καθορισμό των ορίων της πολιτισμικής ενότητας. Επιπλέον, οι μετακινήσεις των πληθυσμών, ένα σύννηδες φαινόμενο των παλαιότερων εποχών, εντείνουν το πρόβλημα των πολιτισμικών ορίων και διχάζουν τις απόψεις των ειδικών. Έτσι, η τοπική πολιτισμική ιδιαιτερότητα της περιοχής αυξομειώνεται ανάλογα με την εποχή και την έκταση της διοικητικής ενότητας. Χωριά της Λάκκας Σούλι ή νοτιότερα, όπως η Κοπάνη και άλλα, φαίνεται να συμμετέχουν με τον ένα ή άλλο τρόπο στην γεωγραφική ενότητα των Δωδωνοχωριών. Σύμφωνα όμως με τα φυσικογεωγραφικά όρια της κοιλάδας, τα οποία είναι σαφή, οι οικισμοί που συγκροτούν την πολιτισμική ενότητα των Δωδωνοχωριών είναι οι εξής επτά: Δωδώνη, Κωστανιανή, Μαντείο, Δραμεσοί, Μηλιγγοί, Μανωλιάσσα και Αγία Αναστασία. Ωστόσο, παρά τις όποιες αυξομειώσεις του αριθμού των χωριών της Δωδώνης, τις διοικητικές ανακατατάξεις, τις ιστορικές αλλαγές

των οικισμών. Τα χωριά αναπτύχθηκαν στη ζώνη της βελανιδιάς, η οποία βρίσκεται στη μέση απόσταση από την πεδινή ζώνη των καλλιεργειών και την εξωδασική ζώνη της κτηνοτροφίας, κάτι που εξυπηρετούσε καλύτερα το παραγωγικό σύστημα. Οι βορειοανατολικές υπώρειες του Τόμαρου και γενικότερα το βορειοδυτικό τμήμα της λεκάνης συγκεντρώνει, αν όχι όλους, τους περισσότερους οικισμούς. Η θέση των οικισμών επιλέγεται, εκτός των άλλων, και για λόγους υγιεινής διαβίωσης των κατοίκων. Πράγματι, η βορειοδυτική πλευρά της κοιλάδας είναι προσήλια, προστατεύεται από τους ψυχρούς βορειοδυτικούς ανέμους και τροφοδοτείται με πηγαία ύδατα από τον χιονοσκεπή Τόμαρο. Οι οικισμοί της κοιλάδας επικεντρώνονται στην Τσαρκοβίστα (σήμερα Δωδώνη), η οποία, μέχρι την απελευθέρωση της Ηπείρου, υπήρξε η διοικητική έδρα της ομώνυμης περιοχής. Η Κωστανιανή, επίσης, κατέχει μία σημαντική θέση στο οικιστικό δίκτυο της Δωδωναίας κοιλάδας. Το χωριό είναι κτισμένο στη διασταύρωση των δύο βασικών οδικών αρτηριών που διασχίζουν την κοιλάδα και ο βυζαντινός ναός του πιστοποιεί τη θέση του σε παλιότερους ιστορικούς χρόνους.

Οι οικισμοί και η αρχιτεκτονική της περιοχής, παρακολουθώντας τις κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις του αιώνα μας, υφίστανται αρκετές αλλοιώσεις. Όμως, μέχρι τη δεκαετία του '60, τόσο ο χώρος όσο και τα χωριά, συνεχίζουν να διατηρούν σε μεγάλο βαθμό την ηπειρωτική αισθητική τους. Αντίθετα, στη δεκαετία του '70 ένα εξαιρετικό γεγονός έρχεται να διαταράξει την ισορροπία μεταξύ της αρμονικής αρχιτεκτονικής των κτισμάτων και αισθητικής του φυσικού χώρου. Οι σεισμοί της εποχής εκείνης γίνονται αφορμή για να κτισθεί ένας νέος οικισμός, ο οποίος είχε ως στόχο να συγκεντρώσει

πληθυσμού διατηρήθηκε μέχρι τον τελευταίο πόλεμο, οπότε δέχεται και τη χαρακτηριστική βολή, όπως όλη η υπόλοιπη ύπαιθρος της Ηπείρου. Πάντως, οι παραγωγικές δομές και σχέσεις του παρελθόντος έχουν αφήσει έντονα τα ίχνη τους στο τοπίο, με πιο χαρακτηριστικό σημάδι τα τειχάρια ξερολιδιάς γύρω από μικρούς κλήρους γης, που, σε συνδυασμό με τη βλάστηση (πουρνάρι, βελανιδιά, φτελιά), διαμορφώνουν την αισθητική της περιοχής.

Ωστόσο, το πιο σημαντικό στοιχείο της πολιτισμικής κληρονομιάς αυτού του χώρου έχει να κάνει με την «ιερότητά» του. Το ιερό τοπίο της αρχαίας Δωδώνης με τις γνωστές λειτουργίες (θρησκευτικές, κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές) φαίνεται να έχει διατηρήσει στο διάβα του χρόνου τη μεταφυσική του διάσταση κατά έναν αξιοσημείωτο τρόπο, παρά τις αλλαγές και καταστροφές που σημειώθηκαν. Τους τόπους της αρχαίας λατρείας αντικατέστησαν με το χρόνο τα μοναστήρια και οι εκκλησίες, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη νεότερη ιστορία της περιοχής, όχι μόνο θρησκευτικό αλλά και κοινωνικοπολιτικό, και βεβαίως συνετέλεσαν αρκετά στη διατήρηση της αισθητικής του τοπίου, κυρίως σ' ό,τι αφορά την παρουσία ιερών δέντρων και δασών (βακούφικα), φαινόμενο που μας παραπέμπει στην ιερή βελανιδιά των αρχαίων. Το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου κι εκείνο της Παναγίας Δραμεσών υπήρξαν σημαντικά θρησκευτικά κέντρα με ευρύτερη κοινωνική δράση και παρουσία μέχρι πρόσφατα, ενώ η περιοχή είναι γενικά διάσπαρτη από ιερά κτίσματα και τόπους, που, παρά τις καταστροφές που υπέστησαν σε μια ταραχώδη ιστορική πορεία και παρά την εγκατάλειψη των τελευταίων χρόνων, έχουν διαμορφώσει ένα τοπίο απaráμιλλης αισθητικής, ένα τοπίο όπου η φύση και ο πολιτισμός συνυπάρχουν σε μια θαυμαστή ενότητα.

«...Μόνο το δέντρο θορυβήθηκε, σχεδόν σείστηκε, σαν να ήταν η φωνή του πετριά που ρίχτηκε απάνω του και φτερουγίσαν χιλιάδες φωλιασμένα πουλιά. Άκουγε φτερακισμούς, όμως κανένα πτηνό δεν ξεφωλιάστηκε. Παρατηρούσε με εκσταση το δέντρο κι αυτά που αρχικά νόμιζε άρρωστα καφεκόκκινα φύλλα ή φύλλα γηραλέου δέντρου είχαν απάνω νεύρα ζωντανά!...»

Β. Γκουρογιάννης, *Το ασημόχορτο ανθίζει*, 1992.

και τις πολιτισμικές επιρροές, τόσο οι κοινωνικές δομές όσο και οι παραγωγικές σχέσεις για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα παραμένουν σχετικά οι ίδιες και αποτυπώνονται αναλλοίωτες στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον.

Τα Δωδωνοχώρια, στην ανατολική πλευρά της Ολύτσικας, παρουσιάζουν αρκετά κοινά στοιχεία με τη Λάκκα Σούλι, τόσο ως προς τα χαρακτηριστικά του φυσικού χώρου, όσο και ως προς τα κοινωνικά και πολιτισμικά. Εκείνο όμως που υπήρξε καθοριστικό για την

περιοχή ιστορικά είναι η γειτνίασή της με τα Γιάννινα. Η περιοχή αποτέλεσε χώρο επέκτασης των ιδιοκτησιών μεγάλων γαιοκτημόνων των Ιωαννίνων, γεγονός που αποτυπώθηκε σε τοπωνύμια (Πλέσσα, Μπέρκο, Ταχήρ Αγά κ.λπ.), αλλά και χώρο στρατιωτικής σημα-



σίας στο πλαίσιο της γνωστής ιστορικής σύγκρουσης ανάμεσα στην τοπική εξουσία των Ιωαννίνων και τους Σουλιάτες, γεγονός που αποτυπώθηκε σε οχυρές θέσεις και κτίσματα (κούλιες) αλλά και σε καταστροφές οικισμών και δασών¹. Κατά τα νεότερα χρόνια, κι αυτό θεωρείται ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες της παρακμής και της εγκατάλειψης της περιοχής, τα Γιάννινα απορρόφησαν το ανθρώπινο δυναμικό των χωριών της Δωδώνης, κάτι που ιστορικά πιστεύεται ότι απέτρεψε και τον μαζικό ξενιτεμό του πληθυσμού σε μέρη μακρινά.

Ο γεωργοκτηνοτροφικός χαρακτήρας του τοπικού

70. Αλώνι

Κι όλα αυτά δίχως να χρειάζεται να προστρέξουμε μόνο σε δύσκολες, έτσι κι αλλιώς, αναβιώσεις ή αναπαραστάσεις αρχαίων τελετών. Αρκεί να πιάσουμε το νήμα της σύγχρονης λαϊκής μας παράδοσης. Μπορεί η αρχαία θρησκεία και λατρεία να έχει πεθάνει εδώ και πολλούς αιώνες, αλλά τα θρησκευτικά πανηγύρια με τα λατρευτικά έθιμα συνεχίζουν να είναι ζωντανά και να εκφράζουν σημαντικά στοιχεία της κοινωνικής και πολιτισμικής παράδοσης της ομάδας, παρά τη μεγάλη διασπορά της στο παρόν. Μπορεί τα «νάϊα», οι αρχαίοι αγώνες, να έχουν πεθάνει προ πολλού, αλλά μέχρι πρότινος στο πλαίσιο των πανηγυριών λάβαιναν χώρα αγωνίσματα, που, είτε τα δούμε ως συνέχεια των αρχαίων είτε όχι, συνιστούν παράδοση πρόσφατη και γι' αυτό είναι πιο εύκολο να προσεγγισθούν σ' ένα πλαίσιο νέας χρήσης.

Παραθέτουμε στη συνέχεια ένα εκτενές απόσπασμα από περιγραφή πανηγυριού που αποδίδει αρκετά χαρακτηριστικά την ατμόσφαιρα: «Από όλους τους έορτασμούς, εκείνος τής τρίτης ημέρας του Πάσχα στον Άγ. Νικόλαο, κοντά στον αρχαιολογικό χώρο, συγκέντρωνε τους κατοίκους όλων των Δωδωνοχωριών και ιδιαίτερα των χωριών Τσερκοβίστης, Δραμεσών, Άλποχωρίου και Μηλιγγών και στον περίβολο του οποίου γίνονταν όλοήμερο γλέντι με πολλά συγκροτήματα (ζύγια) λαϊκών οργάνων.

Οί κάτοικοι έρχόνταν ντυμένοι με τὰ γιορτινά τους και με τὰ σακούλια γεμάτα τρόφιμα και ποτά, ή κάθε οικογένεια με τὸ πρόσφορο (λειτουργία) και ένα μπουκάλι λάδι για τὸν Άγιο, μερικές δὲ οικογένειες και με τὰ τάματά τους σὲ εἶδη ρουχισμού κ.λπ. ἢ και σὲ κηρί, με τὸ ὁποῖο ἔζωναν πολλές φορές γύρω-γύρω τὸ ναό.

Όταν τελείωνε ἡ θεία λειτουργία, ἔπακολουθοῦσαν

Αυτή η ενότητα φύσης-πολιτισμού στη διαχρονία της θα μπορούσε να αξιολογηθεί ως το πιο σημαίνον χαρακτηριστικό των Δωδωνοχωρίων. Χαρακτηριστικό που μπορεί να αποτελέσει τη βάση για νέες χρήσεις και νέες λειτουργίες του χώρου, με την ταυτόχρονη και ενιαία αξιοποίηση των αρχαίων μνημείων (θεάτρου, ιερού κ.λπ.) και των νεότερων πολιτισμικών στοιχείων, σ' ένα πλαίσιο διαχρονικότητας αλλά και οικολογικής ενότητας. Η διαχρονική παρουσία της ιερότητας στο τοπίο και η αρμονία ανάμεσα στην ανθρώπινη δραστηριότητα (και έκφραση συνολικά) και στο φυσικό περιβάλλον μπορούν να αποτελέσουν υπόδειγμα για μια σύγχρονη, οικολογικά και πολιτισμικά ευαίσθητη, προσέγγιση του χώρου, τέτοια που να αναπαράγει μια καινούρια «ιερότητα»...

Η κοιλάδα της Δωδώνης μπορεί πράγματι, αν σεβαστούμε τη διαχρονική ιερότητά της, να γίνει ένα σύγχρο-



71. Χαρακτηριστικό τοπίο

νο «ιερό» με σημαντικές οικολογικές, πολιτιστικές, εκπαιδευτικές λειτουργίες, ένας χώρος μύησης σε εναλλακτικές μορφές σχέσεων του ανθρώπου με τα φυσικά και υπερφυσικά στοιχεία. Υπ' αυτή την έννοια η κοιλάδα της Δωδώνης μπορεί να γίνει ένας «συμβολικός τόπος».

τάμα καὶ ἀμέσως ἐκαλοῦντο ὅσοι νέοι ἤθελαν νὰ πάρουν μέρος σὲ ἀγωνίσματα ταχύτητος 500-1000 μέτρων, ποὺ διεξήγοντο ἀμέσως, καὶ τὸ “μαντήλι” μὲ τὰ χρήματα δινόταν στὸν πρῶτο νικητῆ. Τέτοιο ἔθιμο συναντήσαμε πρὸ 45 περίπου ἐτῶν καὶ στὸ πανηγύρι τῆς Κωστάνιανης, χωρὶὸ τὸ ὁποῖο στήν πραγματικότητα εἶναι καὶ αὐτὸ Δωδωνοχώρι.

Πᾶνε τώρα 40 καὶ πλέον χρόνια, ποὺ καθὼς ἐνθουμούμαι, ὅταν μαζεύονταν ποσὸν πάνω ἀπὸ 20 δραχμές, γίνονταν καὶ ἄλλα “μαντήλια” γιὰ τὴ βράβευση τῶν νικητῶν στὸ ἀγώνισμα τῆς ρίψεως (ἐκσφενδονήσεως) τοῦ λιθarioῦ ἢ καὶ τοῦ πηδήματος, στήν ἀρδελίτσα, δηλαδὴ σὲ ὕψος ἐπὶ κυπτόντων ἐλαφρῶς ὑψηλῶν ἀνδρῶν σὲ μιὰ ἀλυσίδα τριῶν ἢ τεσσάρων τέτοιων ἀνδρῶν.

Οἱ τέτοιου εἴδους ἀγῶνες γίνονταν σὲ διακοινοτικῆ ἔκταση, εἰδικῶς κατὰ τὸν εορτασμὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ποὺ βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὸ ἀρχαῖο στάδιο τῆς Δωδώνης καὶ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὰ γίνονταν ὄχι κατὰ τὸ πανηγύρι ἐνὸς χωριοῦ, ἀλλὰ ὁμαδικῆς πανηγύρεως 4-5 χωριῶν, μας δίνουν τὸ δικαίωμα νὰ δώσουμε στὶς ἐκδηλώσεις αὐτὲς μιὰ ὑποτυπώδη ἀνάμνηση τῶν ναΐων, δηλαδὴ τῶν πανηπειρωτικῆς μορφῆς ἀγῶνων ποὺ γίνονταν στὸ στάδιο τῆς ἀρχαίας Δωδώνης μέχρι καὶ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος...».

1. Βλ. Κωνστ. Σπ. Αντωνίου, *Τα Δωδωνοχώρια*, Ἰωάννινα: Σύλλογος Πνευματικῆς Κινήσεως «Αρχαία Δωδώνη», 1973, σελ. 21-62.

2. ὁ.π., σελ. 40-41.

εἰδικές τελετές ὑπὸ τὴν εὐλογία τῆς ἐκκλησίας γιὰ τὴν σύνδεση γυναικῶν (ἰδία κοριτσιῶν) καὶ ἀνδρῶν διὰ τοῦ δεσμοῦ τῶν “ἀδελφοπητῶν”. Κάθε ὁμάδα κοριτσιῶν ἔπρεπε νὰ παρουσιάσῃ καὶ ἓνα “ἀδελφοπητόν”, ποῦ ἔπρεπε νὰ εἶναι πολὺ μικρότερος ὅλων, ὥστε μετὰ τὸ εἰδικὸ διάβασμα τοῦ παππᾶ καὶ τὸ σφίξιμο τῶν χεριῶν, νὰ μποροῦν νὰ φιλοῦν ὅλες τὸν “ἀδελφοπητό” χωρὶς παρεξήγηση καὶ πειρασμούς. Μετὰ τὴν τελετουργία αὕτῃ ἐθεωροῦντο ὅλες σὰν ἀδελφές καὶ σὰν ἀδελφὸ καὶ κάτι παραπάνω θεωροῦσαν τὸν “ἀδελφοπητό” καὶ ἀπὸ τότε δὲν ἔπρεπε στὴ ζωὴ τους νὰ μαλώσουν μεταξύ των καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ ἢ μία νὰ βοηθᾷ τὴν ἄλλη.

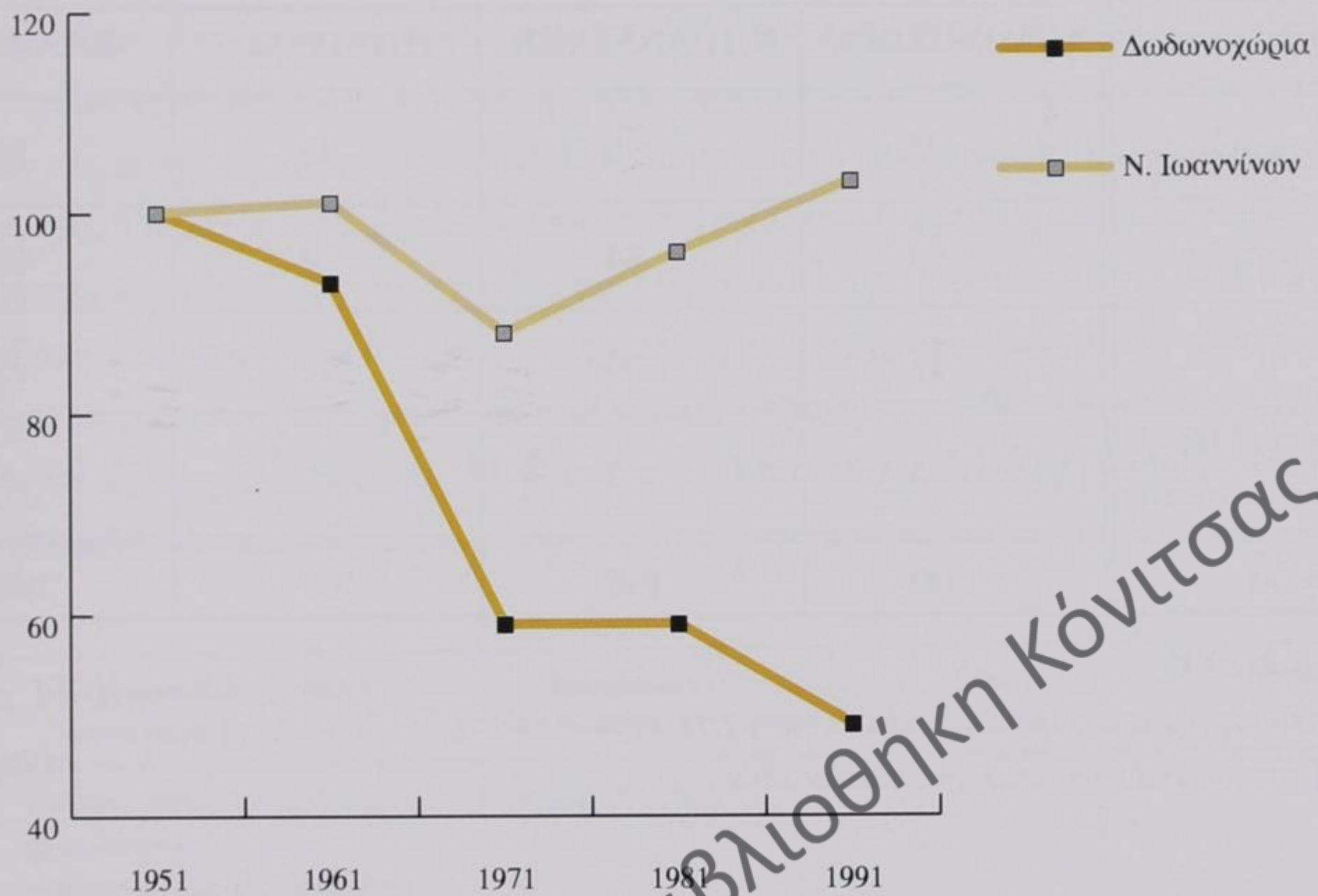
Κάθε χρόνο τὸ Ἅγιον Πάσχα ἀντήλλασσαν δῶρα μετὰ τὸν “ἀδελφοπητό”. Τὶς ἴδιες ἱερὲς ὑποχρεώσεις, πλην τῶν δώρων, ἀνελάμβαναν καὶ οἱ ἱερουργούμενοι ὡς “βλάμηδες”. Διὰ τοῦ δεσμοῦ τῶν “βλάμηδων” καὶ “ἀδελφοπητῶν” συνδεόταν καὶ σ' ἄλλα παρεκκλησία, ἰδίως δὲ εἰς τὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Παναγίας).

Μετὰ τὴν ἔξοδο τοῦ ἱερέως ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ἀρχίζε τὸ φαγοπότι καὶ τὸ γλέντι. Ἡ ἔξοδος τοῦ ἱερέως ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ ὅποιουδήποτε εἶδους φαγητόν καὶ γιὰ τὰ μικρὰ παιδιὰ ἀκόμη.

Στὸν περίβολο ἐσχηματίζοντο σὲ κύκλο, σταυροπόδι στὸ ἔδαφος καθήμενες, [χαμαιεῦναι] (θὰ ἔλεγε κάποιος “Ὀμηρος), συντροφιές (παρέες) τὰ μέλη πολλῶν οἰκογενειῶν καὶ ἀρχίζαν τὸ φαγοπότι, τὸ ὁποῖο ἔπειτα ἀπὸ ὠρισμένα πιοτὰ μεταβάλλονταν σὲ χορούς. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ φαγητοῦ οἱ ἐπίτροποι γύριζαν τοὺς καθιερωμένους δίσκους τῆς ἐκκλησίας, καθὼς καὶ τὸ δίσκο γιὰ τὸ “μαντήλι”.

Τὶ ἦταν αὐτὸ τὸ μαντήλι; Ὅσα χρήματα μαζεύονταν μετὰ τὸ δίσκο αὐτόν, δένονταν σ' ἓνα μαντήλι ἀπὸ τὰ τάματα, ἢ ἂν δὲν ὑπῆρχε μαντήλι σὲ κάποιο ἄλλο ὑφασμάτινο

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η μορφή του εδάφους των Δωδωνοχωρίων σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία χαρακτηρίζεται ως ορεινή. Οι αποκλίσεις των ποσοστών ως προς τις βασικές κατηγορίες χρήσεων γης που παρουσιάζουν τα Δωδωνοχώρια από τα ποσοστά του Νομού ερμηνεύονται κυρίως από την ποιότητα του εδάφους. Για την εικονική πρόσληψη της κατανομής των εκτάσεων των Δωδωνοχωρίων στις βασικές κατηγορίες χρήσεων γης ακολουθεί η παράσταση.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-1991)

Ο πληθυσμός των Δωδωνοχωρίων καθόλη τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών (1951-1991) μειώνεται. Η μεγάλη κάμψη στην καθοδική αυτή πορεία παρατηρείται στη δεκαετία του 1960, κατά την οποία οι κάτοικοι μεταναστεύουν και τα χωριά αδειάζουν. Οι περισσότεροι από τους Δωδωναίους ψάχνουν την τύχη τους στο εξωτερικό και κάποιοι άλλοι στην Αθήνα, ενώ ελάχιστοι «σταματούν» στα Γιάννενα. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται τόσο από τις έδρες των πολιτιστικών φορέων όσο και από την απογραφή του 1981. Η απογραφή αυτή έχει την ιδιαιτερότητα της υπερεκτίμησης του πληθυσμού, διότι οι Ηπειρώτες είχαν κινητοποιηθεί κατόπιν παροτρύνσεων, ώστε να ενισχύσουν, σύμφωνα με την επικρατούσα λογική, τα χωριά τους. Η κινητοποίηση αυτή στα Δωδωνοχώρια δεν απέδωσε καρπούς, γιατί οι περισσότεροι από τους ξενιτεμένους της διέμεναν στο εξωτερικό. Σήμερα, τα Δωδωνοχώρια μπορούν να θεωρηθούν ως περιοχή με έντονο δημογραφικό πρόβλημα. Η πληθυσμιακή αυτή εξέλιξη των τελευταίων σαράντα ετών παρατίθεται στον πίνακα και την γραφική παράσταση που ακολουθούν.

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	3.023	100	153.748	100	1,96	1951 - 1961	-7	1
1961	2.811	93	155.326	101	1,80	1961 - 1971	-37	-13
1971	1.785	59	134.688	88	1,32	1971 - 1981	0	9
1981	1.798	59	147.304	96	1,22	1981 - 1991	-17	7
1991	1.493	49	158.193	103	0,94			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Πολιτιστικά στοιχεία

Η δημιουργία της πλειοψηφίας των πολιτιστικών φορέων στα Δωδωνοχώρια, ανάγεται στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν, στοιχείο που εν μέρει δηλώνει και χαρακτηρίζει την πληθυσμιακή κάμψη της περιοχής, συνδέοντάς την με το μεταναστευτικό κύμα της δεκατίας του '60. Εν τω μεταξύ οι ανασκαφές και η αξιοποίηση του Αρχαίου Θεάτρου της Δωδώνης ενέπνευσε και έγινε αφορμή διαφόρων κινήσεων με αντικείμενο ενδιαφέροντος την αρχαιολογία, άλλοτε την ιδεολογία και κάποτε τον συνδυασμό αυτών των δύο, ενώ στις ημέρες μας χρησιμοποιείται ως πανηπειρωτικό σήμα παραγωγής πνευματικών και υλικών προϊόντων. Από την εκδοτική δραστηριότητα αξιοσημείωτη είναι «Η Φωνή των Απανταχού Μελιγγιωτών» και η νέα εφημερίδα «Δωδωναίων Κοινόν».

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αγία Ανα- στασία	— Αδελφότητα Αγίας Αναστασίας (Αθήνα) — Εξωραϊστικός Σύλλογος Αγίας Αναστασίας «Η Ολύμπια» (Ιωάννινα, 1983)	— Πανηγύρι, 26 Ιουλίου		
Δραμεσιοί	— Αδελφότητα Δραμεσιών «Οι Άγιοι Ανάργυροι» (Αθήνα, 1955) — Σύλλογος Δραμεσιτών Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1983)	— Απόκριες («αλαγούζια») — Πάσχα — Πανηγύρι, 24 Αυγούστου	— Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα πολλαπλών χρήσεων) — Χοροστάσι (πλατεία) — Γήπεδο μπάσκετ	— Ι. Μ. Γεν. Θεοτόκου (17ος αι.) — Ι. Ν. Κοιμ. Θεοτόκου (18ος αι.) — Πέτρινο γεφύρι
Δωδώνη	— Αδελφότητα Δωδωναίων (Αθήνα, 1975) — Αδελφότης Δωδωναίων «Ο Άγιος Θεόδωρος» (Ιωάννινα, 1975) — Πολιτιστικός Σύλλογος Δωδωνουπόλεως (Νέος οικισμός Δωδωνουπόλεως Δωδώνης, 1987) — Αθλητικός Σύλλογος «Δωδωναίος Ζευς» (Δωδώνη, 1972)	— Απόκριες — Πάσχα — Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	— Αίθουσα εκδηλώσεων — Χοροστάσι (περίβολος Αγ. Νικολάου) — Γήπεδο ποδοσφαίρου — Κτίριο Οικοκυρικής Σχολής	— Ι. Ν. Αγ. Τριάδος — Ι. Ν. Κοιμ. Θεοτόκου — Ι. Ν. Παναγίας (17ος αι.)
Κωστά- νιανη	— Αδελφότητα Κωστανιανής Ιωαννίνων (Αθήνα, 1970) — Μορφωτικός Εξωραϊστικός	— Πανηγύρι, 29 Αυγούστου — Πολιτιστικές εκδηλώσεις, 15-18 Αυγούστου	— Γήπεδο μπάσκετ — Αίθουσα εκδηλώσεων	— Ι. Ν. Ταξιαρχών (13ος αι.) — Ι. Ν. Αγ. Ιω-

Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών
χρήσεων γης⁽¹⁾ (%) - 1991

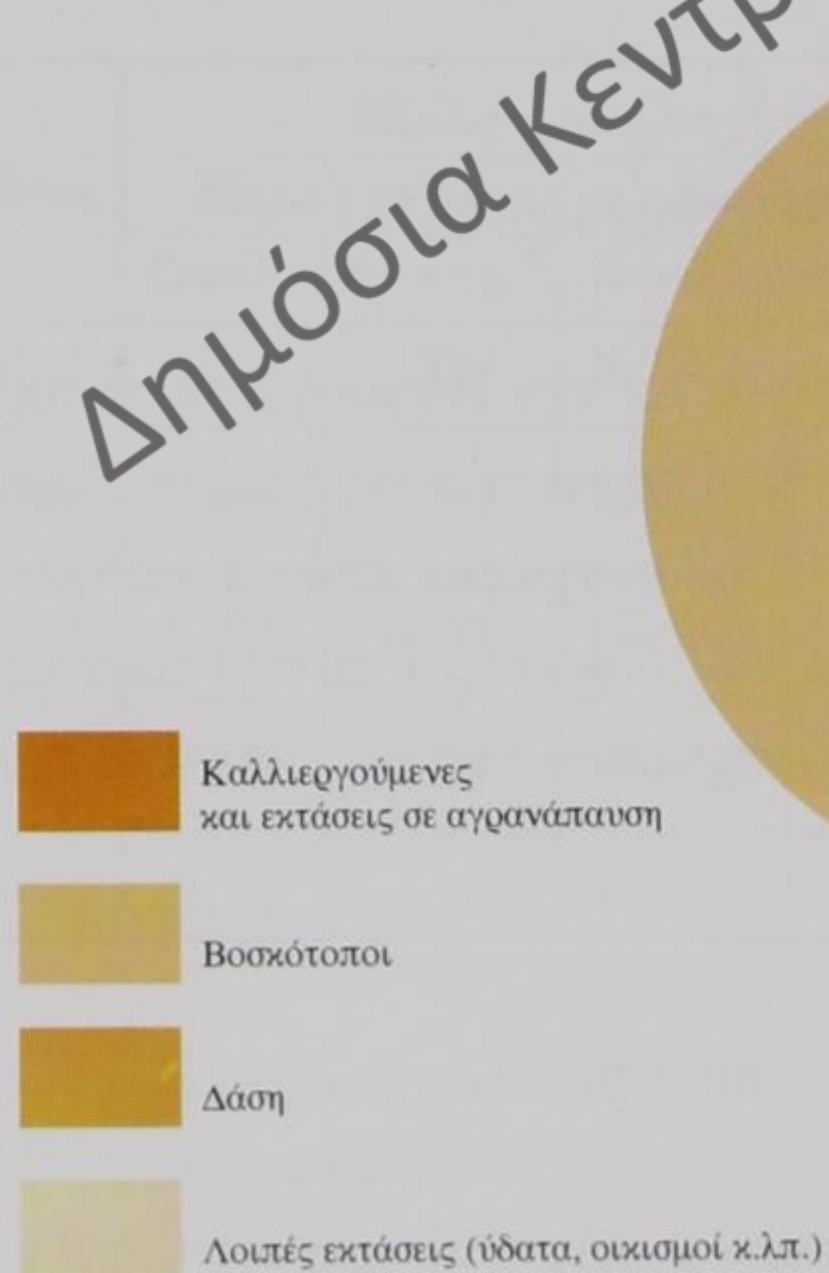
Χρήσεις γης	ΔΩΔΩΝΟΧΩΡΙΑ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιέργειες*	11	9	14	30
Βοσκότοποι	69	54	51	40
Δάση	17	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	3	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ

* Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής της έκτασης των Δωδωνοχωρίων
κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991

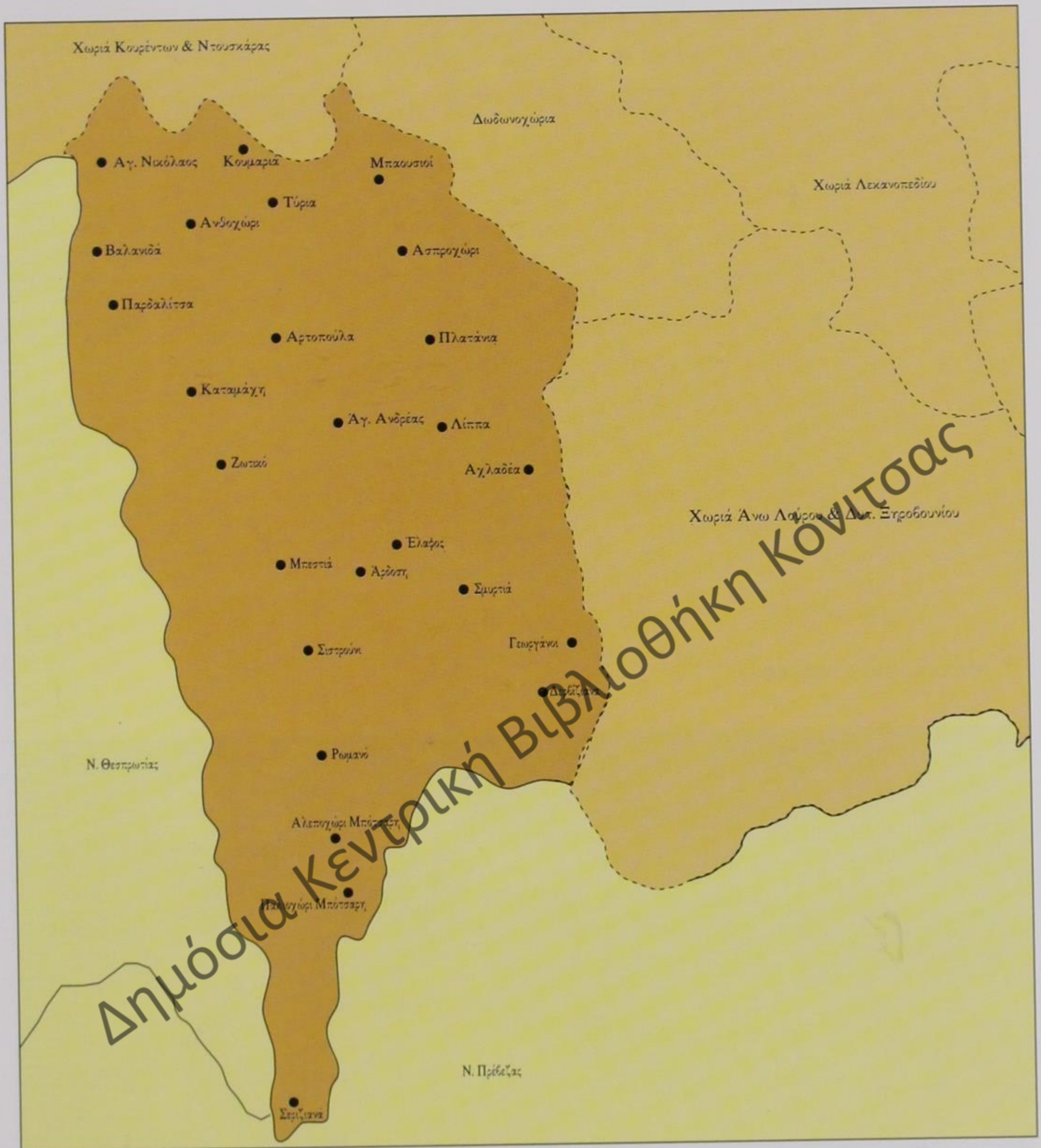


Λάκκα Σούλι

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

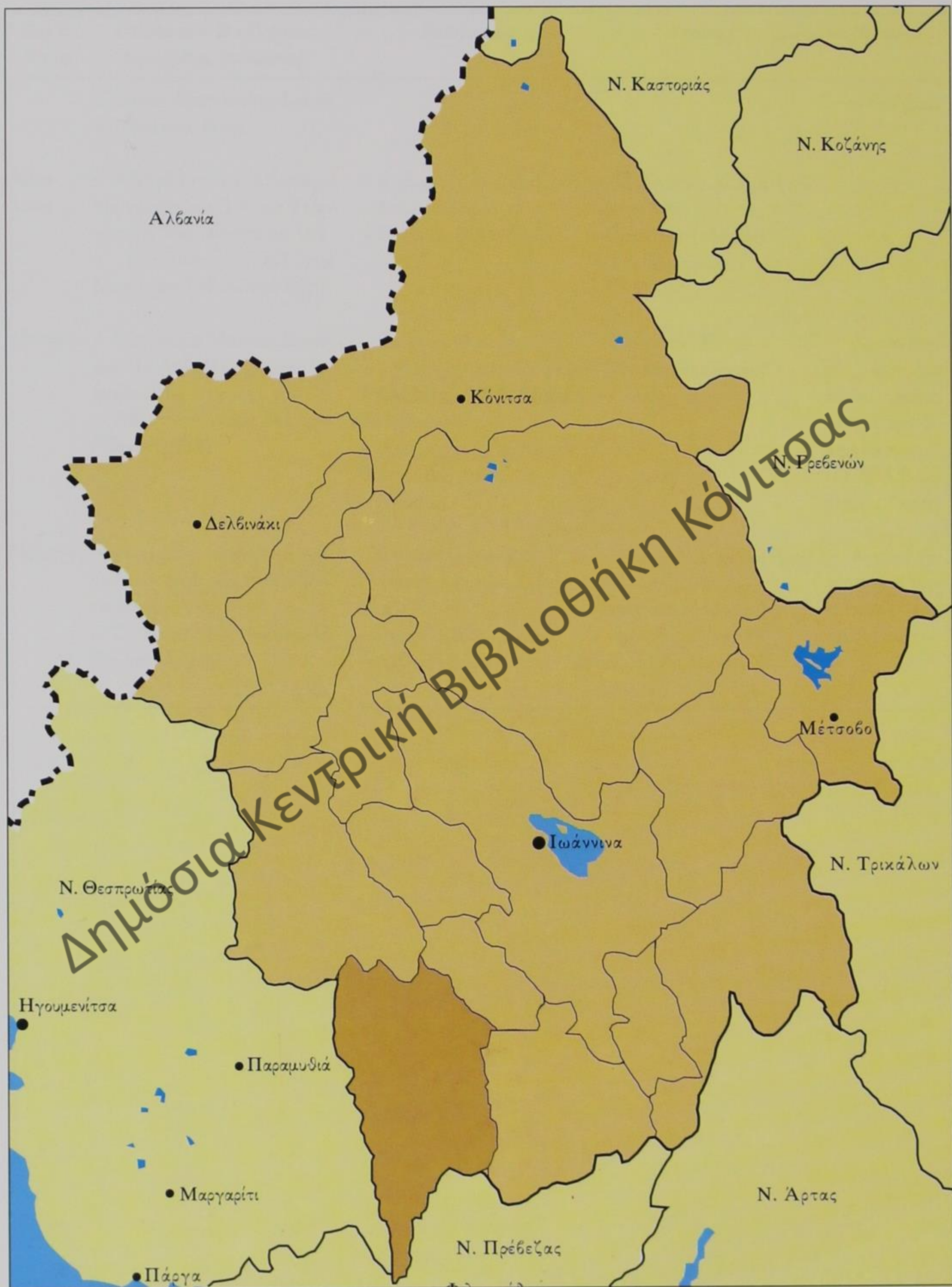
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	Σύλλογος Κωστανιανής Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1974)			άννου Προδρόμου
Μανολιάσα	– Αδελφότητα των Απανταχού Μανολιασιτών «Ο Άγιος Γεώργιος» (Αθήνα, δεκαετία του '60) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μανολιάσας (Μανολιάσα 1978)	– Απόκριες (τζαλαούζα) – Λαζάρου (έθιμα) – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Πνευματικό Κέντρο (υπό κατασκευή) – Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο μπάσκετ	
Μαντείο	– Αδελφότητα Μαντείου Ιωαννίνων «Η Αγία Παρασκευή» (Ιωάννινα, 1981) – Αθλητικός Όμιλος Μαντείου (Μαντείο, 1982)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – 3η Πάσχα (πανηγύρι στον Αγ. Νικόλαο μαζί με τ' άλλα Δωδωνοχώρια) – Εκδηλώσεις στο Αρχαίο Θέατρο (Αύγουστος) – Απόκριες	– Πνευματικό Κέντρο – Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο μπάσκετ	– Αρχαιολογικός χώρος Δωδώνης: αρχαίο κάστρο, ιερό, θέατρο κ.λπ. – Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου (19ος αι.)
Μελιγγοί	– Αδελφότης απανταχού ευρισκομένων Μελιγγωτών «Η Θεοτόκος» (Ιωάννινα, 1975) – Σύλλογος Μελιγγωτών «Οι Σελλοί» (Αθήνα)	– Απόκριες (Τζιαμάλα) – Γιορτή Τσίπουρου (Νοέμβριος) – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Λαζαρίνα (έθιμα)	– Πνευματικό Κέντρο (υπό κατασκευή) – Λαογραφικό Μουσείο – Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο ποδοσφαίρου	– Αρχαιολογικός χώρος: προϊστορικός οικισμός «Γούβες»

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



23. Τα χωριά της Λάκκας Σουλίου

Άγιος Ανδρέας (Λιβιάχοβο), Άγιος Νικόλαος (Ζαραβούτσι), Αλεποχώρι Μπότσαρη, Ανδοχώρι (Κόπρα), Άρδουση, Αρτοπούλα (Έλεζνα), Ασπροχώρι (Γρατσανά), Αγλαδέα (Τόσκεσι), Βαλανιδιά, Γεωργάνοι, Δερβίζιανα, Έλαφος (Δραγοβέτσι), Ζωτικό (Λιβίκιστα), Καταμάχη (Γράζντανη), Κουμαριά (Μπουρελέσι), Λίππα, Μπαουσιόι, Μπεστιά, Παλαιοχώρι Μπότσαρη, Παρδαλίτσα (Πράδαλα), Πλατάνια (Τσερίτσανα), Ρωμανό, Σιστρούνη, Σμυρτιά (Γκουλεμή), Σεριζιανιά.



22. Πολιτισμική ενότητα Λάκκας Σουλίου

Η Λάκκα Σούλι καταλαμβάνει το νοτιοδυτικό τμήμα του Νομού Ιωαννίνων και είναι γνωστή επίσης ως Λάκκα του Μπότσαρη. Το τοπωνύμιο Λάκκα, που απαντάται αρκετά σε όλη την Ήπειρο, σε τούτη την περίπτωση, αποδίδει με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο τη γεωμορφολογία της περιοχής, που πράγματι συνιστά το πρώτο ιδιαίτερο γνώρισμά της.

Η ενότητα αυτή ορίζεται γεωγραφικά από οροσειρές που αφήνουν λιγοστά περάσματα. Βορειοανατολικά βρίσκεται ο Τόμαρος ή Ολύτσικα (1816 υψ.), νοτιοανατολικά τα Θεσπρωτικά Όρη (1274 υψ.), νοτιοδυτικά τα όρη Σουλίου (1815 υψ.) και βόρεια τα όρη Κουρέντων (1172 υψ.). Η περιοχή δεν διαθέτει πεδινές εκτάσεις, αντίθετα

72. Μερική άποψη του χώρου





73. Άποψη τοπίου

νεεται τόσο από το χρώμα των πετρωμάτων, όσο και από τη χλωρίδα που αναπτύσσεται σ' αυτά. Οι βραχώδεις κορυφές των βουνών είναι γυμνές. Η εξωδασική ζώνη καλύπτεται εποχιακά από την ποώδη βλάστηση. Κύρια ζώνη βλάστησης είναι εκείνη της δρυός με έντονη την παρουσία της κουμαριάς. Έτσι η δρυς και η κουμαριά αποτελούν τα δύο κυρίαρχα σύμβολα του φυσικού τοπίου, σηματοδοτώντας το μεν πρώτο την Ήπειρο συνολικά, το δε δεύτερο τη Λάκκα Σούλι ειδικά. Μια άλλη ζώνη βλάστησης απλώνεται κατά μήκος των ποταμών και των ρεμάτων της περιοχής· είναι η ζώνη παραποτάμιας βλάστησης, που διακρίνεται από τα αιωνόβια πλατάνια αλλά και τις ιτιές, τα σκλήθρα, τα πρινοκόκκια κ.ά. Αν προσθέσουμε σ' αυτές τις ζώνες τους αγρούς με τις καλλιέργειες, κυρίως τριφυλλιού και καλαμποκιού, έχουμε μια χαρακτηριστική μορφή αεσογειακού αλσώδους τοπίου.

Οι προσβάσεις στην περιοχή γίνονται μέσω σχετικά χαμηλών αυχένων, που δεν είναι όμως και ευκολοδιάβατοι. Οι σύγχρονες προσπελάσεις ακολουθούν τις χαράξεις των παλιών μονοπατιών. Η επικοινωνία με την περιοχή Φαναρίου γίνεται μέσω της στενής ρεματιάς των Σερζιανών, κατά μήκος του Λακκιώτικου ποταμού, που στην ουσία αποτελεί τη νοτιοδυτική είσοδο και εξυπηρετεί το δυτικό τμήμα της. Με την περιοχή του Αμβρακικού κόλπου η επικοινωνία γίνεται από τους χαμηλούς λόφους του Άσσου, που είναι και η νοτιοανατολική είσοδος και εξυπηρετεί το ανατολικό τμήμα. Ο σχετικά ψηλός αυχένας του Τόσκεσι (Αχλαδέας) αποτελεί την ανατολική είσοδο της περιοχής, από την οποία επικοινωνεί με την περιοχή Κοπάνης και γενικά με τα χωριά νοτιοανατολικά του Τόμαρου. Η Τύρια αποτελεί τη βόρεια είσοδο, καθώς η κοιλάδα του ποταμού και τα γύρω ρέματα επιτρέπουν την επικοινωνία της Λάκκας με τα χωριά της Δωδώνης, τα

χαμηλά βουνά και λόφοι (Λίππας, Κουρούλα) διαμορφώνουν ένα ενδιαφέρον ανάγλυφο στο εσωτερικό της.

Το υδρογραφικό δίκτυο της περιοχής παρουσιάζει κι αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Το βόρειο τμήμα της διαρρέεται από τον ποταμό Τύρια που, κατευθυνόμενος βορειοδυτικά, χύνεται στον Καλαμά, βόρεια της Βροσύνας. Στο νότιο τμήμα ρέει ο Λακκιώτικος ποταμός, που σχηματίζεται από δύο ρέματα, (εκ των οποίων το ένα έρχεται απ' τον Τόμαρο, το άλλο από τα όρη Σουλίου) και χύνεται στον Αχέροντα, βόρεια της Γλυκής.

Η διάταξη των λόφων και των βουνών σε συνδυασμό με το υδρογραφικό δίκτυο διαμορφώνουν τρεις λεκάνες ή μικρότερες «λάκκες», που μπορούν να χαρακτηρισθούν μικρές γεωγραφικές ενότητες. Η πρώτη σχηματίζεται στο βόρειο τμήμα στις δύο πλευρές του ποταμού Τύρια, η δεύτερη μεταξύ ορέων Σουλίου και Λίππας και η τρίτη μεταξύ Τομάρου, Λίππας και Κουρούλα.

Το κλίμα είναι ηπιότερο εκείνου της Βόρειας Πίνδου και του βορείου τμήματος του νοτιού γενικότερα. Διατηρεί, ωστόσο, όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κλίματος της Ηπείρου. Το ηπίο του κλίματος οφείλεται στα χαμηλά υψόμετρα και στη γειτνίαση με το Ιόνιο Πέλαγος· εκφράζεται δε στο φυσικό τοπίο με την παρουσία της ελιάς. Παρόλα αυτά, ο χειμώνας είναι και εδώ δριμύς και παρατεταμένος, το καλοκαίρι ξηρό και μικρής διάρκειας και οι εποχές της άνοιξης και του φθινοπώρου σύντομες. Οι άνεμοι με βορειοδυτική και νοτιοδυτική κατεύθυνση (ανάλογη με τη διάταξη των βουνών) και οι υψηλές βροχοπτώσεις συμπληρώνουν την κλιματολογική εικόνα της περιοχής.

Τα πετρώματα των ψηλών βουνών που περιβάλλουν τη Λάκκα είναι ασβεστολιθικά, ενώ οι λόφοι που απλώνονται στο εσωτερικό της είναι από φλύσχη. Αυτό διακρί-

«...Ύστερα στάθηκα όρθιος μπροστά στο παράθυρο και κοίταξα την ομίχλη που κατέβαινε από την κουκουλωμένη Ολύτσικα, δρασκελούσε το διάσελο των Βαριάδων κι απλώνονταν στη σκοτεινή κοιλάδα με το θολό ποτάμι τον Αχέροντα. Τα βουνά του Σουλίου, χαμένα στα σύννεφα. Έκανε κρύο και ψιλόβρεχε ακόμα...»

Χ. Μηλιώνης,
Καλαμάς κι Αχέροντας,
1985.

«...Τι αγναντεύεις, δάσκαλε; Όλο λίσθα κα κοντοράχια...»

Χ. Μηλιώνης, Καλαμάς
κι Αχέροντας, 1985.

Η δομή των οικισμών στη Λάκκα Σούλι, λοιπόν, βασίστηκε στη συνοικία, που συγκέντρωνε το σύνολο των εγκαταστάσεων (κατοικία, γεωργοκτηνοτροφική υποδομή) μιας διευρυμένης οικογένειας ή μιας φάρας. Ένας



75. Χαρακτηριστικός οικισμός

αριθμός συνοικιών, ακόμη κι αν οι μεταξύ τους αποστάσεις ήταν μεγάλες, οργανώθηκαν γύρω από ένα κέντρο, για παράδειγμα μια πλατεία, μια εκκλησία ή ακόμα μια οικία ισχυρής οικογένειας (κούλια). Εκείνο, πάντως, που δίνει το ιδιαίτερο στίγμα στο οικιστικό σύστημα της περιοχής είναι ο συνδυασμός πολλών

οχυρώσεων, τα μοναστήρια και οι κούλιες σε ένα ολοκληρωμένο σύνολο. Τα πολυάριθμα τοπωνύμια που παραπέμπουν σε αμυντικές λειτουργίες (Καστρί, Παλιόκαστρο, Γουλάς, Κούλια κ.λπ.) μαρτυρούν ακόμα αυτό το σημαντικό και ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του χώρου.

Τα δομικά υλικά (πέτρα, σχιστόπλακα, ξύλο), καθώς και οι τεχνικές δόμησης (ξερολιθιά), δεν διαφέρουν από τα χρησιμοποιούμενα της υπόλοιπης Ηπείρου. Το ίδιο ισχύει και για την τεχνική της πεζούλας, με την οποία διαμορφώνονται χωράφια στο επικλινές έδαφος και «φτιάχνεται» έτσι ένα συγκεκριμένο ανθρωπογενές ορεινό αλλά γεωργικό τοπίο.

Οι πολλές οχυρώσεις (Τόσκεσι, Καστρί Σμυρτιάς, Καστρί Παλαιοχωρίου Μπότσαρη, Καστρί Στρούνης, Κάστρα της Μπεστιάς, Παλιόκαστρο Ζωτικού, Καστρί Ζαραβουτσιού, Καστρί Πράδαλας κ.ά.), τα πολλά μοναστήρια που λειτούργησαν και ως οχυρά (Κοίμηση Θεοτόκου Στρούνης, Άγιος Νικόλαος Ζωτικού, Κοίμηση Θεοτόκου Τόσκεσι, Μονή Μπούλκως κ.α.), οι κούλιες με τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά τους χαρακτηριστικά (του Τζίμα στο Τόσκεσι, του Αλή στη Λίππα, του Μπότσαρη στο ομώνυμο Παλιοχώρι, του Φώτο-Μάρου στους Κου-

Γραμμενοχώρια, τα Κούρεντα, τη Ντουσκάρα, το Πωγώνι και κατ' επέκτασιν τα καμποχώρια και την ίδια την πόλη των Ιωαννίνων. Όσον αφορά την Παραμυθιά, τη Θεσπρωτία και τις ακτές του Ιονίου, η επικοινωνία γίνεται μέσω των δύσβατων αυχένων του Πόποβου (Αγ. Κυριακή) και Αγ. Δονάτου. Οι ίδιες διαβάσεις συνδέουν την περιοχή και με το Σούλι, γι' αυτό και ιστορικά υπήρξαν ιδιαίτερα καίριες. Να σημειώσουμε εδώ ότι όλο αυτό το ιστορικό σύστημα οργάνωσης του χώρου, που δημιούργησε αλλά και αποτύπωσε σχέσεις μέσα στο χρόνο, θα ανατραπεί με τη χάραξη της Εγνατίας οδού, η οποία θα διασχίζει το βόρειο τμήμα της Λάκκας, συνδέοντας την Ηγουμενίτσα με τα Γιάννινα.

Ως προς το δομημένο χώρο, η οικιστική οργάνωση χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη διασπορά οικήσεων, συνοικισμών, που αντιστοιχούν στη βασική μονάδα κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης ιστορικά, στη διευρυμένη πατριαρχική οικογένεια ή φάρα¹. Αυτή η οικιστική διασπορά, που απαντάται βεβαίως και σε άλλες περιοχές της Ηπείρου (π.χ. Τζουμέρκα), στη Λάκκα Σούλι έχει συνδυασθεί και με άλλα χαρακτηριστικά, όπως οι κούλιες (οχυρές κατοικίες), που παραπέμπουν στις ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες, στις οποίες έζησε και αναπτύχθηκε η τοπική κοινωνία. Η θέση ακριβώς της περιοχής μεταξύ Ιωαννίνων και Σουλίου υπήρξε βασικός παράγοντας για τις συνεχείς αναταραχές και τη μεγάλη αστάθεια, που ανάγκαζαν τον τοπικό πληθυσμό να οργανώνεται πολεμικά τόσο στο χώρο όσο και στον τρόπο ζωής. Πολλοί συνοικισμοί φέρουν ακόμα το όνομα ισχυρών οικογενειών, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην άμυνα και την ασφάλεια της περιοχής (π.χ. Μπότσαρη, Μπάη) και άφησαν με βάση αυτή τη λειτουργία έντονη τη σφραγίδα τους στην χωροταξική οργάνωση.

«Διοσημεία στη Βριτζάχα
κι η Ολύτσικα στ' αγνάντι
να θυμώνει.

Λιθάρια ρίχνουν τα στοιχειά
στο αίμα του Γιώργου

Κιάμου·

κι η Φώτω η θυγατέρα του
στην Πράδαλα να σκούζει:
«Πατέρα που σε είδαμαν
κορμί δίχως κεφάλι».

Διοσημεία στη Βριτζάχα
κι η Τύρια απόστασε
στο όρομο για τον Καλαμά.

Ήρθαν μετά οι φαγάνες
και πάτησαν τις κουμαριές.
Ήρθαν μετά οι μπουλντόζες
και ξέρασαν την Εγνατία».

Β. Νιτσιάκος, *Απέχει*,
1997.



74. Τα Τζαβελαίικα

συστάδες χωριών, η μια στην οροσειρά της Λίππας και η άλλη στον Κουρούλα, που παρουσιάζουν πιο ομαλά γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά και βρέχονται από τα νερά ποταμών της περιοχής, πράγμα που σημαίνει ότι είναι και πιο πρόσφορα μέρη για γεωργική καλλιέργεια.

«Άπ' τή Λίππα ως τὸ Πολυστάφυλο, μιὰ σειρά χωριά ἀπ' τὰ πιὸ φτωχὰ τῆς Ἡπείρου, λέμε ἐμεῖς, ἔστω τῆς Ἑλλάδας. Τοῦ κόσμου! Γράψανε οἱ ξένοι δημοσιογράφοι. Ἐδῶ ἡ ζωὴ σταμάτησε τὴν πορεία της πρὶν ἀπὸ διακόσια χρόνια. Ἀπομόνωση ἀπ' τὸν ἄλλο κόσμο (ὁ ἀμαξιτὸς δρόμος μὲ δυσκολία φτάνει ὡς τὰ Δερβίζιανα), ἀπομόνωση ἀκόμα κι ἀπ' τὸν γείτονα, ἀφοῦ στὰ περισσότερα χωριά τὰ σπίτια εἶναι χτισμένα μακριὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ λάμπα τοῦ πετρελαίου φωτίζει λιγα παράθυρα τῆ νύχτα. Τὰ ἄλλα μένουν σκοτεινά. Μερικὰ χωράφια στὶς ἄκρες τοῦ Ἀχέροντα, ποὺ ἐδῶ πηγάζει, δίνουν τὸ λιγιστὸ καλαμπόκι γιὰ ἓνα ψωμί-λάσπη ποὺ φεύγει ἀνάμεσα ἀπ' τὰ δάχτυλά σου. “Γιατὶ τόσο νερουλό”; ρωτᾶει ἡ ἀφελῆς ἀγνοια τοῦ ἀστυῦ. “Γιὰ ν' ἀβγαταίνει!”. Ἀπαντᾶει ἡ ντόπια σοφία. Τὸ πουρνάρι κι ἡ κουμαριά, φυτεῖες ποὺ σκεπάζουν ἓνα ἔδαφος ἀπὸ “λίσβα”, λόφους ρημαγμένους ἀπ' τὴ διάβρωση... Ἀπὸ τὰ Δερβίζιανα θέλεις πάνω ἀπὸ τρεῖς ὥρες ποδαρόδρομο, γιὰ νὰ φτάσεις στὸ Ρωμανό, στὰ ριζὰ τοῦ Σουλιώτικου βουνοῦ. Κατσικόδρομοι ἀνάμεσα στὰ πουρνάρια καὶ στὶς κουμαριές. Πάνω σὲ “λιάσες” θὰ περάσουμε τοὺς δυὸ βραχίονες τοῦ Ἀχέροντα. Οἱ “λιάσες” εἶναι γέφυρες πρωτόγονες. Ξαπλώνουν δυὸ μεγάλα πλατάνια κοντὰ-κοντὰ ἀπὸ τὴν μιὰ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ στὴν ἄλλη, κι ἀνάμεσα πλέκουν κλαδιὰ κι ἔτσι μὲ τρεμάμενη ψυχὴ διαβαίνει τὸν ποταμὸ τῶν νεκρῶν...». Ἐτσι περιέγραψε τὴ Λάκκα Σούλι ὁ Χριστόφορος Μηλιώνης τὸ 1962 στὸ περιοδικό «Ἐνδοχώρα»². Τριανταπέντε χρόνια μετὰ, ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ τόπος ἐρήμωσε περισσότερο.



76. Λακκασουλιώτης



77. Λακκασουλιώτισσα

τάτες κ.α.) προσδίδουν το ιδιαίτερο χρώμα στη Λάκκα Σούλι, μια ενότητα κατά τ' άλλα τυπική ηπειρώτικη γεωργοκτηνοτροφική. Εκείνο δηλ. που τη διαφοροποίησε ιστορικά ήταν η ανάγκη για στρατιωτική οργάνωση και οι ευρύτερες λειτουργίες πολεμικού χαρακτήρα, που είχαν να κάνουν με τη γεωγραφική θέση αλλά και με τις ίδιες τις κοινωνικές καταβολές των ομάδων που συγκρότησαν αυτή την ενότητα.

Με βάση τη γεωμορφολογία της περιοχής αυτή η ενότητα μπορεί, ωστόσο, να διαιρεθεί σε τέσσερις υπο-ενότητες, οι οποίες μάλιστα στο πλαίσιο της ιστορικής εξέλιξης και της διαφοροποίησης της πολιτικής γεωγραφίας και δημογραφίας παρουσιάζουν σήμερα και κάποιες επιμέρους διαφορές. Οι υπο-ενότητες αυτές είναι: τα Τομαροχώρια, τα χωριά των Σουλιώτικων ορέων, τα χωριά της Λίππας και τα χωριά του Κουρούλα.

Η πρώτη μικρο-ενότητα, τα χωριά που είναι αραδιασμένα στη δυτική πλευρά της Ολύτσικας με βορειότερο τους Μπαουσιούς και νοτιότερο τα Δερβίζιανα, ήταν πάντοτε εκείνη με τις λιγότερες επιρροές από το Σούλι, λόγω απόστασης, και που στα νεότερα χρόνια προσανατολίσθηκε περισσότερο προς τα δυτικά, με αποτέλεσμα να συνδεθεί πολύ με τα Δωδωνοχώρια και κατ' επέκτασιν με τα Γιάννινα. Η δεύτερη είναι εκείνη των χωριών που βρίσκονται στα ριζά των Σουλιώτικων ορέων, με βορειότερο την Άνω Καταμάχη (Γράζγανη) και νοτιότερο τα Σερζιανά, και έχουν πιο έντονη συγγένεια με το Σούλι. Εδώ, κι αυτό είναι χαρακτηριστικό στοιχείο, είναι τα χωριά Αλποχώρι και Παλιοχώρι Μπότσαρη, συνδεδεμένα ιστορικά με τη γνωστή οικογένεια, που με την παρουσία και τη δράση της άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια στον τόπο και στη μνήμη των ανθρώπων. Ανάμεσα στις δύο αυτές μικρο-ενότητες και στο βόρειο τμήμα αναπτύσσονται δύο

πάνω στις στάχτες του καμένου δάσους. Να πως περιγράφει αυτό το σύστημα, ο ιστοριοδίφης Σπ. Μουσελίμης: «Ἐπειδὴ ἡ καλλιεργήσιμη γῆ εἶναι λίγη καὶ τὸ γέννημα δὲν ἐπαρκοῦσε γιὰ ὅλη τὴ χρονιά, κόβονταν δασωμένες μὲ κουμαριές ἐκτάσεις καὶ ἀφοῦ στέγνωναν ἀπὸ τὸν καλοκαιριάτικον ἥλιο καίονταν καὶ ἐπὶ τῆς στάχτης σκορπίζονταν βρίζα. Ἐμπαζαν ἔπειτα γίδια στὶς καψάλες ποὺ ἀνακάτευαν μὲ τὸ περπάτημά τους τὸ σπόρο μὲ τὴ στάχτη... Τὰ κομμένα δάση τῶν κουμαριῶν καλούμενα «ρόγγια» ξαναγίνονταν πυκνότερα»³.

Στην κουμαριά αναφερθήκαμε μιλώντας για τὸ τοπίο καὶ τὴν ποιητικὴ του. Στὴ Λάκκα Σούλι τὸ δέντρο αὐτὸ αποτέλεσε ἓνα πολὺ σημαντικό στοιχεῖο τοῦ υλικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, τόσο που θα μπορούσε κανεὶς νὰ μιλά γιὰ ἓναν «πολιτισμὸ τῆς κουμαρίας». Τὸ ξύλο τῆς ἦταν βασικὴ καύσιμη ὕλη τῶν νοικοκυριῶν, ἐνῶ οἱ βέργες τῆς χρησιμοποιούνταν γιὰ τὴν κατασκευὴ φραχτῶν, λιασογεφυριῶν, σπιτοκάλυβων, καθὼς ἐπίσης καὶ ὡς πάσαλοι, φασουλόμενες, ντοματόβέργες ἀλλὰ καὶ ὡς υλικὸ γιὰ τὴ συγκράτηση τοῦ χώματος στὰ χωράφια. Τὰ κούμαρα χρησιμοποιούνταν γιὰ τὴν παρασκευὴ ρακιοῦ, ἐνὸς ποτοῦ συνυφασμένου ἐντονα μὲ τὴν κοινωνικότητα καὶ τὴ φιλοξενία.

Ἡ ιστορικὴ φτώχεια τῆς περιοχῆς δὲν εἶχε νὰ κάνει μόνο μὲ τὸ «ἀγὸνο τοῦ εδάφους» ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς συνθήκες ὅσον ἀφορὰ τὶς γαιοκτητικὲς σχέσεις. Ἡ κολιγοποίησις τοῦ πληθυσμοῦ μὲ τὰ συστήματα τοῦ «ἡμοροῦ» καὶ τῶν ἄλλων δόσιμάτων στους κατόχους τῆς γῆς εἶχε ὡς συνέπεια τὴν εξαθλίωσις, καθὼς, σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ παροιμία, οἱ τσιφλικάδες ἀκόμα καὶ μέχρι τὴ δεκαετία τοῦ 1920 «ἀφήναν τὸ μέσα τῆς ἐλιάς τὸ ὄξω τῆς κοκόσιας» στους καλλιεργητὲς. Ἀκόμα καὶ οἱ σχέσεις μὲ τους Σουλιῶτες ἦταν σχέσεις «προστασίας» μὲ υλικὰ ανταλ-

Οι δρόμοι που φτιάχτηκαν εν τω μεταξύ, φαίνεται πως απλά διευκόλυναν τη φυγή...

Οι παραγωγικές σχέσεις, η κοινωνική συγκρότηση και ο λαϊκός πολιτισμός εν γένει στη Λάκκα Σούλι επηρεάστηκαν καθοριστικά από την ίδια τη φυσική και την πολιτική γεωγραφία της περιοχής. Ο τόπος δεν αντέχει παρά στοιχειώδεις μορφές γεωργίας και κτηνοτροφίας, ενώ η γεωγραφική θέση του ανάμεσα στα Γιάννινα και το Σούλι υπαγόρευε αμυντική οργάνωση και, το πιο σημαντικό, ήταν αιτία συνεχών αναταραχών, υποδουλώσεων, μετακινήσεων πληθυσμών κ.λπ., καταστάσεις που αποτυπώθηκαν χαρακτηριστικά στην παροιμιώδη φράση «θα τα κάνω Λάκκα Σούλι».

Μικρή γεωργία, λοιπόν, με συμπληρωματική κτηνοτροφία (10-20 στρέμματα γης και 20-30 γιδοπρόβατα) ήταν ο κανόνας της τοπικής οικιακής οικονομίας, ενώ



78. Κοπάδι στη βοσκή

υπήρχε και μικρής κλίμακας μετακινούμενη από τα ψηλώματα στα χαμηλώματα κτηνοτροφία (τσελιγκάτα). Η έλλειψη επαρκούς καλλιεργήσιμης γης για την εξασφάλιση του απαραίτητου ψωμιού οδήγησε την τοπική κοινωνία σε μεθόδους μερικής αποψίλωσης εκτάσεων κουμαριάς με την τεχνική της φωτιάς και της καλλιέργειας

περιοχή. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι παλιότερα ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού της Λάκκας εγκαταστάθηκε στην περιοχή Παραμυθιάς αλλά και της ευρύτερης Θεσπρωτίας (σε χωριά που εκκενώθηκαν από τους Τσάμηδες).

Σήμερα η Λάκκα Σούλι παρουσιάζει μια εικόνα έντονης εγκατάλειψης και σιωπής, ενώ οι λιγότεροι κάτοικοί της ζουν περισσότερο με τις μνήμες απ' το «άλλοτε» και τις προσμονές απ' το «αλλού»...

«...Στη βρύση
στα Τσερίτσιανα
πιο κάτω από το Σούλι
μπουλουκπασάδες κάθονταν
κι όλο Μαργαριτιώτες...»

Ωστόσο, υπάρχουν κάποια στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού που όχι μόνον επιβιώνουν, αλλά παρουσιάζουν και μια ευρύτερη εμβέλεια. Το Σουλιώτικο δημοτικό τραγούδι με το ξεχωριστό ύφος, που παραπέμπει σ' ένα ηρωικό παρελθόν, έχει γίνει σχεδόν ταυτόσημο με το κλέφτικο ηρωικό τραγούδι και έχει αναχθεί σε εθνικό σύμβολο, όπως οι ίδιοι οι Σουλιώτες. Τραγούδια όπως η «Τζαβέλαινα», «της Δένως Μπότσαρη», «του Μάρκου Μπότσαρη», «στη Βρύση στα Τσερίτσιανα» κ.ά., έγιναν εθνικά τραγούδια αλλά στην ευρύτερη περιοχή Σουλίου τραγουδιούνται ακόμα και σήμερα με το τοπικό ύφος και με μια ιδιαίτερη συμβολική χρήση ως προς τη συλλογική μνήμη της ομάδας, λειτουργώντας έτσι και σήμερα ως ζωντανά σύμβολα μιας ιδιαίτερης ταυτότητας. Όπως η παράδοση των κλεφτών δεν τελείωσε με την τουρκοκρατία, έτσι και το κλέφτικο τραγούδι συνέχισε να δημιουργείται μέχρι το μεσοπόλεμο που δρούσαν κλέφτες στην περιοχή. Κλέφτες, όπως ο Γιώργος Κιάμος, τραγουδήθηκαν με τον ίδιο τρόπο και τα τραγούδια τους ακούγονται ακόμα και σήμερα. Τα κλέφτικα τραγούδια είναι τραγούδια της τάβλας, καθιστικά και ανήκουν στο ανδρικό ρεπερτόριο κατά κύριο λόγο. Όμως, χαρακτηριστικός είναι και ο Σουλιώτικος χορός, ο χορός στα τρία, που παρουσιάζει αρκετά επικά χαρακτηριστικά, παραπέμπο-

λάγματα· άλλωστε είναι γνωστό ότι όλα τα «παρασυλιωτοχώρια» ανέπτυξαν ένα είδος «πελατειακής σχέσης» με το Σούλι, στο οποίο διοχετεύονταν ένα σημαντικό μέρος της παραγωγής τους⁴.

Το παράδοξο με τη Λάκκα Σούλι είναι ότι, παρόλες τις αντίξοες συνθήκες που αντιμετώπισε ο πληθυσμός της, δεν σημειώθηκε, όπως σε άλλα μέρη της Ηπείρου, μαζικός ξενιτεμός του ανδρικού πληθυσμού. Οι Λακκιώτες ταξίδευαν σε μικρή κλίμακα, το πολύ μέχρι το Ζαγόρι, όπου δούλευαν ως αγροφύλακες, βοσκοί και χουσμειάρηδες, αναπληρώνοντας τρόπον τινά την απουσία των Ζαγορισίων που ήταν ταξιδεμένοι. «Δεν πήγαιναν ταξίδια μακρυνά. Μέχρι το Ζαγόρι αγροφύλακες και γιδάρηδες. Τα έσοδά τους ήταν τόσα λίγα και η ζωή τους υποβαθμισμένη. Πού να περίσσευαν χρήματα για κατασκευές έργων κοινής ωφέλειας, γεφύρια, σχολεία, οικοτροφεία», γράφει ο Λακκιώτης συγγραφέας Σπ. Μαρκόπουλος⁵. Είναι χαρακτηριστικό δε ότι πολλοί απ' αυτούς εγκαταστάθηκαν και αφομοιώθηκαν στους χώρους εργασίας με διάφορους τρόπους. Στο Ζαγόρι, για παράδειγμα, πολλοί ενσωματώθηκαν σε τοπικές οικογένειες και κοινότητες ως ψυχοπαίδια ή σωγαμπροι.

Η μετανάστευση, κυρίως εσωτερική, αρχίζει στη Λάκκα Σούλι ουσιαστικά μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου. Κατά τις πρώτες δεκαετίες έχουμε ένα ρεύμα προς την Αθήνα, όπου οι περισσότεροι γίνονται σιμιτζήδες και στη συνέχεια αρτοποιοί. Το καθοριστικό δημογραφικό κτύπημα, ωστόσο, το δέχτηκε η περιοχή μετά τον εμφύλιο, καθώς, πέρα από όλους τους άλλους γνωστούς παράγοντες που ίσχυσαν και για άλλες περιοχές, οι σεισμοί και οι κατολισθήσεις που έλαβαν χώρα, δεν άφησαν και πολλά περιθώρια παραμονής στον τόπο. Αυτή η νέα φυγή κατευθύνεται και προς τα Γιάννινα και τη γύρω

«...Τριάντα τέσσερα χωριά ξεχασμένα μέσα σε μια τεράστια λάκκα, όπου η φύση δοκιμάζει τη δύναμή της βασανίζοντας τους ανθρώπους, όσους δέν είχαν το κουράγιο να πάρουν το δρόμο της ξενιτιάς...»

Κίτσος Μακρής,
Βήματα, 1979.

βαίως για το νερό, δεν είναι δυνατό να μην αναφερθούμε στον αρχαίο μύθο για τον Αχέροντα, την Πύλη του Άδη, τον Αχέροντα που έχει τις πηγές του εδώ πάνω και διασχίζοντας το Φανάρι χύνεται στο Ιόνιο Πέλαγος, στη Σπλάντζα.

Οι τοπικές παραδόσεις για τα νερά και τα ποτάμια της ευρύτερης περιοχής, απ' το Σούλι ως το Φανάρι, με απαρχή την αρχαία μυθολογία (Αχέροντας, Αχερουσία), προσδίδουν μια μεταφυσική διάσταση σ' ένα έτσι κι αλλιώς συναρπαστικό τοπίο ανάμεσα σε άγρια και κακοτράχαλα βουνά και σε μια ήρεμη θάλασσα. Κι εδώ η ποιητική του τοπίου συνυφασμένη με αρχαίους και σύγχρονους μύθους και συνδυασμένη μ' ένα σημαντικό κομμάτι της ιστορίας συνιστά μια καταπληκτική ενότητα φύσης-πολιτισμού και ένα αξιόλογο πεδίο οικολογικού, ανθρωπολογικού και φιλοσοφικού στοχασμού αλλά και επικοινωνίας με τη μεταφυσική της ιστορίας και του τόπου. Όλα αυτά θα μπορούσαν να αποτελέσουν επίσης αντικείμενο μιας συζήτησης γύρω απ' αυτό που λέμε σήμερα «πολιτιστικό τουρισμό» και που φαίνεται να αποτελεί μία, ανάμεσα σε άλλες, λύση για την αντιστροφή της πορείας παρακμής και εγκατάλειψης.

1. Βλ. Λουκία Δ. Πολίτη, *Το Σούλι της Ηπείρου. Οι οικισμοί και η ιστορία τους*, Αθήνα, 1992.

2. Χριστόφορος Μηλιώνης, «Λάκκα Σούλι», *Ενδοχώρα*, 1962, σελ. 936.

3. Σπύρος Μουσελίμης, *Η Λάκκα του Μπότσαρη*, Γιάννινα, 1976, σελ. 14.

4. Γεώργιος Μ. Σαρηγιάννης, *Η δημιουργία, η εξέλιξη και η συγκρότηση της Σουλιώτικης Ομοσπονδίας (16ος-18ος αι.)*, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1981.

5. Σπύρος Μαρκόπουλος, *Θέματα και μορφές από τη Λάκκα Σούλι*, Ιωάννινα, 1997, σελ. 162.

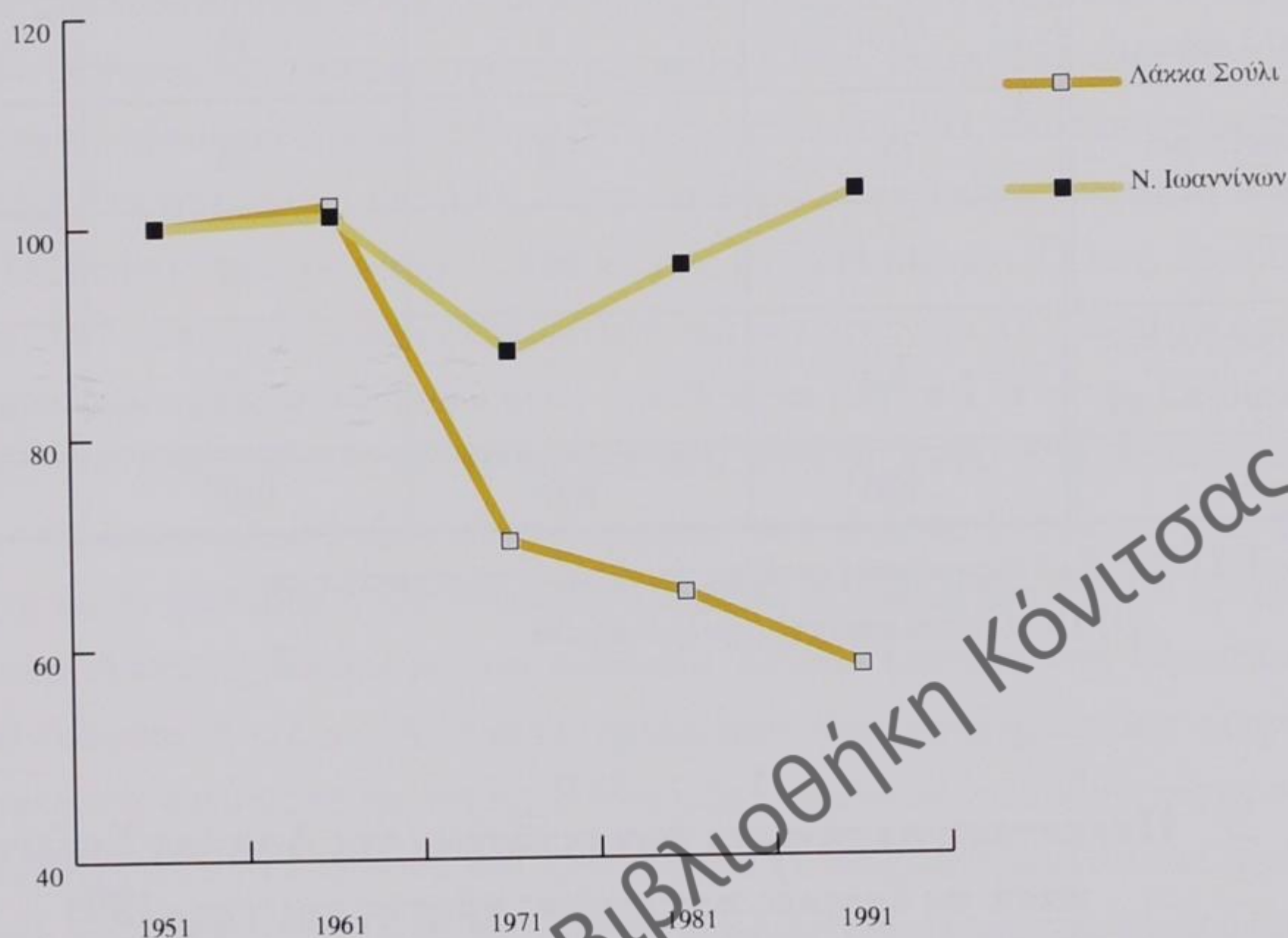
ντας στο ιδεώδες της λεβεντιάς και του ανυπότακτου χαρακτήρα. Κι ενώ στους άνδρες επιβιώνει με την έντονη συμβολική λειτουργία του το κλέφτικο και το ηρωικό τραγούδι, στις γυναίκες απομένει το μοιρολόι ως λειτουργία του παρόντος και τα τραγούδια του «έργου» (της δουλιάς: σκάλου, ξέφλου, θέρου κ.λπ.) και του γάμου ως απομεινάρια ενός παρελθόντος που έφυγε ανεπιστρεπτί.

Μιλώντας για το λαϊκό πολιτισμό της Λάγκας, που εντάσσεται όπως έχει ήδη φανεί, στη Σουλιώτικη παράδοση γενικότερα, δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε στην ξέχωρη παρουσία της λαϊκής λατρείας και ιδιαίτερα στις παραδόσεις για τον Άι Δονάτο, που είναι και ο προστάτης της περιοχής. Ο Άι Δονάτος είναι δρακοντοκτόνος άγιος και συνεπώς συνυφασμένος με τη λατρεία του νερού. Είναι ο άγιος που το απελευθερώνει από το δράκοντα και το χαρίζει στους ανθρώπους, γι' αυτό και λατρεύεται με έναν ιδιαίτερο τρόπο (όπως κι ο Άι Γιώργης). Μιλώντας βε-

79. Μοναστήρι Ρωμανού



Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η περιοχή της Λάκκας Σουλίου είναι από τις φτωχές περιοχές του Νομού, που ούτε το έδαφος, αλλά ούτε η θέση στο δίκτυο επικοινωνιών βοηθούν να αναπτυχθεί. Παρεπόμενο λοιπόν αυτής της φτώχειας η εγκατάλειψη.

Η Λάκκα Σούλι, όπως αυτή ορίζεται πολιτισμικά, καλύπτει 286 km² και η μορφή του εδάφους, σύμφωνα με τη Στατιστική υπηρεσία, είναι ορεινή, χωρίς αυτό να σημαίνει αναγκαία και υψηλό υψόμετρο. Η θαμνώδης φύση χαρακτηρίζει το μεγάλο μέρος των εκτάσεων της Λάκκας, ενώ τα δάση και οι καλλιέργειες καλύπτουν μικρό ποσοστό. Η θαμνώδης αυτή φύση ενδείκνυται για την αιγοτροφία αλλά και γενικότερα την κτηνοτροφία, με την οποία και ασχολούνται όσοι απέμειναν σε αυτή την περιοχή.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Η πληθυσμιακή εξέλιξη της Λάκκας Σουλίου σύμφωνα με τις τελευταίες απογραφές (1951-1991) είναι αρνητική. Ο πληθυσμός της περιοχής αυτής μετά το 1961 παρουσιάζει συνεχή μείωση, χωρίς την παραμικρή ένδειξη σταθεροποίησης. Η μεγάλη βέβαια πτώση παρουσιάζεται και εδώ στη δεκαετία του '60 με το κύμα εξόδου του πληθυσμού και τη μετανάστευση, που συνεχίστηκε και τις επόμενες δεκαετίες. Έτσι, το δημογραφικό μέλλον της περιοχής δεν φαίνεται να είναι ευοίωνο. Συγκεκριμένα, η εξέλιξη αυτή έχει ως εξής:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	8.204	100	153.748	100	5,33	1951 - 1961	2	1
1961	8.349	102	155.326	101	5,37	1961 - 1971	-31	-13
1971	5.774	70	134.688	88	4,28	1971 - 1981	-7	9
1981	5.369	65	147.304	96	3,64	1981 - 1991	-11	7
1991	4.756	58	158.193	103	3,00			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Πολιτιστικά στοιχεία

Σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε, η ίδρυση των πολιτιστικών φορέων στη Λάκκα Σούλι ανάγεται στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν, δηλαδή στη δεκαετία του 1970. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει, μεταξύ άλλων, να υποθέσουμε ότι η μεγάλη έξοδος του πληθυσμού συντελέσθηκε στη δεκαετία του '60, ενώ προηγουμένως η μετανάστευση δεν ήταν τόσο μεγάλη, ώστε να δημιουργηθούν κοινοτικές κοιτίδες (αδελφότητες) στους τόπους όπου οι Λακκιώτες μετανάστευαν. Τέλος, θεωρώντας την έδρα των πολιτιστικών φορέων ενδεικτική της κίνησης του πληθυσμού, φαίνεται ότι οι Λάκκα-Σουλιώτες κινήθηκαν προς την Αθήνα και τα Γιάννινα. Όσον αφορά τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, αυτές ουσιαστικά συνοψίζονται στα πανηγύρια, τα οποία μάλιστα στην πλειοψηφία τους διοργανώνουν ιδιώτες (καφεπαντοπωλήδες της περιοχής), ενώ η υποδομή της περιοχής κρίνεται, γενικώς, φτωχή. Οι εφημερίδες «Η Φωνή της Λάκκας Σουλίου» και «Λάκκα Σούλι» (όργανο της Ομοσπονδίας Ηπειρωτών Λάκκας Σουλίου, Αθήνα) ενημερώνουν τους απόδημους και εκφράζουν τα συμφέροντα της ευρύτερης περιοχής. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν εδώ επίσης οι ομοσπονδίες Συλλόγων στα Γιάννινα και την Αθήνα (Ομοσπονδία Λάκκας Σουλίου, Λαογραφικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Σουλιωτών «Το ιστορικό Σούλι» και Κέντρο Ερευνών και Ανάπτυξης Λάκκας Σουλίου), που δηλώνουν και την ενότητα της περιοχής. Αυτοί οι φορείς οργανώνουν επίσης κάποιες εκδηλώσεις στην περιοχή κάθε καλοκαίρι.

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Άγιος Ανδρέας	— Αδελφότητα Λιβιαχοβιτών «Η Δημιουργία» (Αθήνα, 1976)	— Πανηγύρι, 20 Ιουλίου	— Αίδουσα (και χοροστάσι διαμορφωμένο από την αδελ- φότητα)	
Άγιος Νι- κόλαος	— Μορφωτικός-Εκπολιτιστικός Σύλλογος Αγίου Νικολάου Ιωαν- νίνων (Ιωάννινα, 1983)	— Πανηγύρι, 21 Μαΐου — Πανηγύρι, 20 Ιουλίου		— Ι. Ν. Αγίου Νικολάου (19ος αι.) — Δύο πέτρινα μονότοξα γεφύ- ρια

Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΛΑΚΚΑ ΣΟΥΛΙ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιέργειες*	7,5	9	14	30
Βοσκότοποι	75	54	51	40
Δάση	13	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	4,5	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση
(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων της Λάκκας Σουλίου κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Γεωργάνοι	- Αδελφότητα Γεωργαντιών (Αθήνα, 1977)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Πάσχα (αντάμωμα και γλέντι)	- Αίθουσα (στο Δημοτικό σχολείο)	- Ι. Μ. Αγ. Παρασκευής (19ος αι.) - Ι. Ν. Κοιμ. Θεοτόκου (19ος αι.)
Δερβιζιαννα	- Αδελφότητα Δερβιζιάνων (Αθήνα, 1977)	- Πανηγύρι, 29 Ιουνίου - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Πρωτομαγιά - Καθαρή Δευτέρα	- Λαογραφικό μουσείο - Χοροστάσι - Κλειστό Γυμναστήριο	- Ι. Μ. Μεσιανών (Αγ. Αποστόλων) (τοιχ. 18ος αι.) - Ι. Μ. Αγ. Δημητρίου (18ος αι.) - Ι. Μ. Αγ. Νικολάου (τοιχ. 18ος αι.)
Έλαφος	- Σύλλογος Ελαφωτών «Η Λαμποβίτισα» (Αθήνα, 1978) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ελάφου Ιωαννίνων (Έλαφος, 1984) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Βάρδας Ιωαννίνων (Βάρδα Λίππας, 1985)	- Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου		
Ζωτικό	- Αδελφότητα Ζωτικιωτών Λάκκας Σουλίου (Αθήνα) - Σύλλογος των απανταχού κατόικων Ζωτικού «Η Βρεζόλα» (Ιωάννινα, 1979)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου		- Ι. Ν. Αγ. Χριστοφόρου
Καταμάχη	- Πολιτιστικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Καταμάχης Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1982)	- Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	- Χοροστάσι (πλατεία)	- Ι. Μ. Γεν. Θεοτόκου (19ος αι.)
Κουμαριά	- Αδελφότητα «Κοιμήσεως Θεοτόκου» Κουμαριάς Ιωαννίνων (Αθήνα, 1976) - Πολιτιστικός Σύλλογος Κουμαριάς Ιωαννίνων (Κουμαριά, 1984)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	- Αίθουσα εκδηλώσεων - Χοροστάσι	- Ι. Μ. Μπουρέλεσιας (Αγ. Δημητρίου) (τοιχ. 19ος αι.) - Ι. Ν. Κοιμ. Θεοτόκου
Λίππα	- Επμορφωτικός - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κάτω Λίππας Ιωαννίνων «Η Πρόοδος» (Κάτω Λίππα, 1985) - Αδελφότητα Λιππιωτών (Αθήνα, 1964)	- Πανηγύρι Κ. Λίππας, 6 Αυγούστου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Λαζάρου (αναβίωση εθίμων)		- Ν. Μεταμ. Σωτήρος (Κ. Λίππα) - Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου (Α. Λίππα)

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φόροι (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αλεπο- χώρι Μπό- τσαρη	– Αδελφότητα Αλεποχωρίου (Αθήνα) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Αλεποχωρίου Μπότσαρη (Αλε- ποχώρι-1984)	– Πανηγύρι, 23 Απριλίου	– Χοροστάσι – Γήπεδο	– Ι. Μ. Κοιμή- σεως Θεοτόκου (18ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Γεν. Θεοτόκου (17ος αι.)
Ανθοχώρι	– Αδελφότητα Ανθοχωριτών εν Αθήναις (διελύθη)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Χοροστάσι (πλατεία) – Πολιτιστικό Κέντρο (αίθου- σα)	
Άρδωση	– Αδελφότητα Αρδωσών «Η Αγία Παρασκευή» (Αθήνα, δε- καετία 80)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Γήπεδο	
Αρτο- πούλα	– Αδελφότητα Αρτοπουλιωτών «Ο Άγιος Κοσμάς» (Αθήνα, 1974) – Πολιτιστικός και Εξωραϊστι- κός Σύλλογος Αρτοπούλας Ιωαν- νίνων «Ο Άγιος Κοσμάς» (Ιωάν- νινα, 1982)	– Πανηγύρι, 24 Αυγούστου – Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου		
Ασπρο- χώρι	– Αδελφότης των εν Ιωαννίνους Ασπροχωριτών (Ιωάννινα, 1980) – Αδελφότης Ασπροχωριτών η «Ολύμπια» (Αθήνα)	– Αντάμωμα στην Παναγία, Άνω Ασπροχώρι 15 Αυγού- στου – Πανηγύρι στο Κάτω Ασπροχώρι, 8 Σεπτεμβρίου – Εκδήλωση προικοδότησης απόρων κορασίδων		– Παρεκκλήσι Εισοδίων Θεο- τόκου (Άνω Ασπροχώρι)
Αγλαδέα	– Παραδοσιακός, Λαογραφικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Αγλαδέας Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1983) – Αδελφότητα Αγλαδεωτών Ιω- αννίνων «Η Κοίμησις της Θεοτό- κου» (Αθήνα, 1966) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Αγλαδεωτών «Θριασίου Πεδίου» (Ελευσίνα, 1992) – Πνευματικό Κέντρο Αγλαδέων (Αγλαδέα, 1995)	– Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Πανηγύρι, 23 Απριλίου – Λαζάρου (έθιμα) – Γιορτή τσίπουρου	– Λαογραφικό μουσείο – Αίθουσα εκδηλώσεων	– Ι. Μ. Κοιμή- σεως Θεοτόκου (18ος αι.) – Ι. Μ. Αγ. Πα- ρασκευής – Ι. Ν. Γεν. Θε- οτόκου (τοιχ. 18ος αι.)
Βαλα- νδιά	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος «Έλατος» (Ιωάννινα)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου		– Ι. Μ. Αγίας Παρασκευής

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	<p>κας Σουλίου (Ελευσίνα, 1987) – Αθλητική Ένωση Λάκκας Σουλίου (Σιστρούνη Λάκκας Σου- λίου, 1983)</p>			
Σμυρτιά	<p>– Αδελφότητα Σμυρτίας «Ο Άγιος Νικόλαος» (Αθήνα, 1982)</p>	<p>– Πανηγύρι, Σμυρτιά, 20 Μαΐου – Πανηγύρι, Άνω Σμυρτιά, 15 Αυγούστου</p>		
Σεριζιανά	<p>– Αδελφότης Σεριζιανιτών (Αθήνα)</p>			

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

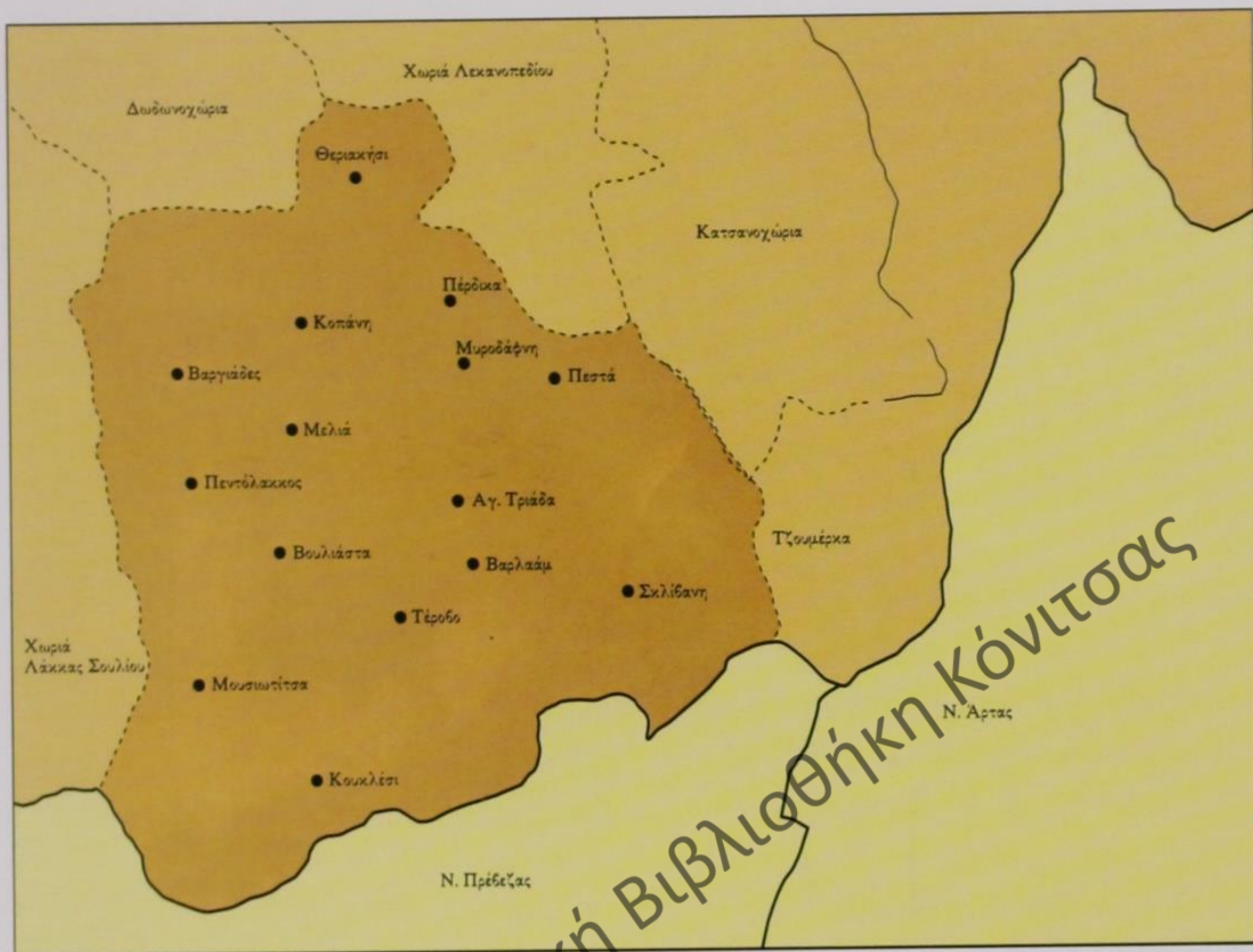
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Λιππιωτών (Ιωάννινα, 1981)			
Μπαου- σιοί	– Σύλλογος Μπαουσιτών «Ο Προφήτης Ηλίας» (Ιωάννινα, 1980)	– Πανηγύρι στην Τύρια, 7 Ιουλίου – Πανηγύρι Μπαουσιών, 15 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις (Τύρια)	– Γήπεδο (σε ημιτελή κατάσταση, Τύρια) – Αίθουσα (στο παλαιό Δημοτικό σχολείο Μπαουσιών) – Αίθουσα (του Γυμνασίου στην Τύρια)	
Μπεστιά	– Μορφωτικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μοκοβίνας (Συνοικισμός Μοκοβίνας, 1985)			
Παλαιο- χώρι Μπότσα- ρη	– Αδελφότητα Παλαιοχωρίου Μπότσαρη «Η Γέννησις Ιωάννου Προδρόμου» (Αθήνα, 1970) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Παλαιοχωρίου Μπότσαρη (Παλαιοχώρι Μπότσαρη, 194)	– Πανηγύρι, 24 Ιουνίου – Πανηγύρι, 26 Ιουλίου		
Παρδα- λίτσα	– Αδελφότητα Παρδαλίτσας (Αθήνα) – Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Παρδαλίτσας (Ιωάννινα, 1983)	– Πανηγύρι, 29 Ιουνίου	– Χοροστάσι (κεντρική πλατεία)	
Πλα- τάνια	– Αδελφότης Πλατανιωτών «Τα Τσερίτσανα» (Ιωάννινα, 1977) – Μορφωτικός Σύλλογος Πλατανίων «Τα Τσερίτσανα» (Πλατάνια)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Αίθουσα (στο Δημοτικό σχολείο) – Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου (18ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Νικολάου (18ος αι.)
Ρωμανό	– Αδελφότητα Ρωμανιωτών (Ελευσίνα, 1975) – Αθλητικός Σύλλογος Ρωμανού Ιωαννίνων «Ο Αχέρων» (Ρωμανό, 1984) – Μορφωτικός Σύλλογος Νέων Ρωμανού (Ρωμανό, 1978)	– Πανηγύρι στο Μοναστήρι, 6 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Αίθουσα εκδηλώσεων – Χοροστάσι (στο προαύλιο του Σχολείου και διαμορφωμένος χώρος στο Μοναστήρι) – Αθλητικό Στάδιο Λάκκας Σουλίου	– Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου – Ι. Ν. Αγ. Χαράλαμπους – Ι. Μ. Μεταμόρφωσης του Σωτήρος (τοιχ. 19ος αι.)
Σιστρούνη	– Αδελφότης Σιστρουνιτών «Η Κοίμηση της Θεοτόκου» (Ιωάννινα, 1980) – Σύλλογος «Αχέροντας» Λάκ-	– Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Σποραδικές μουσικές εκδηλώσεις (συναυλίες)	– Αίθουσα – Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο	– Ι. Μ. Γεν. Θεοτόκου (18ος αι.)

Τα χωριά Άνω Λούρου
και Δυτικού Ξηροβουνίου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



25. Τα χωριά Άνω Λούρου και Δυτικού Ξηροβουνίου
 Αγία Τριάδα (Μπουράτσα ή Μπυράτσια), Βαργιάδες, Βαρλαάμ, Βουλιάστα, Θεριακήσι, Κοπάνη, Κου-
 κλέσι, Μελιά (Μελίχοβα), Μουσιωτίτσα, Μυροδάφνη (Λαγάτορα), Πεντόλακκος (Ζόριστα), Πέρδικα
 (Μούλαις ή Μούλες), Πεστά, Σκλίβανη, Τέροβο.



24. Πολιτισμική ενότητα Άνω Λούρου και Δυτικού Ήερουβουνίου

Μεταξύ του Ξηροβουνίου (1.614 υψ.) και του Τόμαρου ή Ολύτσικα (1.186 υψ.) διαμορφώνονται δύο εδαφολογικές λεκάνες. Η μία του Άνω ρου Λούρου στα νότια του όρους Τόμαρου και η άλλη της Πεστάς-Σκλίβανης-Πέντε Πηγαδιών στα δυτικά του Ξηροβουνίου. Οι κοιλάδες αυτές διαχωρίζονται από μικρούς λοφώδεις σχηματισμούς με υψηλότερους εκείνους του χωριού Πέρδικα (1.009 υψ.) στα βόρεια και του Φλώρου (969 υψ.) στο ύψος του χωριού Τέροβο. Η κοιλάδα που βρίσκεται στο δυτικό τμήμα αυτής της περιοχής διαρρέεται από τον ποταμό Λούρο, που πηγάζει από τις νοτιοανατολικές υπώρειες του Τόμαρου, περνά από τα στενά της Κλεισούρας στα όρια των νομών Ιωαννίνων-Πρέβεζας και διασχίζοντας τις πεδινές εκτάσεις της Πρέβεζας

81. Ο φυσικός χώρος



για να καταλήξει στα Γιάννινα, διασχίζοντας το νότιο τμήμα του ομώνυμου λεκανοπεδίου.

Ο αυχένας των Πέντε Πηγαδιών είναι σημαντικός, διότι ελέγχει το μοναδικό πέρασμα από τις βόρειες ορεινές περιοχές της Ηπείρου προς τις πεδινές εκτάσεις των εκβολών του Άραχθου και του Λούρου. Τα ερείπια της αρχαίας πόλης Όρραον στα βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Αμμότοπος και τα αρχιτεκτονικά υπολείμματα από το Κάστρο, την Κούλια και το Χάνι των νεότερων ιστορικών χρόνων στην τοποθεσία Πέντε Πηγάδια μαρτυρούν την στρατηγικής σημασίας θέση του περάσματος. Το πέρασμα είχε μεγάλη σημασία και για τους κτηνοτρόφους, που μετακινούσαν τα κοπάδια τους δυο φορές το χρόνο από τις πεδινές εκτάσεις της Άρτας και Πρέβεζας στους ορεινούς βοσκοτόπους της Πίνδου και αντίστροφα. Το ανατολικό τμήμα του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων και η ευρύτερη περιοχή του χωριού Καμπή Άρτας αποτελούσαν σημαντικούς σταθμούς αυτής της μετακίνησης (φθινόπωρο-άνοιξη) για συμφωνίες, λογαριασμούς και προμήθειες των κτηνοτρόφων. Στις μέρες μας, οι ασφαλτοστρωμένοι δρόμοι, οι οποίοι διασχίζουν τις δύο περιοχές, επιτρέπουν τη γρήγορη και άνετη διέλευση ανθρώπων, ζώων και εμπορευμάτων, μετατρέποντας σε απλή ανάμνηση την προηγούμενη ιστορική πρακτική.

Το μικροκλίμα των δύο περιοχών διατηρεί όλα τα χαρακτηριστικά του ηπειρωτικού τύπου, έτσι όπως έχουν περιγραφεί σε προηγούμενα κεφάλαια. Ωστόσο, τα πηγαία και άφθονα ύδατα του ποταμού Λούρου και το χαμηλό υψόμετρο της ομώνυμης κοιλάδας το επηρεάζουν ως προς την υγρασία. Το τμήμα της κοιλάδας του Λούρου που βρίσκεται στο νομό Ιωαννίνων, δηλαδή από τον αυχένα της Κανέτας και τις πηγές του Λούρου μέ-

«...Το δερβένι από τα Πέντε Πηγάδια ξέβγαине στον Κάμπο από το σημείο “Κώλος Βουνιού - Γοριτσάκι” (στο Ροβίλιαστο στον πλάτανο και στο χάνι) κι έπιανε το ίσωμα. Μετά έστριβε για τον Άι-Δημήτρη και περνούσε σύρριζα στο Γορίτσι (Αυγό) από το μέρος των Λισιανών, για να βγει στην “Καταβόθρα”. Ο Αλήπασας είχε φτιάξει καλά το δερβένι, Γιάννινα-Άρτα, γι’ αυτό οι ξένοι περιηγητές το αναφέρουν σαν αξιόλογο έργο του...»

Χρ. Σκανδάλης,
Το Κρυφοβό και
το Σχολειό του, 1990.

χύνεται στον Αμβραχικό κόλπο. Η λεκάνη του ανατολικού τμήματος είναι ξηρική και έχει περισσότερο τα χαρακτηριστικά ενός υψίπεδου παρά μιας κοιλάδας. Η διάταξη αυτών των δύο εδαφολογικών κοιλωμάτων είναι βορειοδυτική-νοτιοανατολική και ακολουθεί, όπως όλες οι κοιλάδες, τη διεύθυνση των οροσειρών και λοφοσειρών της Ηπείρου.

Από τις μικρογεωγραφικές ενότητες του Άνω Λούρου και της λεκάνης Δυτικού Ξηροβουνίου διέρχονται οι μοναδικοί δρόμοι επικοινωνίας του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων με τις νότιες ακτές του Ιονίου Πελάγους και ιδιαίτερα του Αμβραχικού κόλπου. Πριν από την κατασκευή της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Άρτας μέσα στην κοιλάδα του Λούρου και κατά μήκος του ποταμού (1956-58), η επικοινωνία της ευρύτερης περιοχής του Αμβραχικού κόλπου με το λεκανοπέδιο Ιωαννίνων, για λόγους ασφάλειας και ευκολίας περισσότερο, γινόταν από το δρόμο των Πέντε Πηγαδιών-Σκλίβανης-Πεστών. Παρά τις δυσκολίες που παρουσιάζει αυτή η διέλευση, αφού οι ταξιδιώτες έχουν να υπερβούν τον αυχένα των Πέντε Πηγαδιών, βόρεια του χωριού Αμμότοπος, η μετακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων από τον δρόμο αυτόν ήταν συχνότερη παλιότερα. Μετά την κατασκευή της εθνικής οδού Άρτας-Ιωαννίνων, η κίνηση του δρόμου της Σκλίβανης υποβαθμίστηκε σημαντικά, παρά τη διαπλάτυνση και ασφαλίωσή του. Στις μέρες μας η εθνική οδός Ιωαννίνων-Άρτας δέχεται το σύνολο της κυκλοφορίας της ευρύτερης περιοχής. Η χάραξη της εθνικής οδού στο τμήμα του νομού Ιωαννίνων μετά τη σήραγγα της Κλεισούρας ακολουθεί τον ποταμό Λούρο και, αφού περάσει το Χάνι Τερόβου και το Χάνι Εμίν Αγά, ανηφορίζει στον αυχένα της Κανέτας, όπου συναντάει το δρόμο Πεστών-Σκλίβανης-Πέντε Πηγαδιών,

«...Ὁ Λούρος τώρα σὲ διατομὲς ἐπιπέδων. Κυλᾶ μὲ τὰ χωριὰ καὶ τοὺς συνοικισμοὺς του, παιγνιδιστὰ συμπλέγματα τῶν συμφώνων του, τοῦ λ καὶ τοῦ ρ, τοῦ ρ καὶ τοῦ σ: Κεράσοβο, Κλεισούρα, Κουκλέσι, Βούλιστα, Κερασούντα, Πέτρα, Παλιόροφος, Φλάμπουρα, ὑπόκωφα λαρυγγίσματα κι ἤχηρὰ συρίγματα τῶν νερῶν του...»

Π. Δάλλας, Στο ρεύμα του ποταμού, 1986.

λόγω μικρογεωγραφικές ενότητες, εκτός από την παρόχθια ζώνη βλάστησης, που εκτείνεται κατά μήκος του ποταμού Λούρου, καμία άλλη φυτική ζώνη δεν διακρίνεται με ευκρίνεια, παρά μόνο η ζώνη του πουρναριού. Ουσιαστικά, μία ενιαία ζώνη βλάστησης χαρακτηρίζει τις δύο περιοχές, στην οποία αναπτύσσεται το πουρνάρι, το οποίο απλώνεται από τα χαμηλότερα μέχρι τα μεγαλύτερα υψόμετά τους. Έτσι, το ανάγλυφο του εδάφους, το μικροκλίμα της περιοχής, το είδος της βλάστησης και η δραστηριότητα του ανθρώπου, στην πάροδο του χρόνου, διαμόρφωσαν μία τοπική οικολογία, η οποία εξυπηρετεί την κτηνοτροφική δραστηριότητα, που αποτέλεσε τη βάση για τη διαμόρφωση της τοπικής κοινωνίας και του πολιτισμού της.

«...?Απάνω-άπάνω περάσματα για τόν Τζουμερκιώτη και τόν Λακκιώτη, αρχή απ' τή γέφυρα του Ζήτα. Ακόμη σέ κοντακιανά όροπέδια και παρυφές κοιλάδων βλέπεις τις βουνίσσιες ξερολιθιές γύρω σέ γρασίδια μ' έλιές και σπυροφόρα...»

Γ. Δάλλας, Στό ρεῦμα του ποταμού, 1986.

Η κοιλάδα του Άνω ρου Λούρου συνορεύει με τις γεωγραφικές ενότητες της Λάκκας Σούλι, των Δωδωνοχωριών και του Δυτικού Ξηροβουνίου. Είναι γνωστό άλλωστε ότι ιστορικά, μέχρι την απελευθέρωση της Ηπείρου, η περιοχή υπάγονταν διοικητικά στην ενότητα της Τσαρκοβίστας. Η μεταξύ τους επικοινωνία πραγματοποιείται από δύσβατους αυχένες και η χάραξη των σημερινών δρόμων περνά από τις παλιές διαβάσεις τους. Οι διαβάσεις αυτές είναι: α) προς τη Λάκκα Σούλι, ο αυχέννας μεταξύ των χωριών Βαριάδες - Αχλαδέα, β) προς τα Δωδωνοχώρια, ο αυχέννας μεταξύ των οικισμών Κοπάνης-Μηλιγγών και γ) προς το δυτικό Ξηροβούνι, ο αυχέννας μεταξύ Χάνι Τερόβου-Τέροβο. Κατά τους νεότερους ιστορικούς χρόνους τόσο η γεωγραφική θέση όσο και οι τοπικές και μακρινές επικοινωνίες επέδρασαν σημαντικά στην ανθρωπογεωγραφική διαμόρφωση των δύο περιοχών. Οι επικοινωνίες, παρά το δύσβατο του εδάφους, επέτρεψαν τις μεταξύ τους κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις, ανταλλαγές και αλληλεπιδράσεις.

χρι τη σήραγγα της Κλεισούρας είναι περισσότερο υγρό από εκείνο της λεκάνης δυτικά του Ξηροβουνίου. Οι τοπικές ομίχλες είναι συχνές στην κοιλάδα και μερικές φορές ο αυχένος της Κανέτας, στο ύψος των χωριών Θεριακήσι και Κοπάνη, αποκλείεται το χειμώνα από τα χιόνια. Αντίθετα, οι ομίχλες στη λεκάνη δυτικά του Ξηροβουνίου είναι ελάχιστες και ο χειμώνας της περιοχής περισσότερο ξηρός και κρύος λόγω υψομέτρου. Παρά το γεγονός ότι οι δύο αυτές περιοχές καταλαμβάνουν το νοτιότερο τμήμα του νομού Ιωαννίνων και απέχουν ελάχιστα (20 χιλ.) από τις πεδινές ακτές του Ιονίου Πελάγους, το κλίμα τους δεν διαφέρει ουσιαστικά από τα βορειότερα μέρη της Ηπείρου και αυτό πιστοποιείται εύκολα από τα είδη της βλάστησης που αναπτύσσονται σ' αυτή την περιοχή. Η κοιλάδα του Άνω ρου του Λούρου και η λεκάνη του Δυτικού Ξηροβουνίου αποτελούν, για παράδειγμα, το βορειότερο όριο ανάπτυξης της ελιάς και των εσπεριδοειδών.

Η παραποτάμια βλάστηση στην οποία κυριαρχούν τα πλατάνια, οι ιτιές και άλλα υδροχαρή φυτά, αναπτύσσεται κατά μήκος του ποταμού Λούρου. Σ' αυτή τη ζώνη βλάστησης, εκεί όπου το έδαφος το επιτρέπει, διαμορφώνονται μικροί αγροί, στους οποίους καλλιεργούνται τριφύλλια και καλαμπόκι. Ακολουθεί η ζώνη βλάστησης του πουρναριού, το οποίο, διακοπτόμενο από μικρές συστάδες αγρών, δρυών και βοσκοτόπων, απλώνεται στις πλαγιές των χαμηλών υψωμάτων της κοιλάδας. Με όμοιο τρόπο στις πεδινές εκτάσεις της λεκάνης δυτικά του Ξηροβουνίου οι καλλιέργειες των τριφυλλιών και άλλων κτηνοτροφικών φυτών διαμορφώνουν μια γεωργική ζώνη βλάστησης. Στις πλαγιές των γύρω υψωμάτων μια άλλη χαρακτηριστική ζώνη βλάστησης σχηματίζεται, όπου κυριαρχεί μόνο το πουρνάρι. Στις εν



82. Χαρακτηριστικό τοπίο



83. Η κοιλάδα του Λούρου

λούν δείγματα αυτής της αισθητικής και σηματοδοτούν τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών.

Τα χωριά του Δυτικού Ήεροβουνίου οργανώνονται χωροταξικά σε δύο μικροοικιστικά σύνολα. Το ένα στο βόρειο τμήμα της λεκάνης, που επικεντρώνεται στα Πεστά και περιλαμβάνει τα χωριά Πέρδικα, Μυροδάφνη και Αγία Τριάδα. Το άλλο στο νότιο τμήμα της λεκάνης, που οργανώνεται στο τρίγωνο των χωριών Σκλίβανης-Τερόβου-Βαρλαάμ. Η Σκλίβανη αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα διάσπαρτης κατοίκησης του χώρου. Οι συνοικισμοί της, κτισμένοι στις δυτικές υπώρειες του Ήεροβουνίου, απλώνονται σε ένα μήκος 20 χλμ.. Όλη η βορειοδυτική πλευρά της υψηλότερης κορυφής του Ήεροβουνίου (1.614 υψ.) αποτελεί τον φυσικό γεωγραφικό χώρο της. Η μορφολογία του εδάφους και η βλάστηση προσφέρεται για την ανάπτυξη μιας κτηνοτροφίας που συνδυάζεται με ανάλογες μικρές καλλιέργειες, γεγονός που επιβεβαιώνει η διάσπαρτη κατοίκηση. Αντίθετα με την κοιλάδα του Άνω ρου Λούρου, στο Δυτικό Ήεροβούνι, η αισθητική του χώρου, των οικισμών και της αρχιτεκτονικής, διατηρήθηκε σε ικανοποιητικό βαθμό. Παρά τη σταδιακή αλλοίωσή τους και τους σεισμούς του 1967 και 1981, οι εκκλησίες της Αγίας Παρασκευής (Αγία Τριάδα), του Αγίου Νικολάου (Βαρλαάμ), του Αγίου Βλασίου, του Αγίου Γεωργίου και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Σκλίβανη) και της Παναγίας (Τερόβου), για παράδειγμα, αποτελούν εξαιρετικά δείγματα της τοπικής αρχιτεκτονικής. Στη θέση Πέντε Πηγάδια, επίσης, το εγκαταλελειμμένο κτιριακό σύνολο προσφέρεται για αναστήλωση κι αυτό γιατί συνδυάζει τη στρατιωτική (κούλια-φυλάκιο-οχυρώσεις) με την κοσμική (πηγάδια-χάνι) αρχιτεκτο-



86. Το μοναστήρι του Αγίου Νικολάου Σκλίβανης

Παράλληλα, το ανάγλυφο του φυσικού χώρου και η διάταξη των οικισμών τους συνέβαλαν στη διατήρηση της ανθρωπογεωγραφικής ταυτότητάς τους.

Τα χωριά του Άνω Λούρου διατάσσονται δυτικά του ποταμού σε δύο μικροοικιστικά σύνολα. Το ένα, στο βόρειο τμήμα της κοιλάδας, μέσα σ' ένα εδαφολογικό κούλωμα πριν τις πηγές του ποταμού, περιλαμβάνει τους οικισμούς Θεριακήσι, Κοπάνη, Βαργιάδες, Πεντόλακκο και Μελιά. Το άλλο, στο νότιο τμήμα της κοιλάδας, μέσα στη λεκάνη των πηγών του ποταμού, συγκεντρώνει τους οικισμούς Βουλιάστα, Μουσιωτίτσα και Κουκλέσι. Όλοι οι οικισμοί, για γεωγραφικούς λόγους, οικονομίας και ασφάλειας, είναι κτισμένοι σε σχετικά μικρό υψόμετρο, μέσα στη ζώνη βλάστησης του πουργαριού, αφήνοντας τα χάνια (Εμίν Αγά, Τερόβου και Κουκλεσίου) πάνω στην οδική αρτηρία κοντά στις όχθες του ποταμού. Μετά την κατασκευή της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Άρτας και τις οικονομικές αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών του αιώνα μας, οι οικισμοί Κουκλέσι και Μουσιωτίτσα μετακινήθηκαν χαμηλότερα και πάνω στο δρόμο. Εκτός όμως από αυτές τις χωροταξικές ανακατατάξεις, η κατασκευή της εθνικής οδού μέσα στην κοιλάδα του ποταμού Λούρου επέφερε και ριζικές αλλοιώσεις στην τοπική αρχιτεκτονική. Οι κατοικίες, οι εκκλησίες, τα χάνια, οι νεροτριβές, οι μύλοι, τα μαντάνια κ.λπ. αλλοιώθηκαν ή καταστράφησαν ολοσχερώς. Ίσως, η εκκλησία του Αγίου Νικολάου (Κουκλέσι) και το Χάνι Εμίν Αγά να αποτελούν τις μοναδικές εξαιρέσεις αυτής της εξέλιξης. Παράλληλα, με τις αλλαγές του δομικού συστήματος και των δομικών υλικών, η αισθητική των κτισμάτων ακολούθησε τα εθνικά πρότυπα. Οι κατοικίες και τα καταστήματα της περιοχής που έχουν πρόσωπο προς την εθνική οδό αποτε-



84. Μύλος στην Κοπάνη

85. Το ρωμαϊκό υδραγωγείο στο Λούρο



τές παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά και με τη Λάκκα Σούλι και τα Κατσανοχώρια αλλά και με άλλες περιοχές της Ηπείρου. Το άγονο έδαφος, το πουρνάρι και η πέτρα, η γνωστή μικρής κλίμακας κατά κανόνα κτηνοτροφία, που συμπληρώνεται και από μια υποτυπώδη γεωργία, συνιστούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο έζησε και δημιούργησε το δικό της πολιτισμό η τοπική κοινωνία. Οι επιμέρους εξειδικεύσεις, όπως των καρβουνιάρηδων της Μουσιωτίτσας και του Κουκλεσίου, ή άλλες βιοποριστικές δραστηριότητες, όπως οι «συλλεκτικές» (ξύλα κ.λπ.) συνέβαλαν στη διαμόρφωση ιδιαίτερων γνωρισμάτων, χωρίς να αναιρούν την ενότητα. Γλωσσολογικά πρέπει να σημειώσουμε την ιδιαιτερότητα της Μουσιωτίτσας, όπου παράλληλα με τα ελληνικά μιλιούνται και τα αρβανίτικα.

Όσον αφορά τον εθιμικό κύκλο και τη λαϊκή λατρεία, αξίζει να τονισθεί η αντοχή κάποιων εθιμικών τελετών, οι οποίες, παρά τις όποιες αλλαγές, συνεχίζουν να αποτελούν ένα σημαντικό κεφάλαιο του τοπικού πολιτισμού με ιδιαίτερη συμβολική διάσταση όσον αφορά την επιβίωση του κοινοτικού πνεύματος, την ιδεολογική αναπαραγωγή των ίδιων των κοινοτήτων. Η ζώνη αυτή θα μπορούσε λαογραφικά να χαρακτηριστεί ως ζώνη του «καγκελάρη», ενός κατ'εξοχήν κοινοτικού χορού με θεμελιακό το στοιχείο της θρησκευτικής-λατρευτικής έκφρασης. Ο «καγκελάρης» ή «καγκελάρη» είναι χορός συνυφασμένος με τον κύκλο των εθίμων του Πάσχα αλλά και άλλα ανοιξιάτικα ή καλοκαιρινά λατρευτικά πανηγύρια που ακολουθούν. Λαβαίνει χώρα κατά κανόνα στο προαύλιο της εκκλησίας, του ξωκλησιού ή του μοναστηριού το οποίο πανηγυρίζει, με πάνδημη συμμετοχή, ιεραρχική διάταξη και τελετουργικό χαρακτήρα. Το θρησκευτικό γεγονός δεν είναι μόνον η αφορμή για την

νική και περιέχει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γεωγραφίας του χώρου (αυχένας-πέρασμα-κλεισούρα) και της τοπικής κοινωνίας-οικονομίας (ταξίδια-μετακινήσεις κτηνοτρόφων-εμπόριο κ.λπ.).

Οι αισθητικές αλλοιώσεις και στις δύο μικρογεωγραφικές περιοχές εκφράζουν βαθύτερες κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, οι οποίες έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην τοπική πολιτισμική ταυτότητα. Ένα σημαντικό τμήμα του ενεργού πληθυσμού της κοιλάδας του Λούρου έχει στραφεί σε νέες ασχολίες. Οι υδατοκαλλιέργειες της πέστροφας, καθώς και τα καφενεία-εστιατόρια και τα πρατήρια υγρών καυσίμων της εθνικής οδού συγκροτούν, πλέον, τον άξονα της τοπικής οικονομικής δραστηριότητας. Η παρουσία και η επιρροή της νέας οικονομικής δραστηριότητας είναι τέτοια, που προκαλεί βαθιές ρωγμές στο πολιτισμικό πρότυπο της περιοχής, μετατρέποντας, για παράδειγμα, το παραδοσιακό πανηγύρι του χωριού σε «γιορτή πέστροφας». Εξάλλου, οι τοπικές κοινότητες, λόγω της μικρής απόστασης από τα Γιάννινα, έχουν συνδεθεί οργανικά με τη ζωή της πόλης, γεγονός που προκαλεί πολιτισμική διάχυση αλλά και σύγχυση.

Γενικά, τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν, ο χώρος των δύο αυτών ενοτήτων παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά του περάσματος. Κλεισούρες και αυχένες, χάνια και κούλιες, δρόμοι καίριοι και διαβάσεις κρίσιμες, ανάγκες ελέγχου κι ανάγκες υπηρεσιών, μετακινήσεις, εμπόριο και νομαδικά «διάβατα», διαμόρφωσαν τις λειτουργίες του χώρου, που στάθηκαν καθοριστικές για την ιστορία του και φαίνεται βέβαια να καθορίζουν και τις προοπτικές του.

Από τη σκοπιά του λαϊκού πολιτισμού και της παράδοσης, όπως συμβατικά αυτή ορίζεται, οι περιοχές αυ-

κοινοτική συλλογική έκφραση, αλλά ο πυρήνας της εθιμικής τελετής, γύρω από τον οποίο συνυφαίνονται ο καταγωγικός μύθος, η συλλογική μνήμη, η ανάμνηση σημαντικών ιστορικών γεγονότων, η εξύμνηση συμβολικών μορφών της ιστορίας και των θρύλων της κοινότητας αλλά και το παρόν με τα δικά του χαρακτηριστικά, ένα παρόν στο οποίο διατρανώνεται η πίστη της ομάδας στη συνέχειά της. Το πρώτο τραγούδι είναι συνήθως θρησκευτικού περιεχομένου με μορφολογία, ύφος και πνεύμα δημοτικού τραγουδιού, όπως και ο πρώτος που σέρνει το χορό είναι ο πρεσβύτερος παπάς, που χορεύει με παράστημα και πνεύμα παλλικαριού, παραπέμποντας σ' έναν συμβολικό ιστορικό χρόνο, όπου οι κληρικοί αποτελούσαν σύμβολα ενός αγώνα για την επιβίωση.

Στη Σκλίβανη, όπως και αλλού, ο Πασχαλιτικός χορός αρχίζει με το τραγούδι «Κάτω στα Γεροσόλυμα», που έχει ως τσακίσματα ή γυρίσματα για τις ανάγκες του χορευτικού ρυθμού τις φράσεις «ματάκια» και «μα το Χριστός Ανέστη».

Κάτω στα Γεροσόλυμα, ματάκια
και στου Χριστού τον τάφο, μα το Χριστός Ανέστη,
εκεί δέντρος δεν ήτανε, ματάκια,
δέντρος εφανερώθη, μα το Χριστός Ανέστη.
Ο δέντρος ήταν ο Χριστός, ματάκια,
και ρίζα η Παναγία, μα το Χριστός Ανέστη,
κι αυτά τα δεντροκλώναρα, ματάκια,
ήταν οι Αποστόλοι, μα το Χριστός Ανέστη,
κι αυτά τα φύλλα που 'τρεμαν, ματάκια,
ήταν οι μαρτυρούσες, μα το Χριστός Ανέστη,
που μαρτυρούσαν κι έλεγαν, ματάκια,
για του Χριστού τα πάθη, μα το Χριστός Ανέστη...!

Αυτή είναι η αρχή ενός τραγουδιού που εκφράζει τη λαϊκή εκδοχή του θείου δράματος και δηλώνει μια μοναδική συγχώνευση του θείκου με το κοσμικό, στην πλέον αρχέγονη έκφρασή του, στοιχείο, ενός τραγουδιού που καταλήγει μ' έναν ύμνο στην Παναγιά-μάνα, σ' αυτό το σύμβολο του λαϊκού μας πολιτισμού, που υπήρξε πηγή έμπνευσης σε όλες τις μορφές της καλλιτεχνικής έκφρασης του λαού.

...Κυρά μ', κυρά μ', μη σφάζεσαι, ματάκια,
σφάζονται οι μάνες όλες, μα το Χριστός Ανέστη
Κυρά μ', κυρά, μην πνίγεσαι, ματάκια,
πνίγονται οι μάνες όλες, μα το Χριστός Ανέστη...²

Το μεγαλείο, η ομορφιά, η κοινωνική λειτουργία του χορού αυτού έκαναν, σύμφωνα μ' ένα άλλο τραγούδι του (παραλλαγή Πεστών), το βασιλιά να εύχεται να μην ήταν βασιλιάς, για να μπορούσε κι αυτός να πιάνονταν στο χορό.

...Κι ο βασιλιάς διαβαίνοντας να 'λαφοκυνηγήσει,
το Μάρκο του κοντοκρατεί και το χορό αγναντεύει.
Και με το νου του έλεγε και με το νου του λέει
«Να μη 'χα γίνει βασιλιάς, να μη 'χα γίνει ρήγας,
να πιάνομουν να χόρευα κοντά στη ρωμιπούλα»³

Μαζί με τα ηρωικά, τα κλέφτικα, τις παραλογές και άλλα είδη τραγουδιών που λέγονται στα καγκελάρια είναι χαρακτηριστική και η παρουσία ενός τραγουδιού με έντονο ιδεολογικό χαρακτήρα, που αναφέρεται στις αδικίες των μουχτάρηδων. Παραθέτουμε εδώ την παραλλαγή του Κουκλεσίου:

Ένας αητός καθότανε σε μαρμαρένιο αλώνι
κι ένα κεφάλι κράταγε και το συχνορωτούσε.
—Κεφάλι, κακοκέφαλο, το τι κακό 'χεις κάνει

— Μία φορά κι έναν καιρό κι ένα παλιό ζαμάνι
ήμουν μουχτάρης στο χωριό κι έριχνα τα δευτέρια.
Στους πλούσιους δίκαια εκατό, στις χήρες πεντακόσια.
Και ο θεός με δίκασε και τα πουλιά με τρώνε⁴.

Τα καγκελάρια αποτελούν φυσικά αναπόσπαστο κομμάτι των πανηγυριών, που σε κάθε χωριό, εκτός από το κεντρικό, το αφιερωμένο στον άγιο της κεντρικής εκκλησίας, υπάρχουν και άλλα που γίνονται σε ξωκλήσια ή μοναστήρια. Στην περιοχή αυτή τα πανηγύρια είναι πολλά και η αντοχή τους στο χρόνο αξιοσημείωτη. Πίσω από τα στοιχεία των αναβιώσεων και των εν γένει παρεμβάσεων των συλλόγων και αδελφοτήτων, υπάρχει ένας λατρευτικός και κοινωνικός πυρήνας, που εκφράζει τη συνέχεια και τη συνοχή της κοινότητας, κατά έναν τρόπο που παραπέμπει σε ιδρυτικές λειτουργίες και την αντίστοιχη μυθολογία.

87. Το πανηγύρι του Αγίου
Νικολάου Σκλίβανης



Μπορούμε να αναφερθούμε στο πανηγύρι του Αγίου Νικολάου της Σκλίβανης, που γίνεται στο ομώνυμο μοναστήρι έξω από το χωριό στις 20 Μαΐου (μετακομιδή των οστών του Αγίου). Το πανηγύρι αυτό ουσιαστικά αποτελεί το κλείσιμο του κύκλου των πασχαλινών εθίμων, τα τραγούδια που λέγονται στο χορό είναι πασχαλινά, και σηματοδοτεί τη μετάβαση στη θερινή περίοδο, γι' αυτό και αποκαλείται και Άγιος Νικόλαος των Βλάχων (συμπίπτει με την άνοδο των νομάδων κτηνοτρόφων στα ορεινά). Παρά το γεγονός ότι το μοναστήρι σήμερα δεν λειτουργεί, το πανηγύρι του εξακολουθεί να προσελκύει αρκετό κόσμο από την ευρύτερη περιοχή και να παίζει ένα σημαντικό ρόλο από συμβολική άποψη στο παρόν της κοινότητας. Η λατρευτική εκδήλωση της παραμονής, που διατηρείται ζωντανή μέχρι τις μέρες μας, είναι ένα σημαντικό δείγμα για το πως στην ορθόδοξη παράδοση ένα θρησκευτικό γεγονός αποκτά θεμελιακές κοινωνικές και αρχετυπικές πολιτισμικές διαστάσεις. Ο Εσπερινός, η αρτοκλασία, η λιτάνευση της εικόνας του Αγίου με το γνωστό συμβολισμό καθαγιασμού του χώρου αλλά και του χρόνου, ο χορός με τα χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν πιο πάνω, η συνεστίαση με τις σπιτικές πίττες που παραπέμπει σε πρωτογονικές τελετουργίες κοινωνικότητας, συλλογικότητας και ταυτότητας, η εγκοίμηση και τα τάματα συνιστούν ένα εθιμικό σύνολο έκφρασης και αναπαραγωγής του κοινοτικού πνεύματος μέσα από τη χρήση των πλέον ισχυρών συμβόλων του. Σε πανηγύρια σαν κι αυτό συνοψίζονται αλλά και ενισχύονται τα κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κοινότητας, ενεργοποιείται τελετουργικά η κοινωνική μνήμη, καθαγιάζεται και μυθοποιείται ο ιστορικός χρόνος, αναβαπτίζεται η συλλογική συνείδηση εκεί που σμίγει το ανθρώπινο και το θείο, το

φυσικό και το υπερφυσικό, το γεγονός και η αιωνιότητα.

Αν περάσουμε από το συμβολικό στο υλικό μέρος του λαϊκού πολιτισμού της περιοχής, σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η παραποτάμια ζώνη του Λούρου με τα στοιχεία της παραδοσιακής προ-βιομηχανικής τεχνολογίας που συνδέονται με την ενέργεια του νερού. Κυρίως οι νερόμυλοι και οι νεροτριβές αποτελούν ένα σημαντικό κεφάλαιο του υλικού λαϊκού πολιτισμού του χώρου αυτού, που μέχρι πρόσφατα ή ακόμα και σήμερα λειτουργούν, διαμορφώνοντας μαζί με άλλα στοιχεία το ιδιαίτερο πολιτισμικό του χρώμα.

Η παραποτάμια ζώνη γενικά, με τις δυνατότητες που της παρέχει ο ίδιος ο ποταμός για νέες δραστηριότητες αλλά και τα νέα δεδομένα, που έτσι κι αλλιώς έχει δημιουργήσει η διέλευση της εθνικής οδού από εκεί, μπορεί να αποτελέσει άξονα ανάπτυξης ενός νέου τοπικού πολιτισμικού συστήματος με την παράλληλη αξιοποίηση του παραποτάμιου παραδοσιακού πολιτισμού. Οι νέες σύγχρονες παραγωγικές δραστηριότητες, όπως η ιχθυοκαλλιέργεια, θα μπορούσαν σ' ένα πλαίσιο εναρμόνισης με τα οικολογικά και πολιτισμικά δεδομένα της τοπικής μικρο-κλίμακας να οδηγήσουν σε μια νέα ακμή, όχι μόνο οικονομική αλλά και κοινωνική και πολιτισμική.

1. Βλ. *Τραγούδια του Λαζάρου και του Πάσχα*, Ιωάννινα 1987, εκδ. Αδελφότητας Σκληβανιτών Ιωαννίνων «Άγιος Νικόλαος ο Θαυματουργός», σελ. 17-18.

2. *ό.π.*, σελ. 18.

3. Βλ. Αλκιβιάδης Γ. Σέβης, *Τα Πεστά Ιωαννίνων*, Γιάννινα 1988, εκδ. Αδελφότητας Πεστιωτών Ιωαννίνων, σελ. 75.

4. Βλ. Χρήστου Σκανδάλη, *Το Κουκλέσι Ιωαννίνων*, Αθήνα 1996, εκδ. Κοινότητας-Συλλόγων-Πνευματικού Κέντρου Κουκλεσίου, σελ. 114.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Κατά τη δεκαετία του 1950 ο πληθυσμός της περιοχής Άνω Λούρου και Δυτικού Ξηροβουνίου παρουσιάζει φυσιολογική αύξηση της τάξης του 2,30%. Την επόμενη δεκαετία όμως, ο πληθυσμός μειώνεται κάθετα, αγγίζοντας το μέγεθος εκείνο που δημογραφικά χαρακτηρίζεται ως έξοδος. Είναι η δεκαετία του '60, που, ως γνωστόν, σημαδεύει τη σύγχρονη δημογραφική ιστορία της Ελλάδας με το κύμα της μετανάστευσης και της αστυφιλίας. Στη συνέχεια, τα αποτελέσματα της απογραφής του '81, που αφορούν τη δεκαετία του '70, επιτρέπουν να υποθέσουμε την απαρχή μιας πληθυσμιακής επανάκαμψης, που όμως θα διαψεύσει η απογραφή του 1991. Την πληθυσμιακή αυτή εξέλιξη των τελευταίων ετών δίνουν ο πίνακας και το γράφημα που ακολουθούν:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

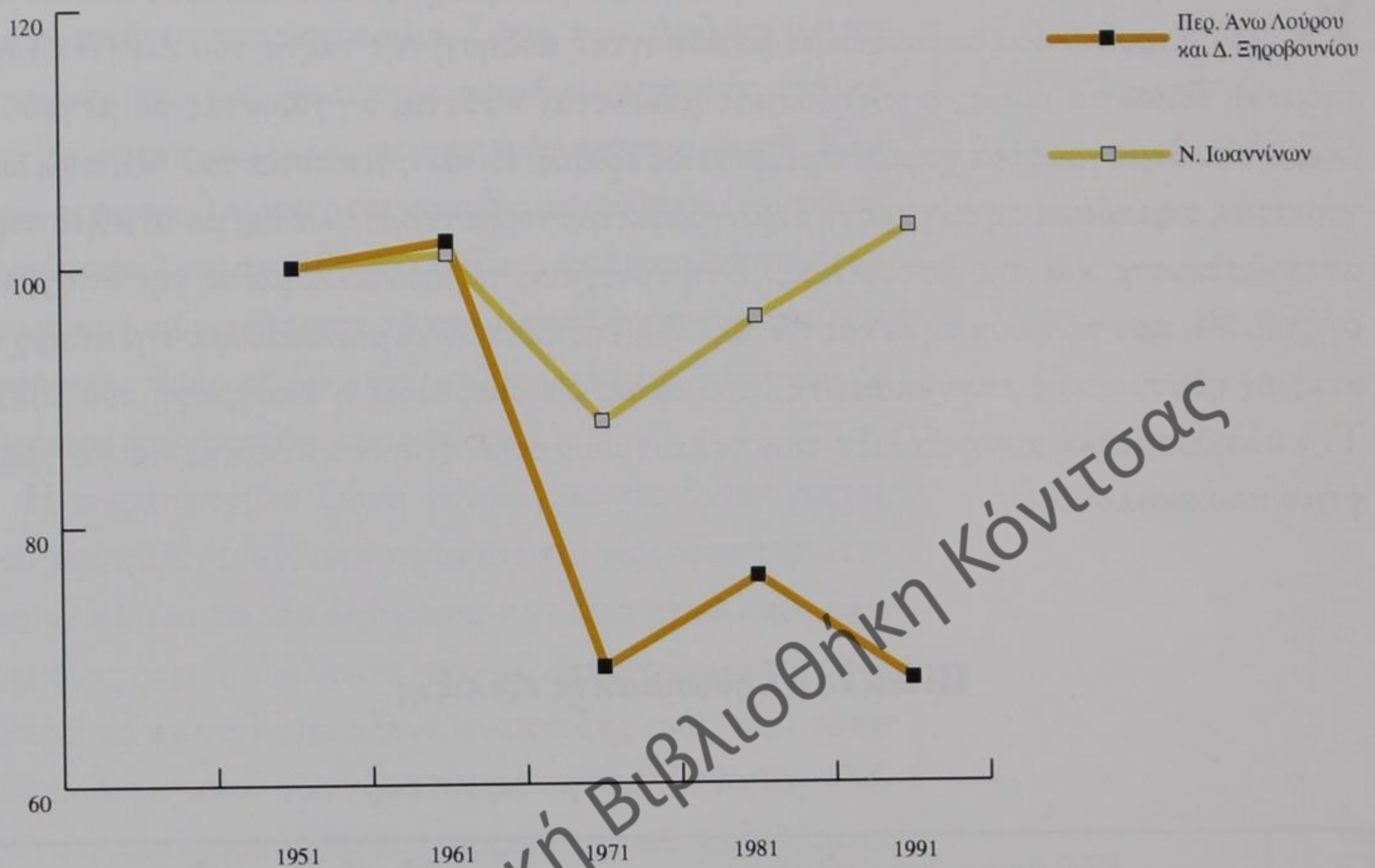
Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	7.242	100	153.748	100	4,71	1951 - 1961	2	1
1961	7.411	102	155.326	101	4,77	1961 - 1971	-30	-13
1971	5.033	69	134.688	88	3,73	1971 - 1981	10	9
1981	5.522	76	147.304	96	3,74	1981 - 1991	-11	7
1991	4.907	68	158.193	103	3,10			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Αν και η περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται ως ορεινή, ο χαρακτηρισμός αυτός ισχύει κυρίως για τις κοινότητες του Άνω Λούρου, όπου πράγματι το ποσοστό των καλλιεργησιμων εκτάσεων, σε συνδυασμό με την ύπαρξη υδάτων (Λούρος), κατέχει συγκριτικά με άλλες περιοχές του νομού ικανοποιητικό ποσοστό. Παρόλα αυτά, η κατηγορία των βοσκοτόπων κατέχει το υψηλότερο ποσοστό (55%) επί του συνόλου των εκτάσεων της περιοχής που αναφερόμαστε. Σημειώνουμε επίσης ότι η περιοχή αυτή αποτελούσε πέρασμα νομάδων και ότι ακόμα και σήμερα οι κοινότητες του Δ. Ξηροβουνίου ζουν από την κτηνοτροφία, ενώ οι κοινότητες του Άνω Λούρου πέρα από την κτηνοτροφία (αιγοπρόβατα) και τις καλλιεργούμενες εκτάσεις (καλαμπόκι) έχουν αναπτύξει και τον κλάδο της πεστροφοκαλλιέργειας.

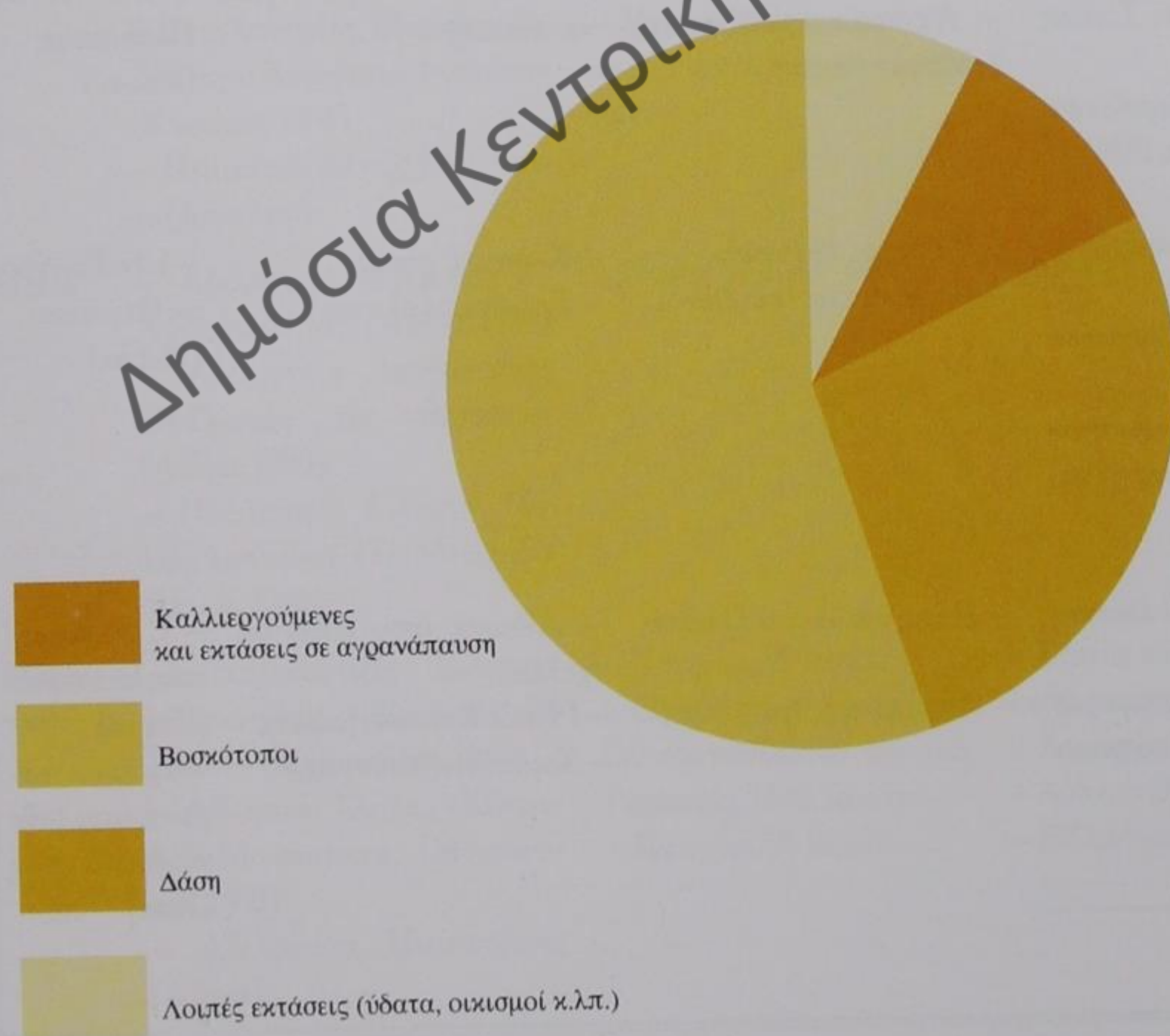
Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΑΝΩ ΛΟΥΡΟΥ ΔΥΤ. ΞΗΡΟΒΟΥΝΙΟΥ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιεργείες*	10	9	14	30
Βοσκότοποι	55	54	51	40
Δάση	27	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	8	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων της περιοχής Άνω Λούρου και Δ. Ξηροβουνίου & κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Πολιτιστικά στοιχεία

Σύλλογοι, αδελφότητες και αθλητικοί όμιλοι ή ενώσεις συνδέτουν την εικόνα των πολιτιστικών φορέων της περιοχής του Δ. Ξηροβουνίου και του Άνω Ρου Λούρου. Οι έδρες τους, όπως θα παρατηρήσει ο αναγνώστης στη συνέχεια, είναι στην Αθήνα, τα Γιάννινα και στις κοινότητες της περιοχής, γεγονός που δηλώνει και τη διασπορά ή κίνηση του πληθυσμού. Οι εκδηλώσεις λαμβάνουν χώρα κυρίως την περίοδο της Αποκριάς με φωτιά, γλέντι και χορό, το Πάσχα με καγκελάρι και το καλοκαίρι με πανηγύρι που «κρατάει» δυο, τρεις και περισσότερες μέρες. Αξιοσημείωτο είναι το «καγκελάρι», που μαρτυρεί τη συγγένεια της περιοχής με τα Κατσανοχώρια, τα Τζουμέρκα αλλά και τη μικρή Λάκκα Σούλι, ενώ, από μια άλλη πλευρά, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η «Γιορτή της πέστροφας». Ο πίνακας που ακολουθεί δίνει σε γενικές γραμμές τους πολιτιστικούς φορείς της περιοχής, τις εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα στις κοινότητές της, την υποδομή που διαθέτουν και μνημεία (ιστορικά, αρχιτεκτονικής, θρησκευτικά, κ.α.).

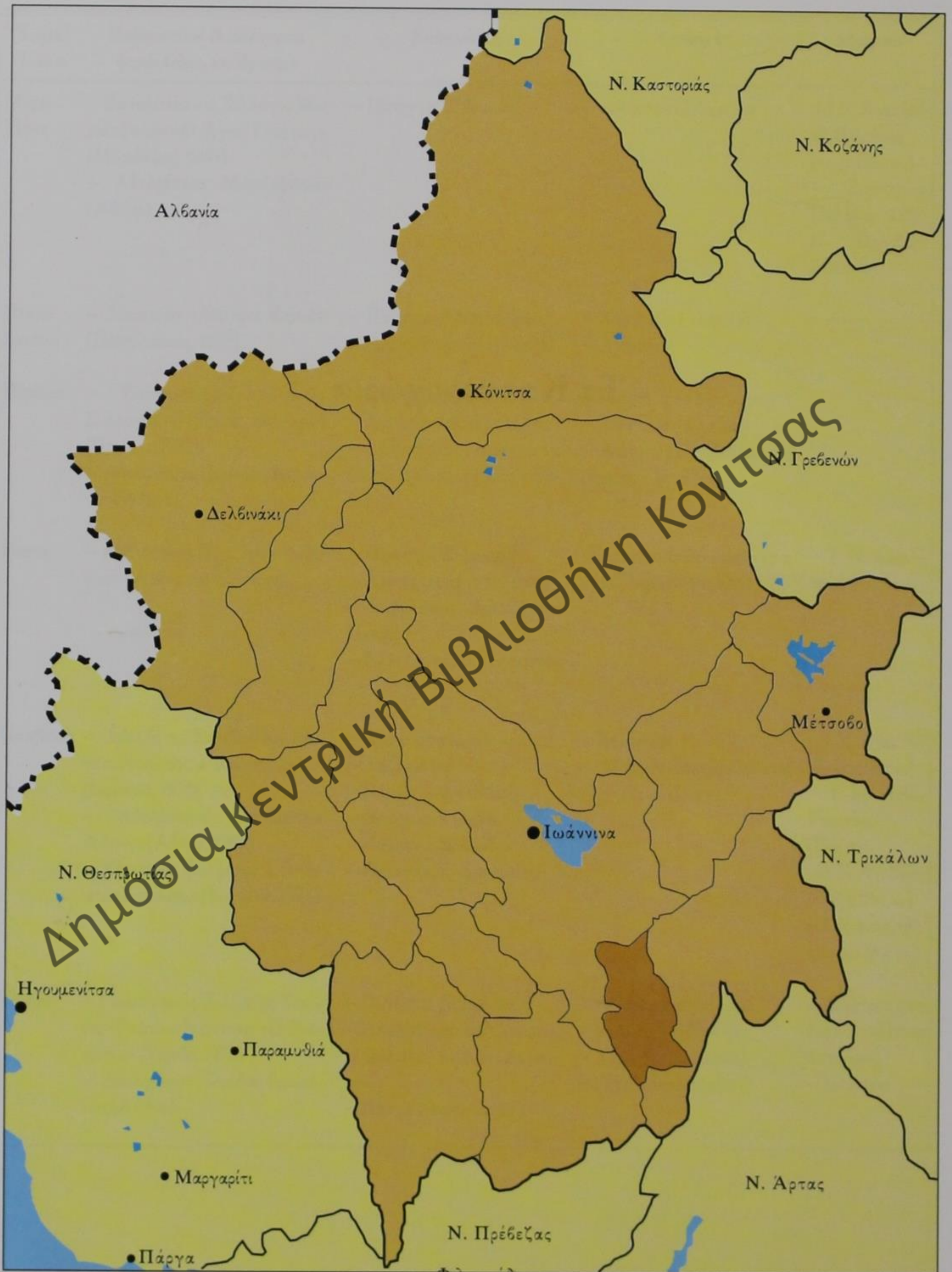
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αγία Τριάδα	<ul style="list-style-type: none"> - Εξωραϊστικός και Φιλανθρωπικός Σύλλογος Αγίας Τριάδας (Αθήνα, 1985) - Αθλητική Ένωση Ξηροβουνίου «Αετός» (Αγία Τριάδα, 1986) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, Αγίας Τριάδας - Αποκριάτικες εκδηλώσεις («Μπιρμπιλάτο») 	<ul style="list-style-type: none"> - Διακοινοτικό γήπεδο (υπό κατασκευή) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγίας Παρασκευής (18ος αι.)
Βαρ- γιάδες	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Βαργιαδωτών εν Αθήναις (Αθήνα, 1971) - Πνευματικό Κέντρο Βαργιάδων (Βαργιάδες, 1995) - Αθλητικός Όμιλος «Αναγέννηση» Βαργιάδων (Βαργιάδες, 1982) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 29 Ιουνίου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Κοινοτικό γήπεδο - Χοροστάσι (πλατεία) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Γεννήσεως Θεοτόκου (18ος αι.)
Βαρλαάμ	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Βαρλααμιτών Αθηνών (Αθήνα, 1975) - Πολιτιστικός και Μορφωτικός Σύλλογος Βαρλαάμ Ιωαννίνων (Βαρλαάμ, 1983) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, Αγίου Πνεύματος - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα (στο Δημοτικό σχολείο) - Γήπεδο Καλαθοσφαίρισης - Χοροστάσι (Μέσοχώρι) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου (17ος αι.) - Τμήμα ιστορικού δρόμου (οδικό δίκτυο Αλή Πασά)

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Βου- λιάστα	– Μορφωτικός-Πολιτιστικός Σύλλογος Βουλιάστας «Η Θεο- τόκος» (Βουλιάστα, 1979)	– Πανηγύρι, Ζωοδόχου Πη- γής – Γιορτή Πέστροφας, αρχές Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Ξενώνας Ε.Ο.Τ. – Γήπεδο καλαθοσφαίρισης (υπό κατασκευή) – Χοροστάσι (στον περίβολο του Νερόμυλου)	– Νερόμυλος (19ος αι.)
Θερια- κήσι	– Αδελφότητα Θεριακησιωτών Ιωαννίνων «Ο Άγιος Γεώργιος» (Ιωάννινα, 1978) – Αδελφότητα Θεριακησιωτών (Αθήνα) – Αθλητικός και Εκπολιτιστι- κός Σύλλογος Θεριακησίου (Θε- ριακήσι, 1982)	– Πανηγύρι, 7 Ιουλίου	– Χοροστάσι (πλατεία) – Αίθουσα (του Δημοτικού σχολείου)	
Κοπάνη	– Φιλοπρόσδος Κίνησις Κοπάνης (Ιωάννινα, 1978) – Αδελφότητα Κοπάνης «Ο Προφήτης Ηλίας» (Αθήνα 1976)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Χοροστάσι (πλατεία) – Αίθουσα πολλαπλών χρή- σεων (Κοινοτική & του Δημ. σχολείου)	– Ι. Ν. Αγ. Νι- κολάου – Νερόμυλος
Κουκλέσι	– Εκπολιτιστικός-Μορφωτικός Σύλλογος - Αδελφότης των εν Ιωαννίνους Κουκλεσιωτών (Ιωάν- νινα, 1980) – Εκπολιτιστικός, Εξωραϊστικός Σύλλογος Κουκλεσίου Ιωαννίνων (Κουκλέσι, 1984) – Πνευματικό Κέντρο Κουκλεσί- ου (Κουκλέσι)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου – Πάσχα («καγκελάρι») – Λαζάρου (κάλαντα) – Μουσική εκδήλωση με χο- ρευτικά συγκροτήματα (ετή- σια)	– Πολιτιστικό Κέντρο – Κοινοτική Βιβλιοθήκη – Χοροστάσι	– Ι. Ν. Αγίου Νικολάου (19ος αι.) – Σπήλαιο Πε- ριστερίου
Μελιά	– Αδελφότητα Μελιωτών «Ο Άγιος Νικόλαος» (Αθήνα, 1980) – Αδελφότητα Λαγγιώτισσας «Η Γέννηση της Θεοτόκου» (Αθήνα, 1980) – Πολιτιστικός Σύλλογος Με- λιάς Ιωαννίνων «Το Μελίχοβο» (Μελιά, 1984)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Αίθουσα	– Ι. Ν. Εισοδίων Θεοτόκου (Λαγγιώτισσα) (19ος αι.) – Χάνι Εμίν Αγά
Μουσιω- τίτσα	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μουσιωτίτσας - Ιωαννίνων «Η Ένωση» (Μουσιωτίτσα, 1980) – Αθλητικός Όμιλος «Κένταυ- ρος» Μουσιωτίτσας (Μουσιωτί- τσα, 1982) – Αδελφότητα Μουσιωτίτσας (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 29 Ιουνίου – Εκδηλώσεις στη μνήμη των 152 σφαγιασθέντων από τους Γερμανούς, 23-25 Ιουλίου – Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Γήπεδο ποδοσφαίρου & κα- λαθοσφαίρισης – Χοροστάσι (πλατεία) – Αίθουσα (Κ. Μουσιωτίτσα) – Βιβλιοθήκη	– Ι. Ν. Αγ. Νι- κολάου (τοιχ. 18ος αι.) – Μνημείο 152 πεσόντων

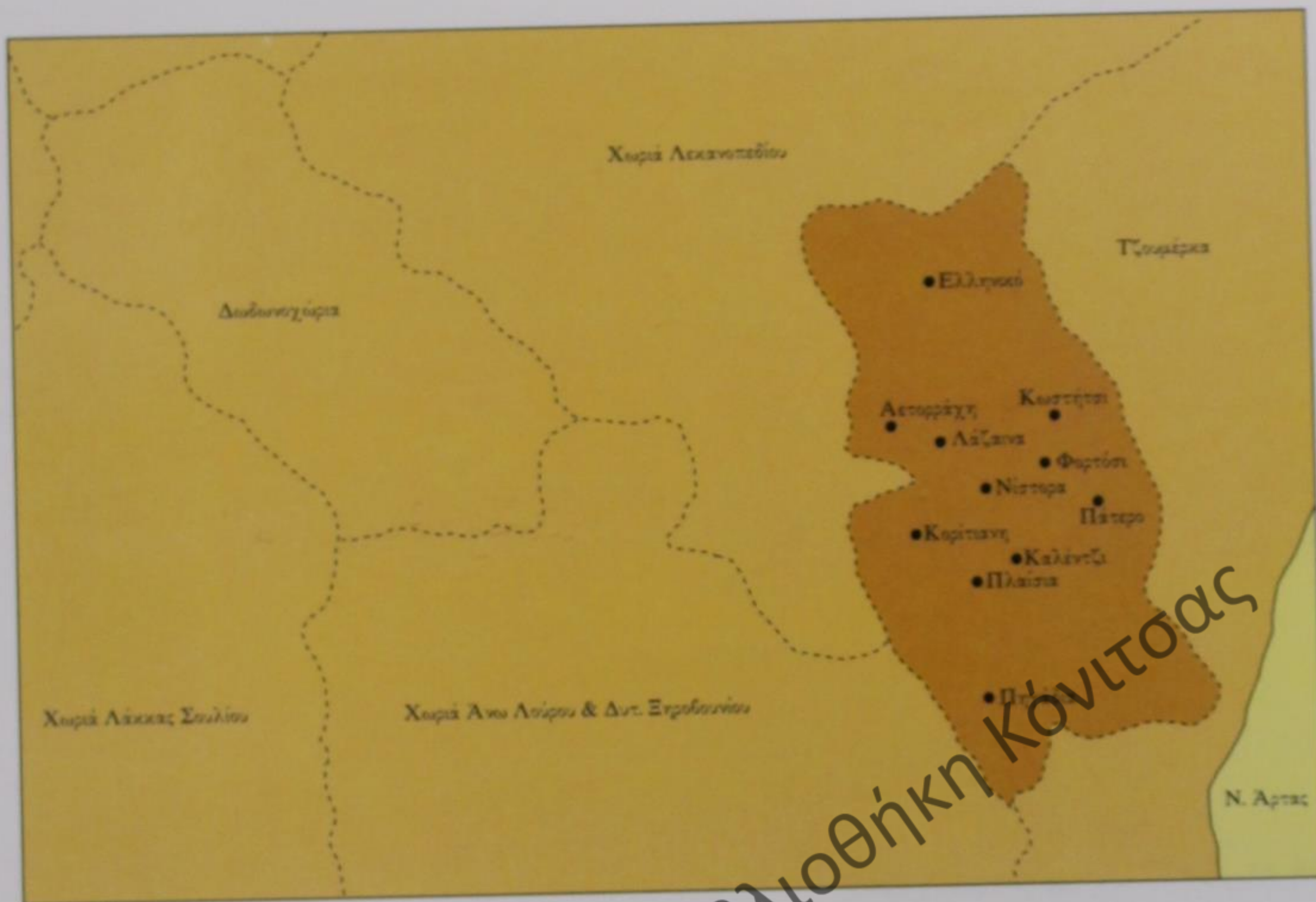
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Μυρο- δάφνη	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μυροδαφνιτών «Ο Άγιος Γεώργιος» (Μυροδάφνη, 1980) – Αδελφότητα Μυροδαφνιτών (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 27 Ιουλίου	– Αίθουσα εκδηλώσεων	– Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου (τοιχ. 18ος αι.) – Στρατηγείο Πολέμου 1912-13 (Πολεμικό Μουσείο)
Πεντό- λακκος	– Σωματείο «Λάμπρος Ζήκος» (Πεντόλακκος, 1939)	– Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Χοροστάσι (πλατεία) – Αίθουσα	
Πέρδικα	– Εκπολιτιστικός-Αθλητικός Σύλλογος Πέρδικας Ιωαννίνων (Πέρδικα, 1983) – Αδελφότητα Πέρδικας Ιωαννίνων (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Θεατρικές παραστάσεις (κατά την καλοκαιρινή περίοδο)	– Γήπεδο καλαθοσφαίρισης – Χοροστάσι (πλατεία) – Αίθουσα εκδηλώσεων (στο Δημοτικό Σχολείο)	
Πεστιά	– Αδελφότητα Πεστιωτών Ιωαννίνων (Αθήνα και Ιωάννινα)	– Πανηγύρι, 29 Ιουνίου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Εκδηλώσεις, Δευτέρα του Πάσχα – Εκδηλώσεις, 15 Αυγούστου	– Αίθουσα εκδηλώσεων (στο παλιό Δημοτικό σχολείο)	– Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου
Σκλίβανη	– Αδελφότης Σκλιβανιτών «Άγιος Νικόλαος ο θαυματουργός» (Ιωάννινα, 1971) – Αδελφότητα Σκλιβανιτών Αθηνών (Αθήνα, 1985) – Χορευτικός Σύλλογος Σκλιβανιτών Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1974)	– Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Λαζάρου (κάλαντα) – Πάσχα («καγκέλια») – Πανηγύρι, 9 Μαΐου – Πανηγύρι, 20 Μαΐου – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Χοροστάσι – Μουσείο Μεταβυζαντινής τέχνης (υπό ίδρυση)	– Ι. Μ. Αγίου Νικολάου (18ος αι.) – Ι. Μ. Αγίου Γεωργίου (17ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Βλασίου (τ. 18ος αι.) – Ι. Ν. Κοιμ. Θεοτόκου (18ος αι.)
Τέροβο	– Πολιτιστικός Σύλλογος Τερόβου-Ραψαίων Ιωαννίνων «Ο Φρεαρίτης» (Τέροβο, 1979) – Αδελφότητα Τερόβου Ιωαννίνων (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Μουσική βραδυά (Αύγουστος) – Πάσχα («καγκελάρι»)	– Αίθουσα εκδηλώσεων – Κοινοτική βιβλιοθήκη – Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο Ποδοσφαίρου	– Κάστρο (στη θέση «Πέντε πηγάδια») – Κουτσέκι

Τα Κατσανοχώρια

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



26. Πολιτισμική ενότητα Κατσανοχωρίων



27. Τα Κατσανοχώρια

Αετορράχη (Κοτόρτσι), Λάζαινα, Ελληνικό (Λοζέτσι), Καλέντζι, Κορίτιανη, Πηγάδια (Βαλτσώρα), Πλαίσια, Φορτόσι, Κωστήτσι, Νίστορα, Πάτερο.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

88. Μερική άποψη του φυσικού χώρου



Η ανθρωπογεωγραφική ενότητα των Κατσανοχωρίων καταλαμβάνει μία μικρή σχετικά εδαφική έκταση του νότιου - νοτιοανατολικού τμήματος του Νομού Ιωαννίνων, που βρίσκεται μεταξύ του Δυτικού Ξηροβουνίου (νότια), της νότιας λεκάνης των Ιωαννίνων (δυτικά), του ανατολικού λεκανοπεδίου Ιωαννίνων (βόρεια) και των Τζουμέρκων (ανατολικά). Ο φυσικός χώρος της ορίζεται γεωγραφικά από τον ποταμό Άραχθο (ανατολικό όριο), τις κορυφογραμμές της Αετορράχης (δυτικό όριο) και το βόρειο τμήμα του Ξηροβουνίου (νότιο όριο). Οι λοφοσειδείς σχηματισμοί της Αετορράχης κατέρχονται ομαλά στο ανατολικό και νότιο τμήμα του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, ενώ οι επιμήκεις ορεινοί σχηματισμοί του Ξηροβουνίου καταλήγουν από-

κρημνοί στην κοιλάδα του Άραχθου. Στο ανατολικό όριο των Κατσανοχωρίων, προς τον Άραχθο ποταμό, υπερυψούνται οι ορεινοί σχηματισμοί της Τσούκας βορειότερα (930 υψ.) και της Τσούκας Νάλτας νοτιότερα (1.026 υψ.). Στο γεωμετρικό κέντρο της περιοχής ένα σημαντικό εδαφικό κοίλωμα σχηματίζεται, καθώς χαμηλώνουν τα υψώματα του Ξηροβουνίου και της Αετορράχης. Ωστόσο, παρά το πλήθος των βουνών και των αυχένων που διαιρούν το φυσικό χώρο, η γεωγραφική ενότητα των Κατσανοχωρίων οριοθετείται με αρκετή σαφήνεια.

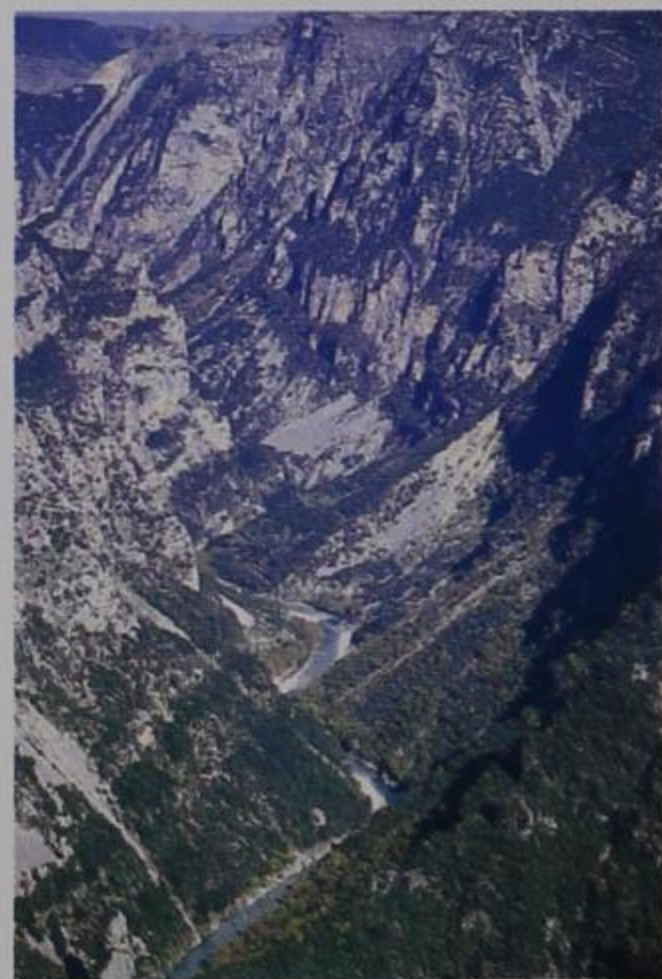
Το υδρογραφικό δίκτυο των Κατσανοχωρίων μοιάζει με εκείνο του Δυτικού Ξηροβουνίου και των Δωδωνοχωρίων. Πράγματι, κανένα σημαντικό ποτάμι ή σημαντικό χειμάρρος δεν υπάρχει στην περιοχή. Στο βόρειο τμήμα όμως, οι ρεματιές της Ράδοστας και του Μπισδένη, που αποτελούν τις λεκάνες απορροής των ομβρίων υδάτων της Τσούκας και του Ξηροβουνίου αντίστοιχα, σχηματίζουν μικρούς χειμάρρους κατά την περίοδο των πολλών και ραγδαίων βροχών. Τα νερά των ρεμάτων αυτών διέρχόμενα ανάμεσα από τα χωριά Καλέντζι και Πάτερο χύνονται στον Άραχθο ποταμό. Οι λιγοστές πηγές και κυρίως τα πηγάδια της περιοχής εξυπηρετούν τις ανάγκες των κατοίκων της σε νερό. Κι αυτό γιατί παρά τις σημαντικές ετήσιες βροχοπτώσεις, τα όμβρια ύδατα χάνονται στα καρστικά πετρώματα των υψωμάτων της περιοχής και ιδιαίτερα της χοανοειδούς ορεινής λεκάνης Καλεντζίου - Πλαίσιας. Αυτή η πόλγη αποτελεί και το κατ' εξοχήν ιδιαίτερο γεωφυσικό γνώρισμα της ενότητας των Κατσανοχωρίων. Ανάλογα με τη χρονιά και κυρίως κατά την περίοδο των υψηλών βροχοπτώσεων (Νοέμβρης - Μάης), οι χαμηλότερες σε υψόμετρο εκτάσεις της λεκάνης πλημμυρίζουν από τα νερά

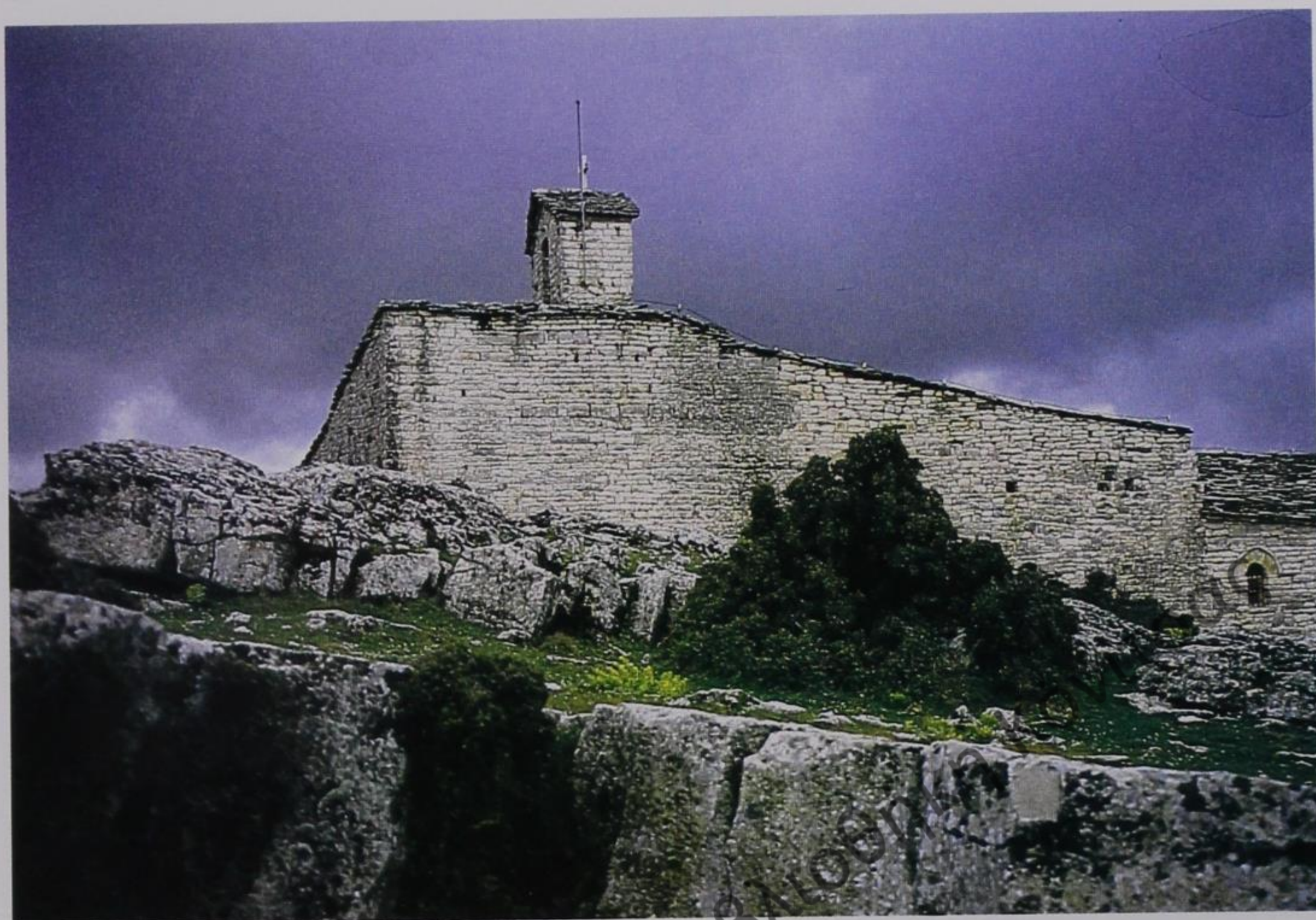
«... Κάτω απ' τα γλυκά χαμόγελα της Γκούρας και του Στέκου, αιώνια απλώνεται και ακτινοβολεί σα φάρος το προκομμένο Κατσάνικο.

Ανοιχτός τόπος, ψηλός, ολοφανερώτος...»

Γ. Μπούρης, *Τα παλιά εκείνα χρόνια*, 1997.

89. Η χαράδρα του Άραχθου





90. Το μοναστήρι της Τσούκας

της βροχής, τα οποία αποσύρονται κατά την περίοδο της ξηρασίας (Ιούνης - Οκτώβρης). Το ήδη γόνιμο χώμα της ορεινής λεκάνης καθίσταται ακόμη πιο εύφορο από αυτό το περιοδικό πλημμύρισμα των εδαφών της. Στην κοιλάδα ο κύκλος της γεωργικής παραγωγής ολοκληρώνεται κατά τη διάρκεια της ξηράς περιόδου, δηλαδή όταν οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις της δεν καλύπτονται από τα όμβρια ύδατα. Παράλληλα, ένας εξαιρετικός συνδυασμός προκύπτει και μία ξεχωριστή σχέση αναπτύσσεται ανάμεσα στις παραγωγικές δυνατότητες της λεκάνης και σε εκείνες των γύρω υψωμάτων. Ο συνδυασμός της γεωργίας με την κτηνοτροφία προσφέρει τη δυνατότητα στη δεύτερη να αναπτυχθεί με τη μορφή της οικόσιτης κτηνοτροφίας, γεγονός που χαρακτηρίζει έντονα αυτή την ενότητα. Σ' αυτό βοηθά ιδιαίτερα και το μικροκλίμα της περιοχής, που είναι βέβαια ηπειρωτικό

και σχετικά υγρό, αλλά με μεγάλο έλλειμμα υγρασίας κατά το θέρος.

Το ενδιαφέρον της χλωρίδας επικεντρώνεται στην ύπαρξη μιας και μόνο ζώνης βλάστησης, η οποία καλύπτει όλη την περιοχή. Αυτή η ενιαία ζώνη βλάστησης, στην οποία κυριαρχεί το πουρνάρι σε θαμνώδη κατάσταση, έχει διαμορφωθεί στην ουσία από τις παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες και τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της περιοχής. Το κοινοτικό και μοναστηριακό δρυοδάσος της Τσούκας (βόρεια) και οι γεωργικές εκτάσεις της ορεινής λεκάνης Πλαίσιας - Καλεντζίου (νότια) αποτελούν τις εξαιρέσεις της ενιαίας ζώνης βλάστησης. Στις λοφοειδείς διατάξεις της περιοχής το θαμνώδες πουρνάρι διακόπτεται από άλλα είδη δέντρων, όπως ο πλάτανος, η ιτιά, η λυγιά, η δάφνη, ο κέδρος, η αγριοαχλαδιά, η κουτσουπιά κ.λπ. Στο αλσώδες τοπίο των κατασκευασμένων αγρών στις πλαγιές των λόφων, διακρίνονται ακόμη και σήμερα μερικά γερικά σπωροφόρα δέντρα, όπως η καρυδιά, η κερασιά, η κορομηλιά κ.λπ. Τα ίχνη της εγκαταλειψής του αγροτικού χώρου από τον άνθρωπο είναι εμφανή στο Κατσανοχωρίτικο τοπίο. Συνέπεια τούτου, ιδίως μετά τον εμφύλιο πόλεμο, είναι να αναλάβει η βλάστηση τόσο στους πουρναρότοπους όσο και στο αλσώδες τοπίο. Η πυκνότητα της νέας βλάστησης καλύπτει σταδιακά κάθε ανθρώπινο ίχνος, είτε αυτό αφορά παραγωγική δραστηριότητα είτε κατασκευή. Ο κισσός, η χελιδρονιά, η αγραμπελιά και άλλα αναρριχόμενα φυτά καταπνίγουν κάθε δέντρο, ξηρολιθιά ή ερειπωμένη οικοδομή. Οι καλλιέργειες ορισμένων φυτών, όπως το σόργο, από το οποίο κατασκεύαζαν παλιότερα τα σάρωθρα (περιοχή της Πλαίσιας), έχουν εγκαταλειφθεί τελείως. Μερικές ευαίσθητες καλλιέργειες, όπως το αμπέλι, λόγω της φυλλοξήρας

αλλά και της πληθυσμιακής απογύμνωσης έχουν εγκαταλειφθεί στο σύνολό τους ή έχουν περιορισθεί στις πέργολες ορισμένων αυλών. Αλλά και η εγκατάλειψη της καλλιέργειας των δημητριακών, των οσπρίων και λαχανικών και παράλληλα το μη ελεγχόμενο κυνήγι μείωσαν σε σημαντικό βαθμό την πανίδα της περιοχής. Παλιότερα, η πτερωτή πανίδα και τα μικρά θηλαστικά έβρισκαν την τροφή τους στις καλλιέργειες των δημητριακών. Τώρα, η εγκατάλειψη της γεωργίας και γενικότερα του αγροτικού χώρου από τον άνθρωπο έχει δυσμενείς επιπτώσεις τόσο στην ορνιθοπανίδα (π.χ. πέρδικες, ορτύκια, κοτσύφια κ.λπ.) όσο και στα μικρά θηλαστικά (π.χ. λαγοί, αγριοκούνελα, αλεπούδες, κουνάβια κ.λπ.) της περιοχής Κατσανοχωρίων. Ωστόσο, η χαράδρα του Άραχθου αποτελεί, ίσως, το μοναδικό καταφύγιο της ενδημικής πανίδας και χλωρίδας και συγκεντρώνει όλες τις ελπίδες για τη διάσωση και ανάπτυξή τους.

Κατά την περίοδο των νεότερων χρόνων, η οικονομία της περιοχής Κατσανοχωρίων στηρίχθηκε στον συνδυασμό της γεωργίας με την κτηνοτροφία, δηλαδή στις πιο αποδοτικές δυνατότητες του φυσικού χώρου της. Η οικόσιτη κτηνοτροφία κατέλαβε σημαντική θέση στο τοπικό πλαίσιο της πρωτογενούς παραγωγής. Ως προς αυτό, ο δεσμός του κοινοτικού βοσκού αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στην περιοχή. Η πρακτική του κοινοτικού κοπαδιού εξυπηρετούσε αποτελεσματικότερα τη γεωργία, τόσο ως προς τον κύκλο της παραγωγής όσο και ως προς τη φυσική λίπανση των χωραφιών. Ακόμη, στα κοινοτικά κοπάδια υπήρχε η δυνατότητα να εκτραφούν και τα βοοειδή, που ήταν απαραίτητα για το συνεταιριστικό όργανο των αγρών.

Τα Κατσανοχώρια βρίσκονται πάνω στο δρόμο επι-

κοινωνίας των Τζουμέρκων με τα Γιάννινα. Παρόλο που η φύση του εδάφους δεν επιτρέπει τις εύκολες επικοινωνίες, μία σημαντική οδός με κατεύθυνση βορειοδυτική - νοτιοανατολική διασχίζει ολόκληρη την περιοχή. Μέχρι τα μισά του αιώνα μας, πάνω σ' αυτό το δρόμο υπήρχαν χάνια, τα οποία ήταν χωροθετημένα στα όρια της γεωγραφικής ενότητας των Κατσανοχωρίων. Το χάνι στη θέση «Πλάκα» του Άραχθου, όπου υπάρχει το ομώνυμο πέτρινο γεφύρι (ανατολικό όριο) και τα χάνια του Κουτσελιού ή της Κατσικιάς (δυτικό όριο) αποτελούσαν σημαντικούς σταθμούς στο δρόμο για τα Γιάννινα και αντίστροφα. Πράγματι, από τον Άραχθο μέχρι το ανατολικό λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων η διαδρομή περιλαμβάνει την υπέρβαση δύο σημαντικών αυχένων, καθώς και τη διάβαση όλης της λεκάνης Πλαίσιας - Καλεντζίου. Η απόκρημνη και στενή χαράδρα του Άραχθου (Τσίμοβο) στα ανατολικά και ο ορεινός όγκος του Ξηροβουνίου στα δυτικά καθιστούν υποχρεωτικό το πέρας των ταξιδιωτών από το βαθύπεδο Πλαίσιας - Καλεντζίου. Η σημερινή ασφαλτοστρωμένη επαρχιακή οδός, η οποία ακολουθεί τα χνάρια της παλιάς διαδρομής, παρουσιάζει τις ίδιες εδαφολογικές (οφιοειδείς αναβάσεις ή καταβάσεις) και κλιματικές (χιόνια ή πάγος στους αυχένες) δυσκολίες. Εκτός όμως από την κεντρική οδική αρτηρία, δύο ακόμη περάσματα δευτερεύουσας σημασίας, των οποίων η σημερινή χρήση έχει καθαρά τοπικό χαρακτήρα, επιτρέπουν την επικοινωνία της περιοχής με το νότιο τμήμα του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων και τα χωριά του Δυτικού Ξηροβουνίου. Το ένα μέσω της Σκάλας συνδέει την Αετορράχη με το Κρυφοβό και τα Ραβένια και το άλλο (μέσω του αυχένα του Μπριάσκοβου) την Κορίτιανη με την Πεστιά και τη Σκλίβανη. Ακόμη, μία γέφυρα επί του Άραχθου, στη θέση «Που-

λίτσα» ή «Πολτσιές» των Χουλιαράδων, εξυπηρετούσε την επικοινωνία μεταξύ Φορτοσίου και Αμπελοχωρίου (Τζουμέρκα).

Το οδικό δίκτυο της εποχής, εκτός φυσικά από το ταξίδι και το εμπόριο, συνδέεται άμεσα και με τις τοπικού χαρακτήρα οικονομικές δραστηριότητες. Οι νερόμυλοι αποτελούν σημαντικά κτίρια της προβιομηχανικής εποχής. Στην περιοχή των Κατσανοχωρίων, όσον αφορά τους νερόμυλους αλλά και τα μαϊντάνια και τις νεροτριβές αξιοποιήθηκε ο Άραχθος ποταμός, παρά το δύσβατο του εδάφους και την μεγάλη απόσταση των χωριών από αυτόν. Πράγματι, εκτός από το μύλο του Καλεντζίου, ο οποίος δούλευε μόνο όταν κατέβαζε νερό ο παρακείμενος ξηρόλακκος, τρεις άλλοι νερόμυλοι λειτουργούσαν στη χαράδρα του Άραχθου. Ένας στη θέση «Κορβέσια» κάτω από την Τσούκα, ένας δεύτερος στη θέση «Βαλεά» πλησίον της γέφυρας Φορτοσίου - Αμπελοχωρίου και ο τρίτος, του οποίου το κτίριο σώζεται μέχρι σήμερα, στη θέση «Κλίφκη» στη συμβολή του χειμάρρου Μπισδένη με τον Άραχθο ποταμό. Επίσης, οι Κατσανοχωρίτες είχαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν και τον υδρόμυλο στη θέση «Πλάκα», κοντά στο ομώνυμο πέτρινο γεφύρι του Άραχθου και πάνω στο δρόμο, που συνδέει τα Κατσανοχώρια με τα Τζουμέρκα. Οι νερόμυλοι, τα γεφύρια και τα μοναστήρια υπήρξαν συχνά αιτίες για τοπικές έριδες, διενέξεις και διεκδικήσεις ανάμεσα σε χωριά και ανθρωπογεωγραφικές ενοότητες, ακριβώς γιατί τα περισσότερα απ' αυτά ήταν κτισμένα σε οριακές ζώνες.

Τα μοναστήρια επίσης αποτελούν σημαντικά στοιχεία της οργάνωσης του χώρου αλλά και σημαντικούς οικονομικούς δεσμούς. Το μοναστήρι της Γεννήσεως της Θεοτόκου της Τσούκας δεν αποτελεί μόνον ένα

εξαιρετικό μνημείο του θρησκευτικού βίου της εποχής, αλλά και σημαντικό κοινωνικό και οικονομικό δεσμό της ευρύτερης περιοχής. Μαζί με τις Ιερές Μονές Ιωάννου του Προδρόμου (Πλαίσια) και Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Πάτερο), οι οποίες ιδρύθηκαν αργότερα από το μοναστήρι της Τσούκας, υποδεικνύουν, συν τοις άλλοις, τους σημαντικότερους σε πληθυσμιακό μέγεθος οικισμούς και φανερώνουν τη στρατηγική σημασία της ευρύτερης τοποθεσίας τους. Επίσης, το μοναστηριακό δρυοδάσος της Ι. Μ. Τσούκας θυμίζει το καθεστώς εκμετάλλευσης του δάσους (βακούφικο), τις σχετικές εξειδικευμένες ασχολίες (υλοτόμοι, καρβουνιάριδες κ.λπ.), την προμήθεια της πόλης των Ιωαννίνων με ξύλα και ξυλοκάρβουνα (εμπόριο) αλλά και το πληθυσμιακό μέγεθος του χωριού Λοζέτσι (Ελληνικό). Το μοναστήρι της Πλαίσιας - Πηγαδίων παραπέμπει στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις της περιοχής του (σόργο για σάρωθρα), στο πληθυσμιακό μέγεθος της Πλαίσιας (μεγάλο χωριό) και στο είδος των ασχολιών (σαρωθροποιοί, γεωργοί, κ.λπ.). Η Ι. Μ. Κοιμήσεως της Θεοτόκου δηλώνει την ασφαλής θέση της τοποθεσίας της, τη θέση του χωριού Πάτερο στο ανατολικό τμήμα της ορεινής κοιλάδας των Κατσανοχωρίων (απόκρημνη χαράδρα του Άραχθου) αλλά και το υποχρεωτικό πέρασμα για τα χωριά Αμπελοχώρι, Ραφταναίοι και Χουλιαράδες των Τζουμέρκων (επικοινωνίες, γέφυρα, κ.λπ.). Εκτός όμως από τα παραπάνω λιγότερο εμφανή στοιχεία, τα μοναστήρια προβάλλουν επίσης την ιδιαιτερότητα της ηπειρωτικής αρχιτεκτονικής. Παρά το γεγονός ότι όλα τα μοναστήρια της Ηπείρου εντάσσονται στο γενικότερο δομικό, λειτουργικό και αρχιτεκτονικό πλαίσιο, η αισθητική καθενός από αυτά παρουσιάζει μοναδικότητα και σ' αυτό συμβάλλει φυσικά η πολιτισμική ιδιαιτερότητα κάθε

περιοχής. Κατά κάποιο τρόπο, αυτό που κάνει τη διαφορά στην τοπική αρχιτεκτονική της ανθρωπογεωγραφικής ενότητας των Κατσανοχωρίων, είτε πρόκειται για κοσμικά είτε για θρησκευτικά κτίρια, είναι οι τοπικές πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες είναι αποτυπωμένες στις αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες κάθε οικοδομήματος.

Το ηπειρωτικό οικιστικό πρότυπο, που ακολούθησαν οι οικήσεις στην περιοχή Κατσανοχωρίων, έχει αλλοιωθεί σε μεγάλο βαθμό. Ωστόσο, τα εναπομείναντα παραδοσιακά ίχνη δόμησης στο χώρο και γενικότερα της ανθρωπίνης δραστηριότητας των νεότερων χρόνων προβάλλουν μέσα από την αισθητική τους, και όχι μόνο, τις τοπικές πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Το τοπίο εκτός από τις γεωγραφικές, οικονομικές και οικιστικές δομές, διατηρεί αρκετά από τα σημάδια της ιστορίας της τοπικής κοινωνίας. Τα σύνορα του 1881, που επέτρεπαν τη σχετικά εύκολη φυγή των ληστών επαναστατών από την τότε Οθωμανική Αυτοκρατορία στην ελεύθερη Ελλάδα, όπως επίσης, τα σύνορα του Εμφυλίου Πολέμου, που διαχώριζαν τον ΕΔΕΣ από τον ΕΛΑΣ, είναι αποτυπωμένα στον ευρύτερο χώρο. Ο ηπειρωτικός Άραχθος, αυτό το ορμητικό ποτάμι, που η ορεινή διαδρομή του γίνεται μέσα από στενά και χαώδη φαράγγια, διαιρεί ακόμη και σήμερα τον φυσικό χώρο. Ο τοπικός λόγος «δεξιά ή αριστερά του Αράχθου» εκφέρεται όπως στα παλιά για να δηλώσει το φυσικό όριο και τη δυσκολία περάσματος της χαράδρας του. Συνήθειες και φράσεις, σημεία και σύμβολα διατηρούν την ιστορία των Κατσανοχωρίων ζωντανή στο χώρο.

Ο εξηλεκτρισμός της περιοχής, το δίκτυο ύδρευσης των οικισμών, οι ασφαλτοστρωμένοι δρόμοι, τα νέα κτίρια και δομικά υλικά, η μείωση της κτηνοτροφικής και

αγροτικής δραστηριότητας, η ανάληψη της βλάστησης, οι γρήγορες μετακινήσεις με αυτοκίνητα, οι νέες γέφυρες από οπλισμένο σκυρόδεμα, τα σύγχρονα διοικητικά όρια, καθώς και τα νέα μέσα παραγωγής καταγράφουν την πορεία της ιστορίας του 20ου αιώνα. Αυτά τα μέσα και σύμβολα του σύγχρονου πολιτισμού εκτοπίζουν τις τοπικές ιδιαιτερότητες, εγκαθιδρύοντας και σ' αυτή την περιοχή το εθνικό πολιτισμικό πρότυπο. Παρόλα αυτά, υπάρχουν φαινόμενα που δηλώνουν τη συνέχεια και σύμβολα που παραπέμπουν στην ιδιαιτερότητα, ακόμα κι αν είναι σήμερα δύσκολα αναγνώσιμα από τον εξωτερικό παρατηρητή.

Σήμερα στα Κατσανοχώρια, ο υδρόμυλος της Κλίφκης δεν λειτουργεί πια, αλλά αυτή η λέξη, αυτό το κτίριο, το ίδιο το όνομα του μύλου, συνεχίζει να δηλώνει την αφθονία του νερού. Οι λέξεις «Πολτσιές», «Σκάλα», «Τσούκα άλτα» και πολλές άλλες μπορεί να μην έχουν πλέον συχνή χρήση, αλλά αποκαλύπτουν τα γεωγραφικά και όχι μόνο χαρακτηριστικά του χώρου. Το μοναστήρι της Τσούκας, που κρέμεται στις ορθοτενείς πλαγιές της χαράδρας του Αραχθού, συμβολίζει αλλά και διατηρεί τις θρησκευτικές παραδόσεις της περιοχής. Η εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στο ύψωμα της Φανερωμένης, στο κέντρο των Κατσανοχωρίων, θυμίζει τον πατρο-Κοσμά και τις σχετικές προφορικές παραδόσεις. Το κατεστραμμένο από τη φωτιά κτίριο του σχολείου Καλεντζίου στέκει ως ένα μνημείο του εκπαιδευτικού μας συστήματος, ιδιαίτερα συνυφασμένο με τα γνωστά οικοτροφεία.

Όπως έχει φανεί και από την «ανάγνωση» του τοπίου, η περιοχή των Κατσανοχωρίων παρουσιάζει έναν έντονο καθαγιασμό του χώρου, κατάστικτη καθώς είναι από ιερά σημεία. Μοναστήρια, εκκλησίες, ξωκλήσια

«... Καλέντζι,
λέξη που πέφτει από ψηλά σά
νόμισμα
σταγόνα σέ ξερή γλώσσα ή
σέ χάλκωμα.
Ντρίγκ-ντράγκ. Ή ξηρασία.
Μιά στέρνα.
Πέτρες μεγάλα μάγουλα τής γῆς
καί στέρνες...»

Ε. Χωρίτης, Καλέντζι,

1961

και εικονοστάσια, τοποθετημένα στις πιο καίριες θέσεις από την άποψη της οργάνωσης του χώρου, μέσα και έξω από τους οικισμούς, σηματοδοτώντας την αγωνία του ανθρώπου να «εξημερώσει» το περιβάλλον του αλλά και να προφυλαχτεί από πραγματικούς ή μεταφυσικούς κινδύνους, διαμορφώνουν επίσης το χαρακτήρα και την αισθητική του τόπου. Όμως, με την παρουσία αυτών των λατρευτικών χώρων καθαγιάζεται συμβολικά και ο χρόνος, αφού είναι συνυφασμένοι με το ετήσιο εορτολόγιο, με τις γιορτές των αγίων στους οποίους είναι αφιερωμένοι. Μια σειρά από θρησκευτικά πανηγύρια από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο συνιστούν, εκτός των άλλων, όχι απλώς τομές στην οργάνωση του χρόνου, αλλά και τελετουργίες καθαγιασμού του.

Σ' αυτό τον τόπο έχει κανείς την αίσθηση μιας δυσαναλογίας ανάμεσα στο «κιερό» και το «βέβηλο», ανάμεσα στις υποδομές των ιερών κτισμάτων και εκείνες της υλικής ζωής. Σ' έναν τόπο με λίγους παραγωγικούς πόρους, σ' ένα μέρος με λιγοστή την καλλιεργήσιμη γη, σε μια κοινωνία της μικρής κτηνοτροφίας και της «ξηρικής» κατά κανόνα συμπληρωματικής γεωργικής καλλιέργειας, φαίνεται ότι οι άνθρωποι αισθάνθηκαν πιο έντονη την ανάγκη των αγίων, την ανάγκη του υπερφυσικού.

Η έλλειψη πόρων, ωστόσο, όπως και αλλού, έτσι και εδώ προκάλεσε και την αποδημία, έφερε και την ξενιτιά στη ζωή των ανθρώπων. Τα τοπικά συμπληρωματικά προς τη γεωργοκτηνοτροφία επαγγέλματα, όπως εκείνα του ξυλοκόπου, του μυλωνά, του καρβουνιάρη, του κυρατζή, του τσαμπάζη ή ακόμα και του μαστόρου, δεν στάθηκαν ικανά να καλύψουν τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας, γι' αυτό κι εδώ παρατηρείται αρκετή μετανάστευση, εσωτερική και εξωτερική, κατά το διάστημα

των δύο τελευταίων αιώνων, με κορύφωση τη μεταπολεμική, δίχως προηγούμενο, δημογραφική αποψίλωση. Από τα παλιότερα κύματα αποδημίας Κατσάνων προέκυψαν και σημαντικοί ευεργέτες, όπως ο Ιωάννης Λούλης από την Αετορράχη (Κοτόρτσι) και ο Κων. Κατσάρης από το Καλέντζι¹. Στα νεότερα χρόνια οι Κατσάνοι παρουσιάζουν μια μεγάλη διασπορά σε διάφορες πόλεις της Ηπείρου, της Αιτωλοακαρνανίας και στην Αθήνα, επιδεικνύοντας μάλιστα μιαν αξιοσημείωτη δραστηριότητα σε πολλούς τομείς.

Η συνοχή του χώρου των Κατσανοχωρίων εκφράζεται ανάλογα και στη συλλογική συνείδηση των ανθρώπων, αφού οι Κατσάνοι θεωρούν εαυτούς μια ενότητα ανεξάρτητα από τις κατά τόπους διαφορές. Γίνεται, μάλιστα, τόσο από τους άλλους, όσο και από τους ίδιους αναφορά σε κοινά τους χαρακτηριστικά, από τα οποία κάποια είναι αποτυπωμένα σε γνωστές παροιμιακές φράσεις. Για παράδειγμα, το χαρακτηριστικό της ευστροφίας (ή για άλλους της προηγίας), αποδίδεται με τη φράση «Οι Κατσάν' έβαλαν του διάουλου στο κουλουκύθ'»².

Από την άποψη της εθιμικής λαογραφίας, και τα Κατσανοχώρια ανήκουν στην πολιτισμική ζώνη όπου επικρατεί το «καγκελάρι» ή οι «κύκλες». Εδώ ο πάνδημος αυτός χορός, που τον περιγράψαμε σε άλλες περιοχές, είναι γνωστός ως «κύκλες» και γίνεται τόσο το Πάσχα όσο και στα πανηγύρια εκκλησιών και μοναστηριών. Στο Ελληνικό (Λοζέτσι), για παράδειγμα, γίνεται τη Λαμπρή στο χωριό σε συγκεκριμένα χοροστάσια (Δευτέρα στον Άι Γιώργη, Τρίτη στην Αγία Τρίτη, Παρασκευή στην Παναγιά, Σάββατο στον Άι Χριστόφορο...) ³ και στις 8 Σεπτεμβρίου στο Μοναστήρι της Τσούκας.

«... Βασιλικός πολύκλωνος
στον χρόνο το περβάζι

Κάθε κλωνί κι ένα πουλί
κάθε ανθός και μισεμός

Μυρίζει χρόνια δίσεχτα
μυρίζει απουσίες...»

Τ. Κανάτσης, Λεηλασίες,
1997.

Το πανηγύρι στο Μοναστήρι της Τσούκας είναι από τα πιο φημισμένα της ευρύτερης περιοχής και παρουσιάζει ακόμα και σήμερα σημαντική κίνηση και ενδιαφέρον, καθώς διατηρούνται ζωντανές εκδηλώσεις της λαϊκής λατρείας, όπως η «εγκοίμηση» (το έθιμο να κοιμούνται για θεραπευτικούς ή απλά λατρευτικούς λόγους στο εκ-



91. «Κύκλες» στο Λοζέτσι

κλησάκι του Μοναστηριού), τα «τάματα», που γίνονται για τους ίδιους λόγους, και το «ζώσιμο» της εκκλησίας με κερί για την αποτροπή του κακού. Το εθιμικό λατρευτικό πλαίσιο του πανηγυριού αυτού, που διατηρείται ζωντανό, εκφράζοντας τη συνέχεια στην πίστη και τη λαϊκή λατρεία, αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο της θρησκευτικής παράδοσης, που φαίνεται να παραμένει ζωντανό και αυθεντικό, όσο θα υπάρχουν μεταφυσικές ανησυχίες και βεβαίως όσο θα υπάρχει η ανάγκη προσφυγής στο θείο. Η ίδια η θέση του Μοναστηριού πάνω σ' ένα βράχο στο χείλος της χαράδρας του Άραχθου, η αρχιτεκτονική του και το βακούφικο δάσος που το περιβάλλει, συμβάλλουν αρκετά στη δημιουργία της αίσθησης του θείου αλλά και του συναισθήματος της υπέρβασης των ορίων της καθημερινότητας.

Όλα αυτά είναι ζωντανά και δεν χρειάζονται τις γνωστές παρεμβάσεις των συλλόγων για «αναβίωση», όπως ζωντανή είναι και η παράδοση των καλάντων του Λαζάρου, τα γνωστά ως «Λαζαρούδια». Σ' αυτή την παράδοση θα μείνουμε λίγο, διότι δεν είναι απλά και μό-

νο ζωντανή αλλά είναι και ευρέως γνωστή, αφού τα τελευταία χρόνια κάποιες παρέες Κατσάνων συνηθίζουν να λένε τα κάλαντα του Λαζάρου και στα Γιάννινα. Η μεγαλύτερη γιορτή των παιδιών της περιοχής άλλοτε, κρατιέται σήμερα κυρίως από κάποιες παρέες ηλικιωμένων, συνιστώντας ένα

σημαντικό σύμβολο συνέχειας και ταυτότητας της περιοχής. Παρέες των δύο ή τριών καλαντιστών με τη συνοδεία των «κυπριών», τα οποία «δηλκλώνουν» στις τέσσερις γωνίες μιας τετράγωνης σανίδας με μια τρύπα στη μέση, όπου μπαίνει το «σκόπι» (ξύλο) που τη στηρίζει, τραγουδούν το τραγούδι του Λαζάρου, καταλήγοντας σε παινετικά και ευχετήρια στιχάκια ανάλογα με την οικογενειακή κατάσταση κάθε σπιτιού, και δέχονται από τους νοικοκυραίους φιλοδωρήματα. Είναι το πανάρχαιο έθιμο των αγερμών, που ο βασικός του πυρήνας είναι ευετηριακός και προσαρμόζεται στο εκάστοτε εθιμικό πλαίσιο και το περιεχόμενο της γιορτής κατά την οποία τελείται.

Θα παραδέσουμε στη συνέχεια κάποια από τα «παινετικά» στιχάκια που λέγονται μετά το βασικό τραγούδι του Λαζάρου, διότι παρουσιάζουν ιδιαίτερο κοινωνικό ενδιαφέρον και μεγάλη ποιητική αξία. Σε σπίτια λοιπόν που έχουν θυγατέρα λένε το παρακάτω τραγούδι:



92. Τα «Λαζαρούδια»

Κυρά μ' τη θυγατέρα σου, την ηλιογεννημένη,
στα σύγνεφα την έκρυψες, να μην την αβασκάνουν,
τα σύγνεφα εσκόρπισαν, φάν'κε το πρόσωπό της.
Διαβαίν' ένας πραματευτής κι ένας καλός αφέντης
κι έχασε το μαντήλι του το χρυσοκεντημένο.
Βήκε και το τελάλησε σε δέκα βιλιάτια.
Ποιος ήβρε το μαντήλι μου το χρυσοκεντημένο;
Άν το 'βρε νιος να το χαρεί και νιος ας καμαρώνει,
αν το 'βρε κάνας γέροντας, χρόνος να μην τον πάρει,
κι αν το 'βρε κόρη ανύπαντρη, γυναίκα θα την πάρω.

Για το παλικάρι λένε το παρακάτω:

Παλικαράκι νιούτσικο, κρουστάλινο, χιονάτο,
σου μήνυσε μια λυγερή να πας ν' αρραβωνιάσεις,
μην κατεβάσει ο Δούναβης και πνίξει τα γεφύρια.
-Εγώ βροχές δε σκιάζομαι, χαλάζια δε φοβάμαι,
εγώ 'χω πόρο να διαβώ, γιοφύρι να περάσω,
εγώ 'χω γρίβα γρήγορο και γρίβα παιγνιδιάρη
στο δαχτυλίδι να διαβώ, στη βέργα να περάσω
κι εκεί στο διπλοπόταμο να διπλωθώ να κάτσω.

Σε σπίτια που έχουν ξενιτεμένο λένε το γνωστό τρα-
γούδι της ξενιτιάς στο ρυθμό όμως των Καλάντων:

Ξενιτεμένο μου πουλί και παραπονεμένο
η ξενιτιά σε χαίρεται κι εγώ 'χω τον καημό σου.
-Τι να σου στείλω, ξένε μου, αυτού στα ξένα που 'σαι;
Σου στέλνω μήλο σέπεται, κυδώνι μαραγκιάζει,
σου στέλνω και το δάκρυ μου σ' ένα χρυσό μαντήλι,
το δάκρυ μου είναι καυτερό και καίει το μαντήλι⁴.

Για κάθε περίπτωση υπάρχει το ανάλογο τραγούδι
και οι καλαντιστές πρέπει να γνωρίζουν καλά την οικο-
γενειακή κατάσταση σε κάθε σπίτι, για να λειτουργήσει
το τραγούδι τους και να συγκινήσουν. Τέτοιες εθιμικές

εκδηλώσεις δεν δηλώνουν απλά έναν χαρακτήρα αλληλογνωριμίας της τοπικής κοινωνίας αλλά λειτουργούν επίσης και ως μηχανισμοί έμμεσου κοινωνικού ελέγχου και επιβεβαίωσης κοινωνικών καταστάσεων. Βεβαίως στο αστικό πλαίσιο των Ιωαννίνων η λειτουργία του συγκεκριμένου φαινομένου έχει διαφοροποιηθεί, αλλά δεν παύει να συγκινεί με τον τρόπο του ακόμα και τους πιο αδιάφορους για τέτοια πράγματα κατοίκους του άστεως.

Μιλώντας για την επέκταση ενός εδάφους στο χώρο και ειδικά για τον αστικό χώρο των Ιωαννίνων, μπορούμε να κλείσουμε με ένα σχόλιο για τη σημασία της γειτνιασίας των Κατσανοχωριών με τα Γιάννινα, τόσο ιστορικά όσο και σήμερα, που παρατηρείται έντονα το φαινόμενο της επέκτασης του αστικού χώρου και της αστικής λειτουργίας πολλών χωριών, τα οποία φαίνεται ότι αναλαμβάνουν δημογραφικά, καθώς και σύγχρονα μέσα μεταφοράς επιτρέπουν ακόμα και να κατοικεί κανείς στο γειτονικό με τα Γιάννινα χωριό του, έχοντας ως χώρο απασχόλησης την πόλη. Στα κοντινά Κατσανοχώρια, που συνδέονται με αστική συγκοινωνία με τα Γιάννινα, κάτι τέτοιο είναι εμφανές.

1. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας, *Εθνομυθικά των Κατσανοχωριών Ηπείρου* (συλλογικό), Αθήνα, Σύλλογος Κατάνων «η Αετοράχη», 1969, σελ. 105-124 και 159-164.

2. ο.π., σελ. 127.

3. Κώστας Δ. Βασιλείου, *Το Ελληνικό [=Λοζέτσι] Ιωαννίνων*, Αθήνα, Αδελφότητα Συγχωριανών Ελληνικού Ιωαννίνων «η Τρούικα», 1996, σελ. 114.

4. ο.π., σελ. 105-110 και Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννινών, *Ηπειρώτικη Μουσική Παράδοση 1,2*, (μουσικό λείψανο), Γιάννινα, 1991.



93. Κατίνα

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Ο πληθυσμός των Κατσανοχωρίων έχει λίγο πολύ την ίδια δημογραφική συμπεριφορά με αυτήν της πλειοψηφίας των περιοχών του Νομού. Η έξοδος αποτελεί και εδώ το βασικό χαρακτηριστικό, μια έξοδος που, από όσο μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε οι πολιτιστικοί φορείς, κατευθύνεται προς την Αθήνα. Σήμερα, η πυκνότητα του πληθυσμού στα Κατσανοχώρια φθάνει του 23,71 κατοίκους/km², ενώ αυτή του Νομού είναι 31,68 κατ./km² (απογραφή '91), γεγονός που δηλώνει την αραιοκατοίκηση της περιοχής. Η εξέλιξη αυτή κατά την περίοδο 1951-1991, σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, έχει ως εξής:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

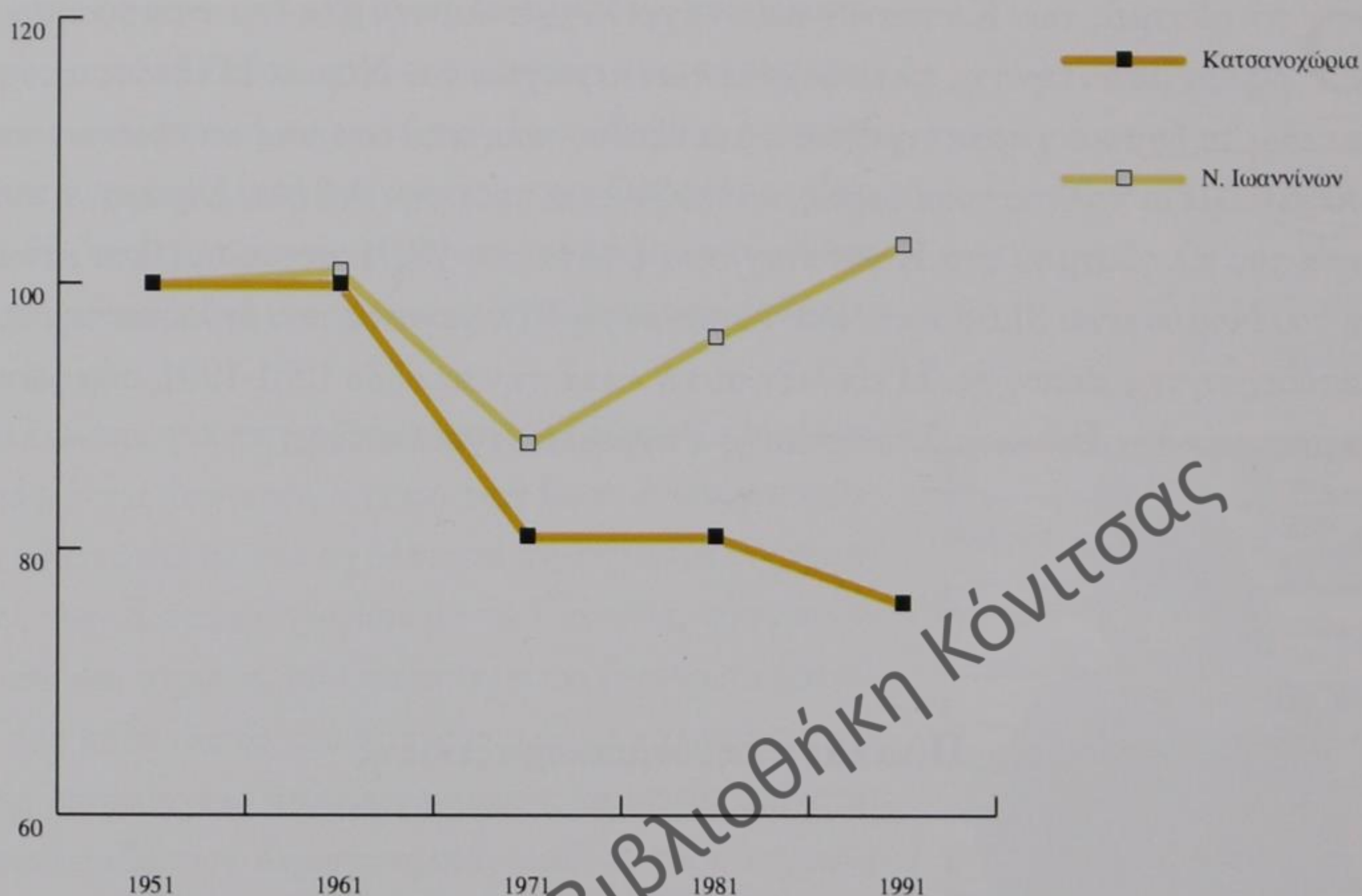
Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	2.410	100	153.748	100	1,56	1951 - 1961	2	1
1961	2.414	100	155.326	101	1,55	1961 - 1971	-19	-13
1971	1.964	81	134.688	88	1,33	1971 - 1981	0	9
1981	1.969	81	147.304	96	1,33	1981 - 1991	-6	7
1991	1.821	76	158.193	103	1,15			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η έκταση των Κατσανοχωρίων είναι περίπου 77 km² και η μορφή του εδάφους χαρακτηρίζεται ως ορεινή. Τα Κατσανοχώρια ζουν από την περιορισμένης κλίμακας κτηνοτροφία τους, ενώ οι καλλιεργούμενες εκτάσεις κατανέμονται σε κήπους και κλασικές καλλιέργειες. Γενικά, η εικόνα της κατανομής των εκτάσεων των Κατσανοχωρίων στις βασικές κατηγορίες χρήσεων της γης έχει ως ακολούθως:

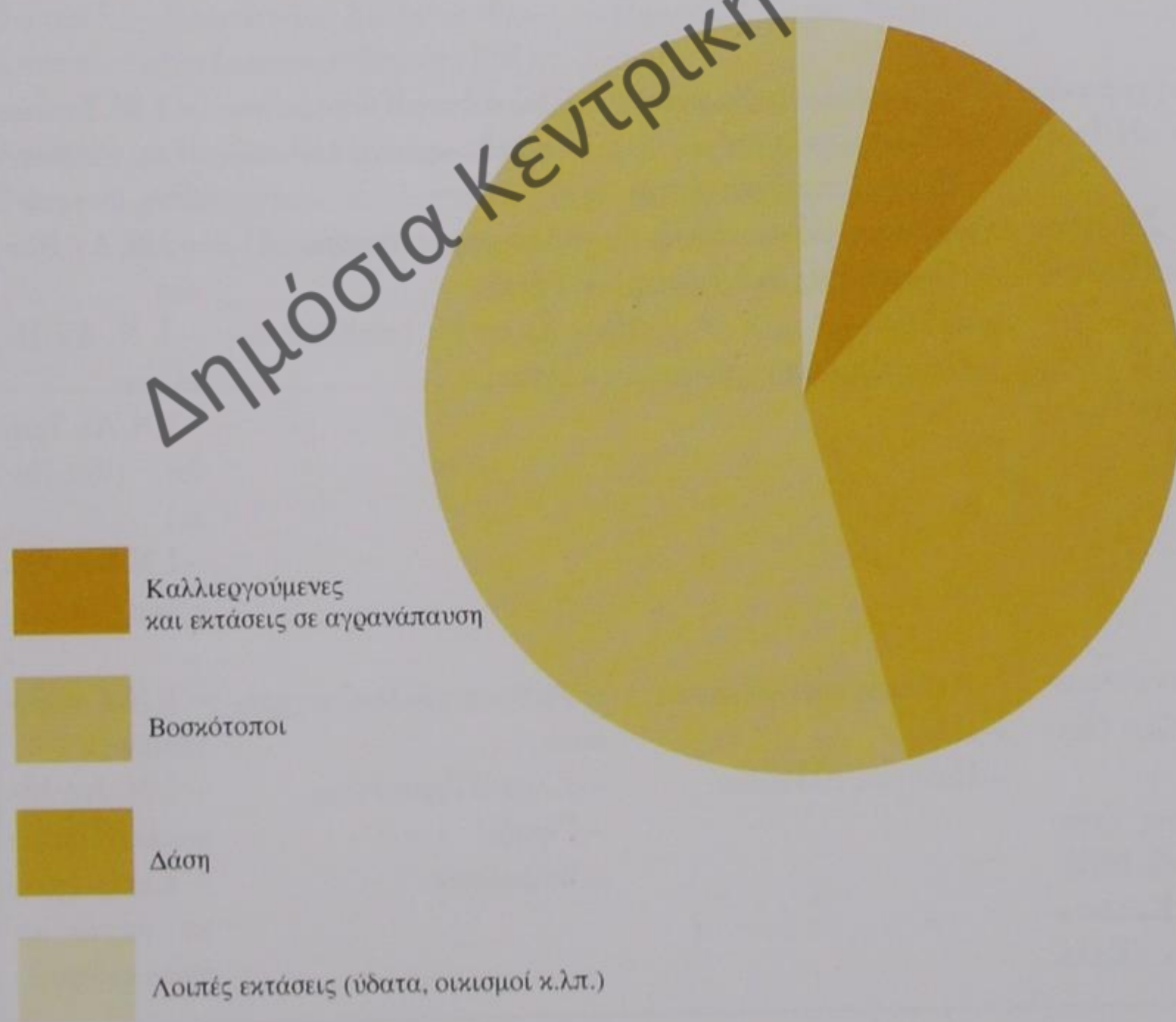
Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΚΑΤΣΑΝΟΧΩΡΙΑ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιεργείες*	8	9	14	30
Βοσκότοποι	54	54	51	40
Δάση	34	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	4	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων Κατσανοχωρίων κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Πολιτιστικά στοιχεία

Τα Κατσανοχώρια χαρακτηρίζονται από την επιβίωση κάποιων χαρακτηριστικών εθίμων, όπως οι «κύκλες» και τα «Λαζαρούδια». Ως προς την υπόλοιπη πολιτιστική κίνηση, μπορούμε να πούμε ότι η γειτνίαση με τα Γιάννινα παίζει καθοριστικό ρόλο. Δραστήριοι είναι οι Σύλλογοι της Αθήνας, οι οποίοι παρουσιάζουν και μια αξιοπρόσεκτη εκδοτική κίνηση (π.χ. «Τα Νέα των Κατσανοχωρίων»). Στα Γιάννινα υφίσταται επίσης Σύλλογος Κατσανοχωριτών από το 1957.

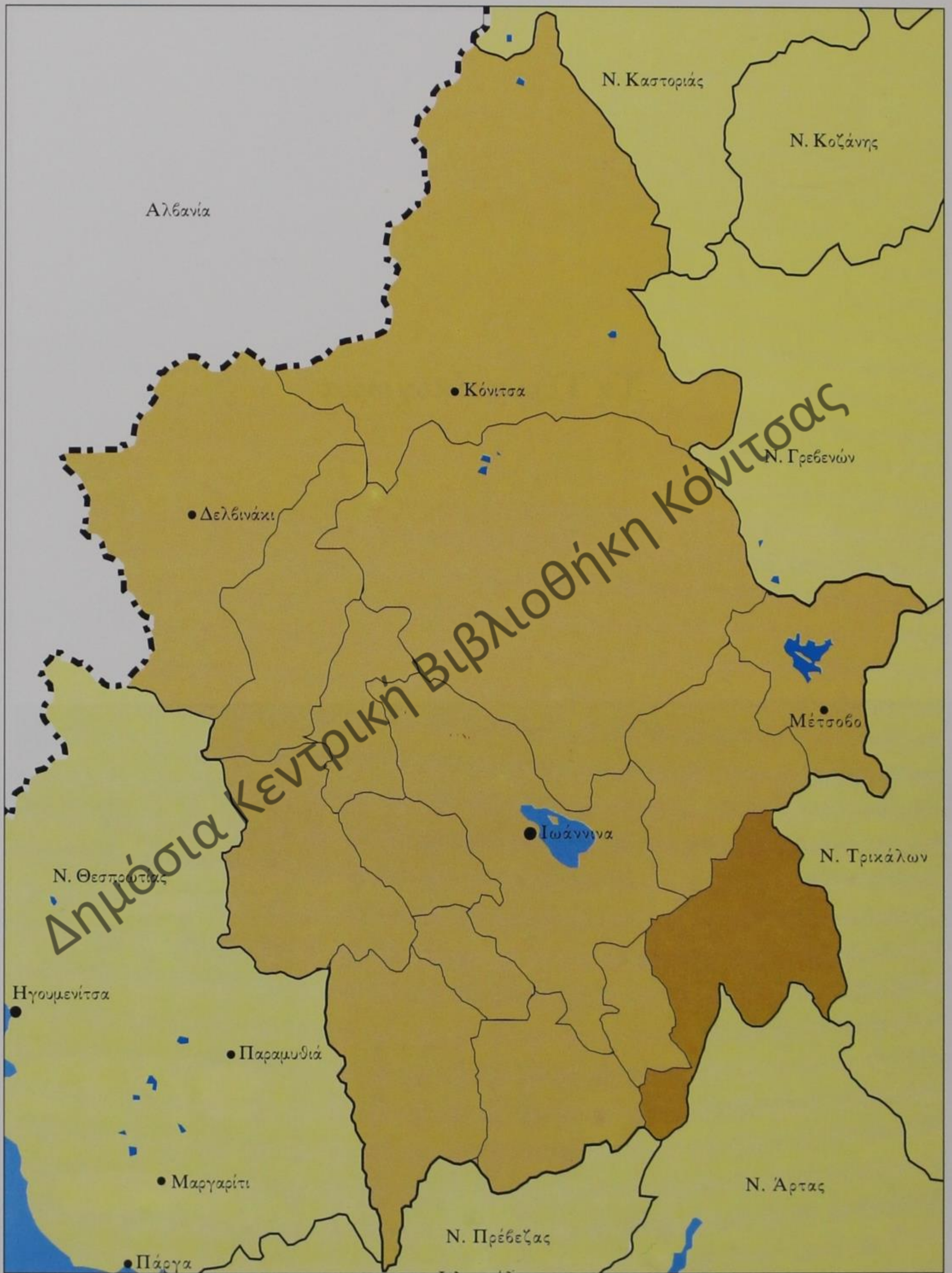
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αετορ- ράχη Λάζαινα	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Αετορράχης Ιωαννίνων (Αθήνα, 1931) - Πολιτιστικός Σύλλογος Αετορράχης Ιωαννίνων (Αετορράχη, 1981) - Αθλητικός Όμιλος (Α.Ο.) «Αετός» - Αετορράχης (Αετορράχη, 1981) - Εξωραϊστικός Σύλλογος Λάζαινων Αετορράχης (Λάζαινα, 1996) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι Αετορράχης, 23 Απριλίου - Πανηγύρι Λάζαινων, 6 Αυγούστου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Γήπεδο - Χοροστάσι - Πολιτιστικό Κέντρο (Δ. σχολείο) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Αγ. Γεωργίου - Ι. Ν. Αγ. Βλασίου (17ος αι.) - Νερόμυλος
Ελλη- νικό	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα των συγχωριανών Ελληνικού Ιωαννίνων «Η Τσούκα» (Αθήνα) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ελληνικού Ιωαννίνων (Ελληνικό, 1978) - Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Σύλλογος «Αναγέννηση» Ελληνικού (Ελληνικό, 1978) 	<ul style="list-style-type: none"> - Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Λαζάρου (κάλαντα) - Πάσχα (παραδοσιακά τραγούδια και χοροί, «κύκλες») - Πολιτιστικές εκδηλώσεις, καλοκαίρι - Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα εκδηλώσεων και βιβλιοθήκη) - Λαογραφικό Μουσείο - Γήπεδο - Χοροστάσι (περίβολος εκκλησίας) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Τσούκας (Γεν. Θεοτόκου) (τοιχ. 18ος αι.) - Ι. Ν. Αγ. Βλασίου - Ι. Ν. Αγ. Νικολάου - Ι. Ν. Αγ. Τριάδος (18ος-19ος αι.) - Ι. Ν. Κοιμ. Θεοτόκου (17ος αι.)
Καλέντζι	<ul style="list-style-type: none"> - Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Καλεντζίου (Καλέντζι, 1972) - Φιλοπρόσδος Σύλλογος Γυναικών Καλεντζίου (Καλέντζι, 1984) - Αθλητικός Όμιλος Κατσανοχωρίων «Ο Άραχθος» (Καλέ- 	<ul style="list-style-type: none"> - Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Πάσχα - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα πολλαπλών χρήσεων - Κλειστό Γυμναστήριο - Γήπεδο - Βιβλιοθήκη 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Γεν. Θεοτόκου - Ι. Ν. Αγ. Νικολάου (17ος αι.) - Καστρί (τμήμα τοίχων αρχαίου κάστρου)

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έπ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	ντζι, 1986) — Αδελφότητα Καλεντζίου (Αθήνα)			
Κορύ- τιανη	— Αδελφότητα Κορύτιανης (Αθήνα, 1988) — Πολιτιστικός Σύλλογος Κορύ- τιανης (Κορύτιανη Ιωαννίνων, 1955)	— Αποκριάτικες εκδηλώσεις — Πάσχα — Πανηγύρι, Αγίου Πνεύμα- τος — Πανηγύρι, 1 Σεπτεμβρίου	— Γήπεδο — Βιβλιοθήκη	— Ι. Ν. Αγ. Νικολάου — Ι. Ν. Αγ. Συ- μεών (17ος αι.) — Ι. Ν. Κοιμ. Θεοτόκου (τοιχ. 17ος αι.)
Πλαίσια	— Αδελφότητα Πλεσσιτών Κα- τσανοχωριών (Αθήνα, 1971) — Πολιτιστικός Σύλλογος Πλαί- σιας (Ιωάννινα)	— Πανηγύρι, 29 Αυγούστου	— Πνευματικό Κέντρο	— Ι. Μ. Ιωάννου Προσρόμου (18ος αι.) — Ι. Ν. Κοιμ. Θεοτόκου — Κτίριο Γέρου
Πηγάδια	— Αδελφότητα Αποδήμων Πη- γαδιωτών «Η Αγία Παρασκευή» (Αθήνα, 1981)	— Πάσχα (χορός με τραγούδια της Λαμπρής) — Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	— Αίθουσα εκδηλώσεων (Δη- μοτικό σχολείο όπου και βι- βλιοθήκη)	— Ι. Ν. Αγίας Παρασκευής
Φορτόσι Κωστή- τσι Νίστορα Πάτερο	— Πολιτιστικός Σύλλογος Φορ- τόσιου Ιωαννίνων (Φορτόσι, 1991) — Πολιτιστικός Σύλλογος Πατε- ρωτών Γιαννίνων (Πάτερο, 1988) — Πολιτιστικός Σύλλογος Κω- στήσιου (Κωστήτσι)	— Πανηγύρι Πάτερου, 26 Ιου- λίου — Πανηγύρι με ολονύκτια ακο- λουθία στην Αγία Φανερωμέ- νη, 15 Αυγούστου— Λαζάρου (κάλαντα) — Αποκριάτικες εκδηλώσεις («Μπιρμπιρίτσα», Πάτερο)		— Ι. Μ. Κοιμ. Θεοτόκου (Πά- τερο) — Ι. Μ. Φανε- ρωμένης (18ος αι.)

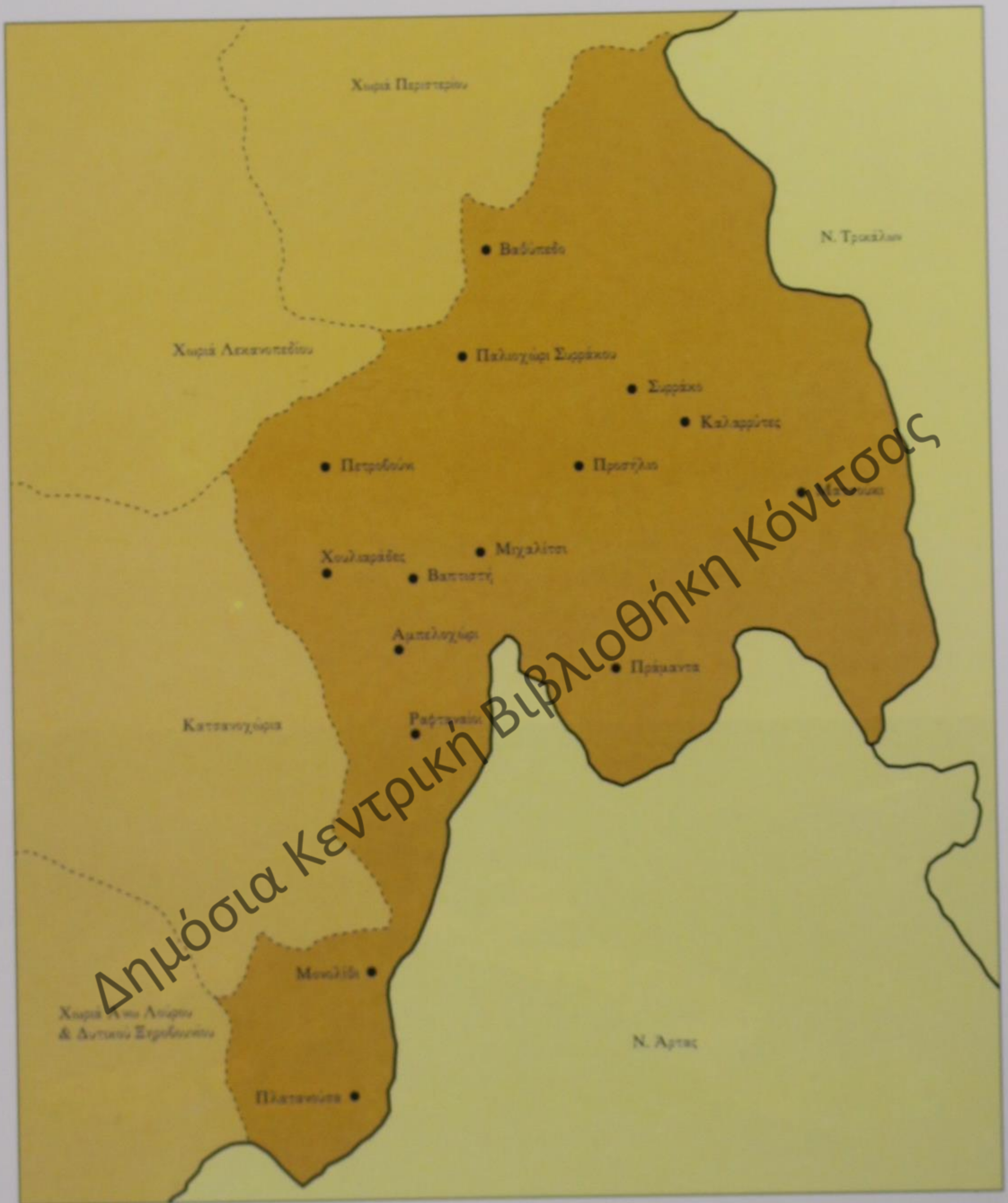


Τα Τζουμερκοχώρια

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



28. Πολιτισμική ενότητα Τζουμέρκων



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

29. Τα Τζαμερκοχώρια

Αμπελοχώρι (Σκλούπο), Βαθύπεδο (Προσβάλα), Βαπτιστή (Γκούρα), Καλαρρίτες, Ματσούκι, Μιγαλίτσι, Μονολίδι, Παλιοχώρι Συρράκου, Πετροβούνι (Βασταβέτσι), Πλατανούσα (Ραψίστα), Πράμαντα, Προστέλιο, Ραφταναίοι, Συρράκο, Χουλιαράδες.

95. Τα Τζουμέρκα



Ο χώρος των Τζουμέρκων, παρά τις εσωτερικές διαφορές του, που σε κάποιες περιπτώσεις είναι αρκετά σημαντικές (π.χ. στα βλαχοχώρια Συρράκο, Καλαρύτες κ.λπ.), συνιστά μια ανθρωπογεωγραφική ενότητα, η οποία στις μέρες μας εκφράζεται χαρακτηριστικά στην κοινωνική μνήμη και τη συλλογική συνείδηση των απανταχού Τζουμερκιωτών. Παρόλα αυτά, η διοικητική διαίρεση, που έχει επιβληθεί από την κεντρική εξουσία, έχει διασπάσει αυτή την ενότητα μεταξύ διαφορετικών νομών και περιφερειών. Κοινότητες πολύ συγγενικές μεταξύ τους, όπως η Πράμαντα και η Άγναντα, έχουν υπαχθεί σε διαφορετικούς νομούς. Σημειωτέον, επίσης, ότι η περιοχή έχει πικρή ιστορική εμπειρία τέ-

τοιων διαιρέσεων, γεγονός που οφείλεται και στην ίδια τη γεωμορφολογία της: από το 1881 έως το 1913 η μισή ανήκε στο ελληνικό κράτος και η άλλη μισή στο τούρκικο και χωριά όπως το Συρράκο και οι Καλαρρύτες με τόσους στενούς δεσμούς μεταξύ τους, εντάχθηκαν σε διαφορετικά κράτη! Είναι χαρακτηριστικό το δημοτικό τραγούδι που αναφέρεται στον αντίκτυπο αυτού του ιστορικού γεγονότος:

Ανάθεμά σε πιτροπή και συ βρε Κουμουνδούρε
με το κακό που κάνατε στην Άρτα, στα Τζουμέρκα
το σύνορο που βάλατε στις Άρτας το ποτάμι:
μες στο Συρράκο το χωριό στα μαύρα είναι ντυμένοι.
Κλείστηκε η Άρτα κλείστηκε, κλείστηκε το Τζου-
μέρκα,

θα στερηθεί και το ψωμί πού να 'βρει να δουλέψει
ο κάμπος έμ'νε στην Τουρκιά και τα καλά λιβάδια
το βιος όλο και χάνεται σ' αγριδιά βοσκοτόπια...¹

Σε τούτη την παρουσίαση, που αφορά το νομό Ιωαννίνων, εντελώς συμβατικά θα περιορίσουμε την αναφορά μας στα χωριά των Τζουμέρκων που ανήκουν διοικητικά σ' αυτόν, δίνοντας όμως το γενικό πλαίσιο της ενότητας, που είναι απαραίτητο για την κατανόηση των επιμέρους τμημάτων.

Τα Τζουμέρκα λοιπόν στα όρια του νομού Ιωαννίνων, τα δυτικά Τζουμέρκα, μπορούν να διαιρεθούν ανθρωπογεωγραφικά και πολιτισμικά σε τρεις μικρότερες ενότητες. Μία απ' αυτές αναπτύσσεται στον ορεινό όγκο του Πετροβουνίου με κέντρα τα χωριά Πετροβούνι και Χουλιαράδες, η άλλη εντοπίζεται στις βορειοδυτικές υπώρειες της κορυφής Στρουγκούλας, γύρω από τους οικισμούς Πράμαντα και Άγναντα, και η τρίτη εκτείνεται

«...Στῶν Ἀποστόλων τῆ
θέση τὰ ξαφνιασμένα χωριά,
στῆ θέση τοῦ ἀνοιγμένου
σύννεφου κόβεται ἡ πέτρινη
δαντέλλα καὶ πάνω τους,
πλούσια κύματα παλέρροια, ὁ
οὐρανός...»

Λ. Κούσουλας,
Τὰ Τζουμέρκα, 1960.

πιο βόρεια, στα όρια με το Περιστέρι, με κύριες κοινότητες το Συρράκο και τους Καλαρρύτες.

Από τη σκοπιά της οικιστικής οργάνωσης, οι περισσότερες κοινότητες παρουσιάζουν έντονα τα χαρακτηριστικά της διάσπαρτης εγκατάστασης, με τους πολυάριθμους μικρούς συνοικισμούς σε σχετικά μεγάλες γεωγραφικές εκτάσεις. Πρόκειται για έναν τύπο οικιστικής συγκρότησης που διατηρήθηκε μέχρι τις μέρες μας, γι' αυτό είναι λάθος να τον θεωρήσουμε μεταβατικό φαινόμενο στην ιστορική εξέλιξη των οικισμών. Η συγγένεια, σε συνδυασμό με το σύστημα έγχειας ιδιοκτησίας και εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων, συνέβαλλαν καθο-



96. Μοναστήρι Κηπίνας

ριστικά στη διαμόρφωση και επίδωση αυτού του συστήματος. Η κοινότητα Πετροβουνίου π.χ. αποτελείται από πέντε συνοικισμούς (Πετροβούνι, Κέδρος, Πλάτανος, Ποτιστικά και Χαροκόπι), ενώ τη μεγαλύτερη οικιστική διασπορά παρουσιάζουν οι Ραφταναίοι: Πλάκα, Βου-

νόρεια, Παλιομουχούστι, Παλικάρι, Ζαλούχος, Φράξος, Πρέβεζα, Ρούγα, Μεγάλη Ράχη, Μυλοκοπειό, είναι όλοι συνοικισμοί αυτής της κοινότητας. Από την άλλη μεριά το Συρράκο, οι Καλαρρύτες, το Ματσούκι κ.α. αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα συμπαγών οικισμών, γεγονός που τονίζει περισσότερο την ιδιαιτερότητά τους.

Ως προς την οργάνωση του χώρου γενικότερα, η μεγάλη οικιστική διασπορά, η ιδιαίτερα ανώμαλη γεωμορφολογία, οι ιστορικές συνθήκες και η γεωπολιτική θέση

της περιοχής συνέβαλαν στη συγκρότηση ενός χωρικού συνόλου με εσωτερική συνοχή και υποδομές κατάλληλες για τις οικονομικές λειτουργίες, τις επικοινωνίες αλλά και την κοινωνική, πολιτική και θρησκευτική έκφραση των κατοίκων. Οι δρόμοι, τα γεφύρια, τα χάνια, οι πέτρινες σκάλες, οι νερόμυλοι, οι νεροτριβές, τα μαντάνια, οι βρύσες, οι πεζούλες από ξερολιδιά, τα μοναστήρια και τα εικονοστάσια συγκροτούν ένα πολιτισμικό σύνολο, που εκφράζει τη διαχρονική προσπάθεια του ανθρώπου να οικειοποιηθεί το φυσικό του περιβάλλον και να εκφραστεί γενικά με βάση τις υλικές και τις συμβολικές του ανάγκες. Αναφέρουμε ορισμένα από τα στοιχεία των παραδοσιακών υποδομών, που αποτελούν και αξιόλογα μνημεία, όχι μόνο του υλικού βίου και πολιτισμού αλλά και της οργάνωσης του χώρου αυτής καθεαυτής, όπου η λειτουργία τους παρουσιάζει μια έντονη συμβολική διάσταση. Το γεφύρι και ο νερόμυλος της Πλάκας και του Γκόγκου, το γεφύρι, ο νερόμυλος και το χάνι του Τσίμβου, τα μοναστήρια της Κηπίνας, της Βύλιζας, της Αγίας Παρασκευής στον Τσόπελα, η πέτρινη σκάλα ανάμεσα στο Συρράχο και τους Καλαρρύτες, οι ξερολιδιές στις πλαγίες των βουνών, που συγκρατούν τους μικρούς κλήρους γεωργικής γης σε οικισμούς με μεγάλο υψόμετρο (π.χ. Βαθύπεδο), συνιστούν την ίδια την ταυτότητα του χώρου, που μάλιστα παρουσιάζει και ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον από τη σκοπιά της πολιτισμικής οικολογίας.

Μνημεία, όπως το γεφύρι της Πλάκας, που κατασκευάστηκε από Πραμαντιώτες μαστόρους με επικεφαλής τον πρωτομάστορα Κώστα Μπέκα το 1868, έχουν καταστεί σημαντικά ιστορικά σύμβολα, καθώς συνδέθηκαν με γεγονότα υψίστης εθνικής σημασίας. Το γεφύρι της Πλάκας δεν είναι απλά ένα μνημείο της λαϊ-

«...Τὰ λίγα χωράφια τῶν Παλιοχωριτῶν, χωρισμένα μὲ ξερολίθι καὶ βασταγμένα μὲ τοίχους ἀπάνω στὶς κατωφέρειες καὶ στοὺς βράχους, ἦταν σπαρμένα μὲ καλαμπόκι...»

Κ. Κρυστάλλης,
Στὰ χαλάσματα, 1892.

«...Δέν είναι μόνο φύση στα Τζουμέρκα, μα και ζεστή ιστορία... Έδω ήταν του Κατσαντώνη τὰ λημέρια, “καὶ σεῖς Τζουμέρκα κι Ἄγραφα παλληκαριῶν λημέρια”...»

Λ. Κούσουλας,
Τὰ Τζουμέρκα, 1960.

κής αρχιτεκτονικής ή ένα μνημείο των συγκοινωνιών της προ-βιομηχανικής εποχής. Είναι ένας τόπος-σύμβολο, ένας τόπος συνδεδεμένος με ιστορικά γεγονότα έτσι, ώστε να μπορεί να λειτουργεί ως ένα μνημείο ιστορικής μνήμης και να συμβολίζει τα ιδανικά της ελευθερίας και της ομοψυχίας σ' έναν λαό που στερήθηκε την πρώτη για πολλούς αιώνες και πλήρωσε ακριβά την απουσία της δεύτερης, ιδιαίτερα στο πρόσφατο παρελθόν. Ένας επιπλέον λόγος είναι το γεγονός, ότι το γεφύρι αυτό βρίσκεται στα Τζουμέρκα, μια περιοχή στην οποία ο κλεφταρματολισμός υπήρξε βασικό της χαρακτηριστικό κατά την εποχή της τουρκοκρατίας, καθιστώντας την έναν τόπο αντίστασης και περηφάνειας. Πράγματι, μαζί με το Σούλι και τα Άγραφα, τα Τζουμέρκα έχουν καταγραφεί στην εθνική μνήμη ως «παλικαριῶν λημέρια», ως σύμβολα ενός αδούλωτου πνεύματος. Να δούμε όμως ποια είναι αυτά τα ιστορικά γεγονότα που μνημείωσαν και συμβολοποίησαν μ' αυτόν τον τρόπο το γεφύρι της Πλάκας. Στις 27-28 Ιουλίου του 1821 οι Μάρκος Μπότσαρης, Μήτρος Κουτελίδας, Γιαννάκης Κουτελίδας, Ανδρέας Καραϊσκος και άλλοι αγωνιστές της ελληνικής επανάστασης κατατρόπωσαν τους Τούρκους υπό τον Αλή Τοπάλ Πασά. Στις 3 Φεβρουαρίου του 1878 ο Κ. Κοττίκας επιτέθηκε κατά της τουρκικής φρουράς της Πλάκας και ανάγκασε τους Τούρκους να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους. Κατά τη νεότερη ιστορική περίοδο το γεφύρι της Πλάκας συνδέθηκε με τον εμφύλιο πόλεμο και κυρίως με την υπογραφή του πρωτοκόλλου για την κατάπαυση των εχθροπραξιών ανάμεσα στις οργανώσεις ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ. Καθένα από τα παραπάνω γεγονότα έχει τη δική του ξεχωριστή συμβολική σημασία και όλα μαζί προσδίδουν στο συγκεκριμένο μνημείο πολλαπλή ιστορική αξία.

97. Το γεφύρι της Πλάκας





98. Συρράκο

Αν περάσουμε από τον ευρύτερο χώρο, τη συγκρότησή του και τα μνημεία του, στους οικισμούς και στα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τους, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι, μέσα στο πλαίσιο του πανηπειρωτικού ορεινού προτύπου, η Τζουμερκιώτικη ιδιαιτερότητα εντοπίζεται κυρίως στις εισόδους των κατοικιών. Ο τύπος του «στρεφογάλαρου» σπιτιού, που επικρατεί στα Τζουμέρκα, έχει την ανάγκη μιας κλιμακωτής πρόσβασης, λόγω της υψομετρικής διαφοράς που οφείλεται στην κλίση του εδάφους. Η πρόσβαση αυτή επιτυγχάνεται με την επίδομή μιας πέτρινης σκάλας, η οποία από τη μία μεριά εφάπτεται στην κύρια οικοδομή και από την άλλη στηρίζεται σ' έναν τοξωτό τοίχο. Η είσοδος έχει μεσημβρινό προσανατολισμό και είναι στεγασμένη με σχιστόπλακες, όπως η στέγη. Το στέγαστρο της εισόδου είναι ξύλινο και στηρίζεται από τη μία πλευρά στον τοίχο του σπιτιού και από την άλλη, την ανοιχτή, σε δύο ξύλινες ή πέτρινες κολώνες. Το άνοιγμα του τόξου της σκάλας επιτρέπει την είσοδο ανθρώπων, πραγμάτων και πολλές φορές ζώων στο κατώι, δηλαδή στον ωφέλιμο χώρο του σπιτιού που προκύπτει από την κλίση του εδάφους. Η ξύλινη πόρτα της κλιμακωτής εισόδου επιτρέπει την πρόσβαση στο ανώι, το μέρος του

«...Ὁ τύπος τοῦ στρεφογάλαρου σπιτιοῦ καὶ στρεφογάλαρος τύπος εἶναι ὁ τύπος μὲ τοξωτὲς ἀψίδες στὶς πόρτες καὶ τὰ παράθυρα, ὁ τύπος λοιπὸν τοῦ στρεφογάλαρου λέγει ὁ Λουκόπουλος, ἐν Ἀρτοτίνῃ εἶναι ἀσφαλῶς Ἠπειρωτικός...»

Ἄλεξ. Χ. Μαμμόπουλος,
Λαϊκὴ Ἀρχιτεκτονικὴ,
Ἠπειρωτὲς Μαστόροι καὶ
Γεφύρια, 1973.

σπιτιού που κατοικείται από την οικογένεια. Αυτό διαθέτει συνήθως δύο δωμάτια, από τα οποία το ένα είναι πολλές φορές υπερυψωμένο. Τα δωμάτια χωρίζονται με τοίχο, που σηκώνεται μέχρι τη στέγη και έχει το πλάτος της εξωτερικής τοιχοποιΐας. Με έναν εξαιρετικό τρόπο οι τζουμερκιώτες μαστόροι, εκφράζοντας τις κοινωνικές ανάγκες και αισθητικές αντιλήψεις της τοπικής κοινωνίας, εναρμόνισαν την κατοικία με το φυσικό της περιβάλλον αλλά και τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δεδομένα του χώρου και της εποχής.

«...Μιά θάλασσα τελώνια
τὰ βουνά, χιονισμένα κι
άστραφτερά, κι άλλοῦ ὀλο-
σκότεινα κι ἄβυσσαλέα, τέ-
νωσαν τὰ γρανιτένια βρα-
χιόνια τους καὶ μᾶς παρέσυ-
ραν κατὰ τὰ σαγόνια τοῦ
Ἄραχτου...»

Λουκᾶς Κούσουλας, *Τὰ
Τζουμέρκα*, 1960.

Το τοπίο των Τζουμέρκων με τις ψηλές κορφές και τον ανοιχτό ορίζοντα προκαλεί την αίσθηση της ελευθερίας, μια αίσθηση που, σε συνδυασμό με τη γνώση μιας ανάλογης ιστορίας του τόπου, μπορεί να εμπνεύσει τον κάθε επισκέπτη. Αυτό ακριβώς το μεγαλείο της φύσης και της ιστορίας έχει συμβάλει στην επιβίωση ενός τεράστιου συμβολικού κεφαλαίου, που μπορεί, δίχως άλλο, να αποτελέσει τη βάση για την ανάκαμψη μιας περιοχής που στην περηφάνεια της οι κεντρικοί μηχανισμοί για πολλά χρόνια απάντησαν με περιφρόνια. Η «ευλογημένη» συνάντηση της φύσης με την ιστορία σ' αυτό τον τόπο ας είναι οδηγός για τους σχεδιασμούς του μέλλοντος.

Στα Τζουμέρκα, ωστόσο, δεν έλαμψε μόνον ο κλεφταρματολισμός. Στα Τζουμέρκα άνθησε και η κτηνοτροφία, ειδικά η ημι-νομαδική, με την οποία είναι ιδιαίτερα συνυφασμένο το παραπάνω φαινόμενο ιστορικά. Βλάχοι κτηνοτρόφοι στο βλαχόφωνο Τζουμέρκο, Σαρακατσαναίοι αφομοιωμένοι σε μεγάλο βαθμό και χωρικοί Τζουμερκιώτες ακόμα και σήμερα, σε περιορισμένο βέβαια βαθμό, συνεχίζουν τις αιώνιες διαδρομές τους προς τα πεδινά της Ἄρτας, της Πρέβεζας, του Ξηρομέρου αλλά και της Θεσσαλίας ἀνοιξη-φθινόπωρο, κρατώντας ζωντανή μια παράδοση ταυτισμένη με τον ορεινό χώρο².

Από την κτηνοτροφία, ως γνωστό, προκύπτει και η βιοτεχνία των μάλλινων υφασμάτων, που στα βλαχόφωνα χωριά έδωσε μια τεράστια οικονομική ώθηση, οδηγώντας από τη βιοτεχνική παραγωγή στο εμπόριο με τα γνωστά αποτελέσματα της οικονομικής απογείωσης και της κοινωνικής και πολιτισμικής διαφοροποίησης. Στο Συρράκο η παραγωγή και το εμπόριο της μάλλινης κάπας αναπτύχθηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε να διαμορφώσει ένα νέο κοινωνικό στρώμα, η παρουσία και η δραστηριότητα του οποίου συνέβαλαν καθοριστικά στην εξέλιξη και το μετασχηματισμό της κοινότητας συνολικά. Οι ραφτάδες και στη συνέχεια οι έμποροι αποτέλεσαν ξεχωριστά κοινωνικά στρώματα, που μάλιστα όχι απλώς διαφοροποιήθηκαν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά από τους κτηνοτρόφους αλλά και οδηγήθηκαν σε αντιθέσεις μαζί τους. Το εμπόριο της κάπας στην ευρύτερη Μεσόγειο, λόγω της χρησιμότητάς από τους ναύτες, προκάλεσε και τη διασπορά, ένα φαινόμενο που έμελλε να έχει σημαντικές συνέπειες όχι μόνο για τον τόπο καταγωγής αλλά και για την ίδια τη χώρα, αφού από τους κόλπους αυτών των εμπόρων της διασποράς προκύπτουν οι λόγιοι, οι ευεργέτες, τελικά μια ανερχόμενη τάξη, της οποίας η συμβολή στην εθνική αφύπνιση και την επανάσταση είναι γνωστή. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, ότι το Συρράκο ανέδειξε σημαντικούς εμπόρους, λόγιους αλλά και πολιτικούς, όπως ο Ι. Κωλέττης, που υπήρξε ο πρώτος κοινοβουλευτικός πρωθυπουργός της Ελλάδας. Συρρακιώτες είναι οι ποιητές Κ. Κρυστάλλης και Γ. Ζαλοκώστας, όπως και μια σειρά ευργετών.

Αν το Συρράκο εξελίχτηκε με το εμπόριο της κάπας, οι Καλαρρύτες πρόκοψαν στην αργυροχρυσοχοΐα, δημιουργώντας μια σπουδαία παράδοση τοπικής εξειδίκευ-

σης, που αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο της ελληνικής λαϊκής τέχνης και που συνιστά μια από τις ζωντανές παραδόσεις της Ηπείρου με κέντρο τώρα τα Γιάννινα. Είναι χαρακτηριστικό, ότι ακόμα και σήμερα αρκετοί αργυροχρυσόχοι στη αγορά των Ιωαννίνων κατάγονται από τους Καλαρρύτες. Συρρακιώτες και Καλαρρυτιώτες τεχνίτες και εμπόροι αποτέλεσαν έναν σημαντικό πυρήνα της εμπορικής τάξης των Ιωαννίνων, συγκροτώντας επίσης πολυπληθείς και ζωντανές παροικίες στην ίδια πόλη, των οποίων η συμμετοχή στα κοινά της πόλης είναι μέχρι σήμερα αξιοσημείωτη.

Η ίδια περιοχή ανέδειξε επίσης τυροκόμους (Βαθύπεδο, Ματσούκι), αλλά και πολλούς ράφτες μέχρι τα

τελευταία χρόνια, μια επαγγελματική κατηγορία που ανέπτυξε κι αυτή τη δική της συνθηματική γλώσσα, τα «μπουκουραίικα». Είναι χαρακτηριστικό, ότι σε μια καταγραφή των επαγγελματιών των απανταχού Ματσοκιωτών, που έκανε ο Δ. Καλούσιος τα τελευταία χρόνια, οι πιο πολυπλη-



99. Πεζούλες στο Βαθύπεδο

θείς επαγγελματικές κατηγορίες είναι οι ράφτες και οι τυροκόμοι, διασκορπισμένοι μεταξύ Ηπείρου, Θεσσαλίας και Αιτωλοακαρνανίας³.

Πίσω απ' τα βλέφαρά τους είχαν ακόμα όλα τα χρώματα του φθινοπώρου, κι όλα τα μονοπάτια και τα βοσκοτόπια, κι όλους τους όχτους που βαστούσαν το βουνό και τη ζωή τους. Την άγονη γραμμή της μοίρας τους είχαν πίσω απ' τα βλέφαρά τους. Και στη χούφτα τους

όλες τις πέτρες που κάποτε τις έστιβαν και έβγαζαν την ελπίδα για να ταΐσουν τα παιδιά τους...». Είναι λόγια του νέου Τζουμερκιώτη συγγραφέα Μάνθου Σκαργιώτη¹ από το Μονολίδι, που ανήκει στην ενότητα των μαστοροχωρίων των Τζουμέρκων, από την ενότητα που τραγούδησε παλιότερα ο ποιητής από την Πλατανούσα Γιώργος Κοτζιούλας. Η περιοχή από το Πετροβούνι μέχρι τα Πράμαντα (για να περιοριστούμε στο νομό Ιωαννίνων) είναι η περιοχή των μαστόρων της πέτρας, που, μαζί με τους μαστόρους της περιοχής Κονίτσας, έγραψαν ένα σημαντικό κεφάλαιο στην ιστορία της Ηπείρου. Οργανωμένοι κι αυτοί με τον ίδιο τρόπο και έχοντας κι αυτοί για συνθηματική τους γλώσσα τα «κουδαραίικα», όργωσαν τον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, χτίζοντας ιδιωτικά και δημόσια κτίρια και διαμορφώνοντας μια μεγάλη παράδοση, την οποία συνεχίζουν οι απόγονοί τους ακόμα και σήμερα με διαφορετική βεβαιώς μορφή. Δεν είναι τυχαίο ότι οι περισσότεροι μηχανικοί, εργολάβοι και χτίστες οικοδομών στα Γιάννινα σήμερα κατάγονται από τα πιο ξακουστά μαστοροχώρια. Πρόκειται για τη μετεξέλιξη της ίδιας παράδοσης με την προσαρμογή της στα νέα δεδομένα.

Αν θέλαμε να δώσουμε τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία από την εθιμική ζωή και την πολιτιστική έκφραση των χωριών αυτών, με γνώμονα τη σύγχρονη λειτουργία τους, θα σταματούσαμε αναντίρρητα και εδώ στα Καγκελάρια ή Κύκλες και τη μουσικοχορευτική τους παράδοση. Μ'όλες τις αλλοιώσεις που κατά τόπους παρατηρούνται, το καγκελάρι παραμένει η κορυφαία εθιμική εκδήλωση στο χώρο, με σημαντικές κοινωνικές διαστάσεις ιδιαίτερα όσον αφορά την αναβάπτιση στο κοινοτικό πνεύμα των συμπατριωτών της διασποράς και τη διατήρηση της αίσθησης μιας συνέχειας μέσα σε μια

«...Τώρα οι περισσότεροι Κουδαρέοι και της Ηπείρου και της Μακεδονίας φεύγουν από τα χωριά των μόνοι, ή κατά δυο-τρία άτομα, και κατεβαίνουν στις πολιτείες όπου βρίσκουν δουλειά σε κάποιον εργολάβο ή μηχανικό...».

Κ. Φαλτάιτς,
Οί Κουδαρέοι, 1961.

εποχή ριζικών αλλαγών και ρήξεων με το παρελθόν.

Δεν είναι δυνατόν να αναφερθούμε εδώ στις παραδόσεις όλων των χωριών. Με δεδομένο όμως ότι, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις, πρόκειται ουσιαστικά για ένα κοινό φαινόμενο με κοινές λειτουργίες, μπορούμε να κάνουμε μια μικρή αναφορά σε μία περίπτωση, που είναι και η πιο γνωστή, αυτή των Χουλιαράδων. Οι Κύκλες στους Χουλιαράδες λαβαίνουν χώρα κατά το κεντρικό πανηγύρι του χωριού (8-9 Σεπτεμβρίου) και είναι ένας πάνδημος κυκλικός χορός που εξελίσσεται σε σύνθετο καθώς γίνονται οι «κύκλες». Ο χορός γίνεται σε συγκεκριμένο χρόνο, το απόγευμα της 9ης Σεπτεμβρίου μέχρι το ηλιοβασίλεμα, και χαρακτηρίζεται από την τελετουργική του μορφή και την ιεραρχία στη διάταξη, κατά φύλο, ηλικία και κοινωνική θέση. Προηγούνται οι ηλι-

100. «Κύκλες»
στους Χουλιαράδες



κιωμένοι άνδρες με επικεφαλής τους παπάδες, έπονται οι γυναίκες και ο κύκλος κλείνει με τα παιδιά, που συμμετέχουν μυσούμενα στην τεχνική αλλά και το «μυστήριο» του χορού. Ο χορός ξεδιπλώνεται με τραγούδι από τους ίδιους τους χορευτές, που τραγουδούν εναλλάξ άνδρες και γυναίκες, και που με το περιεχόμενό του οδηγεί τις ίδιες τις χορευτικές κινήσεις για το σχηματισμό των «καγκελισμάτων»:

Τέτοιαν ώρα ήταν εψές,
τέτοια και παραπροψές,
χόρευαν οι νίες και γριες
και κορίτσια ανύπαντρα
και στη μέση στο χορό
κάθονταν χρυσός αητός
και τσιμπάει τα νύχια του,
τα χρυσά φτερούδια του,
τα βασιλικούδια του
στο Θεό προσεύχεται,
τον Θεό παρακαλεί.
«Κύριε δες μου δύναμη,
να γυθώ να δράξω μια
κι αν δεν την εδιάλεγα,
να 'πεφταν τα νύχια μου,
τα χρυσά φτερούδια μου,
τα βασιλικούδια μου.»
«Μπαίραχτιάρη του χορού,
συ που σέρνεις το χορό
σαν κλωνί βασιλικό,
σαν κλωνάρι αμάραντο,
κάνε κύκλες το χορό,
κάνε τετρακάγκελα,
τετρακαγκελίσματα

και κλωθογυρίσματα...
Μπαϊραχτιάρη του χορού,
συ που σέρνεις το χορό,
τράβα σιάσε το χορό...»



101. «Κύκλες»
στους Χουλιαράδες

Ο χορός διπλώνεται και ξεδιπλώνεται ανάλογα με τον κόσμο που συμμετέχει και το τραγούδι προσαρμόζεται στις ανάγκες του. Αν το τραγούδι δεν επαρκεί για να ανοίξει και το τελευταίο καγκέλι προστίθενται κι άλλα τραγούδια, για να ολοκληρωθεί η χορευτική τελετουργία, και ο χορός τελειώνει με την ευχή «και του χορού». Η τοπική προφορική παράδοση συνδέει το συγκεκριμένο χορό με την ανάγκη της μυστικής επικοινωνίας των Ελλήνων κατά την τουρκοκρατία (έτσι εξηγούνται και τα καγκελίσματα που φέρνουν κοντά τον έναν στον άλλο με αποτέλεσμα να είναι εύκολη η μετάδοση μηνυμάτων) αλλά και με τις ανάγκες των συνοικεσίων (αφού με τον ίδιο τρόπο επιτυγχάνονταν το πλησίασμα των νέων). Ανεξάρτητα πάντως από οποιαδήποτε ερμηνεία δέχτεί κανείς για τη μορφολογία του χορού αυτού, είναι γεγονός ότι ως προς την κοινωνική του λειτουργία παραμένει και σήμερα ένα κορυφαίο γεγονός με σημαντικές συμβολικές διαστάσεις για τη συνέχεια και τη συνοχή της κοινότητας.

Παρόμοιος γενικός χορός γίνεται στους Χουλιαράδες, όπως και σε άλλα χωριά της ευρύτερης περιοχής, το Πάσχα, που είναι γνωστός με τον τίτλο του αντίστοιχου τραγουδιού «ο Γεροσόλυμος»⁵.

Η μουσικοχορευτική παράδοση των Τζουμέρκων, με τις εσωτερικές της διαφοροποιήσεις, που είναι περισσότερο έντονες στα βλαχοχώρια, αποτελεί ένα ιδιαίτερο υποσύνολο στο πλαίσιο της ηπειρώτικης παράδοσης, με επιδράσεις τόσο από τη Σαρακατσάνικη παράδοση όσο

και από εκείνη του Ξηρομέρου. Είναι χαρακτηριστική εδώ η παρουσία του Τσάμικου χορού, κατεξοχήν συμβόλου της κλέφτικης λεβεντιάς, γεγονός που επιβεβαιώνει και όσα εκθέσαμε παραπάνω για την ταύτιση του χώρου με το φαινόμενο της κλεφτουριάς και ό,τι αυτό συμβολίζει. Τα πιο γνωστά τραγούδια των Τζουμέρκων χορεύονται σε τσάμικο ρυθμό (με πιο χαρακτηριστικό το «Τζουμέρκα μου περήφανα..»). Όσον αφορά τα ίδια τα τραγούδια, πρέπει να σημειώσουμε ότι ιδιαίτερη θέση κατέχουν τα κλέφτικα με το γνωστό ύφος και ήθος, τραγούδια που στα Τζουμέρκα τραγουδιούνται ακόμα και σήμερα περισσότερο από οπουδήποτε αλλού.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ενότητα των Τζουμέρκων, παρά την εγκατάλειψη και την παρακμή της, εξακολουθεί ως τόπος και μ' ό,τι επιδιώκει σ' αυτόν να αποπνέει έναν αέρα περηφάνειας και να εμπνέει παραπέμποντας με τα σύμβολά του σ' ένα πνεύμα αντίστασης και ελευθερίας.

1. Νικ. Χ. Παπακώστας, *Ηπειρωτικά*, τ.Α, Αθήνα, 1967, σελ. 432.

2. Νίκος Β. Καρατζαλής, *Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων*, Άρτα, 1991, σελ. 132-172.

3. Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Το Ματσούκι Ιωαννίνων*, Α' Ιστορικά, Ματσούκι, 1994, σελ. 164-182.

4. Μάνθος Σκαργιώτης, «Οι εκπρόθεσμοι της ζωής και οι άλλοι...», εφ. *Ηπειρωτικά Νέα*, 95(1997), σελ. 5.

6. Για περισσότερα στοιχεία και ακρόαση των τραγουδιών, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών-Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο, *Αυθεντικά Ηπειρώτικα*, Χουλιαράδες 2, επιμ. Μάρκος Δραγούμης, Αθήνα, 1994. Επίσης βλ. Πέτρου Κ. Μπενέκου, *Χουλιαράδων Άπαντα*, Ιωάννινα, 1974.

«...Έφυγαν με τη σφραγίδα της φτώχειας στο μέτωπο. Μια φτώχεια χαμηλοτάβανη με κρεμασμένα σταφύλια και ρόδια και κυδώνια... Έφυγαν και κρατήσαμε την κέρινη μνήμη του να την καίμε —και ποτέ να μη σώνεται— πάνω σε στάρι Ψυχασάββατου...»

Μ. Σκαργιώτης,
Οι εκπρόθεσμοι της ζωής και οι άλλοι..., 1997.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Αν και τα στοιχεία των απογραφών της Στατιστικής Υπηρεσίας για την περιοχή των Τζουμέρκων δεν είναι ακριβή, λόγω της ιδιαιτερότητας που παρουσιάζουν οι πληθυσμοί μερικών κοινοτήτων (Συρράκο, Καλαρρύτες, Βαθύπεδο κ.λπ.), οι τάσεις εξέλιξης είναι σαφείς. Έτσι, ο πληθυσμός των Τζουμέρκων κατά τα τελευταία χρόνια (1951-1991) παρουσιάζει συνεχή μείωση, χωρίς το παραμικρό δείγμα ανάκαμψης ή έστω σταθεροποίησης. Η εγκατάλειψη αυτή σε αριθμούς έχει ως εξής:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

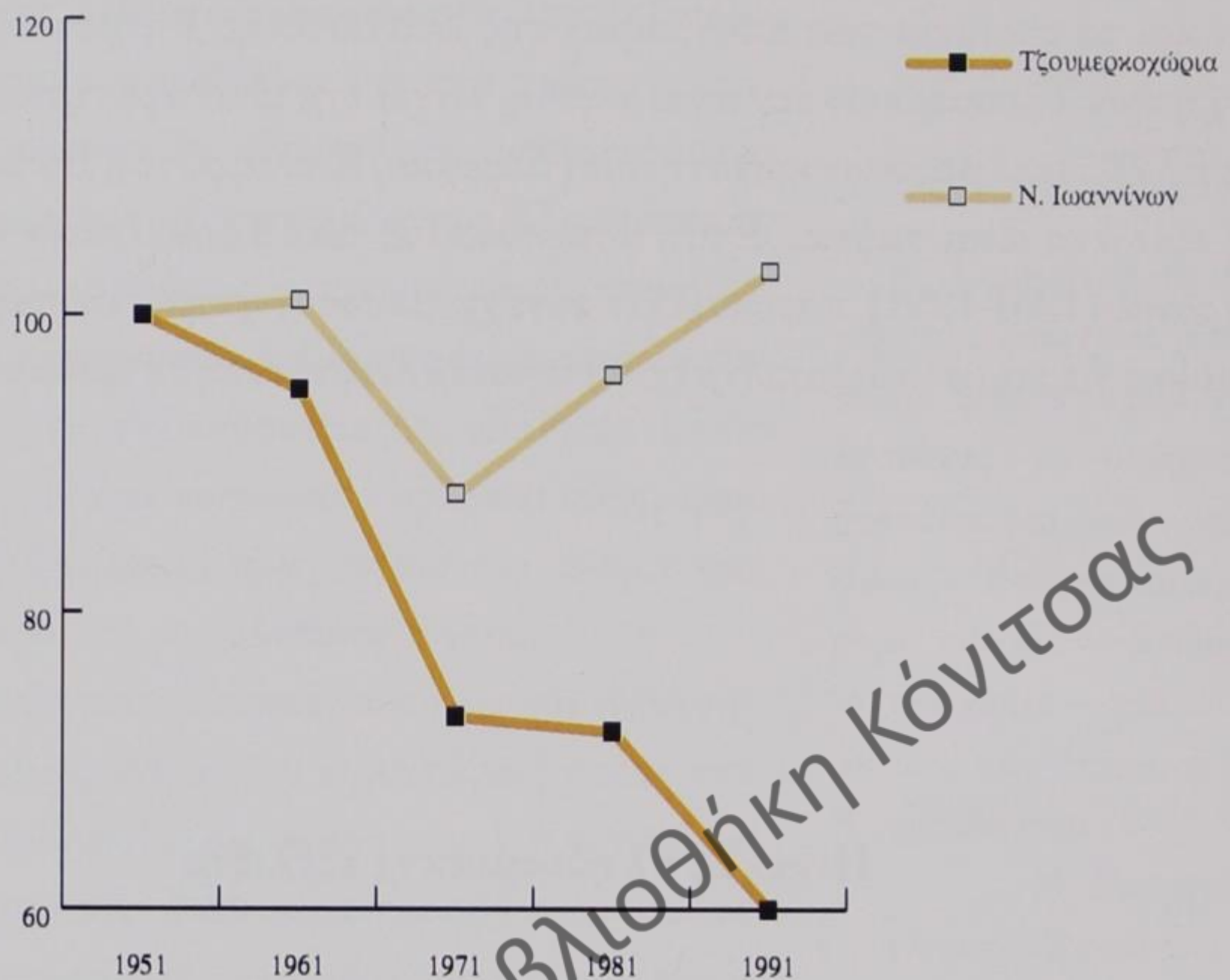
Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	9.127	100	153.748	100	5,93	1951 - 1961	-5	1
1961	8.677	95	155.326	101	5,58	1961 - 1971	-23	-13
1971	6.689	73	134.688	88	4,95	1971 - 1981	-1	9
1981	6.598	72	147.304	96	4,47	1981 - 1991	-17	7
1991	5.474	60	158.193	103	3,46			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η έκταση των κοινοτήτων που περιλαμβάνεται στην πολιτισμική ενότητα των Τσουμέρκων φθάνει περίπου τα 285 km^2 , από τα οποία τα 230 km^2 , δηλαδή το 81%, χαρακτηρίζονται από την Στατιστική Υπηρεσία ως βοσκότοποι. Στην ενότητα αυτή, όπως αναφέρθηκε, συγκαταλέγονται οι Καλαρρύτες, το Ματσούκι, το Συρράκο, τα Πράμαντα κ.λπ., το Συρράκο, δηλαδή κοινότητες κτηνοτροφικές που διαθέτουν ένα σημαντικό αριθμό ζώων. Το υψηλό λοιπόν ποσοστό των βοσκοτόπων στην περίπτωση των Τσουμέρκων συνδέεται άμεσα με την παρουσία της κτηνοτροφίας, ενώ το υψόμετρο στο οποίο βρίσκονται οι βοσκότοποι παραπέμπουν στην ημινομαδική κτηνοτροφία.

Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιεργείες*	5	9	14	30
Βοσκότοποι	81	54	51	40
Δάση	9	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	5	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων της περιοχής Τζουμέρκων κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Πολιτιστικά στοιχεία

Στον πίνακα που ακολουθεί με τους πολιτιστικούς φορείς και τις εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα στις κοινότητες των Τζουμέρκων, ο αναγνώστης έχει την δυνατότητα να διακρίνει τις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν την περιοχή αυτή. Αρκεί μια ματιά στις έδρες των πολιτιστικών φορέων, για παράδειγμα, ώστε να διακρίνει τις κτηνοτροφικές (βλάχικες και μη) κοινότητες από τις κοινότητες της «πέτρας», τα μαστοροχώρια των Τζουμέρκων. Οι έδρες των πρώτων βρίσκονται κυρίως στον πεδινό χώρο (Λάρισα, Άρτα, Τρίκαλα κ.ά.), ενώ των άλλων εντοπίζονται στα Γιάννενα και την Αθήνα. Οι ιδιαιτερότητες των κοινοτήτων αυτών, διακρίνονται και από τις εκδηλώσεις. Οι «κύκλες», για παράδειγμα, χαρακτηρίζουν ένα μέρος της περιοχής των Τζουμέρκων, κυρίως τα μαστοροχώρια. Γενικά, οι πολιτιστικοί φορείς της περιοχής των Τζουμέρκων όχι μόνο είναι πολυάριθμοι αλλά είναι και ιδιαίτερος δραστήριοι. Η εκδοτική δραστηριότητα κι εδώ πλούσια. Περιοδικά όπως «Χουλιαράδες», «Η Φωνή του Μιχαλιτσίου», «Η Φωνή των Παλαιοχωριτών» και εφημερίδες όπως τα «Καλαρρυτιώτικα Νέα», «Αντίπαλοι του Συρράκου», «Πράμαντα» κ.ά., εκφράζουν κοινωνικά και πολιτιστικά τις κοινότητες που εκπροσωπούν αλλά ως ένα βαθμό και την ευρύτερη περιοχή.

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί Διαθρησκευτικοί φορείς (έδρα, έπ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αμπελο- χώρι	<ul style="list-style-type: none"> – Σύλλογος των Απανταχού Αμπελοχωριτών (Ιωάννινα, 1954) – Αθλητική Ένωση Αμπελοχωρίου «Το Σκλούπο» (Ιωάννινα, 1988) – Αδελφότητα Αμπελοχωριτών (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> – Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Πολιτιστικές, λαογραφικές εκδηλώσεις στο πλαίσιο του πανηγυριού – Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> – Χοροστάσι (πλατεία) – Πολιτιστικό Κέντρο (υπό κατασκευή) – Βιβλιοθήκη – Γήπεδο μπάσκετ 	
Βαθύπεδο	<ul style="list-style-type: none"> – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Βαθυπεδιωτών Ιωαννίνων «Η Κακάβα» (Ιωάννινα, 1996) – Σύλλογοι Βαθυπεδιωτών (στην Άρτα, Αθήνα, κ.α.) 	<ul style="list-style-type: none"> – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – «Βαθυπεδιώτικα» (Πολιτιστικές, λαογραφικές εκδηλώσεις) 	<ul style="list-style-type: none"> – Κοινοτική βιβλιοθήκη 	

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έπ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Βαππιστή	<ul style="list-style-type: none"> Φιλοπρόσδος Αδελφότητα Βαππιστής «Ο Άγιος Ιωάννης» (Βαππιστή, 1966) Αθλητικός Όμιλος Βαππιστής (Βαππιστή, 1983) 	<ul style="list-style-type: none"> Πανηγύρι, 29 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> Αίθουσα (στο Δημοτικό σχολείο όπου και η κοινοτική βιβλιοθήκη) Γήπεδο μπάσκετ 	
Καλαρ- ρύτες	<ul style="list-style-type: none"> Πατριωτικός Σύνδεσμος Καλαρρυτών «Η Πίνδος» (Ιωάννινα, 1971) Πανθεσσαλικός Σύλλογος Καλαρρυτινών «Οι Καλαρρύτες» (Λάρισα, 1980) Εκπολιτιστικός-Μορφωτικός Σύλλογος Κηπίνας (Κηπίνα Καλαρρυτών Ιωαννίνων, 1983) Πολιτιστικός Λαογραφικός Οργανισμός «Καλαρρύτες» (Ιωάννινα, 1985) Σύλλογος των εν Αττική Καλαρρυτών (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> Πανηγύρι, 26 Ιουλίου Πανηγύρι, 15 Αυγούστου Φολκλορικό Φεστιβάλ (το 1ο δεκαήμερο Ιουλίου στα Γιάννινα) Μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> Πνευματικό Κέντρο (και κοινοτικός ξενώνας υπό κατασκευή) 	<ul style="list-style-type: none"> Ι. Μ. Κηπίνας (τοιχ. 18ος αι.) Ι. Ν. Αγίου Νικολάου Πέτρινο γεφύρι Πέτρινη σκάλα Δημοτικό σχολείο
Ματσού- κι	<ul style="list-style-type: none"> Πολιτιστικός-Μορφωτικός Σύλλογος Ματσουκίου «Η Βύλιζα» (Ματσούκι, 1981) Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ματσουκιωτών Θεσσαλίας «Η Αγία Παρασκευή» (Τρίκαλα) Αδελφότητα Ματσουκιωτών (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> Πανηγύρι, 26 Ιουλίου Πανηγύρι, 15 Αυγούστου Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> Κοινοτική Βιβλιοθήκη 	<ul style="list-style-type: none"> Ι. Μ. Βύλιζας (Ευαγγελίστριας), (18ος αι.) Πέτρινα γεφύρια στις θέσεις Σταφυλάς, Ρέμα Φάβρινας, Μαντάνια κ.ά. Νερόμυλος
Μιχα- λίτσι	<ul style="list-style-type: none"> Φιλοπρόσδος Αδελφότητα Μιχαλιτσίου «Ο Άγιος Νικόλαος» (Ιωάννινα, 1972) Πολιτιστικός Σύλλογος Μιχαλιτσίου «Η Μεσούρα» (Μιχαλίτσι, 1989) Εκπολιτιστικός Σύλλογος συνοικισμού Καίσαρη Μιχαλιτσίου (Καίσαρη Μιχαλιτσίου, 1988) Αθλητικός Όμιλος Μιχαλιτσίου «Ο Άγιαξ» (Ιωάννινα, 1987) 	<ul style="list-style-type: none"> Αποκριάτικες εκδηλώσεις Πανηγύρι, 20 Ιουλίου Πανηγύρι, 15 Αυγούστου (χορεύονται οι «κύκλες») Πάσχα (γλέντι στον Άγιο Νικόλαο και στην Παναγία) «Λάπατα» (αντάμωμα έξι κοινοτήτων) 	<ul style="list-style-type: none"> Δύο χοροστάσια Κοινοτική βιβλιοθήκη «Γ. Ίκκου» Λαογραφικό Μουσείο Πνευματικό Κέντρο Γήπεδο μπάσκετ 	<ul style="list-style-type: none"> Ι. Ν. Αγίων Πάντων Ι. Ν. Αγ. Νικολάου

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Μονολίθι	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Μονολιθιωτών «Η Αγία Τριάδα» (Αθήνα, 1963) - Πολιτιστικός Σύλλογος Μονολιθίου Ιωαννίνων (Μονολίθι, 1986) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, Αγίου Πνεύματος - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι (πλατεία) - Αίθουσα 	
Παλιο- χώρι Συρ- ράκου	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Παλαιοχωριτών Αθήνας «Το Παλαιοχώρι - Συρράκου» (Αθήνα) - Σύλλογος Παλαιοχωριτών «Ο Πριάβολος» (Ιωάννινα, 1977) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου - Εβδομάδα πολιτιστικών εκδηλώσεων (καλοκαίρι) - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Λαογραφικό Μουσείο - Πολιτιστικό κέντρο (αίθουσα και κοινοτική βιβλιοθήκη) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Αγ. Παρασκευής Χασματών - Ι. Ν. Αγ. Παντελεήμονα (19ος αι.)
Πετρο- βούνι	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Πετροβουνιωτών «Η Αγία Παρασκευή» (Αθήνα, 1979) - Αγαθοεργός Σύλλογος Πετροβουνίου «Ο Κατσαντώνης» (Πετροβούνι, 1930) - Εξωραϊστικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ποτιστικών Πετροβουνίου Ιωαννίνων «Ο Άγιος Νικόλαος» (Ποτιστικά Πετροβουνίου, 1976) - «Γιώργος Χασιώτης» (Κέδρος Πετροβουνίου 1995) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Χαροκοπίου (Χαροκόπι Πετροβουνίου, 1982) - Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Σύλλογος «ΠΑΣ Αετός» (Χαροκόπι Πετροβουνίου) - Πολιτιστικός-Μορφωτικός Σύλλογος Πλατάνου (Πλάτανος Χαροκοπίου, 1980) 	<ul style="list-style-type: none"> - Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Ετήσιο αντάμωμα (στο «Βρυζοτόπι» Ποτιστικών από τις κοινότητες Πετροβούνι, Χουλιαράδες, Βαπτιστής, Μιχαλίτσι) - Πανηγύρι Πατροβουνίου, 26 Ιουλίου (χορεύονται οι κύκλες) - Μνημόσυνο τεθνεώτων - Μνήμη Μακρυγιάννη, Κατσαντώνη, 15 Αυγούστου - Πανηγύρια στους συνοικισμούς Ποτιστικών, Πλατάνου, Κέδρου και Χαροκοπίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Γήπεδα (Πετροβούνι & Χαροκόπι) - Λαογραφικά μουσεία Χαροκοπίου & Πετροβουνίου - Χοροστάσια (στις πλατείες των συνοικισμών) - Πνευματικό Κέντρο (Πετροβούνι) 	<ul style="list-style-type: none"> - Προτομή Κατσαντώνη (1975)
Πλατα- νούσα	<ul style="list-style-type: none"> - Πολιτιστικός Σύλλογος Πλατανούσας Ιωαννίνων (Πλατανούσα, 1985) - Μορφωτικός - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Πλατανούσας Ιωαννίνων (πρώην Αδελφότητα Πλατανούσας «Η Κοίμησις της Θεοτόκου», Ιωάννινα 1976) - Σύλλογος Πλατανούσας Ιωαννίνων «Η Αγία Παρασκευή» 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Πολιτιστικές εκδηλώσεις, Αύγουστος - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα εκδηλώσεων (στο Δημ. σχολείο) - Χοροστάσι (πλατεία) - Γήπεδο μπάσκετ 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Ψιάδι (Γεν. Θεοτόκου) - Ι. Ν. Αγίας Παρασκευής (τοιχ. 18ος αι.) - Ζωοδόχου Πηγής (τ. 18ος αι.) - Προτομή ποιητή Γεωργίου Κοτζιούλα

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	(Αθήνα)			(1979) – Δημοτικό σχολείο
Πρά- μαντα	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Πραμάντων Ιωαννίνων «Η Στρογγούλα» (Πράμαντα, 1978) – Αθλητική Ένωση Πραμάντων (ΑΕΠ), (Πράμαντα 1983) – Αδελφότητα Πραμάντων (Άρτα-1976, Αθήνα, Αγρίνιο και Πάτρα) – Σύλλογος Γυναικών Πραμάντων Ιωαννίνων (Πράμαντα, 1995) – Πνευματικό Κέντρο Τσόπελα Πραμάντων (Τσόπελα Πραμάντων, 1975) – Εκπολιτιστικός και Μορφωτικός Σύλλογος Χριστών (Χριστοί Πραμάντων, 1982)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου, (χορεύεται το διπλοκάγκελο, «τριβήτό») – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα και βιβλιοθήκη) – Χοροστάσι (κεντρική πλατεία)	– Ι. Μ. Αγίας Παρασκευής (19ος αι.) – Βρύση Αράπη – Σπήλαιο Ανεμότρυπας
Προσήλιο	– Αδελφότητα των απανταχού Προσηλιωτών Ιωαννίνων «Ο Άγιος Βλάσιος» (Αθήνα, 1972) – Σύλλογος Προσηλιωτών Ιωαννίνων «Η Αγία Παρασκευή» (Ιωάννινα, 1977) – Αθλητικός Όμιλος Αστέρας Προσηλίου (ΑΟΑΠ) (Ιωάννινα, 1986)	– Πανηγύρι, 11 Φεβρουαρίου – Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Αίθουσα (όπου και η κοινοτική βιβλιοθήκη) – Χοροστάσι (στο κέντρο του χωριού)	– Ι. Ν. Αγίου Βλασίου (19ος αι.)
Ραφτα- ναίοι	– Αδελφότης Ραφταναίων «Η Θεοτόκος» (Ιωάννινα, 1972) και ακόμη στην Άρτα, στην Πάτρα και στην Αθήνα – Εκπολιτιστικός - Εξωραϊστικός Σύλλογος Μηλοκοπιωτών - Ραφταναίων «Ο Μηλοκόπιος» (Ιωάννινα, 1983) – Αθλητική Ένωση Ραφταναίων (Ιωάννινα, 1985)	– Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Εκδήλωση πίττας της Ραφτανίτισσας νοικοκυράς (Μάϊος) – Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου – Τα πανηγύρια των συνοικισμών (της Αγίας Τριάδας στο Παλληγκάρι, των Αγίων Θεοδώρων στο Φράξο, του Άι Δημήτρη στο Κέντρο, των Ταξιαρχών στο Παλαιομουχούσι και του Άι Γιώργη στην	– Αίθουσα εκδηλώσεων – Χοροστάσια	– Ι. Μ. Παναγίας Μουχουστιώτισσας ή Μοναστήρι της Πλάκας (17ος αι.) – Ι. Ν. Γεν. Θεοτόκου – Η μονότοξη γέφυρα της Πλάκας (19ος αι.) – Οικία Ιωάννη Σταύρου Κω-

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έπ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
		Πλάκα.		στούλα (όπου υπογράφηκε η «Συμφωνία της Πλάκας»)
Συρράκο	<ul style="list-style-type: none"> - Σύνδεσμος Συρρακιωτών Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1969) - Σύνδεσμοι Συρρακιωτών Πρεβέζης, Άρτης, Φιλιππιάδας, Αθηνών και Πάτρας - Αθλητικός Σύλλογος «Σταυραετός» Συρράκου (Ιωάννινα, 1977) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 29 Ιουνίου - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου - Πανηγύρι, 6 Αυγούστου - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Χορευτικές εκδηλώσεις (χωρίς σταθερές ημερομηνίες) 	<ul style="list-style-type: none"> - Χοροστάσι (πλατεία) - Βιβλιοθήκη - Αίθουσα (Δημοτικό σχολείο) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Προφ. Ηλία (19ος αι.) - Ι. Ν. Κοιμ. Θεοτόκου (19ος αι.) - Οικία Κώστα Κρυστάλλη
Χουλιάρδες	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Χουλιαράδων (Αθήνα) - Πνευματικό Κέντρο Χουλιαράδων (1996) - Φιλοπρόοδος Αδελφότης Χουλιαράδων «Η Αγία Παρασκευή» (Χουλιάρδες, 1908) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Χουλιαράδων «Τα Τζουμέρκα» (Χουλιάρδες, 1981) - Αθλητική Ένωση Χουλιαράδων (Χουλιάρδες, 1982) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου (χορεύονται οι «κύκλες») - Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Συνάντηση γυναικών (Ημέρα της γυναίκας) - Σποραδικές αθλητικές και μουσικές εκδηλώσεις (κατά την καλοκαιρινή περίοδο) - Μνημόσυνο πεθνεύτων στο πλαίσιο του πανηγυριού 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα εκδηλώσεων (Δημοτικό σχολείο) - Χοροστάσι (κεντρική πλατεία) - Γήπεδο μπάσκετ 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Αγ. Παρασκευής (18ος αι.) - Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου

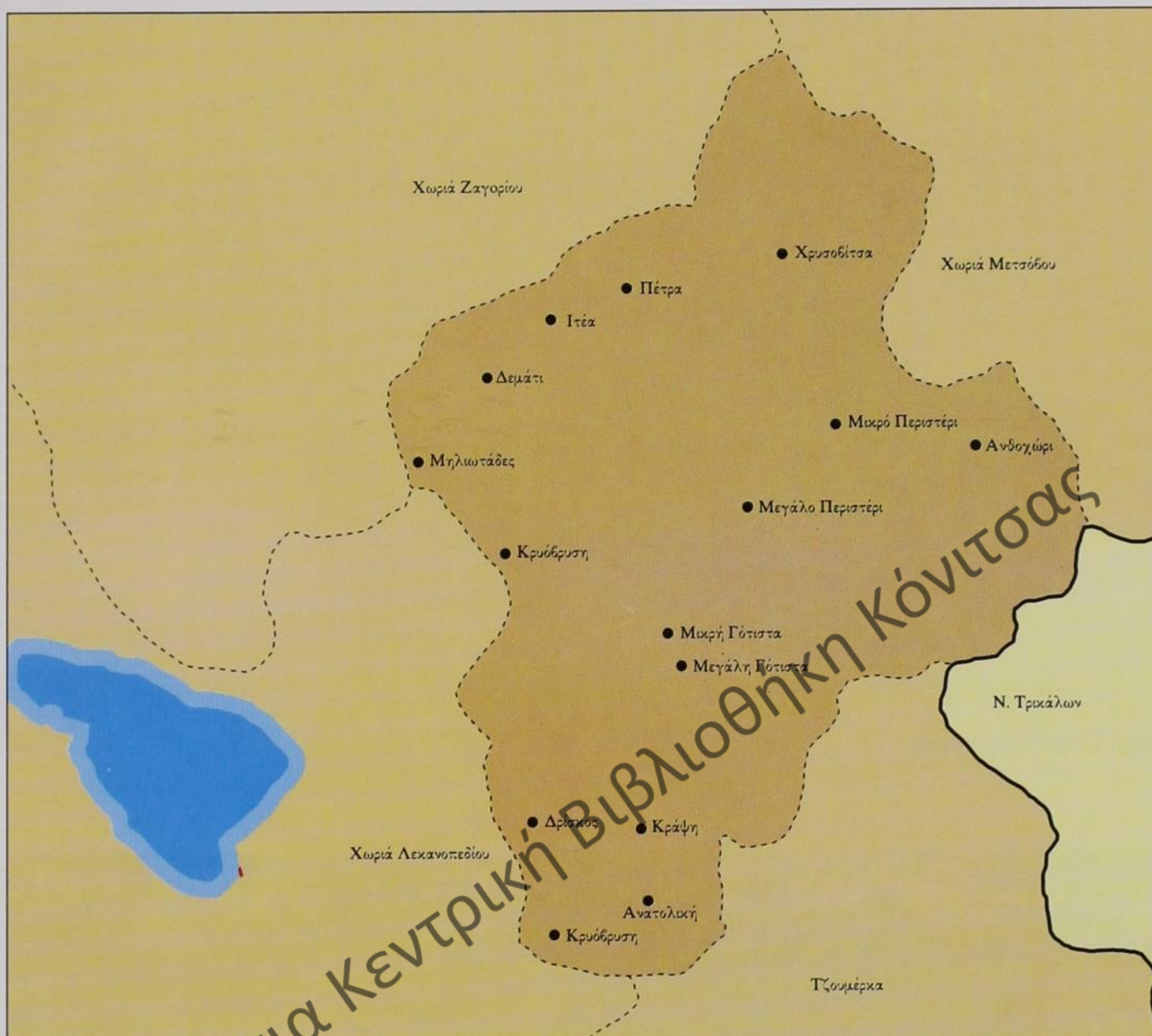
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Τα χωριά του Περιστερίου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



30. Πολιτισμική ενότητα Περιστερίου



31. Τα χωριά του Περιστερίου

Ανατολική, Ανδοχώρι (Δερβεντίστα), Δεμάτι, Ιτέα (Λιάπη), Κράψη, Κρυόβρυση (Γκοβριτσά), Μεγάλη Γότιστα, Μεγάλο Περιστερί (Μεγάλο Προσγόλι), Μικρή Γότιστα, Μικρό Περιστερί (Μικρό Προσγόλι), Πέτρα, Χρυσοβίτσα (Κρουσοβίτσα).

102. Ο φυσικός χώρος



Στο δρόμο από τα Γιάννινα προς Μέτσοβο, στη θέση Δρίσκος, αντικρύζει κανείς, ακριβώς απέναντι, το βουνό Περιστέρι (Λάκμος, υψ. 2298), που ουσιαστικά βρίσκεται στο κέντρο της οροσειράς της Πίνδου, αποτελώντας το όριο μεταξύ του βορείου και του νοτίου τμήματός της. Στα ριζά του βουνού, στη Μπαλντούμα, ενώνονται ο Μετσοβίτικος με το Ζαγορίτικο ποταμό, που μαζί με τα υπόλοιπα ρέματα της περιοχής σχηματίζουν τον Άραχθο. Τα ποτάμια και τα ρέματα της περιοχής σε συνδυασμό με τη διαμόρφωση του εδάφους—εδώ χαμηλώνει το Περιστέρι και συναντά τις νοτιοανατολικές υπώρειες των βουνών του Γρεβενιτίου—, σχηματίζουν μια ανοιχτή κοιλάδα με δύο στενά περάσματα, το ένα

«...Στροφές. Ξανά στροφές. Τὸ αὐτοκίνητο βογγάει. Κάτου ἀπ' τὰ πόδια ὁ Ἄραχθος. Ὅγκοι ζερβά ὀμαλά πὺ φέρνουν στὸ Ζαγόρι καὶ τραχὺ δεξιά, γυμνὸ τὸ ὕψος τοῦ Περιστεριοῦ. Χωράφια ὕστερα πὺ ἔχουν μείνει στεῖρα, βράχοι σταχτιοί, δέντρα σ' ἄγωνα ὕπαρξης... Στὸ βάθος μιὰ γριά. Ἕνας καπνὸς...»

Γ. Ἀράγης,
Περιστερί, 1961.

την παρουσία, ανάμεσα στα οπωροφόρα δέντρα, της καρυδιάς. Η δημογραφική αποψίλωση και εδώ έχει οδηγήσει στη μείωση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με τη μείωση και της κτηνοτροφίας, συμβάλλει στην ανάκαμψη της φυσικής βλάστησης και σε μια σχετική αναδάσωση, φαινόμενα που αλλάζουν το τοπίο, αποτυπώνοντας και τις ευρύτερες δημογραφικές και κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές.

Η γεωμορφολογία της περιοχής, σε συνάρτηση με το γεγονός ότι αποτελεί γεωγραφικά ένα πέρασμα, υπαγόρευσε τη δημιουργία των σχετικών υποδομών. Ο χώρος είναι διάσπαρτος από πέτρινα γεφύρια, όπως του Καμπέραγα στο Ζαγορίτικο, του Παπαστάθη στον Ἄραχθο, του Ανδοχωρίου στο Μετσοβίτικο, της Ανατολικής στο ρέμα που έρχεται από το Βαθύρεμα, του Περιστερίου, που δεν σώζεται, και άλλα μικρότερα. Επίσης, στην περιοχή λειτούργησαν και χάνια με πιο ξακουστό εκείνο του Καμπέραγα, το οποίο σώζεται μέχρι σήμερα. Τα πολλά ρέματα και ποτάμια φυσικά σημαίνουν νερόμυλους, που κι απ' αυτούς η περιοχή διαθέτει αρκετούς. Εδώ μάλιστα λειτουργεί ακόμα ένας από τους τελευταίους νερόμυλους της Ηπείρου, ο νερόμυλος του Λαζοκίτσιου στην Κοτομίστα Ανατολικής.

Αυτό το τοπίο, προϊόν της σχέσης του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον, καθαγιάζεται από ένα πλήθος ξωκλησιών, εικονισμάτων και μοναστηριών, τα οποία είναι χτισμένα σε καίριες γεωγραφικά θέσεις και έχουν σημαντικές συμβολικές λειτουργίες. Σ' αυτούς τους χώρους αποτυπώνεται όχι μόνο το θρησκευτικό συναίσθημα και οι μεταφυσικές ανησυχίες των ανθρώπων αλλά και άλλες σημαντικές κοινωνικές, ακόμα και οικονομικές, λειτουργίες. Τα μοναστήρια, για παράδειγμα, πέρα από τον γνωστό κοινωνικό και εκπαιδευτικό

104. Μοναστήρι
στο Παλιοχώρι Περιστερίου



στο ύψος του Ανθοχωρίου και το άλλο στην Κράψη (παλιά γέφυρα Παπαστάθη), τα οποία μπορούμε να πούμε ότι αποτελούν και τα όρια μιας ανθρωπογεωγραφικής ενότητας.

Οι βροχοπτώσεις και χιονοπτώσεις στην περιοχή είναι άφθονες (1.800 χιλ.), ενώ ο ορεινός όγκος του Περιστερίου καλύπτεται από τα χιόνια για πολλούς μήνες το χρόνο (από το Νοέμβριο μέχρι το Μάιο). Το κλίμα γενικά είναι πολύ υγρό με χαμηλές θερμοκρασίες, καθώς και ολικούς παγετούς το χειμώνα. Οι ψηλές κορυφές αλλά και οι σχετικά ομαλές πλαγιές της κοιλάδας συγκροτούν ένα γεωγραφικό σύνολο, που υπαγορεύει ποικιλία χρήσεων και δραστηριοτήτων, χρήσεις και δραστηριότητες που μέσα στο χρόνο έχουν βάσει τη σφραγίδα τους στο τοπίο. Στα χαμηλά, η παραποτάμια βλάστηση εισχωρεί συχνά και σε πεδινές εκτάσεις, όπου καλλιεργείται τριφύλι και καλαμπόκι. Ψηλά εκτείνονται οι «αλπικοί» βοσκότοποι, όπου ξεκαλοκαιριάζουν τα κοπάδια, ενώ στη μεσαία ζώνη βρίσκονται οι οικισμοί με το ανάλογο ανθρωπογενές τοπίο, κηπάρια, οπωροφόρα δέντρα κ.λπ. Το Περιστερί γενικά χαρακτηρίζεται από την απουσία δασών, ενώ αντίθετα από την άλλη πλευρά, στα βόρεια υψώματα της κοιλάδας, στα υψώματα Χρυσοβίτσας και Βοτονοσίου, διακρίνεται η ζώνη της οξιάς.

Η κοιλάδα του Μετσοβίτικου ποταμού παρουσιάζει εικόνα αλσώδους τοπίου. Σ' αυτό συμβάλλει, εκτός από την οικολογία της περιοχής, με έναν ιδιαίτερο τρόπο και η πληθώρα των κατασκευασμένων αγρών με πεζούλες. Τα πλατάνια, οι φτελιές, τα σκλήθρα, οι λεύκες, οι ιτιές και τα οπωροφόρα δέντρα στους όχτους των χωραφιών και στα κηπάρια προσδίδουν στην περιοχή ένα ξεχωριστό φυτογεωγραφικό χαρακτήρα με χαρακτηριστική

«...Ἄν ἀνεβείς στὴν ψηλότερη κορφή τοῦ Περιστεριοῦ, μιὰ ἀχαλίνωτη ἐπιθυμία σὲ κυριεύει, νὰ φιλοσοφήσεις γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Θέλεις νὰ γεφυρώσεις μὲ τὴν ψυχὴ σου τὸ χάος πᾶνω ἀπ' τὸν Ἄραχθο...»

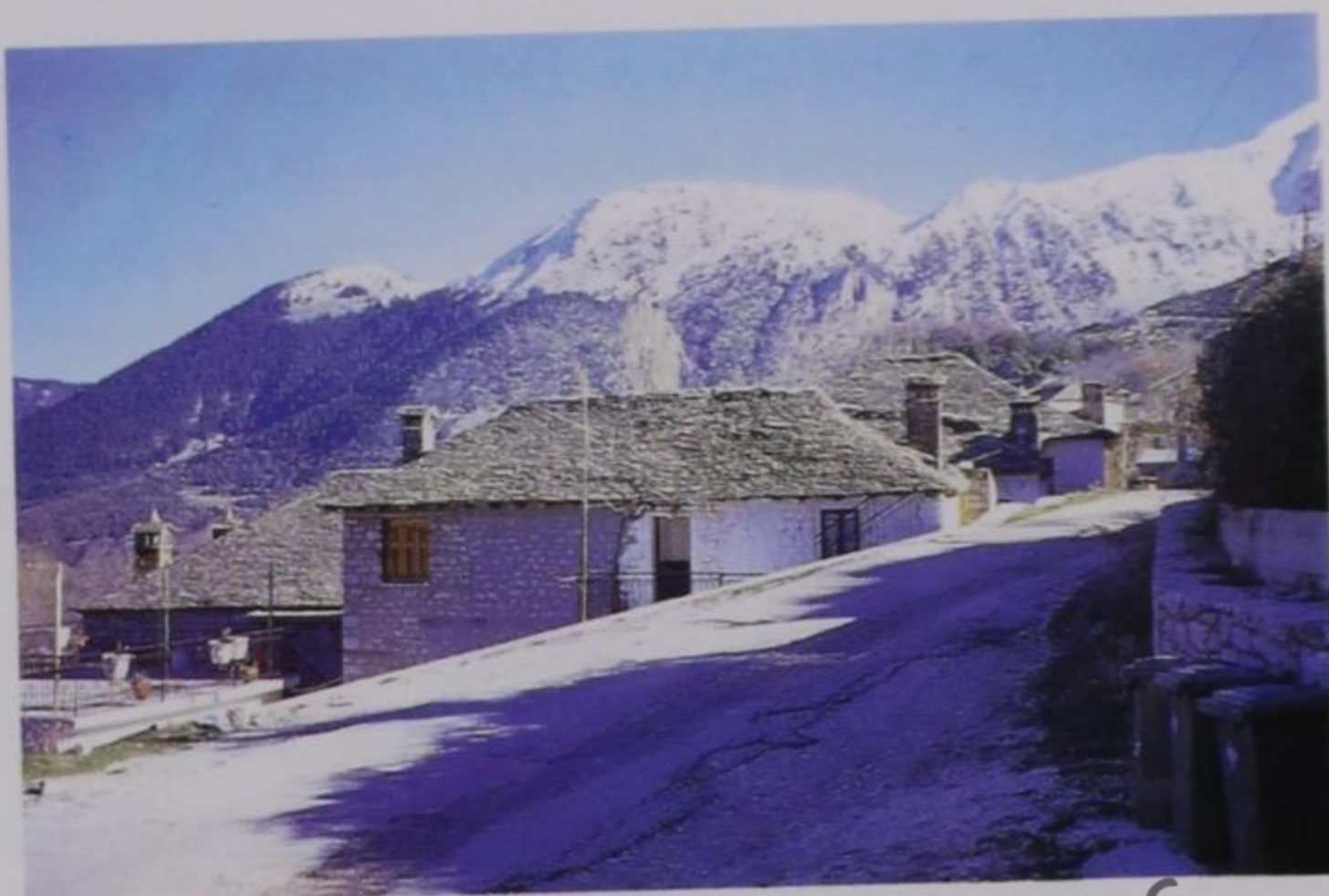
Γ. Καραβίδας,

Τὰ χωριά ποὺ «δακρῦζουν»
τὸν Ἄραχθο, 1961.

103. Στην κορυφή του Λάχμου



105. Κράψη



106. Σπίτι στην Κράψη



σμό τους. Για παράδειγμα, το Ανθοχώρι παρουσιάζει οικιστική συνοχή σε σύγκριση με την Κράψη, τη Μεγάλη και Μικρή Γότιστα και το Μεγάλο και Μικρό Περιστερι, ενώ, από την άλλη πλευρά, οι Κραψίτες θεωρούν ότι έχουν συγγένεια ηθών και πολιτισμού με τους Γοτιστινούς αλλά όχι με τους Περιστεριώτες. Επίσης, στην Κράψη είναι προφανής η συγγένεια και οι επιρροές από τα Τζουμέρκα, ενώ κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στα χωριά από την άλλη πλευρά, στα οποία ούτε η γειτνίαση με το Μέτσοβο και η διοικητική τους υπαγωγή σ' αυτό φαίνεται να έχουν οδηγήσει σε κάποια όσμωση, κι αυτό προφανώς οφείλεται στο γεγονός ότι κανένα από τα χωριά αυτά δεν είναι βλαχόφωνο. Τόσο στο Ανθοχώρι, όσο και στη Χρυσοβίτσα, αρνούνται οποιαδήποτε πολιτισμική συνάφεια με το Μέτσοβο, παρά τις ποικίλες σχέσεις που έχουν με αυτό. Δεν συμβαίνει το ίδιο με το βλαχόφωνο Βοτονόσι, γι' αυτό και το εντάσσουμε στην ενότητα του Μετσόβου.

Η κοινωνική ιστορία των χωριών είναι αποτυπωμένη και στις ίδιες τις ονομασίες των συνοικισμών, που συχνά φέρουν το επώνυμο των συγγενειακών ομάδων που τους συγκρότησαν. Στην Ανατολική Κράψης, για παράδει-

τους ρόλο, ασκούν και οικονομικές λειτουργίες, διαθέτοντας σημαντικά περιουσιακά στοιχεία (βακούφικα). Επίσης, μοναστήρια, όπως αυτό της Παναγίας στο Ανδοχώρι, διαθέτουν υποδομές, νερόμυλους, μαντάνια και άλλα κοσμικά κτίρια, που συνήθως παρουσιάζουν ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό και αισθητικό ενδιαφέρον. Το μοναστήρι στο Παλιοχώρι Περιστερίου είναι ακόμα ένα τέτοιο παράδειγμα.

Η οικιστική οργάνωση του χώρου παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά της διάσπαρτης δόμησης με αρκετούς μικρούς συνοικισμούς σε κάθε κοινότητα. Φαίνεται ότι στην περιοχή αυτή έχουμε ιστορικά αλληπάλληλες εγκαταστάσεις διευρυμένων συγγενειακών ομάδων, οι οποίες καταλαμβάνουν και οικίζουν εκτάσεις, διαμορφώνοντας έτσι μικρούς συνοικισμούς και προσαρμόζοντας τις παραγωγικές τους δραστηριότητες, βασικά την γεωργο-κτηνοτροφία, στα οικολογικά και γεωμορφολογικά δεδομένα του χώρου. Ανάμεσα στην κοιλάδα και τις κορυφές του Περιστερίου, οι κάτοικοι της περιοχής αναπτύσσουν τόσο τη γεωργία όσο και την κτηνοτροφία, δραστηριότητες που δέτουν και τη σφραγίδα τους στο τοπίο. Η προφορική παράδοση θέλει τους κατοίκους της Κράψης να προέρχονται από την Γράψη της Δρόπολης, ενώ πολλές οικογένειες στα άλλα χωριά λέγεται επίσης ότι έχουν έρθει από άλλες περιοχές διωγμένοι κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Πάντως, ανεξάρτητα από την προέλευσή τους, οι κάτοικοι των χωριών αυτών συγκρότησαν ιστορικά μια ενότητα με εσωτερικές βεβαίως διαφοροποιήσεις.

Ανθρωπογεωγραφικά και πολιτισμικά υπάρχουν κάποιες διαφορές μεταξύ των χωριών της ενότητας αυτής, διαφορές που είναι εξωτερικές ή αφορούν τη συλλογική συνείδηση των ανθρώπων και τον αυτοπροσδιορι-

«...πῶς ἔγινε καὶ οἱ ἄνθρωποι σκαρφάλωσαν ἴσαμε κεῖ. Νὰ ψάξεις μὲς στὸ χρόνο “μιά φορά κι ἕναν καιρό”... Γιὰ κάποτε πού ἦταν σκλαβιά κι οἱ τρόποι ἄσκημοι... νὰ δουλεύεις νὰ δίνεις. Καὶ σὰ δὲν παίρνεις νὰ δίνεις... Οἱ Τοῦρκοι στείλαν ἐνταλμένους γιὰ “χαράτσι”, αὐτοὶ τοὺς ἔρριξαν σὲ τρύπα μέσα στὸ βουνό. Σήκωσαν ὅσα δίνονταν καὶ φύγαν, σὰ γύρισαν τό ’πιασαν πιὸ ψηλά...»

Γ. Ἀράγης, Περιστερί, 1961.

μενη κτηνοτροφία αλλά και την κοινωνική ληστεία, αποκομίζει μια χαρακτηριστική εικόνα για το τοπικό ήθος που αναπτύχθηκε ιστορικά στην περιοχή. Η κτηνοτροφία, κυρίως η μετακινούμενη, παίζει ακόμα και σήμερα σημαντικό ρόλο στην τοπική οικονομία. Υπάρχουν ακόμα μεγάλα σχετικά κοπάδια, τα οποία μετακινούνται δυο φορές το χρόνο από τους βοσκότοπους του Περιστερίου, από τον Γαλαρόκαμπο, στα πεδινά της Θεσπρωτίας αλλά και στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων. Αυτές οι μετακινήσεις, που παλιότερα είχαν μεγαλύτερη γεωγραφική ακτίνα (Άρτα, Φιλιππιάδα, Ξηρόμερο κ.λπ.), έχουν συμβάλει ιστορικά αρκετά στις κοινωνικές και πολιτισμικές επαφές των κτηνοτρόφων με άλλες ομάδες στα χειμαδιά, γεγονός που είναι ευχάριστο στις παραδόσεις τους. Το τοπικό δημοτικό τραγούδι, παραδείγματος χάριν, παρουσιάζει πολλές επιρροές από τα Τζουμέρκα και το Ξηρόμερο αλλά και από τους Σαρακατσάνους της Ηπείρου, με τους οποίους ξεχειμάζουν στους ίδιους τόπους. Η περίπτωση του Παραποτάμου Θεσπρωτίας ως κτηνού χειμαδιού με τους Σαρακατσάνους είναι χαρακτηριστική της σημερινής κατάστασης. Το σαρακατσάνικο τραγούδι στη σημερινή Κράψη είναι αρκετά δημοφιλές και τείνει να αποτελέσει τμήμα του τοπικού ρεπερτορίου. Κοινά στοιχεία με τη σαρακατσάνικη παράδοση συναντά κανείς και στο Ανδοχώρι. Δεν αποκλείεται στην περιοχή να εγκαταστάθηκαν παλιότερα κάποιες οικογένειες Σαρακατσάνων, αλλά οι κάτοικοι της περιοχής αυτής δεν ανήκουν σ' αυτή την ομάδα ούτε σε εκείνη των Βλάχων. Σημειώνουμε εδώ ότι στην Ήπειρο ημινομάδες κτηνοτρόφοι δεν υπήρξαν μόνο οι Βλάχοι και οι Σαρακατσάνοι αλλά και άλλες ομάδες, κυρίως σε τούτη την περιοχή και στα Τζουμέρκα¹. Οι Παπαδαίοι, οι Μιχαίοι, οι Σιωζαίοι και άλλες γνωστές οικογένειες

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

γμα, υπάρχουν μεταξύ άλλων οι συνοικίες Μπαλαματσαίικα, Δημοχαραίικα και Παπαγιανναίικα. Από την άλλη, το φαινόμενο κάθε συνοικισμός ή και κάθε μαχαλάς να έχει τη δική του εκκλησία είναι επίσης χαρακτηριστικό της σημασίας που είχε και για την κοινωνική συγκρότηση η λατρεία προστατών αγίων, κάτι που μας έχει ξανά απασχολήσει. Στο Μεγάλο Περιστέρι το φαινόμενο αυτό αξίζει ιδιαίτερης μνείας. Στο συνοικισμό Αμπελάκια (Αρκουδίτσι) υπάρχουν οι εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου, του Αγίου Μηνά και των Ταξιαρχών, στις Κερασιές (Ιτιά) των Αγίων Πάντων και της Αγίας Βαρβάρας, στις Μηλιές (Κάτω Λιβάδι) της Αγίας Παρασκευής, στο Ζ'νάπλου του Αγίου Θεοδώρου κ.λπ. Στο Μεγ. Περιστέρι ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το Παλιοχώρι, όπου, κατά την τοπική παράδοση, ήταν αρχικά συγκεντρωμένοι οι κάτοικοι του Μεγάλου και Μικρού Περιστερίου και όπου σώζεται η παλιά εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, η οποία πανηγυρίζει το Δεκαπενταύγουστο, διατηρώντας όλους τους συμβολισμούς της πρωταρχικής συνοίκισης και της καταγωγής. Απέναντι ακριβώς διακρίνονται ασκηταριά στα βράχια, που, μαζί με τα άλλα στοιχεία της οργάνωσης του χώρου αλλά και την προφορική παράδοση, μαρτυρούν μια ιστορία ίδρυσης του οικισμού σχετική με ομάδες που αναζητούσαν εδώ κρησφύγετο. Η λειτουργία μοναστηριών και εκκλησιών ως πόλων έλξης διωγμένων που αναζητούν τόπο εγκατάστασης είναι ένα γνώριμο φαινόμενο σ' ό,τι αφορά την τουρκοκρατία. Εδώ η κοινωνική μνήμη και η προφορική παράδοση υποβάλλουν σε κάθε επισκέπτη έντονα αυτή τη «θεωρία», τόσο που φαίνεται περιττό να αναζητά κανείς ιστορική τεκμηρίωση...

Όλα αυτά, αν τα συνδυάσει κανείς με τη μετακινού-



107. Εξώπορτα στην Κράψη

«...Τι είναι ή φωνή στα διάσελα; Κοπάδια, άχοι; Κι οί όμορφες τι κλαϊν; (Μαῦρα μας πλάγια!). Τώρα γυρνᾶ ὁ χιονιάς, γυρνοῦν οί μπόρες. (Έχετε γειά!). Κινᾶμε μείς...»

Γ. Ἀράγης, Περιστέρι,
1961.



109. Κοτομίστα

λο μέρος του πληθυσμού των χωριών που βρίσκονται στις πλαγιές του Περιστερίου να βρεθούν ως σεισμόπληκτοι σε χωριά του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, κυρίως στις Καρυές, και στα Γιάννινα, όπου διαμορφώθηκε και ολόκληρη συνοικία, τα «Σεισμόπληκτα», μια συνοικία που παρουσιάζει ιδιαίτερο κοινωνιολογικό, λαογραφικό και ευρύτερα πολιτισμικό ενδιαφέρον.

Για τα ίδια τα χωριά πάντως το γεγονός αυτό επέφερε τη χαρακτηριστική βολή ως προς τη δημογραφική τους κατάσταση. Μόλις τα τελευταία χρόνια παρατηρείται και εδώ μια τάση επιστροφής αλλά όχι για μόνιμη εγκατάσταση.

Η εισαγωγή της καλλιέργειας της πατάτας στη Χρυσobίτσα, οι νέες κτηνοτροφικές δραστηριότητες και η κατασκευή του υδροηλεκτρικού εργοστασίου συμβάλλουν στη συγκράτηση πληθυσμού, ενώ η κατασκευή της Εγνατίας οδού φαίνεται ότι θα επηρεάσει αρκετά την οργάνωση του χώρου και όχι μόνο, αφού έδρα του δημιουργημένου Δήμου με το νόμο περί συνενώσεων φαίνεται ότι θα γίνει το Μικρό Περιστερί, που είναι πάνω στο δρόμο. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι η ονομασία που προτείνεται είναι «Δήμος Εγνατίας».

Τα παραπάνω διαμορφώνουν μια εικόνα κάπως παράξενη στο χώρο, αφού σε μικρή απόσταση μεταξύ τους υπάρχουν σύγχρονα εργοτάξια και εγκαταλελειμμένοι οικισμοί, σύγχρονες οδικές αρτηρίες και ξεχασμένα γερόντια σε χορταριασμένες αυλές... Είναι μια εικόνα όχι άγνωστη στη χώρα μας. Μια εικόνα που λέει πολλά για την σύγχρονη κοινωνική ιστορία και για τους δρόμους της «ανάπτυξης» αυτού του τόπου.

Και εδώ οι Σύλλογοι και οι Αδελφότητες της διασποράς, παιδιά της μετανάστευσης, εσωτερικής και εξωτερικής, έχουν το γνωστό ρόλο της διατήρησης των

«Ο πάππους έσηκώθη.
Πίσω ή καρέκλα, φυλάει τὸ
σουγιά...»

Τὰ πέτρινα γεφύρια στὰ χούνα
ἀλάλα σὰν ἡμιπέλινοι
πού πᾶν στὴ θάλασσα.

Γυρίζουν πεστροφες ἀντάρ-
τισσες. Ὁ πάππους νά
'τος!

Στὰ γίδια βάζει ἀλάτι.
Ἄγλειφει λίγο.

Κριάρι γίνεται. Βοσκάει πα-
ράνομα καὶ τὸν λιανίζουν·
μέ τὸν σουγιά πὸν ἔβγαλ'
ἀπ' τὸν ἄλυσσο...»

Γ. Ζαρκάδης, Ἀχερουσία
μνήμη, 1991.

διαβαταραίων τσελιγκάδων ήταν από το Περιστέρι. Η άνθηση της μετακινούμενης κτηνοτροφίας, βεβαίως, δεν είναι καθόλου άσχετη με την άνθηση και της κλεφτουριάς. Το αντίθετο, η στενή τους σχέση είναι ιστορικά τεκμηριωμένη². Οι οικογένειες Μπουκουβάλα, Μηλιώνη, Κοντογιάννη, Σιούλα, που ανέδειξαν ξακουστούς κλέφτες, κατάγονταν από τη Μικρή Γότιστα κατά τη μαρτυρία του τοπικού συγγραφέα Απ. Ν. Μπουκουβάλα³.

Σήμερα, από όλα αυτά σώζεται ένας απόηχος, αλλά τα έστω λιγοστά πια κοπάδια, που



συνεχίζουν τις πανάρχαιες διαδρομές μαζί με τα αφεντικά τους, στέκουν μάρτυρες μιας μεγάλης παράδοσης, αξιοποιώντας παράλληλα σε κάποιο βαθμό τις δυνατότητες του τόπου. Αυτή η παραγωγική δραστηριότητα, σε συνδυασμό με κάποιες σύγχρονες χοιροτροφικές και πτηνοτροφικές μονάδες και μικρές γεωργικές καλλιέργειες σχετικές με την κτηνο-πτηνοτροφία (τριφύλι, καλαμπόκι) αλλά και η καλλιέργεια πατάτας στη Χρυσοβίτσα, διαμορφώνουν τη σύγχρονη οικονομική και κοινωνική εικόνα μιας ενότητας, που, όπως και οι περισσότερες του νομού, είναι δημογραφικά αποδυναμωμένη και φυσικά πολιτισμικά εντελώς αποδυναμωμένη.

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο η περιοχή αυτή είχε την ατυχία, εκτός των άλλων, να πληγεί από έναν καταστρεπτικό σεισμό το 1967, με αποτέλεσμα ένα μεγά-

108. Μικρό Περιστέρι

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Ο πληθυσμός της περιοχής του Περιστερίου τα τελευταία σαράντα χρόνια μειώνεται με ρυθμούς που δεν αφήνουν ελπίδες για ανάκαμψη. Η καμπή του πληθυσμού την δεκαετία του 1960 είναι και σε αυτή την περιοχή θεαματική. Συγκεκριμένα, ο πληθυσμός κατά τη δεκαετία αυτή μειώνεται ετήσια κατά περίπου 3%. Στη συνέχεια, και παρά τη θετική μεταβολή της δεκαετίας του '70 —που μάλλον είναι πλασματική—, η δημογραφική αιμορραγία δεν σταματά. Έτσι, ο πληθυσμός της περιοχής Περιστερίου το 1991 παρουσιάζει περαιτέρω μείωση σε σύγκριση με τον πληθυσμό του 1981 κατά 14%. Η πληθυσμιακή αυτή εξέλιξη σε αριθμούς έχει ως εξής:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	7.922	100	153.748	100	5,15	1951 - 1961	-1	1
1961	7.887	99	155.326	101	5,07	1961 - 1971	-31	-13
1971	5.433	68	134.688	88	4,03	1971 - 1981	3	9
1981	5.592	70	147.304	96	3,79	1981 - 1991	-14	7
1991	4.733	60	158.193	103	2,99			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

δεσμών με το γενέθλιο τόπο, της ενίσχυσής του με κάθε μέσο και της διατήρησης των παραδόσεών του. Τα πανηγύρια, της Παναγίας στη Χρυσοβίτσα και στο Περιστέρι, του Άι Λια στην Κράψη κ.λπ. συγκεντρώνουν μια φορά το χρόνο πολλούς από τους «ξενιτεμένους» μ' έναν τρόπο που επιβεβαιώνει και σε τούτη την περιοχή όσα και αλλού έχουμε τονίσει για το κοινοτικό πνεύμα και για τον «ηπειρωτισμό». Άλλωστε η πολιτιστική κίνηση των χωριών αυτών



περιορίζεται στις εκδηλώσεις που οργανώνουν οι Σύλλογοι τις μέρες του πανηγυριού συνήθως, ενώ οι ίδιοι Σύλλογοι μπορεί να έχουν ποικίλες δραστηριότητες στην έδρα τους, μακριά από τα χωριά. Και αυτό άλλωστε είναι ένα γενικό φαινόμενο στην Ήπειρο σήμερα.

110. Πανηγύρι στην Κράψη

1. Βλ. Δ. Ψυχολογιάς- Γ. Παπαπέτρου, «Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων», Σαρακατσάνοι. Ένας ελληνικός νομαδικός κτηνοτροφικός πληθυσμός, Αθήνα, 1985, σελ. 27-47 και Ν. Β. Καρατζένης, Οι νομάδες κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων, Άρτα, 1991.

2. Βλ. ενδεικτικά Στ. Δαμιανάκος, Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός, Αθήνα, Πλέθρον, 1987, σελ. 83, 91.

3. Απ. Ν. Μπουκουβάλας, Η μεγάλη ιστορία του μικρού χωριού μου, Ιωάννινα, 1987, σελ. 25.

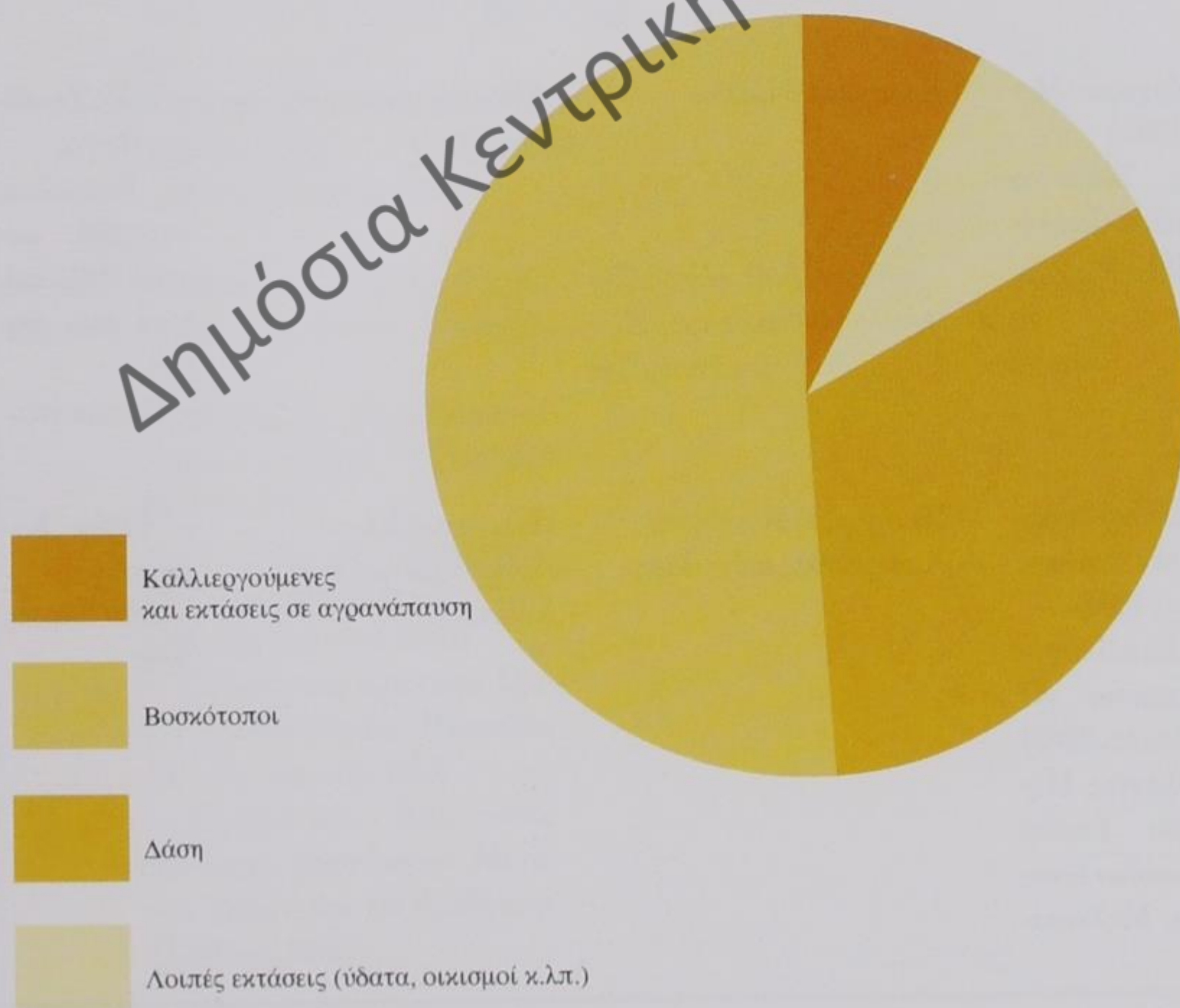
Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιεργείες*	8	9	14	30
Βοσκότοποι	51	54	51	40
Δάση	32	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	9	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

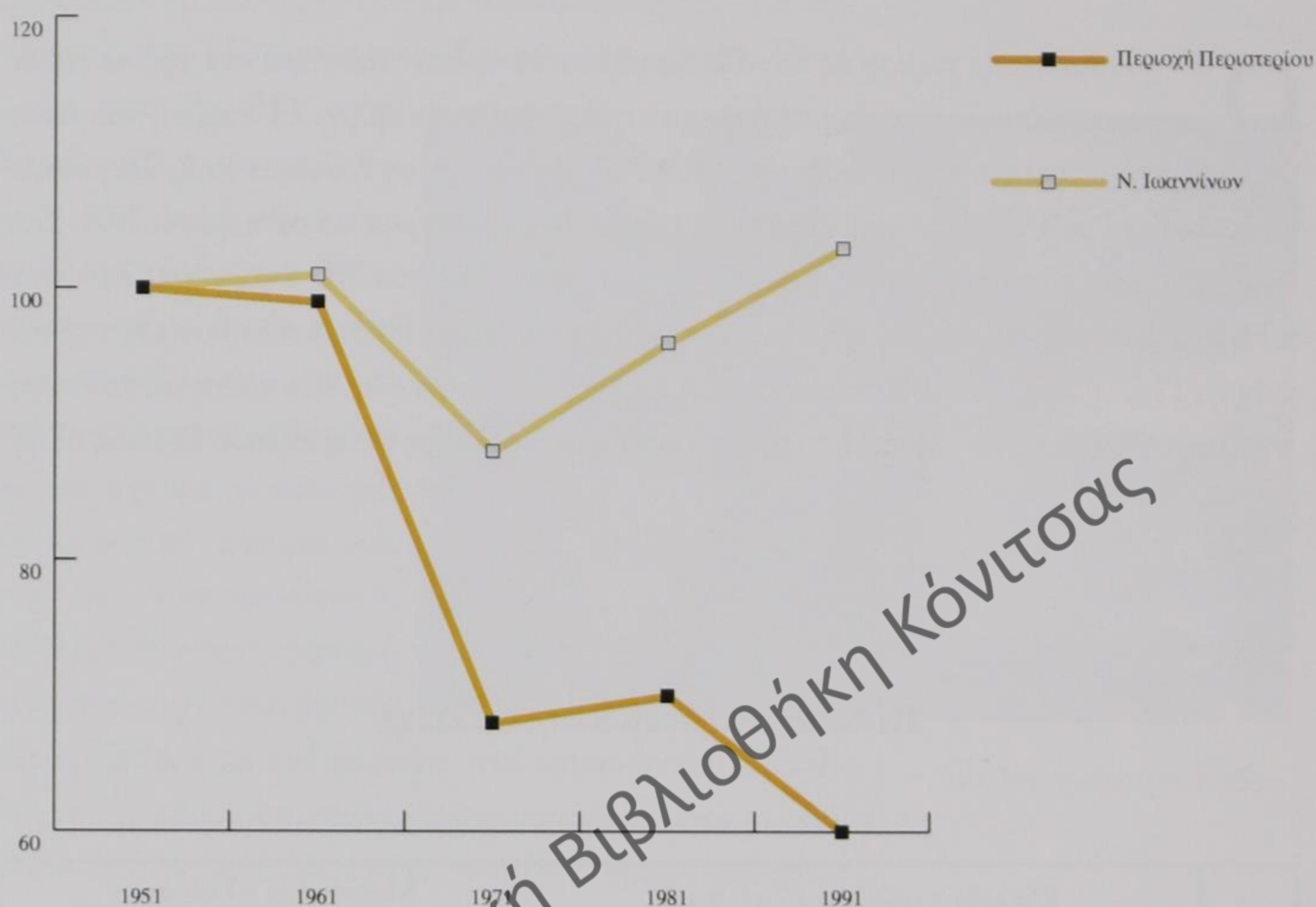
Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων της περιοχής Περιστερίου κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Σύμφωνα με την «κατανομή εκτάσεων... στις βασικές κατηγορίες χρήσεως» της Στατιστικής Υπηρεσίας (αποτελέσματα απογραφής 1991), η ευρύτερη περιοχή Περιστερίου —όπως την ορίζουμε εδώ— έχει έκταση 255 km², από τα οποία το μεγάλο ποσοστό κατανέμεται στις κατηγορίες των βοσκότοπων και των δασών. Από μια όμως πιο προσεκτική ματιά στον αναλυτικό πίνακα της «Κατανομής εκτάσεων... κατά κοινότητα» φαίνεται ότι το μεγάλο ποσοστό της κατηγορίας των δασών βρίσκεται στις κοινότητες που γεωγραφικά «κλίνουν» προς την περιοχή Ζαγορίου (Ιτέα, Δεμάτι, Κρυόβρυση, Πέτρα) ή Μετσόβου (Ανθοχώρι, Χρυσοβίτσα), ενώ το μεγάλο ποσοστό των βοσκοτόπων βρίσκεται στο Μεγάλο και Μικρό Περιστέρι, στις Γότιστες και την Κράψη.

Γενικά, η η περιοχή αυτή σήμερα επιβιώνει οικονομικά από την κτηνοτροφία και από την μικρής έκτασης δενδροκομία (καρυδιές) και αμπελουργία.

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Ιτέα	- Πολιτιστικός Σύλλογος Ιτέας (Ιτέα, 1982)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις	- Αίθουσα εκδηλώσεων - Χοροστάσι	
Κράψη	- Αδελφότητα Κραψιτών (Ανατολική-Κράψη-Δρίσκος), (Ιωάννινα, 1974-'75) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κραψιτών (Κράψη, 1983) - Αθλητική Ένωση Κραψιτών (Σεισμόπληκτα Ιωαννίνων, 1995) - Αδελφότητα Κραψιτών (Αθήνα)	- Πανηγύρι, Αγίας Τριάδας - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου	- Αίθουσα εκδηλώσεων - Δύο χοροστάσια (πλατείες)	- Ι. Ν. Αγίου Νικολάου (16ος αι.) - Ι. Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου (18ος αι.) - Πέτρινο γεφύρι (Παπαστάθη) - Οικία Γεροντάκη
Κρυόβρυση	- Αδελφότης Κρυόβρυσης (πρώην Εκπολιτιστική Αδελφότης Κρυόβρυσης «Οι Άγιοι Ανάργυροι»), (Ιωάννινα, 1978)	- Πανηγύρι, 1 Ιουλίου - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις	- Χοροστάσι (πλατεία) - Αίθουσα εκδηλώσεων (στο πνευματικό κέντρο και το παλιό Δημ. σχολείο)	
Μεγάλη Γότισσα	- Επιμορφωτικός Σύλλογος Μπαλντούμας «Η Μπαλντούμα» (Μπαλντούμα, 1975-'76) - Αθλητικός Όμιλος Μπαλντούμας «Η Μπαλντούμα» (Συννοικισμός Μπαλντούμας Κοιν. Μεγ. Γότισσας, 1989) - Σύλλογος των απανταχού Μεγαλογοτιστινών «Η Ένωση Πρόοδος» (Ιωάννινα, 1988)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Πανηγύρι, 29 Ιουνίου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις (Μπαλντούμα) - Πασγαλιατικές εκδηλώσεις	- Χοροστάσι (πλατεία) - Κοινοτική αίθουσα εκδηλώσεων (ημιτελής) - Γήπεδο	- Ι. Ν. Αγ. Νικολάου - Κτίριο Α. Χρήστου
Μεγάλο Περιστέρι	- Αδελφότης Περιστεριωτών «Ο Άγιος Δημήτριος» (Ιωάννινα, 1971) - Αδελφότης Μεγαλοπεριστεριωτών «ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ» (Αθήνα, 1982) - Εκπολιτιστικός - Μορφωτικός Σύλλογος Μεγάλου Περιστερίου (Μεγάλο Περιστέρι, 1983) - Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος «Αετός» Μεγάλου Περιστερίου (Μεγάλο Περιστέρι, 1973) - Εξωραϊστικός - Πολιτιστικός Σύλλογος Αμπελακίων Μεγάλου Περιστερίου «Η Κρυόβρυση» (Ιωάννινα, 1986)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις («Γκριτσιάνο»)	- Αίθουσα πολλαπλών χρήσεων - Γήπεδο	- Ι. Ν. Αγ. Αναστασίου (17ος αι.) - Δημοτικό σχολείο

Πολιτιστικά στοιχεία

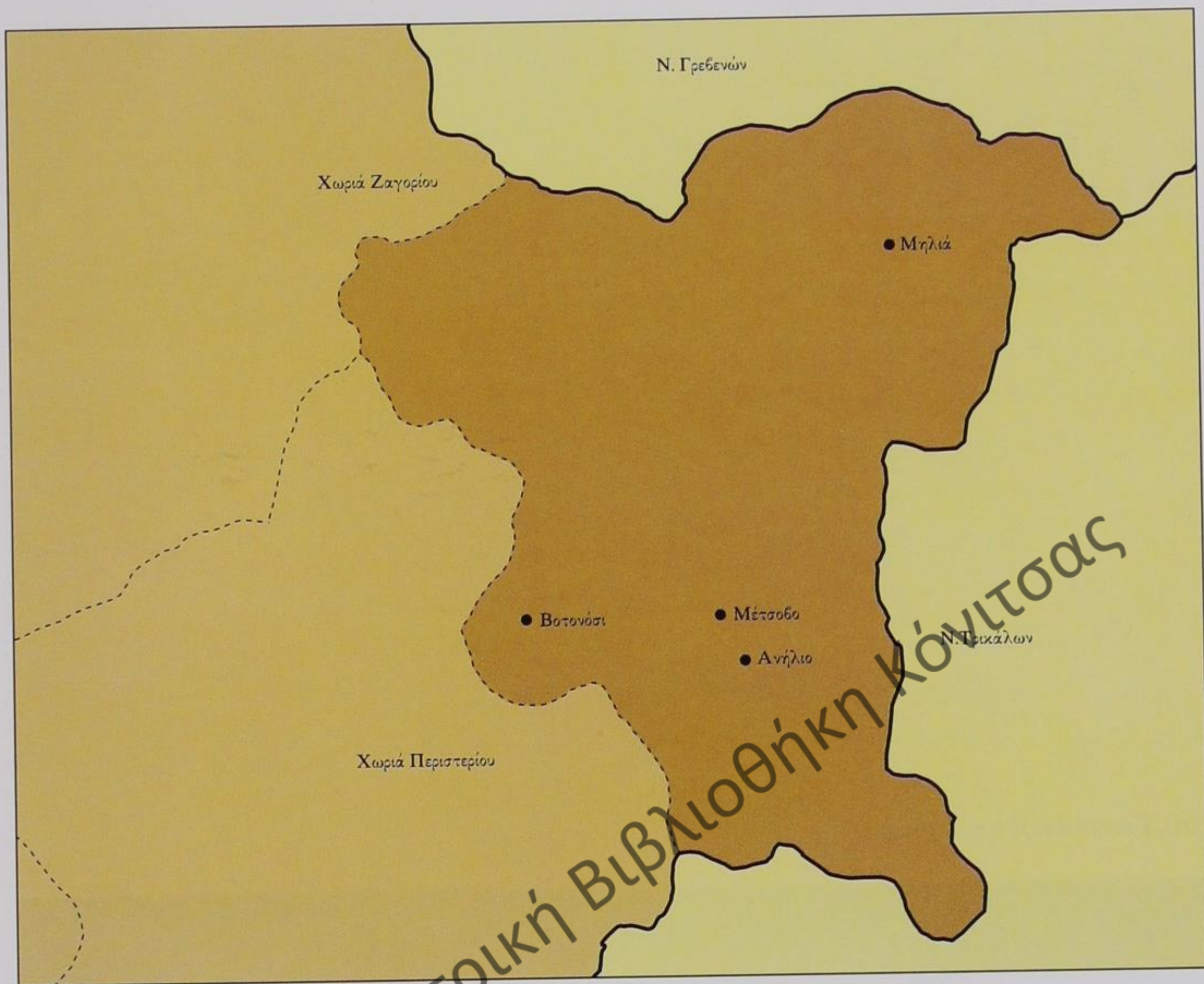
Η περιοχή Περιστερίου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τη δυναμική και τους προσανατολισμούς των συλλογικών συνειδήσεων. Γι' αυτό και η ίδια η οριοθέτησή της είναι αρκετά συμβατική. Είναι χαρακτηριστική, για παράδειγμα, η επιθυμία των κοινοτήτων που βρίσκονται κοντά στο Ζαγόρι (Πέτρα, Δεμάτι κ.λπ.) να ενταχθούν σ' αυτή την ενότητα, ενώ ιστορικά είναι γνωστό ότι δεν ανήκουν στο Ζαγόρι. Από την άλλη είναι φανερές οι συνέπειες της διοικητικής ένταξης στο Μέτσοβο κοινοτήτων όπως το Ανθοχώρι και η Χρυσοβίτσα. Αυτές οι τάσεις διακρίνονται και στις ονομασίες των συλλόγων, όπου αποτυπώνονται γενικότερα και οι προσανατολισμοί των ομάδων που ελέγχουν σήμερα τις πολιτιστικές δραστηριότητες. Από τον περιοδικό τύπο της περιοχής σημειώνουμε τα «Κραψίτικα Νέα», και τα «Χρυσοβιτσινά».

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Ανατο- λική		- Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	- Αίθουσα (Δημοτικό σχολείο)	- Νερόμυλος - Πέτρινο γεφύρι
Ανθοχώρι	- Αδελφότητα Ανθοχωρίου Μετσόβου (Ανθοχώρι, 1984) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ανθοχωρίου Μετσόβου Ιωαννίνων (Ανθοχώρι, 1982)	- Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	- Αίθουσα (στο κοινοτικό κατάστημα)	- Ι. Μ. Ζωοδόχου Πηγής - Νερόμυλος, νεροτριβιά, μαντάνι (18ος αι.), μέσα στον οικισμό - Πέτρινο γεφύρι
Δεμάτι	- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δεματίου Ιωαννίνων «Η πρόοδος», (Βοτανσαίοι Δεματίου, 1982) - Εξωραϊστικός - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δεματίου «Ο Άγιος Νικόλαος» (Δεμάτι, 1985) - Πολιτιστικός Σύλλογος Μηλιωτάδων Ζαγορίου (πρώην Αδελφότητα Μηλιωτάδων Ιωαννίνων «Η Θεοτόκος», Μηλιωτάδες, 1981)	- Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις	- Πολιτιστικό Κέντρο - Αίθουσα εκδηλώσεων - Χοροστάσι	- Γεφύρι Καμπέρ Αγά - Χάνι Καμπέρ Αγά

Το Μέτσοβο
και τα γύρω Βλαχοχώρια

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Μικρή Γότισσα	– Αθλητική Ένωση Κοινότητας Μικράς Γότισσας - ΑΕΚ Μικράς Γότισσας (Ιωάννινα, 1989)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Χοροστάσι (πλατεία) – Αίθουσα εκδηλώσεων	Ι.Ν. Αγ. Νικο- λάου (18ος αι.) – Αρχαιολογι- κός χώρος: λεί- ψανα τειχών και κτηρίων ελληνι- στικής περιόδου
Μικρό Περιστέρι	– Εκπολιτιστικός - Μορφωτικός Σύλλογος Μικρού Περιστερίου (Μικρό Περιστέρι, 1985) – Αδελφότητα Μικροπεριστιω- τών (Αθήνα) – Σύνδεσμος Μικροπεριστεριω- τών «Η Κοίμησις Θεοτόκου Πα- λαιοχωρίου» (Μικρό Περιστέρι, 1994)	– Πανηγύρι Παλαιοχωρίου, 15 Αυγούστου – Πανηγύρι, 24 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Πνευματικό Κέντρο (αίθου- σα εκδηλώσεων) – Χοροστάσια	– Ι. Ν. Κοιμή- σεως Θεοτόκου (17ος αι.) – Νεροτριβιά & μύλος
Πέτρα	– Αθλητικός Όμιλος Πέτρας Ζαγορίου (Πέτρα, 1986) – Αδελφότητας Πέτρας «Η πρό- οδος» (Αθήνα) – Φιλοπροοδευτικός Σύλλογος Πετριωτών «Η Πέτρα» (Πέτρα, 1975) – Εκπολιτιστικός και Μορφωτι- κός Σύλλογος Σιτσαϊνιωτών «Το Παλαιοχώρι» (Συννομισμός Σι- τσαϊνίων Πέτρας, 1983)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Πανηγύρι, Αγ. Πνεύματος – Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Πασχαλινάτικες εκδηλώ- σεις	– Αίθουσα εκδηλώσεων (κοι- νοτική όπου και η βιβλιοθήκη) – Χοροστάσι (πλατεία)	
Χρυσο- βίτσα	– Εκπολιτιστικός - Μορφωτικός Σύλλογος Χρυσοβίτσας (Χρυσο- βίτσα - 1982) – Αθλητικός Σύλλογος Χρυσο- βίτσας (Χρυσοβίτσα - 1987) – Σύλλογος Ερασιτεχνών Αλιέ- ων Χρυσοβίτσας (Χρυσοβίτσα - 1989) – Αδελφότητα Χρυσοβίτσας (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Πολιτιστικές εκδηλώσεις (Αύγουστος)	– Αίθουσα εκδηλώσεων – Κοινοτική βιβλιοθήκη	– Ι. Μ. Κοιμή- σεως Θεοτόκου (τοιχ. 18ος αι.) – Δρυμός ορο- πέδιου Πολι- τισίων



33. Το Μέτσοβο και τα γύρω Βλαχοχώρια
Ανήλιο, Βοτονόσι, Μέτσοβο (Αμίντζιου), Μηλιά (Αμέρου).



32. Πολιτισμική ενότητα Μετσόβου

Τα Βλαχοχώρια της περιοχής Μετσόβου, με κέντρο το Μέτσοβο, παρουσιάζουν ένα εξαιρετικό ανθρωπογεωγραφικό και πολιτισμικό ενδιαφέρον. Ο ίδιος ο περιβάλλον φυσικός χώρος έχει μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία, με κέντρο και χαρακτηριστικό οικολογικό γνώρισμα τις Πολτσιές, μια ορεινή κοιλάδα σε μεγάλο υψόμετρο. Οι Πολτσιές περιβάλλονται από τους πολύκλωνους ορεινούς σχηματισμούς του Μαυροβουνίου (2160 υψ.) και του Περιστερίου (2298 υψ.). Τα πολυάριθμα παρακλάδια των ορεινών αυτών όγκων εγγράφουν έναν κύκλο στο χώρο, του οποίου η περιφέρεια ταυτίζεται με τα φυσικά όρια της γεωγραφικής ενότητας των χωριών

110. Γενική άποψη του χώρου



υψόμετρα, οι άφθονες βροχές και χιονοπτώσεις, η παρατεταμένη διάρκεια του χειμώνα, οι παγετοί, το σύντομο, δροσερό και με αρκετές βροχές καλοκαίρι, προσδίδουν στο κλίμα της περιοχής Μεσευρωπαϊκό χαρακτήρα.

Η φυτογεωγραφία της περιοχής παρουσιάζει επίσης Μεσευρωπαϊκή μορφή, διατηρώντας παράλληλα όλα τα χαρακτηριστικά μεσογειακά είδη. Σ' αυτό συμβάλλουν ο τύπος του κλίματος, η σύσταση των εδαφών, που στο μεγαλύτερο μέρος τους αποτελούνται από φλύσχη και αναμφισβήτητα η διαχρονική ανθρώπινη δραστηριότητα. Όσον αφορά τη δεντρώδη βλάστηση, η μαύρη πεύκη, το ρόμπολο, η οξιά, το αγριοπλατάνι, το σφενδάμι, ο κέδρος, η σουρβιά, η ορεινή φτελιά, η κρανιά και ο γάβρος είναι τα πιο χαρακτηριστικά είδη. Η πανίδα της περιοχής είναι επίσης αρκετά πλούσια. Μεγάλα θηλαστικά και πτηνά, καθώς και υδρόβια είδη, αρκούδες, λύκοι, αλεπούδες, βίδρες, αετοί, γεράκια, πέρδικες, αγριοπερίστερα, πέστροφες και συρτάρια στα ποτάμια κ.λπ. αποτελούν μαζί με τη χλωρίδα και φυσικά τα υπόλοιπα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και του τοπικού πολιτισμού ένα σύνολο με ιδιαίτερη αξία. Γι' αυτό άλλωστε η περιοχή με κέντρο τη Βάλια Κάλντα και μέχρι το Μαυροβούνι Μετσόβου έχει κηρυχθεί από το 1966 Εθνικός Δρυμός. Ο δρυμός αυτός, που ονομάζεται Εθνικός Δρυμός Πίνδου, περιβάλλεται από τα υψώματα Αυγό (2117 υψ.), Ζώγα (1911 υψ.), Κορομηλιά (1703 υψ.), Χούσα (1777 υψ.), Πυρρυστιά (1967 υψ.), Σαλατούρα (2160 υψ.), Κόντι (2054 υψ.), Φλέγκα (2159 υψ.) και Αυτιά (2082 υψ.). Τα τοπωνύμια όμως που αποκαλύπτουν την ιδιαιτερότητα του χώρου, την σχέση φύσης-πολιτισμού, την ενότητά τους, είναι τα βλάχικα τοπωνύμια, που δεν δηλώνουν μόνο τη γλωσσική ιδιαιτερότητα των κατοίκων αλλά ολόκληρο τον πολιτισμό

του Μετσόβου. Σημαντικές κορυφές της περιοχής, από βορρά προς νότο, είναι τα Αυτιά (2082 υψ.), η Φλέγκα (2159 υψ.), η Σαλατούρα (2160 υψ.), οι Μαύρες Πέτρες (1676 υψ.), η Τζένα (1689 υψ.) κ.λπ. Επίσης, εκτός από τις Πολτσιές, στην ευρύτερη περιοχή υπάρχουν πολλές άλλες μικρότερες σε έκταση ορεινές κοιλάδες (Πολτσιές Χρυσοβίτσας, Πλάκα, Σιόπουτου, Φάγκου Σκριπτού κ.λπ.), οι οποίες συμπληρώνουν τη χαρακτηριστική εικόνα της. Οι κοιλάδες αυτές καλύπτονται από ποώδη βλάστηση μετά το λιώσιμο των χιονιών την άνοιξη, ενώ τα άφθονα νερά σχηματίζουν συχνά μικρές λίμνες στα χαμηλά σημεία, οι οποίες ξηραίνονται το καλοκαίρι. Αντίθετα, ψηλά, στην κορυφή Φλέγκα, οι δρακόλιμνες διατηρούν τα νερά τους και το καλοκαίρι. Εξίσου χαρακτηριστικές με τις «πολτσιές» είναι και οι κοιλάδες που σχηματίζουν διάφορα ρέματα και έχουν ως πρότο συνθετικό τη λέξη «βάλια», που στα βλάχικα σημαίνει κοιλάδα (π.χ. Βάλια ντι λα Λιποάνια, Βάλια α Ουβρέουλου κ.λπ.).

Στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο έχουν τις πηγές τους πέντε σημαντικά ποτάμια. Ο Αώος, που, διαρρέοντας το λεκανοπέδιο της Κόνιτσας και την Αλβανία, εκβάλλει στην Αδριατική, ο Βενέτικος, που πηγάζει από την περιοχή της Μηλιάς και χύνεται στον Αλιάκμονα στη Δ. Μακεδονία, ο Πηγειός, που διασχίζει τη Θεσσαλία και εκβάλλει στο Αιγαίο, ο Αχελώος ή Ασπροπόταμος, που διαρρέει όλη τη Νότια Πίνδο και οι Μετσοβίτικος και Βάρδας, παραπόταμοι του Άραχθου.

Το κλίμα είναι ηπειρωτικό, όμοιο με αυτό του Σμόλικα και του Γράμμου. Το ολικό ύψος της βροχής ξεπερνά πολλές φορές τα 1800-2000 χιλ. και τα χιόνια καλύπτουν την περιοχή από τα μέσα Νοεμβρίου μέχρι τον Απρίλιο, ανάλογα φυσικά με τη χρονιά. Τα μεγάλα

«...Τρεις περδικούλες κάθονταν, ψηλά στην Τσιούκα Ρόσια

η μια τηράει τα Γιάννινα κι η άλλη το Ζαγόρι,

κι η τρίτη η μικρότερη στ' Αμίντσιουλου το λέει...»

των αυχένων της Πίνδου είναι προφανής. Τα ορεινά περάσματά της όμως αποτελούν συγχρόνως και φυσικούς σταθμούς που εξελίσσονται στο πλαίσιο του γενικότερου συστήματος διοίκησης και ασφάλειας σε σημαντικούς κόμβους με ιδιαίτερη στρατηγική σημασία, γεγονός που συμβάλλει τα μέγιστα και στη δημογραφική τους ανάπτυξη. Αυτές οι λειτουργίες, παράλληλα με την κτηνοτροφία, διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις μιας οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης, που, σε συνδυασμό με κάποιες ειδικές συνθήκες κατά την τουρκοκρατία, οδηγούν την περιοχή σε μια ακμή που εκφράζεται χαρακτηριστικά από την άνθιση της βιοτεχνίας και του εμπορίου, δραστηριοτήτων που συνετέλεσαν αρκετά και στη γενικότερη πνευματική και πολιτιστική ανέλιξη των τοπικών κοινωνιών και ιδίως εκείνης του Μετσόβου.

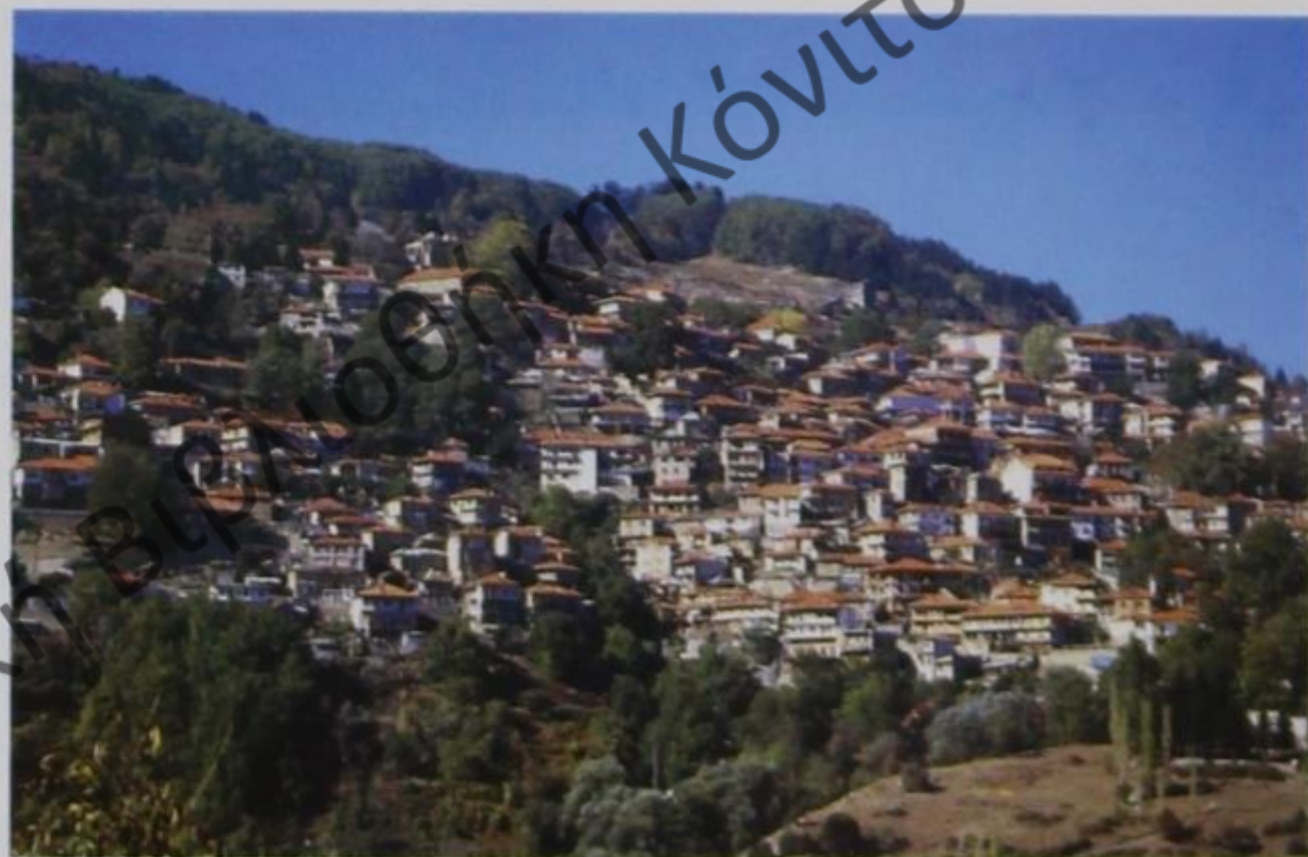
«Ἐπειδὴ αἱ Μετσοβῖται οἰκοῦσι χώραν, δι' ἧς πολλοὶ διέρχονται κατὰ πᾶσαν ὥραν τοῦ ἔτους, καὶ τὸν μὲν χειμῶνα διαπερῶσιν αὐτοὺς κατακλειομένους ὑπὸ πολλῶν χιόνων καὶ κινδυνεύοντας ν' ἀπολεσθῶσιν ἐκ τοῦ ψύχους, στρωννύντες ἐπιβλήματα εἰς τοὺς πόδας τῶν ἵππων καὶ μεταφέροντες τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν, τὸ δὲ θέρος ἐκτιθεμένους εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ληστῶν προφυλάττουσι καὶ ἐξασφαλίζουσιν αὐτούς, διὰ ταῦτα οὐ μόνον τὰς προνομίας καὶ τὰ δικαιώματα ταῦτα ὑπὲρ αὐτῶν καθιεροῖ...»¹. Το απόσπασμα αυτό από τον Ι. Λαμπρίδη εκφράζει συνοπτικά και αρκετά εύστοχα τους λόγους που οδήγησαν στην παραχώρηση σημαντικών προνομίων στο Μέτσοβο και τη γύρω περιοχή εκ μέρους της Πύλης, τα οποία προνόμια υπήρξαν καθοριστικά για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξή τους. Τα πρώτα προνόμια δόθηκαν κατά την οθωμανική κατάκτηση το 1430, με σκοπό την εξασφάλιση του ελέγ-

«...Πᾶς ὀθωμανὸς διέρχόμενος τὴν περιοχὴν ταύτην καὶ τὴν ἱεράν ταύτην γῆν πατῶν, ὄφειλεν ἐξερχόμενος νὰ ἐξαγάγῃ τὰ πέταλα τοῦ ἵππου αὐτοῦ καὶ ἀποτινάσσει αὐτά, ἵνα μὴ τυχὸν συνεπαγάγῃ ἔστω καὶ μύρια τινα χῶματος...»

Π. Ἀραβαντινός, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, 1856.

τους. Οι δρόμοι των κυρατζήδων, οι στάνες των τσελιγκάδων, τα εργαστήρια των πριονάδων, τα λημέρια των κλεφτών, τα ταμπούρια των αρματολών, όλα τα σημαντικά στοιχεία της τοπικής ιστορίας και του πολιτισμού που την εκφράζει είναι αποτυπωμένα σε ανάλογα τοπωνύμια, σε ονόματα τόπων, των οποίων η λειτουργία και σημασία σήμερα μπορεί να έχει αλλάξει, αλλά τα σημάδια τους, οι μνήμες και πάνω από όλα τα ονόματα μένουν μάρτυρες μιας πραγματικότητας που έδωσε ταυτότητα σ' αυτόν τον τόπο και τους ανθρώπους του.

Γεωγραφικά, η περιοχή του Μετσόβου υπήρξε πάντοτε ένα σημαντικό ορεινό σταυροδρόμι ανάμεσα στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία. Τόσο οι παλιοί όσο και οι σύγχρονοι οδικοί άξονες τέμνονται σ' αυτή την περιοχή. Ο αυχένας της Κατάρας (1689 υψ.) αποτελεί το κύριο πέρασμα από την Ήπειρο στη Θεσσαλία και αντίστροφα. Αυ-



τός ο αυχένας με τη χαρακτηριστική των δυσκολιών που παρουσιάζει στη διάβασή του ονομασία δεν είναι παρά ο ιστορικός Ζυγός του Μετσόβου, για τον οποίον έχουν γραφεί πάρα πολλά και ο οποίος υπήρξε κρίσιμος με τη γεωπολιτική του σημασία για την ίδια την ιστορική πορεία του Μετσόβου και των γύρω χωριών, όπως θα δούμε παρακάτω. Από την άλλη μεριά, ο Ζυγός της Μηλιάς αποτελεί το πέρασμα προς τη Δυτική Μακεδονία, η οποία μάλιστα γεωγραφικά αρχίζει από κει που χύνονται τα νερά του Αλιάκμονα προς αυτή την κατεύθυνση.

Η οικονομική, στρατιωτική και πολιτική σημασία

111. Το Μέτσοβο

τα ρωμαϊκά χρόνια ακόμα, μετατρέπονται σε δερβετζήδες και αρματολούς κατά την οθωμανική περίοδο, διαμορφώνοντας τις προϋποθέσεις συγκρότησης πληθυσμικών κέντρων, καθώς παράλληλα με την στρατιωτική λειτουργία αναπτύσσεται και η εμπορική, παράλληλα με το δερβένι αναπτύσσεται το χάνι, αλλά κυρίως, καθώς γύρω από αυτούς τους πυρήνες εγκατάστασης, που αποσπών και πολλά προνόμια, συγκεντρώνονται και άλλοι κτηνοτρόφοι, εκείνοι που ασκούν τη μετακινούμενη από τον κάμπο στο βουνό κτηνοτροφία και που αναζητούν για πολλούς λόγους μια κοιτίδα εγκατάστασης³.

Η ακμή της κτηνοτροφίας κατά τον 17ο αιώνα, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του εμπορίου αλλά και τους φορολογικούς μηχανισμούς του οθωμανικού συστήματος, οδήγησε σταδιακά στο μετασχηματισμό της κτηνοτροφικής κοινωνίας, στην εσωτερική οικονομική και κοινωνική διαφοροποίηση, γεγονός που ιδιαίτερα στο Μέτσοβο έχει σφραγίσει την τοπική κοινωνία και τον πολιτισμό της, διατηρώντας έντονα τον απόηχό της μέχρι τις μέρες μας. Από τη μια οι πλούσιοι έμποροι και τσελιγκάδες, από την άλλη οι φτωχοί τσομπαναράιοι, οι αγωγιάτες, οι υλοτόμοι, οι χαμάληδες κ.λπ. και κάπου στη μέση της κοινωνικής ιεραρχίας, από τότε που αναπτύχθηκε η βιοτεχνία που τροφοδοτούσε το εμπόριο των μακρινών αποστάσεων, οι τεχνίτες και οι μικρέμποροι. Είναι χαρακτηριστικό δε το γεγονός της μεγάλης διασποράς του στρώματος των μεγαλεμπόρων, οι οποίοι ιδρύουν εμπορικούς οίκους σε μια μεγάλη γεωγραφική κλίμακα (Λιβόρνο, Βιέννη, Κωνσταντινούπολη, Μόσχα, Βενετία, Οδησσό, Αλεξάνδρεια κ.λπ.) αλλά και επενδύουν αργότερα, το 19ο αιώνα, σε έγγεια ιδιοκτησία στην πεδιάδα της Θεσσαλίας, που είναι και ο τόπος των χειμαδιών για τα μεγάλα κοπάδια.

«...κατέβηκαν στο χειμαδιό στον κάμπο του Τρικάλου...»

χου και της ασφάλειας του Ζυγού, που αποτελούσε καίρια στρατιωτική θέση. Έτσι δημιουργήθηκε και το δερβένι (αργότερα εξελίχθηκε σε αρματολίκι) του Μετσόβου, που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ευρύτερη περιοχή της Ηπειρο-Θεσσαλίας. Τα αρχικά αυτά προνόμια ανανεώθηκαν πολλές φορές, για να πολλαπλασιασθούν το 1659 από το Σουλτάνο Μεχμέτ Δ' σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς τον Μετσοβίτη Κ. Φλόκα, που τον φιλοξένησε και του πρόσφερε άσυλο όταν διωκόταν. Μόνον ο Αλή πασάς κατήργησε τα προνόμια αυτά, προσαρτώντας την περιοχή στη δικαιοδοσία του, για να ελέγχει καλύτερα τις διόδους προ τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία².

Η ανάπτυξη σημαντικών στρατιωτικών, διοικητικών και συγκοινωνιακών λειτουργιών στην περιοχή, όπου προηγουμένως υπήρχαν βασικά κτηνοτρόφοι, οδήγησε στην αύξηση του πληθυσμού και τη συγκρότηση οργανωμένων πληθυσμιακών κέντρων, τα οποία με το χρόνο θα εξελιχθούν σε ακμάζουσες κοινότητες. Ειδικά το Μέτσοβο, κέντρο της περιοχής, θα εξελιχθεί σε ένα είδος πρότυπου ορεινής κοινότητας, που μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες θα μετασχηματισθεί από ένα κτηνοτροφικό χωριό σε μια βιοτεχνική πόλη με σημαντική την ανάπτυξη του εμπορίου αλλά και της λαϊκής τέχνης της σχετικής με το παραγόμενο προϊόν, που δεν ήταν άλλο από την ίδια την παραγωγή μαλλιού από τα κοπάδια.

Σε γενικές γραμμές, μπορούμε να πούμε ότι στον καιριο αυτό χώρο των διαβάσεων της Β. Πίνδου έπαιξαν σημαντικό ρόλο οι στρατιωτικές λειτουργίες για την περαιτέρω δημογραφική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Οι μικρές ομάδες οροφυλάκων, που συνδύαζαν αυτή τη λειτουργία με την κτηνοτροφική δραστηριότητα από

«...Ένας πασιάς διαβαίνει κι άλλος έρχεται στα Τρίκαλα πηγαίνουν μέσ' στον κασαμπά γυρεύουν τους γερόντους τους Τρικαλινούς γυρεύουν τους παπάδες απ' την Καστανιά γυρεύουν τον Δημάκη απ' τ' Ασπροπόταμο. Αυτός τρέχει και πιάνει τα ψηλά βουνά του Κρίκη, τα σαράγια μεσ' στο Μέτσοβο...»

αυτής της τάξης, τόσο στην πνευματική αναγέννηση όσο και στο απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων γενικά. Το Μέτσοβο ειδικά γέννησε μερικούς από τους πιο σημαντικούς ευεργέτες, στους οποίους το ελληνικό κράτος οφείλει κάποια από τα πιο σημαντικά δημόσια κοινοφελή ιδρύματα. Τα ονόματα Αβέρωφ, Τοσίτσας, Στουρνάρας είναι από τα πιο γνωστά στο χώρο των εθνικών ευεργετών, ενώ ευεργέτες όπως ο Ν. Πίχτος, ο Γ. Τούλης, ο Γρ. Τσουμάγκας, ακόμα και νεότεροι όπως ο Γ. Τσανάκας συγκροτούν μια πλειάδα ανδρών που διέδξαν τις περιουσίες τους σε ευεργεσίες της στενότερης ή της ευρύτερης πατρίδας. Η παράδοση αυτή της ευεργεσίας, που συνεχίζεται ως τις μέρες μας, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι μιας νοοτροπίας, κομμάτι της παράδοσης ενός συγκεκριμένου κοινωνικού στρώματος, που διαφοροποιείται οικονομικά και στη συνέχεια γίνεται φορέας ενός νέου πνεύματος, το οποίο με διάφορους τρόπους προσπαθεί να εισαγάγει στη γενέτειρα, προκαλώντας μια ενδιαφέρουσα διαλεκτική ανάμεσα στο τοπικό και το υπερτοπικό, ανάμεσα στην τοπική παράδοση και το νεοτερνιστικό πνεύμα των τόπων όπου δραστηριοποιείται.

«...Χαίρω ιδία ὅτι το Παναθηναϊκὸν Σταδίων καίπερ ἀτελῶς ἔτι ἀνακαινισθέν, συνετέλεσε τόσῳ θριαμβευτικῶς εἰς τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην παραστῆσαν τῷ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ εἰκόνα φαεινὴν τῆς πάλαι λαμπρότητος μεθ' ἧς οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐτέλουν τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας...»

Γ. Αβέρωφ, Ἐπιστολή,
1896.

Βεβαίως η οικονομική λειτουργία του πλούτου που συσσωρεύουν οι ἔμποροι της διασποράς δεν θα περάσει ποτέ στην παραγωγική επένδυση κεφαλαιοκρατικού τύπου στην πατρίδα τους. Θα περιοριστεί στις «προκαπιταλιστικές» του λειτουργίες και στη στήριξη της εθνικής ιδέας, με σημαντικές δωρεές που αποσκοπούν στην εξασφάλιση των υλικών και πνευματικών προϋποθέσεων για την εθνική «παλιγγενεσία». Ὅσον αφορά την ιδιαίτερη πατρίδα, και εδώ λειτουργεί το εθνικό ιδεώδες, αρκετά χρήματα διατίθενται για την προώθηση των ελληνικών γραμμάτων και την πνευματική ανύψωση των

Από την άλλη, ο κόσμος των χαμηλών στρωμάτων παραμένει αιώνες καθηλωμένος στην τοπική κλίμακα και στο επίπεδο της επιβίωσης, βιώνοντας, όσοι από αυτούς ακολουθούν τα τσελιγκάτα ως μικροκτηνοτρόφοι ή ρογιασμένοι τσομπάνηδες, τη γεωγραφία της κάθετης μετακίνησης από τα ορεινά βοσκοτόπια στα πεδινά της Θεσσαλίας και την αέναη εναλλαγή ανάμεσα στους ψυχρούς και τους θερμούς μήνες που επιβάλλει αυτόν τον τρόπο ζωής.

Όμως, ο μετασχηματισμός της κτηνοτροφικής κοινωνίας, με την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου, δεν είχε επιπτώσεις μόνο στην κοινωνική της συγκρότηση και την οικονομική της δομή αλλά και στο επίπεδο της νοοτροπίας, των αξιών και της συνολικής πολιτισμικής έκφρασης. Η εμπορική λειτουργία διαμορφώνει τις προϋποθέσεις όχι μόνο για την εμφάνιση της χρηματιστικής οικονομίας αλλά και για την εμφάνιση του εμπορικού κεφαλαίου, την πρωταρχική συσσώρευση πλούτου και τις ανάλογες νοοτροπίες και συμπεριφορές. Ένα μέρος του πλούτου που προκύπτει από το εμπόριο των μακρινών αποστάσεων διοχετεύεται στην ιδιαίτερη πατρίδα, με την οποία οι δεσμοί παραμένουν ζωντανοί και οργανικοί, αφού κατά κανόνα η διευρυμένη οικογένεια αποτελεί τον πυρήνα οργάνωσης της εμπορικής δραστηριότητας. Το σπουδαίο σ' αυτή την υπόθεση είναι ότι ένα σημαντικό μέρος του πλούτου διατίθεται για αγαθοεργίες στη γενέτειρα, ενώ σημαντικά ποσά διοχετεύονται σε εθνικές ευεργεσίες, που κατά κύριο λόγο αποσκοπούν στην εθνική αφύπνιση και ανασυγκρότηση, φαινόμενο που υποδηλώνει ένα συγκεκριμένο ιδεολογικό υπόβαθρο αλλά και μια συγκεκριμένη κοινωνική και εθνική λειτουργία του πλούτου αλλά και των εμπόρων-ευεργετών. Είναι άλλωστε γνωστός ο ρόλος

«...1887 Σεπτεμβρίου 11. Έν υπαίθρῳ καὶ ὑπὸ τὸ ὑψηλότατον ἕξ 25 μ. γαλ. καμπανάριον ἐψάλη ἐπὶ τοῖς ἐγκαινίοις αὐτοῦ καὶ δέησις ὑπὲρ ὑγείας, μακροημερεύσεως, καὶ περαιτέρῳ προκοπῆς τοῦ εὐεργέτου κυρ Γεωργίου Μ. Ἀβέρωφ, ὅστις ἐχαρίσατο τοῦτο τὸ λαμπρὸν κόσμημα...»

Γ. Πλατάρης, *Τὸ σημειωματὰρι ἐνὸς Μετσοβίτη*, 1871-1943, 1972.

κατά τη νέα εποχή που σηματοδοτεί η απελευθέρωση όλες αυτές οι εξελίξεις να συνοψισθούν σ' έναν δυϊσμό στους κόλπους της κοινότητας, που θα την χαρακτηρίσει σ' όλον τον σύγχρονο βίο της. Από τη μια η κοινωνία της οικογενειακής κτηνοτροφίας, μια κοινωνία αναδιπλωμένη στις αρχαϊκές της δομές και περιχαρακωμένη στην παραδοσιακή της νοοτροπία, κι από την άλλη ένα στρώμα πλουσίων, οι άρχοντες, που κινούνται σε μια διεθνή γεωγραφική κλίμακα, μ' έναν μάλλον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα και με τις ρίζες όμως βαθιά στο γενέθλιο τόπο. Ανάμεσά τους μια σχέση εξουσίας, μια σχέση εξάρτησης με βαθιές ρίζες κι αυτή στο χρόνο, που παίζει καθοριστικό ρόλο όχι μόνον στα τοπικά πράγματα αλλά και στο πεδίο της πολιτικής ενσωμάτωσης της τοπικής στην εθνική κοινωνία. «Η κοινωνία τελικά διχάστηκε στο μέρος εκείνο, που προσαρμόστηκε, γιατί είχε τη δυνατότητα της προσαρμογής και του εκσυγχρονισμού της, και σ' αυτό που έμεινε, για να συνεχίσει την παραδοσιακή της μορφή, με τη λειτουργία της αυτοσυκτήρησης και με την παλιά ισορροπία, που την τάραζαν οι νέες κινήσεις... Έτσι, έχουμε το φαινόμενο της ανάπτυξης της ομάδας, που βρέθηκε στον εμπορικό κύκλο του εξωτερικού, ως τα όρια του διανοούμενου-διαφωτιστή και κοινωνικού ευεργέτη και, πάντως, στη σφαίρα της κοινωνικά ανώτερης και οικονομικά κυρίαρχης τάξης, ενώ οι μάζες έμειναν εγκλωβισμένες στην αδυναμία της κοινωνικής ανόδου»⁴.

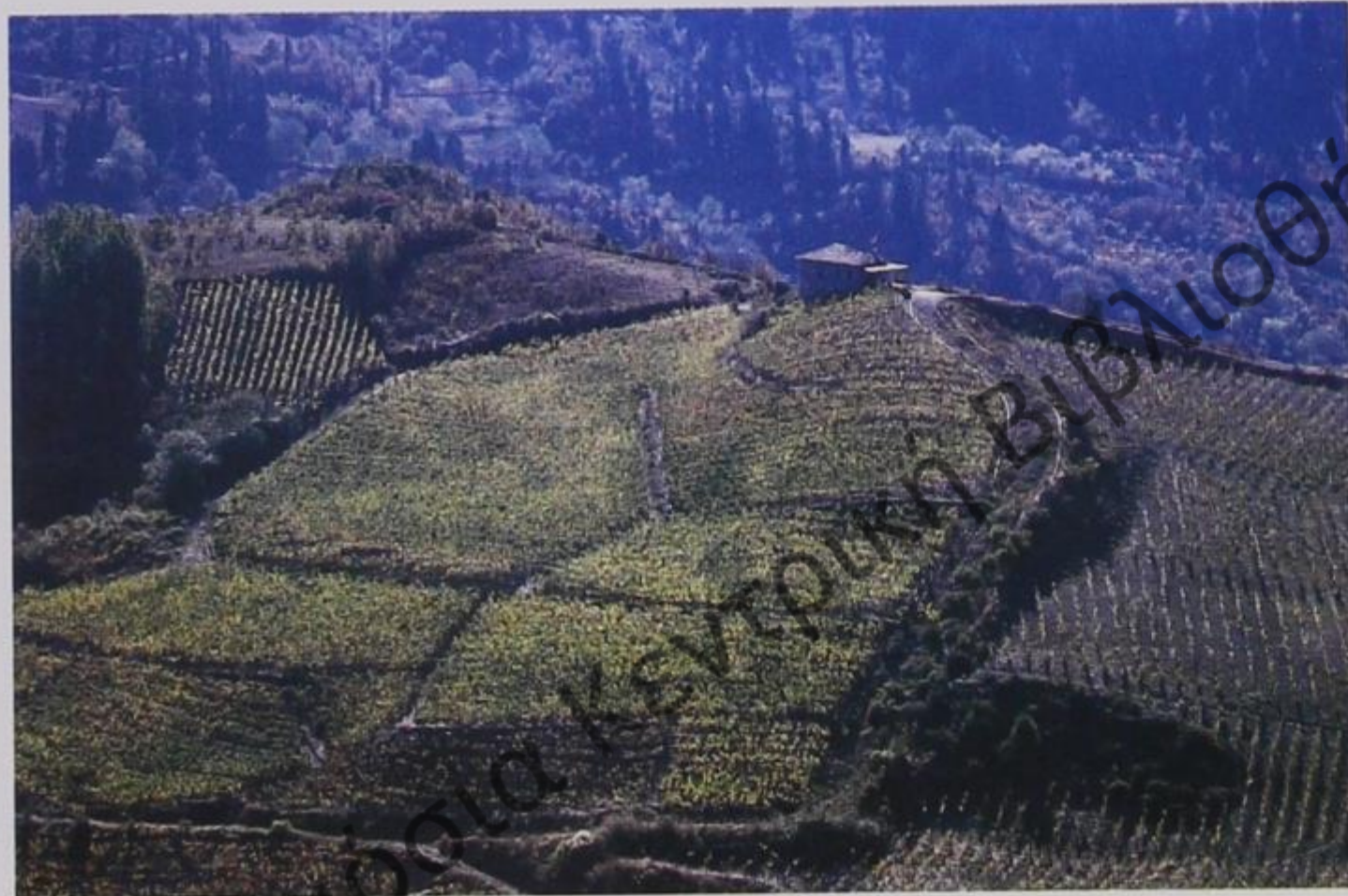
Με βάση τα παραπάνω, εύκολα ερμηνεύεται και μια «αντινομία», κοινωνική και πολιτισμική, που παρατηρείται και σήμερα στο Μέτσοβο, από τη μια άνθρωποι με κοινωνικά και πολιτικά αξιώματα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο κι από την άλλη ένας πληθυσμός ντυμένος ακόμα με τη φουστανέλα ή τη μπουραζάνα και με την

συμπατριωτών, αλλά επίσης, κατά τα νεότερα χρόνια, κάποια ποσά διοχετεύονται και στη διαμόρφωση υποδομών για την οικονομική επιβίωση της κοινότητας (π.χ. ίδρυση τυροκομείου, οινοποιείου κ.λπ.) και στη γενικότερη στήριξη της τοπικής κοινωνίας ακόμα και με συμβολικούς πόρους (μηχανισμοί πολιτικής πελατείας, δεσμοί καταγωγής κ.λπ.), στην οποία οφείλεται, ανάμεσα στα άλλα, και μια αξιοσημείωτη αντοχή των δομών της τοπικής κοινωνίας, όπου στηρίχτηκαν και οι πρόσφατες προσπάθειες οικονομικής ανάπτυξης.

Η απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό, πάντως, αποτέλεσε και σε τούτη την περίπτωση τομή, όχι μόνο από την άποψη του εθνικού ζητήματος αλλά και από την άποψη των οικονομικών, δημογραφικών και κοινωνικών εξελίξεων. Βεβαίως, η κρίση του οθωμανικού συστήματος σε συνδυασμό με τη διείδυση των νέων μηχανισμών αγοράς, ενός άλλου τρόπου παραγωγής γενικά, είχαν πολύ νωρίτερα προκαλέσει κρίση και στις τοπικές κοινωνίες, κρίση που κορυφώθηκε στο 19ο αιώνα. Η κτηνοτροφία αντιμετώπιζε, εκτός από τα άλλα προβλήματα που έχουν να κάνουν με τους μηχανισμούς του οθωμανικού συστήματος, το οποίο αποσυντίθεται, και το πρόβλημα των χειμερινών βοσκοτόπων με την ανάκαμψη της γεωργίας, γι' αυτό και παρατηρείται το μαζικό φαινόμενο επένδυσης σε πεδινές γαίες από μεγαλοκτηνοτρόφους και εμπόρους στη Θεσσαλία, ενώ και η οικιακή βιοτεχνία, όπως είναι γνωστό, κάτω από την πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού και με το δεδομένο της βιομηχανικής ανάπτυξης στην Ευρώπη, οδηγείται κι αυτή στην παρακμή. Σε γενικές γραμμές, οι διαδικασίες που έλαβαν χώρα κατά την τελευταία φάση της οθωμανικής κυριαρχίας οδήγησαν σταδιακά σε δομικές αλλαγές την τοπική κοινωνία, με αποτέλεσμα στο Μέτσοβο

νουν με την οικονομική ανάπτυξη και, επιπλέον, αποδεικνύεται η σημασία της πολιτισμικής διάστασης, ο ρόλος του πολιτισμού που διέπει όλες τις λειτουργίες μιας κοινωνίας⁵.

Στο σημερινό Μέτσοβο η κτηνοτροφία συνεχίζει να υπάρχει σε μειωμένο βαθμό, καθώς πολλοί γόννοι κτηνοτροφικών οικογενειών ακολούθησαν το γνωστό κύμα της αγροτικής εξόδου τις τελευταίες δεκαετίες, ενώ άλλοι στράφηκαν σε δραστηριότητες όπως οι μεταφορές και ο τουρισμός που συνδυάζεται και με την ξυλοτεχνία (παραγωγή κυρίως ειδών λαϊκής τέχνης). Πάντως, όσοι ασκούν ακόμα το επάγγελμα του κτηνοτρόφου δια-



112. Το αμπέλι του Αγίου Νικολάου

τηρούν κάποια χαρακτηριστικά της παραδοσιακής ποιμενικής κοινωνίας, αλλά παράλληλα εκσυγχρονίζουν τα μέσα και τις τεχνικές της παραγωγής, ιδιαίτερα στα χειμαδιά, όπου οι ίδιες οι συνθήκες επιβάλλουν την ύπαρξη σύγχρονων υποδομών και τρόπων διαχείρισης των κοπαδιών.

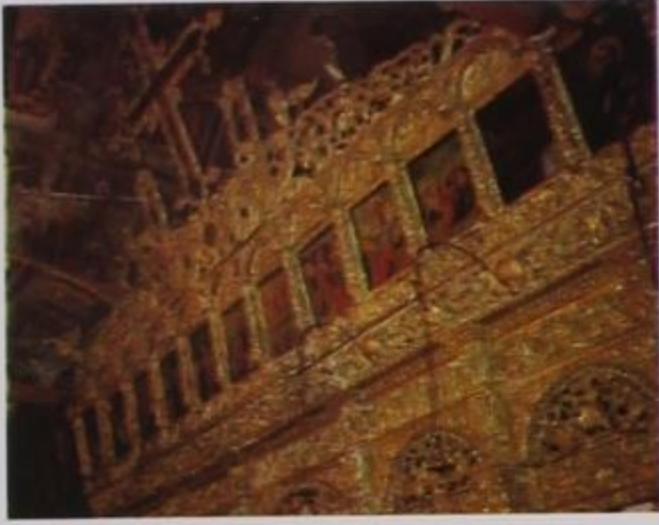
Αυτό που είναι άξιο προσοχής, έτσι κι αλλιώς, είναι η συνέχεια στα πράγματα. Παρά τις όποιες αρνητικές παρενέργειες της τουριστικής ανάπτυξης και της εμπορευματοποίησης της παράδοσης, εδώ αυτό που υπάρχει δεν είναι αποτέλεσμα αναβίωσης αλλά μιας διάρκειας των δομών και των λειτουργιών του τοπικού πολιτισμού, ενός πολιτισμού που δεν περιορίζεται καθόλου στις βιτρίνες των τουριστικών καταστημάτων και στις μορφές των καθισμένων στα παγκάκια γερόντων, που συνειδητά ή ασυνείδητα έχουν γίνει τουριστική «ατραξιόν», αλ-

«γκλίτσα» στα χέρια να μοιάζει καθηλωμένος σ' έναν χρόνο διαφορετικό. Ο τουρισμός έρχεται μετά, μπορεί να ευνοεί τέτοιου είδους φαινόμενα, εντάσσοντάς τα στο μηχανισμό του φολκλορισμού και της εμπορευματοποίησης της παράδοσης, αλλά σε καμιά περίπτωση εδώ δεν τα παράγει, ούτε μπορεί να βοηθήσει στην ερμηνεία τους.

Οι κτηνοτρόφοι είναι ουσιαστικά αυτοί που κράτησαν τις δομές και τις συμπεριφορές μιας παραδοσιακής ποιμενικής κοινωνίας, ασκώντας τη συγκεκριμένη παραγωγική δραστηριότητα ως τρόπο ζωής μακράς διάρκειας και όχι ως μια ορθολογιστική οικονομική επιλογή. Σ' αυτούς οφείλεται η αντοχή της τοπικής κοινωνίας απέναντι στις εξωτερικές αποδιαρθρωτικές πιέσεις, που εντάθηκαν μετά την απελευθέρωση, αλλά δεν θα έπρεπε να αγνοηθεί ο ρόλος εκείνων που, παρά τη διαφθοράποίησή τους σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, κάνουν ό,τι μπορούν για να κρατήσουν τη γενετήριά τους ζωντανή, όχι με επιφανειακές φολκλορικού τύπου παρεμβάσεις αλλά με ουσιαστικές οικονομικές και άλλες πρωτοβουλίες, που αποσκοπούν στη δημιουργία σύγχρονων υποδομών και την ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων, που έχουν πάντως σχέση με την τοπική παράδοση. Ο Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας στο βιβλίο του «Μελολισμός και μ' όνειρο» εκθέτει μ' έναν αρκετά ενδιαφέροντα τρόπο το σκεπτικό με βάση το οποίο ο ίδιος προχώρησε στην υλοποίηση συγκεκριμένων οικονομικών στόχων, έχοντας ως πυξίδα την ιδιαίτερη παράδοση του τόπου και ως βασικό του κίνητρο βέβαια την αγάπη του γι' αυτόν. Αξίζει να διαβάσει κανείς τις σελίδες που αναφέρονται στην καλλιέργεια αμπελιών, για παράδειγμα, διότι εκεί φαίνεται καθαρά πόσο σημαντική είναι η ουσιαστική και σε βάθος γνώση της τοπικής ιστορίας, ακόμα και για την προώθηση στόχων που έχουν να κά-

«...Πως να μην πεις πως ήταν οιωνός το ότι σου έλαχε μέσα σε χιλιάδες αμπελάκια ν' αγοράσεις το αμπέλι ενός Αγίου; Ίσως το μόνο αμπέλι στην Ελλάδα που να ξέρεις ότι κάποτε ανήκε σε Άγιο... Άγιο όχι πολύ γνωστό, είναι αλήθεια. Άγιο που επιπλέον, όσο ζούσε ήταν ένα είδος ταπεινού αγωγιάτη, που να βγάλει το ψωμί του πεζοπορούσε αδιάκοπα στα κακοτράχαλα βουνά μας... Αλλά τι σημασία έχει αυτό; Η μεγαλοσύνη συχνότερα φανερώνεται από τον ταπεινό, παρά από τον μεγάλο και ισχυρό...»

Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Το αμπέλι του φτωχού Αγίου*, 1991.



114. Ξυλόγλυπτο τέμπλο

χνοτροπία, τη μορφολογία και την αισθητική. Η υφαντική είναι η πιο χαρακτηριστική περίπτωση και η πιο ανθεκτική, γεγονός που προφανώς συνδέεται με τη δέση και τη νοοτροπία των γυναικών, των γυναικών που εκπροσωπούν την ακινησία και τη σταθερότητα στην εστία, τη συντήρηση και την αναπαραγωγή των αρχετύπων της κοινότητας.

Μιλώντας για τον πολιτισμό, με την τρέχουσα σημασία του όρου, κοινοτήτων όπως το Μέτσοβο, και τα γύρω χωριά σε κάποιο βαθμό, δεν μπορεί κανείς παρά να αρχίσει από τη λαϊκή τέχνη, αφού αυτή συμπυκνώνει το σύνολο των ουσιαστικών χαρακτηριστικών της κοινωνίας, αλλά κυρίως φανερώνει το ήθος, την αισθητική και τα συλλογικά ψυχολογικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού που την παράγει. Από την υφαντική και την ξυλοτεχνία μέχρι το τραγούδι και το χορό, μπορεί κανείς να διακρίνει εδώ αρχαϊκές αισθητικές φόρμες, που παραπέμπουν σε ανάλογες δομές και ήθη, και όλα αυτά όχι σε αναπαραστάση αλλά σε οργανική σύνδεση με το παρόν. Αυτό είναι πράγματι ένα εξαιρετικό φαινόμενο στη σύγχρονη Ελλάδα.

Αρκεί να βρεθεί κανείς στο χοροστάσι κατά το πανηγύρι (της Αγίας Παρασκευής στο Μέτσοβο, της Παναγίας στη Μηλιά κ.ο.κ.), για να διαπιστώσει αυτή τη διάρκεια εκδηλώσεων μιας παραδοσιακής κοινωνικότητας, που εδώ όντως έχει και ένα σύγχρονο κοινωνικό νόημα. Ο χορός των γυναικών, για παράδειγμα, είναι ένα εθιμικό φαινόμενο με τόση ζωντάνια και αυθορμητισμό, που ακόμα κι όταν τοποθετείται σ' ένα πλαίσιο αναπαραστάσεων, πείθει για την αυθεντικότητά του. Η παρουσία σ' αυτόν βλάχικων τραγουδιών, τα οποία τραγουδούν οι ίδιες οι γυναίκες χορεύοντας, οι αρχαϊκοί ρυθμοί και τα αρχέγονα ποιητικά μοτίβα παραπέμπουν σ'

«...Μη χαλάτε το χορό
είμαι ξένος και θα ιδώ
και θα πάω να μολογώ...»

λά, αντίθετα, είναι ζωντανός και διάχυτος στα σπίτια και τις οικογένειες, στις στάνες και στα δάση, στη γλώσσα και το τραγούδι, στη ματιά των ανδρών και το λίκνισμα των γυναικών.

Η ερμηνεία αυτού του φαινομένου δεν πρέπει να αναζητηθεί απλώς στο γεγονός ότι ο κοινωνικός ιστός της κοινότητας δεν υπέστη τη γνωστή από άλλες περιοχές αποσύνθεση, αλλά και στο ότι υπήρξε ιστορικά εδώ ένα δυνατό δέσιμο ανάμεσα στην οικονομία, την κοινωνία και τον πολιτισμό, που εκφράστηκε ιδιαίτερα στην βιοτεχνική παραγωγή, που λειτούργησε στα όρια της οικονομίας και της τέχνης, αξιοποιώντας κατά τον καλύτερο τρόπο την κοινωνική συγκρότηση. Το μαλλί και το ξύλο, δυο από τα υλικά που διέθετε άφθονα ο τόπος και η κοινωνία, αποτέλεσαν την πρώτη ύλη για την αναπτυξη σημαντικών μορφών χειροτεχνίας, στις οποίες οι άνθρωποι εμφύσησαν στοιχεία της ιστορικής τους μείρας, του φυσικού τοπίου, των μεταφυσικών τους ανησυχιών και αναζητήσεων, της αισθητικής έκφρασης, του συλλογικού τους ήθους. Η υφαντική, κατά κύριο λόγο, αλλά και η ξυλοτεχνία-ξυλογλυπτική είναι οι ασχολίες που από το επίπεδο της βιοποριστικής δραστηριότητας εξυψώθηκαν στη σφαίρα της δημιουργίας και της τέχνης. Όλες οι μορφές της βιοτεχνικής παραγωγής είχαν αρχικά μια συμπληρωματική προς την κτηνοτροφία λειτουργία με αφετηρία την απλή οικιακή παραγωγή για τις ανάγκες της οικογένειας και της κτηνοτροφικής ομάδας, αλλά στη συνέχεια κάποιες απ' αυτές πέρασαν στη σφαίρα της εξειδίκευσης και εντάχθηκαν στην εμπορευματική παραγωγή. Καθόλη τη διάρκεια, πάντως, της ακμής αυτού του φαινομένου διατηρούν τα παραδοσιακά τους χαρακτηριστικά, τόσο ως προς τη διαδικασία και τα μέσα παραγωγής όσο και ως προς την τε-



113. Μετσοβίτικο υφαντό

«...Τὰ ὄργανα ἀρχίζουν
μὲ βραδὺ ρυθμὸ πού τὸν ἀκο-
λουθοῦν καὶ οἱ χορευτές. Λί-
γο λίγο ὁ χρόνος ἐπιταχύνε-
ται, οἱ χορευτές ἀπομονώνο-
νται, καθένας κάνει τοὺς βη-
ματισμούς του, παθαίνεται,
στριφογυρίζει...»

Κίτσος Μακρής,
Βήματα, 1979.



116. Γάμος στο Μέτσοβο

με τα κόκκινα, σκουρογάλαζα ή μαύρα φόντα, τα γεω-
μετρικά μοτίβα και τα πλούσια διακοσμητικά θέματα,
ενώ και στο χορό είναι χαρακτηριστική, παραδείγματος
χάριν, η εξέλιξη του μπερατιού της Πίνδου, ενός κατ'
εξοχήν δωρικού χορού στο γνωστό συγκαδιστό με επιρ-
ροές από τη Θεσσαλία και τη δυτική Μακεδονία αλλά
και στοιχεία από την Ανατολή, όλα ταιριασμένα σ' ένα
άρτιο σύνολο καλλιτεχνικής έκφρασης. Είναι επίσης
χαρακτηριστική, στην περίπτωση του χορού, η εισδοχή
στοιχείων και από την αστική μουσικοχορευτική παρά-
δοση, ιδιαίτερα εκείνης των Ιωαννίνων, που άνθισε κατά
την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας.

Η ανάπτυξη του τουρισμού είχε και έχει σημαντικές
επιπτώσεις στην οικονομία, την κοινωνία και βεβαίως
στον πολιτισμό, δεδομένου ότι τις τελευταίες δεκαετίες
αποτελεί βασική παράμετρο της τοπικής οικονομικής
ανάπτυξης. Το πάντρεμα της παράδοσης με τον τουρι-
σμό είναι μια δύσκολη υπόθεση έτσι κι αλλιώς, όσο κι αν

φαίνεται απλή. Εδώ η συνέχεια στα
πράγματα και η παρουσία μιας ζώ-
σας παράδοσης απέτρεψε φαινόμε-
να κακόγουστων αναβιώσεων ή
φτηνών αναπαραστάσεων. Ωστόσο,
η ένταξη της τοπικής λαϊκής πα-
ράδοσης στις οικονομικές λειτουρ-
γίες του τουρισμού έχει οδηγήσει
στη δημιουργία μιας τουριστικής
«βιοτεχνίας», η οποία παράγει μα-
ζικά τυποποιημένα είδη λαϊκής τέ-
χνης, που δεν είναι παρά φτηνές

απομιμήσεις των αυθεντικών. Η αύξηση δε της τουρι-
στικής κίνησης δημιουργεί όλο και περισσότερη ζήτηση
τουριστικών υπηρεσιών, με αποτέλεσμα όλο και περισ-

έναν χρόνο κι έναν κόσμο διαφορετικό, σ' έναν κόσμο που εδώ φαίνεται ότι αρνείται να πεθάνει.



145. Γιλέντι στο Μέτσοβο

Δεν είναι στους στόχους αυτής της έκδοσης η λεπτομερής αναφορά στα διάφορα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των περιοχών, όμως παραδειγματικά αξίζει να πούμε δυο λόγια για τις δυο παραπάνω μορφές λαϊκής τέχνης. Τόσο στην υφαντική όσο και στο χορό αποτυπώνονται οι συλλογικές αναπαραστάσεις της κοινότητας στην ιστορικότητά τους, όπως αποτυπώνονται διαχρονικά και οι διάφορες επιρροές που υποδηλώνουν και τις σχέσεις της τοπικής κοινωνίας με τον «έξω κόσμο». Είναι πράγματα καταπληκτική η διαλεκτική της τοπικότητας με τα έξωθεν μηνύματα, όπως είναι ενδιαφέρουσα η ενσωμάτωση και αφομοίωση μορφολογικών και αισθητικών στοιχείων από άλλες παραδόσεις χωρίς να αλλοιώνεται ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της τοπικής παράδοσης⁶. Ο συγκερασμός στοιχείων που έρχονται από την Ανατολή, μέσω των δρόμων και των επικοινωνιών της μεγάλης οθωμανικής αυτοκρατορίας, με τη βουνίσια δωρικότητα της παράδοσης των Βλάχων της Πίνδου παράγει τα γνωστά υφαντά, κιλίμια, μαξιλάρια, στρωσίδια, μπαχαροσκούτια, χαλιά, διαδρόμους κ.λπ.

και η Χρυσοβίτσα, όμως πρέπει να σημειώσουμε ότι και οι υπόλοιπες βλαχόφωνες κοινότητες παρουσιάζουν μια αξιοσημείωτη πολιτισμική αντοχή και ιδίως η Μηλιά, μία κοινότητα που έχει καταφέρει, παρά τη γεωγραφική της απομόνωση, να προσαρμοστεί δημιουργικά στις νέες προκλήσεις, να διατηρήσει τον κοινωνικό της ιστό και συνεπώς να αντισταθεί στις αποδιαρθρωτικές πιέσεις της σύγχρονης οικονομικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Να πως περιγράφει ο Μηλιώτης συγγραφέας Στ. Πουρνάρας αυτή τη διαδικασία: «Η εγκατάσταση του ηλεκτρικού ρεύματος στο χωριό είχε σαν αποτέλεσμα ν' αλλάξουν οι συνθήκες εργασίας, να αυξηθούν η παραγωγικότητα, τα παραγόμενα είδη και η εμπορική κίνηση, να παρατηρηθεί μια μεγάλη επαγγελματική κινητικότητα -οι κτηνοτρόφοι άρχισαν ν' ασχολούνται με την παραγωγή και το εμπόριο των ειδών λαϊκής τέχνης- και να σταματήσει η μετανάστευση στο εξωτερικό, αφού υπήρχε επικερδής επαγγελματική απασχόληση στο χωριό».



117. Η Μηλιά Μετσόβου

Τα πρώτα χρόνια οι πιο τολμηροί άρχιζαν να αγοράζουν ηλεκτροκίνητα μηχανήματα, κορδέλες και ξυλότορνους και τους μιμήθηκαν οι υπόλοιποι όταν είδαν τα

σότερες οικογένειες να στρέφονται σ' αυτή τη δραστηριότητα, έστω και συμπληρωματικά, και κατά συνέπεια να αλλάζει σταδιακά η τοπική κοινωνία αλλά και η σχέση της με την παράδοσή της, όσο αυτή καθίσταται όλο και περισσότερο ένα «είδος προς πώλησιν».

Είναι χαρακτηριστικό, πάντως, το γεγονός ότι, παρά τη ραγδαία ανάπτυξη του τουρισμού, στο Μέτσοβο διατηρήθηκαν και εξελίχθηκαν σε σύγχρονες επιχειρήσεις παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες δεμένες άρρηκτα με την τοπική πολιτισμική ταυτότητα. Το παραδοσιακό «μπατζαριό» έγινε σύγχρονο τυροκομείο, τα παλιά αμπέλια («Γινιέτς») ξανακαλλιεργήθηκαν με σύγχρονα μέσα, παράγοντας νέους τύπους κρασιών σε νέο σύγχρονο οινοποιείο, ενώ μια σειρά από παραδοσιακά προϊόντα χαρακτηριστικά του βλάχικου υλικού πολιτισμού (χιλοπίτες, τραχανάς κ.λπ.) παράγονται από μικρές σύγχρονες βιοτεχνικές μονάδες.

Άλλες ομάδες, όπως οι γύφτοι τεχνικοί και μουσικοί, παρουσιάζουν επίσης μια συνέχεια στο χρόνο μέχρι τις μέρες μας, που κι αυτή οφείλεται στη γενικότερη ζωντάνια των δομών της κοινωνίας συνολικά. Τα καμίνια των γύφτων είναι ακόμα σε λειτουργία, όπως είναι ζωντανές και οι κομπανίες, οι οποίες μάλιστα διατηρούν το τοπικό χρώμα περισσότερο από οποιαδήποτε άλλα τοπικά συγκροτήματα της Ηπείρου. Τα κλαρίνα του Μπάου και του Μάσιου με τις παρέες τους είναι αναντικατάστατα στην ευρύτερη περιοχή, εξαιτίας ακριβώς του ιδιαίτερου και «δύσκολου» τοπικού μουσικού ιδιώματος, ένα ιδίωμα που μόνον οι ντόπιες ζυγίες μπορούν να αποδώσουν.

Οι πολιτιστικές επιρροές του Μετσόβου στην ευρύτερη περιοχή είναι εμφανείς, ακόμα και σε χωριά που ιστορικά ανήκουν σε άλλες ενότητες, όπως το Ανθοχώρι

Μηλιά, εάν δεν σημειώναμε τις εμφανείς επιρροές από τη Δυτική Μακεδονία στον πολιτισμό της και ιδιαίτερα στην τοπική αρχιτεκτονική, όπου οι συγγένειες με την περιοχή του Βοΐου, ας πούμε, είναι αρκετές.

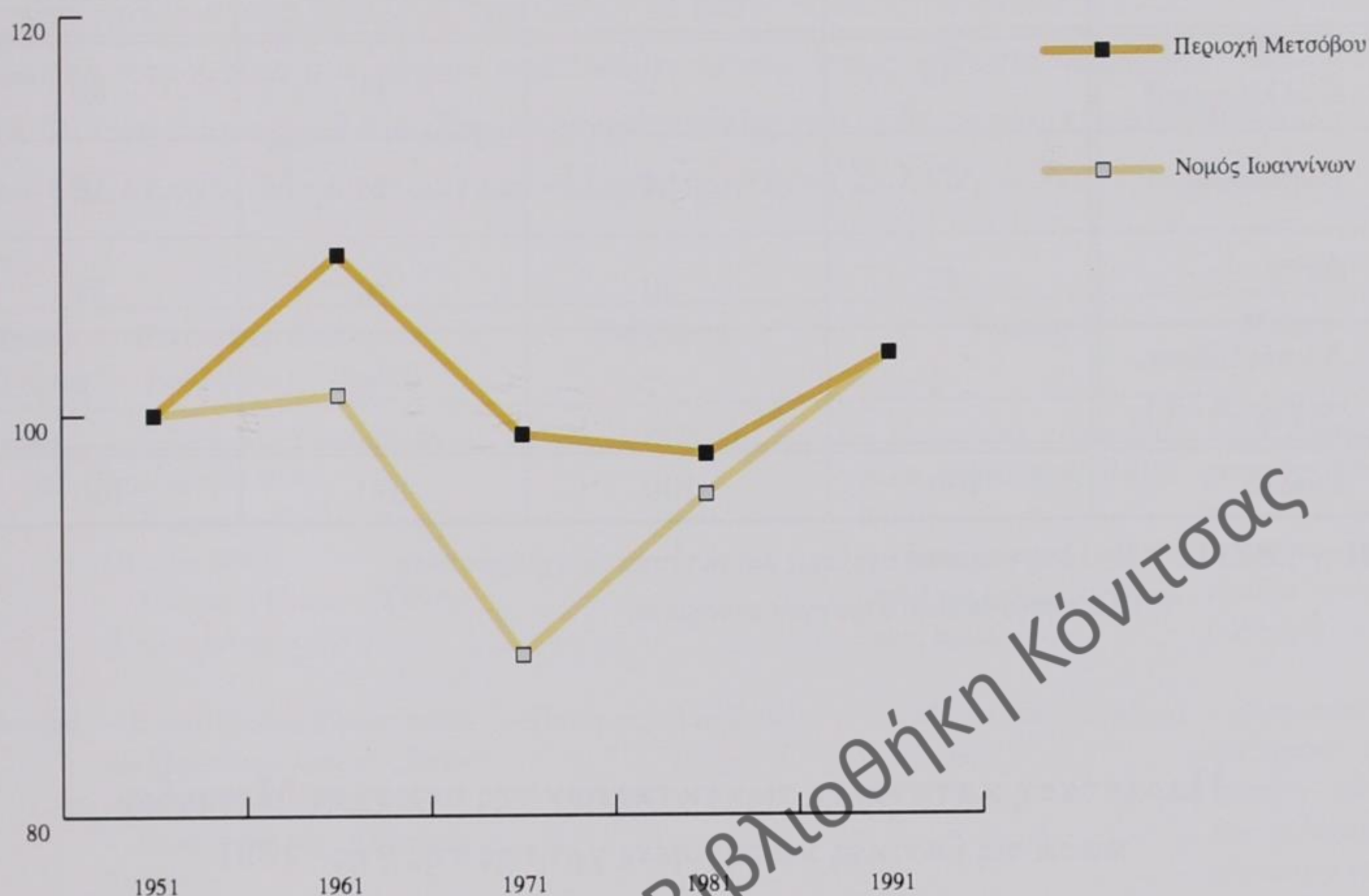
Όσον αφορά τα υπόλοιπα Βλαχοχώρια της περιοχής Μετσόβου, το Ανήλιο μπορεί να θεωρηθεί «δορυφόρος» του Μετσόβου, ενώ το Βοτονόσι, τοποθετημένο επί της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Τρικάλων, παρουσιάζει μια ανάπτυξη που σχετίζεται μ' αυτό το γεγονός, διατηρώντας όμως παράλληλα και την υλοτομική και την κτηνοτροφική δραστηριότητα. Στο Βοτονόσι επιβιώνουν επίσης μορφές λαϊκής τέχνης, όπως η μουσική και η μικρο-ξυλογλυπτική.

1. Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα* («Μαλακασιακά»), Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1993, σελ. 35.
2. Μιχάλης Γ. Τσίτσος, *Το Μέτσοβο*, Αθήνα, 1988, σελ. 20.
3. Βασιλική Ρόκου, *Συμβολή στη μελέτη της κοινωνίας του κτηνοτροφικού χωριού*, διδακτ. διατριβή, Γιάννενα, 1983.
4. Β. Ρόκου, *ο.π.*, σελ. 113, 118.
5. Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, «με λογισμό και μ' όνειρο», Ίδρυμα Ευαγγέλου Αβέρωφ-Τοσίτσα, 1991, σελ. 15-62.
6. Βασιλική Ρόκου, *Υφαντική οικιακή βιοτεχνία. Μέτσοβο 18ος-20ος αι.*, Αθήνα, 1994.
7. Στέργιος Ι. Πουρνάρας, «Αμέρου», η Βλαχομηλιά της Πίνδου, Θεσσαλονίκη, Πολιτιστικός Σύλλογος Μηλιάς, 1987, σελ. 86-87.

προσοδοφόρα αποτελέσματα. Ο μικρός χώρος του σπιτιού που πελεκούσαν και ροκάνιζαν οι Μηλιώτες δεν τους εξυπηρετούσε πια κι άρχισαν σιγά-σιγά να κτίζουν πιο ευρύχωρα εργαστήρια· αυτά καθημερινά εξοπλίζονταν και μ' άλλα μηχανήματα ανάλογα με τις παραγωγικές ανάγκες του καθενός και μέσα σε λίγα χρόνια εξελίχτηκαν σε αυτόνομες οικιακές βιοτεχνίες. Χρησιμοποιούμε τον όρο οικιακές γιατί πολλές από αυτές στεγάζονται δίπλα ή κάτω από το σπίτι αλλά κυρίως επειδή έχουν οικογενειακό ή συγγενικό χαρακτήρα· εργάζονται δηλ. σ' αυτές ο πατέρας και τα αγόρια ή συνεργάζονται τ' αδέρφια και απασχολούνται σε δευτερεύουσες εργασίες η γυναίκα ή οι συνυφάδες, αν είναι παντρεμένα τα άρρενα, και τα κορίτσια...»⁷.

Πρόκειται για μια αρκετά χαρακτηριστική και ενδιαφέρουσα περίπτωση μετάβασης της κοινότητας σε νέες μορφές παραγωγής που βασίζονται στην επιτήκη παράδοση, την οποία και εμπορευματοποίησε. Το πέρασμα του κτηνοτρόφου από την τέχνη της ποιμενικής ξυλογλυπτικής στην εμπορευματοποιημένη παραγωγή τυποποιημένων «ειδών λαϊκής τέχνης», ως οικονομική διεργασία, είχε σημαντικές συνέπειες στην ίδια την επιβίωση της κοινότητας, σε μια εποχή που η δημογραφική έξοδος είχε πάρει απειλητικές διαστάσεις. Βοήθησε μάλιστα και στη διατήρηση των κοινωνικών δομών, γεγονός καθοριστικό και για το τοπικό πολιτισμικό σύστημα. Στη Μηλιά εκπλήσσεται κανείς σήμερα να ακούει, για παράδειγμα, μικρά παιδιά να μιλούν φυσιολογικά τη βλάχικη γλώσσα. Στη Μηλιά επίσης διατηρούνται μ' έναν τρόπο που ξαφνιάζει πολλές φορές πολλά και ουσιαστικά στοιχεία των τοπικών παραδόσεων σε μια οργανική σύνδεση με τις κοινωνικές δομές και τον εθμικό κύκλο. Θα ήταν πάντως ελλιπής η αναφορά μας στην

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η μορφή του εδάφους της περιοχής Μετσόβου είναι 100% ορεινή. Η επιφάνεια των κοινοτήτων της περιοχής βρίσκεται σε υψόμετρο τουλάχιστον 800 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας. Η ορεινή γεωμορφολογία σε συνδυασμό με το υψόμετρο αλλά και την ποιότητα του υπεδάφους εξηγούν μερικώς τη μεγάλη συγκέντρωση των χρήσεων γης στους βοσκότοπους και τα δάση. Τη συγκέντρωση αυτή βλέπουμε στην παρακάτω παράσταση:

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Γενικά, οι δημογραφικές εξελίξεις στην περιοχή Μετσόβου είναι ανάλογες με εκείνες του Νομού. Τα τελευταία σαράντα χρόνια το Μέτσοβο και οι κοινότητες Ανήλιο, Βοτονόσι και Μηλιά, διατηρούν το πληθυσμιακό τους μέγεθος στο ίδιο περίπου ύψος χωρίς σημαντικές διακυμάνσεις. Οι ελαφρές αυξομειώσεις που παρατηρούνται ακολουθούν τις γενικότερες τάσεις εξέλιξης της ευρύτερης περιοχής, υποδηλώνοντας, στην περίπτωση του Μετσόβου, τη γήρανση μάλλον του πληθυσμού παρά την αποψίλωση. Η εξέλιξη αυτή σε νούμερα και παράσταση έχει ως εξής:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	4.353	100	153.748	100	2,80	1951 - 1961	8	1
1961	4.710	108	155.326	101	3,03	1961 - 1971	-9	-13
1971	4.301	99	134.688	88	3,19	1971 - 1981	-1	9
1981	4.252	98	147.304	96	2,88	1981 - 1991	5	7
1991	4.494	103	158.193	103	2,84			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Πολιτιστικά στοιχεία

Στα πολιτιστικά δρώμενα της περιοχής Μετσόβου αξιοσημείωτο είναι το γεγονός της παρουσίας συλλόγων «αστικού» τύπου, όπως «Φυσιολατρικός» «Σύλλογος Φίλων Λίμνης κ.λπ.». Σημειώνουμε επίσης την έκδοση των εφημερίδων «Αμέρου» (Σύλλογος Μηλιωτών) και «Παρατηρητής» (Σύλλογος Ανηλίου).

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Ανήλιο	<ul style="list-style-type: none"> - Πολιτιστικός Σύλλογος Ανηλίου (Ανήλιο, 1980) - Χορευτικός Όμιλος Ανηλίου (Ανήλιο, 1985) - Αθλητικός Όμιλος «ΡΟΝΑ» Ανηλίου (Ανήλιο, 1987) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Πολιτιστικό κέντρο (Αίθουσα εκδηλώσεων, Βιβλιοθήκη) - Εκκλησιαστικό μουσείο (παλιά εκκλησιαστικά βιβλία, σκεύη, άμφια, κ.α.) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής (18ος αι.) - Ερείπια τουρκικού τελωνείου («Ζυγός»)
Βοτονόσι	<ul style="list-style-type: none"> - Εκπολιτιστικός, Εξωραϊστικός και Μορφωτικός Σύλλογος Βοτονοσίου (Βοτονόσι, 1982) - Πανερασιτεχνικός Αθλητικός Σύλλογος - ΠΑΣ Βοτονόσι (Βοτονόσι, 1988) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 6 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα Εκπολιτιστικού Συλλόγου 	<ul style="list-style-type: none"> - Αρχαιολογικός χώρος: ακρόπολη μάλλον ελληνιστικής εποχής στη θέση «Λαχανόκαστρο»
Μέτσοβο	<ul style="list-style-type: none"> - Χορευτικός Όμιλος Μετσόβου (Μέτσοβο, 1973) - Ελληνικός Ορειβατικός Σύλλογος Μετσόβου (Μέτσοβο, 1970) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μετσόβου (Μέτσοβο, 1983) - Λαογραφικός - Μορφωτικός Σύλλογος «Ο Νικόλαος Τζαρτζούλης» (Μέτσοβο, 1984) - Χορευτικός Σύλλογος Μετσόβου «Η Βασιλαρχόντισσα» (Μέτσοβο, 1986) - Αθλητικός Σύλλογος «Κεραυνός» Μετσόβου (Μέτσοβο, 1990) - Σύλλογος Φίλων Λίμνης Πηγών Αώου (Μέτσοβο, 1991) - ΑΛΣΟΣ - Αθλητικός Λαογραφικός Όμιλος (Μέτσοβο, 1990) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 17 Μαΐου - Πανηγύρι, 20 Ιουλίου - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Πανηγύρι, 6 Αυγούστου - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - «Πίχτεια» από 1/7 έως 30/8 (χορευτικές, λαογραφικές, φυσιολατρικές κ.α. εκδηλώσεις) - Αντάμωμα Βλάχων (πολιτιστικές εκδηλώσεις Πανελληνίας Ένωσης Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων), καλοκαίρι 	<ul style="list-style-type: none"> - Πνευματικό Κέντρο Δήμου Μετσόβου - Πινακοθήκη ιδρύματος Ευ. Αβέρωφ - Λαογραφικό Ίδρυμα Βαρώνου Μιχ. Τσιτίτσα 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής (18ος αι.) - Ι. Μονή Αγ. Νικολάου (14ος αι.) - Ι. Μονή Παναγίας (18ος αι.) - Ι. Μ. Κόκκινης Πέτρας (17ος αι.) - Αρχοντικό Τσιτίτσα - Δρυμός οροπεδίου Πολιτισίων - Λίμνη πηγών Αώου - Νερόμυλος (Γχίνα)

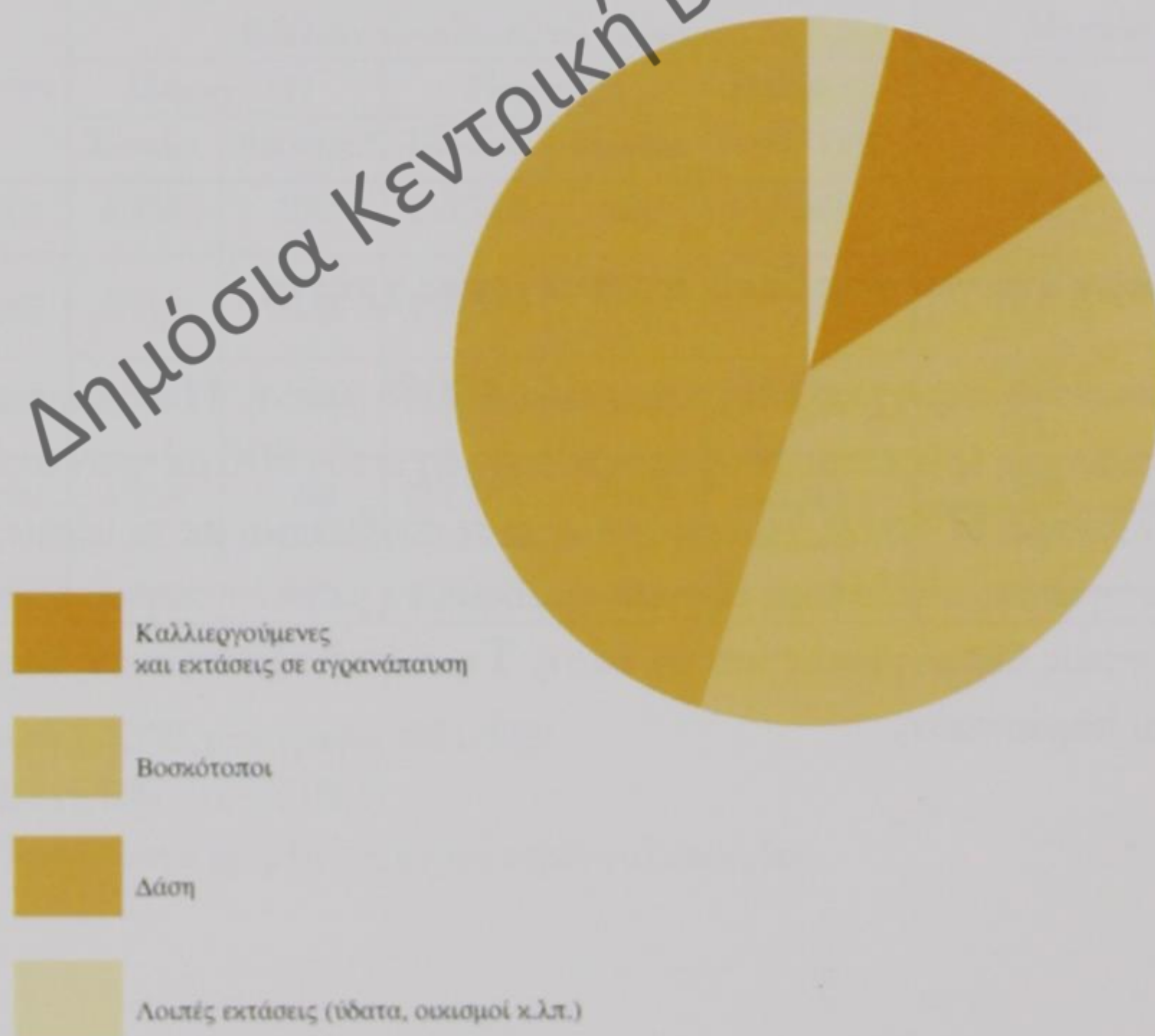
Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΜΕΤΣΟΒΟΥ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιέργειες*	12	9	14	30
Βοσκότοποι	39	54	51	40
Δάση	45	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	4	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων της περιοχής Μετσόβου κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Το Ζαγόρι

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

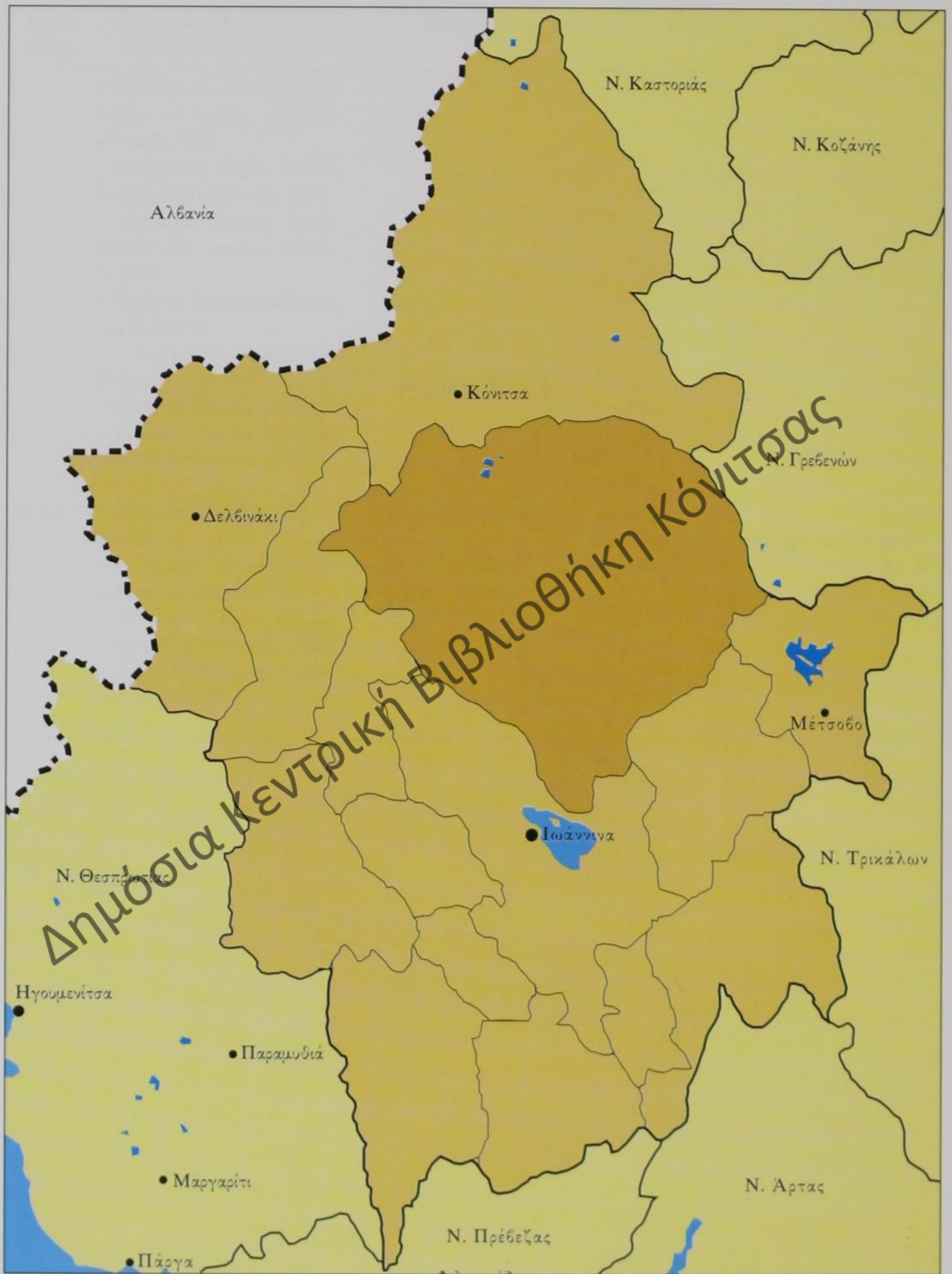
Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	<ul style="list-style-type: none"> - Φυσιολατρικός Σύλλογος Μετσόβου «Κουλάκης Πίχτος» (Μέτσοβο, 1993) - Σκοπευτικός Όμιλος Μετσόβου (ΣΚ.Ο.Μ) (Μέτσοβο, 1994) - Σύλλογος Ατόμων Τρίτης Ηλικίας «Οι Γενναίου» (Μέτσοβο, 1996) - Σύλλογος Μετσοβιτών Τρικάλων (Τρίκαλα) - Αδελφότητα Μετσοβιτών (Αθήνα) - Σύλλογος Μετσόβου (Αθήνα) - Σύλλογος των εν Ιωαννίνους Μετσοβιτών (Ιωάννινα, 1972) 			
Μηλιά	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Μηλέας Μετσόβου (Αθήνα) - Φιλοπρόσδος Σύλλογος Μηλέας Μετσόβου (Μηλέα, 1980) - Αθλητικός Όμιλος Μηλιάς Αμέρου (Μηλιά Μετσόβου, 1986) - Σύλλογος Μηλιωτών Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1981) 	<ul style="list-style-type: none"> - Τοπικό καρναβάλι, 1 & 2 Ιανουαρίου - Πανηγύρι, 20 Μαΐου - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου 	<ul style="list-style-type: none"> - Γήπεδο - Μουσείο («Το σπίτι της αρκούδας») 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Κομήσεως Θεοτόκου - Ι. Ν. Αγ. Νικολάου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας



35. Το Ζαγόρι

Άγιος Μηνάς, Ανδρακίτης (Καμνιά), Άνω Πεδινά (Πάνω Σουδενά), Ασπράγγελοι (Ντοβρά), Αρίστη (Αρτσίστα), Βίτσα, Βωβούσα, Βραδέτο, Βρυσοχώρι (Λεσινίτσα), Γρεβενίτι, Δίκορφο (Τζοντίλα), Δίλοφο (Σωποτσέλι), Διπόταμο (Στολοβό), Δόλιανη, Ελάτη (Μπούλτσι), Ελατοχώρι (Τσερνέσι), Ελαφότοπος (Τσερβάρι), Ηλιοχώρι (Ντομπρίνοβο), Καβαλλάρι, Καλωτά ή Καλουτά, Καπέσοβο, Καρυές (Μογγλιόι), Καστανώννας (Δραγά(ρ)ι), Κάτω Πεδινά (Κάτω Σουδενά), Κήποι (Μπάγια), Κουκούλι, Λάιστα, Λεπτοκαρυά (Λιασκοβέτσι), Λιγκιάδες, Μακρίνο, Μανασσή, Μεσοβούνι, Μονοδένδρι, Νεγάδες, Πάπιγκο, Σκαμνέλι, Τρίστενο (Ντρεστενίκο), Τσεπέλοβο, Φλαμπουράρι, Φραγκάδες.



34. Πολιτισμική ενότητα Ζαγορίου

Το Ζαγόρι εκτείνεται βόρεια του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, με το οποίο τους χωρίζει το βουνό Μιτσικέλι (1810 υψ.), εξού και η ονομασία (za-gora = ο τόπος πίσω απ' το βουνό). Στα δυτικά ο ορεινός όγκος της Τύμφης ή Γκαμήλας χωρίζει το Ζαγόρι από την Κόνιτσα, ενώ η κοιλάδα του ποταμού Αώου, από το ύψος της Βωβούσας μέχρι την πόλη της Κόνιτσας, καθορίζει τα βόρεια σύνορά του. Ανατολικά, οι δυτικές παρυφές του Μαυροβουνίου και οι ανατολικές πλαγιές της κοιλάδας του ποταμού Βάρδα, παραπόταμου του Άραχθου, συνιστούν τα όρια με τις περιοχές Μετσόβου και Περιστερίου. Στο εσωτερικό του αναπτύσσεται ένας μεγάλος αριθμός ορεινών σχηματισμών και υψωμάτων με σημα-

118. Τοπίο στο Ζαγόρι



ρα ποτάμια της περιοχής είναι οι Βάρδας (ανατολικά) και Ζαγορίτικος (δυτικά), που συμβάλλουν στον Άραχθο στη θέση Καμπέραγα, και τοπικά ονομάζονται Διπόταμος, και ο Βοϊδομάτης (δυτικά), παραπόταμος του Αώου, που συλλέγει τα όμβρια και πηγαία ύδατα της χαράδρας του Άνω και Κάτω Βίκου. Στο βόρειο τμήμα αναπτύσσεται ένα πλήθος χειμάρρων και ρεμάτων που καταλήγουν επίσης στον Αώο. Τα ρέματα και οι χειμάρροι παίρνουν συνήθως την ονομασία του χωριού στην έκταση του οποίου βρίσκονται (π.χ. Φραγκαδιώτικο, Νεγαδιώτικο, Μπαγιώτικο) και όλα καταλήγουν στα τρία μεγάλα ποτάμια της περιοχής που προαναφέραμε. Από την άποψη του πολιτισμού, το ενδιαφέρον του υδρογραφικού δικτύου εντοπίζεται περισσότερο στις κοιλάδες των ποταμών, τις Λάκκες. Οι λάκκες διαμορφώνουν ιδιαίτερα οικοσυστήματα, όπου έχουν ιστορικά αναπτυχθεί και ανθρώπινες ομάδες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.



119. Η Βίτσα
(Φωτ. Φ. Καψάλη)

Οι οικιστικές ενότητες του Ζαγορίου ακολουθούν το ανάγλυφο του εδάφους, το οποίο συμβάλλει και στην οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική κατά τόπους διαφοροποίηση, στο πλαίσιο πάντοτε της ενότητας της ευ-

ντικότερες τις κορυφές Κλέφτες (1890 υψ.), Κουκουρούτζος (1883 υψ.), Γράβα (1636 υψ.), Τσούκα Ρόσια (1987 υψ.), Τσούκα Τζίνα (1833 υψ.), Κούστα (1731 υψ.), Καζάρμα (1606 υψ.) και Στούρος (1559 υψ.).

Ο φυσικός χώρος του Ζαγορίου χαρακτηρίζεται από πολλά οροπέδια μικρής επιφάνειας, επιμήκεις ορεινές λεκάνες και διάσπαρτες πεδινές εκτάσεις. Το υψόμετρό τους κυμαίνεται από 600 έως 1500 μ. και τα αντίστοιχα τοπωνύμια (Σιάδια, Ριζιανά, Κάμπος, Βαρκό, Βάλια κ.λπ.) με ένα δεύτερο προσδιοριστικό συνθετικό μαρτυρούν φυσικά, γεωγραφικά, ιστορικά και πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά. Η Οξιά, οροπέδιο του Μονοδεντρίου, βρίσκεται σε υψόμετρο 1300 μ. και αποτελεί τοποθεσία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Οι Κάμποι της Ντοβράς και των Σουδενών αλλά και ο κάμπος της Μπάγιας, που διαρρέεται από το ομώνυμο ποτάμι (Μπαγιώτικο), σηματοδοτούν τη γεωργική δραστηριότητα, όπως και τα Σιάδια, ενώ ο Γυφτοκάμπος, πιο ψηλά, παραπέμπει στην κτηνοτροφία και τους Σαρακατσάνους. Οι κοιλάδες με πρώτο συνθετικό τη λέξη «Βάλια» σηματοδοτούν τη γλωσσική ιδιαιτερότητα του Βλαχοζάγορου (Βάλια Μούζγκα στο Φλαμπουράρι, Βάλια Κουκουρίτσα στη Λαίιστα), ενώ τοπωνύμια όπως «Αφορισμένο», «Βακούφικο», «Κλαψοχώραφο» κ.λπ. παραπέμπουν σε συγκεκριμένες πλευρές της κοινωνικής ζωής σε όλες τις εκφάνσεις της¹.

Το ορεινό κλίμα του Ζαγορίου χαρακτηρίζεται από το μεγάλο ύψος των βροχοπτώσεων και χιονοπτώσεων (1800 χιλ.). Οι εκτεταμένες και σχετικά ομαλές πλαγιές των βουνών σε συνδυασμό με τον υψηλό δείκτη βροχοπτώσεων και τη σύσταση του εδάφους (φλύσχης και ασβεστόλιθος) έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός σύνθετου υδρογραφικού δικτύου. Τα σημαντικότε-

«...Σειρές από κατάφυτα ύψώματα, μικρά και μεγάλα, τὸ ἓνα πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὡς πέρα στὰ βουνὰ τοῦ Μετσόβου, ὅπου τὸ χρῶμα γίνεται βαθὺ γαλάζιο ἀπὸ τὴν ἀπόσταση καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς βλάστησης, κι ὡς τὰ ριζὰ τοῦ Μιτσικελιού...»

Ι. Νικολαΐδης, Ζαγόρι, 1982.



120. Λότζια

«...Τὸ μεσοχώρι χωρίζονταν μ' ἓνα χαμηλὸ πεζούλι σὲ δύο: στὸ ἄπάνω, ἓνα σκαλοπάτι ψηλότερο, μπροστὰ στὸ σχολεῖο, μὲ τὸ μεγάλο πλάτανο. Ἐκεῖ καθόνταν στὸν ἴσκιό οἱ γερωντότεροι, οἱ πρῶχοντες καὶ συζητοῦσαν τὰ “σοβαρὰ ζητήματα” τοῦ χωριοῦ. Στὸ κάτω μεσοχώρι ἐμεῖς οἱ νεότεροι. Οἱ ξένοι, οἱ δουλευτάδες, συνήθως Λακιῶτες, καὶ οἱ γύφτοι, οὔτε στὸ ἓνα, οὔτε στὸ ἄλλο, ἀλλὰ πιο̄ πέρα πρὸς τὸ μπακάλικο καὶ πίσω ἀπ' αὐτό...»

Π. Ἀποστολίδης, *Ὅσα θυμᾶμαι*, 1983.

Σαρακατσάνοι στην κτηνοτροφία, οι Γύφτοι στα τεχνικά επαγγέλματα και τη μουσική και οι Λακκασουλιώτες που εγκαθίστανται στην περιοχή αναλαμβάνουν βοηθητικές λειτουργίες (χουσμειάρηδες, τσομπαναράιοι, φύλακες κ.λπ.) αφομοιούμενοι με το χρόνο στην τοπική κοινωνία.

Ἡ τοπική κοινωνία και οικονομία, ὅπως διαμορφώθηκαν κατά τους νεότερους χρόνους, διαμόρφωσαν το φυσικό χώρο σε «ανθρωπογενές» περιβάλλον, αποτυπώνοντας σ' αὐτόν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, το ἴδιο το μοντέλο του πολιτισμοῦ που παρήγαγαν. Μία προσεκτική ἀνίχνευση του χώρου εὐκόλα οδηγεί στην ἀνακάλυψη των ιδιαίτερων ἐκείνων πολιτισμικῶν στοιχείων που τον χαρακτηρίζουν. Καταρχήν, οἱ ζώνες βλάστησης, που διακρίνονται σαφῶς στο τοπίο, δεν αντανακλόν μόνο τις παραγωγικές δραστηριότητες ἀλλά και την ἴδια την εθνολογική συγκρότηση του χώρου με τις ἀντίστοιχες πολιτισμικές διαφοροποιήσεις. Ἡ «αλπική» ζώνη των βοσκοτόπων ἀντιστοιχεί στους Σαρακατσάνους, οἱ δασικές ζώνες του ἀνατολικοῦ Ζαγορίου στους Βλάχους, ζώνη του μικτοῦ συστήματος με τις καλλιεργούμενες ἐκτάσεις, τα κηπάρια, τα κλαδερά, τα λιβάδια κ.λπ. στους Ζαγορίσιους. Οἱ οικισμοί με βάση τα γεωλογικά δεδομένα της περιοχῆς, δηλαδή ἀνάλογα με τα πετρώματα, διακρίνονται σε δύο μεγάλες ἐνότητες, ἡ μία στο ἀνατολικό τμήμα, ὅπου κυριαρχεῖ ο φλύσχης (μαύρη πέτρα), και ἡ ἄλλη στο κεντρικό και δυτικό, ὅπου κυριαρχεῖ ο ασβεστόλιθος (ἄσπρη πέτρα). Αὐτή ἡ διαφοροποίηση εἶναι σημαντική και για την αισθητική του τοπίου, φυσικοῦ και οικιστικοῦ, παρόλο που αὐτό δεν περιορίζει και πολύ τους μαστόρους ὅσον ἀφορὰ τους συνδυασμούς, τόσο στην πέτρα ὅσο και στη σχιστόπλακα.

ρύτερης περιοχής. Με βάση λοιπόν τη χωροταξική οργάνωση, στο Ζαγόρι διαμορφώνονται οι παρακάτω οικιστικές υποενότητες: Τα Βλαχοχώρια, γνωστά ως Βλαχοζάγορο, τα οποία αναπτύσσονται στις νότιες πλαγιές της Λάκκας Αώου και στην κοιλάδα του Βάρδα (βόρειο και ανατολικό Ζαγόρι). Τα χωριά της κοιλάδας του Ζαγορίτικου ποταμού, τα οποία σχηματίζουν την οικιστική ενότητα που είναι γνωστή και ως Λάκκα Ζαγορίου (νότιο Ζαγόρι). Τα χωριά της κοιλάδας του Άνω Βίκου, τα οποία εκτείνονται από το Γυφτόκαμπο μέχρι το ανατολικό τμήμα της χαράδρας του Βίκου (Κεντρικό Ζαγόρι) και τα χωριά της κοιλάδας του Βοϊδομάτη, τα οποία απλώνονται από τις πηγές του μέχρι την έξοδό του στον κάμπο της Κόνιτσας (δυτικό Ζαγόρι). Βεβαίως αυτές οι υποενότητες συγκρότησαν ιστορικά ένα οικιστικό, γεωγραφικό και πολιτισμικό σύνολο με τους ανάλογους μηχανισμούς επικοινωνίας και μεταφορικό του οδικό δίκτυο, με αποτέλεσμα να προκύψει η συγκεκριμένη ανθρωπογεωγραφική ενότητα και κατ' επέκταση μια συνείδηση κοινότητας.

Είναι γνωστό, πράγματι, ότι κατά τους νεότερους χρόνους το ιδιότυπο διοικητικό και φορολογικό καθεστώς του Ζαγορίου συσπείρωσε τους οικισμούς της ευρύτερης περιοχής του. Παράλληλα ολοκληρώθηκε η οικονομική και κοινωνική συγκρότησή του και διαμορφώθηκαν οι πολιτισμικές του ιδιαιτερότητες. Επίσης, σε ένα ενιαίο πλαίσιο αναπτύχθηκαν και οι οικονομικές εξειδικεύσεις των εθνοτικών ομάδων, που κατοίκησαν στο χώρο. Στην κάθε ομάδα αναπτύσσεται μια κυρίαρχη παραγωγική-οικονομική δραστηριότητα, η οποία την χαρακτηρίζει κοινωνικά και πολιτισμικά. Όπως θα δούμε και παρακάτω, οι Ζαγορίσιοι και οι Βλαχο-Ζαγορίσιοι επιδίδονται στο εμπόριο και τα επαγγέλματα, οι

«...Στο Πάπιγκο στο
μαχαλά
είναι μια κρύα βρύση
ποιος έχει ντέρτι στην καρδιά
εκεί να πάει να σβήσει...»

σύγγελλο στο Πάπιγκο στο Μαχαλά, η βρύση του Ντούβλη στα σύνορα του Ζαγοριού με τους Μηλιωτάδες και τόσες άλλες αποτυπώνουν τις ιστορικές συνθήκες μιας εποχής με τη μνημείωση γεγονότων, περιστατικών, καταστάσεων κ.λπ. Η τελευταία, η βρύση του Ντούβλη, για παράδειγμα, παραπέμπει σε μια από τις πιο σημαντικές διαστάσεις της ιστορίας του Ζαγοριού κατά την τουρκοκρατία, αφού εκεί έρχονταν οι αντιπρόσωποι του Σουλτάνου για να συναντηθούν με τους εκπροσώπους της αυτόνομης ομοσπονδίας του Ζαγοριού για υπηρεσιακούς λόγους, μιας και δεν είχαν το δικαίωμα με βάση τη συνθήκη υποταγής να εισέλθουν στην περιοχή. Ο Ντούβλης, από τον οποίο πήρε το όνομα η βρύση αυτή, ήταν ντερβέναγας της περιοχής².

Πέρα από την παραγωγική και συγκοινωνιακή υποδομή, στο χώρο είναι ευτονη η παρουσία των ιερών τόπων και κτισμάτων, που, ως γνωστόν, έπαιξαν έναν σημαντικό κοινωνικό, πνευματικό, πολιτιστικό αλλά και οικονομικό ρόλο στο παρελθόν. Τα εικονοστάσια, σεμνά σύμβολα της ιερότητας αλλά και σαν αρχαίες ερμές, σηματοδοτούν οριακά σημεία της οργάνωσης του χώρου (σταυροδρόμια, όρια κοινοτήτων κ.λπ.), καθαγιάζοντας τον τόπο και εξημερώνοντας τη φύση μαζί με τα ξωκλήσια και τα μοναστήρια³.

Τα ξωκλήσια «ζώνουν» και εδώ τους οικισμούς, οριοθετώντας συχνά την κοινοτική έκταση αλλά και συμβάλλοντας τόσο στην οικολογική προστασία με τις γνωστές απαγορεύσεις (βακούφικα) όσο και στη διαμόρφωση μιας αισθητικής του τοπίου. Ο καθαγιασμός τόπων με ιδιαίτερη περιβαλλοντική σημασία, όπως των δασυλλίων πάνω από τους οικισμούς, που είναι χρήσιμα για τη συγκράτηση των εδαφών και των νερών, αποσκοπεί στην προστασία τους, κάτι που επιτυγχάνεται με

121. Ξωκλήσι



Αρκετά ενδιαφέρουσες είναι οι υποδομές της προ-βιομηχανικής εποχής στο Ζαγόρι, φαινόμενο που συνδέεται και με την κοινωνική και πολιτική ιστορία του. Οι δρόμοι και τα μονοπάτια, λιθόστρωτα ή όχι, με πέτρινες σκάλες στις απότομες πλαγιές των βουνών (π.χ. σκάλες Βίτσας, Κουκουλίου και Βραδέτου), οι βρύσες σε καίρια σημεία των δρόμων και τα πάμπολλα πέτρινα γεφύρια θυμίζουν μια άλλη εποχή αλλά και έναν άλλο ρόλο της τοπικής αυτής κοινωνίας. Τα γεφύρια στο Ζαγόρι ξεπερνούν τα εκατό, από τα οποία αρκετά είναι χτισμένα μέσα στους οικισμούς. Στο Τρίστενο, Γρεβενίτι, Δόλιανη, Βωδούσα, Βρυσοχώρι, Πάπιγκο, Δίλοφο, Βίτσα, Κουκούλι, Καπέσοβο, Τσεπέλοβο, Κήποι, Νεγάδες, Φραγκάδες και Καβαλλάρι τα γεφύρια υπάρχουν ακόμα μέσα στους οικισμούς. Οι νερόμυλοι, χτισμένοι συχνά δίπλα σε γεφύρια σε έναν αρκετά ενδιαφέροντα συνδυασμό, τόσο από αρχιτεκτονική όσο και από κοινωνική-οικονομική άποψη, αποτελούν βασικό στοιχείο της προ-βιομηχανικής οικονομίας αλλά και έναν σημαντικό τόπο κοινωνικής συνεννόησης με ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον. Μαζί με το χωράφι, το αλώνι (τέτοια σώζονται πολλά στο Ζαγόρι) και τον πέτρινο φούρνο αποτελούν το σύστημα παραγωγής του ψωμιού στην αγροτική παραδοσιακή κοινωνία. Σήμερα σώζεται ένας μικρός αριθμός νερόμυλων (π.χ. Μπάγιας, Τρίστενου, Φραγκάδων), ενώ οι όχθες των ποταμών και ρεμάτων είναι κατάσπαρτες από ερείπιά τους. Οι βρύσες, επίσης, αποτελούν σημαντικά σημεία της οργάνωσης του χώρου αλλά και τόπους ιδιαίτερα φορτισμένους και συνυφασμένους με παραδόσεις και ιστορικά γεγονότα κατά έναν τρόπο που τους προσδίδει ιδιαίτερη συμβολική αξία. Η βρύση στο Ροντοβάνι της Δοβράς, η βρύση «Πηγάδια» στα Καγκέλια της Τζωντήλας, η βρύση του Πρωτο-

«...έλαβα ο ειπόφενομενος νικολός δημητρη Σιωζος βελτζιστινός απο τοῦ επιτροπου κονσταντη πλακήδαν γροσια 860 νομερον οχτακοσια ἑξιντα δια τιν εργασίαν του εις εκκλησιαστικον κουκουλιου μιλον οπου εδουλεύσαμεν εμεις νικολαος και ανασταση και μενω και εδοσα το παρόν μου εξοφλίσιμον εις χῆρας του κυρίου ανδρεα πλακίδαν εις ενδιξιν τις αλιθιάς και ασφαλιαν και υποφενομεν 1856 νοεμβριου 7...»

Κ. Π. Λαζαρίδης, *Το χωριό μου το Κουκούλι*, 1977.

λουτά (Παναγίας-Βισικίου), στο Γρεβενίτι (Παναγίας-Βοτσάς), στο Μονοδέντρι (Αγίας Παρασκευής), στη Βίτσα (Προφήτη Ηλία), στους Ασπραγγέλους (Παναγίας), ενώ ανάμεσα στο Καπέσοβο και το Τσεπέλοβο, (στου οποίου την κοινοτική έκταση ανήκει), βρίσκεται το ξακουστό μοναστήρι του Ρογγοβού (Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου) που υπήρξε σημαντικό εκπαιδευτικό κέντρο⁵.

Αυτό που εντυπωσιάζει και προκαλεί συνάμα απορίες στο Ζαγόρι, είναι μια οικονομική ευμάρεια που έχει αποτυπωθεί στα ιδιωτικά και τα δημόσια κτίρια και που κάθε άλλο παρά μπορεί να αιτιολογηθεί από τον περιβάλλοντα φυσικό χώρο. Οι παραγωγικοί πόροι του είναι εμφανώς τέτοιοι, που δεν θα μπορούσαν να οδηγήσουν από μόνοι τους σε καταστάσεις οικονομικής διαφοροποίησης, σε μια οικονομική άνδιση, πέρα από τα όρια μιας αγροτικής κοινωνίας αυτοσυντήρησης. Η οικονομι-



122. Προφήτης Ηλίας Βίτσας

κή απογείωση, που επέφερε βεβαίως και μιαν ανάλογη κοινωνική και πολιτισμική διαφοροποίηση, συνδέεται με συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες και κυρίως με τη σχέση της τοπικής κοινωνίας με την κεντρική οθωμανική διοίκηση και τα επακόλουθα αυτής της σχέσης, τόσο στο ίδιο το εσωτερικό του συνόλου των κοινοτήτων όσο και στη διασύνδεσή τους με εξωτε-

ρικούς οικονομικούς και πολιτικούς μηχανισμούς.

Συγκεκριμένα, η υποταγή των Ζαγορισίων στους Τούρκους έγινε με παράλληλη παραχώρηση σημαντικών προνομίων, με σημαντικότερα αυτά της αυτονομίας-αυτοδιοίκησης και των φοροαπαλλαγών. Το Ζα-

την ένταξή τους στη σφαίρα της ιερότητας. Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα σχετικό με το εκκλησιαστικό δάσος του Λιασκοβετσίου (Λεφτοκαρυάς) από κείμενο του ντόπιου Βασ. Αυδή: «Τοῦτο (τὸ ἐκκλησιαστικὸν δάσος) ὡς εἶναι γνωστὸν ἐκ παραδόσεως, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀνεγράφετο εἰς σελίδα τινὰ τοῦ ἐμπρησθέντος Κώδικος Ἁγίου Νικολάου, τὸ πάλαι ἀνῆκε κατὰ τμήματα εἰς διαφόρους κατοίκους, οἵτινες συναισθανόμενοι τὸ ὠφέλιμον καὶ τὴν χρησιμότητα αὐτοῦ διὰ τε τὰ νερά, τὴν συγκράτησιν τοῦ ἐπικλινούσ ἐδάφους, καὶ τὴν μὴ ἀποψίλωσιν τοῦ ἐκ τῶν δένδρων, εἶχον προσυμφωνήσει ὅλοι ὅπως ἀπαγορευθεῖ ἐντελῶς ἢ ἐν αὐτῷ ξύλευσις καὶ κλαδονομή, μὴ ἐπιτρεπομένης μηδὲ τῆς διεισδύσεως ἐν αὐτῷ οὐ μόνον τῶν φορτηγῶν ζώων καὶ αἰγοπροβάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐριφίων...»⁴.

Τα μοναστήρια, πέρα από το θρησκευτικό και αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν, βοηθούν στην αποκάλυψη σημαντικών πτυχών του τοπικού πολιτισμού συνολικά, καθώς στο παρελθόν επιτελούσαν σημαντικές λειτουργίες κοινωνικού, οικονομικού και πολιτιστικού χαρακτήρα. Τα μοναστήρια κατείχαν σημαντικές περιουσίες -και έτσι έπαιζαν έναν ρόλο στην οικονομική ζωή-, αποτελούσαν πόλους έλξης και πληθυσμικής συσπείρωσης, είχαν εκπαιδευτικές λειτουργίες αλλά εξαλείχτηκαν συνάμα, όσα βρίσκονταν σε σημαντικά περάσματα, και σε σταθμούς ταξιδιωτών, εμπόρων και προσκυνητών. Ο χώρος του Ζαγορίου είναι γεμάτος από μοναστήρια και μάλιστα πολλά χωριά διαθέτουν πάνω από ένα. Στα Άνω Πεδινά υπάρχουν τα μοναστήρια της Ευαγγελίστριας και της Αγίας Παρασκευής, στο Σκαμνέλι του Αγίου Νικολάου και της Αγίας Παρασκευής, ενώ σημαντικά μοναστήρια υπάρχουν στην Αρίστη (Σπηλιώτισσας), στους Κήπους (Παναγίας), στην Κα-

«... Ζ' Ὅσα τῶν γεννημάτων καὶ ἄλλα εἰσοδήματα τοῦ Μοναστηρίου περισσεύσωσι οἱ ἐπίτροποι καὶ ὁ ἡγούμενος θέλουν πωλεῖ ταῦτα πρὸς ὠφέλειαν τοῦ Μοναστηρίου καὶ τὰ χρήματα ἅμα συγκεφαλαιωθῶσι ἄρκετὰ θέλουν τὰ δανείζει εἰς ἀσφαλῆ μέρη ἢ θέλουν ἀγοράζει κτήματα τοῦ Μοναστηρίου, ἅτινα νὰ δίδωσι ὠφέλειαν».

Στάθης Λαμπρίδης,
Ἐπάνω Σουδενά, 1984.

ψη τοπικής κοινωνίας αναφερόμαστε ουσιαστικά στην ιστορική περίοδο από τα μέσα του 18ου μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, οπότε και παρατηρείται η οικονομική του απογείωση, η κοινωνική ευημερία και η άνθιση του λαϊκού πολιτισμού. Το ίδιο το οικιστικό δίκτυο προσέλαβε την οριστική του μορφή, αυτή που διατηρεί μέχρι σήμερα, στα μέσα του 18ου αιώνα⁸.

Φυσικά η μετανάστευση, που με τα αποτελέσματά της επηρέασε καθοριστικά την τοπική κοινωνία, δεν μπορεί να ερμηνευτεί με βάση τη συνθήκη υποταγής. Είναι ένα φαινόμενο που, όπως και αλλού, συνδέεται με παράγοντες όπως η ανεπάρκεια των φυσικών πόρων, η χρέωση από τις φορολογικές πρακτικές και η συσσώρευση της γης στα χέρια λίγων προεστώτων αλλά και στα μοναστήρια, η επιδείνωση των ιστορικών συνθηκών, ιδίως κατά τον 19ο αιώνα κ.λπ.⁹.

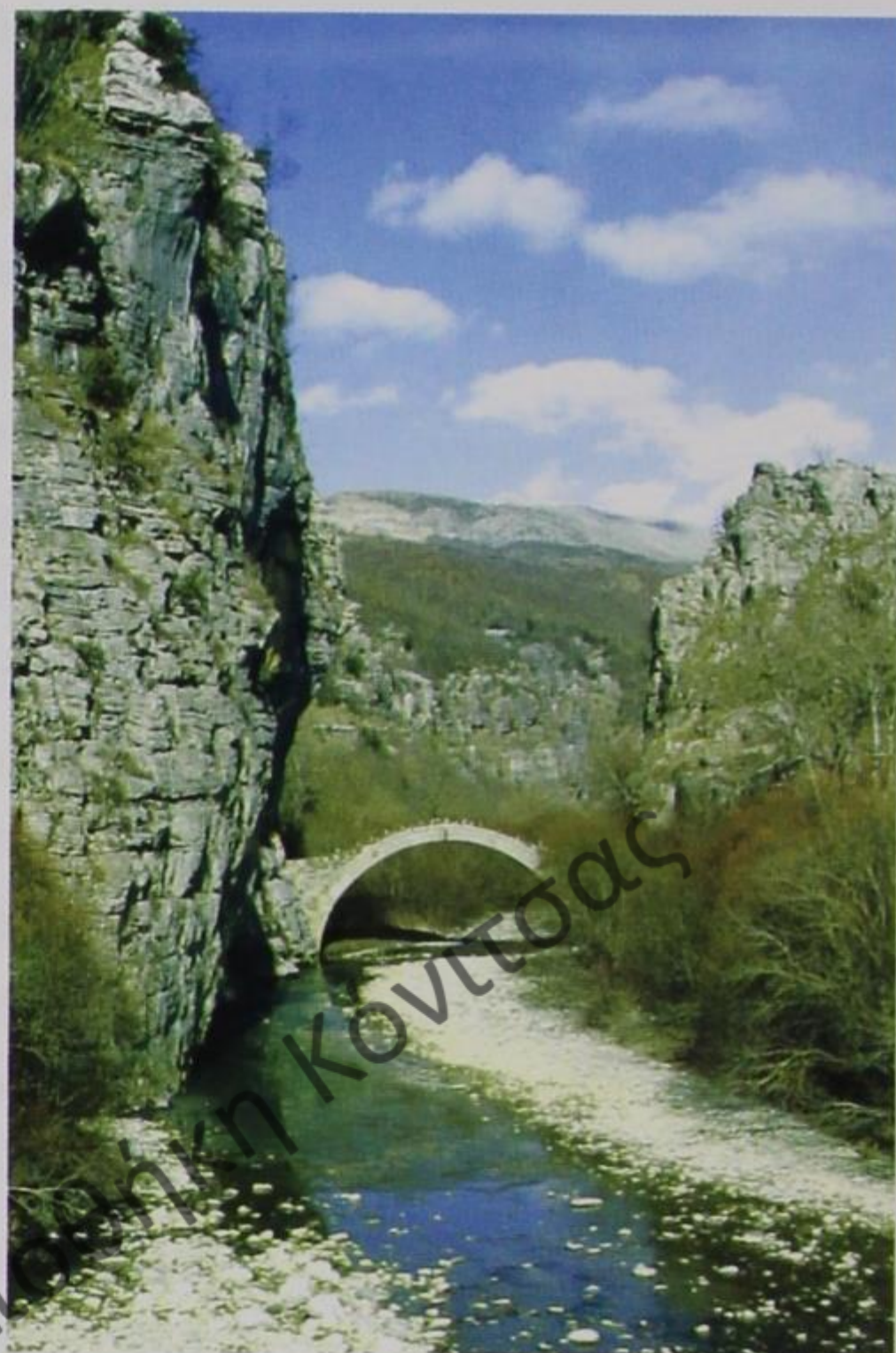


124. Αναμνηστική φωτογραφία με ξενιτεμένους

Η σημασία της αποδημίας για την εξέλιξη του Ζαγοριού δεν πρέπει, ωστόσο, να οδηγεί στην υποβάθμιση της αγροτικής βάσης, τόσο της γεωργικής όσο και της κτηνοτροφικής. Ο Γ. Παπαγεωργίου έχει δείξει στη σχετική μελέτη του ότι και γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή είχε το Ζαγόρι. Η κτηνοτροφία μάλιστα δεν περιοριζόταν σ' εκείνη των μετακινούμενων ημινομά-

γόρι δεν τσιφλικοποιήθηκε ποτέ, εκτός από κάποια περιφερειακά τμήματά του, ενώ η συνθήκη υποταγής του 1430, γνωστή και ως «Βοϊνίκο», εκτός των άλλων, προέβλεπε την υποχρέωση στρατολόγησης ενός αριθμού ανδρών, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν βασικά ως ιπποκόμοι από την Πύλη («βοϊνίκηδες»), γεγονός στο οποίο αποδίδεται η αρχή του φαινομένου της αποδημίας, του «ταξιδιωτισμού» των Ζαγορισίων⁶. «Ἐν τῷ χρονικῷ τῆς Βοτσᾶς μνημονεύεται, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1485-1500 ἔκ τῶν κατ' ἔτος εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἀποστελλομένων Ζαγορισίων πρὸς θεραπείαν τῶν ἵππων καὶ ἁμαξῶν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἐτρέποντο καὶ τινες μετὰ τὸ χρονικόν τῆς υπηρεσίας ἐν τῇ αὐτῇ διάστημα εἰς διάφορα ἐκεῖ ἔργα μέχρι τοῦ ἐπιόντος...»⁷. Κάπως ἔτσι πρέπει να αρχίσει αυτή η ιστορία αλλά στη συνέχεια, και κυρίως από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, προσέλαβε διαστάσεις γενικευμένου φαινομένου, που ἀφήσε ανεξίτηλη τη σφραγίδα του στην τοπική κοινωνία και τον πολιτισμό της. Μέχρι τότε βεβαίως η γεωργοκτηνοτροφία αποτελούσε τη βάση της οικονομικής ζωής των κοινοτήτων, παραμένοντας, μετά την αποδημία των ανδρών στα χέρια των γυναικών, που φυσικά ἔμεναν σταθερά πίσω στα χωριά.

Με την ανάπτυξη του εμπορίου και των επαγγελματιών και την προκοπή των ανδρών στην ξενιτιά αρχίζει να μετασχηματίζεται η Ζαγορίσια κοινωνία, έχοντας πάντοτε τόσο τα προνόμια όσο και τις διασυνδέσεις με την κεντρική εξουσία, προϋποθέσεις απαραίτητες για την ευημερία. Είναι γεγονός ότι όταν αναφερόμαστε στο Ζαγόρι ως ένα παράδειγμα ευημερούσας από κάθε ἀπο-



123. Το γεφύρι του Λαζαρίδη

«...Με τον καιρό τ' ἀδέρφια ἀπλωσαν πανιά για βαθύτερα νερά, ξανοίχτηκαν στο εμπόριο. Προαγόραζαν ρύζια, σταφύλια, γάλα από στάνες και το τυροκομούσαν. Τα μεταπουλούσαν σε χοντρεμπόρους στη Φιλιππούπολη και στη Σόφια...»

Φρ. Τζιόβας,
Έξοδος για πάντα,
1991.

παράλληλα βιώθηκε δραματικά από τους ανθρώπους:

«Την ξενιτειά, τη γυμνωσιά, την πίκρα και το χάρο,
τα τέσσερα τα ζύγιασα, βαρύτερ' είν' τα ξένα!

Παρηγοριά 'χει ο θάνατος, ελεημοσύνη ο χάρος
κι ο ζωντανός ο χωρισμός παρηγοριά δεν έχει.»¹¹

Κι ενώ η κινητικότητα των Ζαγορισίων και των Βλαχοζαγορισίων οδηγεί στην οικονομική απογείωση, την κοινωνική διαφοροποίηση και την πολιτισμική ανέλιξη, υπάρχει στο χώρο μια άλλη κινητικότητα, αυτή των περιοδικών μετακινήσεων των Σαρακατσάνων κτηνοτρόφων, που συνεχίζει το πανάρχαιο μοτίβο της από τα βουνά στους κάμπους, διατηρώντας τους ίδιους ρυθμούς, τις ίδιες στράτες, τα ίδια χαρακτηριστικά, στο περιθώριο της άλλης Ζαγορίσιας κοινωνίας μέχρι πολύ πρόσφατα. Οι Σαρακατσάνοι θα πολιτογραφηθούν και θα ενταχθούν σ' αυτή την κοινωνία κατά τη δεκαετία του 1930¹² αποκτώντας στη συνέχεια και σπίτια στα χωριά, σπίτια που έμειναν έρημα με την έξοδο των Ζαγορισίων. Η ομάδα αυτή με τον ποιμενικό πολιτισμό της και τα αρχαϊκά ήθη και έθιμα, όπως τα περιέγραψε τόσο η Α. Χατζημιχάλη όσο και ο J. Campbell¹³ αποτέλεσε όντως μια σημαντική δημογραφική, κοινωνική και πολιτισμική «ένεση» στην περίοδο του μεσοπολέμου αλλά και μετά τον εμφύλιο, αφού ο Ζαγορίσιος πληθυσμός είχε υποστεί μιαν ανεπανόρθωτη δημογραφική εκκένωση, με αποτέλεσμα τη συνολική αποδυνάμωσή του.

Πράγματι, τόσο η δημογραφική εικόνα, όσο και η πληθυσμιακή σύνθεση του Ζαγορίου μεταπολεμικά αλλάζει ριζικά, καθώς η αποδημία τώρα μετατρέπεται σε γενικευμένη έξοδο, στο πλαίσιο των γνωστών κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων στον ελλαδικό χώρο μετά τον εμφύλιο. Εδώ η αφαιμάξη είχε ξεκινήσει ήδη από την

δων, αλλά είναι γεγονός ότι και ντόπιοι ιδιώτες, και μοναστήρια διέθεταν κοπάδια, όπως είναι επίσης γεγονός, ότι κάθε κοινότητα είχε τα δικά της κοπάδια, που φτιάχονταν από τα λίγα ζώα κάθε οικογένειας και τα έβοσκαν κοινοτικοί τσομπάνηδες, ένα σύστημα που σε κάποια χωριά διατηρείται ως σήμερα⁸.

Είναι χαρακτηριστικό λοιπόν το γεγονός, ότι όλη η αγροτική υποδομή μένει κατά κανόνα στην αρμοδιότητα των γυναικών, αφού οι άνδρες ξενιτεύονται και έτσι μπορεί να εξηγηθεί και το γεγονός ότι στο Ζαγόρι το ίδιο δεν αναπτύχθηκε η βιοτεχνία (με ελάχιστες εξαιρέσεις), παρά το γεγονός ότι οι Ζαγορίσιοι ασχολήθηκαν και μ' αυτή, πέρα από το εμπόριο και τα επαγγέλματα, εκτός Ζαγορίου, όπως για παράδειγμα στα Γιάννινα. Ο πλούτος που επενδύεται στο Ζαγόρι με διάφορες μορφές είναι «καζάντι» της ξενιτιάς και η γενική άνθιση της Ζαγορίσιας κοινωνίας που αποτυπώθηκε στο δομημένο χώρο και τον πολιτισμό της προέκυψε από τη λειτουργία του υλικού και συμβολικού κεφαλαίου που συνέρρεε στην περιοχή, όπου μετατρέποταν σε δύναμη και παράγοντα προωθητικό, μέσα από διαδικασίες δημιουργικής αφομοίωσης εκ μέρους της τοπικής κοινωνίας.

Η ξενιτιά θεδαίως δεν έφερε μόνο πλούτο και διαφοροποίηση στην τοπική κοινωνία, αλλά σφράγισε ανεξίτηλα τόσο τις κοινωνικές και διαπροσωπικές στους κόλπους της οικογένειας σχέσεις όσο και την συλλογική έκφραση των κοινοτήτων, γεγονός που έχει αποτυπωθεί με τον πιο ποιητικό και δραματικό τρόπο στα Ζαγορίσια δημοτικά τραγούδια. Το Καπεσοβίτικο τραγούδι «Στο Κάιρο αρρώστησα, στα Γιάννινα θα γιάνω/στην άκρη απ' το Καπέσοβο θα πέσω να πεθάνω...»¹⁰ ακούγεται και σήμερα στην περιοχή, διατηρώντας τις μνήμες ενός φαινομένου που ήταν ευεργετικό για τον τόπο αλλά

«...Αργότερα, πολύ αργότερα, κοντά στον ίδιο κέρασο αποχαιρετούσαν οι φαμελιές της περιοχής άντρες τους και παιδιά που έφευγαν να κυνηγήσουν την τύχη σε μακρινούς τόπους. Πλάι στο καταραμένο δέντρο άλλαζαν το στερνό φιλί...»

Φρ. Τζιόβας, Έξοδος για πάντα, 1991.

μέρους ετερότητες, που κι αυτές συντελούν στη διαμόρφωση ενός πλούσιου και ζωντανού συνόλου που, παρουσιάζοντας μιαν εκπληκτική συνοχή μέσα από τη σύνθεση και τη δημιουργική αφομοίωση επιμέρους στοιχείων, έχει τη δυνατότητα να συνδιαλέγεται με το υπερτοπικό με δημιουργικούς όρους και να οικειοποιείται εισαγόμενα στοιχεία, όχι με παθητικό τρόπο αλλά μάλλον εντάσσοντάς τα στο τοπικό πολιτισμικό σύστημα, έτσι ώστε να μην αλλοιώνεται ο χαρακτήρας του ως προς τα βασικά του συστατικά στοιχεία (σύστημα αξιών, κοσμοθεωρία, αισθητική αντίληψη κ.λπ.).

Σημειώσαμε ήδη ότι η βιοτεχνία δεν αναπτύχθηκε στο Ζαγόρι όπως σε άλλες περιοχές (Μέτσοβο, Συρράκο κ.λπ.), όπως δεν αναπτύχθηκαν και εξειδικευμένες τεχνικές δραστηριότητες εκτός από την αγιογραφία (βασικά στο Καπέσοβο), τη λαϊκή ιατρική και βοτανική (Βικογιατροί) και βεβαίως τις τεχνικές ασχολίες των Βλαχοζαγορισίων (π.χ. πριονάδες στη Βωβούσα). Είναι χαρακτηριστικό ότι οι μαστόροι, μαραγκοί κ.λπ., που κατασκευάζουν τα ιδιωτικά και δημόσια κτίρια στο Ζαγόρι, προέρχονται από τα μαστοροχώρια της Κόνιτσας και των Τζουμέρκων. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι η λαϊκή τέχνη περιορίζεται στο πλαίσιο της οικοτεχνίας (υφαντική, πλεκτική κ.λπ.), που βρίσκεται στα χέρια των γυναικών σ' ό,τι αφορά την ομάδα των Ζαγορισίων, ενώ οι Σαρακατσάνοι έχουν βεβαίως να παρουσιάσουν όλο τον πλούτο αυτής της ομάδας με την αρχαϊκή της οργάνωση, τα αυστηρά ήθη και τους «δώριους» τρόπους, έναν πλούτο που κατέγραψε και μελέτησε στο μνημειώδες έργο της η Αγγ. Χατζημιχάλη¹⁵. Από την άλλη, τέχνες όπως η σιδηρουργία, η καλαθοπλεκτική και η μουσική βρίσκονται στα χέρια της ομάδας των Γύφτων που είναι εγκατεστημένοι στο σύνολο σχεδόν των χω-

απελευθέρωση, με το νέο ρεύμα μετανάστευσης που επιτάθηκε και από την ίδια την πολιτική του ελληνικού κράτους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την απαλλοτρίωση των δασών («ορμάνια»), πολιτική που εύστοχα στηλιτεύει αργότερα ο Ζαγορίσιος Βασίλης Φανίτσιος.¹⁴

Οι εξελίξεις αυτές βεβαίως σηματοδοτούν και την παρακμή του τόπου. Τα χωριά φτάνουν στα όρια της ερήμωσης, ενώ, ευτυχώς, ένα μεγάλο ποσοστό δεν υφίσταται ιδιαίτερες καταστροφές από τους πολέμους. Αυτό σημαίνει ότι διατηρήθηκαν οι οικισμοί και οι υποδομές τους ως μάρτυρες μιας περασμένης εποχής. Η επιστροφή που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια και το αυξανόμενο ενδιαφέρον ντόπιων και ξένων, συντελεί στην τουριστική ανάπτυξη και την τάση απόκτησης μιας δεύτερης κατοικίας, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν συνεπάγεται την κοινωνική-οικονομική ανασυγκρότηση και την πολιτισμική αναγέννηση του χώρου. Οι φολκλορικές αναβιώσεις απλώς επισφραγίζουν την πραγματικότητα της απώλειας ενός κόσμου αλλά και την ανάγκη διατήρησης των όποιων δεσμών σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο.

Να δούμε όμως ποια είναι τα χαρακτηριστικά αυτού του πολιτισμού, στοιχεία του οποίου διασώζονται ως μνημεία στο χώρο και στο λόγο των Ζαγορισίων, στις γραπτές και μη πηγές, στη ζώσα παράδοση. Κατ' αρχήν, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να σημειώσουμε κάτι που προκύπτει από τα προηγούμενα, ότι δηλαδή αυτός ο τοπικός πολιτισμός είναι προϊόν μιας δυναμικής και μιας διαλεκτικής που αναπτύχθηκε ανάμεσα στην τοπική κοινωνία και την ευρύτερη γεωγραφική ενότητα της οποίας αποτέλεσε τμήμα και ότι βεβαίως στο πλαίσιο της τοπικής ενότητας συνυπάρχουν και συντίθενται επι-

«...Για τὸ Ζαγόρι, ἂν δὲν γίνεῖ τὸ θάμα, ἡ ὥρα μὴδὲν εἶναι κοντά, τὰ περιθώρια τῆς ἀντοχῆς ἔχουν ἐξαντληθεῖ...»

Ἰ. Νικολαΐδης, Ζαγόρι, 1982.

χογραφιών στα αρχοντικά της Καστοριάς και των Αμπελακιών...». Αυτά μεταξύ άλλων γράφει ο Μ. Γ. Μερακλής για τη λαϊκή τέχνη στο Ζαγόρι¹⁷. Τέτοια σπίτια, βεβαίως ανήκουν στο στρώμα εκείνων των Ζαγορίσιων που πλουτίζουν στην ξενιτιά. Είναι, ωστόσο, ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι στα ίδια αυτά σπίτια, με τον οιονεί αστικό χαρακτήρα, υπάρχουν στοιχεία όπως ο γυναικωνίτης, που επικοινωνεί με το δωμάτιο υποδοχής μέσω ενός μικρού παραθύρου, από το οποίο οι γυναίκες μπορούν να βλέπουν τους άντρες αλλά οι ίδιες είναι αδέατες...

Το χρήμα που εισρέει από την ξενιτιά στο πλαίσιο μιας προκαπιταλιστικής λειτουργίας του πλούτου διοχετεύεται κατά ένα μέρος σε επενδύσεις κοινωνικού γοήτρου, με αποτέλεσμα να ωφεληθούν άμεσα και οι τέχνες και οι τεχνικές ομάδες. Η οικονομική δυνατότητα και η επιθυμία επίδειξης του πλούτου και γενικότερης προβολής έχουν ως αποτέλεσμα την κατασκευή μεγάλων και «πολυτελών» σπιτιών εκ μέρους αυτού του στρώματος, όπου καλούνται διάφοροι λαϊκοί καλλιτέχνες να εργαστούν, δίνοντας σημαντικά έργα της λαϊκής τέχνης, όπως σκαλιστά ταβάνια, ζωγραφιστά αρμάρια και παραθυρόφυλλα, τοιχογραφίες με τη γνωστή τεχνοτροπία και θεματολογία. «Τα σχέδια των τοίχων παριστάνουν, με τολμηρά πράσινα, κίτρινα, κόκκινα χρώματα, ανθοδοχεία γεμάτα, ανθοδέσμες με άσπρα κρίνα και περιστέρια, κάστρα και πολιτείες, εκκλησιές με κυπαρίσσια, λίμνες και θάλασσες, ζώα και μάλιστα λιοντάρια, και διάφορα τοπία, με κυπαρίσσια ή και άλλα δέντρα με πουλιά. Στα αρμάρια και τα παραθυρόφυλλα τα συνηθισμένα διακοσμητικά θέματα είναι ρόμβοι σε χρώμα βυσσινί ανοιχτό πάνω σε φόντο πράσινο και γαλάζιο ή κύκλοι στο ίδιο χρώμα πάνω σε φόντο άσπρο...»¹⁸.

ριών και μάλιστα στο οικιστικό και κοινωνικό περιθώριό τους, επιτελώντας τέτοιες σημαντικές συμπληρωματικές τεχνικές λειτουργίες.¹⁶

Έχοντας λοιπόν ο χώρος τα χαρακτηριστικά του πολιτισμικού πλουραλισμού στο εσωτερικό του και τη ζωντανή επικοινωνία με τον έξω κόσμο, τόσο της ανατολής όσο και της δύσης, γίνεται κατανοητός ο συγκρητισμός που λαβαίνει χώρα στους κόλπους του, κατά πρώτο λόγο, και, κατά δεύτερο, η δυναμική που αναπτύσσεται και που σε συνδυασμό και με την ευρύτερη πνευματική ανάπτυξη οδηγεί στην απογείωση και τη διαφοροποίηση. Αυτή η διαφοροποίηση δίνει το δικαίωμα σε πολλούς να μιλάνε για αστικό πολιτισμό στο Ζαγόρι, κάτι που είναι φυσικά παρακινδυνευμένο, διότι η κοινωνία αυτή παραμένει αγροτική, αφομοιώνοντας, ωστόσο, στο πλαίσιο των σχέσεων και της κινητικότητας που αναπτύσσει πολιτιστικά στοιχεία που έρχονται από πόλεις της κεντρικής Ευρώπης αλλά και της αθωνανικής επικράτειας. «Σε μερικά σπίτια, όπως του Θ. Κέντρου στο Τσεπέλοβο, που το περιέγραψε ο καθηγητής Δ. Οικονομίδης το 1964, η κύρια ζωγραφική διακόσμηση σκεπάζει τους τοίχους αμέσως κάτω από την οροφή, όπως στα τοιχογραφημένα σπίτια της Β. Ελλάδας. Στο ίδιο σπίτι του Τσεπέλοβου, στην αίθουσα υποδοχής, βλέπουμε μέσα σε κύκλους σκηνές από τους πολέμους του Ναπολέοντα και ανάμεσα στους κύκλους σχέδια μπαρόκ με λουλούδια και πουλιά. Και εδώ πάλι οι χαρακτηριστικές συζεύξεις: στο κέντρο του δυτικού τοίχου, μέσα σε ημικύκλιο, παριστάνονται οι γάμοι του Ναπολέοντα με την Ιωσηφίνα και πάνω από τα κεφάλια τους ο δικέφαλος αετός, που κρατάει τα στέφανα του γάμου. Παρατηρήθηκε ότι τα πρότυπα των έργων αυτών είναι παλιές γαλλικές χαλκογραφίες, όπως και τα πρότυπα των τοι-



125. Εσωτερικό σπιτιού
(Φωτ. Φ. Καψάλη)

«...με συνεπήρε η νοσταλγία και δε μπορώ να συνεχίσω, λυπηθείτε με, πονώ, τώρα θέλω από τα ξένα να κλάψω και να τραγουδήσω κι εγώ:

Στο Κάιρο αρρώστησα
στα Γιάννινα θα γιάνω
στην άκρη στο Καπέσοβο
θα πέσω να πεθάνω...

Π. Φραγκούλης,
Ζαγόρι-Χαλασιά μου,
1996.

«Γύρω-γύρω από το χωριό οι γυναίκες έστηναν το σπιτικό τους· έφτιαναν στρόγγυλες αχυροκαλύβες και κούρνιαζαν όλοι μαζί εκεί μέσα, κάθε οικογένεια κάτω από την ίδια στέγη...»

Π. Φραγκούλης, Ζαγόρι-Χαλασιά μου, 1996.

ρης Καψάλης, είναι και ο μοναδικός εκφραστής της Γιαννιώτικης μουσικής παράδοσης. Από την άλλη, δεν είναι επίσης τυχαίο το γεγονός ότι στο Ζαγορίσιο ρεπερτόριο έχουν ιστορικά ενσωματωθεί μικρασιάτικοι και ρουμάνικοι σκοποί με έναν αρκετά ενδιαφέροντα τρόπο, όπως δεν είναι τυχαία και η διαφοροποίηση της μουσικής του Ζαγοριού με τον χαρακτηριστικό Ζαγορίσιο επτάσημο χορό αλλά και το γενικότερα επηρεασμένο από τις γρήγορες βαλκανικές μελωδίες, τα χασαποσέρβικα, τους μικρασιάτικους σκοπούς μουσικό και χορευτικό ύφος, ένα ύφος που όμως, σε τελική ανάλυση, στηρίζεται πάντοτε στις «δωρικές» καταβολές του Πινδαίου ορεινού χώρου, στη βάση των οποίων αφομοιώνει τα μηνύματα μιας μάλλον «ιωνικής» ανατολίτικης παράδοσης.²⁰ Φυσικά δεν είναι μόνο τα μηνύματα, είναι και τα χρήματα εκείνων που γυρίζουν απ' τα ξένα και παίρνουν «αγκαζέ» τα βιολιά, εκτονώνοντας τον πόνο της ξενιτιάς και τον καημό της πατρίδας, που συμβάλλουν στην επέκτασή του ρεπερτορίου αλλά και στην ενσωμάτωση νέων μουσικών στοιχείων, τα οποία ζητούν από τους μουσικούς.

Και δίπλα σ' αυτόν τον κόσμο που εξελίσσεται και μεταμορφώνεται με το χρόνο, υπάρχει ο άλλος, εκείνος αδράνειας και της συντήρησης, της προσκόλλησης στους πάτριους τρόπους και της περιχαράκωσης, ο κόσμος των Σαρακατσάνων, που μόλις κατά τη μεταπολεμική περίοδο ανοίγονται ουσιαστικά στον έξω κόσμο, στην ετερότητα. Οι αρχαϊκές δομές και τα αυστηρά ήθη, ο εσωστρεφής χαρακτήρας και η προσήλωση στα παραδεδομένα, αποτυπώνονται φυσικά και σε όλες της μορφές της συλλογικής τους καλλιτεχνικής έκφρασης. Από την τραχειά έκφραση των τραγουδιών τους με το κατεξοχήν κλέφτικο και ηρωικό ύφος μέχρι τη μορφο-

Βεβαίως, μιλάμε εδώ για μια συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία και οποιαδήποτε γενίκευση είναι ασφαλώς λανθασμένη. Η διαφοροποίηση αυτή δεν αφορά φυσικά το σύνολο των Ζαγορισίων, δεν αφορά καθόλου τους Σαρακατσάνους, και είναι περιττό να σημειώσουμε ότι αυτό δεν είναι ο κανόνας, όπως συνήθως παρουσιάζεται στο μεγαλύτερο μέρος της υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Ο χαρακτήρας της τοπικής κοινωνίας παραμένει κατά βάση αγροτικός, παρά την εισχώρηση στοιχείων ενός «προ-αστικού» πολιτισμού και την ανάπτυξη των γραμμάτων σε ένα σπάνιο επίπεδο για κοινωνίες αυτού του τύπου. Ο πλουτισμός και ο εκχρηματισμός, που επηρεάζουν αρκετά και τις κοινωνικές σχέσεις, όπως για παράδειγμα το δεσμό της προίκας, όπου καθιερώνονται μάλιστα κανόνες για τα ποσά που μπορεί να δίνει κάθε κοινωνικό στρώμα,¹⁹ δεν μετασχηματίζουν την τοπική κοινωνία σε βαθμό που να επιτρέπεται να μιλάμε για «αστικό μετασχηματισμό».

126. Πανηγύρι

Οι παραπάνω παρατηρήσεις σχετικά με τη λαϊκή τέχνη βρίσκουν την πλέον χαρακτηριστική επιβεβαίωση στην περίπτωση της Ζαγορίσιας μουσικής παράδοσης. Εδώ οι επιρροές από τη Μικρασία, τη Ρουμανία και την ίδια την μουσική παράδοση των Ιωαννίνων είναι αρκετά έντονες. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ακόμα και σήμερα ο τελευταίος μεγάλος μουσικός του Ζαγοριού, ο κληρονόμος της φημισμένης Ζαγορίσιας κομπανίας «Τακούτσια», ο Γρηγό-



εται εκτός των άλλων έντονα και με την τουριστική ανάπτυξη. Αναβιώσεις και αναπαραστάσεις πάσης φύσεως χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη πολιτιστική δραστηριότητα κατά τους θερινούς μήνες, ενώ τα τελευταία χρόνια παρατηρείται και μια τάση εισαγωγής εκδηλώσεων «υψηλού επιπέδου», όπως αυτές που λαβαίνουν χώρα στο υπαίθριο θέατρο του Μονοδεντρίου, το οποίο έχει χαρακτηριστικά ονομαστεί «μικρό Ηρώδειο». Το παρόν, όπως και να 'χουν τα πράγματα είναι μάλλον διαφορετικό, τουλάχιστον ως προς τον ιδεολογικό προσανατολισμό εκείνων που καθορίζουν τις εξελίξεις, αλλά, από την άλλη, σ' αυτό το ίδιο Ζαγόρι του τουρισμού και των αναβιώσεων υπάρχει και η συνέχεια με τον τρόπο της, όπως υπάρχει και ένας κόσμος που δεν φαίνεται να τον αφορούν όλα αυτά, παρότι επηρεάζουν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο τη ζωή του.

128. Γάμος στη Βωβούσα



λογία και την αισθητική της μικροξυλογλυπτικής και της υφαντικής, που παραπέμπουν στις πιο αρχαϊκές εκδοχές της λαϊκής τέχνης, η συλλογική έκφραση των Σαρακατσάνων μαρτυρεί μια κοινωνία με αρχέγονα χαρακτηριστικά οργάνωσης και νοοτροπίας. Έχει γράψει σχετικά ο Σαρακατσάνος συγγραφέας απ' το Ζαγόρι Ευρ. Μακρής²¹, αλλά για τη λαϊκή τέχνη ειδικά παραπέμπουμε στην Αγγ. Χατζημιχάλη: «Τὸ σκάλισμα τοῦ ξύλου, ἀπὸ τὶς πρῶτες διακοσμητικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπου, ξεκινάει στοὺς Σαρακατσάνους ἀπὸ μιὰ ὀργανικὴ ἀνάγκη. Φτάνοντας στὴν καλλιτεχνικὴ ἐπιδίωξη φανερώνει τὴ λαγαράδα τοῦ ἔνστιχτου, ποὺ ἐκφράζει ἀβίαστα τὴν πρωτόγονη αἴσθηση τοῦ καλοῦ στὴν ποιμενικὴ τούτη τέχνη...». Και αλλού: «Πολλὰ ἄλλα διακοσμητικὰ στοιχεῖα εἶναι ἐπίσης ἴδια καὶ ἀπαράλλαχτα μετὰ γεωμετρικὰ ποὺ συνηθίζουν στὰ ὑφαντά, στὰ πλεχτά, στὰ κεντήματα. Ὅλα ὑποταγμένα, ὅπως εἶναι φυσικὸ, στὴν τεχνικὴ τοῦ ξύλου, μιμοῦνται, ὡστόσο κάποτε καὶ στὸ σκάλισμα τὴ σταβροβελονιά, ποὺ γεμίζει τὸ βάθος τοῦ ξυλόγλυπτου. Στὴν τέχνη λοιπὸν τῶν Σαρακατσάνων παρατηρεῖται μιὰ κατ' ἐξοχὴν συντηρητικὴ πορεία, ποὺ σφιχτοδένει τὰ διακοσμητικὰ θέματα σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς...»²².

Ακόμα και στους σαρακατσάνους, ωστόσο, του Ζαγορίου, που παρουσιάζουν αυτή την εσωστρέφεια και συντηρηση μέχρι πρόσφατα, στις μέρες μας, παρά τη συνέχιση από πολλούς της μετακινούμενης κτηνοτροφικής δραστηριότητας με τα κοινωνικά και πολιτισμικά της ισοδύναμα, παρατηρούνται φαινόμενα φολκλωρισμού με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αναπαράσταση της σαρακατσάνικης στάνης-κονακιού στο Γυφτόκαμπο. Αυτό εντάσσεται στη γενικότερη τάση «επιστροφής στις ρίζες» και χρήσης της παράδοσης, που στο Ζαγόρι συνδέ-



5. Βλ. Κ. Π. Λαζαρίδης, *Άι-Γιάννης ο Πρόδρομος στο Ρογκοβό Τσεπελόβου*, Ιωάννινα, 1985 και Ευρ. Γιαννακός, *Το μοναστήρι του Αγιάνη στο Ρογκοβό*, Ιωάννινα, 1985.

6. Βλ. Κ. Π. Λαζαρίδης, *Συμβολή στην ιστορία του Ζαγοριού*, Γιάννινα, 1982.

7. Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, «Ζαγοριακά», Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1993, σελ. 72.

8. Γ. Παπαγεωργίου, *Οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί στον ορεινό χώρο. Ζαγόρι (μέσα 18ου- αρχές 20ου αι.)*, Ιωάννινα, Ριζάρειος Σχολή, 1995, σελ. 21.

9. Γ. Παπαγεωργίου, *ο.π.*, σελ. 181-4 και 227.

10. Βλ. *Ηπειρώτικη μουσική παράδοση Ι*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών, 1991.

11. Βλ. Ι. Λαμπρίδης, *ο.π.*, σελ. 30.

12. Βλ. John Campbell, *Honour, family and patronage*, Oxford U.P., 1964, σελ. 7-18.

13. John Campbell, *ο.π.* και Αγγ. Χατζημιχάλη, *Σαρακατσάνοι*, Αθήνα, 1957.

14. Βλ. εφημερίδα *Β'νίσια χαμπέρια*.

15. Αγγ. Χατζημιχάλη, *ο.π.*

16. Β. Γ. Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Β. Πίνδου*, Αθήνα, Πλέθρον, 1995, σελ. 151-193.

17. Μ.Γ. Μερακλής, *Ο σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα, «Ωρα», 1987, σελ. 69-70.

18. Μ.Γ. Μερακλής, *ο.π.*, σελ. 69.

19. Βλ. Κ.Π. Λαζαρίδης, «Οι προικοδοσίες στο Ζαγόρι τα παλιά χρόνια», *Πρακτικά Α' Συμποσίου Λόγου- Ο λόγος για το Ζαγόρι*, Ιωάννινα, 1986, σελ. 105-117.

20. Βλ. *Ηπειρώτικη μουσική παράδοση*, *ο.π.*

21. Ευρ. Π. Μακρής, *Ζωή και παράδοση των Σαρακατσαναίων*, Ιωάννινα, 1990.

22. Αγγ. Χατζημιχάλη, *ο.π.*, (τ.1ος, Β'), σελ. 363 και 438.

Αφήσαμε για το τέλος μια σημαντική διάσταση της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας του Ζαγοριού, εκείνη της ανάπτυξης των γραμμάτων, της πνευματικής άνθισης γενικά, που διαμόρφωσε μια σημαντική παράδοση στον τόπο με ευρύτερη ακτινοβολία. Αυτή η παράδοση των λογίων, των δασκάλων, γενικά της καλλιέργειας των γραμμάτων, συνεχίζεται ακόμα και σήμερα από τους Ζαγορίσιους. Διδάσκαλοι του γένους σαν τον Μεθόδιο Ανθρακίτη, το Νεόφυτο Δούκα, τον Αναστάσιο Σακελλάριο κ.λπ., λόγιοι σαν τον Ι. Λαμπρίδη, το Δημ. Σάρρο, τον Κων. Ράδο κ.λπ. βρήκαν συνεχιστές στα πρόσωπα νεότερων φωτισμένων δασκάλων και διανοουμένων, όπως ο Λεάνδρος Βρανούσης και ο Κώστας Λαζαρίδης, για να αναφέρουμε μόνον εκλιπόντες. Αλλά και σε ευεργέτες δεν υστέρησε το Ζαγόρι με πιο σημαντικές περιπτώσεις εκείνες των Μάνθου και Γεωργίου Ριζάρη και του Μιχαήλ Αναγνωστόπουλου (Ανάγνου). Η κληρονομιά αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική και δημιουργεί αναπόφευκτα προβληματισμούς για το παρόν ενός τόπου με τέτοιο παρελθόν, για την κατεύθυνση γενικά που θα πάρουν τα πράγματα στο πλαίσιο της πολυπόδητης ανάπτυξης της περιοχής.

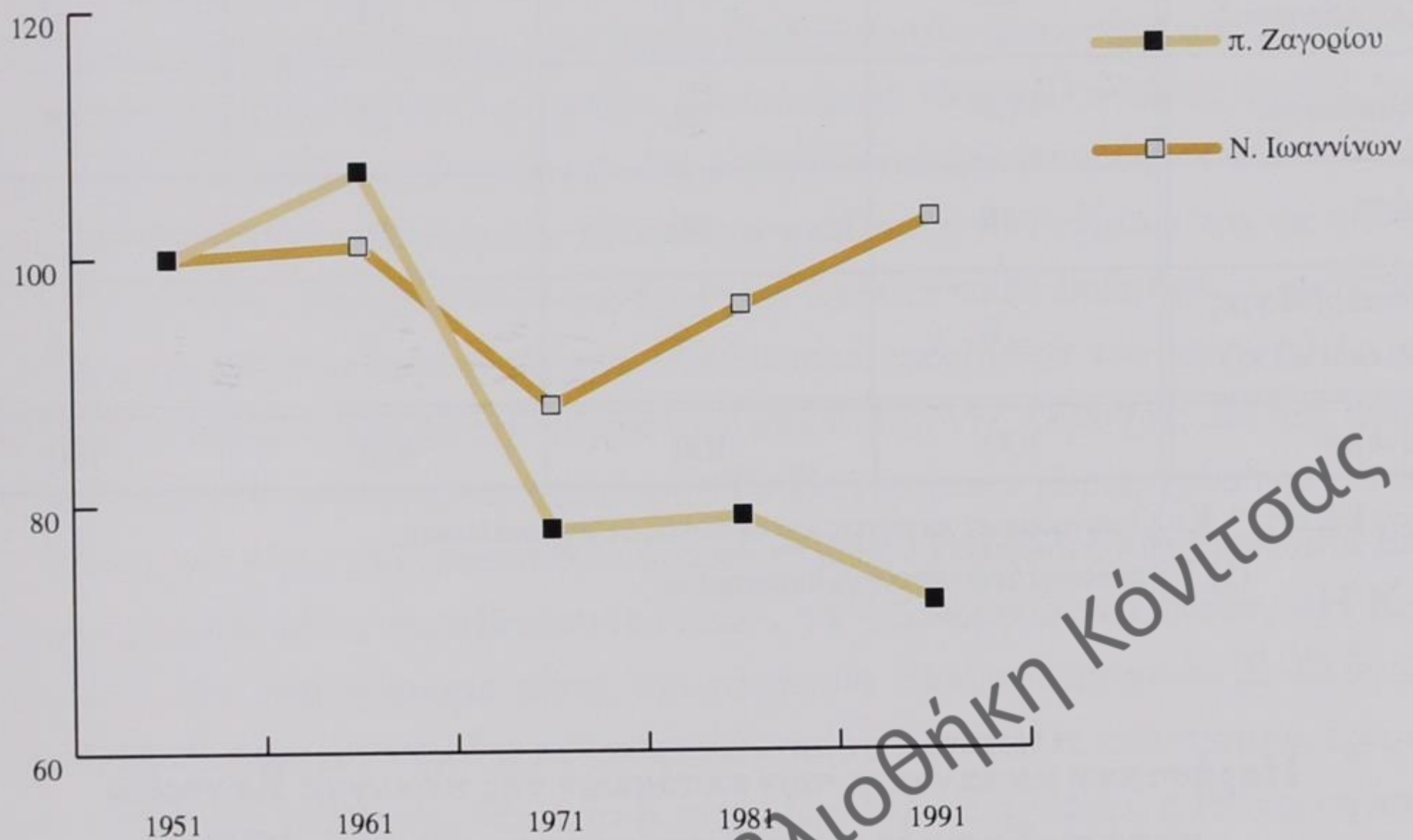
1. Βλ. Κων. Ευ. Οικονόμου, *Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγοριού*, Ιωάννινα, 1991, παραρτ. 45 επετ. « Δωδώνη».

2. Βλ. Κώστας Π. Λαζαρίδης, *Ονομαστές βρύσες και νερά στο Ζαγόρι*, Γιάννινα, 1974.

3. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά μελετήματα*, Αθήνα, Νεα σύνορα, 1979, σελ. 15-40 και Β. Γ. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1991, σελ. 15-37.

4. Βλ. Β. Γ. Νιτσιάκος, «Ανθρωπολογία του περιβάλλοντος. Ο τόπος και ο άνθρωπος», στο βιβλίο *Λαογραφικά ετερόκλητα*, Αθήνα, Οδυσσέας, 1997, σελ. 45-52.

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η έκταση του Ζαγορίου είναι 967 km^2 , δηλαδή το $1/4$ περίπου της έκτασης του Νομού. Η μορφή του εδάφους είναι κατ' εξοχήν ορεινή και τα ύδατα καλύπτουν ένα σημαντικό ποσοστό από την κατηγορία των λοιπών χρήσεων γης. Εντούτοις, οι κατηγορίες που συγκεντρώνουν τα μεγάλα ποσοστά, όπως φαίνεται και στον πίνακα, είναι οι βοσκότοποι και, κυρίως, τα δάση. Αυτές οι κατηγορίες χρήσης παραπέμπουν και στις αντίστοιχες απασχολήσεις των κατοίκων του Ζαγορίου, που είναι η υλοτομία και η ημινομαδική κτηνοτροφία. Τα τελευταία βέβαια χρόνια το Ζαγόρι έχει πάρει το δρόμο της τουριστικής ανάπτυξης, με αποτέλεσμα ο τομέας των υπηρεσιών να αποτελεί μια νέα απασχόληση για τους κατοίκους, που μαζί με την υλοτομία και την κτηνοτροφία συνδέτουν την οικονομική ζωή του τόπου.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Η εξέλιξη του πληθυσμού της περιοχής Ζαγορίου ακολουθεί τα αρνητικά δημογραφικά φαινόμενα που χαρακτηρίζουν την ευρύτερη περιοχή του Νομού Ιωαννίνων. Ο πληθυσμός των σαράντα έξι κοινοτήτων στις οποίες αναφερόμαστε, παρουσιάζει στο χρονικό διάστημα 1951-1991 πτώση της τάξης του 28%. Η πτώση αυτή οφείλεται κατ' ουσίαν στην έξοδο της δεκαετίας του '60, από την οποία η περιοχή όχι μόνο δεν συνέρχεται αλλά δημογραφικά χειροτερεύει, αφού την καθαρή φυσική κίνηση του πληθυσμού (= γεννήσεις - θάνατοι) διαμορφώνει κατ' αποκλειστικότητα σχεδόν ο θάνατος, με αποτέλεσμα η ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού στη δεκαετία του '80 να είναι αρνητική. Η πληθυσμιακή αυτή εξέλιξη, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ και σε σύγκριση με την εξέλιξη του πληθυσμού στο νομό κατά την περίοδο 1951-1991 έχει ως εξής:

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	6.434	100	153.748	100	4,18	1951 -		
						1961	7	1
1961	6.869	107	155.326	101	4,42	1961 -		
						1971	-27	-13
1971	5.022	78	134.688	88	3,72	1971 -		
						1981	-1	9
1981	5.071	79	147.304	96	3,44	1981 -		
						1991	-10	7
1991	4.620	72	158.193	103	2,92			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

Πολιτιστικά στοιχεία

Οι «πολιτιστικοί», «μορφωτικοί», «εξωραϊστικοί» κ.λπ. σύλλογοι, αποτελούν τη μεγάλη πλειοψηφία των πολιτιστικών φορέων του Ζαγορίου, ενώ οι αδελφότητες, ενώσεις, σύνδεσμοι, που έχουν διαφορετικό χαρακτήρα και ανάγονται στο παρελθόν, έρχονται σε δεύτερη μοίρα. Όσον αφορά τους αθλητικούς φορείς, αυτοί είναι σχεδόν ανύπαρκτοι. Σχετικά με τις εκδηλώσεις, φαίνεται ότι οι πολιτιστικοί και κοινοτικοί φορείς του Ζαγορίου, πλάι στην αναβίωση των εθίμων και τα πανηγύρια, έχουν αρχίσει να διοργανώνουν και διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις ευρύτερου ενδιαφέροντος. Η διάσταση αυτή στα πολιτιστικά πράγματα του νομού αλλά και της Ηπείρου συνδέεται και με την τουριστική ανάπτυξη της περιοχής. Σε ό,τι αφορά την εκδοτική δραστηριότητα, το περιοδικό «Το Ζαγόρι μας» κυριαρχεί στην Ζαγορισιακή κοινότητα όπου γης, ενώ κυκλοφορούν επίσης εφημερίδες και περιοδικά μεμονωμένων χωριών όπως τα «Βωβουσιώτικα», τα «Δικορφιιώτικα Νέα», «Η Καλωτά μας» κ.ά. Να σημειώσουμε επίσης την παρουσία πανζαγορισιακών Συλλόγων, Κέντρων και Εταιρειών που δραστηριοποιούνται σε ζητήματα πολιτισμού, έρευνας και ανάπτυξης της περιοχής, όπως το Κέντρο Ερευνών Ζαγορίου, η Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ζαγορίου, ο Πολιτιστικός Σύλλογος Ζαγορισιών Ιωαννίνων κ.ά. Ως προς τους Σαρακατσάνους, αυτοί έχουν τη δική τους αδελφότητα (Αδελφότητα Σαρακατσαναίων Ηπείρου, 1973) και το αντίστοιχο περιοδικό ως όργανό της.

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Άγιος Μηνάς	— Αδελφότητα Αγίου Μηνά Ζαγορίου (Αθήνα)	— Πανηγύρι, 25 Μαρτίου — Πανηγύρι, 11 Νοεμβρίου — Πανηγύρι Α' 15ήμερο Αυγούστου		— Ι. Ν. Ευαγγελίστριας — Πέτρινο μονότοξο γεφύρι στη θέση «Μποϊλα» — Αρχαιολογικός χώρος: Βραχосκεπή Ανώτερης Παλαιολιθικής περιόδου («Μποϊλα»)
Ανδρα- κίτης	— Πολιτιστικός Σύλλογος Ανδρακίτου Ζαγορίου «Ο Μεθόδιος» (Ιωάννινα, 1981)	— Πανηγύρι, 26 Ιουλίου		

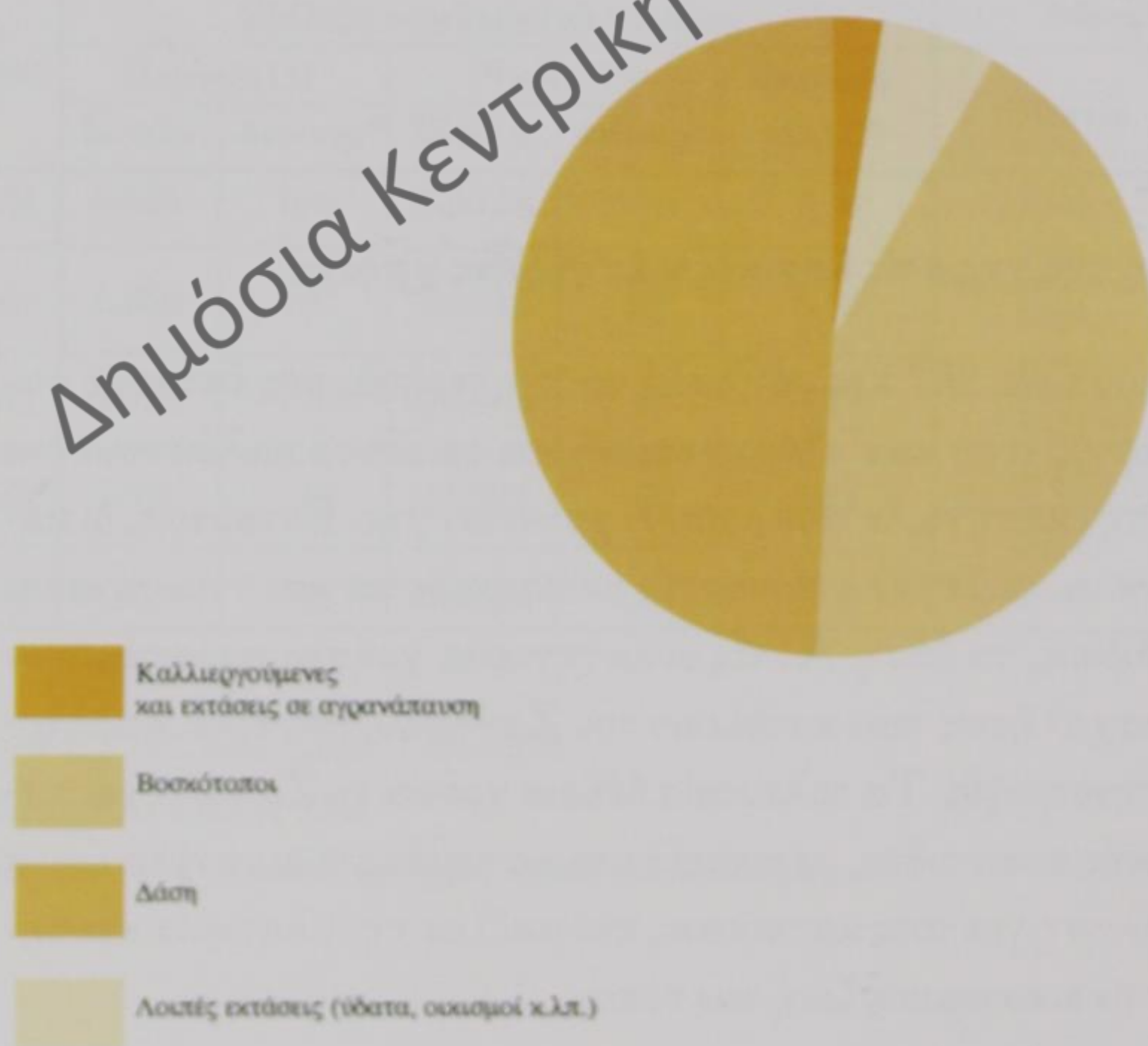
Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΖΑΓΟΡΙ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιεργείες*	2,5	9	14	30
Βοσκότοποι	42,5	54	51	40
Δάση	49	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	6	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων της περιοχής Ζαγορίου κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	κής Παπάζογλου» (Βίτσα Ζαγο- ρίου, 1979)	γλέντια και έθιμα στα παρε- κλήσια του χωριού) – Απόκριες (αναπαράσταση εδίμων)		γίας Κ. Βίτσας (18ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Νι- κολάου (17ος αι.) – Ι. Ν. Ταξιαρ- χών (17ος αι.) – Αρχαιολογι- κός χώρος: προϊ- στορικός οικι- σμός, θέση «Γε- νίτσαρη», (9ος- 4ος αι. π.Χ.) – Δάφρα αρ- χοντικά – Πέτρινη σκά- λα – Γεφύρι Μίσιου
Βωβούσα	– Πολιτιστικός Σύλλογος Βω- βούσας (Βωβούσα)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Πολιτιστικό κέντρο (αίθου- σα εκδηλώσεων και βιβλιοθή- κη) – Μουσείο (υπό κατασκευή)	– Ι. Ν. Αγίου Γεωργίου (19ος αι.) – Μονότοξο γε- φύρι επί του Αω- ου (18ος αι.)
Βραδέτο	– Εκπολιτιστικός - Εξωραϊστι- κός - Λαογραφικός - Τουριστικός Σύλλογος «Το Βραδέτο» (Βραδέ- το, 1985)	– Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου		– Σκάλα Βραδέ- του
Βρυσο- χώρι	– Μορφωτικός και Ορειβατικός Σύλλογος Βρυσοχωρίου (Βρυσο- χώρι, 1971)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου «Θεό- σχοуре» (αναβίωση εδίων Μεγάλης Βδομάδας) – Γιορτή της πίτας (1ο Σάββα- το μετά το δεκαπενταύγουστο) – Πανηγύρι στο μοναστήρι της Αγίας Τριάδος, Αγίου Πνεύματος	– Λαογραφικό Μουσείο – Πολιτιστικό Κέντρο (αίθου- σα εκδηλώσεων, βιβλιοθήκη) – Γήπεδο)	– Ι. Ν. Αγίου Χαραλάμπους (19ος αι.) – Ι.Μ. Αγίας Τριάδος (17ος αι.) – Πέτρινα γεφύ- ρια
Γρεβενίτι	– Αδελφότητα Γρεβενιτίου (Αθήνα) – Μορφωτικός Αναπτυξιακός Σύλλογος Γρεβενιτίου (Γρεβενίτι, 1983)	– Πανηγύρι, 26 Οκτωβρίου – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Θρησκευτική εκδήλωση στην Ι. Μ. Βουτσάς, 7 & 8 Σε- πτεμβρίου	– Πολιτιστικό Κέντρο (Αί- θουσα εκδηλώσεων, βιβλιοθή- κη) – Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Μ. Βουτσάς (αν. 17ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Δη- μητρίου (17ος αι.) – Πέτρινο γεφύ- ρι Τσίπιανης

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Άνω Πεδινά	<ul style="list-style-type: none"> – Σύλλογος οι φίλοι του Ακριτικού χωριού Άνω Πεδινά (Άνω Σουδενά), (Άνω Πεδινά, 1957) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Νέων Πεδινών - Ιωαννίνων (Άνω Πεδινά, 1981) 	<ul style="list-style-type: none"> – Πανηγύρι, 24 Αυγούστου – Πανηγύρι στη Μονή Ευαγγελίστριας, 25 Μαρτίου 	<ul style="list-style-type: none"> – Αίθουσα εκδηλώσεων (Λαμπριάδειος Οικοκυρική Σχολή) – Γήπεδο μπάσκετ – Χοροστάσι (πλατεία) 	<ul style="list-style-type: none"> – Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου – Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου – Ι. Ν. Αγ. Σωτήρα – Ι. Μ. Ευαγγελίστριας (18ος αι.) – Ι. Μ. Αγ. Παρασκευής (18ος αι.) – Οικία Ι. Τσιγαρά
Ασπράγγελοι	<ul style="list-style-type: none"> – Πολιτιστικός Σύλλογος Ασπραγγέλων (Ασπράγγελοι, 1979) – Σχοπευτική Λέσχη Ζαγορίου (Ασπράγγελοι, 1995) 	<ul style="list-style-type: none"> – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> – Πνευματικό Κέντρο (αίθουσα εκδηλώσεων, βιβλιοθήκη) – Γήπεδο – Αρχαιολογικό Μουσείο 	<ul style="list-style-type: none"> – Ι. Μ. Δοβράς (Γεννήσεως Θεοτόκου) (τοιχ. 19ος αι.) – Χάνι
Αρίστη	<ul style="list-style-type: none"> – Ένωσις Αρίστης-Βίκου (Αθήνα) – Σύλλογος Νέων Αρίστης Ζαγορίου (Αρίστη, 1983) – Αδελφότης Βίκου (Βιτσικού) Ζαγορίου (Συνοικισμός Βίκου, 1981) 	<ul style="list-style-type: none"> – Πανηγύρι, Ζωολόγου Πηγής – Πανηγύρι, 29 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Πολιτιστικές εκδηλώσεις (Αύγουστος) 	<ul style="list-style-type: none"> – Χοροστάσι (στην πλατεία και το προαύλιο της εκκλησίας) – Αίθουσα εκδηλώσεων – Γήπεδο 	<ul style="list-style-type: none"> – Ι. Μ. Σπηλιώτισσας (16ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου (17ος αι.) – Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου (14ος αι.) – Ι. Ν. Αγίου Τρύφωνα (Βίκου) – Ι. Μ. Παναγίας Βίκου (18ος αι.) – Αρχαιολογικός χώρος: «Καστράκι», λείψανα τειχών και άλλων μνημείων
Βίτσα	<ul style="list-style-type: none"> – Αδελφότητα των εν Αθήναις Βιτινών (Αθήνα, 1970) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Νέων Βίτσας «Αλεξίου και Αγγελι- 	<ul style="list-style-type: none"> – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – «Παπαζόγλεια» (πολιτιστικές εκδηλώσεις) – «Ζιαφέτια» (παραδοσιακά 	<ul style="list-style-type: none"> – Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο μπάσκετ – Αίθουσα εκδηλώσεων – Βιβλιοθήκη 	<ul style="list-style-type: none"> – Ι. Μ. Προφήτη Ηλία (17ος αι.) – Ι. Μ. Πανα-

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Ηλιοχώρι	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ηλιοχωρίου «Το Ντομπρίνοβο» (Ιωάννινα, 1982)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Αντάμωμα των απανταχού Ηλιοχωριτών, 15 Αυγούστου	– Αίθουσα εκδηλώσεων	– Ι. Μ. Δοβρίνοβου (Κοιμ. Θεοτόκου) (14ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Νικολάου (18ος αι.)
Καβαλλάρι	– Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Καβαλλαριτών Ζαγορίου «Η Αγία Τριάς» (Καβαλλάρι, 1982)	– Πανηγύρι, Αγ. Πνεύματος		– Ι. Ν. Αγίας Τριάδος (18ος αι.) – Πέτρινο γεφύρι («Γκάνας»)
Καλωτά	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος των Καλωταίων και των φίλων αυτών (Ιωάννινα, 1979) – Αδελφότητα Καλουτάς (Αθήνα, 1930)	– Πανηγύρι, 6 Αυγούστου	– Χοροστάσι	– Ι. Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου (Βισσικού)
Καπέσοβο	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Καπέσοβου «Ο Αλέξης Νούτσος» (Καπέσοβο, 1982)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Πολιτιστικές εκδηλώσεις το καλοκαίρι (μουσική, θέατρο κ.λπ.)	– Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα εκδηλώσεων & βιβλιοθήκη) – Λαογραφικό Μουσείο	– Πασχάλειος σχολή – Ι. Ν. Αγίου Νικολάου (18ος αι.) και Κοιμήσεως Θεοτόκου (τοιχ. 18ος αι.)
Καρυές	– Πολιτιστικός Σύλλογος Καρυών Ζαγορίου (Καρυές Ζαγορίου, 1985)	– Πανηγύρι, 29 Ιουνίου	– Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής
Καστανώνας		– Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου	– Χοροστάσι	– Ι. Ν. Γεν. Θεοτόκου
Κάτω Πεδινά	– Μορφωτικός Εξωραϊστικός Σύλλογος Κάτω Πεδινών Ζαγορίου (Ιωάννινα, 1972) – Πολιτιστικός Σύλλογος Νέων Κάτω Πεδινών (Κάτω Πεδινά - Σουδενά, 1985) – Αδελφότητα Κάτω Πεδινών (Αθήνα, 1938)	– 29 Αυγούστου (τριήμερο πανηγύρι)	– Αίθουσα εκδηλώσεων – Χοροστάσι (πλατεία)	– Ιεροί Ναοί Αγίου Αθανασίου (18ος αι.), Αγίου Νικολάου και Αγ. Ταξιάρχων (17ος αι.)
Κήποι	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κήπων «Η Μπάγια» (Κήποι, 1978) – Κέντρον Ερευνών Ζαγορίου	– Πανηγύρι, 6 Αυγούστου – Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Αίθουσα εκδηλώσεων – Λαογραφικό μουσείο «Αγαπίου Τόλη»	– Ι. Ν. Αγ. Νικολάου – Ι. Ν. Αγ. Πα-

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έπ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Δίκωρφο	– Εξωραϊστικός Σύλλογος Δικωρφιωτών - Το Δίκωρφο (Ιωάννινα, 1975)	– Θρησκευτική εκδήλωση στο εκκλησίσι του Αι Γιάννη, 24 Μαΐου – Πανηγύρι, 29 Αυγούστου	– Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα εκδηλώσεων, βιβλιοθήκη)	– Ι. Ν. Αγ. Μηνά (τοιχ. 19ος αι.) – Γεφύρι Καπετάν Αρκούδα – Διάφορα αρχοντικά με τοιχογραφίες χιονιαδιτών ζωγράφων
Διλόφο	– Μορφωτικός - Εξωραϊστικός Σύλλογος Διλόφου Ζαγορίου (Ιωάννινα, 1976)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Αίθουσα εκδηλώσεων στο Δημοτικό σχολείο)	– Διάφορα αρχοντικά
Διπόταμο		– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου		– Γεφύρια στις θέσεις Μύλος, Μεσιοδό και Μαυρόλακκος
Δόλιανη	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δόλιανης (Ιωάννινα)	– Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Πανηγύρι, 29 Ιουνίου – Πανηγύρι, 20 Ιουλίου	– Αίθουσα εκδηλώσεων – Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Ν. Κοιμήσεις Θεοτόκου – Παραδοσιακά γεφύρια, μεταξύ των οποίων το γεφύρι της Κούρτιας
Ελάτη	– Εξωραϊστικός - Φυσιολατρικός Σύλλογος Ελατινών «Η Ελάτη» (Ιωάννινα, 1972)	– Πανηγύρι, Αγίου Πνεύματος	– Αίθουσα εκδηλώσεων, όπου και η κοινοτική βιβλιοθήκη – Χοροστάσι (πλατεία)	
Ελατοχώρι	– Αδελφότης Ελατοχωριτών Ιωαννίνων (Γεφύρι) – Πολιτιστικός Σύλλογος Ελατοχωρίου (Ελατοχώρι, 1983)	– Πανηγύρι, 21 Μαΐου – Πανηγύρι Διλάκκου, 6 Αυγούστου	– Αίθουσα εκδηλώσεων	– Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου – Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου
Ελαφότοπος	– Ένωση Αποδήμων Ελαφοτόπου (Αθήνα, 1959) – Σύλλογος Ελαφοτοπιτών Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1989) – Πολιτιστικός Σύλλογος Ελαφοτόπου «Ο Στούρος» (Ελαφότοπος, 1983) – Αθλητικός Όμιλος Ελαφοτόπου (Ελαφότοπος, 1971)	– 6 Ιανουαρίου, Εθνικός πλειστηριασμός εικόνων – Πανηγύρι, 6 Αυγούστου – Θρησκευτική εκδήλωση στο συν. Καλυβίων, 20 Μαΐου – Αθλητικές εκδηλώσεις (θερινοί μήνες)	– Λαογραφικό μουσείο παραδοσιακών επαγγελμάτων – Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο	– Ιεροί Ναοί Αγίου Νικολάου Καλυβίων (15ος αι.), Κοιμήσεως Θεοτόκου (17ος αι.), Αγίου Νικολάου (19ος αι.) και Αγίου Γεωργίου (19ος αι.) – Διάφορα αρχοντικά (Κιτσία κ.α.)

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Μακρίνο	– Μορφωτικός - Πολιτιστικός - Εξωραϊστικός Σύλλογος Μακρίνου «Παρωραία» (Μακρίνον, 1983) – Αδελφότητα Μακρίνου (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου	– Αίθουσα Συλλόγου (Δ. σχολείο) – Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Ν. Αγ. Νικολάου (19ος αι.) – Ι. Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου (18ος αι.) – Αρχαιολογικός χώρος: θέση «Κιτρουλάρια», λείψανα αρχαίας ακρόπολης, θέση «Θεοδώσιανη» κιβωτιόσχημοι τάφοι
Μανασσή	– Αδελφότητα Μανασσής Ζαγορίου (Ιωάννινα, 1993)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου		– Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου (τ. 19ος αι.)
Μεσοβούνι	– Πολιτιστικός Σύλλογος Μεσοβουνίου Ζαγορίου (Μεσοβούνι, 1986) – Αδελφότητα Μεσοβουνίου (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 10 Φεβρουαρίου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Αίθουσα εκδηλώσεων (Δημοτικό σχολείο) – Χοροστάσι	
Μονοδένδρι	– Πολιτιστικός Σύλλογος Μονοδενδρίου «Αδελφοί Ριζάρη» (Μονοδένδρι Ζαγορίου, 1988)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Πολιτιστικές εκδηλώσεις το καλοκαίρι (θέατρο, συναυλίες κ.λπ.)	– Πολιτιστικό Κέντρο – Υπαίθριο θέατρο – Γήπεδο	– Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου – Ι. Ν. Αγ. Μηνά (17ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου (τ. 18ος αι.) – Ι. Μ. Αγ. Παρασκευής (15ος αι.)
Νεγάδες	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Νεγάδων υπό τον διακριτικόν τίτλον «Χατζημάνδος Γκίνου» (Νεγάδες, 1982)	– Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Πανηγύρι Πεντηχοστής	– Χοροστάσι («Μεσοχώρι»)	– Ι. Ν. Αγίου Δημητρίου-Αγ. Γεωργίου-Αγ. Τριάδος (18ος αι., τρισυπόστατος)
Πάπιγχο	– Εξωραϊστικός Σύλλογος Παπιγκιωτών «Το Πάπιγχο» (1971) – Ελληνικός Ορειβατικός και Χιονοδρομικός Σύλλογος Παπίγκου (Πάπιγχο, 1985)	– Πανηγύρι στο Μεγάλο Πάπιγχο, 20 Ιουλίου – Πανηγύρι στη θέση Αβραγώνια, 27 Ιουλίου – Πανηγύρι στο Μικρό Πάπιγχο, 8 Σεπτεμβρίου – Απόκριες («Φανός»)	– Αίθουσα της κοινότητας όπου στεγάζεται και η βιβλιοθήκη – Χοροστάσι – Γήπεδο	– Ι. Ν. Αγ. Βλασίου (19ος) – Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου (τοιχ. 18ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου (18ος αι.)

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	(Κήποι, 1978-'79) – Πανζαγοριακή Αθλητική Ένωσις (Κήποι, 1984) – Λαογραφικό Μουσείο Κήπων Ζαγορίου Ιωαννίνων (Κήποι, 1993)		– Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο	ρασκευής – Ι. Μ. Παναγίας (τ. 19ος αι.) – Γεφύρια: Μύλου, Πετσιώνη, Ντόβρης, Μερίσι – Διάφορα αρχοντικά – Νερόμυλος
Κουκούλι	– Αδελφότης Κουκουλιωτών «Ευγένιος Πλακίδας» (Κουκούλι, 1977)	– Πανηγύρι, Ζωοδόχου Πηγής – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Πνευματικό Κέντρο «Κ. Λαζαρίδης» (μουσείο, αρχείο, βιβλιοθήκη, βοτανική σάλλογη)	– Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου (17ος αι.) – Δημ. σχολείο – Δύο πέτρινες σκάλες – Διάφορα (Κόκκορου, Πλακίδα κ.ά.) αρχοντικά – Γεφύρια: Λαζαρίδη, Καλογέρικο, Κόκκορου ή Νούτσου
Λαίιστα	– Ελληνικός Ορειβατικός Σύλλογος (Ε.Ο.Σ.) Λαίστας Ζαγορίου (Λαίιστα, 1992) – Μορφωτικός Σύλλογος Λαϊστών Θεσσαλονίκης (Θεσ/νίκη) – Αδελφότητα Λαϊστών (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Πολιτιστικό κέντρο (όπου και η βιβλιοθήκη)	– Ι. Ν. Ταξιαρχών (18ος αι.) – Ι. Μ. Αγ. Τριάδος Παλιοχωρίου (18ος αι.)
Λεπτοκαρυά	Εκπολιτιστικός Μορφωτικός Σύλλογος Λεπτοκαρυάς «Το Λιασκοβέτσι» (Ιωάννινα, 1976)	– Θρησκευτικές εκδηλώσεις, ανήμερα του Πάσχα & παραμονή Αναλήψεως – Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Αίθουσα – Χοροστάσι – Βιβλιοθήκη Β. Φανίτσιου	– Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου – Ι. Ν. Αγ. Νικολάου – Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου
Λιγκιάδες	– Πολιτιστικός Σύλλογος Λιγκιάδων (Λιγκιάδες, 1992)	– Πανηγύρι στο εξωκλήσι του Αγ. Νικολάου, Αγ. Πνεύματος – Πανηγύρι, 21 Μαΐου – Εκδήλωση στη μνήμη του ολοκαυτώματος των Λιγκιάδων, Οκτώβριος		– Δημοτικό σχολείο

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
				Παναγιάς – Πέτρινο γεφύρι – Διάφορα αρχοντικά (Βαζίμα, Κέντρου, Παπάζογλου, Τσαβαλιά κ.ά.)
Φλαμπουράρι	– Αδελφότητα Φλαμπουραρίου (Αθήνα) – Πολιτιστικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος «Το Φλαμπουράρι» (Φλαμπουράρι, 1988)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου	– Αίθουσα – Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο	– Ι. Ν. Αγ. Νικολάου
Φραγκάδες	– Εκπολιτιστικός Εξωραϊστικός Τουριστικός Σύλλογος Φραγκαδιωτών «Οι Φραγκάδες» (Φραγκάδες, 1975)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου	– Πνευματικό - πολιτιστικό Κέντρο Συλλόγου	– Ν. Αγ. Δημητρίου – Ι. Μ. Αγ. Νικολάου (17ος αι.) – Νερόμυλος (Βαλέκα) – Πέτρινο γεφύρι

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
		– Πολιτιστικές εκδηλώσεις (εκθέσεις ζωγραφικής, ξυλογλυπτικής, φωτογραφίας, κλπ.)		– Ι. Ν. Αγ. Ταξιαρχών (19ος αι.) – Διάφορα αρχοντικά
Σκαμνέλι	– Εξωραϊστικός Εκπολιτιστικός σύλλογος Σκαμνελίου «Απόστολος Καζάνας» (Σκαμνέλι, 1980) – Αδελφότητα Σκαμνελιτών (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Πολιτιστικές εκδηλώσεις το καλοκαίρι – Αντάμωμα Σαρακατσαναίων Ηπείρου στο Γυφτόκαμπο, 1η Κυριακή Αυγούστου		– Ι. Μ. Αγ. Παρασκευής (17ος αι.) – Ι. Μ. Αγ. Νικολάου (17ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Αποστόλων (18ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου (19ος αι.) – Διάφορα αρχοντικά (Κυπαρίσσου, Θεοδοσίου, Φραγκούλη, Γεναδίου κ.ά.) – Αρχαιολογικός χώρος: θέση «Ραδίου», αρχαίο σχυρό – Σαρακατσάνικη στάνη («Γυφτόκαμπος»)
Τρίστενο	– Αδελφότητα Τριστένου Ζαγορίου (Αθήνα) – Πολιτιστικός Σύλλογος Τριστένου Ζαγορίου «Ο Πλάτανος» (Τρίστενο, 1980)	– Πανηγύρι, 23 Αυγούστου		– Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής (19ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου (18ος αι.) – Νερόμυλος - Νεροτριβή – Πέτρινο γεφύρι
Τσεπέλοβο	– Αδελφότητα Τσεπέλοβου (Αθήνα) – Πολιτιστικός Σύλλογος Τσεπέλοβου «Ο Τσουφλής» (Τσεπέλοβο, 1977)	– Πανηγύρι, 24 Ιουνίου – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Αΐθουσα (Μαθητική Εστία) – Χοροστάσι («Μεσοχώρι») – Κοινοτικό Γυμναστήριο	– Ι. Μ. Ρογκοβού (Αγ. Ιωάννη) (αν. 18ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Νικολάου – Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου – Ι. Ν. Κάτω

Τα Καμποχώρια των Ιωαννίνων

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

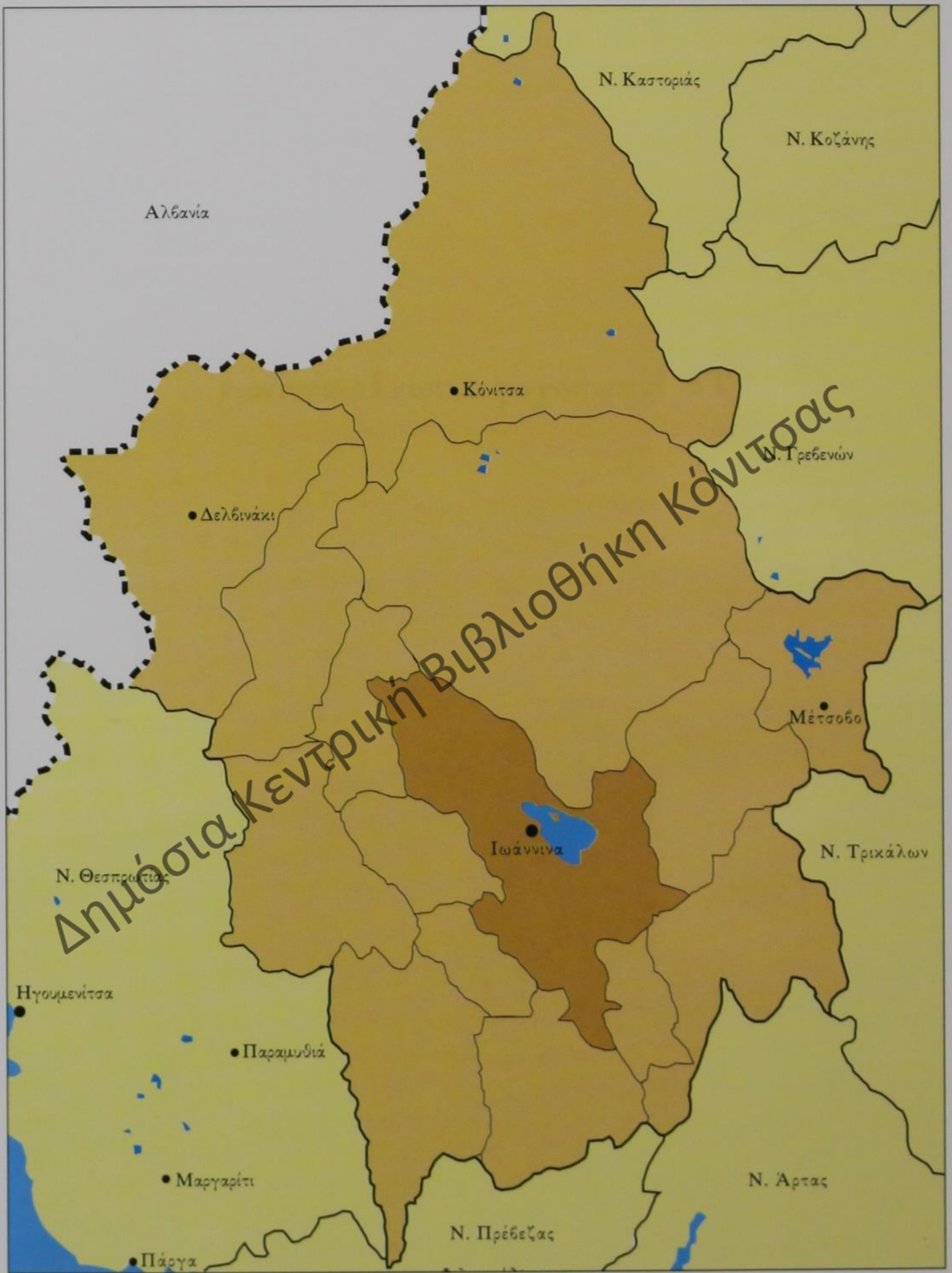
129.





37. Τα χωριά του Λεκανοπεδίου Ιωαννίνων

Αβγό, Άγιος Ιωάννης (Μικρό Μπισδούνι), Αμπελιά, Αμφιδέα (Στρούνι), Ανατολή, Άνω Λαψίστα, Ασφάκα, Βασιλική (Γιάννιστα), Βουνοπλαγιά (Ζέλοβα), Δαφνούλα (Κοντοβράκι), Δροσοχώρι (Κλαζιάδες), Ελεούσα (Μπισδούνι), Επισκοπικό, Ζωοδόχος (Ζοντίλα), Ηλιόκαλη (Μορκιό), Καρυές, Καστρίτσα (Μπαρκιμάδι), Κατσικά, Κάτω Λαψίστα, Κοσμηρά, Κουτσελιό, Κρανούλα, Κρύα (Βάνιστα), Κρυφοβό, Λογγάδες (Αρδομίστα), Μάζια, Μάρμαρα, Μεγάλο Γαρδίκι, Μουζακαίοι, Μπάφρα, Μπιζάνι, Νεοκαισάρεια, Νεοχώρι, Νεοχωρόπουλο, Πεδινή (Ραψίστα), Πέραμα, Περίβλεπτος, Πετσάλι, Πλατανιά (Γερακάρι), Πρωτόπαππα, Ραβένια, Ροδοτόπι, Σερβιανά, Σταυράκι.



36. Πολιτισμική ενότητα Λεκανοπεδίου

Το λεκανοπέδιο Ιωαννίνων είναι η σημαντικότερη πεδινή έκταση της ηπειρώτικης ενδοχώρας, καθώς παρουσιάζει ιδιαίτερη γεωγραφική σημασία χάρη στη λίμνη Παμβώτιδα, τους ορεινούς όγκους που την περικλείουν αλλά και το γεγονός ότι βρίσκεται στο γεωμετρικό κέντρο της Ηπείρου. Η ορεινή αυτή λεκάνη παρουσιάζει επίσης ένα εξαιρετικό γαιοκλιματικό ενδιαφέρον, με χαρακτηριστικά γαιολογικά, υδρογραφικά και κλιματικά γνωρίσματα. Οι ασβεστολιθικοί λόφοι περιμετρικά της λεκάνης και το νησί των Ιωαννίνων (που δεν είναι παρά ένας τέτοιος λόφος μέσα στη λίμνη) προσδίδουν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα σε όλη την περιοχή, πολύ περισσότερο μάλιστα που αυτοί οι τόποι έχουν και

131. Ο κάμπος των Ιωαννίνων



«...Προσκύνηση λέγεται
μιά ραχούλα, δέκα λεφτά τῆς
ώρας δυτικά τῆς πλατείας,
ἀπ' ὅπου φαίνεται ἡ λίμνη, τὸ
κάστρο κι ἓνα κομμάτι τοῦ
Γιαννίνου. Λέγεται “προ-
σκύνηση” γιατί ἀπ' αὐτοῦ
φαίνονταν ὁ χρυσομέγας
Σταυρὸς τοῦ Μοναστηριοῦ
τοῦ Ἁϊ-Γιάννη, ποῦναι σή-
μερα τζαμί τοῦ Ἀσλάν-
Πασᾶ, καὶ σταυροκοπιόνταν
ὁ κόσμος, πῶρχονταν ἀπὸ τὰ
χωριά στὴν Πολιτεία...

Χρ. Χριστοβασίλης,
Ὁ Κουτσογιάννης
στὰ Γιάννινα, 1898.

132. Το χάνι της Λεύκας



πλαγιές των ορεινῶν ὄγκων, καθὼς κατέρχεται στις
χαμηλές περιοχές, ὅπου αναμειγνύεται με θερμότερες
καὶ υγρότερες αέριες μάζες. Ἐτσι, ἡ καθημερινή ζωὴ
στο λεκανοπέδιο εἶναι συνυφασμένη με το υγρὸ λιμναῖο
στοιχείο, τὴν υγρασία καὶ τὴν ομίχλη, που διαμορφώ-
νουν ὄχι μόνο το κλιματολογικὸ πλαίσιο ἀλλὰ καὶ τὴν
αισθητικὴ του τοπίου, που ἔχει σημαντικὲς ἐπιδράσεις
στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἐκφραση των ἀνθρώ-
πων.

Τα χωριά του λεκανοπεδίου οργανώνονται σε τρεῖς
οικιστικὲς ἐνότητες, που ἀντιστοιχοῦν στις τρεῖς φυσι-
κὲς υπο-περιοχές του. Μία ομάδα χωριῶν ἀναπτύσσε-
ται γύρω ἀπὸ τὰ υψώματα του Γαρδικίου, στο βορειοδυ-
τικὸ τμήμα, μία ἄλλη γύρω ἀπὸ τὸ λόφο τῆς Καστρί-
τσας καὶ ἡ τρίτη γύρω ἀπὸ τὰ υψώματα του Μπιζανίου,
στο νότιο τμήμα. Ἀνάμεσά τους καὶ στο γεωμετρικὸ κέ-
ντρο του λεκανοπεδίου βρίσκεται ἡ πόλη των Ἰωαννί-
νων, ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκινοῦν καὶ καταλήγουν ὅλοι οἱ
ιστορικὸί ἀλλὰ καὶ σύγχρονοι οδικοὶ ἄξονες.

Παλιότερα, περιμετρικὰ τῆς πόλης ἕνας μεγάλος
ἀριθμὸς χανιῶν, ἴχνη των ὁποίων σώζονται ἀκόμα στο
χώρο, φιλοξενούσαν τους ταξιδιώτες ἀπὸ ὅλες τις γεω-
γραφικὲς κατευθύνσεις. Τα χάνια τῆς Ντουραχάνης,
τῆς Λεύκας, του Κουτσελιού, τῆς Κατσικᾶς, του Λυκο-
στόμου κ.λπ. σχημάτιζαν ἕναν κύκλο γύρω ἀπὸ τὰ
Γιάννινα, του ὁποίου ἡ περιφέρεια ἀκολουθοῦσε τις
ὄχθες τῆς λίμνης. Οἱ αυχένες των γύρω υψωμάτων
ἀποτελοῦσαν ἕναν δεῦτερο καὶ ομόκεντρο κύκλο, του
ὁποίου ἡ περιφέρεια συνέπιπτε με τὰ ὅρια των κοινοτή-
των του λεκανοπεδίου. Ἡ ἀκτινωτὴ αὐτὴ χωροταξικὴ
οργάνωση των οικισμῶν ευνουσε τὴ χρήση του φυσικοῦ
χώρου, τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴν ἀμυνα του λεκανοπεδί-
ου. Το δικό τους προστατευτικὸ θα λέγαμε κύκλο, διέ-

σημαντική αρχαιολογική-ιστορική αξία (π.χ. Καστρίτσα, Γαρδίκι, Μπιζάνι).

Το Μιτσικέλι (1810 υψ.), ο Δρίσκος (1078 υψ.), η Αετορράχη (1059 υψ.), η Μανολιάσα (1076 υψ.), η Μεγάλη Τσούκα (1173 υψ.), τα Μάρμαρα (879 υψ.), η Τσούκα (766 υψ.), οι Αμυγδαλιές (775 υψ.) και τα Πενταλώνια (840 υψ.) είναι τα βουνά και υψίπεδα που περιβάλλουν το λεκανοπέδιο ξεκινώντας από το βορρά. Τα ψηλότερα σημεία του βρίσκονται στα βορειοδυτικά και τα χαμηλότερα στα ανατολικά και νότια όριά του. Στο κέντρο του, που βρίσκεται ανάμεσα στις νότιες πλαγιές του Μιτσικελίου, των λόφων της πόλης και του υψώματος της Καστρίτσας σχηματίζεται η λίμνη των Ιωαννίνων, οικολογικό, ιστορικό και πολιτισμικό σύμβολο της περιοχής.

Η λίμνη επικοινωνούσε παλιότερα μέσω ενός φυσικού αύλακα με τη Λαψίστα, μια άλλη λίμνη που υπήρχε στο βορειοδυτικό τμήμα του λεκανοπεδίου και αποξηράνθηκε. Την αποξήρανση, που ολοκληρώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '50, ακολούθησαν αρδευτικά έργα που μεταμόρφωσαν την όψη της ερύτερης περιοχής της Λαψίστας, μιας περιοχής έντονα ελώδους στο παρελθόν. Σήμερα η στάθμη της λίμνης ρυθμίζεται τεχνητά και εξαρτάται αρκετά από την ποσότητα του νερού που αντλείται για την άρδευση των καλλιεργειών.

Το κλίμα του λεκανοπεδίου είναι σχετικά υγρό. Οι ετήσιες βροχοπτώσεις κυμαίνονται μεταξύ 1000-1200 χιλιοστών. Η άνιση κατανομή των βροχοπτώσεων χωρίζει το έτος σε δύο περιόδους, τη μια με πολλές βροχές (Οκτώβριος-Μάιος) και την άλλη σχεδόν ξηρή (Ιούνιος-Σεπτέμβριος). Αυτό που είναι ιδιαίτερο όμως χαρακτηριστικό από την άποψη του κλίματος είναι οι συχνές ομίχλες. Αυτές σχηματίζονται από τον ψυχρό αέρα στις

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 η ανάπτυξη στο χώρο σύγχρονων πτηνοτροφικών, κτηνοτροφικών και ιχθυοτροφικών μονάδων, σε συνδυασμό με τις ανάλογες νέες γεωργικές καλλιέργειες (π.χ. καλαμπόκι), αρχίζει να μετατρέπει το χαρακτήρα της τοπικής οικονομίας και να μεταμορφώνει βαθμιαία το αγροτικό τοπίο. Παράλληλα, η έντονη οικοδομική δραστηριότητα οδηγεί στην εκμετάλλευση των μαρμάρων της περιοχής Μαρμάρων-Κληματιάς, γεγονός που συμβάλλει κι αυτό αρκετά στην αλλαγή του τοπίου.

Η δημιουργία της Πανεπιστημιούπολης με το αντίστοιχο Περιφερειακό Νοσοκομείο και η διαμόρφωση της Βιομηχανικής ζώνης έβαλαν τη δική τους σφραγίδα στις εξελίξεις κατά τη δεκαετία του '80, τόσο στον τομέα της οικονομίας, όσο και στην ίδια την κοινωνία. Επίσης, η εγκατάσταση της Γενικής Περιφέρειας Ηπείρου, η ανάπτυξη συνεταιριστικών βιομηχανιών γάλακτος (Δωδώνη), πουλερικών (Πίνδος), ξυλείας (Ένωση Δασικών Συνεταιρισμών), αλλά και ανάλογων ιδιωτικών εταιρειών, συνέβαλαν αρκετά στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής, γεγονός που οδηγεί σε υπερσυγκέντρωση πληθυσμού στο λεκανοπέδιο, σε αντίθεση με την ορεινή ενδοχώρα που παραμένει ερημωμένη. Την εικόνα αυτή συμπληρώνουν τα τελευταία χρόνια τα μεγάλα super markets, που έχουν τη δική τους συμβολή, όχι μόνο στην αλλαγή της γεωγραφίας αλλά και στις μεταβολές στον κοινωνικό ιστό και τον τοπικό πολιτισμό.

Η ορεινή κοιλάδα των Ιωαννίνων παρουσιάζει σήμερα την τυπική εικόνα της ελληνικής επαρχίας, που από τη μια πασχίζει να «εκσυγχρονιστεί» και από την άλλη ενδίδει στους μηχανισμούς της υπανάπτυξης. Ο τετραγωνισμένος γεωργικός κλήρος, προϊόν των εγγειοβελτιωτικών έργων και των αναδασμών, κυριαρχεί στο πε-

γραφαν και τα μοναστήρια, κτισμένα σε αυχένες, κοντά σε περάσματα, χάνια και φυσικές οχυρές θέσεις. Τα μοναστήρια της Στούπαινας στην Περίβλεπτο (Κοίμηση της Θεοτόκου), του Περάματος (Αγίου Νικολάου - καταστράφηκε), της Ντουραχάνης (Κοίμηση της Θεοτόκου), της Τζώρας στη Βασιλική (Αγίου Νικολάου, της Ηλιόκαλης (Κοίμηση της Θεοτόκου), της Καστρίτσας (Ιωάννου Προδρόμου), της Ντουρούτης στην Πεδινή (Αγίου Γεωργίου), της Τζοντίλας (Ζωοδόχου Πηγής), πράγματι κυκλώνουν το λεκανοπέδιο μ' έναν χαρακτηριστικό τρόπο.



133. Το μοναστήρι της Τζώρας

Τα εγγειοβελτιωτικά έργα και το σύγχρονο οδικό δίκτυο έχουν επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην οργάνωση του χώρου, το οικιστικό σύστημα, τις χρήσεις γης και την αισθητική του τοπίου. Αυτό ισχύει περισσότερο για το βόρειο και ανατολικό τμήμα, όπου έγιναν τα αποστραγγιστικά και εγγειοβελτιωτικά έργα και λιγότερο για το νότιο, όπου επιβιώνουν πιο πολλά στοιχεία της παραδοσιακής γεωργο-κτηνοτροφίας. Γενικά, πάντως, ολόκληρη η περιοχή εντάσσεται με γρήγορους ρυθμούς στην περιαστική ζώνη των Ιωαννίνων, γνωρίζοντας όλες τις συνέπειες της αστικοποίησης¹.

γέμιζαν τὰ Σάββατα ἀνθρώπους, κάρρα καὶ ζῶα. Ἐκεῖ στὰ πέτρινα πεζούλια τῆς πλατειούλας τοῦ καφενεῖου, κάτω ἀπὸ τὶς σκονισμένες ἀκακίες, γίνονταν ἓνα πλῆθος συναντήσεις τῶν ἀνθρώπων μας. Πουλοῦσαν τὰ προϊόντα τους. Συμφώναγαν τοὺς βοσκοὺς γιὰ τὰ πρόβατα, τὸν Ἄη-Δημήτρη καὶ τὸν Ἄη-Γιώργη, μαστόρους γιὰ νὰ χτίσουν τὰ σπίτια τους, δασκάλους γιὰ νὰ μάθουν τὰ παιδιὰ τους γράμματα. Ἀκόμα ἔκλειναν συνοικέσια. Ἀρραβώνιαζαν τὰ κορίτσια καὶ τὰ παιδιὰ τους. Συμφώναγαν τοὺς γύφτους γιὰ τοὺς γάμους. Οἱ γυναῖκες τους παρακολουθοῦσαν τὶς συζητήσεις, ἔπλεκαν καὶ συζητοῦσαν τοὺς καημοὺς καὶ τὰ βάσανα τῆς δύσκολης ζωῆς τοῦ κάμπου τους. Ὁ δρόμος, ἀπὸ τὸ Γιαλί-Καφενέ πρὸς τὴ δυτικὴ ἔξοδο τῆς πόλης, ἦταν γεμάτος κίνηση ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ζῶα καὶ κάρρα. Κουβαλοῦσαν οἱ γεωργοὶ τὰ γεννήματα γιὰ τὸ Κριθαροπάζαρο, τὰ σταφύλια γιὰ τὸ Γιαλί-Καφενέ, τὸ σάλμα γιὰ τοὺς καρεκλάδες, τὰ τομάρια τῶν ζώων τους γιὰ τοὺς μεταπράτες. Οἱ γυναῖκες μὲ τὰ μαῦρα μαντήλια τους καὶ τὰ μαῦρα σεγκούνια, κουβαλοῦσαν τὰ καλάθια μὲ τὰ αὐγά, τὰ κοτόπουλα, γιὰ τοὺς Γιαννιωτὲς ποὺ ἔβγαιναν στὶς πόρτες τους νὰ παζαρέψουν τὴν ἀγορά... Ὅλα τώρα ἔχουν ἀλλάξει. Μήτε σιτάρια σπαρμένα, μήτε καλαμπόκια. Στὸν πολυσύχναστο ἄλλοτε δρόμο, σπάνια θὰ συναντήσεις διαβάτη. Ὁ τόπος κι ἐδῶ ζεῖ μέσα στὸν καινούργιο πολιτιστικὸ καὶ οἰκονομικὸ μετασχηματισμό...»².

Καθὼς φαίνεται, ἡ σχέση τους με τὰ Γιάννινα υπῆρξε πάντοτε καθοριστικὴ γιὰ τὰ χωριά του κάμπου. Στὰ Γιάννινα διέθεταν τὴ λιγιστὴ γεωργοκτηνοτροφικὴ παραγωγή τους, στὰ Γιάννινα ἀναζητοῦσαν υπηρεσίες καὶ προϊόντα ποὺ τους ἔλειπαν. Ἡ ἴδια εξάρτηση συνεχίζεται καὶ σήμερα, με διαφορετικὸς βεβαίως ὅρους. Γεωργικὰ προϊόντα εξακολουθοῦν νὰ διατίθενται στὴν

δινό τμήμα της, τα πτηνοτροφεία και τα χοιροστάσια βρίσκονται διάσπαρτα στους γύρω λόφους, ενώ η σύγχρονη δόμηση επεκτείνεται κατά μήκος του εθνικού και επαρχιακού δικτύου. Τα χωριά τείνουν να αποκτήσουν γραμμικό χαρακτήρα, καθώς το κέντρο βάρους μετατίθεται προς τη διερχόμενη οδό, ενώ, παράλληλα, οι αυξημένες στεγαστικές ανάγκες της περιοχής οδηγούν σε μια μεγάλη επέκταση των ορίων της οικιστικής έκτασης των χωριών. Η κλίμακα της δόμησης μεταβάλλεται διαρκώς. Τα σύγχρονα κτίρια διαφέρουν από τα παλιά σε επιφάνεια, όγκο, ύψος και φυσικά ως προς τα δομικά υλικά. Η αισθητική τους όλο και περισσότερο μιμείται εκείνη του αστικού κέντρου, ένα φαινόμενο που γενικότερα αντανακλά τις τάσεις αστικοποίησης του χώρου. Η αστική κατοικία σε πολλά χωριά, όπως π.χ. στην Ελεούσα, την Κατσικά, το Νεοχωρόπουλο, την Πεδινή, τείνει να γίνει ο κυρίαρχος τύπος σπιτιού, ενώ οι κατοικίες επήλυδων υπερβαίνουν σε αριθμό εκείνες των ντόπιων. Επίσης, μεγάλα γεωργικά τμήματα της περιοχής μετατρέπονται σε οικιστικές εκτάσεις, για να εξυπηρετήσουν τις νέες ανάγκες. Βιομηχανίες, βιοτεχνίες, αντιπροσωπείες αυτοκινήτων, πρατήρια υγρών καυσίμων κ.λπ. καταλαμβάνουν βαθμιαία τέτοιες εκτάσεις. Γενικά, το λεκανοπέδιο σήμερα παρουσιάζει εικόνα αστικού τοπίου και μόνο κάποιες περιφερειακές περιοχές διατηρούν τα παραδοσιακά τους χαρακτηριστικά, όπως π.χ. οι λόφοι Γαρδικίου, Μπιζανίου, Καστρίτσας και Δρίσκου.

«Για τοῦτο τὸν παλιὸ δρόμο, τὸ δρόμο τ' Ἀλήπασα, ὅπως τὸν λένε, μὲ τὰ καλντερίμια διπλῆς κατεύθυνσης, ἔχουμε πολλὰ νὰ ποῦμε στὸ χρονικὸ τοῦ χωριοῦ μας. Ἄς ξεκινήσουμε ἀπὸ τὸ Γιαλι-Καφενέ, κέντρο συνάντησης τῶν ἀνθρώπων τῶν χωριῶν μας, μὲ τὰ πολλὰ χάνια, πού

αντίθετη κατεύθυνση. Τελικά, πάντως, από τώρα και στο εξής φαίνεται δύσκολο να διαχωρίζει κανείς τα καμποχώρια από τα Γιάννινα, τουλάχιστον εάν θέλει να έχει μια ολική εικόνα του λεκανοπεδίου.

Όσον αφορά την κοινωνική ιστορία αυτού του χώρου, πρέπει να σημειώσουμε, ότι κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας γνώρισε τους πλέον δυσβάσταχτους όρους της δουλείας με την κολλιγοποίηση του πληθυσμού και την επιβολή ποικιλώνυμων φόρων, μέσω των οποίων απομυζούσαν οι κατακτητές τον ιδρώτα του. Η γη δεν περιείλθε στα χέρια των καλλιεργητών της παρά μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου με τις γνωστές από την ιστορία εξαγορές και απαλλοτριώσεις. Ένα μέρος αυτής της γης, του κάμπου των Ιωαννίνων, πέρασε σε χέρια προσφύγων από τη Μικρά Ασία, που εγκαταστάθηκαν εδώ μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και δημιούργησαν τα δικά τους χωριά (Ανατολή, Μπάφρα, Νεοκαισάρεια, Ασφάκια), επιδεικνύοντας μάλιστα μια αξιοσημείωτη προσαρμογή και πρόοδο. Τα χωριά αυτά αποτελούν ένα ιδιαίτερο, αρκετά ενδιαφέρον, κεφάλαιο της τοπικής ιστορίας, που απαιτεί ειδικές μελέτες, τόσο ως προς τη διαδικασία ενσωμάτωσης, όσο και ως προς τη διατήρηση της ιδιαιτερότητάς τους, την κοινωνική μνήμη και τη συλλογική τους συνείδηση.

Η λίμνη, η Παμβώτιδα, δεν τροφοδότησε και τροφοδοτεί μόνο τη γεωργία της περιοχής. Υπήρξε πάντοτε ένας σημαντικός παράγοντας για την τοπική κοινωνία και τον πολιτισμό των παραλίμνιων χωριών. Υπήρξε ένα σημείο αναφοράς με σημαντικές συμβολικές διαστάσεις και με ιδιαίτερη οικολογική σημασία. Η λιμναία οικολογία συντελεί στη διαμόρφωση και ενός λιμναίου πολιτισμικού συστήματος, που βασίζεται στα φυσικά χαρακτηριστικά της λίμνης. Για χωριά, όπως το Πέραμα, οι

«...Πρόσφυγες από τη Μ. Ασία είχαν εγκαταστήσει και στα Γιάννινα και στα γύρω. Τα μέρη που τους δώσανε ήταν άγονα, μόνο ασφάκες και άγκάθια φύτευαν, μόνο γίδια και πρόβατα έβοσκαν... Κι όμως αυτοί με την εργατικότητα τους και τη νοικοκυροσύνη τους κατάφεραν να μεταμορφώσουν τα άχρηστα και εγκαταλελειμμένα μεχρι τότε μέρη σε αμπέλια, καπνοτόπια και όπωρωνες και χτίσανε χωριά που ξεχείλιζαν ζωή και προκοπή...»

Π. Αποστολίδης,
"Όσα θυμάμαι, 1983.

αγορά των Ιωαννίνων και μάλιστα στη λαϊκή μπορεί να πάρει κανείς μια γεύση από το παρελθόν, με τις ηλικιωμένες γυναίκες που πουλούν σε καλάδια αυγά, ντομάτες, χόρτα κ.λπ. Όμως, οι δομές και οι σχέσεις παραγωγής έχουν αλλάξει, τα προϊόντα πια διατίθενται με σύγχρονους τρόπους και οι ίδιοι οι παραγωγοί εκσυγχρονίζονται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πτηνοτροφία, που έχει καταστεί σημαντικός οικονομικός παράγοντας στην περιοχή, αναπτυσσόμενη μάλιστα σ' ένα μεγάλο της μέρος σε συνεταιριστική βάση. Στον γεωργικό τομέα, επίσης, καλλιέργειες, όπως το καλαμπόκι, η ντομάτα και η πατάτα, αποκτούν σύγχρονα χαρακτηριστικά, επηρεάζοντας με τον τρόπο τους τόσο την κοινωνία όσο και τον τοπικό πολιτισμό.

Πέρα από τις ίδιες τις παραγωγικές διαδικασίες, στην περιοχή συντελείται ένας βαθύτερος μετασχηματισμός, που συνδέεται με το φαινόμενο της επέκτασης του αστικού χώρου και της σταδιακής ενσωμάτωσης των χωριών στο περιαστικό σύστημα. Η τάση εξόδου από την πόλη και αναζήτησης χώρων κατοικίας στα περίχωρα όλο και περισσότερο αυξάνει, με αποτέλεσμα να παρατηρείται μια αντίστροφη δημογραφική κίνηση, η οποία ενισχύει φυσικά πληθυσμιακά τα χωριά, αλλά παράλληλα αλλοιώνει τη φυσιογνωμία τους, με τη μεταφορά αστικών προτύπων και την επικράτηση ενός ανάλογου τρόπου ζωής. Στο λεκανοπέδιο Ιωαννίνων γενικά συντελούνται σημαντικές κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβολές, καθώς εδώ συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού και των οικονομικών δραστηριοτήτων του νομού. Οι δημογραφικοί και οικονομικοί δείκτες, ενώ για τις υπόλοιπες περιοχές δείχνουν έντονα πτωτικές τάσεις κατά τη μεταπολεμική περίοδο, όσον αφορά το λεκανοπέδιο κινούνται στην ακριβώς

«...Αυτή η μικρή σοδειά δεν μπορούσε να θρέψει τη φαμίλια. Έτσι φυλάγαν λίγα ζωντανά ή και πάλι, θα κόβαν λίγα ξύλα, που τα πηγαίνουν στα Γιάννενα, για ν' αγοράσουν λίγες τσίμες, αλάτι, λίγο ψωμί χάσκο ή και κανένα καλούδι, για τα μαξούμια, αν περίσσευε κάνα φράγκο...»

Δ. Ζαράβελας,
Μπερμπελούσα, 1995.

- Ο πατέρας μου στην ξενιτιά, θερίζω μοναχή μου.
- Κόρη μ' το πουν' τ' αδέρφια σου, θερίζεις μοναχή σου.
- Τ' αδέρφια μου στα πρόβατα, θερίζω μοναχή μου.
- Κόρη μ' το πουν' ο άντρας σου, θερίζεις μοναχή σου.
- Ο άντρας μου στην ξενιτιά, θερίζω μοναχή μου.
- Ο άντρας σου απέθανε, ο άντρας σου εχάθηκε.

Τα χέρια μου τον έθαψαν,

ψωμί κερι του δάνεισα, μούειπε να μ' τα δανείσεις.

— Ψωμί κερι κι αν δάνεισες, διπλά να στα δανείσω.

— Του δάνεισα και φίλημα, μούειπε να μ' το δανείσεις.

— Του δάνεισες και φίλημα, να πας να στο δανείσει.⁴

Κατεξοχήν αγροτική γιορτή είναι η Αποκριά, αφού συνδέεται ανθρωπολογικά με το πέρασμα από το χειμώνα στην άνοιξη, με την αναγέννηση της φύσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε πολλά τα χωριά οι αποκριάτικες



135. Απόκριες στο Δροσοχώρι

γιορταστικές εκδηλώσεις υπήρξαν αρκετά πλούσιες και μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις, όπως π.χ. στο Δροσοχώρι, διατηρούν ακόμα και σήμερα μια αξιοσημείωτη ζωντάνια και αρκετά εθιμικά στοιχεία που αλλού έχουν εκλείψει. Η επιβίωση σημαντικών ευετηριακών δρωμένων πρέπει να έχει σχέση με την καθοριστική για τη ζωή των ανθρώπων σημασία που έχει η γεωργία και κατά συνέπεια η γη, το χωράφι. Το άναμμα της φωτιάς, κατεξοχήν καθαρτήριου συμβόλου που χρησιμοποιείται στις διαβατήριες τελετές για τον εξαγνισμό του χώρου και του χρόνου, οι καρναβαλικές εκδηλώσεις με σεξουαλικούς συμβολισμούς και κυρίως τα δρώμενα που παρωδούν το μυστήριο του γάμου και εμπεριέχουν προφανείς γονιμικούς συμβολισμούς, ο πάνδημος κυκλικός

Λογγάδες, η Κατσικά, η Λαψίστα κ.λπ., η παρουσία της λίμνης στάθηκε καθοριστική για τη συγκρότηση και εξέλιξή τους.

Όμως, τα χωριά του λεκανοπεδίου υπήρξαν και είναι ακόμη κατά βάσιν γεωργικά χωριά. Η γεωργία, σε συνδυασμό με τη μικρή οικόσιτη κτηνοτροφία, υπήρξε πάντοτε η βάση του υλικού βίου των κοινοτήτων, πάνω στην οποία στηρίχτηκε και η συμβολική τους έκφραση, δηλαδή ο τοπικός λαϊκός πολιτισμός. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι, παρά την έντονη αστικοποίηση, στην περιοχή επιβιώνουν αρκετές παραδόσεις συνυφασμένες με τον κύκλο των γεωργικών εργασιών αλλά και την ίδια τη «λατρεία του αγρού». Μια συστηματική καταγραφή των δημοτικών τραγουδιών των καμποχωριών δείχνει τη σημαντική θέση που κατέχουν τα τραγούδια της σπουδίας (τα «εργατικά») στο τοπικό ρεπερτόριο³. Τραγούδια του «σκάλου», του «θέρου» και του «ξέρλου», τραγούδια που λέγονταν κατά τη διάρκεια των αντίστοιχων γεωργικών εργασιών, είναι ζωντανά στη μνήμη των ανθρώπων, ιδιαίτερα των γυναικών, και έρχονται χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία στα χείλη τους σε κοινωνικές συνάξεις ή άλλες εκδηλώσεις. Παραθέτουμε ένα τέτοιο τραγούδι, τραγούδι του θέρου, που συνδέεται και με την ξενιτιά, δηλώνοντας παράλληλα το γυναικείο χαρακτήρα της απασχόλησης, από την παράδοση της Τζοντήλας (Ζωοδόχου):

Μια κόρη οπού εθέριζε στην άκρη στο ντερβένι
όλη τη μέρα θέριζε κι όλο το μεσημέρι.

Κι όσοι διαβάτες πέρναγαν και την καλημερούσαν.

— Καλημερά σου, κόρη μου — Καλώς τον το διαβάτη.

— Κόρη το πούν' η μάνα σου, θερίζεις μοναχή σου.

— Η μάνα μου στο σπίτι της, θερίζω μοναχή μου.

— Κόρη πουν' ο πατέρας σου, θερίζεις μοναχή σου.



134. Το μοναστήρι της Δουρούτης

την τοπική παράδοση και να είναι πιο αποτελεσματική, αφού η ιδέα περί «προϊόντων ταυτότητας» δεν παραπέμπει παρά στη σχέση των τοπικών κοινωνιών και πολιτισμών με τα συγκεκριμένα προϊόντα, με άλλα λόγια, στην πολιτισμική διάσταση της υλικής παραγωγής.

Κλείνοντας, δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε στον τουρισμό, όχι μόνο διότι ο τοπικός πολιτισμός χρησιμοποιείται στην ανάπτυξή του, αλλά και επειδή οι επιδράσεις του στην τοπική κοινωνία είναι σημαντικές από πολλές απόψεις. Τα Γιάννινα είναι έτσι κι αλλιώς ένας πόλος τουριστικής έλξης, αλλά και η ίδια η ευρύτερη περιοχή του λεκανοπεδίου διαθέτει αξιοθέατα, όπως το σπήλαιο Περάματος, οι αρχαιολογικοί χώροι της Καστρίτσας, Γαρδικίου, Ροδοτοπίου, οι ιστορικοί τόποι Μπιζανίου-Μανολιάσας, το Μουσείο Βρέλλη κ.λπ., γεγονός που διαμορφώνει μια αξιολογη τουριστική κίνηση, κυρίως στο Πέραμα, κίνηση που από μόνη της συνιστά μια ιδιαίτερη διάσταση στον τοπικό κοινωνικό βίο και πολιτισμό.

1. Βλ. Κ. Μπάδα, «Βαθμοί αστικοποίησης του αγροτικού χώρου (Ήπειρος 1940 κ.έ.)», *Ήπειρος. Κοινωνία- Οικονομία*, 15ος-20ος αι., Πρακτικά Συνεδρίου, Γιάννινα, 1987, σελ. 227-239.

2. Κώστας Ν. Νικολαΐδης, *Η Ζωοδόχος (Τζοντίλα) και τα άλλα καμποχάρια των Γιαννίνων*, Αθήνα, 1976, σελ. 15-16.

3. Η καταγραφή αυτή εντάσσεται στο ερευνητικό πρόγραμμα «*Ηπειρώτικη Μουσική Παράδοση*», που υλοποιείται από το Πανεπιστήμιο και το Δήμο Ιωαννιτών.

4. Βλ. Κ. Ν. Νικολαΐδης, *ο.π.*, σελ. 302.

5. Βλ. Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Πασχαλινά και της Άνοιξης*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1980 και *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1985.

6. *ο.π.*

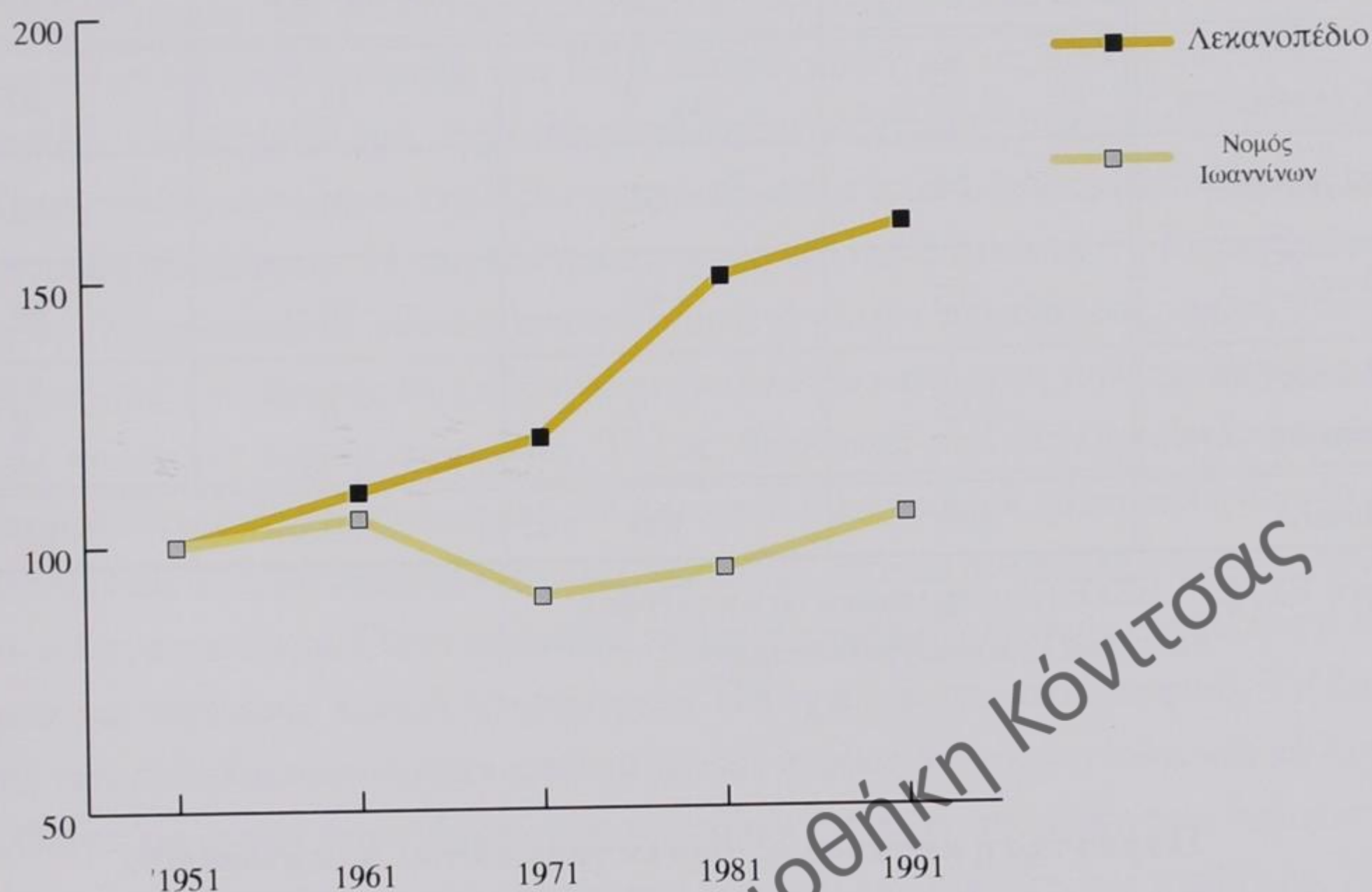
χορός γύρω από τη φωτιά με τα σατυρικά και βωμολοχικά τραγούδια (όπως π.χ. το «πως στουμπίζουν το πιπέρι») και άλλες εθιμικές τελετές της Αποκριάς, εντάσσονται στον κύκλο των ευετηριακών δρωμένων, των δρωμένων καλοχρονιάς, αφού η αρχική τους λειτουργία αποσκοπούσε στην με αναλογικό μαγικό τρόπο υποβοήθηση της αναγέννησης της φύσης και την πρόκληση καλής σοδειάς στη νέα γεωργική περίοδο⁵. Αυτός ο κύκλος των γιορτών της άνοιξης ολοκληρώνεται με τον κύκλο των πασχαλιάτικων εθίμων, που και σ' αυτά ο βασικός λατρευτικός πυρήνας έχει να κάνει με το φαινόμενο της αναγέννησης της φύσης, της ανάστασης από το θάνατο του χειμώνα και της νέας καρποφορίας⁶. Και τα πασχαλιάτικα λοιπόν τραγούδια και οι χοροί συνιστούν ένα από τα βασικά στοιχεία της παράδοσης των γεωργικών αυτών κοινοτήτων και αποδεικνύουν έτσι τη στενή σχέση ανάμεσα στις υλικές και τις συμβολικές διαστάσεις του τοπικού πολιτισμού.

Όλα αυτά τα στοιχεία του εθιμικού βίου, που επιβιώνουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στην κοινωνική ζωή των χωριών ή ακόμα και στη μνήμη των ανθρώπων, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν δημιουργικά στο πλαίσιο των σύγχρονων εκδηλώσεων, που συνδέονται με διαφορετικό τώρα πια τρόπο με την παραγωγική διαδικασία. Η καδιέρωση π.χ. σύγχρονων εκδηλώσεων με σκοπό την προώθηση τοπικών προϊόντων, όπως η «γιορτή πατάτας» στο Ροδοτόπι, θα μπορούσε να συνδυαστεί με



136. Απόκριες στο Δροσοχώρι

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Η έκταση του Λεκανοπεδίου είναι περίπου 417 km², που μοιράζονται 45 κοινότητες, από τις οποίες οι 14 είναι πεδινές, οι 23 ημιορεινές και οι 8 ορεινές. Η έκταση αυτή, όπως φαίνεται και στον πίνακα, είναι αξιοποιημένη και το ποσοστό των καλλιεργήσιμων εκτάσεων είναι αρκετά υψηλό.

Το λεκανοπέδιο τροφοδοτεί ένα σημαντικό μέρος της αγοράς των Ιωαννίνων με λαχανικά άριστης ποιότητας, ενώ καλλιεργεί ακόμη προϊόντα όπως καλαμπόκι, καπνό, τριφύλλι, πατάτα κ.λπ. Η κτηνοτροφία, αξιόλογη και αυτή, λειτουργεί περισσότερο συμπληρωματικά προς την αγροτική οικονομία των νοικοκυριών, ενώ η πτηνοτροφία, τα τελευταία χρόνια, παρουσιάζει ιδιαίτερη έξαρση (2.300.688 πουλερικά - απογραφή γεωργίας 1991) και επιτυχή οικονομικά αποτελέσματα. Γενικά, το λεκανοπέδιο Ιωαννίνων από οικονομική άποψη αποτελεί μια περιοχή βιώσιμη και με προοπτικές.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Η πληθυσμιακή εξέλιξη της πλειοψηφία των κοινοτήτων του λεκανοπεδίου, αποτελεί την εξαίρεση στη δημογραφική αποψίλωση που χαρακτηρίζει το νομό. Ο πληθυσμός της εν λόγω περιοχής παρουσιάζει καθόλη την μεταπολεμική περίοδο και μέχρι τις μέρες μας συνεχή ανοδική πορεία. Η πορεία αυτή δεν ανακόπτεται από τη μετανάστευση της δεκαετίας του '60. Αντίθετα, οι κοινότητες του λεκανοπεδίου, και ιδιαίτερα οι όμορες της πόλης των Ιωαννίνων, αυξάνουν τον πληθυσμό τους αντιστρόφως ανάλογα. Η αύξηση αυτή αποδίδεται στη συγκράτηση ενός μέρους της εξόδου των κατοίκων από άλλες κοινότητες του νομού στις κοινότητες του λεκανοπεδίου. Έτσι, ο πληθυσμός της περιοχής αυξάνεται και ανανεώνεται. Τη δημογραφική αυτή εξέλιξη δίνουν ο πίνακας και η παράσταση που ακολουθούν :

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	21.712	100	153.748	100	14%	1951 - 1961	12	1
1961	24.366	112	155.326	101	17%	1961 - 1971	11	-13
1971	26.960	124	134.688	88	20%	1971 - 1981	23	9
1981	33.296	153	147.304	96	22%	1981 - 1991	11	7
1991	36.813	170	158.193	103	23%			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991 (συμπεριλαμβάνεται και το Νησί) πραγματικοί πληθυσμοί κατά νομούς, επαρχίες, δήμους, κοινότητες και οικισμούς.

* Βάση 100 το 1951.

Πολιτιστικά στοιχεία

Οι πολιτιστικές και αθλητικές συσσωματώσεις στο λεκανοπέδιο, ανάγονται χρονολογικά στη δεκαετία του 1970. Σε σύγκριση με τις άλλες ενότητες, το λεκανοπέδιο παρουσιάζει μια σχετικά μεγάλη συγκέντρωση αθλητικών ενώσεων και ομίλων, που προηγούνται της ίδρυσης των εξωραϊστικών, επιμορφωτικών και εκπολιτιστικών συλλόγων. Η συγκέντρωση αυτή ερμηνεύεται από τη δημογραφική εξέλιξη του λεκανοπεδίου, όσο και από το ήπιο ανάγλυφο του εδάφους, ενώ η χρονολογική διαφορά της ίδρυσης των αθλητικών συλλόγων από τους πολιτιστικούς συνδέεται με πολιτικές κυρίως συγκυρίες. Τέλος, κρίνοντας από τις έδρες των φορέων, φαίνεται πως δεν υπάρχει η γεωγραφική και κατά συνέπεια πληθυσμιακή διασπορά που εντοπίζεται στις υπόλοιπες ενότητες και ως εκ τούτου οι «αδελφότητες», «σύνδεσμοι» κ.λπ. σπανίζουν. Όσον αφορά τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, εστιάζονται και εδώ κατά τις περιόδους των Απόκριων, του Πάσχα και του καλοκαιριού. Τη διοργάνωση των εκδηλώσεων αυτών αναλαμβάνουν κυρίως οι πολιτιστικοί και αθλητικοί σύλλογοι με συμμετοχή ιδιωτών, των οποίων η έντονη ανάμειξη στα πολιτιστικά δρώμενα υποδηλώνει μια νέα εποχή στα ήθη και την εξέλιξη της περιοχής. Χαρακτηριστικό επίσης είναι το γεγονός ότι τα λίγα έντυπα που εμφανίστηκαν εδώ, π.χ. «Η Ραψίστα» (Πεδινή), «Πολιτιστική Διέξοδος» (Κοσμηρά), είχαν θνησιγενή χαρακτήρα.

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, ετ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αβγό	– Αδελφότητα Αβγού (Αθήνα) – Εξωραϊστικός - Επιμορφωτικός – Εκπολιτιστικός - Φιλαθλητικός Σύλλογος Αβγιτών «Η Πρόο- δος» (Αβγό, 1982) – Ήφαιστος Αβγού (Αβγό, 1985)	– Πανηγύρι, 17 Ιουλίου	– Πολιτιστικό Κέντρο (αίθου- σα και βιβλιοθήκη)	– Ι.Ν. Αγ. Δη- μητρίου (τοιχ. 18ος αι.)
Άγιος Ιωάννης	– Αθλητικός Όμιλος Αγίου Ιω- άννου (Άγιος Ιωάννης, 1981)	– Πανηγύρι, 8 Μαΐου	– Γήπεδο	– Ι. Ν. Αγ. Ιω- άννη
Αμπελιά	– Προοδευτικός Πολιτιστικός Σύλλογος Αμπελιάς (Αμπελιά, 1979)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Απόκριες – Διάφορες σποραδικές εκδη- λώσεις λαογραφικού περιεχο- μένου	– Πνευματικό Κέντρο – Γήπεδο ποδοσφαίρου και κα- λαθοσφαίρισης – Χοροστάσι (πλατεία)	

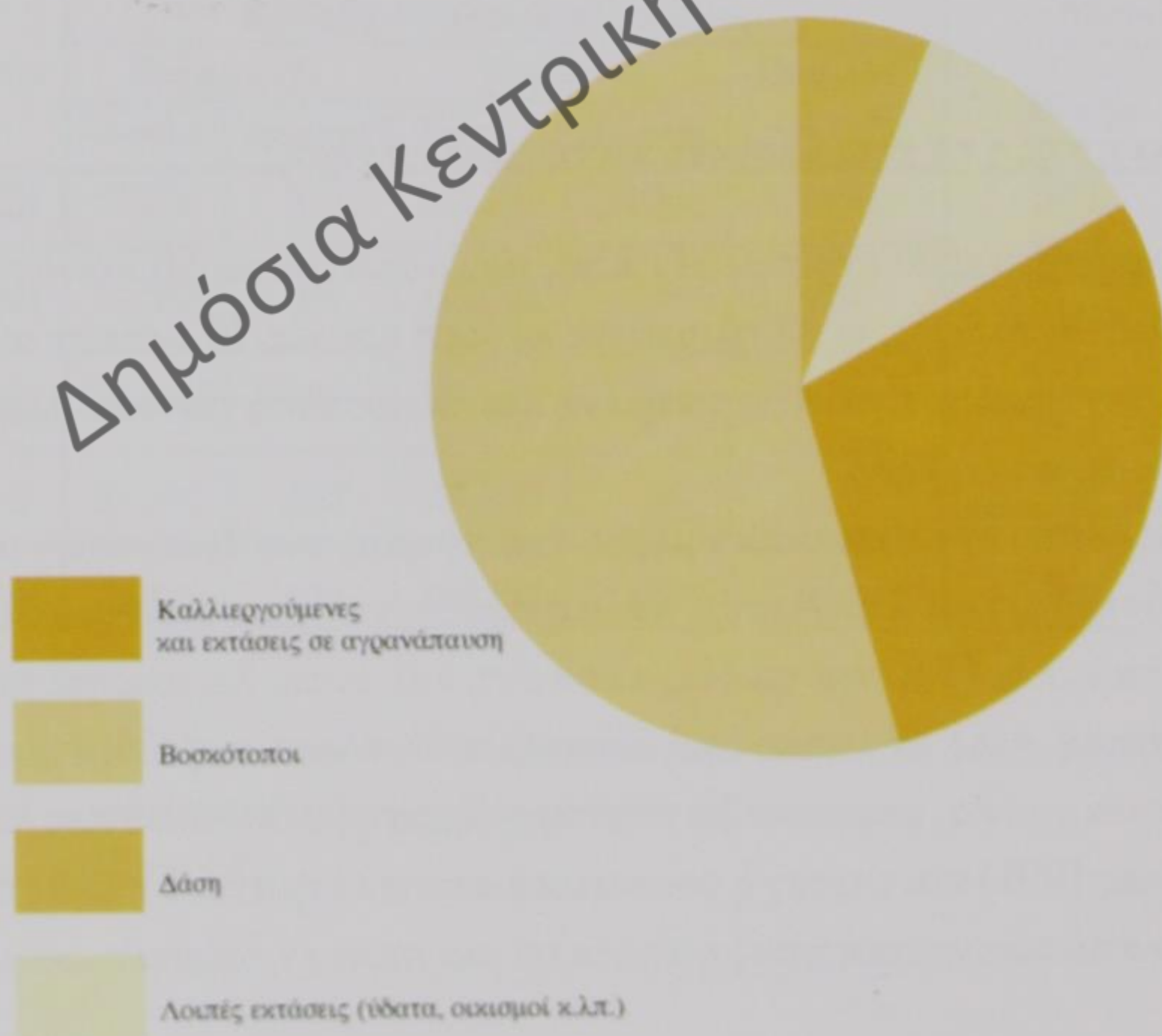
Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΛΕΚΑΝΟΠΕΔΙΟ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιέργειες*	32	9	14	30
Βοσκότοποι	54	54	51	40
Δάση	3,5	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κ.λπ.)	10,5	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * ΕΣΥΕ (συμπεριλαμβάνεται και το Νησί)

Οι αριθμοί είναι στρογγυλοποιημένοι

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων του Λεκανοπεδίου κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Δαφνού- λα	– Αδελφότητα Δαφνούλας (Αθήνα, 1979) – Εκπολιτιστικός και Χορευτικός Σύλλογος Δαφνούλας (Δαφνούλα, 1988) – Αθλητική Ένωση Δαφνούλας (Δαφνούλα, 1984)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Απόκριες – Εκδηλώσεις, Πάσχα – Αθλητικές εκδηλώσεις το καλοκαίρι	– Πολιτιστικό Κέντρο – Κοινοτικό Γυμναστήριο	– Ι. Ν. Αγ. Σωτήρος (17ος αι.)
Δροσο- χώρι	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Δροσοχωρίου Ιωαννίνων (Δροσοχώρι, 1953) – Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος «Παντελεήμων» Δροσοχωρίου (Δροσοχώρι, 1971)	– Πανηγύρι, 27 Ιουλίου – Αποκριάτικα έθιμα	– Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα, γραφείο) – Γήπεδο – Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Ν. Αγίου Παντελεήμονος (19ος αι.)
Ελεούσα	– Μορφωτικός-Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ελεούσας Ιωαννίνων (Ελεούσα, 1976) – Χορευτικός Όμιλος Ελεούσας (Ελεούσα, 1992) – Αθλητικός Σύλλογος «Θύελλα» Ελεούσης (Ελεούσα, 1958) – Εξωραϊστικός - Πολιτιστικός Σύλλογος «Μέγας Αλέξανδρος» (Γοριτσάκι Ελεούσας, 1993) – Αθλητικός Σύλλογος «Ελεούσα '94» (Ελεούσα, 1994)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Πνευματικό Κέντρο – Γήπεδο «Θεοδώρου Αώλη» – Γυμναστήριο	– Ι.Ν. Αγ. Ιωάννη (17ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου ((τοιχ. 19ος αι.) – Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου (19ος αι.) – Σπίτι Μπέη
Επισκο- πικό	– Αδελφότητα Επισκοπικού Ιωαννίνων «Η Μεταμόρφωσις του Σωτήρος» (Ιωάννινα, 1979) – Αθλητικός Ποδοσφαιρικός Όμιλος (ΑΠΟ) Επισκοπικού (Επισκοπικό, 1981) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Νέων Επισκοπικού Ιωαννίνων (Επισκοπικό, 1982) – Σύλλογος Επισκοπικού Ιωαννίνων (Αθήνα)	– Πανηγύρι, 6 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Χοροστάσι – Αίθουσα (όπου και βιβλιοθήκη) – Γήπεδο	– Ι. Ν. Μεταμ. Σωτήρος
Ζωοδόχος	– Επμορφωτικός - Εξωραϊστικός Σύλλογος «Η Ζωοδόχος» (Ζωοδόχος, 1977) – Αθλητικός Όμιλος «Η Ζωοδόχος» (Ζωοδόχος, 1983) – Σύλλογος Γυναικών Ζωοδόχου (Ζωοδόχος, 1987)	– Πανηγύρι, Ζωοδόχου Πηγής – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου	– Πλατεία – Κοινοτική αίθουσα εκδηλώσεων – Γήπεδο	– Ι. Μ. Ζωοδόχου Πηγής – Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής (19ος αι.)

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Αμφιδέα	– Εκπολιτιστικός - Μορφωτικός Σύλλογος «Αγ. Ανάργυρου» (Αμφιδέα, 1978) – Α.Ο. «Αστήρ» Αμφιδέας (Αμφιδέα, 1970)		– Κοινοτικό Γυμναστήριο	– Ι. Ν. Αγ. Αναργύρων – Κουτσέκι
Ανατολή	– Αδελφότης των εν Ηπείρω Μικρασιατών (Ανατολή) – Αθλητική Ένωση Ποντίων Ανατολής (Ανατολή, 1993) – Γυναικείος Αθλητικός Σύλλογος Ανατολής (Ανατολή, 1993) – Αθλητικός Όμιλος Ανατολής (Ανατολή, 1960) – Σύλλογος Νέων Ανατολής (Ανατολή, 1978) – Φιλαθλητικός Όμιλος Ανατολής (ΦΟΑ) (Ανατολή, 1993)	– Πανηγύρι, 29 Αυγούστου – Απόκριες – Ημέρα ίδρυσης της κοινότητας και Μνήμης Χαμένων Πατρίδων), 14 Σεπτεμβρίου	– Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα πολλαπλών χρήσεων, βιβλιοθήκη) – Γήπεδο	
Άνω Λαψίστα	– Εξωραϊστικός Σύλλογος Άνω Λαψίστης «Ο Άγιος Κωνσταντίνος» (Άνω Λαψίστα, 1980) – Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος Άνω Λαψίστης (Άνω Λαψίστα, 1971)	– Πανηγύρι, 21 Μαΐου – Απόκριες	– Βιβλιοθήκη	– Ι. Ν. Αγ. Νικολάου – Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής
Ασφάκα	– Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Αγροτικής Νεολαίας Ασφάκας (Ασφάκα, 1987) – Αθλητικός Ποδοσφαιρικός Όμιλος Ασφάκας «Ο Δαβάκης» (Ασφάκα, 1971)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Αίθουσα εκδηλώσεων	
Βασιλική	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Βασιλικής «Μαβίλης» (Βασιλική, 1981)	– Πανηγύρι, 2 Φεβρουαρίου	– Αίθουσα εκδηλώσεων – Γήπεδο	– Ι.Μ. Αγίου Νικολάου Τζιώρας (17ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής (17ος αι.) – Μνημείο Λ. Μαβίλη (1933)
Βουνο- πλαγιά	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Βουνοπλαγιάς Ιωαννίνων (Βουνοπλαγιά, 1977)	– Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου – Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Πάσχα (εκδηλώσεις δεύτερη μέρα)	– Πνευματικό Κέντρο – Γήπεδο – Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Ν. Αγ. Δημητρίου (18ος αι.)

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Κου- τσελιό	<ul style="list-style-type: none"> - Μορφωτικός και Εκπολιτιστι- κός Σύλλογος Κουτσελιού (Κου- τσελιό, 1978) - Αθλητικόν Σωματείον «Ανα- γέννησις» Κουτσελιού (Κουτσε- λιό, 1983) - Αθλητικός Όμιλος Γορίτσας (Γορίτσα Κουτσελιού, 1987) - Μορφωτικός και εκπολιτιστι- κός αγροτικός Σύλλογος Γορί- τσας (Γορίτσα, 1977) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Απόκριες - Αθλητικές εκδηλώσεις («Ο γύρος του χωριού» κ.ά. κατά τους καλοκαιρινούς μή- νες) 	<ul style="list-style-type: none"> - Γήπεδο 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγ. Δη- μητρίου (τοιχ. 19ος αι.) - Χάνι
Κρα- νούλα	<ul style="list-style-type: none"> - Αγροτικός και Μορφωτικός Σύλλογος Κρανούλας-Ιωαννίνων (Κρανούλα, 1979) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κρανούλας και Αγίων Αποστό- λων «Η Πρόοδος» (Συνοικισμός Άγιοι Απόστολοι Κρανούλας, 1981) - Σύλλογος Γυναικών Κρανού- λας (Κρανούλα, 1988) - Σωματείον Φίλαθλον «Δόξα» Κρανούλας (Κρανούλα, 1972) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Πνευματικό Κέντρο - Γήπεδο 	
Κρύα	<ul style="list-style-type: none"> - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κρύας Ιωαννίνων (Κρύα, 1979) - Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος Κρύας (Κρύα, 1983-84) - Αθλητικός Όμιλος Αγίας Μαρίνας (Αγία Μαρίνα κοινότη- τας Κρύας Ιωαννίνων, 1986) - Εκπολιτιστικός και Μορφωτι- κός Σύλλογος Αγίας Μαρίνας (Αγ. Μαρίνα Κρύας) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 17 Ιουλίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα - Γήπεδο ποδοσφαίρου 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγ. Δη- μητρίου (19ος αι.) - Ι. Ν. Προφή- του Προδρόμου (Λυκοτρίχι) (τοιχ. 17ος αι.) - Ι. Μ. Λυκο- τριχίου (Αγ. Ιω- άννου) (16ος αι.)
Κρυφοβό	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Κρυφοβιτών (Αθήνα) - Αδελφότης Κρυφοβιτών «Η Θεοτόκος», (Ιωάννινα, 1975) - Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Σύλλογος «Κεραυνός» Κρυφοβού (Κρυφοβό, 1983) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Πνευματικό Κέντρο - Γήπεδο 	
Λογγάδες	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Λογγαδιωτών (Αθήνα, 1975) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 15 Αυγούστου - Απόκριες (καρναβάλι) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πνευματικό Κέντρο (αίθου- σα εκδηλώσεων, βιβλιοθήκη, 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι.Ν. Κοιμήσε- ως Θεοτόκου

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Ηλιό- καλη	– Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος Ηλιόκαλης «Η Εξόρμησση» (Ηλιόκαλη, 1978) – Μορφωτικός Σύλλογος Ηλιόκαλης Ιωαννίνων (Ηλιόκαλη, 1994)	– Πανηγύρι, Ζωοδόχου Πηγής – Πανηγύρι, 26 Ιουλίου	– Αίθουσα (του κοινοτικού γραφείου) – Κοινοτικό Γυμναστήριο – Χοροστάσι (πλατεία)	– Ι. Μ. Κοιμητήριου Θεοτόκου (17ος αι.)
Καρυές Ασφάκας	– Φιλοπρόοδος Αδελφότητα των απανταχού Δρισκιωτών «Η Βάξια» (Καρυές Ασφάκας, 1995-96)	– Πανηγύρι, 24 Αυγούστου – Πανηγύρι σε εξωκλήσι, 9 Μαΐου	– Πνευματικό Κέντρο (υπό κατασκευή) – Γήπεδο – Χοροστάσι (πλατεία)	
Καστρί- τσα	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Καστρίτσας Ιωαννίνων (Καστρίτσα, 1976)	– Πανηγύρι, 23 Απριλίου – Πανηγύρι, 23 Σεπτεμβρίου	– Πολιτιστικό κέντρο (αίθουσα πολλαπλών χρήσεων) – Γήπεδο	– Ι. Μ. Αγ. Ιωάννη Προδρόμου – Αρχαιολογικοί χώροι: ακρόπολη, βραχοσκεπή ανωτέρας παλαιολιθικής περιόδου
Κατσικά	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κατσικάς (Κατσικά, 1978) – Φιλοπρόοδη Κίνηση Γυναικών Κατσικάς (Κατσικά, 1983) – Εξωραϊστικός Σύλλογος Συναϊσμού Σαρακήνας (Κατσικά, 1976) – Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Σύλλογος Κατσικάς «Η Θύελα» (Κατσικά, 1948) – Πνευματικό Κέντρο Κατσικάς ΜΠΔΔ (Κατσικά, 1996)	– Πανηγύρι, 28 Ιουλίου – «Μαρούλια» (Τριήμερο πολιτιστικών εκδηλώσεων) – Απόκριες (καρναβάλι) – Χοροεσπερίδες – Συμμετοχή το τοπικό πρωτάθλημα ποδοσφαίρου	– Ημιτελές υπαίθριο θέατρο (στο παλιό χοροστάσι) – Κοινοτικό Γυμναστήριο – Γήπεδο	– Μ. Αγ. Αποστόλων
Κάτω Λαψίστα	– Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κάτω Λαψίστας (Κάτω Λαψίστα) – Μορφωτικός Αγροτικός Αθλητικός Σύλλογος «Νικηφόρος» Κάτω Λαψίστας (Κάτω Λαψίστα, 1971)	– Πανηγύρι, 15 Αυγούστου – Πανηγύρι, 23 Απριλίου – Χριστούγεννα (εκδηλώσεις για τα παιδιά του σχολείου) – «Τρέξιμο για το χέλι» (ανάβωση εδύμου)	– Αίθουσα – Βιβλιοθήκη	– Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου
Κοσμηρά	– Φιλοπρόοδη Κίνηση Κοσμηράς (Κοσμηρά, 1977)	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Ερασιτεχνικό Τουρνουά Μπάσκετ (Αύγουστος) – Απόκριες – Γιορτή ρακιού	– Αίθουσα (Δημοτικού Σχολείου) – Βιβλιοθήκη – Λαογραφικό Μουσείο – Γήπεδο	– Ι. Ν. Αγ. Γεωργίου – Ι. Ν. Αγ. Παρασκευής

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
Μουζα- καίοι	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μου- ζακaiών Ιωαννίνων «Ο Άγιος Θεό- δωρος» (Μουζακαίοι, 1978) – Αθλητικός Όμιλος Μουζακαί- ων (Μουζακαίοι, 1971)	– Πανηγύρι, Αγ. Θεοδώρων – Απόκριες	– Πνευματικό κέντρο (υπό κα- τασκευή) – Γήπεδο	
Μπάφρα	– Μορφωτικός, Εξωραϊστικός Σύλλογος Μπάφρας Ιωαννίνων «Η Αγία Παρασκευή» (Μπάφρα, 1985) – Αθλητικό Σωματείο Μπάφρας «Ηρακλής»	– Πανηγύρι, 26 Ιουλίου – Απόκριες – Πολιτιστικές εκδηλώσεις τον Αύγουστο	– Αίθουσα πολλαπλών χρή- σεων – Γήπεδο «Χαμένες πατρί- δες»	
Μπιζάνι	– Αδελφότητα Μπιζανιτών «Η Ζωοδόχος Πηγή» (Μπιζάνι, 1978) – Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μπιζανίου-Κολωνιατίου «Η Αλληλεγγύη» (Μπιζάνι, 1983) – Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος «Απόλλων» (Μπιζά- νι, 1983)	– Πανηγύρι, Ζωοδόχου Πη- γής – Πανηγύρι, 21 Μαΐου		– Ομιλία Μπι- ζανίου
Νεοκαι- σάρεια	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Νε- οκαισάρειας «Άγιος Βασίλειος» (Νεοκαισάρεια) – Αθλητική Ένωση Μικρασια- τών (Νεοκαισάρεια, 1982) – Σύλλογος Αθλημάτων Βαρών (Νεοκαισάρεια, 1991)	– Ενθύμηση του ξεριζωμού από την Μ. Ασία, πρώτη Κυ- ριακή του Ιούλη		
Νεοχώρι	– Μορφωτικός και Εκπολιτιστι- κός Σύλλογος Νεοχωρίου Ιωαννί- νων (Νεοχώρι, 1981) – Αδελφότητα Νεοχωριτών Ιω- αννίνων (Αθήνα) – Α.Ο. Νεοχωρίου (Νεοχώρι, 1983)	– Πανηγύρι, 6 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις – Πολιτιστικές εκδηλώσεις τον Αύγουστο – Αθλητικές εκδηλώσεις το Πάσχα	– Χοροστάσι (πλατεία) – Γήπεδο	
Νεοχωρό- πουλο	– Εξωραϊστικός - Εκπολιτιστι- κός Σύλλογος Νεοχωρόπουλου (Νεοχωρόπουλο, 1979) – Μορφωτικός Εξωραϊστικός Σύλλογος Νεοχωρόπουλου «Δου- ρούτη» (Νεοχωρόπουλο, 1996) – Α.Ο. Νεοχωρόπουλου «Ο		– Γήπεδο	

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	<ul style="list-style-type: none"> - Ποδοσφαιρικός Αθλητικό Όμιλος «Τιτάν» Λογγάδων (Λογγάδες, 1970) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Λογγάδων Ιωαννίνων (Λογγάδες, 1980) 		<ul style="list-style-type: none"> κ.λπ. - υπό κατασκευή - Κοινοτικό Γήπεδο - Αγροτικό Μουσείο - Εκθετήριο τοπικής παραγωγής 	<ul style="list-style-type: none"> (17ος αι.) - Χάνι Λεύκας - Κτίριο Γιώτη
Μάζια	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Μαζιανιτών Ιωαννίνων (Αθήνα) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μάζιας Ιωαννίνων (Μάζια, 1977) - Ποδοσφαιρικός - Αθλητικός Σύλλογος Δρίσκος Μάζιας (Μάζια, 1983) - Πολιτιστικός - Εξωραϊστικός Σύλλογος Μάζια-Κήποι «Η Μεταμόρφωση του Σωτήρος» (Μάζια-Κήποι, 1984) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 6 Αυγούστου - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Πνευματικό Κέντρο - Γήπεδο 	
Μάρμαρα	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότητα Μαρμαριωτών Ιωαννίνων «Ο Άγιος Νικόλαος» (Αθήνα) - Μορφωτικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Μαρμάρων Ιωαννίνων (Μάρμαρα, 1977) - Λαογραφικός - Χορευτικός Μορφωτικός Σύλλογος Μαρμάρων «Η Τζαβέλα» (Μάρμαρα, 1987) - ΠΑΣΕ Ηπειρωτικός Μαρμάρων (Μάρμαρα, 1969) - Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος Καρδαμιτσίων (Καρδαμίσια Μαρμάρων, 1993) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Πολιτιστικό δρώμα (Ιούνιος) - Αποκριές - Εκδηλώσεις στις 25 Μαρτίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα (του κοινοτικού γραφείου) - Βιβλιοθήκη - Γήπεδο 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι.Ν. Αγίου Νικολάου (19ος αι.) - Ι.Ν. Αγ. Παρασκευής (18ος αι.)
Μεγάλο Γαρδίκι	<ul style="list-style-type: none"> - Αθλητικός Όμιλος Μεγάλου Γαρδικίου Ιωαννίνων «Ο Προμηθέας» (Μεγάλο Γαρδίκι, 1990) - Μορφωτικός Εξωραϊστικός Σύλλογος Μεγάλου Γαρδικίου «Το Καστρί της Πασσαρώνος» (Μεγάλο Γαρδίκι, 1977) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, Αγ. Πνεύματος - Αποκριάτικες εκδηλώσεις - Γιορτή Κρασιού 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα πολλαπλών χρήσεων - Γήπεδο μπάσκετ (αυλή του Σχολείου) 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι.Ν. Αγ. Νικολάου - Ι.Ν. Αγ. Τριάδος (τοιχ. 18ος αι.) - Αρχαιολογικός χώρος: ερείπια ακρόπολης-αρχαία Πασσαρών, 5ος π.Χ.

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	<ul style="list-style-type: none"> - Πνευματικό Κέντρο Πλατανιάς, ΝΠΔΔ (Πλατανιά, 1996) - Εξωραϊστικός - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Κοντινών - Ιωαννίνων (Συνοικισμός Κοντινών, 1979) - Α.Ο. Πλατανιάς (Πλατανιά, 1971) 			
Πρωτόπαππα	<ul style="list-style-type: none"> - Μορφωτικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος Πρωτόπαππα (Πρωτόπαππα) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 1 Ιουλίου 	<ul style="list-style-type: none"> - Πολιτιστικό Κέντρο (αίθουσα, βιβλιοθήκη) - Λαογραφικό Μουσείο 	
Ραβένια	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότης Ραβενιωτών Δωδώνης «Η Θεοτόκος» (Ιωάννινα, 1979) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ραβενιωτών «Ο Προφήτης» (Ραβένια, 1987) 			<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου
Ροδοτόπι	<ul style="list-style-type: none"> - Προοδευτικός Σύλλογος Ροδοτοπίου (Ροδοτόπι, 1975) - «Πασσαρών» Ροδοτοπίου (Ροδοτόπι, 1977) - Αδελφότητα Ροδοτοπιτών (Αθήνα) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, Αγίας Τριάδας - Γιορτή Πατάτας - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Λαογραφικό Μουσείο - Πνευματικό Κέντρο (αίθουσα διαλέξεων, θεάτρου & προβολής ταινιών, βιβλιοθήκη, κ.λπ.) - Γήπεδο 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Ν. Αγίας Τριάδας
Σερβιανά	<ul style="list-style-type: none"> - Αδελφότης Σερβιανιτών «Η Κοίμησις της Θεοτόκου» (Αθήνα) - Αδελφότης Σερβιανιτών «Ο Άγιος Ταξιάρχης» (Σερβιανά, 1976) - Αθλητικός Όμιλος Σερβιανών «Ο Θριαμβος» (Σερβιανά, 1981) - Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος Σερβιανών (Σερβιανά, 1971) 	<ul style="list-style-type: none"> - Πανηγύρι, 26 Ιουλίου - Αποκριές («Μπιρμπιλάτο», φωτιά της Αποκριάς με χορό, παραδοσιακά τραγούδια και τοπικά αποκριάτικα παιχνίδια) - Πανηγύρι, 8 Νοεμβρίου - Πάσχα, χορός στην Εκκλησία 	<ul style="list-style-type: none"> - Αίθουσα εκδηλώσεων (Δημοτικό Σχολείο) - Βιβλιοθήκη - Γήπεδο 	<ul style="list-style-type: none"> - Ι. Μ. Αγ. Παρασκευής
Σταυράκι	<ul style="list-style-type: none"> - Σύλλογος Γυναικών Σταυρακίου (Σταυράκι, 1982) - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Σταυρακίου (Σταυράκι, 1983) - Αθλητικός Ποδοσφαιρικός Όμιλος Σταυρακίου «Ο Ποσειδώνας» (Σταυράκι, 1989) - Αθλητικός Όμιλος Σταυρακίου (Σταυράκι, 1977) 	<ul style="list-style-type: none"> - Αποκριάτικες εκδηλώσεις 	<ul style="list-style-type: none"> - Πνευματικό Κέντρο (αίθουσα εκδηλώσεων, βιβλιοθήκη) - Γήπεδο 	

Χωριά/ Τίτλοι	Πολιτιστικοί & αθλητικοί φορείς (έδρα, έτ. ίδρυσης)	Εκδηλώσεις	Υποδομή	Μνημεία
	Αλέξανδρος Ωνάσης» (Νεοχωρό- πουλο, 1987)			
Πεδινή	– Εκπολιτιστικός Σύλλογος Νέ- ων Πεδινής (Πεδινή, 1975) – Αθλητικός Όμιλος Πεδινής (Πεδινή, 1965) – Χιονιάσα (Χιονιάσα Πεδινής, 1991) – Αδελφότης Σινταίων Πεδινής (Ιωάννινα 1982)	– Πανηγύρι, 17 Ιουλίου – Απόκριες (Τσικνοπέμπτη) – Σποραδικές μουσικές εκδη- λώσεις – Αθλητικές εκδηλώσεις (καλοκαίρι)	– Πνευματικό Κέντρο (αίθου- σες εκδηλώσεων & δημιουρ- γίας, βιβλιοθήκη, γραφεία) – Χοροστάσι (Κεντρική Πλα- τεία) – Γήπεδο	– Ι. Μ. Δουρού- της (Αγ. Γεωρ- γίου) – Ι. Ν. Κοιμή- σεως Θεοτόκου – Αρχαιολογι- κός χώρος: Δου- ρούτη, αρχαίο γεκροταφείο, τέ- λος αρχαϊκής- κλασικής επο- χής
Πέραμα	– Μορφωτικός και Εκπολιτιστι- κός Σύλλογος Περάματος Ιωαννί- νων (Πέραμα, 1975) – Σύλλογος Μελβούρνης & Βι- κτωρίας (Αυστραλία) – Εκπολιτιστικός και Μορφωτι- κός Σύλλογος Εξοχής Περάμα- τος (Πέραμα, 1987) – Αθλητικός Όμιλος Περάματος «Προοδευτική» (Πέραμα, 1968)	– «Περαμιώτικα» (Πολιτι- στικές και αθλητικές εκδηλώ- σεις, Αύγουστος) – Απόκριες (φωτιές, γλέντι, σατυρικός γάμος κλπ.) – 10 Φεβρουαρίου (θρησκευτι- κή εκδήλωση και πανηγύρι)	– Αίθουσα πολλαπλών χρή- σεων – Χοροστάσι (στον περίβολο του Γυμνασίου) – Κοινοτικό Γυμναστήριο	– Ι. Ν. Αγ. Χα- ραλάμπους (τοιχ. 18ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Νι- κολάου (16ος αι.) – Σπήλαιο
Περίβλε- πτος	– Εκπολιτιστικός και Εξωραϊ- στικός Σύλλογος Περιβλέπτου (Περίβλεπτος, 1978) – Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Σύλλογος Περιβλέπτου (Περί- βλεπτος, 1977)	– 26 και 27 Ιουλίου (πανηγύρι) – Γιορτή του Συλλόγου, 15 Αυγούστου – Αναπαράσταση παραδοσια- κού γάμου (με την ευκαιρία εκ- δηλώσεων)	– Βιβλιοθήκη	– Ι. Μ. Στού- παινας (Κοιμή- σεως Θεοτόκου) (18ος αι.)
Πετσαλί	– Εξωραϊστικός Επιμορφωτικός Σύλλογος Κοινότητας Πετσαλίου «Ο Άγιος Νικόλαος» (Πετσαλί, 1972) – «Αετός» Πετσαλίου Α.Ο. (Πε- τσαλί, 1982)	– Πανηγύρι, 8 Σεπτεμβρίου – Πολιτιστικές εκδηλώσεις το Πάσχα και το καλοκαίρι	– Πολιτιστικό Κέντρο (αίθου- σα, βιβλιοθήκη)	– Ι. Ν. Γεν. Θε- οτόκου – Ι. Ν. Κοιμή- σεως Θεοτόκου
Πλα- τανιά	– Αδελφότητα των απανταχού Γερακαριτών «Η Κοίμηση της Θεοτόκου» (Πλατανιά, 1995) – Μορφωτικός Πολιτιστικός Σύλλογος Πλατανιάς (Πλατα- νιά, 1982)	– Πανηγύρι, 20 Ιουλίου – Πανηγύρι συν. Καραδύμα, 6 Αυγούστου – Αποκριάτικες εκδηλώσεις	– Χοροστάσι (πλατεία) – Κοινοτικό Γυμναστήριο Πο- δοσφαίρου	– Ι. Ν. Προφήτη Ηλία (τοιχ. 18ος αι.) – Ι. Ν. Αγ. Δη- μητρίου (18ος αι.)

Τα Γιάννινα και το Νησί

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

137.



Ενας σημαντικός αριθμός χαμηλών λόφων στο νότιο τμήμα του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων, καταλήγοντας στη λίμνη Παμβώτιδα, σχηματίζει μια μικρή και βραχώδη χερσόνησο. Σ' αυτή τη θέση είναι χτισμένο το Κάστρο των Ιωαννίνων, που θεωρείται το αρχικό οικιστικό κύτταρο της σημερινής πόλης. Οι βράχοι της μικρής αυτής χερσονήσου, που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από το νησί της λίμνης, χαρακτηρίζονται στις πηγές από ιστορικούς και πολεοδόμους ως «οχυρά θέσις». Πράγματι, η τοποθεσία φαίνεται να είναι «φυσικώς οχυρά», λόγω της στενότητας της χερσονήσου και των βράχων της αλλά και της στάθμης των νερών της λίμνης, που τους μετέτρεπε στο παρελθόν για ένα μεγάλο χρο-

138. Τα Γιάννινα





139. Το Κάστρο

ζει το πολιτισμικό υπόβαθρο των κατοίκων, οι οποίοι έχουν την τάση να συσπειρώνονται με βάση την κοινή καταγωγή και να επηρεάζουν έτσι με τον τρόπο τους και την ίδια την εξέλιξη της πόλης, στην οποία βεβαίως ενσωματώνονται και με το χρόνο αφομοιώνονται, διατηρώντας, ωστόσο, και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Ζαγορίσιοι, Πωγωνίσιοι, Μετσοβίτες, Κονιτσιώτες, Τζουμερκιώτες, Γραμμενοχωρίτες κ.λπ. είναι ομάδες που παίζουν σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση και την εξέλιξη της νέας πόλης. Έτσι στους νεότερους χρόνους τα Γιάννινα, μια από τις σημαντικότερες πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Βαλκανικής, συγκεντρώνουν και εκφράζουν όλες τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου. Στον πυρήνα της παλιάς πόλης δε η συνύπαρξη Χριστιανών, Μουσουλμάνων και Εβραίων προσέδωσε έναν ξεχωριστό χαρακτήρα στην πόλη, που αποτυπώθηκε στον οικιστικό ιστό και στα ανάλογα μνημεία, κυρίως θρησκευτικά (εκκλησίες, τεμένη, συναγωγές). Η πόλη παρουσίαζε πράγματι μέχρι την απελευθέρωση έναν πολυ-πολιτισμικό χαρακτήρα, που εμπλουτιζόταν μάλιστα και από την έντονη παρουσία εμπόρων, διπλωματών, στρατιωτικών, επισκεπτών κ.λπ. άλλων εθνοτήτων.

«...Χύνονται από τις μούστρες τῶν χρυσοχοείων ἔξω τὰ πουλιά. Ἡ μέρα ξύπνησε μὲ μιὰ διαβολεμένη ὀμίχλη χρώματος χακί... Τὸ Ἄσλὰν Τζαμί τὸ Φετιγιέ Τζαμί σὲ στάση προσοχῆς...»

Γ. Δάλλας, *Τὸ τίμημα*, 1981.

Κατά την οθωμανική περίοδο η οικιστική συγκρότηση του πληθυσμού της πόλης ακολουθεί το θρησκευτικό διαχωρισμό του με τη συγκέντρωση των τριών ομάδων (Χριστιανών, Εβραίων και Μουσουλμάνων) γύρω από τα αντίστοιχα ιερά τους ιδρύματα, που γίνονται και σύμβολα της ταυτότητάς τους. Η συγκρότηση των συνοικιών γίνεται σ' αυτή τη βάση και έτσι διαμορφώνονται μαχαλάδες εθνοτικού χαρακτήρα, όπου λειτουργούν και οι άλλοι δημόσιοι χώροι (σχολεία, καφενεία κ.λπ.), ενώ το εμπόριο είναι μια λειτουργία που τέμνει τα όρια

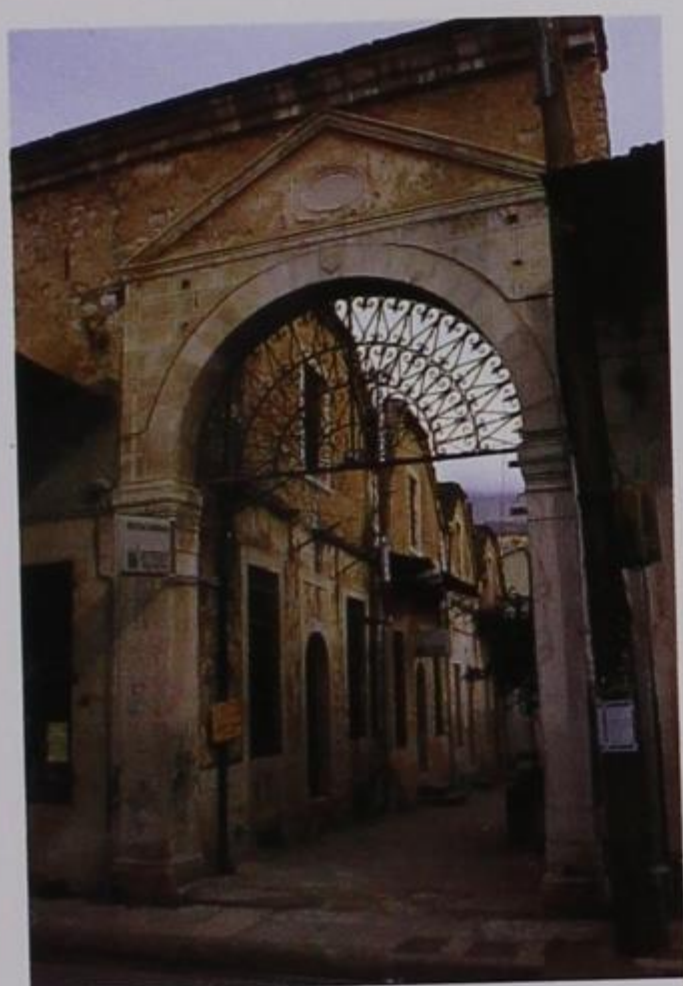
νικό διάστημα του έτους σε νησί. Παρόλα αυτά, οι ισχυρές τειχίσεις του Κάστρου, ο Προμαχώνας (Λιθαρίτσια) και οι εξωτερικές τάφροι φανερώνουν το μέγεθος των οχυρωματικών έργων που έγιναν για την ενίσχυση αυτής της θέσης. Ανεξάρτητα από τις όποιες υποθέσεις για τη θέση και την εποχή της ίδρυσης της πόλης των Ιωαννίνων, είναι γεγονός ότι η σημερινή μορφή του Κάστρου, το σημερινό ιστορικό κέντρο της πόλης, που περιλαμβάνει τις συνοικίες μέσα και έξω από το Κάστρο και την εσωτερική τείχιση των νοτιοανατολικών βράχων, ανάγεται στους νεότερους ιστορικούς χρόνους (περίοδος του Αλή Πασά)¹.

Η φύση και η μορφή του εδάφους, στην έκταση όπου είναι χτισμένη η σημερινή πόλη των Ιωαννίνων, παρουσιάζει σημαντικές οικιστικές δυσκολίες. Μέχρι και τα μέσα τούτου του αιώνα η αλυσίδα των λόφων στα νότια, η λίμνη στα βόρεια και οι ενδιάμεσες ελώδεις περιοχές αποτελούσαν ουσιαστικό εμπόδιο για μια συνεκτική δόμηση. Από τη διάταξη των συνοικιών της μπορούμε να συμπεράνουμε ότι έξω από το Κάστρο, δηλαδή στον αρχικό οικιστικό πυρήνα της πόλης κατοικήθηκαν αρχικά οι πιο ασφαλείς εδαφικές εξάρσεις της περιοχής. Φαίνεται επίσης ότι οι συνοικίες αυτές, που ακολούθησαν το ηπειρωτικό οικιστικό πρότυπο, κατοικήθηκαν από σχετικά ομοιογενείς πληθυσμούς. Σ' αυτό συνέβαλαν καθοριστικά και οι καταλήξεις του χερσαίου δικτύου της ευρύτερης περιοχής στην πόλη. Οι νέοι κάτοικοι της πόλης εγκαθίστανται κατά κανόνα σε συνοικίες όπου καταλήγει ο δρόμος που συνδέει την περιοχή τους με τα Γιάννινα. Εκεί, σ' αυτά τα σημεία προϋπάρχουν, όπως είναι γνωστό, τα χάνια, που έχουν κι αυτά ανάλογα διαφοροποιημένη πελατεία². Με τον τρόπο αυτό οι νέες συνοικίες αποκτούν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα που εκφρά-

«Χάραζε ό τόπος μέ βουνά
πολλά
κι ανάτελλε τὰ ζωντανά του,
καλούς ανθρώπους και κα-
κούς, νυφίτσες,
ἀλεπουδες, μιὰ λίμνη ως κό-
ρην
ὄφθαλμοῦ και κάστρα πατη-
μένα.

Θά 'ναι τὰ Γιάννενα, ψιθύρι-
σα
στό χιόνι και στον ἄγριο
καιρό
γυάλινα και μαλαματένια.
Κι ὅσο πήγαινε ἡ μέρα,
σάν τὸ βαπόρι σὲ καλά νερά,
εἶδα και μιναρέδες κι ἄκουσα
τὰ μπακίρια νὰ βελάζουν».

Μ. Γκανᾶς,
Γυάλινα Γιάννενα, 1989.



141. Στοά στο ιστορικό κέντρο

μορφώθηκε στην οθωμανική περίοδο, αποτυπώθηκε στην οικιστική δομή της, στα κτίρια και την αρχιτεκτονική τους, στους εμπορικούς της δρόμους, τα μπεζεστένια και τα χάνια, σ' ένα σύνολο στοιχείων του υλικού της πολιτισμού, που παρήγαγε και μιαν ανάλογη ατμόσφαιρα, την ατμόσφαιρα της προ-βιομηχανικής πόλης, της πόλης του παζαριού και της βιοτεχνίας. Αυτός ο χαρακτήρας και η ατμόσφαιρά του, παρόλες τις αλλαγές που έχουν σημειωθεί, δίνει ακόμα και σήμερα το ξεχωριστό χρώμα στα Γιάννινα, γεγονός που τη διαχωρίζει από την ισοπεδωτική ομοιομορφία των περισσότερων σύγχρονων πόλεων.

Γύρω από αυτόν τον πυρήνα του παζαριού και των παλιών συνοικιών με τη θρησκευτική-εθνοτική τους συγκρότηση συγκεντρώνονται με το χρόνο εσωτερικοί μετανάστες από την ευρύτερη ενδοχώρα της Ηπείρου, εμπλουτίζοντας ακόμα περισσότερο το πολιτισμικό της μωσαϊκό. Τελικά τα Γιάννινα, μετά και από τη μεγάλη αγροτική εξοδό που σημειώθηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο, μετατρέπονται σε μια μικρογραφία του ηπειρωτικού χώρου, αφού συγκεντρώνουν ηπειρώτες από όλα τα μέρη, οι οποίοι μάλιστα οργανώνονται γύρω από τις αδελφότητες και τους πολιτιστικούς συλλόγους, σε μια προσπάθεια να διατηρήσουν τις ιδιαίτερες παραδόσεις τους, την τοπική τους ταυτότητα.

142. Ασημουργός σε ώρα δουλειάς



Η μεταπολεμική περίοδος σήμανε και για τα Γιάννινα ραγδαίες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές με ουσιαστικές συνέπειες για τα πολιτισμικά δεδομένα. Μέχρι τη δεκαετία του '50 επικρατεί μια οικονομική αδράνεια και μια κοινωνική και πολιτισμική καθήλωση. Έτσι διατηρείται η ιστορική φυσιογνωμία και τα πολιτισμικά εκείνα χαρακτηριστικά της πόλης που την καθιστούν γραφική. Η διαδικασία της ανάπτυξης αρχίζει

των εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων. Αυτή η λειτουργία, του εμπορίου, σε συνδυασμό με εκείνη της βιοτεχνίας, που βρίσκεται στα χέρια των συντεχνιών, προσδίδουν έναν ξεχωριστό χαρακτήρα στην πόλη, που θα τον διατηρήσει σχεδόν μέχρι τον τελευταίο πόλεμο και βεβαίως θα αποτελέσει το βασικό συστατικό του ιστορικού της χαρακτήρα. Αυτόν το χαρακτήρα θα περιγράψει ο Δημήτρης Χατζής στο «Τέλος της μικρής μας πόλης», ένα λογοτεχνικό έργο που αποδίδει με τον πλέον εύστοχο και από την άποψη της κοινωνιολογίας τρόπο τη μετάβαση απ' αυτό τον κόσμο, τον κόσμο της βιοτεχνικής πόλης, τον κόσμο των εσναφιών, σ' έναν καινούργιο, όπου οι ανθρώπινες σχέσεις αλλά και οι σχέσεις των ανθρώπων με τα πράγματα αλλάζουν³.

Ταμπάκοι (βυρσοδέψες), τζαρτζήδες (υφασματέμποροι), μερτζάρηδες (λιανέμποροι), γουναράδες, χρυσοχόοι, καποτάδες, ραφτάδες, τσαρουχάδες και τόσοι άλλοι βιοτέχνες, οργανωμένοι σε συντεχνίες⁴, διαμορφώνουν όχι μόνο τον οικονομικά χαρακτήρα της πόλης αλλά και την κοινωνική της συγκρότηση και τον πολιτισμό της. Το παζάρι καθίσταται το επίκεντρο των δραστηριοτήτων της, δίνοντας το στίγμα του στην ίδια την υπόστασή της. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι βασικό κομμάτι του «ιστορικού κέντρου» της πόλης είναι το παζάρι της, το οποίο έχει διασωθεί, διασώζοντας συγχρόνως και το πιο ουσιαστικό μέρος του παρελθόντος της, όχι μνημειακά αλλά ενταγμένο στις λειτουργίες της σύγχρονης αγοράς, ως ζωντανό κομμάτι της σύγχρονης πόλης. Η αντίσταση αυτής της οικιστικής δομής εκφράζει βεβαίως τη δύναμη ενός ολόκληρου οικονομικού μοντέλου με βαθιές τις ρίζες στις κοινωνικές και πολιτισμικές καταβολές του χώρου.

Ο πολιτισμικός χαρακτήρας της πόλης, όπως δια-



140. Στην οδό Ανεξαρτησίας

«...Δίπλα στο μεγάλο δρόμο του παζαριού από δω κι από κει, μέσα στα στενά δρομάκια που τὰ λέγανε μπιζιστένια, δούλευαν οί κουδουνάδες, οί χαλκωματάδες, οί τσαρουχάδες. Οί μηχανές τους παίρνανε τὸ ψωμί καὶ πολεμοῦσαν ἀκόμα νὰ τὰ βγάλουν πέρα με τὰ δύο τους χέρια...»

Δ. Χατζής, *Τὸ τέλος τῆς μικρῆς μας πόλης*, 1979.

κατοικία. Το Π.Δ. του '70, που προστατεύει τη δόμηση στο Κάστρο και την περιοχή έξω απ' αυτό, συμβάλλει ουσιαστικά στη διατήρηση της ιστορικής φυσιογνωμίας της πόλης, τουλάχιστον σ' αυτό το τμήμα. Κατά την περίοδο αυτή, ωστόσο, οι υποδομές που αντιστοιχούν στον οικοδομικό οργανισμό είναι ελάχιστες. Πάντως, υπάρχουν κάποια κτίρια, όπως η Νομαρχία, η Ζωσιμαία Παιδαγωγική Ακαδημία, το Δημαρχείο, το Ρολόι, η Τράπεζα Ελλάδος, το Μουσείο Κλασικών Αρχαιοτήτων κ.λπ., τα οποία σηματοδοτούν τον εικοστό αιώνα και διαμορφώνουν μια καινούργια αισθητική, η οποία, ωστόσο, όπως και η ίδια η κοινωνία που την παράγει, βρίσκεται σε μια διαρκή ανακίνηση, λόγω των ραγδαίων αλλαγών και των ανακατατάξεων που λαβαίνουν χώρα, ιδίως τις τελευταίες δεκαετίες.

Οι αντιστάσεις των παραδοσιακών δομών και νοοτροπιών ακόμα και σήμερα εκδηλώνονται με ποικίλους τρόπους στις συλλογικές συμπεριφορές, όπως για παράδειγμα στην επιμονή στις παλιές ονομασίες των συνοικιών (Κουρμανιό, Κουραμπάς, Λούτσα, Καραβατιά, Καλούτσιανη κ.λπ.), συνοικίες που επιπλέον διατηρούν κάποιες από τις παλιές τους λειτουργίες, με πιο σημαντική εκείνη των αποκριάτικων εθιμικών εκδηλώσεων («Τζιαμάλες» κ.λπ.)⁵, όπου πράγματι φαίνεται ότι επιβιώνει το πνεύμα της συνοικίας. Το μεγάλο δε «άνοιγμα» της πρώην «μικρής πόλης» με τις αναπόφευκτες συνέπειες της αποπροσωποποίησης των σχέσεων, της υποχώρησης στοιχείων της παραδοσιακής κοινωνικότητας και της απειλής της εξαφάνισης της τοπικής ιδιαιτερότητας των Γιαννιωτών φαίνεται ότι έχει οδηγήσει πρόσφατα και στην ίδρυση Συλλόγου Παλιών Γιαννιωτών, με αυστηρά μάλιστα κριτήρια εισδοχής ως προς την καταγωγή, γεγονός που δείχνει και μια στάση των

«... Έτσι πῆγε κάποτε ὁ πρῶτος ταμπάκος, στάθηκε στὸ παζάρι καὶ πούλησε τὸ κυνήγι του — ὕστερα πηγάνε κι ἄλλοι. Πίσω του ἐκείνη τὴ μέρα ὄσαντι γγες τῶν νέων καιρῶν γκρέμιζαν ἀπὸ θεμέλια τὰ τείχη τῆς ταμπάκινης Ἱεριχοῦς μέσα σὲ πανδαιμόνιο ἀπ' οὐρλιαχτὰ μηχανῶν. Κόντευε ἡ ἀνοιξὴ καὶ πάνω ἀπ' τὴ λίμνη κοπάδια ἀγριόχηνες τραβούσανε πιά για ψηλότερα. Σὰν τρομαγμένα κι αὐτά...»

Δ. Χατζῆς, *Τὸ τέλος τῆς μικρῆς μας πόλης*, 1979.

μια δεκαετία αργότερα, χωρίς όμως ποτέ να προσλάβει τα χαρακτηριστικά μιας οικονομικής ανάπτυξης, τέτοιας που θα της έδινε έναν ρόλο σύγχρονης βιομηχανικής πόλης. Αντίθετα, παρέμεινε μια πόλη βασικά μεταπρατική, με ανάπτυξη κυρίως στον τομέα των υπηρεσιών, γεγονός που συνδέεται και με την υπερσυγκέντρωση πληθυσμού από την ενδοχώρα. Αυτή η αναντιστοιχία ανάμεσα στο επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης του δευτερογενούς τομέα και εκείνο του τριτογενούς και της δημογραφικής εξέλιξης της πόλης δημιουργούν μια σειρά από προβλήματα, που είναι λίγο πολύ τα ίδια με των άλλων σύγχρονων ελληνικών πόλεων και είναι βέβαια προϊόντα της «νόθας αστικοποίησης».

Οι συνέπειες αυτής της εξέλιξης είναι πολλαπλές. Μπορούμε να τις εντοπίσουμε κατ' αρχήν στην ίδια την οικιστική της εξέλιξη. Στα μέσα της δεκαετίας του '50 η εκπόνηση και εφαρμογή του πρώτου ρυμοτομικού σχεδίου αποδιοργανώνει την οργανική σχέση μεταξύ των συνοικιών της. Οι διανοίξεις των νέων δρόμων στις περιοχές έξω από το Κάστρο αλλοιώνουν τη φυσιογνωμία της πόλης. Η αρχιτεκτονική των νέων κτιρίων ακολουθεί το εθνικό πρότυπο με την υιοθέτηση φυσικά των αντίστοιχων απόψεων και κριτηρίων. Οι νέες οδικές προσβάσεις της πόλης μετατοπίζουν νοτιότερα το εμπορικό, διοικητικό και πολιτικό κέντρο της. Τα μεγάλα ύψη των νέων οικοδομών, που είναι συνάρτηση της εμπορευματοποίησης και του συστήματος αντιπαροχής, διαμορφώνουν ένα νέο αστικό τοπίο, μια νέα αισθητική, ανατρέπουν τις ισορροπίες με το φυσικό περιβάλλον και βεβαίως περιορίζουν σημαντικά τους ελεύθερους χώρους και το πράσινο. Μετέπειτα, οι επεκτάσεις του σχεδίου της πόλης, διατηρώντας τη λογική των προηγούμενων πολεοδομικών διατάξεων, ενισχύουν αποκλειστικά την

«...Κι ύστερα γέμισε ή πατρίδα μου γιαπιά και πίσω από πανύψηλους φεγγίτες μάτια...»

Γ. Δάλλας, *Το τίμημα*,
1981.

διαρκώς αναζητεί καινούργια ταυτότητα, ενώ προχωράει κι ένας αργόσυρτος «εκσυγχρονισμός».

Η δεκαετία '40-'50 είναι δεκαετία των πολέμων, ενός εθνικού, που θα συνδέσει τον ευρύτερο χώρο με μια από τις πιο λαμπρές σελίδες της νεοελληνικής ιστορίας αλλά θα τον ακολουθήσει μια φρικτή κατοχή, και ενός άλλου, αδελφοκτόνου, που εκτός από τη μυρουδιά του αίματος και του μπαρουτιού, θα αφήσει επίσης τις κηλίδες των καταδόσεων, των εκτελέσεων, του διασυρμού της ανθρώπινης προσωπικότητας και ενός σκληρού τραύματος στους κόλπους της κοινωνίας και του έθνους. «Ανταρτόπληκτοι», μπαράγκες, συστία, μια εποχή που καταγράφηκε και πολιτισμικά στη συλλογική συνείδηση του λαού μας, καθώς έμελλε να αφήσει, εκτός από αναμνήσεις και εικόνες μαύρες, σύνδρομα καθοριστικά στο συλλογικό υποσυνείδητο κάποιων γενεών.

Η πρώτη μεταπολεμική δεκαετία χαρακτηρίζεται από το πολιτικό της κλίμα, που σαφώς επηρεάζει τα πολιτιστικά πράγματα. Κλίμα έντονου κοινωνικού ελέγχου, μισαλλοδοξία, εξορίες, πολιτική προσφυγιά, μια δημοκρατία που προσπαθεί να σταθεί στα πόδια της, φαινόμενα εθνικής κλίμακας. Στα Γιάννινα, μέσα σ' αυτό το κλίμα, κάνει την εμφάνισή του το περιοδικό «Ηπειρωτική Εστία», δίνοντας το στίγμα μιας πνευματικής κίνησης, που στη συνέχεια θα συμπληρωθεί και από άλλες, όπως εκείνη της «Ενδοχώρας» (1960). Οι κινηματογράφοι είναι αυτή την εποχή στην ακμή τους, όπως επίσης και τα καφενεία που φιλοξενούν μεγάλες φίρμες στο Μώλο και αλλού, αλλά τον τόνο δίνει επίσης και η στρατιωτική μπάντα «μπροστά η ΕΣΑ και πίσω τα ταμπούρλα με τις τρομπέτες να καλούν τους φαντάρους ...και να κλείνουν κάθε βράδυ την αυλαία της μεταπολεμικής μας πόλης».⁸

παλιών κατοίκων της πόλης απέναντι στη συλλογική τους ταυτότητα αλλά και απέναντι στους επήλυδες.

Αν θέλαμε να δώσουμε κάπως σχηματικά τις εξελίξεις στην πόλη, με έμφαση στον πολιτισμό, από την απελευθέρωση μέχρι σήμερα, θα λέγαμε τα εξής: Η πρώτη δεκαετία, από το 1913 έως το 1924 είναι δεκαετία ανακατατάξεων με την ενσωμάτωση της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος αλλά και την ανταλλαγή πληθυσμών. Φεύγουν οι Τουρκογιαννιώτες και έρχονται οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία (1924), που θα αποτελέσουν ένα αξιοπρόσεκτο κομμάτι, από κάθε άποψη, της Γιαννιώτικης κοινωνίας. Την ίδια εποχή παρατηρείται μια εγρήγορση του «ηπειρωτισμού», ως κινήματος διεκδίκησης ισότιμου ρόλου της Ηπείρου αλλά και διατήρησης των ιδιαίτερων πολιτισμικών χαρακτηριστικών των Ηπειρωτών (ένα παράδειγμα είναι η εφημερίδα της εποχής «Ηπειρος»), όπως επίσης εμφανίζονται δειλά-δειλά οι κοινωνιστικές ιδέες και αντιλήψεις που δημιουργούν ένα καινούργιο κλίμα⁶.

Οι επόμενες δεκαετίες μέχρι τον πόλεμο, που έχουν περιγραφεί εξαντλητικά από τον Ι. Νικολαΐδη στο πολύτομο έργο του «Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου»⁷, χαρακτηρίζονται από τον «απο-μουσουλμανισμό» της εικόνας της πόλης, καθώς τα περισσότερα μουσουλμανικά ιδρύματα περνούν στα χέρια του ελληνικού Δημοσίου ή και ιδιωτών. Τότε εκπονείται και το πρώτο σχέδιο της πόλης, ακμάζουν τα καφενεία και τα καφεδέατρα αλλά και η ληστεία στα περίξ. Εμφανίζονται τα «Ηπειρωτικά Χρονικά», ένα περιοδικό που θα σημαδέψει την καλλιέργεια των γραμμάτων αλλά κυρίως της τοπικής ιστορίας και αρκετές εφημερίδες που παίζουν με τον τρόπο τους σημαντικό πολιτιστικό ρόλο. Κοινωνικοί και πολιτικοί διχασμοί δίνουν τον τόνο σε μια πόλη που

θώς αναπτύσσεται και ανοίγεται σιγά σιγά και στην κοινωνία, και η ίδια η τοπική κοινωνία αρχίζει να παίρνει τα χαρακτηριστικά μεγαλούπολης, ποσοτικά και ποιοτικά, ένα γεγονός που την οδηγεί σε μια μετάβαση χωρίς επιστροφή, μια μετάβαση που θα συνεχιστεί τις επόμενες δεκαετίες μέχρι και τις μέρες μας, χωρίς να γνωρίζει κανείς, ιδιαίτερα τώρα με τις ριζικές αλλαγές στην αγορά, στα μέσα επικοινωνίας, στις διεθνείς γενικά σχέσεις, ποια μορφή τελικά θα πάρουν οι τοπικές και περιφερειακές κοινωνίες, οι πόλεις της περιφέρειας, κάτω από ποιες συνθήκες θα διαμορφώνονται στο εξής οι τοπικές και περιφερειακές ταυτότητες.

Τα Γιάννινα σήμερα είναι το κέντρο μια ευρύτερης περιφέρειας και από την άποψη του πολιτισμού, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι είναι μια αυτοδύναμη πολιτιστικά πόλη, διότι τα νέα δεδομένα έχουν οδηγήσει όχι απλώς σε μια εξάρτηση τις περιφερειακές πόλεις από την πρωτεύουσα αλλά και σε μια υποταγή σε μηχανισμούς και κέντρα παραγωγής και προβολής πολιτιστικών προϊόντων και προτύπων, διεθνείς και ανεξέλεγκτους, γεγονός που αποδυναμώνει σημαντικά τη γηγενή πολιτιστική δραστηριότητα αλλά κυρίως αποδυναμώνει τις δομές εκείνες που παράγουν και στηρίζουν αυτόνομες πολιτισμικές διεργασίες. Υπάρχουν φυσικά στα Γιάννινα αρκετοί και αξιόλογοι πολιτιστικοί φορείς, ωστόσο φαίνεται ότι οι λειτουργίες τους αφορούν περισσότερο τη διαχείριση παρά την πρωτογενή πολιτιστική παραγωγή. Φυσικά, ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή όχι φορέων πολιτισμού, κάθε κοινωνία παράγει με τον τρόπο της έναν πολιτισμό, ο οποίος μάλιστα υπάρχει και ερήμην των φορέων, αλλά αυτό είναι μια άλλη υπόθεση.

Η Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών συνεχίζει την πνευματική και πολιτιστική της προσφορά, η Ιερά Μη-

«Η πόλη μου είναι μοναχική
κάπως μικρή
μέ διαδρομές φορτισμένες
Μά ο λαμπρός ήλιος
Όταν φεύγει
Αποχαιρετάει μια λιμνη
που άχρηστεύει
τά ποιήματά μου».

Α. Δερέκα, Μικρή έσπερινή
δοξολογία, 1997.

Η δεκαετία του '60 θα σφραγιστεί ασφαλώς από την ίδρυση της Φιλοσοφικής Σχολής και στη συνέχεια των υπόλοιπων τμημάτων που θα απαρτίσουν το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Η ίδρυση της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, με την πνευματική και πολιτιστική της δραστηριότητα (π.χ. «Δωδωναία»), αποτελεί επίσης σημαντικό γεγονός για την πόλη και την ευρύτερη περιοχή. Φοιτητές και φοιτήτριες, καινούργια ήδη, νέα κέντρα διασκέδασης (μπουάτ κ.λπ.), νέες προσπάθειες εκσυγχρονισμού και μεγάλων έργων, η εμφάνιση της πολυκατοικίας και της αντιπαροχής, η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση και στο τέλος η δικτατορία.

Η επόμενη δεκαετία συνεχίζει με το «γύψο» της προηγούμενης, ενώ στη ζωή της πόλης και στην τοπική περηφάνειά της μπαίνει ο «Άγιαξ της Ηπείρου», η ομάδα του ΠΑΣ Γιάννινα, στη δραστηριότητα της οποίας διοχετεύεται ένα μέρος της συλλογικής ενέργειας και της εσωτερικής αγωνίας της τοπικής κοινωνίας. Από την άλλη οι αντιπαροχές συνεχίζονται με εντονότερους ρυθμούς και το Πανεπιστήμιο, αντί για προωθητική των κοινωνικών και πνευματικών ζητημάτων δύναμη, φαίνεται να γίνεται ένα πρόβλημα για τα τοπικά πολιτικά πράγματα και όχι μόνο. Η μεταπολίτευση έρχεται σαν μια λύση, το Πανεπιστήμιο γίνεται ένας χώρος ζυμώσεων, πολιτικών, κοινωνικών, πολιτιστικών, κα-



143. Παράσταση στο αρχαίο θέατρο Δωδώνης (αρχείο Ε.Η.Μ.)

τις διαθέσιμες για εκθέσεις δημόσιες αίθουσες, δίνουν κι αυτές το δικό τους παρόν στα καλλιτεχνικά πράγματα, όπως και μικρότεροι σύλλογοι και ομάδες, των οποίων ο

αριθμός είναι μεγάλος και δεν θα κάνουμε εδώ συγκεκριμένη αναφορά.

Κλείνοντας με μια γενική κριτική παρατήρηση, θα λέγαμε ότι, ενώ η πολιτιστική ζωή παρουσιάζεται σχετικά πλούσια, υπάρχει έλλειψη εντόπιας πολιτιστικής παραγωγής και λείπουν οι δεσμοί, οι



145. Θεατρική παράσταση του ΔΗ.ΠΕ.Θ.Ι. στο υπαίθριο θέατρο της Ε.Η.Μ. (αρχείο ΔΗ.ΠΕ.Θ.Ι.)

«Τὸ ἀποφάσισα ἀπὸ τὸ πρῶν
ἢ λίμνη
πὼς ὁ χειμῶνας
δυνάμωσε
καὶ βάφτηκε γκρι.
Ἄχ, γλάροι,
ποὺ κοιμηθήκατε
πάνω στὰ νερά της,
καὶ ἄχ, φύλλα χρυσὰ
τοῦ πλάτανου
θὰ σᾶς ρίξει ὁ ἀέρας
κάτω».

Ἄ. Δερέκα, *Εὐπιστία*,
1997.

υποδομές αλλά κυρίως το κοινωνικό εκείνο πλαίσιο που θα ευνοούσαν μια αυτονομη πολιτιστική ζωή, την ανάπτυξη ενός νέου «ηπειρωτισμού» στο χώρο των γραμμάτων και των τεχνών. Πάντως, ο πολιτισμός γενικά διαγράφει τη δική του πορεία, και έξω από τα δεσμικά πλαίσια και τις διαθέσεις των φορέων που ασχολούνται με τη διαχείρισή του, και γι' αυτό αποτελεί πάντοτε ένα ζωντανό σύνολο εκφράσεων σε πολλά επίπεδα, ένα σύνολο που χαρακτηρίζει την ίδια την εξέλιξη της κοινωνίας. Ὑπ' αυτή την έννοια ο πολιτισμός δεν μπορεί και δεν πρέπει να είναι απλώς αντικείμενο διαχείρισης πολιτιστικών φορέων.

Φυσικά δεν νοείται αναφορά στα Γιάννινα δίχως το Νησί και τη λίμνη Παμβώτιδα. Το Νησί, αυτός ο βράχος που άντεξε στη διάβρωση του νερού, επικοινωνεί περισσότερο με την πόλη, παρόλο που βρίσκεται πιο κοντά στο βουνό Μιτσικέλι. Σε συνδυασμό με τη Μονή Ντουραχάνης, χτισμένη στις βόρειες όχθες της λίμνης, προεκτείνουν κατά κάποιον τρόπο τον οδικό άξονα που έρχε-

τρόπολις Ιωαννίνων διεκδικεί σημαντικό ρόλο και στην πολιτιστική κίνηση της πόλης, ενώ το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Ιωαννιτών προσπαθεί να δώσει το στίγμα μιας πόλης με σύγχρονες πολιτιστικές αναζητήσεις, διατηρώντας παράλληλα τμήματα παραδοσιακού και κλασσικού χορού, Ωδείο και Εικαστικό εργαστήριο. Μικρότεροι φορείς, όπως η Ηπειρωτική Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών και άλλοι, συμπληρώνουν την εικόνα της πνευματικής και καλλιτεχνικής κίνησης, ενώ οι εθνοτοπικοί σύλλογοι, ηπειρώτικοι και μη (Κρητών, Αιτωλοακαρνανών κ.λπ.) εκφράζουν το πολιτισμικό μωσαϊκό των ομάδων που εγκαταστάθηκαν στα Γιάννινα από την ενδοχώρα και όχι μόνο. Εθνοτοπικοί σύλλογοι όπως εκείνοι των Καλαρρυτιών, των Συρρακιωτών, των Σουλιωτών, των Ζαγορισιών κ.λπ. πασχίζουν να παίξουν έναν ρόλο ευρύτερο στα πολιτιστικά της πόλης με τη διοργάνωση κεντρικών εκδηλώσεων, φεστιβάλ κ.λπ. Από την άλλη, διάφορα περιοδικά, συνήθως θνησιγενή, κάνουν την εμφάνισή τους, φιλοδοξώντας να εκφράσουν τις πνευματικές και καλλιτεχνικές αναζητήσεις της τοπικής κοινωνίας, δίχως ουσιαστικά αποτελέσματα. Πρόσφατα το περιοδικό «Φηγός» της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης ανέλαβε έναν παρόμοιο ρόλο με έμφαση στην τοπική δημιουργία στο χώρο των γραμμάτων και των τεχνών, μια προσπάθεια της οποίας τα αποτελέσματα θα κριθούν μέσα στο χρόνο. Το θέατρο με το ΔΗ.ΠΕ.Θ.Ι., το Θ.Ε.Η. και τις «Μορφές» έχει τη δική του παρουσία στη ζωή της πόλης, το ίδιο και ο κινηματογράφος με τις ιδιωτικές αίθουσες που υπάρχουν. Οι διάφοροι χώροι τέχνης, γκαλερί κ.λπ., μαζί με



144. Χορευτική παράσταση

Ένα νησί που σαφώς παρακολουθεί την ιστορική εξέλιξη της ηπειρωτικής πρωτεύουσας. Η διαμόρφωσή και

ανάπτυξή του συνδέεται άμεσα με εκείνη των Ιωαννίνων, τόσο κατά την περίοδο του Δεσποτάτου της Ηπείρου, όσο και κατά την περίοδο του Αλή Πασά, που τα Γιάννινα έφτασαν στο απόγειο της πολιτικής τους δύναμης. Οι κάτοικοί του, έχοντας εξασφαλίσει το αποκλειστικό δικαίωμα ψαρέματος στη λίμνη κατά τα χρόνια του Αλή, εξειδικεύο-



147. Το μοναστήρι
Φιλανθρωπινών

νται στην αλιεία, την οποία ασκούν με τη μορφή της συντεχνίας. Το 1922 ιδρύουν αλιευτικό συνεταιρισμό, δίνοντας σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας. Δεν περιορίζονται όμως μόνο στην αλιεία, αλλά επιδίδονται και σε άλλες παραγωγικές δραστηριότητες σχετικές με του λιμναίο οικοσύστημα που τους περιβάλλει, αναπτύσσοντας συν τοις άλλοις έναν ιδιαίτερο λιμναίο πολιτισμό, αρκετά στοιχεία του οποίου σώζονται μέχρι τις μέρες μας. Το παπύρι και τα καλάμια μετατρέπονται σε ψάδες, καλαμωτές και άλλα χρηστικά αντικείμενα με την ανάπτυξη συγκεκριμένων τοπικών τεχνικών και μιας τοπικής τέχνης που συνδέεται με τον τρόπο ζωής των ανθρώπων. Επίσης, εδώ αναπτύχθηκε και η τέχνη κατασκευής καϊκιών, με «προδρόμους» τα μονόξυλα και τις βάρκες, καΐκια που περιγράφει ο Γ. Ρούσκας στο ομώνυμο βιβλίο¹⁰. Το προϊόν της αλιείας, τα διάφορα είδη ψαριών, δεν αποτελούν μόνο είδος εμπορικής εκμετάλλευσης αλλά και πρώτη ύλη για μια πλούσια ντόπια κουζίνα, που είναι και αυτή ένα σημαντικό κομμάτι του τοπικού πολιτισμού. Οι κυπρίνοι, τα χέλια, οι τούρνες, οι πέρκες, οι τίγγες, οι τσίμες είναι χα-

ται από το νότο, διασχίζει την πόλη και μέσω του Νησιού ή του Μοναστηριού συνεχίζει προς τα βόρεια. Βέβαια, τα σύγχρονα έργα υποδομής και η οδοποιία έχουν καταργήσει το παλιό σύστημα και μαζί μ' αυτό αχρηστεύτηκαν μια σειρά από στοιχεία οργάνωσης του χώρου, όπως π.χ. τα χάνια, που, όσα σώζονται, στέκουν τώρα πια μάρτυρες μιας άλλης εποχής.



146. Το Νησί

Το λεκανοπέδιο Ιωαννίνων, οι πηγές της λίμνης, η πόλη, το Νησί, η λίμνη με το οικοσύστημά της, οι γύρω δρόμοι, τα μοναστήρια και τα χάνια κ.λπ., συγκροτούν ένα ενιαίο ανθρωπογεωγραφικό σύνολο. Το Νησί με το μικρό χωριό του, τα αιωνόβια πλατάνια, τα μοναστήρια και το νέο πευκοδάσος στέκει στο κέντρο αυτού του συνόλου. Παρατηρώντας το νησί από τις όχθες της λίμνης δεν φαντάζεται κανείς εύκολα την ιστορία του. Μόνο σαν πατήσει κανείς το πόδι του εκεί αρχίζει να ανακαλύπτει τις πραγματικές διαστάσεις του χώρου, της κοινωνίας, της οικονομίας, του πολιτισμού, με προεξάρχουσα τη θρησκευτική διάσταση. Ιδιαίτερα τα μοναστήρια παραπέμπουν σε σημαντικές διαστάσεις του χώρου αυτού σε άλλους χρόνους, προσδίδοντας και στο παρόν μιαν ιερότητα στο τοπίο. Ι. Μ. Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπινών ή του Σπανού (1204), Ι. Μ. Παναγίας της Ελεούσας, ηεπονομαζόμενη και των Γκιουμάτων (16ος αι.), Ι. Μ. Αγίου Παντελεήμονα (17ος αι.), Ι. Μ. Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (16ος αι.), Ι. Μ. Αγίου Νικολάου Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου (13ος αι.). Ονόματα και τόποι ιεροί συνυφασμένοι με την ίδια την ιστορία του Νησιού⁹.

1. Βλ. Λεάνδρος Βρανούσης, *Ιστορικά και τοπογραφικά του Μεσαιωνικού Κάστρου των Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, Ε.Η.Μ., 1968 και Γιάννης Γ. Κανετάκης, *Το Κάστρο: Συμβολή στην πολεοδομική ιστορία των Ιωαννίνων*, Αθήνα, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, 1994.

2. Βλ. Στέφανος Τσιόδουλος, «Τα χάνια των Ιωαννίνων», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1996-97), σελ. 265-282.

3. Βλ. Κώστας Ι. Φωτόπουλος, *Τα Γιάννινα. Οι μαχαλάδες, τα σοκάκια και τα τοπωνύμιά τους με τις ιστορικές και λαογραφικές παραδόσεις και ανέκδοτα*, Αθήνα, 1986.

4. Βλ. Γιώργος Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ου αιώνα (αρχές 19ου αι. ως 1912)*, δ.δ., Ιωάννινα, 1982.

5. Βλ. Δημ. Στ. Σαλαμάγκα, «Γιαννιώτικες Απόκριες», *Άπαντα*, τ. 1, Λαογραφικά, Αθήνα, Παπαζήσης (α' δημ. Ηπειρωτική Εστία, 1957).

6. Ευάγγελος Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1993.

7. Ιωάννης Ν. Νικολαΐδης, *Τα Γιάννινα του Μεσοπολέμου*, τόμοι 10, Ιωάννινα, 1992-97.

8. Εφ. *Ηπειρωτικός Αγών* (21-2-1991), σελ. 7.

9. Βλ. Μ. Γαρίδης-Αθ. Παλιούρας (επιμ.), *Τα μοναστήρια της Νήσου Ιωαννίνων. Ζωγραφική*, Ιωάννινα, 1993.

10. Γιάννης Ρούσκας, *Τα «καϊκία» της Παμβώτιδας*, Αθήνα, Ελληνικό Ινστιτούτο Προστασίας Ναυτικής Παράδοσης, 1993.

11. Βλ. Λάζαρος Νάτσης, *Παμβώτις, η λίμνη των Ιωαννίνων*, Αθήνα, 1992.

ρακτηριστικά ψάρια της λίμνης που μαγειρεύονται με πολλούς τρόπους, συνιστώντας μια χαρακτηριστική διάσταση του τρόπου ζωής των νησιωτών¹¹.

Η οικονομική ανάπτυξη του νησιού, που άρχισε να διαγράφεται από τη δεκαετία του '60, στηρίχτηκε στα χαρακτηριστικά του λιμναίου οικοσυστήματος, που σε συνδυασμό με το ιστορικό και αρχαιολογικό ενδιαφέρον ενόησαν και

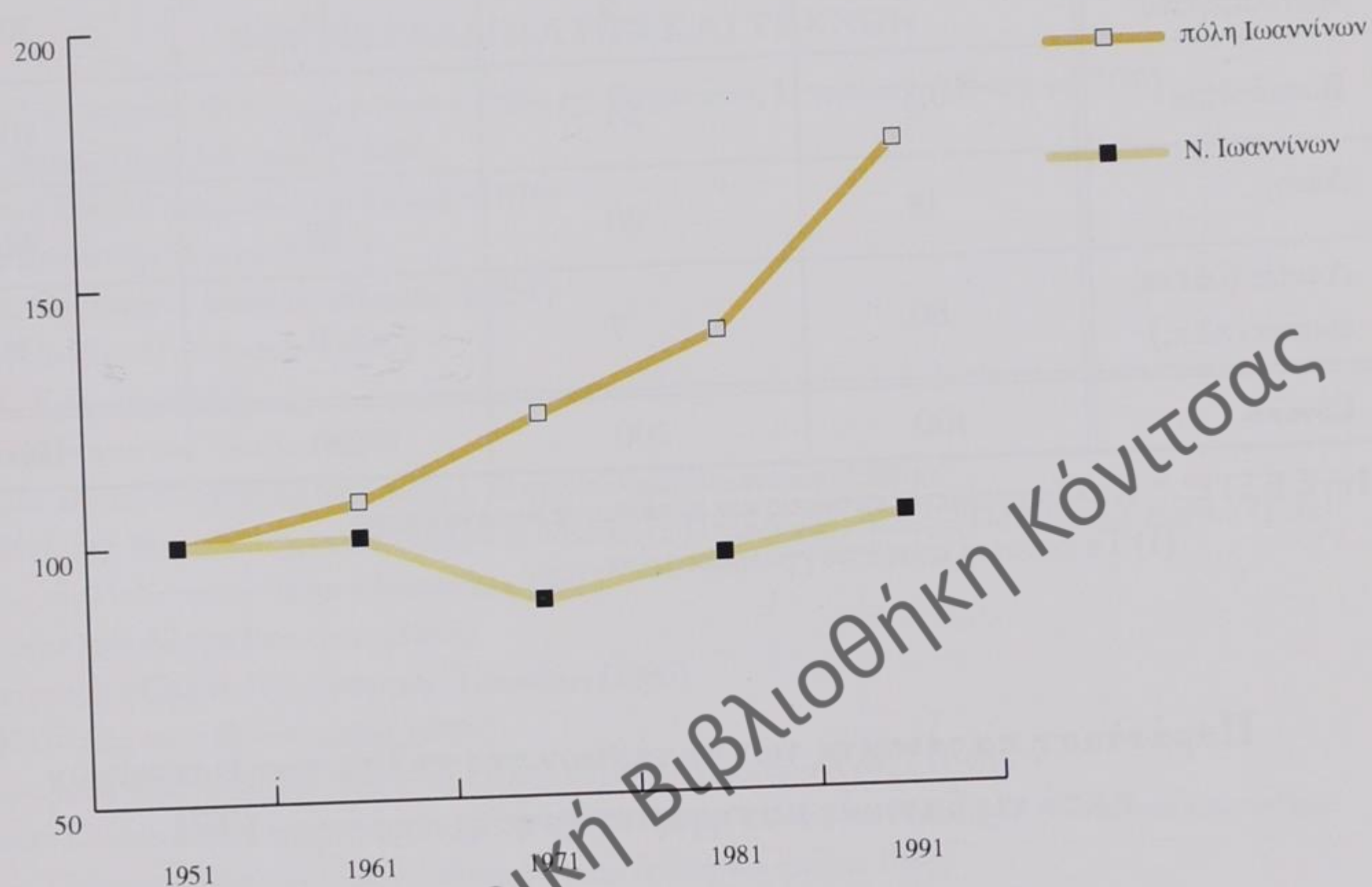


148. Ψάρεμα στη λίμνη

την τουριστική ανάπτυξη, που σήμερα αποτελεί βασική διάσταση της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας. Το Νησί χαρακτηρίζεται τόπος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους το 1968 και αργότερα η δόμησή του ελέγχεται με τον ίδιο τρόπο. Τα μοναστήρια, έστω και χωρίς μοναχούς, αποτελούν σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης, ενώ οι θρύλοι για τον Αλή και την Κυρά Φροσύνη προσθέτουν μια ξεχωριστή νότα στην τουριστική ξενάγηση.

Το Νησί σήμερα είναι ένας τόπος, μια κοινωνία, ένας πολιτισμός μικρής κλίμακας με έντονα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, με μια συνέχεια στο χρόνο, που φαίνεται να υπαγορεύει από μόνη της έναν σεβασμό, ώστε να μη γίνειθύμα μιας ανεξέλεγκτης τουριστικής ανάπτυξης. Σ' αυτό πάντως συμβάλλει και η ίδια η συνείδηση των νησιωτών, μια συνείδηση κλειστής κοινωνίας με έντονη την αίσθηση της ιδιαιτερότητας.

Παράσταση πληθυσμιακής εξέλιξης



Κατανομή της γης στις βασικές κατηγορίες χρήσης

Αν και δεν έχει ιδιαίτερο νόημα η κατανομή της έκτασης μιας πόλης στις βασικές κατηγορίες χρήσης, παραθέτουμε την παράστασή της, περισσότερο για να σχολιάσουμε την επέκταση της πόλης των Ιωαννίνων παρά για να τη συνδέσουμε με την οικονομική της ζωή.

Το 80% της έκτασης των Ιωαννίνων ανήκει στην κατηγορία των «λοιπών εκτάσεων», δηλαδή κατοικιών, δρόμων, πλατειών και εκτάσεων που καλύπτονται από ύδατα. Γενικά, η σύγκριση των αποτελεσμάτων της κατανομής του '91 με τα αποτελέσματα προηγούμενων κατανομών δείχνει ότι το σύνολο εκτάσεων της πόλης έχει αυξηθεί. Το ποσοστό των εκτάσεων που καταλαμβάνουν οι οικισμοί αυξήθηκε κατά περίπου 50% μεταξύ των ετών 1971-1991. Κατά συνέπεια η έκταση των παραλίμνιων λιβαδιών και οι λαχανόκηποι μειώθηκε αρκετά, αφού τα όρια της πόλης επεκτάθηκαν.

Πληθυσμιακή εξέλιξη (1951-91)

Σύμφωνα με τις τελευταίες απογραφές (1951-1991), ο πληθυσμός της πόλης των Ιωαννίνων, αυξάνεται με μέσο ετήσιο ποσοστό μεταβολής 1,88%. Η ανοδική αυτή πορεία συνδέεται τόσο με τη θέση της πόλης ως πρωτεύουσας της Ηπείρου όσο και με το σχετικά σύγχρονο φαινόμενο της αστυφιλίας. Ο πληθυσμός των Ιωαννίνων, αστικός, αποτελεί το 83% (αποτελέσματα απογραφής '91) του συνόλου του αστικού πληθυσμού του νομού και, όπως κάθε αστικός πληθυσμός, αποτελεί ένα ψηφιδωτό, που οι ψηφίδες του προέρχονται από όλες σχεδόν τις κοινότητες της Ηπείρου. Η λογική όμως που κυριαρχούσε απέναντι στις απογραφές μέχρι πρότινος ήταν η ενίσχυση των αγροτικών και παραμεθόριων κοινοτήτων του νομού, με συνέπεια το αποτέλεσμα της απογραφής να μην ανταποκρίνεται στο πραγματικό πληθυσμιακό μέγεθος της πόλης, δημιουργώντας αρκετά διαχειριστικά και οικονομικά προβλήματα. Η ανοδική αυτή πορεία και εξέλιξη του πληθυσμού της πόλης έχει ως εξής :

Πίνακας πληθυσμιακής εξέλιξης

Έτος	Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού					Μεταβολές πληθυσμού		
	Περιοχή (1)		Νομός (2)		Ποσοστά (1) / (2)	10 ετία	% 10ετίας **	
	Σύνολο	Δείκτης*	Σύνολο	Δείκτης			Περιοχή	Νομός
1951	32.315	100	153.748	100	21,01	1951 - 1961	8	1
1961	34.997	108	155.326	101	22,53	1961 - 1971	15	-13
1971	40.130	124	134.688	88	29,79	1971 - 1981	12	9
1981	44.829	139	147.304	96	30,43	1981 - 1991	26	7
1991	56.699	175	158.193	103	35,84			

Πηγή: ΕΣΥΕ, απογραφές 1951-1991

* Βάση 100 το έτος 1951

** Τα ποσοστά μεταβολής έχουν στρογγυλοποιηθεί

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΦΟΡΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ - ΜΝΗΜΕΙΑ

ΦΟΡΕΙΣ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ

- Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Ιωαννίνων (1983) (π. Οργανισμός Ηπειρωτικού Θεάτρου, 1976)
- Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών (1975)
- Ηπειρωτική Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών (1976)
- Θεατρικό Εργαστήρι Ηπείρου (1983)
- Θεατρικός Οργανισμός Δωδώνη «Μορφές» (1994)
- Θεατρική Ομάδα «Πολυθέαμα» (1996)
- Ίδρυμα Κ. Κατσάρη (1969)
- Καμπέριο Πνευματικό Ίδρυμα (1979)
- Κατσαρείος Σχολή Βυζαντινής Μουσικής Ι. Μητροπόλεως Ιωαννίνων (1985)
- Κέντρο Μελέτης Ηπειρωτικής και Βαλκανικής Μουσικής Παράδοσης - Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων (Υπουργείο Πολιτισμού - Δήμος Ιωαννιτών, 1997)
- Κινηματογραφική Λέσχη Ιωαννίνων (1985)
- Κινηματογραφική Ομάδα Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (1986)
- Λέσχη Καλλιτεχνικής Φωτογραφίας (1988)
- Πανηπειρωτικός Μουσικός Σύλλογος «Ο Τσακάλωφ» - Πνευματικό Κέντρο (1981)
- Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών (Δημοτικό Ωδείο, Εικαστικό Εργαστήρι, Σχολή κλασικού και σύγχρονου χορού, Τμήμα παραδοσιακών χορών, Φιλαρμονική, Αθλητικό τμήμα, 1986)
- Σύλλογος Ιεροψαλτών Ιωαννίνων και Σύλλογος Φίλων Παραδοσιακής Μουσικής (1980)
- Σύλλογος Φίλων Πολυφωνικής Μουσικής (1996)
- Σύλλογος Φίλων Βυζαντινού Μουσείου (1995)

ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΩΝ & ΓΕΙΤΟΝΙΩΝ

- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ιωαννίνων «Η Καλλιθέα» (Συνοικία Λυόμενα Αμπελοκήπων, 1957)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Συνοικισμών Νέας Ζωής και Φιλοθέης Ιωαννίνων «Η Πρόοδος» (1977)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος «Ο Πλάτανος» (1977)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος «Η Λούτσα» (1977)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Βοτανικού Ιωαννίνων (Συνοικισμός Βοτανικού, 1980)
- Εκπολιτιστικός και Μορφωτικός Σύλλογος Συνοικίας Γηροκομείου Ιωαννίνων (1983)
- Εκπολιτιστικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Συνοικίας «Αηδόνι» πόλεως Ιωαννίνων (1983)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Πλατείας Πάργης Ιωαννίνων «Ο Άγιος Γεώργιος» (1983)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Συνοικισμού Κολχίδος «Ο Άγιος Χαράλαμπος» (1983)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Μάτσικα Ιωαννίνων (1984)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Εργατικών Κατοικιών Σεισμοπλήκτων Ιωαννίνων (1987)
- Εκπολιτιστικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Συνοικίας Κιάφας (1995)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Συνοικισμού Νεαπόλεως Αγίου Νικολάου Αμπελοκήπων (1971)
- Εξωραϊστικός Σύλλογος κατοίκων Φρουρίου «Οι Άγιοι Ανάργυροι» (1973)

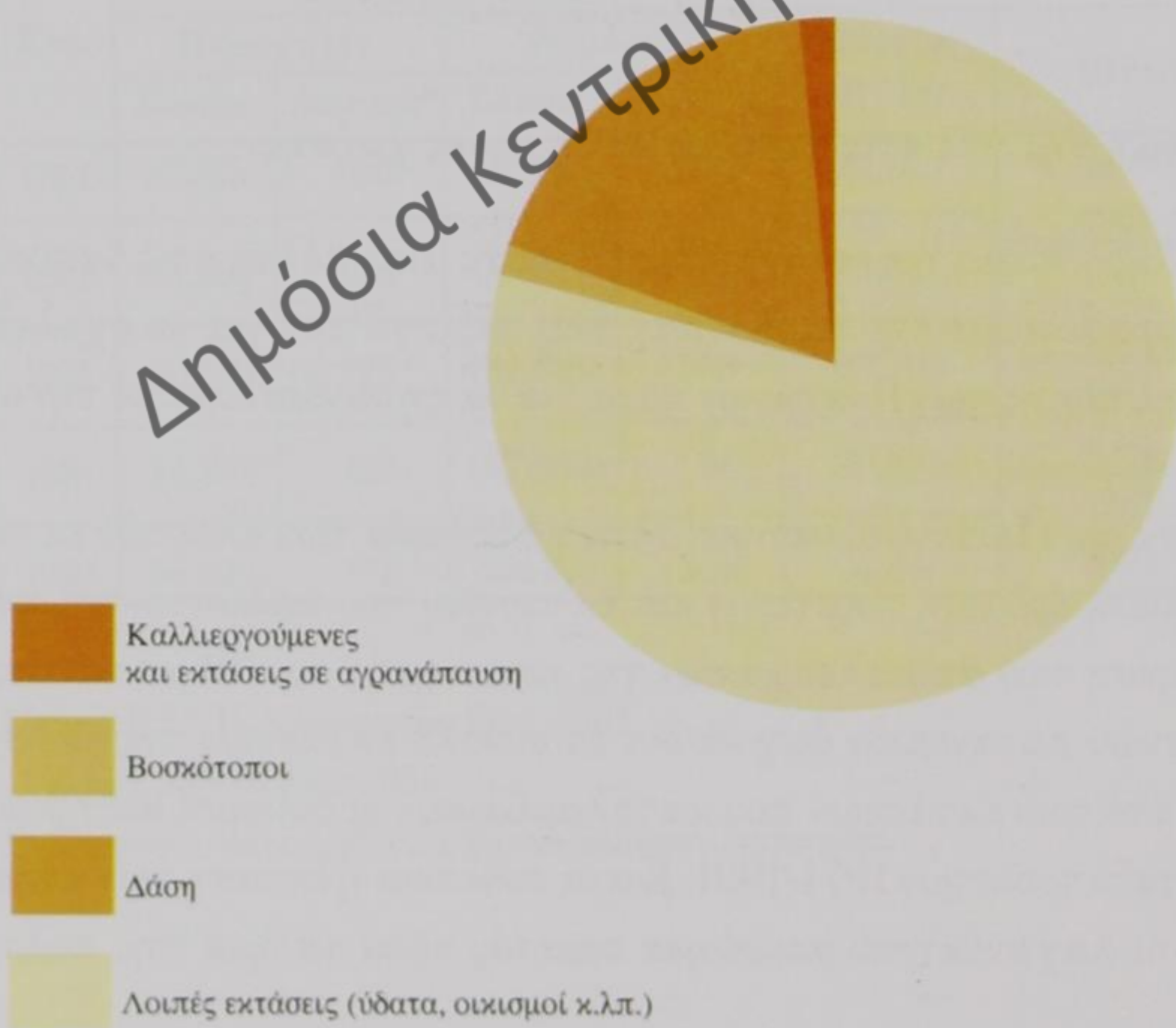
Συγκριτική κατανομή βασικών κατηγοριών χρήσεων γης (%)¹ - 1991

Χρήσεις γης	ΙΩΑΝΝΙΝΑ	Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΛΛΑΔΑ
Καλλιέργειες*	1,5	9	14	30
Βοσκότοποι	0,5	54	51	40
Δάση	18	30	26	22
Λοιπές (ύδατα, οικισμοί κλπ.)	80	7	9	8
Σύνολο	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ: * Καλλιεργούμενες εκτάσεις και εκτάσεις σε αγρανάπαυση

(1) Τα ποσοστά είναι στρογγυλοποιημένα

Παράσταση κατανομής των εκτάσεων της πόλης των Ιωαννίνων κατά τις βασικές κατηγορίες χρήσης της γης - 1991



- Σύλλογος Αρτινών και Τζουμερκιωτών (1931)
- Σύλλογος Μακεδόνων - Θρακών Ιωαννίνων (1994)
- Σύλλογος Θρακιωτών περιοχής Ιωαννίνων (1986)
- Σύλλογος Κυπρίων Ηπείρου (Ιωάννινα, 1986)
- Σωματείο Ποντίων και Μικρασιατών Φοιτητών και Σπουδαστών Ιωαννίνων (Ιωάννινα, 1977)

ΑΘΛΗΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ

- Αερολέσχη Ιωαννίνων (1973)
- «Αετός» Αθλητικός Σύλλογος Νήσου (1972)
- Αθλητική Ακαδημία Ιωαννίνων (1990)
- Αθλητικός Σύλλογος «Ατρόμητος» Ιωαννίνων (1974)
- Αθλητικός Όμιλος KARATE-VITAL (1975)
- Αθλητικός Γυμναστικός Σύλλογος Ιωαννίνων (1959)
- Αθλητικός Σύλλογος «Η Χαραυγή» Ιωαννίνων (1980)
- Αθλητικός Όμιλος «Σπάρτακος» Ιωαννίνων (1984)
- Αθλητικός Σύλλογος Πολεμικών Τεχνών Ιωαννίνων (1988)
- Αθλητικός Σύλλογος Γυναικών «Η Παμβώτιδα» (1988)
- Αθλητικός Σύλλογος Αντισφαίρισης Ιωαννίνων (1989)
- Αθλητικός Σύλλογος Ιωαννίνων «Αθληστη» (1990)
- Αθλητικός Όμιλος Ποσειδών Ιωαννίνων (1991)
- Αθλητικός Όμιλος Ιωαννίνων (1995)
- Αθλητικός Όμιλος Νηρέας Ιωαννίνων (1997)
- Άλμπατρος Ιωαννίνων (1996)
- Ένωση Κλασσικού Αθλητισμού «Δαδώνη» Ιωαννίνων (1988)
- Ένωση Αιωροπόρων Ιωαννίνων (1990)
- Ένωση Μοντελιστών Ιωαννίνων (1992)
- Ιατρική Ένωση Τένις Δυτικής Ελλάδος (1985)
- Κολυμβητική Ακαδημία Ιωαννίνων (1992)
- Ναυτικός Όμιλος Ιωαννίνων (1954)
- Νίκη Α.Ο. Μώλου (1983)
- Όμιλος Θαλασσίου Σχι Ιωαννίνων (1974)
- Όμιλος Φίλων Ποδηλάτου Ιωαννίνων (1983-84)
- Όμιλος Πρακτικής Σκοποβολής Ιωαννίνων (1989-90)
- Ολυμπιακός Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος (Βοτανικού)
- Ολυμπιακός Σύλλογος ΤΑΕ KWON DO & Γυμναστικής Ιωαννίνων (1992)
- Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος (ΠΑΣ) Γιάννινα (1930)
- Πανηπειρωτικός Αθλητικός Σύλλογος Κάστρου Ιωαννίνων (1979)
- ΠΑΣ Καλούτσιανης (1985)
- Ποδοσφαιρικός Αθλητικός Όμιλος Πεντέλης (1970)
- Σκακιστικός Σύλλογος Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (1991)
- Σκοπευτική Λέσχη Ιωαννίνων (1995)
- Σκοπευτικός Όμιλος Ιωαννίνων (1988)

- Εξωραϊστικός Σύλλογος κατοίκων Αγ. Σπυρίδωνος Ιωαννίνων (1975)
- Εξωραϊστικός Σύλλογος Συνοικισμού Άνω Δροσιάς «Η Αγία Παρασκευή» (1978)
- Εξωραϊστικός και Εκπολιτιστικός Σύλλογος «Η Χαραυγή» Ιωαννίνων (συν. Λασπότοπος, 1978)
- Εξωραϊστικός Σύλλογος Συνοικισμού Λακωμάτων Πόλεως Ιωαννίνων (1980)
- Εξωραϊστικός - Πολιτιστικός Σύλλογος Συνοικισμού Περιβλέπτου Ιωαννίνων (1984)
- Εξωραϊστικός - Μορφωτικός - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Περιοχής Αγίου Κοσμά πόλεως Ιωαννίνων (1987)
- Εξωραϊστικός και Φιλοπρόοδος Σύλλογος Συνοικισμού Δροσιάς Ιωαννίνων (1972)
- Εξωραϊστικός - Επιμορφωτικός - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Νησιωτών «Η Παμβώτις» (1983)
- Εξωραϊστικός Σύλλογος για την προστασία του περιβάλλοντος της Νήσου Ιωαννίνων και της Λίμνης (1994)
- Επιμορφωτικός - Εκπολιτιστικός Σύλλογος Β' Τομέως Αμπελοκήπων «Η Σαρακίνα» (1985)
- Πολιτιστικός Σύλλογος «Η Καραβατιά» (1979)
- Πολιτιστικός Σύλλογος Αρχιμανδρειού (1980)
- Πολιτιστικός Σύλλογος «Ο Κουραμπάς» (1982)
- Πολιτιστικός Σύλλογος Συνοικίας Σταδίου Ιωαννίνων (1996)
- Πολιτιστικός Σύλλογος Πεντέλης «Η Ανακαίνιση» (1987)
- Πολιτιστικός Σύλλογος Αμπελοκήπων (1959)
- Σύλλογος Συνοικισμού Σεισμοπλήκτων Ιωαννίνων (1978)
- Σύλλογος Κατοίκων και Φίλων του Κάστρου (1996)
- Σύλλογος Παλιών Γιαννιωτών (1991)
- Σύνδεσμος Γιαννιωτών «Άγιος Νικόλαος Αγοράς» (1994)
- Φιλοπρόοδος Σύλλογος Καλούτσιανης (1978)

ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΚΟΙ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ

- Ορθόδοξος Ιεραποστολικός Σύλλογος Ιωαννίνων «Ο Απόστολος Παύλος» (1960)
- Πνευματικός Φάρος Ιωαννίνων (1964)
- Ροταριανός Όμιλος Ιωαννίνων (1975)

ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

- Σύλλογος Προστασίας Περιβάλλοντος Ιωαννίνων (1976)
- Σύλλογος Προστασίας Ηπειρωτικής Φύσης (1987)
- Σύλλογος Φίλων Δωδώνης (1995)
- Σύλλογος Προστασίας Αράχθου (1997)
- Φυσιολατρικός και Εκπολιτιστικός Σύνδεσμος Ιωαννίνων (1979)

ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΕΣ & ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΑΛΛΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

- Αδελφότης των εν Ιωαννίνοις Αιτωλοακαρνανών (1980)
- Αδελφότητα Ποντίων και Μικρασιατών Ηπείρου (Ιωάννινα, 1970)
- Σύνδεσμος Θεσπρωτών Ν. Ιωαννίνων (1978)
- Σύλλογος Κρητών Ιωαννίνων (1956)
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Πελοποννησίων Ιωαννίνων «Ο Μωριάς» (1986)
- Κερκυραϊκή Ένωσις Ιωαννίνων «Ο Άγιος Σπυρίδων» (1934)

- Μουσείο Εθνικής Αντίστασης
- Μουσείο ελληνικής ιστορίας Παύλου Βρέλλη
- Μουσείο κέρινων ομοιωμάτων Α.Φ. Βρέλλη

Γήπεδα - Γυμναστήρια

- Εθνικό Στάδιο Ιωαννίνων «Οι Ζωσιμάδες»
- Εθνικό Ναυτικό Αθλητικό Κέντρο
- Μουσείο προεπαναστατικής εποχής Νησιού

ΜΝΗΜΕΙΑ

- Ι. Μ. Περιβλέπτου (Κοιμ. Θεοτόκου) (17ος αι.)
- Ι. Μ. Αρχιμανδρείου (Κοιμ. Θεοτόκου) (14ος αι.)
- Ι. Μ. Αγ. Αικατερίνης (18ος αι.)
- Ι. Ν. Αγ. Αθανασίου (19ος αι.)
- Ι. Ν. Αγ. Νικολάου Κοπάνων (19ος αι.)
- Ι. Ν. Αγ. Νικολάου Λουτρού ή Αγοράς (17ος αι.)
- Ι. Ν. Αγ. Μαρίας (19ος αι.)
- Ι. Μ. Αγ. Παντελεήμονα (Νησί) (15ος αι.)
- Ι. Μ. Προδρόμου (Νησί) (16ος αι.)
- Ι. Μ. Ελεούσας ή Αγ. Νικολάου Μεθοδίου ή Γκιούμα (Νησί) (15ος αι. ή 9ος αι.)
- Ι. Μ. Μεταμορφώσεως Σωτήρος (Νησί) (17ος αι.)
- Ι. Μ. Αγ. Νικολάου Ντίλιου ή Στρατηγοπούλου ή Δεσποτών (Νησί) (13ος αι.)
- Ι. Μ. Αγ. Νικολάου Φιλανθρωπηνών ή Σπανού (Νησί) (13ος αι.)
- Ι. Μ. Προφήτη Ηλία (Νησί) (αν. 19ος αι.)
- Κάστρο: Τούρκικα Λουτρά, Σουφασίσασι, Τάφος Αλή Πασά (Ιτς Καλέ), Φετιχέ Τζαμί, Τζαμί Ασλάν Πασά (όπου και το Δημοτικό μουσείο), Μεντρεσές, Τούρκικη Βιβλιοθήκη, Συναγωγή, Οικία Πασά-Καλού, Ι. Ν. Αγ. Αναργύρων, Βασιλικό Περίπτερο (όπου το Βυζαντινό μουσείο), παραδοσιακός οικισμός Κάστρου
- Τζαμί Βελή Πασά, Μεντρεσές (όπου και το Μουσείο Εθνικής Αντίστασης), Μαγειρεία
- Τζαμί Καλούτσιανης
- Ζωσιμαία Παδαγωγική Ακαδημία
- Δημαρχιακό Μέγαρο
- Κτίριο 8ης Μεραρχίας
- Ρολόι κεντρικής πλατείας
- Κτίριο Παπαζογλείου Ύφαντικής Σχολής
- Ζωσιμαία Σχολή
- Σπίτι του Δεσπότη
- Οικία Μίσιου
- Οικία Πυρσινέλλα
- Οικία Ισμήνης Τζαβέλλα
- Χάνια: Βρόσγου, Ζαραβίνα, Θανόπουλου, Ντανάκα, Μανέκα, Κλίτσα, Σκόρδου, Δωδώνη
- Στοές: Λούλη, Λιάμπεη
- Φρούριο Λιθαρίτσια
- «Ιστορικό Κέντρο» της πόλης.
- Παραδοσιακός οικισμός Νησιού